

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 6

İÇİNDEKİLER

OTUZBİRİNCİ KİTAP	7
Sokollu Mehmed Paşa Ve Ebussuûd Efendi	7
Hindistan Elçisi Ve Elkas Mirza.....	11
İran Seferi	12
Macaristan'la Münasebetler	18
Erdel'de Bâzı Kalelerin Fethi.....	22
Tamışvar Muhasarası.....	24
Tamışvak (Tameşvar)'In Zaptı.....	30
Eğri Kuşatması.....	36
İran Üzerine Sefer.....	41
Şehzade Mustafa'nın İdamı.....	42
İran Seferi	51
Amasya Ahidnâmesi	56
Osmanlı Devleti İle Ferdinand Arasında Sulh Müzakeresi	57
Düzmece Mustafa İsyanı	64
OTUZİKİNCİ KİTAP	66
Vezîr- Âzam Ahmed Paşa'nın İdamı	66
Süleymaniye'nin Tamamlanması.....	68
Süleymaniye'nin Açılması Münasebetiyle İran Sarayından Gelen	
Tebrikler	71
Süleymaniye Medresesinin Kuruluşu	74
Hürrem Sultanın Ölümü	75
Özbek Han (Türkistan Hânı) İle Dostâne Münâsebetler	76
Macaristan Seferi	80
Siget Muhasarası.....	81
Tata Kalesinin Fethi.....	83
Ferdinand Ve İzâbel'in Elçileri	84
İspanya, Venedik Ve Fransa Elçilerinin Gelmesi.....	87
Dâhili Muharebenin Sebepleri.....	88
Şehzade Bâyezîd'in Mağlûbiyeti Ve İran'a Fırası	90
Safeviler'le Osmanlı Devleti Arasında Müzâkereler	94
Şehzade Bâyezîd'in İdamı.....	100
OTUZÜÇÜNCÜ KİTAP	106
Vezir-İ Âzam Rüstem Paşa'nın Vefatı.....	106
Avusturya İle Sulh Akdedilmesi.....	107
Safevî Elçisinin İstanbul'a Gelişi.....	111

Moldavya Beği Serseri Vasilikos	115
Avusturya, İspanya, Ceneviz Ve Floransa Hükümetleriyle Müzakereler	117
İstanbul Ve Civarındaki Büyük Feyezan	120
Osmanlı Denizcileri Akdeniz Ve Hind Okyanusunda Muharebeler .	122
Turgud Reis	123
Hind Denizlerinde Türkler.....	130
Seydî Alî Reis	132
Cerbe Deniz Savaşı.....	138
Malta Muhasarası.....	141
Osmanlı Devleti İle İmparator Maksimilyen Arasında Sulhun Yenilenmesi İçin Müzakere	146
Sigetvar Seferi	153
Budin Valisi Arslan Paşa'nın İdamı.....	159
Sigetvar Muhasarası.....	161
Kanuni Sultan Süleyman'ın İrtihali.....	162
OTUZDÖRDÜNCÜ KİTAP	168
Kanunî Sultan Süleyman Devri'nin Âbideleri	168
Devlet Ricali, Şâirler Ve Fakihler	172
Fakîhler	178
İlmî Teşkilâtın Yeniden Tanzimi.....	180
Maliyenin Yeniden Düzenlenmesi	181
Ordu	185
Arazî Sîstemi Ve Vergiler	188
Vergiler	192
Mülki Düzenlemeler	193
Asayişle İlgili Nizamlar Ve Ceza Kanunları	194
Kahve Ve Kahvehaneler	196
Kanûnî'nin «Büyük»Lüğü Ve Şahsiyeti	198
İmparatorluğun Çöküşünü Hazırlayan İlk Sebepler.....	199
Netice.....	201
OTUZBEŞİNCİ KİTAP	204
II. Selim'in İstanbul'a Ve Belgrad'a Gelişi	204
Yeniçerilerin İsyanı	207
Sulh Müzâkereleri.....	219
Maksimilyen'in Elçileri Pâdişâh Huzurunda	222
İran Sefiri'nin Gelişi.....	225
Edirne'de Yangın	229
Lehistan'la Anlaşmanın Yenilenmesi	229

Mora İsyanının Bastırılması	232
Fransa Rralfna Elçi Gönderilmesi	233
Büyük İstanbul Yangını.....	234
Selimiye Camii'nin İnşası	236
Don İle Volga Nehirlerini Bir Kanalla Birleştirme Teşebbüsü	237
Rus Elçisi İstanbul'da.....	238
Arabistan.....	239
Arap Kavmi	241
Arablar'ın Tarihçesi	243
Özdemir Ve Mustafa Paşalar'ın Zeydîler Üzerine Yürüyüşü	251
Özdemir Paşanın İdaresi	252
Zeydîler'in Yemen'e Hâkîm Olması	254
Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e Serasker Tayin Edilmesi.....	256
Sokollunun Entrikası	256
Lala Mustafa Paşa'nın Azli Ve Hapsedilmesi.....	258
Mısır Valisi Sinan Paşa Ve Özdemiroğutnun Yemen'deki Askeri Harekâtı.....	258
«- Sakın Azl Etme!»	259
Aden'in Ve Yemen Ülkesinin Fethi.....	260
Bu Tarihin Dördüncü Devresi İçin Mûraacat Edilen Şark Menbalarına Bir Bakış	270
I- Umûmî Târihler.....	270
II — Husûsî Târihler.....	270
III. Murâd Saltanatı.....	271
III. Mehmed Saltanatı	271
II. Osman Saltanatı	271
III- Tercüme-İ Hâller Ve Müntehebât Eserleri	272
IV- Kanun Mecmuaları Ve Münşeat Mecmuaları	272
OTUZALTINCI KİTAP	273
Venedik'le Sulhun Bozulması.....	273
Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs Fethine Dâik Fetvası	276
Kıbrıs Ve Tarihçesi.....	278
Lefkoşe Muhasarası Ve Fethi	286
Baf Ve Limasol'un Zaptı.....	288
Magosa Kuşatması.....	288
Bragadino'nun İdamı.....	292
Dalmaçya'da Venedik - Osmanlı Muharebeleri.....	295
Haçlı İttifakı Kuruluyor	296
İnebahtı Deniz Mağlubiyeti	299

Uluç Ali Paşa'nın Manevrası	301
İnebahtı Mağlubiyetinin Avrupadaki Akisleri	303
Osmanlı Kudreti: 4 Ayda Yeni Bir Donanma İnşası	304
Venedik'le Sulhun Yapılması	307
Tunus'un Fethi	308
Moldavya Prensi Üzerine Sefer	310
Diplomatik Müzâkereler Ve Avusturya İle Sulhun Yenilenmesi	313
Osmanlı İdaresinde Mühtediler	317
II. Selimin Vefatı	319
Sultan II. Selim Devrinin Âbideleri Ve Padişahın Şahsiyeti	319

OTUZBİRİNCİ KİTAP

Evvelki kitapta, Veneclik müsâlahasmdan Avusturya'nın -Osmanlı Devleti'ne senelik otuzbin altın Ödemeyi taahhüd suretiyle- zaafını açığa vurarak imza ettiği zamana kadar cereyan eden vak'âları sür'atle gözden geçirmiştik. Bu vak'alar yedi senelik bir zamanı içine alıyordu. Şimdi de Almanya için o kadar utanç verici olan bu ahidnâme ile Osmanlı Devleti'nin daha sonraları İran ile yaptığı ahidnâme arasında geçen yedi senelik târihini yazmamız lâzım gelir. Bu iki yedi senenin birincisi Macaristan seferiyle, bu hükümetin Sultân Süleyman ile münâsebetlerini ve ikincisi İran ve Transilvanya üzerine vâki iki seferinden ibarettir. Bu defa dahî, Osmanlı ordularının muzafferiyetlerinden hâsıl olan coşkunluğa bir şehzadenin fecî surette irtihâli hâdisesi matem perdesi çekmiştir. Yine o zamana doğru idareyi elinde bulunduran me'mûr bakımından birçok değişiklikler vukua gelmiştir ki, bunların birçoğu başka ahvâl içinde devletin intizam ve istikrarı için zarara yol açabilirdi. Lâkin bu değişiklikler, doğrudan doğruya hükümdar tarafından sâdır olduğu için idarenin ruhu eski hâlinde kalmıştı, ve dâimi hârici muharebelere meş'ûm dahilî çekişmeler eklenmekle beraber Osmanlı satveti âkilâne müesseselerle kuvvet bulmuştur. Devlet, Sultân Süleyman'ın yenilikçi ellerinde, iktidar ve liyâkatin her nevinden nasibini almış mükemmel zevata nail olmuştur. Târihin arenasında nevbet nevbet mümtaz âlimler, kumandanlar, devlet ricali görünmüş ve bu şeref sahiplerinin yanında camiler, mektepler, kışlalar, hastahâneler vücûd bulmuştur. Süleyman'ın saltanatının başlarında -o pâdişâhın muazzam tasavvurlarını icra için kullandığı vâsıtaları tanıtan zât olarak- vezîr-i âzam İbrahim Paşa ile üç veziri tanıtmıştık. O vakitten itibaren uzun müddet devletin teşkilât ve idaresi bakımından müessir bir nüfuzu hâiz olup en ziyâde şâyân-i dikkat olan zevat hakkında dahî, yine o maksad ile burada birkaç söz ilâve edeceğiz.¹

Sokollu Mehmed Paşa Ve Ebussuûd Efendi

Bundan önceki kitapta vezîr-i âzam Rüstem Paşa'dan çok bahsettik; ileride bahsedecek olduğumuz diğer üç vezir nazar-ı dikkatlerimizi uzun bir müddet işgal edemezler; lâkin vekayiini yazmağa başlayacağımız zamandan

¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/365-366.

Süleyman'ın saltanatının nihayetine kadar, hattâ oğlu Selîm'in saltanatında teşrîî işlerde ve idarenin riyasetinde bulunarak Osmanlı kudretinin en metin istinâdgâhı olan iki zât böyle değildir. Devletin bu iki ricali Sokollu Mehmed ile Ebûssuûd el-îmâdî'dir. Birincisi sonraları Si-get (Sigetvar) galibi olmuş ve üç pâdişâh zamanında vezîr-i âzamlik makamını işgal etmiştir. İkincisi müftî sıfatıyla Osmanlı teşrîî işlerinin mercii tanınmış ve zeamet ve timâr usulüyle sair kanunların meşrûiyyetini te'mîn eden fetvalara ismini yazmıştır. Ebûssuûd ile Sokollu, Osman'dan beri devlette biri diğerine halef olan büyük me'mûrlar içinde makamlarını en uzun müddet işgal edenlerdir. Ebûssuûd otuz sene müftî vazifesini îfâ etmiş; Sokollu Mehmed Paşa da tehlikeli bir makam olan vezîr-i âzamlıkta kendisini onbeş sene tutmağa muvaffak olmuştur.² Avrupa lisanlarında Osmanlı târihini yazanların hiçbiri Sultân Süleyman zamanındaki devletin şevketinin onun irtihâlinden sonra .iktidarsız halefi Se-lîm zamanında dahî devam etmesinin sebebini kâfi surette göstermemiştir; bunu bulmak ise pek kolaydı. Bu ikbâl durumunun devamı vezîr-i âzam Sokollu ile müftî Ebussuûd'un memuriyetlerinde kalmalarıyla tef-sîr olunur ki, bunlar Sultân Süleyman tarafından devlet gücüne verilen azameti muhafazada devam etmişlerdir.

Sokol kalesinde, yâni dik bir kaya üstüne tesadûf eden mevkii yüzünden «Şahin Yuvası» denilen mahalde doğmuş olan Bosnalı Mehmed, hademe-i hassa arasında büyümüşü. Sultân Süleyman kendisini hazinedarlığa tâîn³ ve Barbaros Hayreddîn'in vefatından sonra «kapu-dân» unvanıyla donanma kumandanlığım uhdesine tevdi ettirmişti, Tâ-kîb ettiği siyâsî ve askerî politikasına gelince, bu târihte onlardan sık sık bahsetmek fırsatı bulacağız.

Ebûssuûd el-îmâdî -ki Şeyh Mehmed'in oğludur- şeriat tedrisi ile iştiğâl ederek birbirini müteâkib müderris ve hâkim mevkilerinde bulun-

² Sokollu, 973-987 (1564-1579); Bbussuûd, 952-982 (1545-1574); Takvîmül-Tevârîh, Hacı Kalfa.

³ Osman-zâde'nin Hadîkatü'l-Vüzerâ'sında -«Mehmed Paşayı Ta-vîl» diye yazılan- Sokollu'nun tercüme-i hâli hakkındaki malûmat aşağıda özetlenmiştir:

«Bosna diyarında Sokol kasabasıındandır. Harem-i pâdişâhî-de yetişmiştir. Kapıcı-başılık ile çıkıp 953'de kapdân-paşa ve sonra Rûm-ili vâlisî oldu. Tamişvar fethinde vezâret aldı. 969'da İsmihân'la evlendi. İkinci vezirlikle kubbe-nişin iken 972 Zilkâ'-desinde Semiz Alî Paşa yerine sadrâzam oldu. II. Selim zamanında mütemadiyen sadrâzam bulunarak III. Murâd saltanatında dahî altı ay sadârette bulunduktan sonra şehîd olmuştur (Şa'-bân 987). Eyüb'de medfûndur. Harem-i hümâyûna girişinden şe-hâdetine kadar altmış sene mütemadiyen istihdam olunup hiçbir suretle lekedâr olmamıştır. III. Murâd zamanı Kadî-zâde'nin ve Defterdar Üveys Paşa'nın entrikalarıyla (manen) yaranlanmaktan başka bir cefâ görmemiştir.»

Doğum târihi gösterilmiyorsa da harem-i hümâyûna girişinden vefatına kadar altmış sene geçtiği beyân olunmasına, girişinde 15-16 yaşlarında bulunmuş olsa, 910 târihlerinde dünyâya geldiği tahmin olunabilir. Hadîkatü'l-Vüzerâ, hazinedarlığına dâir birşey yazmıyor.

muştur. Sekiz sene de Rumeli kazaskerliğini îfâ ettikten sonra Sultân Süleyman teşriî kudretin en yüksek hizmetine, yâni müftîlik, daha sonraki tabiriyle «Şeyhü'l-İslâmlik» makamına yükselmiştir. Birçok eserin müellifi olduğu gibi, bilinen Kur'ân tefsirlerinin en geniş olan Kadı Beyzâvî ve Zemahşerî'nin Keşşafı gibi büyük tefsirleri dahî içine almış olan eseriyle tam bir şöhret kazanmıştır.⁴ Pâdişâh bu eserin birinci cildini alarak münderecatına vâkıf olması üzerine, Ebussuûd'un günlük tahsisatını üçyüz akçe (altı altın)*den beşyüz akçe (on altın) ye yükseltmiş ve ikinci cildin arzı üzerine buna yüz akçe daha ilâve etmiştir. Bu suretle müftî, ilim ve çalışması sayesinde günlük çalışması karşılığının iki misline nail olmuştur.⁵ Ebûssuûd el-İmâdî ile Sokollu Mehmed, ikisi de uzun boylu ve Süleyman gibi zayıf idiler; ikisinin de İstanbul'un limanı ve haricî mahallesi olan Sötlüce'de

⁴ Atâî'nin Şakaık Zeyli'nde Ebussuûd'un tercüme-i hâli yazılıdır: Ulemâdan İmâdiyeli (Musul vilâyeti dâhilinde bir kaza merkezi) Şeyh Mehmed bin Mustafa'nın oğludur. 986 Safer'inin 17'sinde (Ve alâ rivayetin 19 Safer 897. Ravzatü'l-Meşâyih) İstanbul civarında Müderris köyünde dünyâya gelmiştir. II. Bâyezîd zamanında ayrıca Pâdişâh'm elini öpmek şerefine nail olmuştur. Medreseleri devrederek, 940'da İstanbul kadısı, 944'de Rumeli kazaskeri oldu. Kazasker olmasından bir hafta önce rüyada Fâtih Câmî'nde sekiz rek-at ikindi namazı kıldırın işti; kazaskerliği sekiz sene sürmüştür; «Keşki akşam namazı kıldırma idik» diye lâtife ederdi. 952 Şa'bânı'nda şeyhülislâm olmuştur. 982 senesi cumâ-del-ulâsının beşinci pazar günü irtihâl ederek Hz. Eyyûb civarında bina eylediği mekteb sahasına defn olunmuştur. İbnü Kemâl ile Ebussuûd'un Osmanlı ulemâsı arasında dereceleri şundan anlaşılır: Kemâl Paşa-zâde «muallim-i evvel», Ebussuûd «muallim-i sâni» sayılmıştır. Bir defa bir gün zarfında 1412 ve bir defa da 1413 fetva vermiştir. 972 târihinde İrşâdü'l-Aklî's-Selim ilâ Mezâyâi'l-Kur'ânî'l-Azîm unvanlı tefsiri Sâd Sûresi sonuna vardığında, dâmâdî vâsıtasıyla Sultân. Süleyman'a göndermiştir. Pâdişâh «Tefsîr»i istikbâl eyledi ve o zamana kadar şeyhülislâmların vazifesi 200 akçe iken 500 akçeye çıkardı; 73 Şa'bânında tefsir bitti, vazife de 600'e iblâğ edildi. Başka eserleri de vardır. «Tavîlû'l-kadd, haffû'l-ârizin, beyaz ve sümre meyânında beyn beyn mehâsin-i celî eleri tûlânî ve şeb-i mehtâb gibi nûrânî, vakur ve edîb, vecîh ve mehîb, libâs-ı tecemmülden ârî, hem-reng-i selef-i sâlihîn, pîr ü sahabe ve tabîîn idi.» Arabça, Farsça, Türkçe şiir söylerdi. Arabça şiirlerinin en meşhuru «Kasîde-i Mîmiyye» diye ma'ruf olanıdır. Osmanlı lisânında dahî o zamanın şî-vesine göre pek güzel şiir söylerdi. Bir oğluna mersiyesinden birkaç beyit:

Gel ey huceste-hisâl ve melek-cemâlüm gel Dükendi hasret ile takat ü mecalüm, gel! Seni bekaada koyup ben fena bulam, dîndim Vücûd bulmadı endîşe-i muhâlüm, gel.

Senünle mülk-i vücûdum tamam âmir idi Yıkıldı cümleten oldu harâb hâlüm, gel! Bu rüzgâr ise ey ebr, iden yaşun seylâb Beni de ağıladan oldur, gel a gl asal um, gel!

Şu beyit de Ebussuûd'undur:

Yine sevdâ-zede-i zülf-i siyeh-kâr oldum Yine bir oynayacak derde giriftar oldum.

«Şakaık ZeylUnin kenarında İbrâhîm Paşa'nın öldürölme sebebine taalluku cihetiyle mühim olan şu fıkra yazılıdır:

«Sultân Süleyman Körfüz seferinden avdetle Sîroz'a karîb geldiği zaman kadı-asker Muhyiddin Efendi ve Kadri Efendi yanında bulunarak onlarla konuşuyordu. Söz İbrahim Paşa'nın kat-line intikal etti. Bu husus «Hârûnû'r-Reşîd ile Ca'fer-i Bermekî maddesi gibi» bir sır olduğundan «küstâhî-i suâl» bâis-i infial olarak kadı-askerler ma'zûl oldılar. Rûm-ih Ebu's-suûd'a, Anadolu Çivi-zâde'ye virildi.»

Ebussuûd'un Tefsîr'inde Iskender4 Zülkarneyn'den bahsederken Sîroz yakınındaki harâb kaleyi gezdiğini yazdığı dahî, mezkûr haşiyede dercedilmiştir.

Ebussuûd'un tefsiri mu'teber ve muhterem bir eserdir; şu kadar ki, mevcut tefsirlerin en büyüğü olduğu hakkındaki, tarihçenin ifâdesi hakikate uygun olmayıp, ondan çok büyük tefsirler vardır.

⁵ Âlî, Sellm-i Sftnl Ulemâsı defterimde, varak: 374. Almosnino, s. 142, aşağıdaki ifadesiyle Ali ile müttefiktir: cLe Sennalo seiscintos aspros de salarto». Almosnino müftülyi ziyaret etmiş olduğunu anlatırken, kendisini httrmet-i mahsusa ile kabul etmiş ve Airsto ve Galen hakkında konuşmuş olduğunu söyle».

sâhilhâneleri vardı ki, bu mevkiin ismi Bizanslılar zamanında «Galekrene» yâni «Süt menbâ» ismini hatıra getirir. İkisi de Peygamber'in mihmandarının türbesiyle Müslüman-lar'ın husûsî hürmetlerine mazhar olan Eyüp Camii yakınlarında ârâmgü-zîn {medfûn} dirler; Ebûssuûd evlâdı arasında, Sokollu Mîmâr Sinan'ın inşâ ettiği kubbe altında medf undurlar.⁶

Müftî Ebûssuûd, kapdân paşa, vezîr-i âzam Rüstem Paşa gerek mevkileri, gerek liyâkatleri itibariyle o zaman devletin en büyük adamları idiler. İşte Sultân Süleyman en mühim hizmetlere böyle zâtları getirmektedir ki, en ziyâde muktedir vükelâ intihâb etmekten ve onları yüksek fikirleri veyahut yüksek ahlâklarından dolayı hased etmeksizin makamlarında tutmaktan ibaret olan «büyük pâdişâh» meziyyetini göstermiştir.

Süleyman ilk önce en iyi generallerinden biri olan eski Bosna vâîsi Husrev Paşa ile ihtiyar vezîr-i âzam Süleyman Paşa'yı azl etmişti. Lâkin bunların azli iki vezirin dîvânda münasebetsiz bir çekişmeye girişmelerinden neş'et etmiştir. Gerek Husrev Paşa, gerek Süleyman Paşa makam ve nüfuzlarını kaybettikten sonra çok zaman yaşamadılar; seksenlik bir hadım olan Süleyman Paşa Malkara'da üç sene daha münzevî bir hayat sürmüşse de, nüfuz ve kudretten ârî bir hayâta tahammül edemiyecek kadar zayıf olan Husrev Paşa kendisini açlıktan öldürmek suretiyle hayâtına son vermiştir. Gözden düştüğü zamandan beri ilk defa olmak üzere ata binmek arzusunda bulunup da etârfına bakınarak ne hizmetkâr, ne muhafız, ne külâh, ne sırmalı kaftan göremeyince derhâl gezintiden vazgeçerek yaşamaktan nefret etti;

- «Böyle ata binmekten ise, yatakta yatmak daha iyidir» diyerek ayağını üzengiden çıkarıp, hanesine dönerek yatağına girdi. Tedâvî etmek isteyen tabîblere de kapıyı kapattı.

- «Bana zehir içirmek istiyorsunuz!» deyip, ondan sonra hiçbir şey de yemedi; sekiz gün sonra ömrü hitâm bulmuştur. Romalılar'da ve Yunanlılar'da birçok örnekleri görülen intihar Müslümanlar'ın târihinde hemen hemen duyulmamış bir hâdisedir. Zîrâ ilâhi irâdeye mutlak itaatleri, kendilerini ümitsizliğe karşı muhafaza eder. Daha Önce Husrev Paşa'nın hâline uğrayan Lutfî Paşa daha akıllıca hareketle boş kalan zamanını bir Osmanlı târihi yazmağa hasr etmiş ve bu vekayi'i onda bütün tafei-lâtiyle nakletmiştir.⁷

⁶ Sütlice ve Eyüp için tsUnbut *e Boğufei'ne müracaat, 2, s. 44.

⁷ Lûtfî, Tftrth. (955 (1542) senesi, varak: 98 ve 99. (Bizim «mutlak İtaat» diye yukarıya, geçirdiğimiz tabir,

Hindistan Elçisi Ve Elkas Mirza

Macaristan Kralı Ferdinand ve Almanya împaratoru Şarlken ile akdolunan musâlahanâmeden dolayı o kadar şâyân-ı dikkat olan 1547 (954) senesindedir ki İstanbul'a, Hristiyan hükümdarları elçilerinin gelişleri sırasında Portekizlilere karşı Sultân Süleyman'dan yardım istemek üzere Hindistan pâdişâhlarından Alâeddîn'in de bir elçisi geldi.

Alâeddîn'in elçisi Pâdişâh'a gayet nâdir hayvanlar, garib renkte tûtiler, kıymetli baharat ve itriyat, pelesenkli macunlar, zenci ve hadımlar takdim edildi. Zencilerden biri insan etinden başka birşey yemezdi.⁸

Hind elçisinin alayı şâyân-ı dikkat ise de biraderi Şah Tahmasb'a isyan eden îrân Şehzadesi Elkas Mirzâ'nın gelişi münâsebetiyle İstanbul ahâlîsine gösterilen alay ondan daha gösterişlidir. Elkas, haklı bir cezaya uğramak endîşesinden dolayı Avrupa kıt'asına firar etmiş ve Deşt-i Kıpçak'tan, Karadeniz'den geçerek Osmanlı himayesine sığınmıştı. Pâdişâh, payitahtlarından birinde tantanalı bir duhûl manzarası tertîb edip de şâhzâdenin gözleri önünde sarayının bütün ihtişamını göstermek istediğinden, mülakata kabulünü kendisinin Edirne'ye dönüşüne te'hir etti.⁹ Muhtelif piyade, topçu, sipâhî (süvârî) fırkaları, silâhdârlar önünden geçtikçe şâhzâde bunların kumandanını bizzat Sultân Süleyman zannederek yerinden kalkardı. Yeniçeri ağasını şaşaalı erkân-ı harbiyle beraber gördüğü zaman artık bunun pâdişâh olduğuna hiç şüphesi kalmadı. Ve-zîr-i âzamin, önünde üç vezîr ve arkasında sarayının adamlarıyla devletin büyük memurları

fransızca, nüshada «aveugle soumissl-on» karşılığıdır M, böyle yapmayıp da intihara cür'et edenlerin takdirine delâlet ettiği için, burada bazı İzahat kaydı muktezî görülmüştür: İslâm'da nefsin kati, nassla memnu' olduğu ve Hz. Peygamber ümmeti bu bâbda ziyâde tahzîr buyurdıkları için bu şeni' hareket Müslümanlar arasında enderdir. Hattâ rivayet olunduğuna göre Hicret'in İlk asrında büsbütün mefkud denilecek derecede kil. Müslümanlar arasındaki İntihardan nefret, müslümanlar'ın çoğunlukta bulunduktan yerlerdeki sair kavimlere bile te'sir etmiştir, ki memleketimizde onlar arasında da intihar nâdirdir. Ablâkiyâtçı âlimler İntihan kat'iyen ahlâk mugayir addetmekte ve bunun bazılarının zannettiği gibi nadiren dahi bir ha-miyyet ve şecaat eseri olmayıp asıl şecaat ve fazilet intihara yol açan sebeplere mukavemetten İbarete olduğunu beyanda mütefiktirler. Müslümanların İntihardan sakınması ts lâml faziletlerin en güzellerindendir; bundan dolayı bu fikir ve akide ile İslâm'ın fazilette büyük bir hizmet etmiş olduğunu hakimane düşünen her irfan sahibi tasdik etmek lazım gelir. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/366-368.

⁸ Ali, 44. Vak'a, varak: 256; Cel&l-zftde, varak: 265. Solak-zâde, varak: 114; Lûtfi, varak: 99, Ravzatü'l-Ebrâr, 560.

⁹ Bu kabul resini Edirne'de değil, İstanbul'da icra olundu. Hammer'ın bunda hatalı yazdığı görülüyor. Çünkü, beş altı satır yukarıda «İstanbul ahâlîsine gösterilmiş» olan dediği, alayın İstanbul'da olduğunu gösteriyor. Sultan Süleyman, bu kabul resmini Edirne'den İstanbul'a dönüşüne ta' İlk etmişti. Kâmil P&sa'nın Tarih-i Siyâsisi bu sehve ma'kes olmuştur (Peçevî, c. 1, s. 267). Mütercim.

bulunduğu hâlde geçtiği vakit dahî yanılması devam etti. Şâhzâde bu kadar ihtişam ve dârâtı gördükçe dâimi heyecandan, mütemâdi hayretten o kadar bîtâb kaldı ki, nihayet Sultân Süleyman'ın miğferlerin, sorgucların panltısıyla sırmalı külahlar ve bir mü-şeccere manzarası gösteren mızraklar arasında bizzat vusulünde hemen büsbütün kendinden geçmiş bir hâl ile yerinde oturdu, kaldı. Pâdişâh, ertesi gün, mülakattan evvel dîvânda mükellef bir yemek ziyafeti verdiği gibi, müteakiben harem, vezirlerin hediyeleriyle birlikte birçok hediyeler gönderdi. Pâdişâhın hediyelerin başhcaları altın ve gümüş ile dolu keseler, şallar ve kıymetli kumaşlar, atlar, katırlar, birçok beyaz ve zencî esirler idi. Benzeri duyulmamış bir iltifat olmak üzere Şehzade Selîm'in validesi Hurrem Sultân şâhzâdeye kendi eliyle dikilmiş gömlekler ve ipek önlükler gönderdi. «Kızılbaş»a (oniki katlı imamelerinin kırmızı uçlarından dolayı Türkler o zaman Acemler'i bu isimle yâd ederlerdi) bu kadar atıfette bulunulması Şiî Şâh-oğlu'nu bir imansız mel'ûndan, belki de bir hâinden başka birşey addetmeyen Sünnîler'in dedikodularını artırdı. Sultân Süleyman, halk arasında dolaşan bu sözler kendisine nakledildiği vakit:

- «Biz, devletin şan ve haysiyyeti ne iktizâ ediyorsa onu yaptık. Eğer ortada bir hıyanet var ise, onun cezasını Mevlâ-yı Müteâl'e havale ederiz.» demekle iktifa etti.¹⁰

Pâdişâh'ın şâh-zâdeyi böyle fevkalâde bir surette kabulü, Osmanlı Dev-leti'nin askerî satvetine ve İran hakkındaki düşmanca niyetlerine delâlet etmekte ve Hurrem Sultân'ın hediyeleri, bu hükümet aleyhine yeni seferin harem telkinleriyle kararlaştırıldığını kâfi surette göstermekteydi.¹¹

İran Seferi

Aslen Rus olan Hurrem Sultân, -ki Fransız müverrihleri «Rokzellan» nâmiyle kendi milletlerine mensup olduğunu zannetmişlerdir- Pâdişâh'ın evvelâ sevgili gözdesi, sonra nikâhlı karısı olmuştu.¹² Bu kadın, veka-yiini yazdığımız şu zamandan on sene Önce, vezîr-i âzam İbrahim Paşa'yı gizlice İranlılar'a hizmet eder göstererek ve İbrahim'in Tebriz ve Bağ-dâd'ı

¹⁰ Peçevî, varak: 88,

¹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/368-370.

¹² Esir olduğu halde sonradan nikâh edilmiş mânası anlaşılır (Mütercim).

yağmadan askeri men' etmiş olmasını bu fikrine delîl tutarak, onun pâdişâh nezdinde hâiz olduğu it'imâdı mahv etmişti. Elkas Mirzâ'nın gelişi, on seneden beri tasavvur olunan muharebeyi ortaya çıkardı. Almanya ile son olarak akdedilen ahidnâme de bu ateşin tutuşmasına müsait olmuştu. Sultân Süleyman'ın pek sevdiği zevcesi çoktan beri arzu ediyordu ki, vezîr-i âzam bulunan dâmâdı Rüstem Paşa'nın askerî liyâkatini gösterecek bir vesile çıksın; bir taraftan da Pâdişâh'ın İstanbul'da bulunmasını isterdi, tâ ki Şehzade Selîm Avrupa kıt'asında pederine vekâlet etsin. Artık İran ile muharebe kararlaştırılarak Elkas Mirza, «lala» sıfatıyla Şehzâde'nin hizmetine verilen ve bu münâsebetle Bosna Vâlîliği'nden Erzurum Vâlîliği'ne nakledilen Ulama Paşa refâkatıyla hududa gönderildi.

Ertesi baharda (1548), Sultân Süleyman, uzun hayâtında onbirinci defa olmak üzere bizzat seferi açtı. Evvelâ Seyyidgazî'den, Konya'dan, Sivas'tan¹³ geçti. Seyyidgâzî'de Manisa Vâlîsi Şehzade Selîm, Konya'da

¹³ Belgrad, Rodos, Mohaç, Viyana, Günş seferleri, Birinci tran Seferi, Morfu ve Boğdân seferleri için yazdığımız gibi, İkinci İran Seferi için de merâhil-nâme yazmak isterdik; ancak şimdiye kadar Avrupa'da mevcut olan «Rûz-nâme-i Süleymânî» bir nüshadan ibaret olduğu halde, onda dahî bu ikinci İran seferinin merâhil-nâmesi yoktur. Şu kadar ki, Levanklo (Le-onklavi)'nin Türkiye Târihinin üçüncü cildinden, bu noksanı bir dereceye kadar ikmâl etmek mümkündür. Le-onklavî 1548 seferinde ordunun durduğu yerleri aşağıdaki şekilde ve doğru olarak gösteriyor:

Nisân (Safer) - İran seferi 22 Safer 955 (3 Nisan 1548)'da kararlaştırıldı. O gün Bosna sancak-beği Ulama Erzurum Valiliğine tâyin olundu. 25 Nisan, Şâh'ın biraderi Elkas Mirza iki bölük gurebâ (Garipler) ile yola çıktı. 26, Yeniçeri ağasının azimetî. 28, Pâdişâh otağını Üsküdar'da kurduruyor. Fransa elçisi Pâdişâh ile beraber gitmek üzere emir alır; eski Bu-din vâlîsi Yahya Paşa-oğlu Mehmed Beğ, sancak-beği sıfatıyla Semendire'ye gider. Sultân Süleyman'ın ikinci merhalesi Maltepe oldu. Üçüncü merhale, Tekfur Çayırı (İlk İran seferlerinde olduğu gibi). Levaklo'da «Kışon Köprü» olmak üzere gösterilmiştir. 4, (4. Merhale), Dil, 5, Çınarlı (Levaklo'da «Ginarlı»), Hereke kale ve köprüsü (Levaklo'da «Hereki») 6, İzmit yakınında Sitâre Köprüsü. 7, Kazıklı, 8, Dikilitaş. 9, Panbuk (Pamuk) Köyü, 10, Yenişehir. 11, Akbiyık. 12, Kurtaran 13, Bozöyük, yahud Bozönü. 14, Ermeni Derbendi. 15, Sultânönü. 16, Eskişehir. 17, Akören. 18, Seyyidgazî. Levanklo*-da bundan sonra gösterilen şu iki köy ne haritada vardır, ne de diğer bilinen menbâlarda. 18, Lulapa Cier (Çayın) ve 19, Bayattu, 20, Bolvadin 21, Selâmualeyk Çeşmesi (Levaklo'da Karaman ve Germiyan arasında hudud çizgisi olmak üzere gösterilmiştir). 22, Tatar Köyü, 23, Arki Çayırı, 25 Ilgın, 26, Kara Zengi (muhtemelen bir yol boyunca akıp giden Karazengi suyudur. Menâsikü'l-Hacc, s. 23), 27, Külpeji (Külâmîh olması gerek), 28, Konya, 29, Kırkpınar. 30, Karapınar. 31, Ak-çaşehir. 32, Atabeg, Düden Gölü yanından geçilir. 33, Adalı, Aktepe karşısında, Ereğli yakınında. 34, Nekkaaregen çayırı, 35, Niğde. 36, Bojiyen (?), Develi Karahisar. 38, İnce Karasu kenarı. 39, Kaysariyye (Kayseri), 40, İncir Gölü kenarı 41, Palas Ovası (?), 42, Çubukova. 43, Gedikova, Sarmısaklı su kenarında. 44, Hân-ı Uskukcu (Uskukçu Hânı), 45, Lâfite Hân, 46, Sivas, Kızılırmak (Hâlis yakınında), 47, Rahat (Levaklo merhale gibi göstermiş ise de kelimelerin lügat mânâsına göre, ordunun bir gün istirahat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle, Rûz-nâme-i Süleymânî'ye nazaran 1534 İran seferinde dahî ordu (buralarda) «tevakkuf» etmişti. 48, Koçhisar, en yakın merhale olmak üzere. 49, Yapak Köyü çayın. 50, Papas Yaylası, Özkici Kayası yakınında, 51, Koyunlu Hisar, 52, Akşehir. 53, Süşehri. 54, Aktepe Yaylası, 55, Yazıcının Yaylası, 56, Kırmâne Köyü (?) 57, Erzincan, 58, Çubukova, "59, Bir yayla (ismi zikrolunmamıştır), 60, Karakin Hânı (?). 61, Hobnar Kalesi, 62, Peyk Yaylası, 63, Sanseyf Köyü, 64, Erzurum sahrası, 65, Ilıcalar yakınında ve Erzurum kapıları önünde. 66, Pasin Ovası, 67, Hasan Kal'a (Levaklo'da El-ezkel) (?) 68, Çoban Köprüsü, 69, Alagöz Derbendi, medhali. 70, idân Kayası, 71, Bir boğaz ağzı. (Levaklo'da «ağız» yerine «ağır» yazıyor) 72, İran hududu, Aleşkird sahrasında çadır kurulur. 73, Sîret (Sirt?) Ovası, 74, Baş Seyf, 75, Karaca Kale, 26, Ça-kirbeğ Köyü, 77, Akhi

Karaman Vâlîsi Şehzade Bâyezîd, Sivas'ta Rûm (Anadolu; Amasya) vâlîsi Şehzade Mustafa tarafından fevkalâde ta'zîmât gösterildi. Şehzadelerin üçü de babalarını geçerken karşılamak için hükümet merkezlerinden çıkmışlardı. Pâdişâh Seyyidgazî'den hareket etmezden Önce Şehzade Selîm'i, yokluğunda hükümet dizginlerini idare etmek emriyle, Rumeli'ne gönderdi.¹⁴ Amasya'dan Erzurum ve Âdilcevaz üzerine teveccüh olunarak Âdilcevaz'da Karaman Beğlerbeği Pîr Ahmed Paşa ve Erzurum Beğlerbeği Ulama Paşa Van'ı muhasara etmek üzere ordudan tef-rîk edilerek gönderildi. Sultân Süleyman Erzurum'dan Âdilcevaz'a giderken -pederinin mirasında takrir etmek üzere davet etmiş olduğu- Şirvan'ın eski hükümdarı Halil'in oğul Alî Sultani huzuruna kabul eyledi. Halîl, Şâh İsmail'in kızıyla evli idi; lâkin Şâh İsmail'in vefatından sonra Şâh Tahmasb Şimahî'yı yedi ay muhasara ile ele geçirerek henüz sabi bulunan Alî'yi tard etmiş ve Şirvan hükümetini kendi kardeşi Elkas Mir-zâ'ya vermiş idi. Elkas'ın İstanbul'a vusulünde Pâdişâh onun idaresinde bulunmuş olan memleketlere -İran'dan çıkarıldıktan sonra İstanbul'a iltica etmiş olan- genç Alî'yi göndererek, bütün hukukunu tanıdı. Sultân Süleyman İran hududu yakınlarına vâsıl olunca,

Köyü, 78, Erciş Hisarı karşısı, 79, Bend-mahı Köyü, Karadere Vadisinde, 80, Hami Alem (?), 81, Der-bend Deresi medhali, 82, Segmânâda Köyü civarı, 83, Seg-mânâda'mn ötesinde bir orman, 84, Köy civarı. 85, Költepe. 86, Kırmızı Köprü (Levanklo'da Kırdmize) (?), 87, Dağ dibi, 88, Yan Yidiği. 89, Süfyân. 90, Şâm-ı Gâzân (yâni Tebriz önünde Gâzân Hân Türbesi), 91, Tebriz.

Tebriz'den Azimet

92. Sarvân Güllü (?), 93, Şebüster ki birçok şâirler ve âlimlerin ve özellikle Gülşen-i Râz sahibi Mahmûd Şebüsterî'nin doğum yeri olmakla meşhurdur. 94, Tesevvüc kasabası: Almalı, Şîrvân, Topaki köylerinden geçilir. 95, Sâz Çınar. 96, Selmâs kasabası. 97, Hânziver (Hânzûr?) 98, Alabağ. 99, Dağ dibi. 100, Mahmudiye kalesinin bu tarafı, 101, Kalenin öte tarafı. 102, Kırkpınar. 103, Avnik kalesi sahrası, Piti Dölakrua bu merhaleyi Van şehriyle karıştırır. 104, Van. 105, Mâldûd Kiaki (?) (Kayası?), 106, Bendmahı, 107, Erciş, 108, Çoban Tekesi, 109, Van Gölü üzerinde Âdilcevâz yakını. 110, Göl yakınında. 111, Bulanık Göl yakınında Kazgan Yüğü (Bükü?), 112, Malazgird. 113, Zernih Kalesi, Göksu ırmağı yanında ordu kuruldu. 114, Karaköprü, 115, Akgelin karyesi, 116 Üçbu-dak (YÖn isimlendirilişi burada ırmağın durumuna göredir: Malazgird sahrasından gelen Omiras, Zerniçû'dan gelen Göksu, Tercan'dan gelen Varto (?). 117, Murâd üzerinde Sekavî Köyü, 118, Muş. 119, Serkit kalesi, Muş yakınında (Levanklo'-ya nazaran). 120, Atormağ (?) 121, Kuşlu Köyü; Bitlis yakınından geçildi. 122, Kefender şehri yanından geçerek Kenek (?) Köyünde kalmıştır. 123, Konakdâr Köprülerinden geçildi. 124, Ordu Bitlis nehrini geçerek Duhân Köprüsü yanına konmuştur. 125, Deveciler Kıran zaviyesi. 126; Erzen şehri yakını. 127, Bezeri (Muhtemelen Beşiri veyâhud Altın Suyu), 128, Panbukçu ırmağı yanı. 129, Abarhân Kervansarayı, Kara Âmid, diğer adıyla Diyâr-ı Bekr.

Sultân Süleyman Diyârbekir'den Harput üzerine yürüyüp şu merhalelerden sonra avdet eder: 1, Deve geçidi, 2, Mâden Köyü altında Ergani, 3, Kuşluca, 4, Göl yakını. 5, Sarıkamış ırmağı üzerinde, 6, Seyyidler Köyü; ordu Murat'dan geçer, 7, Pezenk (?). 8, Harput. 9, Paski (?), bir göl yakınında, 10, Kuşluca, 11, Krganî, 12, Deve Geçidi. 13, Diyâr-ı Bekr.

Haleb'den Diyâr-ı Bekr'e Azimet

1, Kağrad ırmağı (?) kenarları, 2, Kızıltepe, 3, Almalı Köyü, 4, Koca karyesi, 5, Âbid yâhud Âbidun Pınarı, 6, Hazina Pınarı, 7, Ruha, diğer ismi Urfa (Tedes), 8, Şeyh Müslim Köyü, 9, Beştepe. 10, Birecik şehri ötesi, 11, Nizib karyesi, 12, Seciur ırmağı (Hammer bunun Ak-su mu olacağına dâir soru işareti koymuşsa da, Sacur olacaktır), 13, Bâb (Dâbık?), 14, Haleb.

¹⁴ Âli, 45. Vak'a, varak: 79; Celâl-zade, varak: 268, AbdUlazız, varak: 122.

Van'a doğru gidecek yerde, Elkas Mirzâ'nın talebi üzerine -İran şâhzâdesinin eskiden biraderinden gasb etmek istemiş olduğu- Tebriz'e teveccüh etti. Bütün ahâlîyi katliâm, yâhud sürüp çıkararak Osmanlı memleketlerine göndermekten başka birşey düşünmeyen Elkas'ın intikamcı arzusunu Pâdişâh necâbetle reddetti. Sultân Süleyman Araş (Araks) nehrinin güney doğusunda bulunan arazinin hepsini ve İran Kürdistan'ının bir kısmını feth ettikten sonra Tebriz'i muhasara etmesiyle, buranın ahâlîsi tüfek patlatmaksızın teslim oldu. Kanunî, Tebriz'de yalnız beş gün kalarak bu müddet zarfında askerim tam bir intizam altında muhafaza etmiş (yâni kimsenin malına el uzatırılmamış) ve ondan sonra dönerek Van üzerine yürümüştür.¹⁵

Ağustos ortalarında (10 Receb - 16 Ağustos 1548) Osmanlı ordusu Van'ı muhasara etti. Bu mevki, Erzurum'dan gelen büyük topraklar sekiz gün döğülerek, Elkas Mirza ile mahsurlar arasında teati edilen gizli muharebe üzerine, dokuzuncu gün zaptedildi. Sultân Süleyman İran hududunun en mühim müstahkem mevki olan bu kalenin muhafazasını sabık Anadolu defterdarı. İskender Çelebi'ye tevdi ederek -mevsimin ilerlemesi bundan sonra askerî hareketin icrasına müsait olmadığından- kışlağa çekildi. Lâkin Pâdişâh İran'a hem-hudud mahallerden çekilir çekilmez Şah Tahmasb ilerleyerek Âdilceviz, Muş, Ahlat taraflarını talan ve Kars kalesini ele geçirmek için gönderilen Osmanlı fırkasını perişan etti. Bu müteferrik muharebenin kötü te'sîrlerine engel olmak için, Sultân Süleyman Diyârbekir'den ikinci vezîr Ahmed Paşa'yı gönderdi. Ahmed Paşa'nın pişdarlık vazifesini vermiş olduğu şecî' Çerkeş Osman Paşa İranlûar'ı Keman yakınında fevkalâde güzel bir harb hiylesi ile bozdu: Osman Paşa birçok at toplayarak, bunların kuyruklarına kuzgun ve kargalar bağlattı-nP¹⁶ geceleyin İran ordusu içine sürdüler: Acemler, düşman aralarına kadar girmiş zannederek birbirinin üzerine atılıp kendi kendilerini boğazladılar. Bu kadar güzel netice veren şu hiyleye mükâfâten Osman Paşa Haleb Vâlîliği'ne tâyin edildi.¹⁷

Evveliden beri orduda pek hoş görülmeven Elkas Mirza Kaşan, Kum,

¹⁵ Alî Peçevî. Solak-zade, Celal-zâde, Abdülaziz. Alî der W: «İntizâm o kadar mükemmel idi W bir tavuğun yumurtası kırılmadı ve bir horoa gikâyet etmedi.»

¹⁶ Hammer burada garîb bir yanlışlığa düşmüştür: Osman Paşa'nın ürkek atların kuyruğuna, bağlattığı «kazgan (kazan) ve bakır» idi (Peçevî, c. 1, s. 275) Hammer atların kuyruklarına, kuş bağlamaktan birşey çıkmayacağını da düşünmeyerek «kazgan»dan «kuzgun» ve «bakır»dan «karga» yapmıştır. Mütercim.

¹⁷ Peçevî, varak; 90. Solak-zâde, va: 115. Ali, 49. Hâdisi, va: 257. Celâl-zade, varak: 274.

İsfahan taraflarını vurmağa gitmek için müsâade aldı. Bu akın belki Tahmasb için felâketli olacaktı; zîrâ Elkas Mirzâ'nın bu havalide birçok taraftan vardı. Lâkin kendine az para verildiği gibi, beraberinde bulunan asker de muntazam askerden değil, Kürdler'den ve ordu döküntüsü demek Olan serserilerden ibaretti. Şehzâde'nin azimetinden ve Çölek'de icra olunan bayram merasiminden sonra Sultân Süleyman Haleb'e teveccühle teşrîn-i sâî (kasım) nihayetine doğru (25 Şevval, 26 Teşrîn-i Sâî 1548) vâsıl oldu.¹⁸ Bu şehirde ikameti esnasında Karaman Vâlîsî bulunan oğlu Sultân Bâyezîd'i yanına çağırdı. İsfahan'a kadar uzanan bir akın icra etmiş olan Elkas Mirza biraderi aleyhine kazandığı muvaffakiyetleri Pâ-dişâh'a bildirdi ve aldığı harb ganimetlerinden pek çok hediyeler gönderdi. İranlı şehzadenin gönderdiği eşya arasında bilhassa -gayet kıymetdâr surette müzehheb olarak cildlenmiş- Kur'ân .hadîs, Şâh-nâme, muhtelif şîr kitapları, elmas ve diğer kıymetli taşlarla kakmalı her türlü silâhlar, büyük anber ve misk parçaları, san sabır balyaları, Nişâbûr firuzeleri, Bedahşân yâkûtlarıyla dolu torbalar, Hind muslinleri, Keşmir şalları, Acem çukalan, Horasan kalıçeleri ve ağır kıymetli muhtelif kumaşlar bulunuyordu.¹⁹

O aralık beğlerbeği îvaz İskender Paşa, Hoy Ham Hacı Dünbüllü hâive kaza-yı nâ-gehânî gibi medlne-î İsfahan ve Kum ve Kaşau'da şahım ve kardaşı Behrâm Mirzâ'nun ve sultanların saraylarını talan ve bir çok hânların, koruciarun hân mânlarıru hâk ile yeksan iderek iğtinâm itdüğü girân-bahâ emti'a-î nefiseden» murassa cildli, mükellef gılâflı, hu-tût-ı üstâdân ile mesahif-î şerife, ve bir kaç cild kütüb-i tefâsîr-i latife ve ehads-i nebevlyye ve şâir nieşrûât ve teberrükât ve tevârîh ve ma' kûlatdan ve Şeh-nâme ve manzûmât dan müankkaş ve müzehheb nefis mülûki ve f&hlr kitaplar, murassa şemştr ve hançer ve siper ve sernî-zeler, elmas ve y&kût ve lâ'l taşlı hâtemler, tabla tabla misk ve anber, yük yük ûd-ı kumirl, klse kise henüz türâb ile âlflde firuzeler, Bedah-şân lâciverdler, zerbak ve zertâr serâ-perdeler, müzehheb ve mutalla inak'adler, ferş-i bisatdan İbrişim kalıçeJer, Horasan! latif ve nazik keçeler ve bi-nihâye esv&b-ı şahane ve emtla-1 Husrevâneyi» birkaç katar deve ve katiran tahmilen veziri Seyyid AtlMiltah Şirvan! ile takdim eyledi.» Peçevî'den, c. 1, s. 279. Mütercim).

nini²⁰ mağlûb ettiğim pâdişâha bildirdi. Diğer taraftan da vezîr Meh-

¹⁸ Peçevî, varak: 93. Solak-zâde, varak: 115, Celâl-zâde, varak: 277, Alî, varak: 258.

¹⁹ Celâl-zâde, 276, Peçevî, varak: 93, Alî, 258. (Elkas, kendisine mutabaat - eden eşhas-ı bl-kıyâs ile hudûd-ı Hemedân'dan ubûr idüp belâ-yı asmâni

²⁰ Bu cDünbüllü Hacı Han» Şark âşiretlerinden birinin cesaretiyle mâruf reisidir ki, Önceleri bu tarafa intisap

med Paşa, Erzurum Beğlerbeği Musa'nın üzerine hücum ederek onu öldürmüş olan Arnavudluk âsîlerini²¹ perişan ederek ellerinden yedi kale almış olduğunu arz etti.²²

Pâdişâh Haleb civarında büyük bir avdan dönüşünü müteakip bu şehirden çıktı (5 Haziran 1549, 10 Cümâdelulâ). Beş gün sonra oğlu Bâyezîd'i memuriyeti mevkiine dönmesi emriyle terhis etti. 3 Temmuz'da Fırat'ı geçip ordusuyla Elmalı'ya kondu ki, Elkas Mîrzâ dahî buraya davet edilmişti. Lâkin İran Şehzadesi Sultân Süleyman'ın kendi hakkındaki niyetlerinden haber alarak ve hem Pâdişâh'dan, hem de Bağdad üzerine yürümekte olan üçüncü vezîr Mehmed Paşa'dan çekinerek büyük bir sür'atle Kürdistan'a kaçtı. Sıtmaya tutulması üzerine Çınar'da durduğu sırada. Sehrâb ansızın hücum ederek ele geçirdi ve Şâh Tahmasb'ın eline teslim etti. Şâh, oğlunun hıyanetinden haklı olarak münfail olduğu cihetle, hayâtının geri kalanım geçirmek üzere bir kalede habs etti.²³

Sultân Süleyman (10 Eylül, 17 Şa'bân) Erzurum'a vâsıl olarak²⁴ ikinci vezîr Ahmed Paşa'yı oradan Gürcistan'a gönderdi.

Ahmed Paşa altı haftadan az bir müddet zarfında yirmi kale ele geçirdi ki, şâyân-ı dikkat olanları Tortum, Nacah, Mirâhor, Akçakale, Bin-gerd, İştêrdud'dur.²⁵ Bu akından dönüşünde Çölek'de pâdişâhın elini öpmekle müşerref olarak (24 Teşrîn-i evvel - 2 Şevval) parlak muvaffakiyetlerinden dolayı mükellef surette sırma işlemeli hil'at ile mükâfatlandırıldı. Onbeş gün sonra Osmanlı ordusu dönüş için harekete geçerek Pâdişâh, 1549 Kânûn-ı evvelinin 12'sinde (1 Zilhicce 956) mes'ûdâne İstanbul'a dâhil oldu.²⁶

ile sancak verilmiş iken, sonra Şah tarafına geçerek Hoy belliğini almıştır. (Mütercim)

²¹ Gürcistan âsîleri olacaktı. Mütercimin ilâvelerine bakınız.

²² Celâl-z&de, varak: 279. Peçevî, varak: 92, Ali, varak: 458. Bu kaleler: Berkftn, Niyak, Kümke, Benak, Bernak, Göçük, Samagar, Abadır. (Peçe-vl'den tashih ile alındı. Mütercim).

²³ Peçevî, varak: »3.

²⁴ Pâdişâh Haleb'den Diyârbeklr'e gitmek üzere Fırat'ı geçip Elmalı mevkiinde bulunurken hastalanıp birkaç gün -«ab u nevası hayât-efzâ, bahar ve ezhârı safa-bahş ve can-fezâ» olduğunu İştittîğini- Karacadağ Yay. lası'nda ikametle afiyet bulmuştur (Peçevî, s. 1, s. 283). (Karacadağ Yay. lası Siverek İle Diyarbeklr arasında ve 1200 m.'den ziyade İrtifada bir yerdir W soğuğu gayet şiddetlidir. Mütercim bir kanun-ı sânl İçinde Siverek'den Diy&rbeklr'e onsekiz saat (90 km.) mesafeyi ve iabu Kara-cadağmı -büyük kısmı eski Diyârbeklr valisi Kurd İsmail Paşa merhumun himmeti eseri olan- şose sayesinde bir günde geçmiş İdi ki, hava sıcaklığı O'dan aşağı, yâni -25'i gösteriyordu. Karacadağ dünyanın en güzel yaylalarından olup suyu, orada otlayan' hayvanatın, yağı emsalsiz .denilse revadır. (Mütercim).

²⁵ Peçevî varak: 94, Celâl-z&de, varak: 284, Ân, 46'ıncı Hâdisê, varak: 268, Sotak-zade, varak: 116. (Peçeri'de Bûigerd «Tepekred», İftteru4 <Aşred> ÜöJMBÜ*)

²⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/370-374.

Macaristan'la Münasebetler

Pâdişah'ın Ferdinand'a gönderdiği bir zafer-nâmede otuzbir şehrin ele geçirildiği, diğer ondördünün de tahrib edildiği, ve o zamana kadar müdafaasız bulunan yirmisekiz mevkiin tahkim edilmiş olduğu iftiharla bildirilmiştir.²⁷ Venedik Docu ile Lehistan Kralı'na da bu yolda yazılar gönderilmiştir.²⁸ Ferdinand'a yazılan kâğıd, Alman mühtedîsi olup ebeveyni Viyana'da ikamet etmek olan Tercüman Ahmed ile gönderildi. Sü-leymâm'n bu mektupçuyu seçmesi, onun Hristiyan doğmuş olması münâsebetiyle Kral'm Transilvanya hakkındaki niyetlerinden malûmat almasında kolaylık olur ümidinden dolayı idi: Kral'm bir taraftan da bu vilâyetin Macaristan'a ilhakı, Kraliçe İzabella'nın oradan uzaklaştırılması için Papas Greguvar ile muharebe ettiği malûm idi.²⁹

Ferdinand'ın hediye, Süleyman'ın vergi addettiği otuzbin altının Sul-, tân'ın hazînesine ilk tediyesi geçen sene Avusturyalı Singmozer Varjanto Kasbeliyosti marifetiyle vuku bulmuştu.³⁰ O sırada, az bir müddet önce vefat eden Yahya Paşa Oğlu'nun yerine Budin Valiliğine tâyin olunan Kaasım Paşa'ya da bir miktar akçe hediyesiyle üçüncü defa olarak De-zofi gönderildi.³¹ Bununla beraber sulh muahedesine tamâmiyle riâyet edilmedi; Stolveysburg beği Acem Veli Can dörtbin kişi ile Râb ve Papa arasındaki bütün memleketleri tahrib eyledi. Pol Ratkay ile Râb (Raab) ve Vesperim mevkileri kumandanı Amrik Teleki Râb kalesinden biraz imdâd kuvveti aldıktan sonra Türkler'i karşılamağa çıktılar. Bakon ormanı medhalinde Osmanlılar'a tesadüf ederek ellerinden esirleri geri aldıkları gibi, onlardan altıyüz esir ve onüç bayrak aldılar. Veli Çan'da yaralandı ve

²⁷ Bu mektubun Avusturya Hanedanı İmparator! ve Kralısl Hazine-i Ev-rak'ında yalnız Lâtince bir tercümesi vardır. Tercüme İran şehirleri isimlerini bozarak Co&aignan, Tetmas, Nasar, Saiaş, Cneurl, Revan yapar. (Peçevf'de zikredilen yirmi kaleden başka onbeş kalenin dahî itaat ettiği, Divân nâm mıntikalara akın edilerek şahin bakışlı, keklik gibi yürür esirler alındığı, Pertkerek kalesinin mensupları iki kale ile beraber zabt ve Dâdayh nâhiyesi Osmanlı memleketlerine ilâve edildiği, bu nahiye onbeş kale yerinde bırakılıp gerisi yıkıldığı, Tortum, Telhis, Ak-çakaiesi. Divâne Deresi bir sancak itihaz kıldığı dercedilmiştir. Mütercim).

²⁸ Polavi'de Prens Çartoriskl'nin kütüphanesinde 906 rebül-evvell (Nisan 1549) tarihli bir mektubun Leh lisanında tercümesi vardır. Kara Amid (Diyarbakir)'den Ramazan (Teşrin-i evvel 1549) tarihli diğer bir mektup Pâdişahın îrandakt muzafferiyefclerini Kral'a haber verir ve Kazaklar'ın Oçakof da akınlarından dolayı talebelerini sıralar. Safer 957 (Mart 1550) tarihli Üçüncü bir mektup da yine bu akınlara dairdir.

²⁹ PauU Bornemissae eplstola ad Thom. Nadasd. Viennae 23 M. 1750, ap. Pray ep. proc., t., II., p. 195.

³⁰ Ferd. ad. Mailat, Prag, 13 Mart, 1549: Per eum (justl) et secretarum Singkmoser mlsimus pecuntas annua* ut munus ad manus ibrahim Bas-sae tradat, item Junisbego Rustem, Wll» Bassis.

³¹ Ferd. ad. Bassam budensem, 3 nov. 1548: Ea quae nobis per hominem vestrum Huzzeph (Yusuf) fidelem au Ucum nostrum Joannem Deseuffy nuntiatls. Kezalü.

güçlkle kurtulabildi.³²

Kral'ın Macaristan'daki vâlisi Sigismund, Pozgay ile Andre Tarnok-çi'yi Budin'e göndererek ahdin mütemadiyen ihlâlîne nihayet verilmesini Osmanlı hükümetinden talep ettiyse de, bir faydası olmadı,³³ bunların tehdîdleri kâr etmedi. Maamafih iki milletin murahhasları Giongus kasabasında toplandılar: Macarlar tarafından Andre Tarnokçi, Etien Niskuey, Anton Nagvat; Türkler tarafından Derviş Çelebi, Gran kadısı Mehmed, dîvân kâtibi Alî me'mûr idiler. Lâkin mükâleme münazaa ile sona erdi. Yeniden ahdin nakzedilmesi durumu doğmasına bile az kaldı. Der-vîş Mehmed'in anlaşma taraftarı düşünceleri dahî arkadaşlarının hiddetlerinin yatıştırılmasına ancak zorlukla muvaffak olarak Macarlar hiçbir şeye güç yetiremiyerek döndüler³⁴ İmparatorun Osmanlı memuru müh-tedî Mehmed'in yanında ağzından kaçırmış olduğu bir söz de Pâdişâh'm emniyetsizliğini ve Transilvanya işleri hakkındaki şübhelerini pekiştirdi.³⁵ Papas Jorj'un hiyleleri ise İzabel'i bihakkin endişelendirmekten hâlî kalmadığından Kraliçe, oğlu için Pâdişâh'dan yardım istemeğe mecburiyet duydu. Sultân Süleyman, Mahmud Çavuş'u hemen Transilvanya'-ya giderek üç millete, yâni Macarlar'a, Ösekliler'e, Saksonlar'a, Papas'm hükümetten uzaklaştırılmasıyla eli ayağı bağlı olarak Osmanlılara teslim edilmesini ve bundan böyle Kraliçe'den ve onun sâdik müşaviri Petroviç'-ten başkasına itaat edilmemesini tehdîdkâr ibarelerle bildiren bir fermanı tebliğ etmesini emretti.³⁶

Müteveffa Budin valisinin oğlu olup, Hâtûn ve Kulukça sancak beği bulunan, Vahyâ Paşa-oğlu Arslan Beğ (M.Î. 3), o sırada Pâdişâh'dan hemen Erlavi (Erlau) ye gitmek emriyle bir keman, oklar, bir kılıç, bir kavuk ihsanına nail oluyordu.³⁷ Budin Vâlîsi Kaasım Paşa da³⁸ Jorj'-un tacı Ferdinand'a bırakması maksadiyle sürekli olarak sıkıştırdığı Kra-liçe'ye frndâd için Transilvanya'ya geçmek üzere hazır bulunmağa mecbur oldu. Süleyman,

³² Istoanfi, 1, 16.

³³ Bunlardan birincisinin 1549 Şubasında ve ikincisinin 15 Eylül 1549 tarihindeki memuriyetlerine dair «Kavâsi\$»de mevcut tafsilat ve kendilerine verilip hazîne-î evrakda mahfuz olan ta'limât.

³⁴ Istoanti, 16, Kolonya basımı, s. 291.

³⁵ Ad rebinam Ahmatu (Mahmud) cui male quaedem nuper rege nostro credita sunt. (Veranti'nin mektubu, 4 Eylül 1550, Katona'da, 31, s. 109).

³⁶ Istoanfi (kitap: 14), Sultân Süleyman'ın elçisini Mehmed Çelebi diye isimlendirir. Forgacz ise Mehmed adını verir. Avusturya imparatorluk Arşivi'nde saklanan Ferdinand'm Sultân Süleyman'a göndermek niyetinde bulunduğu cevâb-nâmenin 19 Mart 1550 tarihli müsveddesinden «Mahmûd» olduğu anlaşılır.

³⁷ Veranti'nin «Tornam Neda«d»a mektubu, 15 Mayıs 1550, Macarların telâffuzu mucibince «Arslamî cOrs!an» yazar, Katona, 21, s. 1072.

³⁸ Istoanfi'de Kasunos, Fesler'de, 7, s. 699, Kaszseum,

ferman şeklinde yazılmış bir mektupta -Osmanlı toprağı üzerinde inşâ olduğu ifadesiyle- Solnok kalesinin yıktırılmasını talep etti.³⁹

Macaristan'da bu vak'alar cereyan ederken Lehistan memuru Nikola Bohuç, Kral Sigismund Ogüst'ün bir mektubunu getirdi ki, bunda Ogüst Pâdişah'a dostluğu hakkında te'mînât ve Laçki'nin Oçakof havalisindeki akınları hakkında memnuniyet verici îzâhât vermekte idi.⁴⁰

1550 senesi işte bu suretle geçmiş ve Sultân Süleyman büyük câmiinin temelini bütün saray memurlarının hazır ve vezîr-i âzam ile müftî kendisinin refakatinde bulunduğu halde o sene atmıştır.⁴¹ Osmanlı mimarisinin bu şaheseri -üslûbunun azametinde ve muhtelif kısımlarının zenginliğinde- devletin en ileri ve mes'ûd zamanının durumunu en yüksek derecede göstermektedir. Beldenin yedi tepesinden biri üzerine bina edilmiş olan «Süleymâniye» uzaktan seyyahın dikkatini celb etmekle beraber, yakından dahî inşâatındaki zerâfetle seyredenleri hayrete düşürür. Ertesi sene (1551), Papas Jorj Transilvanya işleri hakkında hakikate aykırı mektuplar takdîmiyle Sultân Süleyman'ı iğfale çalışmakta devam ediyordu. Hattâ Ferdinand ile Transilvanya ve Banat'ın terki için müzâkere etmekte iken İstanbul'a, Almanlar'm Sigismund Zapolya arazîsine girdiklerine dâir olan şayiaların tamamen asılsız olduğunu utanmadan yazıyordu.

Temmuz'da Kraliçe Macaristan tacını Doboduruska, Andre Batori, Loran Niyari'ye verdikten sonra, Kaşo'ya çekilmek üzere bütün memleketi Ferdinand'ın komiserlerine teslim edeceği sırada idi ki, Transilvan-yalılar'a Sultân Süleyman'ın şu mealde bir kâğıdı geldi:

- «Papas ile Budin Vâlîsi'nin birbirine muarız olan ma'rûzâtı üze*-rine Almanlar'ın Papas tarafından yazıldığı veçhile henüz hareket etme-nüş kii. yoksa valinin bildirdiği gibi memleketin ortasına mı vâsıl olmuş olduğu tâîîn olunamadığımdan, Rumeli Beğlerbeği'ne ve Semendire Valisi Rüstem Paşa*ya askerlerini silâhlandırmaları emr olunmuştur; Vidin Sancak-beği Malkoç-oğlu Eflâklılar'ın başına geçip Niğbolu Sancak-beği Mehmed Beğ

³⁹ Süleyman'ın Zilhicce 957 (Kânûn-ı evvel 1550) tarihli ferman seklindeki mektubu Avusturya İmparatorluk Hânedâm Hazine-i Bvrakî'ndadır.

⁴⁰ Polavi'de çartoriskî'nin târihi vesikalar bakanından gayet zengin olan kütüphanesinde Lehçeye tercüme edilmiş ve aşağıdaki hususlara alt evrak vardır: 1) Lâçkin'in akınlarına dair, 1550, 2) Bir Leh elçisinin borcunun te'diyesine dîr, 1550, 3) Lobomiriski'nin bir Yahudi'den aldığı akçenin lâdesine dâir, 1650, 4) Lehistan elçisinin yol ruhsatnamesinin tas-dîfcne ve Matyas Mlolski nâmındaU Lehistanlı'dan haydutların almış olduğu akçenin iadesi va'dine dair (Şevval 958-Teçrin-i evvel 1551), Bvilyâ, Hacı Kalfa. Takvtmü^Ttvirlh.

⁴¹ Evliyâ Pacı Mafya Kamvilût-Tevvarih.

Boğdanlılar'a ve Dobruca Tatarları'na⁴² kumanda edecektir». ⁴³

Bununla beraber Kırım Hânı Kırım Tatarları'nı emri altına almış ve vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın ordusu yeniçeri ve sipahilerle birleşmiş idi. Bosnalı bir papasın oğlu olup beş sene önce kapdâii-paşalık makamını vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan'a terketmiş olan⁴⁴ Sokollu Mehmed Beğ Rumeli Beğlerbeğili'ne tâîîn olunmuştu. Mehmed Beğ (Paşa) seferi açmağa memur olarak İran'dan avdetinde eski Bosna valiliğini eline almış olan Ulama Paşa'nın iltihak etmesini beklemek üzere Selankamen'de ordugâh kurmuştu. Bu derecesi de tehlikeli olan şu kuvvetlere Mihâl-oğlu Alî Beğ'in akıncı fırkasıyla -Macarların Solnok*-un tahkim edilmesinden vaktinde men etmemiş olduğu için azl edilerek yerine Alî Paşa tâîîn edilmiş olan- Budin Vâlîsi Kaasım Paşa'nın⁴⁵ askeri de eklenecekti.

Sultân Süleyman, Papas'm hıyanetine, Transilvanya'nın Ferdinand'a terk edildiğine, Avusturya askerinin Macar Krallığı memleketlerine girdiğine kaanî olunca, Ferdinand'ın sefiri Malvezi'yi dîvâna çağırdı. Mal-vezî, bu rivayetlerin hiçbirinin doğru olmadığını başı üzerine te'mîn ettiyse de, tatminkâr bir tafsîlât veremediği ve ta'lîmâtının kifayetsizliği yüzünden mes'ûliyeti üzerinden atmağa çalıştığından, Boğaziçi sahilindeki Anadoluhisarı'ndaki «Kara Kule»ye habs olundu.⁴⁶ Eski Acem hükümdarlarının «Ferâmuş Kuleslerine⁴⁷ ve Yedikule'nin «Enli Kuyu» suna muâdil surette kullanılan bu Kara Kule, birçok zamanlar Macar-lar'a, Almanlarca dehşet vermiştir. İmparator, beynelmîl hukuk kaidelerinin şu veçhile nakzından şikâyet etmek üzere derhâl Pâdişah'a mektup yazdı. Lâkin Sultân Süleyman, ferman şeklinde gönderdiği cevap-nâmede garîb olmakla beraber, İslâm hukuku kaidelerine de aykırı olan şu «Elçiler metbûlarının verdikleri sözden mes'ûldürler; rehin sıfatında bulundukları cihetle o sözün nakzından dolayı cezalandırılmaları lâzım gelir» kaidesini ortaya koydu.⁴⁸

⁴² Fesler'in Deretziler Tatarları dediğidir.

⁴³ Sultan Süleyman Transilvanyalıları'a 1 Temmuz 1551 tarihli mektubu, Prey, c. 2, s. 118.

⁴⁴ Hacı Kalfa'mn Takvîmîi't-Tevârîh'i; Osman Efendi'nin Terâ-cim-İ Ahvâl-i Viwwr\$'w. Bu son eserde Sokollu'nun, Sultân Süleyman'ın kız torunu olup 951/1544 senesinde doğmuş olan İsmihân Sultân ile 969/1561'de izdivaç ettiği okunur. Macar tarihçileri bu izdivacı, kitabın methinde bahsettiğimiz târihte kaydederler. Fessler'e de müracaat, c. 7, s. 718.

⁴⁵ İstoanfl, 17, Kolonya basımı, s. 300.

⁴⁶ İstoanfl'nın ve ondan naklen Fessler'in e. 7, s. 719, yazdıkları gibi, Va-lanten Török ve Malyaf m o aaman içinde hayatlarının son bulduğu Yedi Kule deftu.

⁴⁷ Kahkaha, Kaletf.

⁴⁸ Süleyman'ın Şevval 958 (Eylül 1551) tarihli mektubu, Avusturya İmp. Hanedanı Hazine-İ Bvrato'ndadır.

Bu muharebeler cereyan ederken Selankamen'de Sokollu Mehmed Paşa kumandası altında altmışbin Osmanlı toplanmıştı. Lâkin -Ferdinand'-ın Papa nezdindeki müdâhalesi üzerine bir müddet sonra papaslıktan kardinalliğe yükselen- Jorj'un entrika dolu mektuplarına Osmanlı generali de aldanmıştı. Beğlerbeği, Martinoçi'nin bir elçi vâsitasıyla arz-ı ubudiyette ve vâdesi geçmiş olan vergiyi ödemekte gecikmesinden dolayı taac-cüb göstermesi üzerine,⁴⁹ hiylekâr papas, Pâdişâh'ın sâdık tebeasın-dan olmakta berdevam olduğunu ve bundan sonra verginin tam zamanında te'diye edileceğini taahhüt ettiğini cevaben bildirdi. Bununla beraber vakti gelmiş borcun ancak bir parçasını gönderdi. Bundan dolayı hatânın kendisine değil, meydana getirmiş oldukları karışıklıklarla memleketin menbâlarını kurutmuş olan İzabel ile Petroviç'e âit olduğunu Lîpa ile Sulimos'un Batori askeri tarafından işgalinin kendisine isnâd edilecek bir cinayet olmadığını, yeni bir me'mûr göndermekte gecikmesinin geçen sene gönderdiği me'mûrun Belgrad sancakbeği tarafından hâlâ maji-bus tutulmasından başka bir sebebi bulunmadığını bildiriyordu.⁵⁰

Erdel'de Bâzı Kalelerin Fethi

Nihayet 7 Eylül 1551 (6 Ramazan 958)'de Mehmed, takriben seksenbin kişilik ordusu ve elli topu ile⁵¹ Petervaradin'den Tuna'yı ve Titel yakınında Teis nehrini geçti. 18 Eylül'de Beçe kalesini alarak, bunun ikiyüz kişiden ibaret olan muhafızları kılıçtan geçirildi. Kumandanları kadar korkak olan Beçkerek muhafızları firar ederek aynı duruma düşmekten kurtuldular (21 Eylül),⁵² Beçkerek'den ordu, piskopos ikametgâhı olan Çanad şehrinden -Varadin ile Segedin'e hemen hemen aynı mesafede bulunan- Maroş üzerine yürüdü.⁵³ Bu şehirdedir ki, eskiden Kral Aba, kaleye hiyle ile celbettği elli âsîyi îdâm etmiştir. Kü-manlar (Kumanlar?) tarafından îdâm olunan Kral IV. Vladislas da burada gömülüdür. Mevkiin müdâfaasına me'mûr olan Rasyalılar gerek ha-sımlannca, gerek müttefiklerince şübheli

⁴⁹ Mehmed'in Martinoci'ye mektubu, Prey, c. 2, s. 282.

⁵⁰ Martinoç'nın beğlerbeğine 10 Eylül tarihli mektubu, Prey, s. 297.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/374-378.

⁵¹ Sinyor Ascanto Centorio'nun TransÛvanya Mohftrebesi Tafsilatı, Venedik - İS 15, s. 102. Unay. Pek mevsuk muasırlardan.

⁵² İstoanfi, 1, 18. Peçevl, varak: 94. Cel&l-zâde, varak: 287. Âlî, 47. Hâdise, varak: 259.

⁵³ Beçe (Becse), Beçkerek (Becserek), Çanad (Csanad). Lîpa (Ltppa) bizim, tarihlerde Beçl, Beçkerek, Çanad, Upve, Mütercim.

görünen sadâkatlerini te'mîn için zevcelerini, çocuklarını evvelce düşman ordugâhına gönderdikten sonra Türk tarafına geçtiler. Şehrin anahtarları Fransuva Ogod (Avgod?) tarafından teslim olundu.⁵⁴ İlladya⁵⁵ ve oniki kadar kale Rusyalılar tarafından yine o suretle terk edilerek Türklerin eline düştü.⁵⁶

Margra ve Jorj Brandenburg, Jan Korvinus*dan dul kalan Beatriç ile izdivacından sonra Maroş üzerindeki Lipa'yı istihkâmlarla çevirmişti. Ana kraliçe tzabel'in Budin'i terkettikten sonra ilk girdiği belde burasıdır. Şu vak'alarını yazdığımız zamanda bu istihkâmların kumandasını Jorj Kardaş ile general Kastaldo Yuhan Petö'ye tevdi eylemişlerdi. Mehmed Beğ (Paşa) ilerleyince ahâlî istihkâm kumandanına müracaatla bâzı şartlar altında mevkiin teslimine muvafakat edip de kendilerini sı-yânet etmezse, mutlaka öldüreceklerini söylediler. Kumandan herkesin bu heyecanı arasında müdâfaanın imkânsızlığını görünce, toplan çatlatıp barut mahzenlerini berhava ederek kaçtı. Acem Ulama Paşa kumandasında beşbin sipâhî, ve ikiyüz yeniçeri Lipa'mn muhafazasına bırakılarak» Mihâl-oğlu ikiyüz piyade ve ikiyüz beşlü⁵⁷ ile Halpa'ya gönderildi.

Ulama, Lipa'yı zabt ettikten sonra, Kral I. Karlo'nuh, amcası papas Lui'nin hâtırası için yaptırmış olduğu kiliseyi ziyaret etti. Organonları görerek bunların, huzurunda çalınmasını emretti, ve şu mûsikî âletinin âhenlik sadâsını büyük bir hazla dinliyor göründü; lâkin bu kilisenin di-yakosu bulunan ulemâdan bir rahibin binada saklı bulunan hazîneleri haber vermekten imtina etmesini bahane ederek, beş dişini çıkartmakla vahşetini ortaya koydu.⁵⁸ Sokollu Mehmed Lipa'dan Tamışvar hisarları altına gitti. Bu mevkiin kumandanı Etiyen Lozonçi, cesur İspanyol ve İtalyan kumandanları Alfons Perez ve Bernarden Aldana tarafından mutlak bir yardım görerek, Türkler'in hiçbir şey kazanmasına meydan vermeksizin onbeşgünlük bir muhasaraya mukavemet etti. Bu müddetin sonunda mevsimin bir hayli ilerlemiş olması ve Kastaldo ve rahip Gregor kumandasıyla Ferdinand'ın

⁵⁴ Yine evvelkiler ve Furgaç (Forgacz), Commentarii raim* Hungartaunnn, PosonU, 1788.

⁵⁵ Furgaç.

⁵⁶ tstoanfl ve Forgacz'de isimleri: Galad,' Aracia, Besonico, Nagy Fellaft, Egres, Chialla, Palelesse Bodorlak, Zadorlaka, Eperieske, Horogaszeg, Charkjssomlio. Peçevî Arad. ve Parakan'ı da ilâve eder. (Hâlbuki Peçe-vl'de Adnan, yâni Araf dan Kanlak nâm Parkan üzerine varıldığı yazılıdır, c. 1, s. 286, Mütercim).

⁵⁷ Beşlü (Beşli) bir nevi askerdir ki, daha sonraları (müverrihin zamanın-' da) Ulah, Bogdan beglerl maiyyetne dair Bâb-ı Âli Ue Rusya arasındaki muhâberâtta bahis mevzuu olmuştur. Istoanfl bunları süvari askeri diye adlandırır: «Qui unlo equo stipendia merent.»

⁵⁸ istoanfl (İranlı mamulün .mûniktden anlaması garb değildir).

ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi beğlerbeğini Belgrad üzerine çekilmeğe mecbur etti.⁵⁹ Lozonçi, düşmanın takibine koptu ve yolu üzerinde Nagilak kumandanı Kaytas'a tesadüf etti, ona şiddetle hücum ederek galebe etti. Kaytas, Nagilak'a girmek istediği halde atma köprü vaktinde kaldırılamadığından Lozonçi kaleye girip Kaytas'ı harb esiri olarak alıp götürdüğü gibi, orasını da yıktı.⁶⁰

Tamışvar Muharasası

Tamışvar muhasarası esnasında Nagilak'tan gelen ikiyüz Türk süvâ-rîşi Mako kalesini ansızın ele geçirmeğe çalışmışlardı. Ancak muhafızları oldukça kalabalık bulduklarından kumandanları⁶¹ memleketin hâkimlerinden birini Segedin'den yardıma gönderdi. Bu hâkim ise, beklenen imdad yerine bir takım Macar piyadeleri getirdi ki, bunlar Türklerin bayrağına benzer beyaz bayraklar açarak Osmanlılar'ı aldatmağa muvaffak oldular ve tanınmaksızın Osmanlılara hücum ederek kendilerini Ma-roş'a ric'at ettirdiler. Osmanlı kumandanı bizzat yaralı olduğu halde altıncı olarak bir sandala girmek suretiyle kurtulmağa güçlkle muvaffak oldu.⁶² «Uzun» lakabıyla anılan Fransuva Hırvat Halpa Osmanlı kumandanını da geceleyin verilmiş bir ziyafetten çıkarken altıyüz süvârî ile birlikte gafilce ele geçirdi.⁶³ Kumandan, kurtarmak için koltuğu altına almış olan Macar kaptanının mertçe gayretlerine rağmen bir kurşunla öldü. Sokollu Tuna'nın öte tarafına kaçınca yüzbin kişilik kadar bir imparatorluk ordusu Lipa üzerine yürüdü ve muhasara altına aldı.

Beğlerbeği Mehmed Belgrad'a çekildikten sonra, Transilvanya'da sâfcin üç millete (Saksonlar, Segeliler, Macarlar) ve Kronştad, Saç-Şebeş hâkimlerine Pâdişah'a sadâkatlerini muhafaza etmeleri için birçok فرمانlar gönderdi. Fakat bu teşvikler pek geç idi. Çünkü Rahip çoktan beri

⁵⁹ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arsivi'ndeki Venedik raporlarında 977 Ramazân (Mart 1551) târihiyle Doc'a yazılmış bir fermân-ı âlî vardır. Bu fermân-ı hümâyûn zât-ı şahanenin Obrovaç'da yaptırdığı kaynakların seyr ü seferine herhangi bir şekilde mâni olunmamasını Venedikliler'e ihtar eder.

⁶⁰ Kezalik 17.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/378-380.

⁶¹ İstoanfi «Kanter» yazar, bir sahife sonra «Kaydaresi» şekline sokarsa da doğrusu PeçevTnin" yazdığı gibi Kaytas'tır.

⁶² İstoanfi, b. 30, Kolonya basımı.

⁶³ İstoanfi bu kumandanın «Mihâl-oğlu» olduğunu söyler; lâkin Mihâl-oğlu Hızır Beğ o vakit Segedin kumandanı idi. İstoanfi daha sonra bu Halipa (Halpa) kumandanını «Hıdır» ismiyle gösterir.

memleketi ayağa kaldırmıştı. Onun emri üzerine, pek eski bir âdet gereğince bir süvârî, halka kanlı bir kılıç ve mızrak göstererek ve yanında bulunan bir piyade «Vatan düşmanı yaklaşıyor; her hâne bizi müşterek tehlikeden kurtarmak için adamını göndersin!»⁶⁴ diye bağırarak, köyleri şehirleri dolaşmıştı. Lipa hisarları önünde birleşmiş olan orduya neşr olunan diğer bir beyanname dahî istihkâmlara ilk tırmanıp çıkacak kimseye asilzadelerden ise ikiyüz duka, ve ikiyüz köylü hanesi ve efrâddan ise bir asalet unvanıyla yüz duka ve yüz hâne vaad ediyordu.

4 Teşrin-i evvelden beri Lipa şehri üç taraftan kuşatılmıştı. Büyük çapta dört top, iki havan, diğer iki top ki cem'an sekiz top kuşatmayı yapanların topçu kuvvetini teşkil ediyordu.⁶⁵ Teşrin-i evvelde tspanyol-lar kumandanlarının emrini beklemeksizin hücum ettiler. Kastaldo ile birkaç gün önce kardinal payesini almış olan Rahip, hücum başladığı zaman sofrada idiler; lâkin ilk gürültüde muharebe mevkiine koşup askerlerin başlarına geçtiler. Macarlar Nadaski, İtalyanlar Pallaviçini,⁶⁶ Almanlar Arko kumandasında idiler. Yedikule'de sefilâne telef olmuş olan Va-lanten Török'ün oğlu Jan Török ile Simon Forgacz fevkalâde yararlık gösterdiler; birincisi kendisini yedi defa yaralamış olan büyük rütbede bir Türk'ü öldürdü; diğeri onbir yerinden yaralı olarak pekçok kan kaybetmiş ve bir cesed yığını altında kalmış olduğu halde müzehheb kılıcından tanınarak çekilip çıkarılmak suretiyle hayâtını muhafaza edebilmiştir.⁶⁷ Nihayet şehir zabt ve yağma olundu. Derhâl kalenin de muhasarasına başlanıldı ki, Ulama maiyyetinde hayatta kalan binbeşyüz kişi ile oraya çekilmişti.

Muhasaranın dokuzuncu günü (16 Teşrin-i evvel) -ki Rumeli beğ-lerbeğinin de Tamışvar'dan çıktığı gündür- Ulama Kastaldo'nun yirmi gün mütârekeye, bu müddetin nihâyetinde kendisinin çekilip gitmesine, hududa kadar bir ruhsatname vermesine muvafakat eylemesi şartıyla Lipa ve Çanad'ın teslimini teklif etti. Bu şartlan kabul etmeğe hiçbir sebep yoktu; çünkü mahsurların yiyeceği kalmadığından at ve kedi yemeğe mecbur olmuşlardı. Lâkin Martinoçi'nin re'yi şartsız teslim talebinde bulunan Kastaldo ile Macar generallerinin fikirlerine üstün geldi; rahip serpuşunu kardinal şapkasına tahvil etmekle kanâat edememiş olan bu haris papas, hâlâ Transilvanya prensliğini arzu ediyordu. Evvelce Haydar Paşa'dan gelmiş

⁶⁴ İfltoanfi, 17. a. 304. Aflfcaai* ÇvrtMto, fc 119.

⁶⁵ Askanio Çantarto, s. 121.

⁶⁶ Istoanfi, 17, s. 306.

⁶⁷ Fransiski Forgacz'ın Macaristan muharebelerine dair Pozonli şehrinde basılmış eseri, s. 27.

olan bir mektup -ki bunda mektup sahibi papasın yeğeni olduğunu yazıyordu- Kardinalin Osmanlı Devleti ile uyuşup pâdişâhın tekrar teveccühüne nail olacağı ümidini doğurmuştu.⁶⁸ Eğer kalenin muhafızlarının hayâtını kurtarmağa muvaffak olursa, bu maksadın hâsıl olacağına dâir Ulama tarafından verilen kat'î vaad ise kendisine daha ziyâde güvenilir geliyordu. İhtimaldir ki, yirmi günlük garîb mütâreke teklifi, hakkındaki teveccühün avdetine dâir İstanbul'dan te'mî-nât almak için vakit kazanmak menfaati iktizasından olan Martinoçi'nin ihtarı üzerine meydana konulmuştur. Eğer böyle değil ise, Ulama'nın son dereceye gelmiş bulunduğu halde hemen çekilmek teklifinde bulunmamış olmasının sebebi anlaşılamaz. 5 Kânun-ı Evvel 1551 târihinde Cuma akşamı parlak bir mehtab zamanı idi ki, Ulama, Kardinal'in bol bol tedârik etmiş olduğu yiyeceklere mâlik binbeşyüz kişi ile dışarı çıktı. Ulama, gidişi esnasında şükran ifâdesi olmak üzere Kardinal'e bir altın lâmba, iki altınlı mum, bir İran şalı, dört muharebe atı, kıymetli taşlarla müzeyyen bir hançer gönderdi.⁶⁹ Rasyahlar'dan bir takım asker Tamışvar'ın ötesinde Tamış nehri sahillere kadar Ulama'ya refakat ettiler. Artık Türkler kendilerini emniyette sanıyorlardı; lâkin nehrin öte tarafında Fransuva Horvat ve Melhaşyor Balassa -kendilerinin her türlü engellemelerine rağmen Martinoçi'nin Osmanlılar için yolunu bulmuş olduğu- şu çekilip gitmenin intikamını almak için bir fırsat zuhur etmesini beklemek üzere, pusu tutmuşlardı. Ulama, Kardinal tarafından haberdâr edildiği cihetle her an döğüşmeğe hazır bulunmak için sık saflar hâlinde harb nizâmında yürüdü. Lâkin Rasyahlar kendisinden ayrılır ayrılmaz Horvat ve Balassa -Misel Dombay⁷⁰ ve Nagilaklı Ambruvaz (61) tarafından takviye edilmiş olduğu halde- Ulama'nın üzerine düştüler. Kavga pek şiddetli oldu; Ambruvaz maktul düştü ve Balassa ağır surette yaralandı; Ulama da yaralanmış olduğu halde Lipa'dan birlikte çıkmış olduğu bin-üçyüz kişiden ancak üçyüz kişi ile Belgrad'a⁷¹ varabildi.

Lipa, Osmanlı kumandanına verilen yirmi günlük mütâreke esnasında ve Martinoçi'nin Ulama vâsıtasıyla Osmanlı Devleti'yle uyuşmağa çalıştığı sırada Kastaldo, eğer Transilvanya daha uzun bir müddet Kardinal'in elinde bırakılacak olursa mutlaka kaybedileceğini Ferdinand'a bildirmişti. Bu ihtara

⁶⁸ Haydar Pasalın, Upa kalesinden Martinoçi'ye mektubu, Prey, 1, s. 308.

⁶⁹ İstoanfi, s. 318. Fongacz, s. 29.

⁷⁰ Fongacz «Misel Dobay»; İstoanfi «Dombay» yazıyor.

⁷¹ İstoanfi, Fongacz, Askanio Santorio. Peçevi (varak: 92), Ula-ma'nın bu vak'ada telef olduğunu yazmakla aldanıyor. Diğer Osmanlı müverrihleri bu mağlûbiyeti zikretmezler.

cevaben, ordunun selâmetine dikkat etmesi ve rahibin hiylelerine nihayet vermek üzere durumun icâbettireceği tedbirleri süVatle alması emrini aldı.

Kastaldo, Martinoçi'nin çavuşlar vâsıtasıyla⁷² Osmanlılar'la gizlice haberleştiğine muttali olarak eski Dominiken papasları manastırı olup Kardinal'in ikametgâh ittihaz ettiği Alvinç kalesine gitti. Azminde sebat eden bir takım İspanyol ve İtalyan askerinin refakatiyle Râhib'in ikametgâhına girdi ki, bu sırada Andre Lozonçi yirmidört İspanyol ile kuleleri işgal ediyordu: Ondan sonra Sforzia Pallaviçini geldi. 18 Kânun-ı evvelde sabahleyin Kastaldo'nun kâtibi İskenderiyeli Antonyo Ferario birkaç kâğıt vermek üzere Kardinal'in odasına girdi. Martinoçi yalnız bir gömlekle kürklü bir hırka giymiş olduğu halde bir masanın Önünde idi. Masanın üzerinde de bir duâ kitabı,⁷³ bir hokka, bir çalar saat, hatıratını mutazammın bir defter bulunuyordu. Kâtibin kendisine tak-dîm ettiği kâğıtları imza etmek üzere eğildiği sırada, kâtip, -biri göğsüne, diğeri boğazına olmak üzere- Kardinal'e iki darbe vurdu. Kardîlstoanfi «Taglak» ve Forg^ez <Na*i> y«ayor.

nal «Aman Meryem Ana!» diye bağırarak kuvvetli bir el hareketiyle kâtibi masanın altına attı. Bir uşağının girişe mâni olmasından dolayı kapının arkasında kalmış olan Pallaviçini bu sesi işitince kılıç elinde odaya girerek Kardinalin başını yardı. Lopez de İspanyollar'la birlikte yetişt; bunlar henüz ayak üzerinde durabilmekte olan ihtiyarın üzerine tüfek* boşalttılar. Kardinal Lâtince: «Ne yapıyorsunuz, kardeşlerim?» diye sordu. O anda altmışüç yara almış olduğu halde: «İsa!*Meryem!» diye bağırarak düştü. Cesedi yetmişbeş gün cinayet mevkiinde kalarak nihayet Veysanburg'da defnedilip bir kabir yapıldı.⁷⁴ Defalarca ve birbirini müteâkib Ferdinand'a, Süleyman'a, İzabel'e hıyanet etmiş olan bu mağrur papas 75 yaşında işte böyle ölmüştür.

Bu katle iştirak etmiş olan yedi mücrimden hiçbiri ilâhî cezadan kurtulamamıştır. Palaviçini o sene can vermiştir. Hançer ve kalemî eşit bir maharetle idare etmekte olan kâtip Antuan Ferario, kaatil olduğu hakkında verilen hüküm üzerine doğum yeri olan Piemonte şehrinde asılmıştır. Monito'nun Sen-Jermen'de başı kesildi. Skaramoça Narbon'da parça parça edileli. Kampeçio bir müddet sonra Viyana civarında avlanırken

⁷² Forgacz. Daha ziyâde i'timâda lâîk olan Askanio Santorio bu hususta «Stava appoggiato sovra una tavola ove haveva un orologio, un' orologio un brevirio allo Romana.» diyor.

⁷³ İstoanfi «Pugione ejus jugulum» ve Askanio «Gli dette una ferita sopra del petto e nella gola.» derler. Fessler*in c. 8, s. 139'da yazdığı gibi ensesinde değil.

⁷⁴ Mezar taşı kitabesi şöyledir: «Omnibus moriendum est».

Ferdinand'ın gözleri önünde bir yaban domuzu tarafından parçalanmıştır. Kralın emirlerinden ittihaz olunduğuna delil omlak üzere Kardinal'in tüylü kulağını Viyana'ya⁷⁵ getirmiş olan Merkada Augsburg'da bir münazaa esnasında -o kulağı kesmiş olan- sağ elini kaybetmiştir.⁷⁶

İşte bu suretle Transilvanya, Pâdişah'a ikinci defa olarak en sâdık dostlarından birinin katli manzarasını arz etti. Kendi menfaati dâiresinde hareket etmek için nöbet nöbet Hristiyanların ve Müslümanlar'ın menfaatlerine hıyanet eden Martinoçi -Gritti kadar beyhude olmak üzere- Osmanlı silâhlarının himâyesi altında Macaristan ve Transilvanya'-da hükümet kurmayı ümîd etmişti.⁷⁷

⁷⁵ «Aurem deoctrām discissam per postas ad Ferdinandum tulit; ac veeper inas preces solenni quodam die audinti praesentavit» Forgacz.

⁷⁶ İstoanfi, Forgacz. A3k*nia Çajtorio, ve iki evvelkilerden natolen VoUgang Betien.

⁷⁷ Martinoçi'nin hıyanetine dâir tafsilât ve Kasteldo'nun bu adamı Öldürmesinin sebeplerine dâir şöyle bir risale vardır: «Instructlo earnm renim, quas R Cregorius e pise opus Zagra-biensis nec non nobilis Don Didavus Lasso de Castiglia nostri consiliarii oratores et commissarii devoti fideles nobis dilecti apud beatissimum in Christo pataem et Donunum D. Juliura III divina providentia Sacrossanctae Romanae ac universalis Ecclesiae sunun Pontificem Dominum nostrum rvd. no-mine nostro reverenter proponere, agere, traetare et expedire debent.» Prag, 2 Ocak 1552. Bu heybetin vazifesi Kardinal'in kaatilleri aleyhinde Papa tarafından nesredilen aforozu ulaştırmaktı. Gönderilen adamların talimât-nâmelerinde şu fıkra görülür: «Sin tamen intelligeret (Castaldo) rem aîter transigi non posse, quam quob aut manum ibi inferri paeteretur, aut ipsi fratri Georgion tam nefaria moelienti manum inferret, tûne potius ipse eum praeveniret; atque hoc quidem nostrum mandatum <ttçtus bellicus tiöcumtenens seculus.»

Erdel'i Türkler'e teslim için Kardinal'in kurduğu plâni açıkladıktan sonra, mektup şöyle devam eder:

Sunulque supradietum proutgravi nima mandatum in me-moriam revocans tandem dictum fratrem Georgiam ajus de-meritū requirebant interfici curaverit et praedictos duos tur-cicos Chiaussios, qui recenter ad eundem fratrem Georgium venerunt in custodiam receperit, adeoque coram Deo et Sanc-titate Sua et universo mundo non solun nullas poenas censurae incurrerimus, sed potius landem et praemium commeruerimus, niple qui vim nostris militibus per Interfecium monaehum ihferendam sine aliorum caede et sanguine vi repulerimus.

İki çavuşun getirdiği mektuplar Avusturya İmparatorluk Arşivi'nde Macaristan Evrakı arasındadır. Bu mektuplar Türk generalinin, Martinoçi'nin fedakârca yaptığı hizmetlerden ümîdvâr idiye de, yine de çavuşların Ferdinand'a teslim edilmesinden korktuğunu açıkça bize ulaştırırlar. Bir Türk paşasının Çiçeron'dan bahsetmesi ve bir kardinale İncil'deki prensiplerden hatırlatmalarda bulunması hayret vericidir! clmpe-rator noster semper Augustus de censu benighe accepto nobis mandavit, ut a regno Transylvaniae felicissimum erigeremus exercitum et arma totaliter deponeremus quapropter expug-nationem castrī Themisvar deliquimus et castrum Chianad caeteraque castra deseruimus felicissimoque exercitui licen-tiam dedimus ac (nos) ad castrum Peciai contulimus, domi-natio quoque veslra cum gladiis, fustibus et lanternis ad de-bellationem civitatis Lippa venit committatus caterva Pha» risaeorum atque latronum et aliquantulo Turcarum cuniculo fugam arripiendo interfecto ad praefatae civitatis castrī expugnationem, ubi Holamabeg cum aliquibus Caesaris militibus ihelus est debellare studet, quo intellecto ad Illustrissimum Halipassa Budum Beglerbegi cum toto felicissimo exer-citu sibi comisso venit Nos autem cum nil innovare a Caesare permissum sit, licentiam dedimus cum tale committere ultra totius orbis terrarum leges sit; nam, ut Cicero fides hostibus servanda est, et quae in praeteeritis litteris nobis D. V. nuntia-vit, cognovimus ea fide carere. Verumtamen finis omnium rerum et potentia magni Imperatoris semper Augusti ac ejus ferocitas consideranda est, hisque perspeetis operan sagacissi-mum est; quamobrem D. V. nobis Mahamet Clausium et Derviş famulum nostrum cum responso universali mittere digne-tru. Nam eorum retentia quid ut prodest, quod D. V. utile sit et ne quidem taedium his meis praestem finem do. Dat. in castro Peciaidie vere primo mensis Decebris 1551.»

İkinci Mektup «Principum laus et gloria in manibus eorum ministrorum consistit, e conversoque zizania

Ertesi sene Kastaldo, harb mevsiminin başlarında, fakat pek az muvaffakiyetle Osmanlılar aleyhine taarruzlara başladı. İşişel Tot, beşbin Macar piyâdesiyle Segedin'i gafletten istifâde almayı tecrübe etti. İtalyan ve İspanyol kapitanlar Aldana o Perez, Silezyalı Opern4prf, Macar Piyer Bakic, Nikola Doçi, Nikola Dersfi, Fransuva Hurvat 23-24 Şubat 1552 gecesi, Tot'un Segedin üzerine ansızın vukua gelen hücumunda kumanda ediyorlardı. Sancak-beği Mihâl-oğlu Hızır Beğ,⁷⁸ hemen çıplak bir halde kaleye kaçtı ve

discordia et seditio in eorum malignitate constat; Hoc ideo ne aliquid innovetur scandalum cum tua erga Caesarem fidelitas animique sinceritas e com-missis manifesta fuerit talique modo Holama dimitiendo et regium exercitum placondo, cujus causa fidesque versus Dm. Vm. inter tales et tantos principes est praevaricari debeat, Imperatorque noster semper Augustus bellum facere teneal, quod si firmiter ae pacifice per rnanebit non officeret, nam D. V. nobis missis litteris nuntiavit, quod castrum Pecia et Beckerek et civitatem Lippa, neque alia castra usque ad ri-vum Chiris non esse in possessione sua, neque suae conveniendi jurisdictioni; nos autem omnia, quae a D. V. exposita fuerunt, Invictissimo Imperatori certificabimus. Haec ideo causa pres-tata et retardatio census, qui si ante missus fuisset, non talia succederent, nec hujus discordiae bellique causa fuisset; nunc vero D. V. Holama Pasciae ordiurvit, ut ex parte D. V. a nobis castra Pecia et Becscherech peterel, nobisque clarum et manifestum est, nullam ex eis şuam Csm. Memutilitatem et commodum habere nam non nestrum est castra accipere ac tribuere, id praeter Caesari (neminem) decet, nos autem prae-dicta castra mandato Caesareo accepimus Deo dante conser-vabimus, sed, si voluntas D. V. fuerit haec, habere castra, nun-tio litterisque a Celso Summoque Imperatore petat, tuncque cognita fidelitate et voluntate non denegabit, benigne et gra-tiose concedet, nos igitur prout posse erit nostra ad pricipes pacificandos laborabimus, D. quoque Vestra castro Pecia, Becscherech et Charaght derelicto Domino, qui Malchoych (Mal-kodj) Beği nuncupatur ex consan guineis Morat Begi bene se habere signetur. Cum itaque commissio Caesarea illic perma-nist, nos autem hucusque devastavimus, quod si volnissimus hicce cum ineditato (?) Romaniae exercitu regnum istud Transylvahiae devastassemus; ideo finem omniun rerum con-siderare debet secundum şuam prudenitiam atque doctrinam religionemque. cuiminime decet meos non mittere homines, itaque talis est nostra, spes, ut his visis mittere dignetur. Nos in castro Belgrado invernari praeceptum fuit; felicissimos exercitus instruere et exstruere; facundissimis litteris nos par-ticipes reddere dignerit, ipsosque fideles mittere bene potest. ut in dies nostra bene convalescat amicitia, et amor, qui om-nibus totius orbis terrarum hominibus palam sit, et semper amoris vinculis pulillamina, amicitiaequae accrescere nimetur. D. quoqtie Vestra Revma, Illma, felix et prospere valeat. Dat in Belgrado Die VIII. mensis Decembris 1551.»

Serlevhası: «İllmo. Revmo. Do. Fratri G«orgio Archiepis-copo Varadensi nec non Regni Transylvaniae Thesaurario Cae-sareoque Locumtenenti Generali Dignissimo.»

Zikredilen iki mektuptan ve aforoz'un iptali için sefirlere verilen talimattan başka (Bunlar Martinoçi'nin katli için elde mevcut vesikaların en mühimleridir) Avusturya Arşivi'n-deki târihî el yazmaları arasında 908 numaralı «Morte di Frate Giorgio con alcune altre cose di Transylvania et Ungaria suc-cesse negli anni 1551 â 1552» serlevhahı bir el yazması daha bulunur. Bu vesikada, (varak: 43), şu sözler vardır: «Avvisi da Constantinopoli come il detto frate anchor che seco fingesse di dare ciancie al Turco per tenerlo pacifico nondimeno in effetto nascostamente praticava di riaccordarsi seco, offeren-dogli maggior tributo del solito de promettendo i mandare in pertizione i Spagnoli e Todeschi, con che lo confirmasse suo Valvoda e lo lasciasse governar pacificamente di che sua Ma-estâ, per cambio habea avvertito il Castaldo, commettendogli espressamente, che quando si accorgesse, che il Frate fosse per venir a tal effetto lo prevenisse.» Müellif bu cinayetin mes'ûliyetini iki italyan kâtibe, Fransisko Degli Strepatri di Milano ile Alessandro Marko Antonyo FerrarTys yükler. Yine aynı yazara göre, bu İtalyanlar hıyaneti Sofrza ve Palavi-çini ile birlikte işlemişlerdir. Martinoçi'nin hançerin demirini hissettiği zaman «O Domine, quare hoc mim?» diye bağırdığını iddia ederler. Çavuşlar Arlıç (Arlitz) kalesinde tutuklandı ve üzerlerinde bulunan Kardinal'in mektublan Viyana'-ya gönderildi.

⁷⁸ İstoanfi (kitap: 17, s. 319), «Hızır»ı «Hıdır» (gözlü he, dal, re) şeklinde yazar. Forgacz'ın tafsilâtı, s. 42. Askanio Santurio, (varak: 156) Tob Mişel'in ismini «Ottomali» ve Obernstorf un İsmi ni de «Ourestolfo» yapıyor. Wolfgang Dö Betlen'e, Fess-lei'e Engel, Celâl-zâde, Solak-zâde! Alî (47. Vak'a), Abdülazîz ve Peçevi'ye

şehir zabt ve yağma edildi. Macar piyadeleri kalenin haricî istihkâmlarını yıkmağa başlamış iken Hızır Beğ dışarıya bir hurûc hareketi düzenleyerek onları ric'ate mecbur bıraktı, ispanyollar, Macarlar, Almanlar şehrin şarab mahzenlerinde askerî disiplini ve alınacak bir şehir olduğunu unutmuş bulundukları halde, Hızır Beğ, hâlinden haberdâr etmek için Budin valisine güvercinle bir mesaj gönderdi. Derhâl Alî Paşa kendisinin ve Semendire vâlisi Rüstem Beğ'in⁷⁹ askerini alarak sür'atli bir yürüyüşle imdada koştu. Segedin görününce ordusunu bir saf üzerine üç fırka olarak tertîb etti; jsüvârîyi sağa, sola koyarak kendisi piyade ile merkezde bulundu. Ve her iki cenaha altışar sahra topu koydu. Macar piyadeleri şiddetin şevkiyle, başlarının emrini beklemezsizin karmakarışık Osmanlılardan önüne yürüdüler. Lâkin derhâl ric'at ederek taraf taraf dağıldılar. Misel Tot, ancak yirmi kişi ile Teis nehrini yüzerek geçip güçlkle Sen-Jorj kalesini girebildi. Aid ana, Perez, Operndorf dolu dizgin Lipa'ya can attılar⁸⁰ ve kırk sancak İstanbul'a gönderildi. Valenten Nagi ve Piyer Török kumandasında bulunan ve daha sonraları Beçkerek yakınında Kaasım Beğ'i ric'at ettirmiş olan dört-yüz süvariden mürekkep diğer bir fırka ise, durumdan haberleri olmaksızın o aralık Segedin'e gelmekle mahv edildi. Yalnız Valenten yirmi kadar adamıyla Teis nehrine atılarak yüze yüze geçip kurtuldu.⁸¹

Tamışvak (Tameşvar)'In Zaptı

Beri taraftan Türkler Nisan'da seferi açtılar. Bu defa Macaristan ordusu kumandanlığına Sokollu Mehmed'in yerine ikinci vezir Ahmed Paşa tâyin olunmuştu. Ahmed Paşa Edirne'ye vardığı zaman Çavuş Macar Alî'yi Segedin önündeki parlak muzafferiyetini tebrik ile pâdişâhın mah-zûziyetinin nişanesi olarak bir altın kılıç ve hil'at götürmek için Budin valisini gönderdi.⁸² Pek yakında Tamışvar önüne vâsıl olacağını da bildiriyordu.

Vezirin bu mektubuyle sonraları Stuhlvaysenburg (Stuhlweissen-burg) sancak beği tâyin olunan kahraman Hamzâ'nın⁸³ ikiyüz süvari ile memuriyeti merkezine giderken Vesprim muhafızları tarafından esir

müracaat. Peçevî, tafsîlâtı Budin valisinin çavuş-bağısı Hamza Ağa'dan aldığını söyler.

⁷⁹ Peçevî.

⁸⁰ tstoanfl, 17, s. 319.

⁸¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/380-384.

⁸² Peçevî.

⁸³ 957, İstoanfl Belgrad Sancağı serhaddln kudemasından ve bahadîrlarından Hamzâ Beğ'e inayet olunmuş idi... Peçevî, c. 1, s. 290. (Mütercim).

edilmesi⁸⁴ Budin Vâlîsi'ni Vesprim üzerine bir taarruza mecbur etti.

Vesprim, yahut Veysbürün (Ak-kaynak) şehri,⁸⁵ sokaklarında ve şehir haricindeki mahallelerinde kayalardan köpüklü sular çıktığı için böyle isimlendirilmiştir. Bir tepe üzerinde kurulmuş bulunan Vesprim Türkler*-in istilâsı sırasında yalnız b j harâb duvar ile çevrili idi. Dış mahalleleri teşkil eden evler tepenin yüksek tarafıyla vâdî üzerinde dağılmış idiler. Meşhur Slav prensi Svatoplok, Vesprim'i ikametgâh itti haz etmiş olduğu halde, Macarlar ikinci bir hücumlarında kendilerine toprak ve su vermek üzere vaad almak suretiyle tertîb ettikleri hiyle ile onu tahtından ve hayâtından mahrum etmişlerdi.⁸⁶ Nîsan'm Tinde Alî Paşa askeriyle bu şehrin duvarları önünde görüldü. Lâkin tuttuğu yüksek bir mevkidenden kaledekilerin ateşiyle çıkmağa mecbur olarak lâtif Abes vadisinde ordu kurmağa gitti. Şehrin kuzeyinde ve batısında inşâ ettirdiği iki yüksek sed üzerine konulmuş toplan, on gün fasılasız şehri döğdü. Muhâfız-ların bir kısmı Osmanlı ordusuna geçti. Ancak Alî Paşa, Lipa müdâfîle-rinin intikamını bu firarilerden almak için hepsini Abes vadisinde katliam ettirdi ki, Istoanfi'nin zamanında bunların toprak üzerine dağılmış kemikleri görüldü. Vesprim kumandanı «Demir» (Vas) lâkabıyla anılan Mihâl, mevkiin teslimini müzâkare etmekte olduğu halde, yeniçeriler şehre girdiler. Gitmeğe hazırlanmakta olan muhafızların bir takımı kılıçtan geçirilip, bir takımının da silâhları ve eşyaları alındı. Gerçekten Alî Paşa suçlu bulunanları doğdurdu, lâkin Vesprim kumandasını Ca'fer Ağâ'-ya⁸⁷ tevdi ettikten sonra Mihâl'i esir olarak alıp götürmüş ve bu adamın hürriyeti asla iade olunmamıştır.⁸⁸

23 Nîsan'da⁸⁹ ikinci vezîr Ahmed Paşa, Edirne'den ordunun büyük kısmıyla hareket edip yirmibeş gün gittikten sonra, Belgrad'a vâsıl olarak, Rumeli Beğlerbeği Sokollu Mehmed Paşa'mn askeri de burada kendisine iltihak etti (15 Mayıs). Bir ay sonra Tamışvar önünde görüldü ki, Lozonçi ikibinikiyüz kişi ile son dereceye kadar müdâfaasına azmetmişti. Sen-Piyer ve Sen-Pol yortusundan evvelki gün bütün hat üzerinde ateş başladı; birçok

⁸⁴ Sancalc-beğl Hamzâ Beg'i (PeçevTnin, lisanından vak'alan anlattığı) zu-emâdan Hamzâ ile kanştırmankUıdır. Bu Hamza, Peçevî'nin rivayetine göre, iyi bir hafızdı, c. 1, s. 288.

⁸⁵ İşbu Vesprim (Wessprlm) Peçevî'de «Sîrem» İse de bozulmuş olduğu aşikârdır. Wessprim, bizim, târihlerde «Bespenn»dir. (Mütercim)

⁸⁶ İstoanli, 17, s. 322.

⁸⁷ Kezallfc 323.

⁸⁸ Bu kalenin ilk fethi budur; daha, sonra Sultân Süleyman Stgetvar'a giderken orası ve Ta ta kalesi düşman eline geçmiş ve Arslan Paşa bundan dolayı İdam olunmuştur. Pecevl'den telhis, c. 1, s. 291. (Mütercim).

⁸⁹ 27 Rebi'ü'l-âhlr 958. Peçevî, c. 1, s. 291. Mütercim.

küçük toplardan başka Ahmed Paşa büyük çaplı otuzaltı muhasara topu yerleştirmiş, civarda ve adada yakılan hanelerin enkazı-yla tabiyeler de yaptırmış idi. Toplar az vakit zarfında gedik açtılar; ancak asker sabredemiyerek henüz gedik geçilecek bir hâle gelip de serasker tarafından emir verilmeksizin hücum ettiler. Bu teşebbüs Türkler için vahîm oldu; duvarların önünde ikibin kişi bıraktılar ki, Niğbolu San-cak-beği Tenbel Mustafa Beğ de bunların arasında idi; içerdekiler kahraman îspanya miralayı Castello Viyo'nun kaybıyla büyük üzüntü duydular. Bu vak'aları müteâkib Anadolu Beğlerbeği Hasan Paşa orduya bir kafile zahire getirdi ki, buna ihtiyaç hiss olunuyordu; lâkin bu da muhâ-tarasız olmadı; zîra kendisi ve maiyyetindeki kuvvet Karanşebes muhafızlar; tarafından saldırıya uğrayarak firara mecbur oldular, Mihalet Tot kaleye zahire sokmak istediye de bu teşebbüste Osmanlı generali kadar muvaffak olamadı; askerinin büyük kısmı kendisini Maroş sahillinde terk ederek yanında kalan az miktardaki sâdik bir kısmı ise Osmanlılar'ın baskısına dayanamadı; kendisi de baştan ayağa yara içinde olduğu halde güçlkle kurtulabildi.⁹⁰ Muhasırlar «Su Kulesûni aralıksız döğmek-te devam ediyorlardı. Kule bir harabe yığınının ibaret kalınca Ahmed Paşa Sen-Jak Günü (25 Temmuz) için umûmî bir hücum emretti. Ük hücum edenler arasında bulunan çavuşlar kethüdası, kulenin harabeleri içinde insanüstü bir kahramanlıkla harb etmekte olan Macar Blas Patan-yos'a: «Bana Kubâd derler!» diye bağırarak, aynı anda Blas'in başına şiddetli bir darbe indirdi. Beriki de başına kalkanını geçirerek: «Bana da Blas derler!» diyerek hasmını boğazından vurdu. Hücum her iki taraftan eşit şiddetle olmak üzere beş saat sürdü ve nihayet Türkler bî-tâb kalarak -mahsurlar yüzönüçten ziyâde maktul vermemiş oldukları hâlde- üçbin zayıat ile çekildiler. Ertesi gün yine hücumla başladı. Vezîr Ahmed Paşa, Rumeli ve Anadolu beğlerbeğleri, sancak beği Kaasım ile diğer kumandanlar muhasırları söz ile gayrete getirmekle iktifa etmeyip, geri çekilenlerin başına uçları demirli topuz vuruyorlardı. Nihayet «Su Kulesi» alındı; bu en önemli istihkâmın düşmesi, yiyecek ve cebhânenin azlığı, bilhassa generallerinin rızâsı hilâfına teslim olacaklarını beyân ile tehdîd eden Alman ve îspanyollar'ın intizamsızlığı Lozonçî'yi serbestçe çekilmek şartıyla teslimiyet' göstermeğe mecbur etti.

Lozonçî'nin şehirden çıktığı sırada Rumeli beğlerbeği ile Kaasım Paşa, askerinin tahkîrâtına karşı himaye etmek ve kahramanlığından dolayı

⁹⁰ Pççevl, varak: 97, Segedin Kapudam Tot Mihâl'in ikinci müdâfaamı olmak üzere hikâye eder.

takdirlerini göstermiş olmak için kendisini ortalarına aldılar.

Lozonçi genç hizmetkârı olup miğferini ve altın zırhını taşımakta olan Andre Tomorinin attan aşağı düşürüldüğünü görünce,⁹¹ kendisini daha fazla tutamıyarak: «işte Türkler'in ahdi! Silâhlarımızı alalım; hiç olmazsa intikamsız mahvolmayalım!» diye bağırды ve yine o dakikada gürültüyü yatıştırmak için Kaasım ile birlikte ilerlemiş olan beğ-lerbeği kethüdasının başını yardı. Uzunca bir müddet kahramanca dö-ğüştükten sonra başından bir yara almış ve yan tarafını bir mızrak darbesi delmiş olduğu halde düşüp ruhunu teslim etti. Perez bu münazaa esnasında hayli düşman öldürdükten sonra Lipa'ya kaçıp kurtulmak üzere atının sür'atine kendini teslim ettiyse de, geçmek istediği Körös nehrinin dalgalan arasında kayboldu.

Ulama'ya gösterilen hıyanete haklı bir mukabele olmaktan başka birşey olmadığını beyân ettiği halde, Lozonçi bir takım tahkir edici sözlerle nefretini belirtmekte devam ettiğinden, Osmanlı generali Macar kahramanının başını kesmek suretiyle ölümünü çabuklaştırdı ve kesik başını un ve pamukla doldurarak Pâdişâh'a gönderdi.⁹² Sancak beği Kaasım Tamışvar kumandanlığına ve kale duvarlarının tekrar inşâsına memur edildi.⁹³ Bu mevkiin düşmesi Lipa ve Sulimos ile Banat mıntıkasının diğer kalelerinin zaptedilmesinin başlangıcı oldu.⁹⁴

Ahmed Paşa, Kastaldo'nun Lipa müdâfaasına bıraktığı İspanyol Bernar Aldana'nın istihkâmları berhava, toplan tahrîb etmiş ve şehri de yakmış olduğunu haber alınca ateşi söndürmek ve topların bakayasını kurtarmak üzere Kaasım Beğ'i beşbin kişi ile ayırıp gönderdi. Bir askerî komisyon

⁹¹ Peçevl, varak: 96. Genç hizmetkârı Lozonçi'nin şeyân-ı istihkar bir ne-dîmi yapar.

⁹² Peçevl, c. 1, s. 292, Tamı^vaj muharebesi ve teslim «altının bozulması hakkımla söyle der: Düşman hayli bahadırılık etmiş, lakin bizimkiler de o kadar dürlük gösterdiler ki, üst taralı mutasavver değildir. Yürüyüşlerde ölmek için birbirlerine tekaddüm etmeğe müsareat ederler ve asla yüz çevirmezlerdi, koyun tuza gider gibi giderlerdi. Mlr-t miranın atı uruldu, neman başkasına bindi, hücumdan geri kalmadı. Otuzbeş gün muharebeden sonra, düşman istimân eyledi. Ba'dehu <vire> bozulup mec-mû'u esir ve mezbûh oldu. Virenin bozulmasına sebeb, Ulama Pasa Lip-ve (Upa)'den vlre ile çıkmış iken Törük Ferenc'ln vlreyi bozmasıdır. Düşman da Tamışvar'dan çıkup giderken Losanci' (Lozonçi)nin Ur güzel İnüşasına, -iç-oğlanı demektir- bir yeniçeri yapışmağla, Losanci'nin İhtiyarı kalmayup o yeniçeriye kılıç ile urdu. İste bunun üzerine vlre bozuldu. Loşançi iki yerinden ağır yaralı olarak Ahmed Pasa'ya getirildi; «Ne yapayım, kal'a ahâlisi kendi halime bırakmadılar; ben onlarla mahv olmağa karar vermiş İdim, yoksa siz Tamışvar'ı almak için daha verdiğiniz kadar telefât verirdiniz.» dedi Loşançi'nin yarası ilâc kabul etmediğinden Ahmed Pasa basını kestirdi (!) (Telhîsen, Mütercim).

⁹³ İstoanfi, Forgacz Askanyo Çanterio, s. 190.

⁹⁴ İstoanfi, 18, 329, yalnız Karanşbes ve Logos kalelerini zıkr eder. Celal-z&de, varak: 295, Lipa, Solimos, Bernak, Abres, Kiya, Pankota, Murhtur, Marcena, Kacid, Küçük ve Büyük Saç ile Kral kalesini yâd eder. Peçevl, varak: 97, Çalipo; Taplak, Kalnak, Şikovey'i de zıkr eder. (Peçevl, c. 1, s. 294: Lipve (İkinci fethi), Solmuş, Bernak, Abres, Üte, Bankota, Morş-var, Marçene, Kaçio, Büyük ve Küçük Saç, Ç'İpa, Tablai, Kaniak, Şakve, Semilus, vs., Mütercim.)

Aldana*yı îdâma mahkûm etmiş ise de, Şarlken'in kızı ve Mak-similyan'ın zevcesi Mari affettirmiştir. İşte Banat şu suretle Osmanü-lar'ın eline düştü; Sultân Süleyman o bölgenin idaresini beğlerbeği un-vâmyle Kaasım Paşa'ya verdi.⁹⁵

Ahined Paşa Tamişvar muhasarasını icra ettiği sırada Hadım Alî Paşa Dragley (Dragulay?) kalesini ele geçirmek maksadıyla Budin'den çıktı. Bir dik kayanın zirvesi üzerine yapılmış olan bu kale Bursem Dağlan (?) içindeki şehirlerin merkezidir. Bu teşebbüs, Osmanlıların muvaffakiyetinden ziyâde kahraman Dragley müdâfîlerinin mukavemetiyle dikkatleri çekmiştir ki, târih bu müdâfîlerden Zondi'yi bilhassa zikretmektedir. Alî Paşa, Papas Marten Oruçeflua'yı, teslim davet için Zondi'ye gönderdiği vakit Zondi esîr olan iki Türk delikanlısını yanına getirerek, bunlara erguvânî elbiseler giydirdi ve kalenin harabeleri altında gömülü kalmağa azmettiği için askerî terbiyelerini ikmâl etmesi ricâsiyle Alî Paşa'nın nezdine gönderdi. Müteakiben kalenin havlusuna silâhlarını, gümüş takımlarını, en kıymetli eşyasını toplayarak bunları yakıtı; ondan sonra ahıra giderek muharebe atlarını öldürdü. Bununla beraber mahsurların mukavemetine rağmen Türkler kapıları zorladılar. Zondi bir kurşunla vurularak düştü. Lâkin dizüstü sürünerek her tarafından yaralanıp da son nefesini verinceye kadar uğraştı. Alî Paşa vücûdunu ve ayrılmış olan başını kalenin karşısına gömdürerek mezarının üzerine bir mızrak ve bir bayrak dikilmesini emredip, mağlûb düşmanın meziyyetine böylece necîbâne hürmet gösterdi.⁹⁶

Bu parlak şecaat Seçeni Kalesi muhafızlarına nümûne-i imtisal olmaktan uzak kalarak, onlar Alî Paşa'nın yaklaşması üzerine alçakça kaçtılar.⁹⁷ Lâkin Kont Balassa'nın Buza Kulesi müdâfaasına me'mûr edilmiş olan malikâne sâhibleri Mihail Tersî, Etiyen Süşay, Andre Nagi, Yahya Paşa oğlu Arslan Beğ kumandasında bulunan ve iki top ile takviye edilen ikibinden ziyâde Osmanlı'ya bir avuç kahramanla mukavemet gösterdiler. Muhafızlar kulenin harabesini terke mecbur olarak vâdîye çekildiler ve Arslan Beğ serbestçe geçmelerine müsâade etti.⁹⁸ Şalgo Kaleşi, eğer kumandanı muhâsırlarm bir hiylesine aldanmamış olsaydı, daha ziyâde mukavemet

⁹⁵ Cenâbî ve ondan istinsah eden Hezarfenn şöyle söyler: «Tamişvar'a toa-rlb bir Belgradlık yir feth alındı ve Kaosun Paga'yi anda beğlerbeği nasb eyledi.» Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hazne-i Bvkrî el yazına, lan, Nu: 469, 5. 432.

⁹⁶ İstoanfi, 18, s. 350, Kolonya basımı. Forgacz, 58. Askanyo Çentorio s. 203.

⁹⁷ İstoanft, Forgacz, 52. A. Çentorio, s. 195-197.

⁹⁸ İstoan^ n 18

edecekti. Arslan Beğ, kesîf bir sisten istifâde ederek kalenin önüne büyük bir gürültü ile gayet iri bir ağaç kökü getirdi; mahsurlar bunu İstanbul muhasarasında kullanılan azametli toplardan sandılar. Arslan Beğ Hulloko,⁹⁹ Boyak, Şâğ, Kyarmat kalelerini de o kadar kolay zabt etti.¹⁰⁰ Nihayet Alî Paşa ile ittifak ederek yedibin kişiden mürekkeb ve Gundersdorf Baronu Avusturyalı Erasm Töfel kumandasına verilmiş yedibin kişilik bir Ferdinand fırkasını Füleik'de bozdu (11 Ağustos). Macarlar'a âit barut sandıklarını uçuran bir top mermisi bu muharebenin neticesini tâyin etti. Vayzen piskoposu ile birçok kahraman burada öldüler. Pallaviçini ve Töfel esîr edilerek dörtbin Macar esîriyle Budin'e giren tavâşînin muzafferiyetini süslediler. Erasm Töfel en önde at üzerinde, fakat miğfersiz, zırhsız geliyordu. Bütün topçu muzikası onu tâkib ediyordu. İmparator askerî kumandanlarını aşağılamak için esirler mezada çıkarılarak o kadar ucuz satıldı ki, şimdiye kadar bunun emsali görülmemişti. Alman neferleri en kıymetsiz varlıklar oldular; bir nefer bir kutu un veya samandan, bir çömlek bal veyahut yağdan ziyâde etmezdi. Lâkin bilâkis zabitlerin fidye-i necatı büyük bir meblâğa çıkarıl-* di. Pallaviçini, Martinoçi'nin katlindeki medhalinin cezasını Budin'in bir hapishanesinde çektikten sonra, hürriyetini onsekizbin dukaya satın alabildi. Töfel, düşmandan alman kırk bayrak ile Sultân Süleyman'a gönderildi; lâkin az fidye-i necat vermek için nâm ve unvanını inkâr ettiğinden, Pâdişâh bu hiyleden o kadar öfkeleni ki, bir torbanın içine koydurup torbayı diktirerek denize attırdı.¹⁰¹

Bu seferin birçok fetihleri, Solnok ve Erlu (Erlau) kalelerinin alınmasıyla taçlanmak lâzım gelirdi. Teis ve Zagiva nehirlerinin mansabında kâin olan Solnok, birkaç sene önce Kont Nikola Dö Salem tarafından müdâfaa edilebilecek bir hâle konulmuş ve yeni kabul olunan istihkâm usûlü iktizâsmca eşit yükseklikte bir üçgen şekli göstermekteydi. Duvarları o kadar yüksekli ki, evlerin damları hâriçten ancak görülebiliyordu. Güney taraftan olan girişi, su ile dolu derin bir hendekle örtülmüştü. Muhafızların en seçkinleri binyüz piyade ile üçyüz Husar süvarisinden mürek-kebti. Büyük çapta yirmidört top üçbin «Müske»,¹⁰² sekizbin kantar barut, uzun bir müdâfaa için gerekli levazımı teşkil etmekteydi. Yiyecek de mühimmattan az değildi. Lâkin bu kadar müdâfaa vâsıtalı -valilik ve hont büyük

⁹⁹ Caatellnm Conrt.

¹⁰⁰ Kesalik.

¹⁰¹ İstoanfi, 18, s. 335. Çantoriyo'ya nazaran, s. 205, başı kesilmiştir.

¹⁰² «Alaybozan tabir olunur eski bir nevi tüfek. K&amns-l FransevTden ted-hls, Mütercim.

palâtinliği mansıbını meziyyetle değil, en alçakça hiylelerle kazanmış olan- alçak kumandan Loran Niari'nin elinde faydasız kaldı. Asker arasında pek haysiyetsiz olduğu için Niari disiplini muhafazaya muktedir olamadı. Almanlar, Bohemyalılar, Macarlar tefrikaya düşerek takım takım kaçtılar. Loran Niari de kaçmak istedyise de kaleden çıkacağı sırada ele geçirilerek Ahmed Paşa'nın huzuruna götürüldü (4 Eylül); kendi kızını muhafızlardan birine teslim etmek suretiyle hürriyetini satın almaktan utanmadı. Daha sonraları bir harb meclisi huzuruna çıkarıldıysa da Kançlar Ulahus ile Gran başpiskoposunun irtişâsıyla suçsuz bulundu¹⁰³ Solnok'dan kurtulan Alman ve Bohemya askerlerine gelince, bunlar Türkler tarafından tâkib edilerek ekserisi parça parça edildi.¹⁰⁴

Eğri Kuşatması

Bu mes'ûd neticeyi veren teşebbüsü Erlau'nun muhasarası tâkib etti ki, Avusturya vekâyi-nâmeîlerinde -muhafızları Sultân Süleyman'ın muzaffer ordularını o kadar şerefli bir müdâfaa ile yüz geri etmiş olan- Viyana ve Gunş muhasaraları kadar meşhurdur. Erlau'nun şecî müdafileri Etiyen Meçkey ve Etiyen Dö Bo'nun isimleri târihte Jorj Zondi ve Etiyen Loşonçi (Lozonçi) isimlerinin yanında parlayacaktır. Bununla beraber bu son isimlerin kahramanlıkları birincileri şecaati gibi muvaffakiyetle taçlanmamıştır.

«Agraya» yahut «Eğri» şehri Sent-Etiyen tarafından kurulmuş ve Matra Dağı medhalinde ve bağlarla Örtülü sırtlarla çevrilmiş güzel bir vadide bina edilmiştir. Almanca ismi olan Erlau kelimesi ihtimâl ki «Eri» (Kızılağaç) denilen bir ağaçtan yahut Erlaü ve Teis nehirleri sahilinde ikamet eden eski Tagroj kavminden gelmektedir.¹⁰⁵ 1552 EylülKü-nün dokuzunda, vezîr Ahmed Paşa mevkiin kumandanı Dö Bu DÖroska*-ya bildirdi ki, biri

¹⁰³ (Hammer'in bu notunda 1790 senesinde Saruc Palatinasında bulunmuş ve Avusturya imparatorluk Asâr-ı Atîka müzesinde saklı bir vazo üzerindeki Grekçe bir kitabeden söz ediyor. Ayrıca Tagrojes ile Yaziksler, Ksilifinos'un Diokasius eserinde, 17. kitapta da zikredilmekte olduğunu söylüyor.)

¹⁰⁴ İstoanfi, 18, Porgacz, s. 67. Askanio Çentorio, s. 206. (Pecevi'nin Solnok (Szoinek) fethi hakkındaki ifâdesinin hülâsası şudur: Ordu, Tamışvar'dfın sonra «Sonluk» (Solnok) altına konuldu. Meğer BUDûn beğlerbegi Hadım Ali Beğ daha evvel muhasara etmiş. Ordu da onlara munzam olunca muhafızları o gece kaçtılar. Asker tâkib ile ekserisini mahv ettiler. Kumandanını tabi ve surnâsiyle serdâra getirdiler. Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/384-390.

¹⁰⁵ Bu ihtarnamenin muhteviyatını Sambogus de Agriae absidione eserinde doğru olarak dercetmişse de, «Ego Natulai Bassa» (Ben ki Anadolu Paşasıyım) şeklinde olan ilk sözleri aslına nazaran doğru değildir. Belki de bu hatâ mütercimin aslındaki «Be-inâyetullahi» lâfzını yanlış okumasından ileri gelir.

kendisinin emri altında Tamışvar ve Solnok, ve diğeri Ali Paşa kumandasıyla Vesprim, Dragley, Fülele kalelerini almış olan iki fırka ile şehir Önünde görünecektir. Osmanlı Başkumandanı Dö Bu'nun teslim olmasını da ihtar ediyordu. Dö Bu Döroska teslim ihtâr-nâmesini getiren adamı habse koyarak bu mektuba cevaben, duvarda düşmanın gözü önüne iki mızrak arasında bir büyük tabut¹⁰⁶ koydurdu ki, bununda şu tabutun ya muhasara edenleri, ya muhasara edilenleri almağa hâzır olduğunu îmâ etmiş oluyordu.¹⁰⁷ Alî Paşa, yirmibeşbin kişi ile ilkönce vâsıl oldu. Stuhlweisenburg sancak beği Arslan Beğ, Alî Paşa'nın emri altında bulunduğu halde, şehrin dış mahallesinde Meryem Ki-lisesi'nin yanında dört büyük top tabiye ederek bunlarla kale üzerine ateş etmeğe başladı (10 Eylül); birkaç gün sonra vezîr Ahmed ve Sokollu Mehmed Paşa'larm kuvveti evvelkilere iltihak etti. Yeniçeriler şehrin kuzeyinde vâki Malar Kapısı karşısında ve Eğer nehrinin sol sahilinde Fnemt ve Königstol arasına düşen bir tepeye ordu kurdular ki, eski bir efsâneyle nazaran Azîz Etiyen kale ve baş kilisenin inşâatı esnasında amelenin gayretim huzûruyla teşvik için burasını ikametgâh ittihaz etmişti. Ahmed ve Mehmed Paşa'lar çadırlarını Erlau vadisinde Egidos Dağı yamaçlarına, Ali Paşa ise daha doğuya doğru bir mahalle kurmuş idiler. İstihkâma en yakın bir yükseklik üzerine yerleştirilmiş olan elli librelik gülle atar üç top, muhasaranın başladığı işaretini verdiler, EylülTün irinde Ahmed Paşa Königstul Tepesi üzerine tabiyeler yaptırarak, buradan baş-kilisenin bir çan kulesini topa tuttu. Lâkin diğeri bir çan kulesinden mahsurlar o kadar mâhirâne bir top ateşi açtılar ki, düşmanın toplarını susturdular ve yerlerini değıştirmeğe mecbur ettiler. Ayın 14'ünde Ahmed Paşa mezarlık yakınına en büyük üç topunu yerleştirip, bunların yanına da diğeri oniki topu koymuştu. Bu topların sürekli ateşi büyük kiliseyi ve kalenin duvarlarını yerinden oynattı. Meryem Kilisesi tarafından ateş etmekte olan Arslan Beğ'in topu büyük hasara yol açtı. Osman-lılar'm kırmızı güllerinin te'sirlerinden korunmak için mahsurlar buğday ve ot mahzenlerinin üzerine deriler ve ıslak örtüler örterek, açılan gedikleri de kum ve çimen dolu fıçılarla kapamaktan geri durmuyorlardı. Nihayet Azîz Misel Günü (29 Eylül) Osmanlılar birinci defa hücum teşebbüsünde bulundular; o gün bunu üç defa tekrar ettikleri halde üçünde de büyük zayıyla çekilmeğe ve bir an ellerine geçirdikleri burcu ter-

¹⁰⁶ ÇentorVnun eserim görmemiş otetn Fesler, cteklftl cevapsız bırafenus-tır» der.

¹⁰⁷ Çentorio, 8, 222.

ketmeğe mecbur oldular. Sekizbin Türk hendeklere gömüldü.¹⁰⁸ Muhâ-sırlar arasından Yan Pozgay -ki evvelce sulhun bozulmasının Önünü almak için Macaristan umûmî vâîsi üç defa Budin Paşası'na göndermişti- bu hücumlarda maktul düşmüştür.

Yine o gün Arslan Beğ'in gönderdiği bir Macar kaleye yeni bir tes-lîra teklif-nâmesi getirdi. Mahsurlar bu kâğıdı parça parça ederek yarısını yaktılar ve yansını cebren hâmiline yedirdiler. Teklif olunan ve kendi taraflarından işitilmek istenilmeyen teslim şartlarının neden ibaret olduğunu da sonraları yine bu Macar'ın ağzından öğrenmişlerdir: Arslan Beğ, serbestçe çekilmelerine müsâade edeceğini va,S<î ediyordu, Livak'asına benzer bir hâl vukuu korkusundan emîn olmaları için Ahmed ve Alî Paşa'lar ordu ile kaleden üç mil öteye çekilecek, Arslan da rehin olmak üzere ellerinde kalacaktı. 4 Teşrîn-i evvel gecesi, baş-kilisenin yeraltı kemeri altındaki barut tutuştu, bina uçtu, şehrin iki değirmeni de baştanbaşa yerle bir oldu. Yirmidört kantar baruttan başka mühimmat kalmadı Dö Bu ve Meçkey derhâl atlanarak muhtelif mevkileri dolaşıp askeri huzurlanyile müdâfaaya teşvik ettiler. Türkler, bu felâketlerin muhafızları tekliflerini kabule daha müsâid bir hâle sokacağı ümidiyle, tes-lîm olmak istedikleri takdirde silâhları vesâir eşyalarıyla birlikte serbestçe çekilip gitmelerine müsâade edeceklerini ihtar ettiler. Lâkin onların sesleri, mahsurların davul ve trampeteleri sadâsı içinde boğulup kaldı. İhtiyat sâikiyle kalenin içinde birçok güherçile ve kükürt toplamış bulunan Dö Bu yanan barutun yerine kullanılmak için yeniden barut yaptırdığı gibi, iki değirmenin enkazıyla de âcil ihtiyâca cevap verebilecek bir yenisini inşâ ettirdi.

Ahmed Paşa muhafızların teslimine ikna edilmeleri mümkün olmadığını görerek, o zaman Osmanlılarca pek mer'î olan bir harb usûlüne müracaat etti: Hendekleri kum dolu torbalarla doldurarak, kalenin karşısına da duvarlar yüksekliğinde tahtadan düz bir satıh yaptırdı. Lâkin Er-lau'nun Arşimed'i olan Greguar Bornemisa -ki Macarlar «Âlim Greguar» nâmiyle yâd ederler- hasmın tasavvurlarını hükümsüz bıraktı. Yangın kovalarına zift, kükürt, katran, domuz yağı doldurarak, içlerine iç yağına sokulmuş odun parçaları ve saman koydurarak, üstlerine de boğazlarına kadar barut dolu tabancalar koydurdu; gece hulul edince mahsurlar bunlara ateş vererek hendeklere atıldılar. Düz satıhtaki taban tahtalarıyla çalı yığınları tutuştu. Türkler yangını söndürmeğe geldilerse de, tabancalar her tarafa kurşun

¹⁰⁸ Çentorio, a, 222,

yağdırdığından çekilmeğe ve kül hâline gelen inşaatlarım terk etmeğe mecbur oldular. Bornemisa, bundan başka bir müdâfaa vâsıtası daha kullanarak, onda da daha az muvaffakiyet görmedi. Mazgal deliklerine, mızraklar, harbeler konulmasını emretti ki, bunların kızarma derecesine kadar ateşte tutulmuş uçları tırmanarak yukarı çıkmak için tutmak isteyenlerin ellerini yakardı. Aleksi Komnen'in vaktiyle Çorlu Dağları yukarılarından Bulgarlar'ın üzerine etrafı oraklı tekerlekler yuvarlamış olduğu gibi, Burnemisa da etrafına yanıcı maddeler raptedilmiş tahtalar ve dolu tabancalar yerleştirilmiş büyük bir tekerlek atmak suretiyle hücum edenleri dehşete düşürdü. Bu cehennemî makine Osmanlı saflarında tehlikeli hasarlara yol açtı.

Teşrîn-i evvel'in 10'unda, yâni barut deposunun yanmasından altı gün sonra, Osmanlılar şehrin üç köşesinden bir hücum gösterdiler ki, güneşin doğuşundan akşamın karanlığına kadar devam etti. Lâkin bütün gayretleri faydasız kaldı. Nihayet ik£ gün sonra umûmî bir hücumla teşebbüs etti ki, neticesi ne olursa olsun son hücum olacaktı. Güneşin doğma-sıyle beraber çavuşlar ordunun muhtelif fırkalarını topladılar. Yeniçeriler, yâni muntazam piyadeler, azaplar, martolozlar, yâni gayrı muntazam piyadeler, sipahiler, yâni başka bir tâbirle gayrı-muntazam süvariler, cebeciler, diğer tâbirle arabacılar, topçular, top arabacıları hep mevkilerine çağırıldı, ve gelmekte gecikenler demir topuzlarla tehdîd edildi. Vezîr Ahmed Paşa istihkâmlara en yakın tabiye üzerinde mevki aldı; Budin beğlerbeği Alî Paşa, Bosna sancak-beği Ulama Paşa, Stulweisenburg sancak beği Arslan Beğ orduyu üç hat üzerine tertib ederek hücum emrini (Peçuy) sancağının beği Mervîş Beğ'le, Hâtûn, Semendire, Segedin beğleri Velî, Hasan ve Mustafa Beğler ve Ulama ile birlikte Acemistan'dan gelen kumandanlardan Velî-şân ve Mehmed ile diğerleri bulunuyorlardı.¹⁰⁹ Muhâsır-ların muzıka sesleri bin defa tekrar olunan ve mahsurlar tarafından «îsâ! Meryem!» sözleriyle mukabele edilen «Allah! Allah!» sadâlarma karışıyordu. Alî Paşa'nın askeri hapishane tarafında bulunan ve Dö Bu tarafından müdâfaa edilen tabiyeye hücum ettiler. Dö Bu, elinden, ayağından yaralı olduğu halde geri çekilmeyerek askere vatan ve şereften, şandan, ruhun bekasından bahs ederek onları teşcî'de devam etti. Her yaşta erkek kadın bütün mahsurlar umûmî bir

¹⁰⁹ Bu isimler Sambuküs (Sindromus, s. 89) ve Istoanfi (kitap: 18)'de oldukça doğru yazılmıştır. Katona (20, s. 359) şöyle zikreder: «Amhates», «Ulamanes Dervisius», «Veligianes» (Veli Can), Arslan, Hasan. Acem Kanber («Canber») ve «DerieUin kimler olduğunu tesbit etmek güçtür.

cezbeye tutularak yurtlarını, dinlerini müdâfaa için toplandılar; Spart (İsparta) kızları kadar kahraman olan kadınlar, îslâm kadınları gibi muhâriblerin susuzluğunu gidermek için taze su getirmek maksadıyla değil, dinlerinin düşmanları başlarına kaynar su yahut kaynar yağ dökmek için istihkâmlar üzerinde birbirini takib ettiler. Kavganın kızgın bir zamanında görüldü ki, bir ana ile kızı ve dâmâdı bir burç üzerinde üçü birlikte harb etmektedirler; erkek Ölünce, kocası için son dînî vazifeyi yerine getirmesi anası tarafından kıza ihtar olunması üzerine kız: «İntikamını almadan evvel değil!» cevâbım vererek ve ölünün kılıcını, kalkanını alarak kendi eliyle üç Türk askeri öldürdü; ondan sonra kocasının nâşmı kucağına alıp Hristiyan âyîni icra olunmak üzere kiliseye nakl etti. Başının üzerinde büyük bir taş götürmekte olan diğer bir kadın bir kurşunla vurularak kızının yanına düştü; kız galeyana kapılmış bir halde taşı alıp duvarın üzerinden atarak onunla hücum edenlerden ikisini öldürdü. Arslan Beğ istihkâma ulaştıktan sonra, askerinden sekizbin kişinin hayâtına mâl olan bir teşebbüsün muvaffakiyeti neticesini îlân için sırmalı kırmızı sancağını yaralı eliyle dalgalandırdığı sırada Bornemisa, Zoltay, Fige-di tarafından ric'ate mecbur edildi. Diğer taraftan eski kale kapısı yanında olup Meçgey'in beşyüz erkebüzeü ile müdâfaa etmekte olduğu burca karşı ağalan kumandasında hücum eden üçbin beşli, yeniçeri, akıncı telef oldu. Çavuşlar eski muzafferiyetlerini ve Tamışvar'm nasıl tethedildiğini yeniçerilere hatırlatarak yeniden hücum teşvîk ettilerse de bir faydası olmadı. Asker, Cenâb-ı Hakk'ın Macarlar*» imdâd etmekte olduğu zahir olduğundan her şeye kaadir olan Allah'a karşı muharebe için hiçbir insan kuvvetinin kendilerini ikna edemeyeceğini beyân eylediler. Ahmed Paşa, kalenin muhâfızlarıyla altı gün daha top ve tüfek atışı mübadelesinde bulundu, her iki taraftan biraz ok atıldı. Lâkin nihayet 1551 Teşrîn-i evvelinin irinde yağın kar ve yağmur Osmanlı generalinin ric'at emrini vermesine ma'-kûl bir bahane teşkil etti. Dönüş esnasında Türkler'den bâzıları muhafızlara: «Merdâne müdâfaa ettiniz, hisarınızdan çekilip gideceğiz, artık istirahat ediniz; lâkin intikamımızı almak için gelecek sene daha ziyâde kuvvetle geleceğiz» diye bağırdılar. Vezîr Ahmed Paşa kendisini bu muhasaraya çekip getirmiş ve şu teşebbüsten hâsıl olan mahcubiyete ortak etmiş olduğu için, Hadım Alî Paşa'yı tevbih ile: «Sizin fikrinize göre bu kalenin içinde bulunanlar çocuklardan ibaret idî; bu türlü çocuklar ilticâgâhının ne demek olduğunu şimdi anladım» dedi. Yedinci günün gecesinde Osmanlı ordusu çadırlarını kaldırdı, toplarını arabalara

yükletti, ertesi gün tamamen ric'at hâlinde bulundu.¹¹⁰ Kalenin içinde, muhasaranın devam ettiği otuzbeş gün zarfında atılan onikibin gülle toplandı. Dö Bu Doroç-ka zaferinin hâtırası olmak üzere kale meydânında bunlardan bir âbide diktirdi. İkisi Arslan Beğ ile Alî Paşa'nın olmak üzere üç sancak bu şanlı müdâfaanın tafsilâtını anlatan bir raporla Viyana'ya gönderildi.¹¹¹ Eğri'yi Budin'e ilhak etmek ümidiyle bu kalenin fethini pek kolay birşey olarak göstermiş olan Hadım Alî Paşa, bir müddet sonra Budin Valililiğini Toygun (Doygun) Paşa'ya terke mecbur oldu. Lâkin gözden düşmeden önce Bornemisa'yı Eğri'den iki mil aşağıda Kreçeş köyünde esir etmek suretiyle ondan intikamını aldı. Bedbaht.âlim İstanbul'a gönderilerek Yedikule hapishanesinde sefil bir halde Öldü. Eğri şehriyle Viyana ve Malta Sultân Süleyman'ın muzaffer ordularını durdurmuş olmak şerefini paylaşırlar. Bu şerefi Osmanlı müverrihleri bile inkâr etmemektedirler.¹¹²

İran Üzerine Sefer

Sultân Süleyman Avrupa'da memleketlerinin hududunu Macarlar'ın aleyhinde genişletmekte olduğu halde, Asya'da tran Şahı Erciş, Âdilcevaz, Ahlat kalelerini tekrar ele geçirmek maksadiyle Ermenistan ve Kürdis-tan'da sık sık akınlarda bulunuyordu. Kürd Beği İbrahim'in şecaati Şâh'ı Erciş kuşatmasını kaldırmağa mecbur bıraktı. Lâkin İranlılar'la ahâlî arasında vâki olan i'tilâf üzerine îbrâhîm kati edildi ve kale tahrîb olundu. Sinan Paşa-zâde Emîr Mustafa Âdilcevazı muvaffakiyetle müdâfaa ederek düşmanı ric'at ettirdi. Ahlat sekenesi ise daha az başarı gösterebil-diler; serbestçe çekilip gidecekleri hakkında düşmanın yalancı vaadlerine aldanarak şehri terketmeğe karar verdikleri halde, kapılardan çıkar çıkmaz kadınlarıyla, çocuklarıyla birlikte kamilen îdâm olundular. Şâh'ın oğlu îsmâil Mirza birkaç bin kişi ile Ahlat'tan Erzurum üzerine yürüyerek Erzurum kumandanı İskender Paşa'yı bir pusuya çekip külliyyen mağ-lûb ettiler. Trabzon, Malatya, Bozok, Karahisar beğleri muharebe meydânında kaldılar; Biga

¹¹⁰ Tam kırkbeş gün çalışıldı; bi-nihâye ganimet alınmış İdi; kısm hulu-lüyle 17 ŞevvaVde kal'adan feraga,t olundu. (Peçevl'den telhis, c. 1, s. 296. Mütercim)

¹¹¹ İstoanfi (kitap: 18); Samboküs, mezkûr eser; Forgacz (s. 70-90); Askanio Santorio, Erdel Muharebeleri vekâyînâmesi, s. 221-225 ve bilhassa Zapolya'nın vefatından Martinoçi'nin zamanına kadar geçen zamanda vukua gelen bütün muharebe ve muhasaraları günü gününe tutulan manzum târihte tasvir etmiş olan Sebastiyen Tinodi; Katona'da: 22, s. 231-239. Peçe-vî (varak: 97) müstesna diğer Osmanlı müverrihleri Eğri muhasarasından pek kısa olarak bahsederler.

¹¹² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/390-384.

sancak-beği Mahmûd Beğ Erzurum'un sağ ve sol cenah ağalarıyla beraber esîr oldular. Bu mağlûbiyet haberinin gelmesinde Pâdişâh -şu muharebede dahî diğer muharebelerde olduğu kadar kahramanlık göstermiş olan-İskender Paşa'nın meziyyetini hatırdan çıkar-mıyarak uğradığı felâkete teessüfle beraber, bir hil'at, bir kılıç, bir topuz gönderdiği gibi, yazdığı bir mektupta dahî sayıca üstün olan düşmana karşı göstermiş olduğu cesur mukavemetten dolayı takdirlerini bildiriyordu.¹¹³

Şehzade Mustafa'nın İdamı

Acemler'in şu teşebbüsleri artık Şâh'ın ülkesine sefer açmak lüzumunda şübhe bırakmıyordu; yalnız, Pâdişâh bizzat mı muharebeye gidecektir, yoksa Pâdişâh'ın emri altında harb ve galebe etmek itiyadında bulunan ordunun son Macaristan seferinde vezirlerden birinin kumandasında bulunduğu hâlde Eğri muhasarasından başka mahallerde muzaffer olarak Tamışvar, Solnok, Lipa (Lipve) ile diğer yirmibeş Macar kalesini ele geçirmiş olmasına göre, bu defa da bir vezîr maiyyetinde mi gönderilecektir? Burasının bilinmesi lâzım geliyordu.

O zaman Sultân Süleyman takriben altmış yaşında idi; bizzat açmış olduğu onbir seferin yorgunluğundan dolayı büsbütün kudretsiz değilse de, zayıf düşmüştü. Bu hâli kendisinden saklamıyarak İran aleyhine hazırlanmakta olan ordunun kumandasını bir vezire vermeyi kararlaştırdı. Vezîr-i âzam Rüstem Paşa baş-kumandan tâîn edildi. Ahmed Paşa Macaristan hududuna nezâret etmeğe; Rumeli Beğlerbeği Sokollu Mehmed Paşa ilkbahar başlarında sefere çıkmak üzere Tokat'a gitmeğe me*mûr oldu. Daha sonra bu tedbîrlerin tebdil edilmesi, ve Pâdişâh'ın bizzat sefere azimet etmesi harbin neticesinden, yahut vezirlerinin ehliyetinden şübhe etmesinden kaynaklanmış değildir; aldığı yeni tedbîrleri büsbütün başka bir sebebe atf etmelidir. Geniş malûmatı ve şairlik hüneri efendisinin nezdinde kendisine husûsî bir mevkî vermiş olan sipahiler ağası Şemsî Ağa,¹¹⁴ Aksaray kışlağından ansızın İstanbul'a geldi:¹¹⁵ Vezîr-i âzam Rüstem Paşa tarafından

¹¹³ Haift-i hümayunun bir İki fıkrasını Peçevi şöyle yazar: «İki cihanda yüzün ak olsun; şah oğlu askeriyle sentin küfün değil, ancak İsbat-ı vücûd lîtdün ve bahadırhkda taksir itmedün; nusrat ve hezimet hod meşiyet Huda'ya müteallıkdur. Hatırın hoş dutasın.» Padişah vûzeraya dahî tes-liyyît-name yazmalarını emretti. Peçevi'den, c. I, s. 299. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/394-395.

¹¹⁴ Daüa sonraları Şemsi Paşa namıyla büyük şöhret kazanmıştır.

¹¹⁵ (Hazret-i) Peygamber'in kumandanlarından olan Hâlid bin Ve-lid'in neslinden olduğunu iddia eden

Pâdişah'a arz ediyordu ki, Yeniçeriler Şehzade Mustafa'ya temayül göstermekte ve «Pâdişâh ziyâde ihtiyarlığı cihetiyle bizzat düşman üzerine gidemiyor; Şehzâde'nin padişahlığına vezîr-i âzam Rüstem Paşa'dan başka bir mâni yoktur; Rüstem'in başını kesmek ve ihtiyar pâdişâhı Dimetoka sarayında istirahatete göndermek kolaydır» sözlerini neferleri açıktan açığa söylemektedirler. Vezîr-i âzam, Şehzade Mustafa bu fitne-âmiz sözlere kulak vermekte olduğunu ilâve ile askerın kumandasını bizzat Pâdişah'ın eline almasını istirham ediyordu.

Süleyman, kendisi hayatta iken Şehzade Mustafa'nın o yolda edeb dışı bir muamelede bulunmasını uzak bir ihtimal olarak görmekte beraber, böyle bir hareketin cezasını verebileceğini söyledi.¹¹⁶ Derhâl yeniçerileri ve kendilerinden şübhe edilen diğer birkaç fırkaya bütün kış için ruhsat vererek, kendi eliyle yazdığı bir hat ile de vezîr-i âzami İstanbul'a davet ve bahar başlangıcında seferi bizzat açacağını valilere îlân etti.

Bu karar îlân edilince Şâh Tahmasb mümkün olduğu takdirde şu fırtınayı geçiştirebilmek tasavvurunda bulunarak, iki ağası ile Erzurum muharebesinde esîr düşmüş olan Biga Beği Mahmûd Beği göndererek, bir elçi gönderilmesine müsâade olunup olunmayacağını sordu. Ancak Sultân Süleyman'ın bizzat sefere çıkmasını gerektiren sebep, sulh müzâkeresine girmesine mâni oldu. «Bâb-ı Devlet dost ve düşman için meftundur (açıktır)» yolunda cevap verilmesi üzerine Şâh, sâdâttan birini sefaretle göndermiş ise de, Haleb'e pâdişâhın gelişine kadar elçi ile müzâkere olundu.¹¹⁷

1553 yaz mevsimi haylî ilerlemiş olduğu halde Sultân Süleyman İstanbul'dan hareketle ordunun kumandasını eline almak üzere Üsküdar'a geçti (28 Ağustos 1553). Yenişehir'e geldiği bağılılıklarını arzetmek için gelmiş olan Şehzade Bâyezîd'i İran seferinin devamı müddetince hükümet dizginlerini elinde bulundurmak üzere Edirne'ye gönderdi. Kütahya'ya vardığında, Lehistan elçisi Yazloviyekî'yi huzuruna kabul ederek efendisi

Şemsî Paşa, birbirini müteakiben Suriye, Anadolu, Rumeli beğlerbeğisi tâyin edildi. Şehzade Selim'e oldukça sâdik olduğundan, bilâhare pâdişâh hizmetine girerek şairane kaabiliyetlerinden dolayı itimâd ve hürmet-i hümayûna nail oldu. Ahdî, Lutfî, Âşık Hasan-zâde ve Kınalı-zâde'nin şuarâ tezkirelerine müracaat.

¹¹⁶ Semsî Paşa bu vâfı'ayı o münâsebetle tanzim eylediği bir manzumede hicfeye etmiştir. Peçevî İle Al! ve Solak-zâde'ye müracaat. (Şemsî Paşa manzumesinde bu mahalli söyle yazmış: Çün pâdişâh telhisi kıraat buyurdılar. «Hâşâ, Mustafa Hân'un bu küstahlığa cür'et ide, ve benüm ha-yâtumda böyle bir vaz'-ı nâ-ma'kûl ide. Bâzi müfsîdler kendüler mail ol-dığı şehzadeye mülk münhasır olsun dlyü bühtan iderler. Zinhar bu söz bir dahi lisâna getürmeyin, ve bu makûle mes&vtye vüedü virmeyin» di-yü tenbih buyurdılar. Peçeviden, aynen. c. 1, «. 300, Mütercim.)

¹¹⁷ Peçevî. Solak-zâde (1297 İstanbul basımı, s. 523) şöyle yazar: cAzîmet-i hümayûnlarında şehzâde-i sâbıkı z-zikrîn ref'î icâb itmeğle seferden feragate müsâade buyundı.»

hakkında müteveccihâne temayüllerini bildirerek dönmesine ruhsat verdi. O zaman Avrupa devletlerinden hiçbiri Osmanlı Devleti nez-dine Lehistan kadar elçi göndermezdi. Yukarıda zikretmiş olduğumuz Ni-kola Bohuç'a 1549, 1551, 1552 senelerinde Andre Borski, Stanislas Tenezinski, Andre Beziki, Yazloviyeki halef olmuş ve daha (ertesi sene Jan Piyer Peleki ve Nikola Brezuzevski gelmişti. Bunların sefaret maksatları Türklerin Lehistan'da akınlarının önünü almak, Kraliçe İzabel için tâyin olunan tazminatı almak, esirleri azâd ettirmek, eski sulh ahidnâmesini yenilemek idi.¹¹⁸ Özel bir me'mûriyetle İstanbul'a gelmiş olan Venedik balyozu Navaciero dahi, müzâkerelerinin neticesini Senato'ya arz etmek üzere bu sene Venedik'e dönmüştür.¹¹⁹

¹¹⁸ Polavfde Prens Çartorski'nin Arşivi'nde bu yedi sefaret veya hey'et hakkında şu vesikalar mevcut: 1) 1551 Haziran, İstanbul tarihli bir mektup. Bu mektupta Sultân Süleyman Eti-yen (Stefan)'in Macar tacı üzerindeki hukukunu müdâfaayı vaad ediyordu; 2) 15 Eylül 1551 tarihli, Pâdişâh'm diğer bir mektuba Sultân Süleyman bu mektubunda Dimitri Visnovis-ki'nin cezalandırılmasını istiyordu. 3) Dostluk te'mînâtı ile dolu ve 959/1552, Edirne tarihli mektup. 4) Sigismund Ogüst'ün, hemsîresi Eliza'nın işlerine ve Türkler'in Lehistan'da yaptıkları hasarlara müteallik olan mektubuna cevap. 5) Stanislas Tenizinski'nin elçisi tarafından getirilmiş, İstanbul, 3 Ağustos 1553 tarihli mektup. 6) Erdel işleri hakkında Şa*bân 960 (1553) tarihli mektup. 7) Kütahya'dan yine o sene târihiyle tarihli, dostluk te'mînâtı ile dolu, Yazlovski vâsıtasıyla getirilmiş mektup. 8) 1554 tarihli Nikola Brzozovski'nin memuriyetine dâir mektup. 9) Muharrem 962 (1554 Kasım) tarihli Pi-yer Bleki'nin memuriyetine dâir. 10) Dniester ve Dnieper arasında hayvan otlatma hukukuna dâir Haleb'den târihlenmiş (Nisan 1553) bir mektup. 11) Byalograd yağmasına dâir Zil-ka'de 964 (1556) tarihli İstanbul'dan yazılmış mektup; bu mek-tubda Sultân Süleyman, Dimitri Visnoviski'nin cezalandırılmasını tekrar talep ediyor. 12) Dimitri hakkında yeniden şikâyeti ve Kırım Hân'ının harekete geçmesine emir verileceği tehdidini bildiren, Mayıs 1557 târihiyle Edirne'den yazılmış bir mektup. Prens Adam Çartorski'nin gösterdiği bu vesikalardan başka Kont Stanislas Pzevski daha evvelki Lehistan sefareti hakkında aşağıdaki malumatı tebliğ etmiştir: 1) Kazimiria Gellon zamanında ve 1440 senesinde -Kral Lâ-dislas hakkında ne muamele yapılacağını anlamak üzere- Jan Rzezovski (Bu sefir sonraları Krakova'ya episkopos olmuştur) ve Suşodolski İstanbul'a gittiler; 2) 1478 senesinde bir Türk sefiri Litvanya'da Brezeç şehrine gelmiş ve Kral da bilmukabele Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndereceğini vaad etmiştir. 3) 1489 senesinde Nikola Firley Lehistan'la ilk ahidnâmeyi akdetti. 4) 1492 senesinde Alberia Gellon mevcut muahedeyi yenilemekle görevli bir Türk elçisini resmen kabul etmiştir. 5) 1500 Ocak'ının 5'inde yine o maksadla bir Türk elçisi gelmiş ve 1501 Ocak'ının 9'unda patrika ve millet meclisi tarafından dönmesine izin verilmiştir. Onun Lehistan'da ikaa-meti sırasında Kırım H&m'nın elçisi sıfatıyla Ahmed Hân gelmiş ve bu zât 1502'de Aleksandria Gellon zamanında bir daha gelmiştir.

¹¹⁹ Avusturya arşivinde 527 numarada balyos Naviciero'nun 1552 tarihli raporuna bakınız. Bu raporda Naviciero Sultân Süleyman'ı şöyle tasvir eder: «İmperator Sultân Süleyman 62 yaşındadır (Hâlbuki o zaman 58 yaşında idi); boyu ortadan uzun, yâni uzunca, bünyesi nahîf, esmer çehreli olup yüzünde mehabet ve mülâyemet ikisi birden tecellî eder; yemekte i'tidâ-le riâyet eder, kırmızı derili oğlak etinden başka et yemez; şarâb içmez, yalnız iyi su içer.» (Bununla beraber nedimi 1b-râhîm ile birlikte ekseriya şarâb içdiği isnâd olunmuştur; felç-

den muztarıptı ve istiska'ya uğramak (su toplanmasına vesî-le olan bir hastalık) tehlikesinde idi.) «Dininin hükümlerine uyar, ahde vefa onun prensibidir.» Naviciero'nun naklettiği bir fıkraya göre, Rokzelan, rakîbesi ve Sultân Mustafa'nın validesi olan bir Çerkeş'ten gördüğü kötü muameleden dolayı Sultân Süleyman'ın muhabbetini kendisine hasr etmeğe muvaffak olmuştur. Bu Çerkeş, hiddetli zamanında Rokzelan'a «etini satmış» (bu rivayet doğruysa «kahbe» demiş olması muhtemeldir) (Mütercim), mealinde bir kelime ile hitâb etmiş ve tırnaklanyla yüzünü yırtmış. Sultân Süleyman bir gün kızlar-ağasıyla Rokzelan'ı çağırması, bunun üzerine Rokzelan, eti satılmış ve bütün yüzü yırılmış olduğuna göre efendisinin huzuruna çıkmağa liyâkati olmadığını beyân ederek özürlü dilemiştir. Naviciero, bu fıkradan sonra şehzadeleri hakikate uygun bir tarzda

tarif eder. Daha sonra, bâzı istatistik malûmat vererek, bu zamâdan devletin varidatının 9.020.000 du-ka*ya çıktığını beyân eder: Şöyle ki:

Duka Altını

Nüfus vergisi (Adam başına 1 duka, hayvan başına

başına 1,5 akçe) 1.000.000

Ruhsatiye, imtiyâzât (gedikler), berâtlar, fermanların harcı 100.000

Meşru vâris bulunamamasından hazîneye kalan

servetler 300.000

Mısır ve Arabistan (Yemen) varidatı (Bu paranın yansı idare ve askeriye için mahallinde sarfolunurdu) 1.800.000

Suriye varidatı (Bunun yarısı idarenin masraflarına kalırdı) 600.000

Elcezîre varidatı (Bunun da dörtte biri mahallinde kalırdı) 200.000

Maâdin (Mâdenler) 1.500.000

Buğday öşürü ... 800.000

Moldavya vergisi 16.000

Eflâk vergisi 12.000

Transilvanya (Erdel) vergisi 12.000

Raguza „ 10.000

Kıbrıs vergisi 8.000

YEKÜN 6.358.000

den muztaripti ve istiska'ya uğramak (su toplanmasına vesî-le olan bir hastalık) tehlikesinde idi..) «Dininin hükümlerine uyar, ahde vefa onun prensibidir.» Naviciero'nun naklettiği bir fıkraya göre, Rokzelan, rakıbesi ve Sultân Mustafa'nın validesi olan bir Çerkeş'ten gördüğü kötü muameleden dolayı Sultân Süleyman'ın muhabbetini kendisine hasr etmeğe muvaffak olmuştur. Bu Çerkeş, hiddetli zamanında Rokzelan'a «etini satmış» (bu rivayet doğruysa «kahbe» demiş olması muhtemeldir) (Mütercim), mealinde bir kelime ile hitâb etmiş ve tırnaklarıyla yüzünü yırtmış. Sultân Süleyman bir gün kızlar-ağasıyla Rokzelan'ı çağırması, bunun üzerine Rokzelan, eti satılmış ve bütün yüzü yırtılmış olduğuna göre efendisinin huzuruna çıkmağa liyâkati olmadığını beyân ederek özür dilemiştir. Naviciero, bu fıkradan sonra şehzadeleri hakikate uygun bir tarzda tarif eder. Daha sonra, bâzı istatistik malûmat vererek, bu zamâdan devletin varidatının 9.020.000 du-ka*ya çıktığını beyân eder: Şöyle ki:

Doka Altını

Nüfus vergisi (Adam başına 1 duka, hayvan başına

başına 1,5 akçe) 1.000.000

Ruhsatiye, imtiyâzât (gedikler), berâtlar, fermanların harcı 100.000

Meşru vâris bulunamamasından hazîneye kalan

servetler 300.000

Mısır ve Arabistan (Yemen) varidatı (Bu paranın yansı idare ve askeriye için mahallinde sarfolunurdu) 1.800.000

Suriye varidatı (Bunun yarısı idarenin masraflarına kalırdı) 600.000

Elcezîre varidatı (Bunun da dörtte biri mahallinde kalırdı) 200.000

Maâdin (Mâdenler) 1.500.000

Buğday Öşürü 800.000

Moldavya vergisi 16.000

Eflâk vergisi 12.000

Transilvanya (Erde!) vergisi 12.000

Raguza 10.000

Kıbrıs vergisi 8.000

YEKÜN 6.358.000

Naviciero, bunun «Dokuz milyona kadar» bakiyyesinin nereden alındığını söylemez. Masrafları da şöyle gösterir: «Ordunun masrafları: Dokuz milyon; tasarruf olunan: Üç milyon». Bunun yanıls olduğunda şüphe yoktur.

Yine Naviciero'nun yazdığına göre: Asya'da 14 beğlerbeği ve 80.000 süvari; Avrupa'da 40.000 süvari; sancak-beğlerinin 2.000'den 4.000 dukaya kadar varidatı vardı; timâr (ve zeamet) sahihleri 4.000'den 40.000 akçeye kadar varidata sahip olup her dört akçe için silâh ve takımı mükemmel bir süvârî çıkarmakla mükellef idiler; Avrupa'daki 70 sancak 40.000 asker verirdi. Âsya'daki 150 sancak 80.000'den 100.000'e

Sonbahar tesâvî-i leyi ü nehârında (ekinoks'unda, yâni gece ile gündüzün eşit olduğu günde) Saruhan valisi Şehzade Selîm Bolvadin'de babasının elini öpmeğe geldi ve seferde beraber bulunmak müsâadesini aldı (12 Şevval - 22 Eylül). Ordu Ereğli şehri civarına gelince, Şehzade Mustafa kendisini beklemekte olan kaderin hükmünden hiç haberi olmadığı halde, ordugâha vâsıl olarak babasının otağı yanına otak kurdurdu. Ertesi gün vezirler şehzadenin elini öperek kıymetli hediyeler aldılar. Bu merasimlerden sonra, Mustafa, mükellef eyer örülmüş bir ata binerek huzûr-ı şahaneye gidilmek üzere vezirler kendisine delâlet ettiler. Yeniçeriler de Şehzâde'nin güzergâhında toplanarak alkışlarıyla selâmlamaktaydılar. Lâkin pederinin otağına vardığında, Pâdişâh ile saray me'mûr-ları yerine kendisini îdâma me'mûr yedi dilsiz görünce de dehşet içinde kaldı! Bu dilsizler, vezîr-i âzam îbrâhîm Paşa'yı uykusunda boğmuş olanlar idi; Şehzade -atlas bir perde arkasından bu korkunç manzarayı seyretmekte olan- pederini beyhude çağırmakta olsun, o bîzebânlar Mustafa'nın üzerine atıldılar. Sultân Mustafa otağın içinde ruhunu teslim etmekte iken¹²⁰ dışarıda dahî emîr-i âhuruyle bir ağasının başı kesiliyordu.¹²¹

îdâm haberi orduya aksedince dâima isyana hazır olan Yeniçeriler, Şehzâde'nin fecî ölümü kendilerinin entrikalarına isnâd olunan vezîr-i âzamin cezalandırılmasını velvele ile talep ettiler. Dîvânda toplanmış olan vezirler ne tedbîr alacaklarında şaşırılmış bir halde iken hazînedâr-başı¹²² içeri girerek vezîr-i âzamlık âlâmeti olan mühr-i zerrîn-i hümayûnu Pâdişâh nâmına Rüstem Paşa'dan istedi; sonra üçüncü vezîr Haydar Pa-şa'ya hitaben: «Çadırınıza gidiniz» diyerek onun da azlolunduğunu işaret etti. Rüstem ve Haydar çekilerek diğer dîvân azalan toplu halde kaldılar. Bir müddet sonra hazînedâr-başı altın mühür ile tekrar görünerek mühürü

kadar asker tedârik ederdi. «Vesâyây-ı Peygamberi mucibince gerek Rumlar ve gerek Museviler esîr olarak istihdam olunamazlardı.» Sarayın dört büyük âmiri kapıağası, kızlar-ağası, hazineedar, kilerci-başı'dır. Harb zamanında Pâdişâhın süvârî muhafızları sipahilerden, s il âhd arlardan, sağ ve sol cenah ulûfecilerin-den, sağ ve sol cenah gurebâsından mürekkep olmak üzere altı bölük teşkil ederler. Osmanlı donanmasında 300 reis (yâni kapdân) bulunup, bunların herbirî bir geminin âmiridir; her kadirgâda bir topla 50'den 80'e kadar gülle ve dört tüfek ve her biri için 20 mermi bulunurdu. Maunalar (mavuna) mühimmat nakliye gemisi idiler. Naviciero'nun «çapulı» adını verdiği kadirga reisleri 900 akçe tahsisat ve 140 dirhem peksimet tâynât alırdı; padroniler (patronalar) günde 10'dan 14 akçeye kadar, küçük zabitler 4'ten 8 akçeye kadar alırlardı. («Çapulı», «çapalı» yâni çapa işareti taşıyan kapdanlar olacaktır; «Padroni», «patrona»dır. Mütercim).

¹²⁰ Sultân Mustafa'nın öldürüldüğü yer olarak, Kara Çelebî-zâde «Aktepe» ve Peçevî «Aköyük» mevkiini haber veriyorlar.

¹²¹ Askanio Çentorio'ya nazaran, s. 26, bu ağa bir Venedik dönmesi idi «Peçe Prendere il Bascia deli' Amasia e un Venetlano di casa MÛc-hele, glft da fandullo preso nella contrada della Prevesa.»

¹²² Peçevî'de baztnedar-başı yerine «kapıcılar kethüdası» görülür. Mütercim.

ikinci vezîr Ahmed Paşa'ya teslim etti. Şu suretle Tamişvar galibi devletin en büyük makamına yükseldi.

Hazîne-i şâhâne defterdarı müteakiben, emvâl-i metrûkesini zabt etmek üzere Şehzâde'nin otağına gitti; bununla beraber Sultân Mustafa'nın hizmetinde bulunanların sadâkatine mükâfat olmak üzere bir takımına timarlar, bir takımına zeametler verildi. Kazaskerler maiyyetinde bulunan ulemânın Şehzâde'nin namazını kılmak üzere Ereğli'ye gitmeleri tenbîh olunarak daha sonra Şehzâde'nin na'sı Bursa'ya nakl edilip Sultân II. Murâd'ın mezara yanına defn olunmuştur.¹²³ Bütün Osmanlı ve Hristiyan müverrihleri Rüstem Paşa'nın bu katli, Haseki Hur-rem Sultân'ın telkinleri üzerine yaptırmış olduğunu beyânda müttefiktirler; ancak Hristiyan müverrihleri bir zehirleme teşebbüsüne ve diğer birçok ahvâle dâir sahte mektuplardan bahsederler ki, bunlar cinayete daha nefrete şâyân bir şekil vermektedirler. Tuan'dan Roberson'a kadar en ziyâde şâyân-ı mevsuk olan Avrupa müverrihleri¹²⁴ Almanya İmparatoru'nun elçisi Busbek'in raporunu az çok müessir bir tafsîlât ilâvesiyle naklederler. Lâkin bu elçi o zamanın vekayiine dâir bize gayet kıymetdâr vesikalar bırakmış olmakla beraber, şu vak'anın başlıca ahvâline dair o kadar fena malûmat almış görünüyor ki, rivayetine tamâ-miyle inanmaktan ihtiraz ediyoruz. Busbek'in İstanbul'a gelişi, Şehzâde'nin vefatından bir sene sonra olduğundan, o vak'anın bizzat şahidi olamayacağına ve idam yerini Karaman'da Ereğli'den Amasya'ya nakletmiş ve halbuki Sultân Süleyman bu seferde o tarafa hiç uğramamış bulunmasına nazaran hakikatleri aksettirmeyen bu sefirden naklen Knolles ve Robertson taraflarından tekrar edilen bâzı ifâdeler hakkında şüphe etmemize müsâade olunmak lâzım gelir. Ancak Busbek tarafından rivayet olunan bir vak'a vardır ki, her ne kadar Osmanlı müverrihleri tarafından zik-

¹²³ Celâl-zâde (varak: 306); Solak-zâde (Varak: 118); Peçevî (varak: 109), Âlî, (48. Vak'a; varak: 262); Belîğ-i Bursevî (varak: 22); Kınalı-zâde ve Ahdî, Sultân Mustafa zamanı şuarâ-sımn hâl tercümelerinde; Ravzatü'l-Ebrâr; Hacı Kalfa, Takvî-mü't-Tevârih.

¹²⁴ Tuan (12); Ribiy'e'nin Hatıratı (2, s. 447); Moroçeni Istoria (1, 7); Askanio ve Knolles Sultân Mustafa'yı Amasya vâlisı yaparlar, hattâ Robertson «Diyâribekr vâlisı» der. Knolles'in Ahmed Paşa'nın sadârette ancak birkaç ay kaldığını beyân etmesi de yanlıştır; doğrusu şudur ki, iki sene o makamda kalmıştır. İstoanfi de aynı hatâyı yapar. Robertson me'haz olmak üzere Busbek'in dördüncü mektubunu yanlışlıkla birinci olarak gösterir. Sonraki müverrihlerin başlıca kaynakları şu eserdir: «Sultân Süleyman'ın Büyük Oğlu Sultân Mustafa'yı İdamı», müellifi: Nikola Mofan Burgando (İtalyanca). Sultân Süleyman'ın yaptığına pişman olarak Kudüs-i Şerife kurbân gönderdiğini yazar! - Verantius ile Zay'ın Amasya'ya seyahatlerinde maiyyetlerine karışmış bulunan Alman seyyahı Dernşvamb yâhud Törnşvam da şehzade Mustafa ve Cihangir'in vefatları hakkında bâzı tafsîlât verir. Şimdiye kadar bilinmeyen bu eser Prag Millî Müzesi'ndedir. Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesinde (numara: 490, Dindışı Târih) 1553 İran seferi hakkında İtalyanca bir rapor vardır. Bu kitabın münderecâtı, Bizârin'in Onbirinci Kitabına muvafıktır.

redilmiyorsa da, bizce itimâda şâyân görünmektedir. Bu da Sultân Mustafa'nın henüz pek küçük bir oğlunu îbrâhîm isminde bir tavâşînin, hiyle ile validesinin kucağından alıp boğmasıdır.

Şehzâde'nin şu fecî suretteki vefatından orduda ve hattâ bütün Osmanlı memleketlerinde umûmî bir teessür husule geldi. Sultân Mustafa halûk, adaletli, ilim ve şiirin münevver bir hâmisi olduğu cihetle, halkın, askerin, ulemânın muhabbetlerini kazanmış idi; bizzat edebiyat ile iştigâl ederek «MuhHsî» nâmıyle bâzı şiirler bırakmıştır.¹²⁵ Osmanlı lisan âlimlerinin en meşhurlarından olup gayet muteber bir Farsça lûgat,¹²⁶ şiir san'atı hakkında bir eser,¹²⁷ en güzel Farsça şiirlere ve bilhassa Sa'dî'nin Bostan ve Gülistân'ına, Câmî'nin Bahâristân'ına Fettâhî'nin Şebistân-i Hayül'ine, Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sine, Hâfız'ın Dîvân'ına şerhler yazmış olan Sürûrî'yi himayesine almıştır. Sürûrî'nin

gazeliyyâtı üç dîvân teşkil eder.¹²⁸ Fecî ölümünden gözyaşı döken şâirlerden hiçbirisi Yahya kadar hararet ve şecaat göstermemiştir; Yahya Beğ, îbrâhîm Paşa'nın vezâretinde, Süleyman'ın iltifat ettiği bu kudretli ve-zîr tarafından haksız bir surette feda edilen defterdar İskender Çelebi'nin vefatından dolayı şikâyetlerini bildirmişti.¹²⁹ Yahya'nın yeni mersiyesi¹³⁰

¹²⁵ Ahdî ve Kmah-zâde'nin Terâcim-i Ahvâl'i; Solak-zâde, Alı, Peçevî.

¹²⁶ «Mecmuul-Fars» Burfaan-ı Kaan'da en iyi mehazlardan biri olmak üzere zikredilmiştir, c. \, varak: 2. (99)

¹²⁷ «Mecmuul-Fars» Burfaan-ı Kaan'da en iyi mehazlardan biri olmak üzere zikredilmiştir, c. \, varak: 2. (99)

¹²⁸ Buharî'nin hadislerine dâir bir serhd, Tefsîr-i Kadîhân'a ta'likatı. Mubah, Merâh, Telvîh, Mevâkıf üzerine eserleri Alî Şîr ve Mîr Hüseyn'in muammaları hakkında bir risalesi vardır.

¹²⁹ Bu târihin Ylrmisekizinci Kitap'ına müracaat.

¹³⁰ Yahya, bu mersiyesinde:

«O mâni ince Hayalîyle itdiler ma'dûm!»

mısrâiyle şâir Hayâlî'yi imâ ediyor ki, sadrâzam Rüstem Paşa'ya hülûl ederek güya Şehzâde'nin babasının yerine geçmek arzu ve teşebbüsünde bulunduğu dâir fesad çevirenin o olduğunu söylediler. Hayâlî, ip-ince bir adam olmalıdır ki, hakkında «ince» vasfı kullanılmıştır.

«Getirdi arkasını yire Zâl-i devr-i zemân

Vücûdine sitem-i Rüstem'ile irdi ziyân»

beyti de Zal Mahmûd ile Rüstem Paşa'yı imâ eder. Zal Mahmûd, Pâdişâh'ın otağı önünde Şehzâde'yi kollarından tutup kemend ile boğan şahıstır.

«Yalancımın kun bühtanı, buğz-ı pinhânı Akıtdı yaşımızi yakdı nâr-ı hicranı» Ve:

«Hatâsı gayr-ı muayyen, günâhı nâ-malûm Zehî şehîd-i saîd ve zehî şeh-i mazlum!»

beyitleri durumun hakikatini ortaya koyacak kadar cesurca olduğu gibi, şâir:

«Bunun gibi işi kim görelî, kim işitdi aceb? Ki oğluna kıya bir server-i ömr-meşreb!»

beytiyle Pâdişâh'ı doğrudan doğruya takbîh etmekten çekinmemiş, bununla beraber, mersiyesinin sonunda:

«İlâhî Cennet-i Firdevs ana durâğ olsun Nizâm-ı âlem olan pâdşâh sağ olsun!»

beytiyle kendisini muhafazaya çalışmıştır.

«Mekr-i Rüstem» (960) târihi de Yahya'nındır.

Sultân Süleyman'ın son zamanlarına doğru yazılmış olan Nişancı Târihi diyor ki:

«Vilâyet-i Karamân'da kasaba-i Ereğli'ye nüzûl-i hümayûn oldukda Şehzade Sultân Mustafa'nun ağrâz-ı nefsanîsi mühey-yec-i kuvây-ı çismânîsi olup vâfir askerile Amâsiye'den gelüp sûretâ pâdşâh hazretlerini istikbâl idüp, lâkin sürâ (?) bâtîf-i âmâl ve nakş-ı tasavvurât-ı muhl levh-i hayâlînde mürtesem aldığı delâil-i

elden ele gezerek Âlî'nin bildirdiği veçhile az vakit zarfında herkesin dilinde dolaşmağa başlamıştır.¹³¹ Bütün şâirlerin düşmanı olan Rüstem Paşa azledilmiş olduğu için mersiye'nin nâzımı, nâmını ortaya koymaktan pek de çekinmemişti. Rüstem, iki sene sonra iktidar mevkiine geldiğinde vezîr-i âzam îbrâhîm Paşa'nın Figânî hakkında yaptığı gibi Yahya'yı bizzat idam etmeğe cür'et edememekle beraber, bu kadar cesaretli bir adamın cezalandırılmasının nizâmın sağlanması için elzem olduğunu Pâdişâh'a defalarca arz etmiştir. Rüstem Paşa, kendisi de büyük bir muhatara içinde kaldığı ve yeniçeriler tarafından başı istenildiği zamandan beri daha ihtiyatlı bir yol tutmuş ve bununla beraber Yahya Beğ hakkında o muameleyi de yapmıştır. Sultân Süleyman ise, kendi oğlu Mustafa'nın idamı hususunda muvafakat göstermiş bulunduğu halde zavallı şehzadenin elîm hâtırasını ilân eden şâiri feda etmekten çekindi. Vezîr-i âzam, karşılaştığı şu muhalefetten dolayı kızdı ve vereceği cevaplardan Pâdişâh aleyhine bir şey bulup da o bahane ile îdâm edebileceğini ümîd ederek şâiri nezdine çağırıp: «Pâdişâhın efâlini muaheze edip de halka ilân etmeğe nasıl cür'et ediyorsun?» sorusunu sordu. Yahya, mes'ûd bir ilhana ile:

- «Pâdişâh tarafından verilen îdâm hükmünü işitince biz de şehzadeyi îdâma mahkûm ettik, fakat ağlayanlarla birlikte ağladık» cevâbını verdi.

Bunun üzerine Rüstem Paşa şâiri cellâda teslîm edemeyip, fakat birçok menfaatler sağlayan vakıf mütevelliliği hizmetini elinden almakla in-tikamını almıştır.¹³²

aklî ve vesâil-i naklî ile ma'lûm olmağın...»

Nişancı Paşa'nın Pâdişâh'a hak vermesi tabiidir. Bununla beraber «defâil-i aklî ve vesâil-i naklî»den fikir ve kanaat verecek bir menbâ çıkmaz. Vak'ayı müteâkib belirtilen şekilde mersiye'ler söyleyenler çıkması, bizim ve ecnebi müverrihlerin ittifakı veçhile, Şehzade Mustafa'nın ma'sûm olduğunu gösterir.

O zamanın Türkçe edebî eserlerinde başlıca dört mersiye görülüyor ki, ikisi Şehzade Sultân Mehmed hakkında Hayâlî ile Fazlî'nin, üçüncüsü Şehzade Sultân Mustafa hakkında Yahya'nın, dördüncüsü Sultân Süleyman hakkında Bâkî'nindir. Hayâlî'nin üslûbu Yahya'ya, Fazlî'nin her ikisine üstün görülüyor. Lâkin hakikati cesaretle söylemek hususunda Yahya elbette çok yüksektir. Bâkî'nin, üstâdça tarzında, hepsinin önünde olduğunu söylemek gereksizdir.

Bu mersiye'lerin hepsi Hayrullah Efendi Târihî'nde de vardır.

¹³¹ Âlî bu mersiyeden şu üç mısraı yazar:

Eyâ serîr-i saâdetde pâdşâh-ı zaman O cân-ı âdemi'ân oldi hâk ile yeksan Diri kala ne revâdur fesâd iden şeytân.

¹³² Yahya'nın mersiyesinin ne suretle yayıldığı, Rüstem Paşa'nın İntikam hırsı Ali'nin aşağıdaki rivayetinden daha güzel anlaşılır: Bîr kerte Yahya Beğ merhumdan suâl itdüm: cGazab-ı padişâhliden havf itmedün mi ki böyle nazma, cür'et itdün? - «Şehzadenin fırakı beni mecûn ve mecbur itmış idi; bi-ihlîy&r kaleme layth olanı nazm itdüm; amma maksûdum asrumda is&â tme'ytıp mevttim* ta'itfc itmek idi. İttifak, bir yar-ı kadimdim haymeme gelmiş, ve beni uyur bulonş; teklifim üz olmamağla cüzdanum kanşârup müsveddesin görmis, ve fi'l-hai suretin yazup gitmiş, îrtesi ordu-yı hümayun seyrine vardum; kuşe küse okunur, kimi ağlar, kimi «Yahya Begün sejbek-1 magttretWür» dlyüp âh ider gördüm.

Yahya Beğ'in aslı Arnavud'dur. Gençliğinde yeniçeri yazılmak üzere alınmıştı. Birbirini müteâkib Bursa'da

Sultân Mustafa'nın ne kadar sevildiğini ve vefatına ne kadar açındığını mersiyelerden ve cesûrâne düşürülen târihlerden¹³³ ziyâde şehzade Cihangir'in irtihâli isbat etmektedir. Cihangir'in çifte kanburu olmakla beraber mümtaz özelliklere sahipti ve kardeşini pek severdi. Mustafa'yı vuran darbe kardeşine o kadar tesir etti ki, mûtâd tabiatı olan neş'-elilik ve şenliği derin bir hüzüne dönüştü, ve tedavisine çalışıldıysa da az bir müddet sonra son nefesini verdi.¹³⁴ Cihangir'in nükteli fikirlerini sevmekte olan Sultân Süleyman bu kayıptan pek müteessir oldu. Diğer şehzadesi Mehmed için yaptırmış olduğu cami yanında ve onun yanına defn ettirdi ki, bu cami o zamandan beri «Şehzade Camii» yerine «Şehzadeler Camii» diye anılmağa başlamış ve bugün hâlen bu ismi muhafaza etmektedir.¹³⁵ Pâdişâh Cihangir'in hâtırasına izafeten Tophane kasabasına bakan tepeye ayrıca bir cami yaptırmıştır. Bulunduğu mevki itibariyle Üsküdar'da Süleyman'ın kızı Mihrimâh Sultân hâtırasına bina olunmuş olan camii andıran bu Cihangir Camii, etrafındaki binaların üzerinden bütün azametiyle göze batmaktadır.

Her çend inkâr Udum, mûfid olmadı. Rüstem Paşa -ki mücerred şâir olduğuma binâen adaveti var idi- ma'zûl olmagla «Nolsa gerek!» diyü i'tirâf itdüm, amma yeni yıldan sonra ki sadâret-i uzmâ makamına tekrar geldi, katilime tasmîr-i sak itmiş, bir iki defa «Nlâm-ı âlem içlin bu makulenün vücûdı nâbûd olmbak gerekdür» diyü rikâb-ı hümayûna arz itmiş. Amma saâdetlü pâdişah-ı nikû-hasâil nefsü'l-emrde hakka, kaail ve şuarâya ve kelâm-ı mevzûne mail ve Muhibbi mahlas bir şâir-î kâmil olmagla ruhsat vormeyüp «Bu makalelere kulak tutma, ve intikam kasdin itme» buyurnuslar. Bir gün çavuş gönderüp hakiri dîvâna getir-. di ve uhdemde olan Sultân Bâyezid tevliyyettne müteallik nice cefâdan sonra «Sentin ne

Orhan ve Mu-râd, ve İstanbul'da II. Bâyezîd Camileri mütevellisi olmuştur. Rüstem Paşa'nın vefatında, maişet olmak üzere 27.000 akçelik bir zeamet almıştır. Şâh ü Gedâ ve Yûsuf ii Zelfîhâ manzum hikâyelerinden başka, Usûl-nâme isminde bir ahlâk kitabı yazmıştır. Şehr-engiz adlı eserinde İstanbul güzellerini tasvir eder. bkz. İstanbul ve Boğaziçi, 1, 6.

¹³³ «Ve kadd kati şehidâ» ve «Sitem-i Rüstem», Peçevî, va: 150. (Birincisi gibi 960 târihini göstermesi lâzım gelen İkinci târihin doğrusu -hesapla Anlaşılaçağı uzre- «Mekr-j Rüstem» dr. Mütercim.)

¹³⁴ Şehzade Cihangir'in, gönlü dünyâya taallûk eden şeylerden âzâde oldu-gu gibi, diğer oğullarından küçük olduğundan pâdişâh pek sever, ve sefer ve hazarda beraber bulundururdu. Hastalanması üzerine tablbedn ilâcından fayda görümeyp Haleb'de namazı kılınarak na'şî İstanbul'a nakledilmiştir. Peçevî'den hülâsa, c. 1. s. 306. (Mütercim).

Osmanlı müverrihleri Şehzade Mustafa'nın idamını açıktan açığa yazarlar; binâenaleyh, Avrupa müverrihlerinin bildirdikleri gibi Cihangir'in, biraderi Mustafa'nın katlinden dolayı pederini şiddetle protesto ettikten sonra, onun karşısında kendisini hançerle vurup öldürdüğü doğru olsaydı, bu intiharı örtbas etmeleri gereksizdi; buna hiçbir sebep yoktu. Osmanlı müverrihlerinin hepsi de Cihangir'in hastalanmış olduğunda ve tabîblerin gayretlerinin neticesiz kaldığında müttefiktirler.

¹³⁵ Fakat meşhur olan ismi *>hzade OamU>dir. Mütercim.

haddündür, pâdişâh-ı âlî-câh nîzâm-ı âlem icün şer'ân Jktiz iden bir vaz'ı irtikâb iderler, sen bizzat saâdetlü pâdişâhuma ve vükelâsına ta'n ve tesnî' ider, buldıgun türrehâtı nazm idüp avâmma virir, fesada sa'y idersün?» diyü gazab eyledikde kalbime bi'l-bedâhe ilhanı olındı ki: «Biz merhûmı kati İdenler ile bile katı itdük; ağlayanlar ile bile dahi ağlaruz; ancak «Pâdişâhımız hatâ İtdi» demekden âdaba riâyet İdüp «Ehl-i garaz ilka-yı fesâd itdi» dimeği evlâ gördüm. Hemân gazab ile rû-gerdân olup oı babı sedd itdi, bir kaç gün geçmeden tevliyyet-den azl eyledi.» Sonra Yahya Beğ merhum zeamet alup vefatına, değin ânun ile kanâat itmiş idi. (Mütercim).¹³⁶

İran Seferi

Pâdişâh, o senenin kışını Haleb'de geçirmiş ve bu müddet zarfında mâliyede bâzı ıslahat yapılmış ve ezcümle â'sârın ve diğer vergilerin tahsili usûlüne karışan yolsuzlukların izâlesine çalışılmıştır.¹³⁷

Nîsan'm ilk günlerinde ordu yürümeğe başladı; Hadım İbrahim Paşa kaymakam sıfatıyla İstanbul'a gitmek üzere ayrıldı. Askerin Diyar-ı Bekr'e varışından üç gün sonra, Süleyman umûmî bir dîvan topladı. Mutadın hilâfına olarak yalnız vezirlerin değil, kazaskerlerin, defterdar ve nişancıların, ağa, kethüda, serdâr, yayabaşı, bölük başı, vekilharç gibi yeniçeri zabitlerinin, solakları (ve ihtiyar yeniçeri neferlerinin) dîvâna dâhil oldukları görüldü. Bunlar otağ-ı hümayûna girdikçe Pâdişâh kendilerine selâm verip hatırlarını sorar ve tranlılar'ın asırlardan beri devlet ve hakîkî şer'iatin düşmanı olduklarını beyân ile İran ülkesine sefer etmek lüzumundan bahsederdi. Cümlesi gözlerinde yaş olduğu halde büyük bir sevkle:

- «Biz yalnız Hindustân'a değil, Kûh-ı Kafa kadar (Şarklılar bu dağı arz hududlarının nihayeti olarak kabul ederler) Pâdişâh'ın arkasından gelmeğe hazırız.» dediler.

Ordu Erzurum'dan, Çapakçur'dan ve Fırat'ın başlıca kolundan (Murat

¹³⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/395-400.

¹³⁷ Haleb'de bâzı eskj vakıflara Çerkesler vesâir mütegalibâ. el uzatarak ibir takım, bid'atler çıkarmışlardı. A'sâr-ı şer'iyye nâmıyle hâsılâtının çoğu alınır, vakfa öşrü girmezdi. Bâzı muhaddes binalara da «Arz-ı miride vâkî'dir» diye rûsûm-ı meşrû'a v&z* olunmuş idi Rûm-üi kazaskeri Mevlânâ Müeyyed-zâde Abdurrahmân vâsıtasıyla icâb-ı şer'İsi icra olun. mişdur. Peçevî, c. 1, s. 306. Haleb evkafının karışıklığı ne zamanlardan olduğu bu izahattan anlaşılır. Mütercim.

Çayı) geçtikten sonra Kargapazarı'nda durarak burada askere cebhâ-ne tevzî edildi. Topçayırı'na¹³⁸ varıldığı zaman Kürdler bir miktar esîr getirdiler. Suşehri'nde resm-i geçid icra olundu. Vezîr-i âzam Ahmed Paşa ve Hadım Alî Paşa bu münâsebetle gösteriş ve debdebede birbirleriyle rekabet ettiler. Lâkin Sokollu Mehmed Paşa kumandasındaki Rumeli askeri orduya iltihak ederek elbiseleri ve silâhlarının kıymetdârlığı ile ötekileri unutturdular. Sokollu askerinin omuzlarında kaplan derileri vardı; miğferlerine tilki kuyrukları asılmıştı; büyük kalkanlar, çelik mahmuz ve bâzubendler, demirden eldivenler teçhizatlarını ikmâl ediyordu. Sancakları kırmızı ve beyaz, atları da bir donda idi.¹³⁹ Altı gün sonra Şehzade Selîm, Ahmed Paşa kumandasındaki Anadolu ordusuna, Karaman ve Dülkadir askerine, Haydar Paşa kumandasındaki Türkmen beğ-leri askerine resm-i geçit yaptırdı. Dülkadir ve Sivas askeri dümdârîhk (artçılık) ediyordu. Erzurum, Diyârbekir, Şâm beğlerbeğleri Ayaş, İskender, Mehmed Paşalar pişdar (öncü) idiler; Şehzade Selîm sağ cenâhda Anadolu ve Karaman askerine kumanda ediyordu; sol cenahı da Rumeli askeri teşkil ediyordu. Ordu bu nizâm üzerine hudûd mevkîlerinden olan Kars üzerine teveccüh ederek Pâdişâh, Kars'tan Şâh Tahmasb'a, harb ilân-nâmesi gönderdi. Bu kâğıd, Sultân Selîm'in Şâh İsmail'e gönderdiği mektup üslûbunda yazılmış ve Şâh'ı. muharebeye davet ediyordu. Süleyman, erbâb-ı îlhâdın (miilhidlerin) vücutlarını ortadan kaldırmak hakkında verilen fetvalar mucibince yürümekte olduğunu; Peygamber'in şe-rîatine uygun olarak Şâh İsmail'i (Tahmasb olacak) kılıçtan icbardan evvel İslâm'ı kabule davet ettiğini bildiriyordu. Eğer teklifi kabul edilmezse, Şâh'ın, kendisinin Önünden kaçacak kadar korkak olmadığını iimîd ettiğini ve «Enzelne'l-hadîd fîhi be'sün şedîd» âyet-i Kur'âniyyesini delil göstererek kılıcını kınından çekeceğini ilâve ediyordu.¹⁴⁰

Süleyman'ın tehdîdlerini güzel ve ma'mûr Nahcivan, Erivan,¹⁴¹ Karabağ mıntıkalarının tahrîbi tâkîb etti. Şuregil, Şarabhâne, Nebl-i Firak kasabaları yıkıldı. Erivan'da Şâh'ın ve oğullarının sarayları harâb ve Sultaniye

¹³⁸ Peçevî'de «Toyla (Tavîle) çayırı»dır. Kargapazan'na vusul: 29 Cumadel-âhlr ve Toyla Çayırı'na 3 Receb. Peçevî, s. 309. (Mütercim)

¹³⁹ Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa, Rumeli'nin kaplan postlu, kurd tacil, çekirdek mahmuzlu, tekne kalkanlı, gök demüre mü&tağrak, elleri kosta-tıcalı (?), ak ve kızü bayraklı alay I ariyla ordu-yı hümâyûna vâsıl oldu. Peçevî, c. 1, s. 304. (Mütercim)

¹⁴⁰ Ali, Peçevî, Bûz-nâma-i Süleyman!, Nu: 28, bu meftubu haJlf farklarla naklederler.

¹⁴¹ «Belde-î Revân U' fl-hakîka mülk-i Acem'de can dur», Peçevî, s. 312. O gûzei memleket iki İslâm devletinin hakiki menfaatlerini anlayamamalarından dolayı simdi Rusya'ya geçmiştir. Mütercim.

nâmındaki muhteşem bahçe hâk ile yeksan edildi (17 Şa'bân 961-18 Temmuz 1554). Altı gün sonra Sultân Süleyman Arpa Çayın (Çayı?)'na vâsıl olarak o tarafları da hasara uğrattı. Lâkin ertesi gün Karaman askeri bir pusuya tutularak harb meydanında haylî telefât bırakıp çekilmeğe mecbur oldu. Lâtif Karabağ mintikası yağma edildi. Asker, gÖ-türemediklerini yaktı. Nahcivan ve civarı baştanbaşa tahrîb edildi. Şâh'ın Lûr Dağlan'na çekildiği hakkında casuslardan ve firarilerden alınan ma'lûmât üzerine Sultân Süleyman, harabe yığınının başka bir şey olmayan bir memleket içinde kıtlık tehlikesine mâruz kalmaktan korkarak ric'at emrini verdi. Şâh, bir esîr sipahi vâsıtasıyla cevâbını gönderdi. Harb ilânnâmesinden daha mutedil olmayan bu mektupta arazîsinin tahribinden dolayı Şâh'ın intikam alacağı, Osmanlıların cesareti kılıçla, mızrakla harb etmekte olmayıp uzaktan tüfekte, toprakla kavga etmekten ve yağmadan, yangından ibaret olduğu yazılıyordu. Bununla beraber Şâh, mekubunun sonunda barışçı niyetlerini gösteriyordu.¹⁴²

O aralık haber alındı ki Kürd beğlerinden İmâdiye hâkimi Sultân Hüseyin Beğ aldığı emir mucibince Tebriz'den Merağa ve Sehend taraflarına giderek oralarını yağma etmiş ve Bağdâd'ı vurmağa gelen Hamza Sultân ve diğer İran kumandanlarıyla Kürdistan'ın idare merkezi olan Taht-ı Süleyman'da cenk etmişler, nihayet galebe Kürdler tarafında kalmış ve Hamza Sultân kavgada kaybolarak sancakları, taçları, kûs ve tuğ ve nekkareleri alınmıştır.

İki tarafın silâh kuvvetiyle te'yîd etmeyi münâsib görmedikleri bu tahkir edici yazışmalardan sonra Pâdişâh ve Şâh'ın münâsebetleri dostâne değilse de daha az hasmâne bir suret almış ve fakat iki ordunun vezirleri münazaalarını yazılı olarak devam ettirmişlerdir.¹⁴³ Vezîr-i âzam Şâh'ın son gönderdiği mektupta kullandığı hafife alıcı lisâna cevaben, korkaklığın hangi tarafta olduğunun malûm olduğunu, Pâdişâh'ın Nahcivan'-dan çekildiğinden beri çakalın cesurca ormanda dolaşmak üzere ortaya çıktığını,¹⁴⁴ İran'a âit bölgelerin henüz Sultân'ın bayraklarının gölgesi altında bulunduğunu, eğer İranlılar bir meydan muharebesine girişmeyi kabul ederlerse, Osmanlıların tüfeksiz, topsuz muharebeye hâzır olup, yalnız kılıç ve mızrakla da galebe edebileceklerini yazıyordu. Birinci mektup gibi, Acem

¹⁴² Alî, va: 265; Peçevî, va: 205, Bu mektubun mündericâtını yazar.

¹⁴³ Osmanlı vezîr-i azamının mektubu Ali ve Peçevî'de, varak: 105, dercedil-miştir. Ancak Rûs-nAmt-ı SttfeytnAnl'deki, Nu: 39, daha doğrudur.

¹⁴⁴ İranlılar'm darbı mesel hükmündeki bir mısraına, atıfta bulunuyor.

esîriyle gönderdiği ikinci bir cevâbnâmede dahî bilhassa müftînin fetvasına karşı öfkesini gösteren, ve sulhu ilk defa isteyenlerin Osmanlılar olduğunu bildiren İran tarafından gönderilmiş bir mektubu fıkra fıkra cerh ediyordu.¹⁴⁵

Sulh müzâkerelerine Türkler tarafından başlandığı hakkında İran'ın mektubundaki îmâ red olunup, fakat sulhu arzu edenlerin dilekleri kabul olunduğu zikr ediliyordu. Ondan sonra, müftî'nin fetvasına söz getirilerek, İranlılar'ın: «Ve men yuktelû mü'minen müte'ammiden fecezâhü cehennem hâliden fiyhâ» âyet-i kerîmesine istinaden bu fetva aleyhinde bulunmaları doğru olmayıp mezkûr âyetin ancak mü'minler hakkında vâ-rid olduğu bildiriliyor ve râfızîler ve mülhid İranlılar gibi ashâb-ı kirama sebb edenler (hakaret edenler) değilse, kimler olmak lâzım geleceği suâl olunuyordu. Müslüman unvanına hak kazanmak için «Müslümanım» demek kâfi olmayıp fesad akidelerine karşı hakikat ortaya çıkmak üzere bu tarafın ulemâsiyle müzâkere etmek için İranlıların ulemâ gönderebilecekleri, asıl İslâm şerîati dokuzyüzaltmışbir yıldan beri mevcûd olup İran'da ihdas olunan âyin in elli senelikten ziyâde olmadığı, İranlılar'ın mektubunda rûz-ı kıyâmet'ten ve dünyâ hükümetinde bekaa olmadığından bahs olunmuş ise de. lehülhamd Pâdişâh'ın dâima bunu düşündüğü ve onların nasihatlarına muhtaç olmadığı, tezvîrât ehlinin, ahâlî-i hıta-i Rûm (Türkiye ahâlîsi) olmayıp, Peygamber tarafından aleyhlerine duâ olunduğu meşhur ve o zamandan beri mütemadiyen makhûr olan Acemler idigi ilâve edilmekteydi. Akd olunacak musalehaya gelince, devletin kapısı gerek dost ve gerek düşman için açık olup, ancak İranlılar düşmanlığın son bulmasını halisane arzu ediyorlar ise, esâfil-i nasdan değil, er-bâb-ı i'tibârdan bir sefir gönderilmek lâzım geleceği, böyle yapılmadığı takdirde kış hudûd üzerinde geçilip reayanın vebali Acemler'in boyunlarına olacağı zikr ediliyordu. Nihayet «Bu taraftan atıfet ve merhamet-i Husrevânî erbâb-ı hâcât hakkında diriğ olunur değüldür, ahvâlinüzi yeg bilürsüz; ve's-selâm» sözleriyle hatm-i kelâm olunuyordu.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Bu mektup Peçevî'de (varak: 106-107) ve Rûz-nâme-i Süley-mânî'de (Nu: 39) dercedilmiştir. Hiçbir Osmanlı müverrihi İran mektuplarını eserine almaz. Peçevî der ki: «Göndürülen (yâni İran tarafından) nâmesi neticesi bundan (yâni cevâbından) ma'lûm olur» (İstanbul basımı, s. 322).

¹⁴⁶ Pâdişâhların fermanlarında en çok kullanılan hatime (bitiş cümlesi) «Şöyle bilesiz» tâbiridir. Bir de Müslüman olmayan veyâhud Sünnî hükümdarlardan gaynsına mektuplarda Arab-lar'dan alınma «Ve's-selâmü alâ min etbâ'ül-hidâ» cümlesi yazılıdır. Bu defa birincinin yerine «Ahvâlimizi siz bilirsiniz» ve ikincisinin yerine «Ve's-selâmü alâ min etbâ'ül-kelâm» denilmiştir. «Kelâm» ekseriyetle Kur'an-ı Kerîm mânâsını ifâde eder. (Peçevî'den aynen alınmış olan ibarede «Ahvâlimizi yek bilürsüz; ve's-selâmü alâ min

İran generallerinin bir mektubuna cevaben Erzurum Valisi Ayaş Paşa tarafından gönderilen bir mektupta dahî ona yakın olmak üzere şu surette îrâd-ı kelâm ediliyordu: İranlılar Pâdişâh'ın orduları karşısında çakal gibi kaçmışlardır; Tebriz ve Erdebil'i tehdîd eden yangını men'e muktedir olamayacaklardır. Bu şehirlerin sekenesi erbâb-ı ilhâddan olduklarından bunları muhasara edecek olan Osmanlılar hakîkî mü'minlere karşı muharebe edecek olanlar hakkındaki kelâm-ı Alî'den bittabi korkmazlar; İmâme'l-Mü'min'in olan Hz. Alî'nin erbâb-ı tezvir ile hiçbir münâsebeti yoktur. Gavik (?) kalesi taraflarındaki yaylakda sulh haberini bekleyeceği gelen mektupta bildirilmiş ise de, Pâdişâh ertesi sene Tebriz ve Erdebil'i tahrîb etmek üzere kışı hudud üzerinde geçirmeğe karar vermiş olduğundan¹⁴⁷ oraya kimse gönderilmeyecektir.¹⁴⁸

Şu sırada Kırkkilise Sancak beği Ferhad Beğ ile Turhanoglu -biri Araş suyu arkasında ve diğeri Kutluca denilen yerde- düşman üzerine bâzı galebeler kazandılar. Ordu Çoban KÖprüsü'nü geçerek Hasankale üzerine teveccüh etti. Diyârbekir ve Van beğlerbeğleriyle Kürd beğleri Pâdişâh'ın elini Öpmek şerefine nail olduktan ve mu'tâd hediyelerini aldıktan sonra yerlerine dönmeğe mezun oldular. Bu münâsebetle îmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin'in Taht-ı Süleyman'dan gönderdiği başlar mızrak üzerine geçirilerek tersine çevrilmiş bayrakları, mûsikî âletleri ve sâiresi ile birlikte bütün ordugâhda dolaştırıldı. Şah'ın Gürcistan'dan bâzı kalelere istilâsı haberi üzerine vezir-i âzam Sazhk'tan hareketle dört bin yeniçeri ve bütün Rumeli, Anadolu, Karaman askeri ile takibe me'mûr oldu. Lâkin Oltu'ya geldiğinde Şâh'ın ric'atini işterek döndü. Bu aralık Bağdâd ve Lûristan'ı işgal eden asker Şehzirol¹⁴⁹ ve Balkas kazalarını ele geçirerek buralardaki kalelerin hepsini ele geçirmişlerdi. Bu muvaffakiyetler diğerkürdistan beğlerinin itaatlerini sağladı.¹⁵⁰

etbâ'ü'l-hidâ» şeklindedir. Müverrihin nüshasında fark olduğu anlaşılıyor. Birincisi bizim nüshaya, ikincisi müverrihin nüshasına göre olması lâzımdır. Burada «kelâm» dan maksad da «söz» olmalıdır. Mütercim).

¹⁴⁷ «Erdebil ve Tebriz'in eşkâli «Feca'alnâha âleyhâ sâfuiht» muktezâsın-ca vaz'-ı âhlrete tebdil olunur.»

¹⁴⁸ Peçevl ve Kûz-nâme-f Süleymanl, Celâl-zâde, varak: 328.

¹⁴⁹ Peçevi, ve: 109, Ali, 48'İncî Hadise, va: 265, Celâl-zâde, varak: 322. Ce-lal-zftde ve Peçevl Havar, Nukud, Faake, Şemiran, Firarice» kalelerini de stkr eder.

¹⁵⁰ Acemler'den (yâni Safevî Türk kumandanlarında^) Uğurlu Beğ, Mırsak Beg, Bane Begî Mır Mehmed Seyf Beğ, Sitâre Beği Yusuf Beğ, Birûce Beği Budak Beg, Orhan Begl (?) Cihanşah Beg.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/401-405

Amasya Ahidnâmesi

Nihayet 26 Eylül 1554'te ve Fâdişâh'ın Erzurum'da ikameti esnasında her iki hükümdara lâyük tâbirlerle yazılmış mektubu hâmil bir İran elçisinin bu şehre geldiği görüldü. Pâdişâhın arzusuna uygun olarak bu defa sefaret için hükümetin büyük memurlarından Korucu Kaçar unvanını, başka bir tâbirle hassa askeri kumandanlığını hâiz olan Şah-kulî nâm zâtı seçmişlerdi. Resmî bir mülakat esnasında Şâh'ın elçisi mütâreke istediğinden, İranlılar muhafaza edecekleri müddetçe uzamak üzere buna müsâade olundu.¹⁵¹ 3 Zilka'de 961 (30 Eylül 1554)'de Pâdişâh Erzurum'u terk ederek yirmi gün sonra Sivas'a vâsıl oldu; oradan da oniki günde Amasya'ya geldi. Burada asker kışlalarına gönderildiler. 1551 Ma-yıs'ının 10'unda Şâh'ın eşik-ağası, yâni teşrifat baş-memuru Ferah-zâd Beğ¹⁵² efendisi tarafından sulhe dâir yeni teklifler ve zengin hediyelerle mütevâzîâne olduğu kadar mufassal bir mektup getirdi ki, hamd-i Huda ile, tesliyye-i Peygamber ve tarziyye-i Alî ile¹⁵³ başlayarak birçok âyetleri ve hükümleri ihtiva etmekte ve dostluk te'minâtmdan sonra İran hacılarının İslâm'ın mukaddes mevkilerini ziyaretlerine müsâade talebiyle hitam bulmakta idi.¹⁵⁴ Ferahzâd Beğ iltifat ve hediyelere gark edilerek dönüşünde Pâdişâh tarafından Şâh'a yazılmış bir cevâbnâ-meyi aldı. Sultân Süleyman'ın bu mektubunda «Sultânü'l-velâye, bürhâ-nül-kirâme, İmâm Alî keremullahu vechehu» hazretleri hakkındaki ke-ilmâtın şüphe götürmez olduğu beyân olunmakta, ayrıca hadîs-i şerîf muk-tezâsinca diğerlerini hafife almak lâzım gelmiyeceğini söylüyor ve İranlılar canibinden nakz edilmediği müddetçe bi-avnihi Teâlâ sulhun muhafaza olunacağını ve hudud kumandanlarının ihtilâfa yol açacak her türlü durumdan ictinâb etmelerini ve Mekke ve Medine'ye gidecek hacıları bütün kuvvetleriyle muhafaza edeceklerini ilâve ediyordu. Osmanlı Devleti ile İran arasında bir sulh ahidnâmesine dâir teâtî bulunduğu malûm olan Uk mektup budur; zîrâ yarım asırdan, yâni Şâh İsmail'in Safeviyye hanedanını kurmasından beri iki hükümet arasında defalarca düşmanca tu-

¹⁵¹ Celal-zfl.de, varak: 31, Peçevî, varak: 109. Gerek Peçsvl, gerek RAİ-na-me-i SitteymAid Pftdlgh'm cevap yazdığını yazmazlar.

¹⁵² Celal-zade, 333. Peçevî, varak: 110, Busbek, 1. mektub: «Venerat Ma]t deeima Or&tor perslcua.»

¹⁵³ cinnâ medli.etttri-llm se Ali babihâ» hadls-i şerifi de mezkur idi.

¹⁵⁴ Bu mektup Peçevî (varak: 110-112) ve Rûz-nâme-i Stileymânî'de (Nu: 42) vardır. Rûz-nâme-i Süleymânî'nin 41 numarasında İran beğleri Ma'sûm Hân Safevî'ye, Şâh-Kulî Halife'ye, Bedir Hân'a, Sevidük Korucu-baş'ya Altun kalesinin teslimine dâir bir ihtarname vardır. Bu mektupta yalnız mallarının ve can* larının muhafazasını değil, maaş tahsisini de vaad ediyor.

tumlara ara verilmiş ise de, hiçbir yazılı mukavele teâtî edilmemiş idi. Bilâkis dâima silâh altında bulunan iki millet Sünnî ve Şîîler'i tefrik eden eski kîni tekrar kanlarıyla izhâr etmek için ancak bir bahaneye yahut müsâid bir sebebe bakmaktaydılar.

29 Mayıs 1555 (8 Receb 962) târihinde, yâni Fâtih Sultân Mehmed'in İstanbul'u fethederek Osmanlı hükümetini Avrupa'da sağlam bir şekilde yerleştirmesinden yüziki sene sonra torunlarından Sultân Süleyman İranlılarla Amasya'da akdedilen bu ilk ahidnâme ile Asya'daki saltanatını pekiştiriyordu.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti İle Ferdinand Arasında Sulh Müzakeresi

O sırada, mümtaz bir âlim ve mahir bir siyâsî olan Von Fekirhen (Peçuy) Piskoposu Antuan Vrançi, Tuna ince donanma kumandanı Fransuva Zay ile Belçikalı Busbek'ten mürekkep olarak Ferdinand tarafından gönderilen bir sefaret hey'eti sulh müzâkereleri için Amasya'ya geldi. Fakat bir neticeye nail olamadı. Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki diplomatik müzâkerelerin tafsîlâtında bir fasıla bırakmamak ve bu iki hükümetin Transilvanya hakkındaki durumlarını ve tutumlarını daha iyi tanıtmak için, târihimizin vak'alar silsilesini tekrar gözönüne alarak Er-lau (Eğri) muhasarasına kadar çıkmak lâzımdır. Tamişvar'ın zabtından önce Ferdinand'ın Lins'den vezîr-i azama 24 Nisan târihiyle bir mektup yazarak Malvezi'nin serbest bırakılmasını ve İstanbul'a hediye göndermek ve kat'î bir sulh müzâkeresi açacak iki me'mûr için yol ruhsatnamesi gönderilmesini talep etmişti- Malvezi ise az bir müddet önce Karadeniz sahilindeki Kara Kule'den Yedikule'ye günlük iâşe masraftan on-beş akçeden otuz akçeye çıkarılmıştı.¹⁵⁶ Lâkin împarator'un ısrarına rağmen serbest bırakılmasına müsâade olunmadı. Sultân Süleyman'ın, Avusturya sefirinin şahsında beynelmilel hukuku nakz ettiğine dâir vâki' olan suçlamaya gelince, vezîr-i âzam, Malvezi'nin ancak Ferdinand'ın barışçı duygularına ve niyetlerine

¹⁵⁵ M. D'Ohsson, (c. 7, s. 482), Şâh ve Pâdişâh'ın unvanlarının tercümesini yazar. «Sulh tasdiknamesi 29 Mayıs 1555'de İstanbul'da imza olundu» demesi hatalıdır; ahidnâme İstanbul'da değil, Amasya'da imza edilmiş ve zât-ı şâhâne Amasya'ya ancak Hazîran'da gelmiştir. M. D'Ohsson, Fransi ile Sultân SÜ-leymân arasındaki ilk ahidnâmenin 1535'de İstanbul'da imza edildiğini zannetmekle Flassan'ın düştüğü hataya düşmüştür.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/405-406

¹⁵⁶ Malvezi'nin kâtibi Anjelo Rohaln (A- Rofawta)'ın tarihçe-i sefareti.

rehin ve te'mînât olarak alıkonulmuş olduğu cevâbım verdi.¹⁵⁷ Eğri muhasarasını tâkib eden baharda, İmparator Bâb-ı Hümâyûn nezdinde elçisi olmak üzere Fransuva Zay ile Verantius'u tâyin etmişti.¹⁵⁸ Daha sonra Verantius, birkaç aylık bir mütâreke akdetmek ve o müddet zarfında İstanbul'da sulh müzâkeresinde bulunmak üzere Pol Palina ile birlikte Budin Vâlisi'ne gönderildi.¹⁵⁹

Mevkiini Doygun'a terketmek üzere olan Hadım Alî Paşa, evvelâ pek müsâid bir hüsn-î kabul göstermediyse de, bin dukalık bir hediye üzerine yumuşayarak elçilerin talebelerini yerine getireceğini vaad etti.¹⁶⁰ Bâb-ı Hümâyûn ancak altı aylık bir mütârekeye müsâade gösterdiğinden Zay ile Verantius İstanbul'a gitmek ve sulhun ne şartlarla satın alınabileceği hakkında Malvezi ile müzâkere etmek için emir aldılar. 25 Ağus-tos'ta, yâni Sultân Süleyman'ın Haleb'e azimetinden birkaç gün Önce payitahta vardılar. Ertesi gün vezîr-i âzam Rüstem Paşa, daha ertesi gün de üç vezîr -ki Ahmed, İbrâhîm, Haydar Paşalar'dır- nezdinde isbât-ı vücûd ederek üçüncü günü sultânın huzuruna kabul olundular. Zât-ı Şâ-hâne bizzat söz söylemeğe tenezzül ederek sulha ne şartlarla müsâade olunabileceğini vezîr-i azamdan suâl etti.¹⁶¹ Ferdinand'ın elçileri, asıl Macaristan denilen mıntikanın terk edilmesi için senelik yüzellibin ve Yukarı Macaristan ile Transilvanya için de ayrıca kırkbin duka vergi teklif ettiler.¹⁶² Ancak uzun müzâkerelerden sonra vezirler Ferdinand'ın Transilvanya'yı tekrar istemesine bile müsâade oîunamayacağı ve ancak bu şart üzerine sulh akdolunabileceğini kararlaştırdılar. Mülakata o kadar az müddet zarfında müsâade olunması Pâdişâhsın pek yakında gideceğinden dolayı idi. Filhakika ertesi günü Sultân Süleyman Üsküdar'a müteveccihen gemiye bindi. Malvezi serbest bırakılarak Transilvanya'nın Zapolya'ya terki hakkında Kral'm emirlerini

¹⁵⁷ «Dice (Roustem) che il Sgr. non ha mai molestato Orator di alcuno impero, quello che S. Altezza ha fatto hora a me, che l'ha fatto non come Oratore ma come fidejussore della Maesta Vostra.» (Rüstem Paşa'nın metindeki sözlerinin tercümesidir). Malvezi'nin İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde 14 Ekim 1551 raporu. Pâdişâhın, ancak Yûnus Beğ'in halefi tercüman İbrahim tarafından yazılmış bir tercümesi mevcut olan mektubunun bu tercümesini, İbrahim şöyle imza etmiştir: «Ibra-himbei interpres majör Majestatis suae invictissimae Impe-ratoria Turcarum.»

¹⁵⁸ Verantius, daha doğrusu Wranczy.

¹⁵⁹ Antonio Verançio ve Paulo Litterato de Pallnia'ya Cîraç'dan 13 Mart tarihiyle verilen talimata nazaran. Binâenaleyh Millerin tEplstolae Impe-r&torum et Begüm Hungariae FenUnaodi I et M&xfan]ltani n adlı eserindeki ilk vesikadan onaltı gün öncedir. Miller'in eserinde ne bu t&limât, ne de bunları tâkito edenler mevcut değildir. HalbuM bunlar mühimdir.

¹⁶⁰ Vrançi ve Paulo Litterato'nun sefaretnâmeteri.

¹⁶¹ Vrançi, Zay ile Malvezi'nin sefâr&tnamesi. Viyana, 13 Haziran 1553.

¹⁶² Antonio Vrançi, Fransuva Zay, Yuannis Mari Malvezi nâmında İstanbul'a gönderilen Üç sefirin -kendi imza ve mühürlerini ihtiva eden- on varakalık takrirleri İmparatorluk Hazîne-i Evnkk'möadır.

almak üzere Viyana'ya gitmeğe mecbur oldu. Diğer iki elçi İstanbul'da kaldılar. Süleyman'ın gidişinin ertesi günü vezîr-i âzam ve elçiler Üsküdar kasabasının bir bahçesinde ahidnâmenîn esaslarına karar verdiler. Sulh beş sene için yenilenmiş oldu. Kralın son Macaristan seferinde uğradığı zayıttan dolayı, otuz-bin duka senelik hediye, yarıya indirildi. Bundan başka Solnok ve Eğri şehirlerine âit olan köylülerin eskiden tâbi olmadıkları vergilerle mükellef olmamaları kararlaştırıldı. Bu işin kat'î neticesi Malvezi'nin dönüşüne bırakılarak, onun gelmesini beklemek üzere mütârekenin de o zamana kadar uzaması kararlaştırıldı.¹⁶³

Rüstem Paşa'nın birkaç sözü, daha önce vezîr-i âzam İbrahim Paşa'nın Laçki*ye ne kadar mağrûrâne sözler ettiğini sefirlere hatırlatıyordu. Vezîr-i âzam, beynelmilel hukuk hükümlerinin Macarlar tarafından ihlâl edilerek Sultân Süleyman'ın cülusunda gönderdiği elçilerin burun ve kulaklarının kesilmiş olduğunu kınama (mevkî-i ta'yîb) mevkîinde bildirdi.¹⁶⁴ Avusturyalılar hakîkten böyle bir hâlin vukuunu işittikleri, ancak bu iş Kral Lui zamânmda vuku bulmuş olup Ferdinand'ın zamanında böyle bir şey olmadığını söylediler. Bunun üzerine Rüstem Paşa Zay'a doğru dönerek:

- «İşte siz Macarlar Belgrad'ı, Kralınızı bundan dolayı kaybettiniz; en son defa, beş sene için akdolunan mütârekeyi ihlâl ederek Transilvanya'yı istilâ etmekle ne kazandınız? Cenâb-ı Hak bize Tamışvar'ı, Solnok'u, Lipa (Lipve)'yı, içinde bir cami bulunan Beçe'yi verdi.» dedi.

Nihayet Rüstem, anlaşılmayı şariken nâmına mı istediklerini sordu. Buna cevaben, Kral Ferdinand nâmına gelmiş olduklarını, fakat İmparator'un biraderine muhabbetinden dolayı onun da ahidnâmeyi kabul edeceğinde şüphe olmadığını beyân ettiler.¹⁶⁵

Malvezi dokuz aydan beri Viyana'da idi. Uzun mahbûsiyetinden mütevellid bir hastalık bu te'hîrin bahanesi, yahut hakîkî sebebi oldu. Haleb'den Şubat nihayeti târihiyle târihlenmiş olup¹⁶⁶ Viyana'ya ancak Mayıs

¹⁶³ Bu ahidnâmelertn maddeleri sefaretin raporuna ilâve olunmuştur: «Ar-tlcuU pacis quinque armorum quae Inter magnitudinem Imperatoris Tur-carum, Zujthanum ZuUman ac Aslae Craeciae principis et Serenissl-mum Rom. Hunf. Bohem. Regem Fe*dtoand'm renovatae,»

¹⁶⁴ «Nonne primum quam nos pacem et amicitiam vobiscum facere volefoamus, vos dedita opera uni Oratori nostro nasum et aures praecldstis, et sicdeturbatum İn contemptum Imperatoris nostri et nostrum omnium re-mîsistis; quam İnjuriam qum nos vindicare vellemus nonne pro uno ho-mine afflcto et Belgradum amisistis et Regem. et Regnum.»

¹⁶⁵ Avusturya Hanedanı Hazîne-1 Evrakı'nda Süferâ raporları. Zay ve Vran-çi'nln Miller'de mevcut olmayan raporları Katona'da, 22, s. 453-493 dere edilmiştir.

¹⁶⁶ «Oatae namque Mae sunt Htterrae Aleppl ultma Februarii nobisque un-declma pr'mum hujus mensis (maji)». Avusturya İmparatorluk Hanedanı Hazîne-i Evrakında Malvezi'ye talimat. Hazîne-i Evrafç'da Sultân Süleyman'ın İran muzafferiyâtı vekayilni hâvî bir mektubun aslı mevcuttur ki, beyaz mürekkebe ve nefis bir

başlarında vâsıl olan bir mektubun gelmesi üzerine yeni talimatla me'mûriyet mahalline avdete me'mûr oldu. Bu talimatta Avusturya'nın Transilvanya hakkındaki hukuk-ı temellükü tafsîlen beyân olunmakta ve Sultân Süleyman'ın mektubunda belirtilen kılıç hakkı red edilmekteydi.¹⁶⁷ Malvezi'nin seyahati ve beklemesine yol açan ağır hastalığı esnâsında Osmanlılar mütârekeyi defalarca nakz ettiler. Daha, Vrançi ile Zay'ın me'mûriyetlerinden Önce Bosna Vâlîsi Ulama Paşa, Kilis Beği Mu-rad ve Hersek Beği Malkoç Beğlerle birlikte Varadin civarını demir ve ateşle tahrîb etmişlerdi. Ancak Zerrini Kontu Nikola'nın idare ettiği bir Macar müfrezesiyle David Avingnad kumandasında bir tistirya müfrezesi tarafından hücum görerek mağlûp oldu. Paşa'mn oğlu Cafer bu cenkte Yan Marbez'in elinde telef oldu. Ulama, oğlunun intikamını almak için Hasma, Verece, Dombra kaleleri üzerine atıldı. Buna karşılık Piyer Er-dodi ve Jorj Zeloni otuz kayıkla Sava'dan indiler; Mark Tomasoviç dahî Gradiska ve Velika kalelerine ansızın hücum ederek yağma etti. Ertesi sene Türkler, îskalavyonya ve Hırvatistan kalelerinden daha mühim fetihlerde bulundular: Zeçeni sancak-beği kahraman Hamza Beğ -ki hiç fid-ye-i necat alınmaksızın serbest bırakılmıştı- bir esirin hıyânetiyle (delaletiyle) Fülele mevkiiini aldı.¹⁶⁸ Fransuva Bebek tarafından inşâ olunmuş olan Fülele istihkâmı bir diğere hâkim iki kuleden mürekkepti. Aşağı kulede üç büyük mağara vardı ki, biri su hazînesi, biri barut mahzeni, üçüncüsü de mahbes olarak kullanılıyordu. Bebek, Bala-sa, Pereney buraya asker getirdilerse de, geç getirdiler; aşağı kule, ku-şatmacıların istilâ etmiş oldukları yukarı kulenin ateşine onbeş gün mukavemet etti. Lâkin Doygun Paşa'nın gelmesiyle bu da Türkler'in eline düştü.¹⁶⁹ Hamza, gerek bu defa, gerek diğere birçok defalarda gösterdiği müessir şecaatle, İslâm'ın en büyük kahramanlarından olan Peygam-ber'in amcası ile -koruyucuları kendi emirlerine körü körüne itaat eden- yetmişiki kalenin hâkimi ve Suriye Karmatîleri'nin meşhur reisi

hat ile yazılmıştır. Bu mektup sefirlerin raporunda «Yunszuph» denilen Yûsuf Çavuş vasıtasıyla gönderilmiştir. Ka-tons, 22, s. 564.

¹⁶⁷ Malvezi, Vrançi ile Zay'a talimat, 7 varak, Viyana, 23 Mayıs, İmparatorluk Hazîne-i Evrakı: cQuando quldam vero ex postremis Utteris, quas Serenissimus Prmceps Turcarum ad nos ex Aleפו dedit, cognovimus mag-nitudinem ejus İd maxime graviter fecre, nos Transylvaniam possidere, quod ipse proyinciâ^ Ulam Jure beUl f ladj) scilicet \$, se oocupatam qu ondum Regi Joanni tradiderit, et eo defuncto ipsius quoque Illustrissimo filio concesserit, et putet nunchonori farnae et reputatloni magnitudinis suae aliquid detrachi İdcirco, quod rjos İpsam ad mamiâ nostras accepe-rimus.»

¹⁶⁸ «Ioannes Paslus alium quoque captivum una cum Hansabegho ad petl-tionem tuae Majestatis manumisit.» Verantius ve Zay'ın İmparator'a mektupları, 16 Haziran 1553, Katona, 12, s. 460.

¹⁶⁹ İstoanfi, 19, ve Fçu*acz, 4, Katona'da, işaret olunan bazı tagylrat ile.

tarafından gürültüsü cihâne yayılmış bulunan bu büyük isme liyâkatini isbât etmiştir.¹⁷⁰ Arab Hamza ile Suriyeli harb san'atkârı Hamza'nın kahramanlık eserleri ve iktidarı, Ebû'l-Fevâris Anter'in cesûrâne vaka-yiyle birlikte, Hamza-nâme ismiyle ma'rûf birçok kahramanlık hikâyelerine mevzu olmuştur.

Dâima yenilenen bu düşmanca tavırlar hakkında, Ferdinand tarafından yapılan şikâyet üzerine Budin Vâlîsi Fülele'in zabtı ve Holükü mevkiine edilen hücumun mukabelesi olduğunu cevaben bildirdi; bununla beraber Kral'm memurlarını, mıntikanın asayişinin sağlanması işini, Stuhlveissenburg sancak beği Arslan ve Hâtûn sancak beği Velî Beğler'e vermiş olduğu te'minâtiyle iade etti,¹⁷¹ Macaristan'da bunlar olurken Osmanlı Devleti Transilvanya'daki menfaatlerini unutmuyordu. Bu krallığı bir dakika gözünden uzaklaştırma-yan Süleyman, memleketin içine düştüğü musibetlerin başlıca müsebbibi Ferdinand olduğunu göstermek suretiyle milletin kral hakkındaki hoşnûd-suzluğunu büsbütün artırmakta asla ihmâl göstermedi. İki sene Önce bir Çavuş ahâlîyi zabt etmek için bütün şehirlerde vezir Ahmed nâmına teh-dîd edici fermanlar neşr etmişti¹⁷² o vakitten beri beyânnamelerin arkası kesilmemiş ve hattâ Pâdişâh birkaçını tâ Haleb'den göndermişti.¹⁷³ Diğer taraftan Vrançi ve Zay, Kraliçe İzâbel ile Petroviç'in gönderdiği adamların i'tibanm izâleye çalışmakta kusur etmediler;¹⁷⁴ lâkin bunların mesaîsi hiçbir netice vermedi, izabeFin memurları Alman mühtedîsi tercüman Mahmud delaletiyle, Zapolya'nın oğlunu Süleyman'ın

¹⁷⁰ Clhân-nümâ'nın 590'ncı sahifesinde («Sahiyûn kal'ası bir sahra üzerinde bir kal'a-i metînedür; miyâh-ı kesîresi ve kurbûn-de vadileri vardır. Bunlarda olan leymûnlar başka yerde olmaz. Lâzkiyye'den bir merhaledür; bunun kavmi İsmâîliyye-dendür» mealinde malûmat verildikten sonra) aşağıda özetlenen fıkra yazılmıştır:

«Bu kal'ada hâkim olan fedâviyye taifesi (Karmatîler, ts-mâîfîler) Melik Zahir Beybars asrında şöhet bulmuşlardır. Bunlar pek seçî'dir. Her bir takımının bir kal'ası vardır. Ta-râblus ve Sayda'dan Haleb'e kadar ve Havran semtlerinde yetmiş kal'alan vardır; baş kal'aları Sahiyyûn'dur; en büyük reisleri Ma'rûf bin Hamza burada oturuyordu. Bunların en hîle-kân şeyhliğe geçer. Emrenek (?) tâîfesiyle haylî muharebe etmişlerdir. Bunlara birçok ilâveler yaparak Hamzâ-nâme vadisinde efsâneler tertîb eylemişlerdir.» (Aslından alındı) (Mütercim)'.

¹⁷¹ Budin Valisi Doygun'un Ferdinand'a mektubu.

¹⁷² Kastaldo Ferdinand'a yazdığı 9 Mayıs 1552 tarihli raporda -yirmiden fazlası Avusturya arşivinde mevcut ve sadrâzam Ahmed Paşa'nın mühür ve işaretini taşıyan- bu fermanlar hakkında şöyle yazıyor: «Ünde autem emanent hae litterae Turcales et valachae jam prius compertum habeo, aut enim est illarum Ciaus ille, qui penes Trasalpinum Voivodam ma-net.» Prey, s. 481; Katona, 22; s. 182; ile karşılaştırınız.

¹⁷³ Müverrih Kandi, Dö Bu ve diğerleri. Bunlar Haleb'den 7 ttisan 1554 târihiyle tarihlenmiş olarak gönderdiği mektubtan: «Ideo mandamus vobis omnibus, quod Regl Stephamo obedatis et ubicumque intromittatis, eum honorabillter pro Rege vestro obedienter acciplaus» Kâtip ve tercüman Mahmûd'un tercümesi.

¹⁷⁴ Bunun delilleri müteaddid raporlarında mevcuttur. Katona, 22, & 545-626. Bu mporlardan 53'ünün şâyân-ı dlfcak bir hulâsasını verir.

himayesine tavsiye ederek, Lipve, Solimos, Çanad, Çailyad, Fenlak, Na-gilak ile Solnok'un İadesini istediler. Getirdikleri ipek hediyeler ve diğer kumaşlar sekizyüz duka kıymetinde idi.¹⁷⁵

Bâb-ı Devletlin iki tercümanı Alman Mahmud ve Macar Ferhâd, Oruç Çavuş ile birlikte, Kraliçe İzabeFin oğlunu Petroviç'in ve Budin ve Ta-mışvar beğlerbeğlerinin yardımlarıyla Transilvanya hükümdarhğma yerleştirmek vazifesiyle İstanbul'dan hareket ettiler.

Bütün bu entrikalarla Pâdişâhın İran'daki muzafferiyetleri haylî vakitten beri arzu olunan bir sefaret hey'etinin İstanbul'a gönderilmesini icâb ettirmektedir. Hastalığı devam ederek bir müddet sonra Komorn'da vefat etmiş olan Malvezi'nin yerine Belçikalı Auger Busbek tâyin olundu. Busbek, Ferdinand'ın bir mektubunu hâmil olarak iki arkadaşıyla birlikte gitti. Ferdinand bu mektupta Transilvanya'daki hukukunu isbât için büyük tafsilâta girişmekte ve hattâ Sultân Süleyman'ın uluvv-i cenabına müracaat etmekte idi.¹⁷⁶ Bu diplomatlar 20 Kânun-ı sânî'de İstanbul'a vâsıl oldular; ancak Rüstem Paşa'ya halef olan İbrâhîm Paşa, bunları Pâdişâh'ın kışlak ittihaz ettiği Amasya'ya gönderdi. Bunların seyahati Busbek'in hikâyesi¹⁷⁷ ve Ogüst saltanatına âit Ansira adlı meşhur âbidenin keşfiyle şâyân-ı dikkattir.¹⁷⁸ Sultân Süleyman'a onbin duka ve kıymettar bir surette altınla cilalanmış gümüş kadehler getiriyorlardı. Ahmed Paşa, bunları hediye mi, yoksa vergi olarak mı takdim edeceklerini sorması üzerine, kadehlerin hediye olarak gönderildiğini ve onbin dukanın Transilvanya vergisi olduğunu söyledi; sefirler mütârekenin bozulmuş olmasından şikâyetle Hamza tarafından Fülekin zabtını, Arslan tarafından Palota'nin yakılmasını, Vesprim sancak beği tarafından Pöti ve Sumelya'nın tahribini, Görözgal sancak beği tarafından Sighed ve Paçod kazalarında vuku bulan akınları, Hâtûn sancak beği tarafından Po-roslov ve Eğri üzerine vuku bulan teşebbüsleri, nihayet Çobaniç, Tiyâni, Oluhvar (Auluhvar) üzerine vâki olan sevkıyatı delil olarak ileri sürdüler. Bu taleplerine ve Pâdişâha' seksenbin, emîr-i âhuruna yirmibin üç vezire ondört, ondörtbin duka vermek

¹⁷⁵ Macar altınları ki o zaman kıymetleri 6 livrelilik 1 ekü tutarında idi. Busbeki Mektup: 1; Verantius, Katona'da, 22, 557.

¹⁷⁶ 23 Teşrin-i evvel 1554 târihiyle verilen ta'İlmât, Avusturya İmparatorluk Hanedanı Hazine-i Evrakında: cAnique idcirco nos Magnitudinem ejus rogare ne causa Transylvania, in tractatlone İpsius pacis sese dlf flcilem praebeat, sed nobis petentibus pro liberalitate sua benevoie eoncedat, quod pro summa animi sul a^ıulUb» non petentl concessura esset.»

¹⁷⁷ «Augerii Glslenli Busbequil legationis turcicae eplstolae quatour.»

¹⁷⁸ Antiquitates asiaticae, accedit monumentum ancyrannm per E. «Thishull, Londni. 1728, p. 165.

vaadlerine rağmen altı aylık bir mütârekeden ve Pâdişah'ın Ferdinand'a bir mektubundan başka bir şeye nail olamadılar. Busbek bu mektubu alıp yeni ta'lîmât istemek üzere Viyana'ya gidecekti. Veda için Pâdişâhın huzuruna girdiği sırada müsâid bir cevap ile avdet edeceğinden ümîdvar olduğunu beyân etti; Pâdişah'ın cevâbı ise: «Biz de ümîd ederiz» sözlerinden ibaret oldu.

Ferdinand ile Şâh'ın elçileri bir günde ve bir maksad için, yâni sulh ahidnâmeleri akdetmek için hediyelerini takdim etmiş idiler; fakat yalnız İranlılar tamâmiyle maksadlarına muvaffak oldular. Vrançi, Zay, Busbek İran sefirlerinin çıktığı sırada Amasya'dan ayrıldılar. İlk ikisi İstanbul'da kalarak Busbek Süleyman'ın mektubunu Ferdinand'a vermek üzere Viyana'ya gitti.¹⁷⁹ Venedik, Fransız, Lehistan sefirleri de o kadar mes'ûd bir surette ikmâl edilmiş olan sefer münâsebetiyle hükümetlerinin tebriklerini getirmiş idiler.¹⁸⁰

İran ile akdolunan musaleha-nâmenin imzasından üç hafta sonra Sul-tân Süleyman Amasya'dan hareket etti. Muharebede mümtaz hizmetleri olanların hepsine mükâfat tevzi etmişti. Zeamet sahipleri senelik ikiyüz akçe, timar sahipleri senelik yüz akçe terakki aldılar. Rumeli beğlerbeği Sokullu Mehmed Paşa'ya vezâret verildi; yeniçeri ağası Pertev Ağa Rumeli beğlerbeğliğine nakl olunarak onun yerine de İskender Ağa getirildi. Otonom (muhtar) memleketlerin hükümetlerinde bâzı değişiklikler oldu: Eflâk Voyvodası Mirce emaretinin sekizinci senesi -ihtimâl ki Fer-dinand'a müsâid bulunduğu şübhesiyle- azl edilerek yerine Radol'un oğlu Petraşko gönderildi.¹⁸¹ Ertesi sene Moldavya beği Aleksandır Lehistan'ın nüfûzuyla hükümet mevkiine gelmiş olmak bahanesiyle, azledilerek tebriye-i zimmet için İstanbul'a çağırıldı. Lâkin me'mûriyetine iade olunmak bahtiyarlığına nail oldu.¹⁸² Daha önce yazdığımız veçhile, daha mühim bir değişiklik de iki sene evvel Kırım'da vuku bulmuştu. Sâhib Giray yeğenini Ejderhan Hanlığı'na teklif ve onun İstanbul'dan uzaklaştırılmasıyla korkunç bir

¹⁷⁹ Busbek, 14 Ağustos 1555 raporu. Mektubuna müracaat: «Eodem die quo nos d'cessimus, orator quoque persicus A-n*wto*n reliquit» Busbek, 2 Ha-zıran'da gitmiş olduğundan M. p'Ohssontm zannı gibi Sultan Süleyman İran ile İstanbul'da 29 Mayıs'ta ahidname akdetmiş olamaz.

İbrâhîm tarafından imzalanmış Lâtince tercümesi; Receb 962 (1555) tarihli aslı Transilvanya'nın Sigismund Zapolya'ya terki hakkında uzun ifâdeyi ihtiva etmektedir.

¹⁸⁰ Celal-zade, varak: 338, Fransız elçisini «Mbñ Deniş» diye isimlendirir: KAtona, 22, s. 682, şeflerine «Codognatus» İsmi verir.

¹⁸¹ Vrançl'ntn Ferdinad'a mektubu, İstanbul, 1 Mart 1554; Katona'da 22, s. 760.

¹⁸² Vrançl'nin Ferdinad'a, mektubu, İstanbul 23 Teşrîn-i evvel 1555, Katona'da, 22, & 760.

rakibden kurtulacağını zannetmişti. Lâkin Devlet Giray tarafından Sâhib Giray aleyhine kurulan bir fesad onun ihtiyatının semeresini toplamasına mâni oldu.¹⁸³ Sâhib Giray on-yedi hançer darbesiyle vurulup düşerek üç küçük oğlu da beraber telef oldu (1555). Devlet Giray Emin Giray'ın yerine Ahmed Giray'ı «kalgay» nasb ederek¹⁸⁴ yirmi sene hüküm sürdü. Ruslar'ın korkulu düşmanı olan Sâhib Giray Kıpçak bozkırlarının Cengiz Sülâlesi'nden son hânı olmuştur. Bu sıradadır ki Kazan ve Ejderhan fâtihî îvan Vasili - eskiden Asya'nın birçok hükümdarları tarafından alınmış topraklarını zaptede-rek- «Çar» unvanını almıştır.¹⁸⁵

Düzmece Mustafa İsyanı

1 Ağustos'ta (13 Ramazan) Pâdişâh yeni sarayına dâhil olarak üçüncü vezîr Sokollu Mehmed Paşa'yı üçbin yeniçeri, dörtbin süvari ile Selanik ve Yenişehir taraflarına gönderdi. Buralarda zuhur eden bir serseri kendisinin Şehzade Sultân Mustafa olduğunu ve cellâdın elinden kurtulduğunu iddia ile başına onbin kadar adam toplamış idi. Evvelce, yâni Süleyman'ın Amasya'dan avdetinden önce Edirne Vâlîsi bulunan Şehzade, ağalarından biriyle Niğbolu sancak beği Dülkadir ailesinden Mehmed Han'a bu âsileri dağıtmalarını emretmişti. Sahte Mustafa bir tavukçuyu¹⁸⁶ vezîr, iki talebeyi kazasker tâyin etmişti. Tavukçu Niğbolu sancak beği nezdinde pâdişâhına karşı hıyanet etti. Niğbolu beği de Mustafa'vı Sokollu'ya teslim ederek onun tarafından Sultân Süleyman'a gpn. derildi. Tavukçunun hıyanetine güzel bir zeametle mükâfat verilerek Düzme Mustafa da asıldı.

Bu serseri I. Mehmed zamanında zuhur eden iki Mustafa'yı taklîden dervişleri ayaklandırmış ve eski saltanat enkazı üzerine yeni bir saltanat kurmak ümidinde bulunmuştu. Onun asılması dahilî muharebeyi söndürdü. Lâkin idam olunmuş bir oğulun hayâlini uzaklaştıramadı... Nedamet,

¹⁸³ Hacı Kalfa, ve Ravzatü'l-Ebrâr* Sâhib Giray'ın vefatını 960 (1553) târihinde gösterirler. Döğini (Deguignes) târihinde ve Petersburg'da 1824'te basılmış bir Kırım Târihi'nin 27. sahife-sinde denildiği gibi 1551'de değil. Bu Kırım Târihi'nde «İmparator Selim vezîr-i âzamım Hân'ın halefine gönderdi» sözü pek büyük bir hatâdır. Zîrâ o vakit pâdişâh Süleyman idi; Selim değil; ayrıca Sadrâzam Macaristan'da idi, Kırım'da değil.

¹⁸⁴ «Es-Seb'a'ün Yesanda. varak: «8, Hapı Giray ve Ca'fetr Giray tesmiye olunmuşlardır.

¹⁸⁵ «Czar» ve «Tzar» (çar) umûmî olarak da «Sezar» (Kaysar) kelimesine muâdil sayılmıştır. Lâkin Asya hükümdarlarının esiri bir unvanıdır. Buna delîl olmak üzere Gürcistan hükümdarlarının unvanlarında «şar» kelimesi vardır. Meâdin-i Şark, 1, s. 326 ve Siebienmeer eserinde, 3, s. 200'e müracaat. Şiflerin «Carin» kelimesi de keza, bunun delilidir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/406-412.

¹⁸⁶ Bizim tarihlerde adı «A^Ü IHigca'dır. *Joaei bir adamdır (Mütercim).

günden güne daha ziyâde ihtiyarlaştıran Sultân Süleyman'ın hâtırasına bu hayalî dâima arz etmekte idi.¹⁸⁷

OTUZİKİNCİ KİTAP.....	
Vezîr- Âzam Ahmed Paşa'nın İdamı.....	
Süleymaniye'nin Tamamlanması.....	
Süleymaniye'nin Açılması Münasebetiyle İran Sarayından Gelen	
Tebrikler.....	
Süleymaniye Medresesinin Kuruluşu	
Hurrem Sultanın Ölümü	
Özbek Han (Türkistan Hânı) İle Dostâne Münâsebetler.....	
Macaristan Seferi	
Siget Muhasarası	
Tata Kalesinin Fethi	
Ferdinand Ve İzâbel'in Elçileri	
İspanya, Venedik Ve Fransa Elçilerinin Gelmesi	
Dâhili Muharebenin Sebepleri	
Şehzade Bâyezîd'in Mağlûbiyeti Ve İran'a Fırası	
Safeviler'le Osmanlı Devleti Arasında Müzâkereler	
Şehzade Bâyezîd'in İdamı	

¹⁸⁷ «Aetate jam «t in«iw*c**e, .uleus immedieafrlle sfce gan* raenam in «EE ZmT'ta vu*w «editum «*» B«M>*. 4 Ağustos 1555 tarıhtade raporunda: teirtnd mefctup, tmpaiaftMltH Ha*taM Bvtakı. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/412-413.

OTUZİKİNCİ KİTAP

Vezîr- Âzam Ahmed Paşa'nın İdamı

Süleyman'ın bir incizâba tutulduğunu ve bilakis orduda, bilhassa yeniçeriler üzerindeki te'sîri cihetiyle kendisine rakîb gibi görünen bir oğul hakkında babalık otoritesini menfur bir katli gerçekleştirecek dereceye kadar götürdüğünü gördük. Bu nakîsaların yaş ilerledikçe yeni bir kuvvet alarak hükümdarın parlak vasıflarını tamâmiyle kararttığını müşahede edeceğiz. Tecrübe ile te'îd edilmiş bir hakikattir ki, her şeyde güç olan, ancak ilk adımı atmaktır. Bu kaide iyilik hakkında olduğu kadar, kötülük hakkında da geçerlidir. Bundan başka, ahlâkında sebat olan bir kimse kötülük yoluna girdiği zaman ekseriya gururun vicdanını iğfal etmesine müsamaha ederek, hiç olmazsa kendi kendisini tekzîb etmemiş olmak için, fiillerinde ısrar ihtiyâcını hisseder. Hiç şübhe yoktur ki, Sultân Süleyman, yirmi sene önce gençlik arkadaşı, olgunluk çağının muhibbi, büyüklüğünün sâdık istinâdgâhı İbrahim'i, hiçbir vakit kendinden uzak-laştırmıyacağı hakkındaki vaadine rağmen boğdurduğu zaman, vicdaniyle uzun ve elem verici bir çatışmaya girmiştir. O vakit nedametini ancak kanun-şinâslardan birinin şu sözüyle teskin edebilmiştir: «Uyku ölümün timsâlidir; uykuda bulunan bir adamın ölüden farkı yoktur».¹⁸⁸ Daha az dostça münâsebetlerde bulunduğu Ahmed Paşa'nın idamı ise, Pâdi-şâh'ın vicdanı için daha hafif bir yük olmak lâzım gelirdi; bununla berâ-ber-Rüstem Paşa'yı vezîr-i âzamlık gibi tehlikeli bir makamda onun yerine getirmesi, hiçbir vakit azl etmeyeceği hakkında Pâdişâh'm yeminine müstenid olmakla beraber Ahmed de îdâm edildi. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'inde bu buhususta diyor ki: «Min ba'd azl itmem diyü yemîn itmişler; fî'1-vâkı' (azl değil) kati itdiler».¹⁸⁹ Zavallı Ahmed, me'mûr olduğu vazifeyi îfâ ederken, yâni bir dîvân günü Pâdişâhla görüşmeğe giderken tevkif olundu; mülakat salonunda başı kesildi (12 Zilka'de - 28 Eylül 1555).¹⁹⁰ Bu îdâma sebep

¹⁸⁸ «Che gl'insinuo, che se il sonno non e morte efectiva e almeno per 11 tempo che si dorme un üagine o una copla, tratta da quel originale.» Sagredo, 4, s. 221, Venedik, 1688.

¹⁸⁹ Takvîmü't-Tevârîh, (s. 276) ve Defter-i Vüzerâ. Dikkâte şâ-şândır ki bu defterde 960 târihi yerine 970 gösterilmiş ve müteakiben «Ahmed Paşa, birader Rüstem Paşa'nın sadâreti zikr edilmiştir. Bu birader kelimesi, hakîkî kardeş demek olmayıp, vezâret'te refakat demek olacaktır. Zira Ahmed Paşa Arna-vud, Rüstem Hırvat olduğundan, bunlar kardeş değil idiler. Osman Efendi Hadîkatü'l-Vüzerâ, ve Âlî.

¹⁹⁰ Pecevi, varak: 115. Ahmed Paşa'nın boğazı tamâmiyle sıkılmazdan evvel ölümün bu türlüyle başışıklık kazanmak için bir nefes daha almak üzere cellâddan müsâade istediğine dair Bustoeck tarafından

olmak üzere Ahmed Paşa -Pâdişâhın gözünden düşürmek, me'mûriyetini, hayâtını kaybettirmek için- Mısır Vâlîsi vezir Alî Paşa'ya iftira etmiş olmakla itham edildi. Bu hususta aşağıdaki tafsîlât naklolunuyordu. Ahmed Paşa vezîr-i âzamîlik makamına çıkınca valilikte Alî Paşa'ya halef olmak üzere akrabasından Dukakin Mehmed Paşa'yı Kaahire'ye göndermişti. Bu Alî Paşa o kadar şişman idi ki, ağırlığına pek az hayvan tahammül edebilirdi. Ahmed Paşa, Mısır'ın senelik varidatından İstanbul hissesini mümkün olduğu kadar artırmasını Mehmed Paşa'ya tenbîh etmişti. Çünkü Sultân'm hazînesini doldurmak için hiçbir fırsatı kaçırmamış olan selefi Rüstem Paşa'ya üstünlük sağlamak için bundan başka çâre görmüyordu.¹⁹¹ Şişmanlığından dolayı «Semiz»¹⁹² diye lakap takılan Alî Paşa Mısır valiliği esnasında mu'-tâd olan vergiyi tahsîl etmişti. Ancak, Dukakin Mehmed birinci sene bunu yüzellibin duka artırdığından Sultân Süleyman bu kadar büyük bir farktan dolayı Alî'den hesap sordu. Alî Paşa, memleketi yeni bir takım baskılarla tahrib etmekte ise eski alışkanlıklara uygun olarak idare etmeyi daha münâsip görmüş olduğunu bildirdi. Sultân Süleyman Amasya'da ikameti esnasında tahkikat yaptırılarak bu işin aydınlığa kavuşturulmasını emretti Ahmed Paşa'nın -rakibini büsbütün mahvetmek için- Devlet hazînesini teslimatını artırmasını işaret eden yeni vâlîye yazdığı bir mektup Alî Paşa'nın eline geçmemiş olsaydı, bu tahkikat hiç şübhe-siz ki Alî'nin mahvı île neticelenecekti. Bu sırada bir gün Pâdişâh camie giderken bir arz-ı hâl verildi ki, Alî Paşa'nın mezâliminden şikâyet ediliyordu. Ancak istida sahibinin bir çavuş tarafından Öğretildiği ve bu işi de onun vezîr-i âzamin emriyle yaptığı sabit oldu. Ahmed Paşa'nın idamının resmî sebepleri bunlardan ibaretti.

Lâkin buna kimse aldanmadığı gibi, muasır müverrihler Ahmed Paşa'nın sukutunun asıl sebebini, Pâdişâh'ın gözdesi olan Rokzelan'm kendi

(Katona'da, 22, s. 759) ileri sürülen rivayetin az güvenilir olduğu bundan anlaşılır (Ba'de'd-divan tûmar-ı ömri dürlüldi ve arz otası Önde bopyı uruldu» Peçevî c. 1, s. 344. Mütercim).

¹⁹¹ Busbek Rüstem Paşa'nın mail idaresinden tafsîllen bahseder: «Camera est in regia partticularis cum hoc titulo: Pecunlae Roustemî diligentia

¹⁹² Târîh-i Mısır-ı Kadîm ve Cedîd, Süheylî'nin eseri, İstanbul basımı, c. 1, s. 55; Semiz Alî, Sofu Alî, Hadım Alî Paşalar'ı karıştırır. Süleyman Paşa 1538 Mayıs'ında Hind seferi kumandanlığına gönderildiği, zaman, ona Dâvûd Paşa halef olmuş ve 1549 târihinde vefat etmiştir. Dâvûd Paşa'nın yerine Semiz Alî Paşa gelip oda Süheylî'ye göre 960 (1553)'de Ölmüştür. Lâkin Alî Paşa bu aralık ve Rüstem Paşa'nın sukutunu müteâkib İstanbul'a gitmiş ve Mısır'da Verantius'un (Katona, 12, s. 755) yazdığı gibi, 11 sene değil, 4 sene vâllik etmiştir. Onun yerine de Dukakin Mehmed Paşa getirilmiştir (Alî, Hacı Kalfa, Mısır Valileri Defteri, s. 219). Süheylî ise Semiz Alî Paşa'mn yerine Sofu Alî Paşa'yı getirir. Şu hâlde Süheylî, Semiz Alî'yi 960'da öldürmekle hatâ ettiği gibi, Semiz Alî ile Dukakin Mehmed arasında Sofu Alî'yi göstermekle de yanılır. Hacı Kalfa ve El-Minhû'r-Rahmâniyye Mısır valilerinin doğru listesini verirler.

damadını eski me'mûriyetine iade etmek arzusunda bulunmasından ibaret görmekte müttefiktiler. Vakıa Rüstem Paşa Şehzade Mustafa'nın idamından infiale kapılan yeniçerilerin dedikodularını izâle etmek gibi geçici bir tedbîre feda edilmiş olduğu cihetle, fuzûlî addolunan bir halefin düşüş sebeblerini saymak harem entrikaları için kolay bir şey idi. Ortaya konulan bahaneye rağmen Ahmed Paşa'nın kanının dökülmesinin hakîkî sebebi o kadar açıktı ki, sonraları Hasan Paşa sefir sıfatıyla İran'a gittiği zaman Şâh Tahmasb, bu îdâm ile Şehzade Mustafa'nın katli Sultân Süleyman'ın saltanatı için izâle edilmesi kaabil olmayan iki leke olduğunu paşaya beyân etmiştir.¹⁹³

işte, Tamışvar fâtihi ve İran galibi bu suretle harem kadınlarına¹⁹⁴ mağlûb ve Rüstem Paşa bu sayede ikinci defa olarak vezîr-i âzamlığa nail oldu. Fakat Ahmed Paşa'nın kanlı sonu kendisinin liyâkatini unutturmadi.¹⁹⁵ Topkapı yakınında bir cami yaptırmıştı ki, bugün onun adını taşımaktadır. Onun sayesinde yetişip de sonraları Osmanlı târihinde parlak vazifeler ifâ eden zevat ile de bizzat yaşamış demektir. Ahmed Paşa'nın yetiştirdiği adamların en mümtazları arasında Husrev Paşa'nın kardeşi Mustafa Ağa'yı yâd ederiz ki, şehzade lalalığı hizmetinden II. Se-lîm zamanında seraskerlik mesnedine çıkarak Kıbrıs adasının ve Şirvan'ın fethiyle şöhret kazanmıştır. Kezâlik defterdar Lâlezâr Mehmed Çelebî ve Ahmed Paşa'nın tezkirecisi Memi Çelebî muahharan riyâset-i küttâb mansıbına yükselmişlerdir.¹⁹⁶

Süleymaniye'nin Tamamlanması

Ertesi yaz Sultân Süleyman, altı sene evvel inşâsına başlanılmış olan «Süleymâniye» Câmii'nin tamamlandığını görmek mahzûziyetine nail oldu. Bu cami, Ağustos ortasında (8 Şevval 963 - 16 Ağustos 1556) mü'min-lerin hayranlık dolu bakışlarına arz olundu. 700.000 duka¹⁹⁷ altınından ziyâde sarf olunan bu bina saltanat merkezinin en muhteşem abidesidir. Mîmârî

¹⁹³ Âlî, Defter-i Vûzerâ'da, varak: 290. Cedâl-zâde, varak: 352.

¹⁹⁴ «Mekr-i zünân ile», Ali, Osman Efendi, Peçevl.

¹⁹⁵ Celâl-zâde, varak: 853, Ahmed Paşs'yı överek Kur*ân okumayı sevdiğini, ahkâm-ı şer'iyyeye tamâmiyle riayetkar olduğunu, kendisinden sonraya birçok hayır müesseseleri bıraktığını, denizcilikte geniş malûmat sahibi bulunduğunu bildirir.

¹⁹⁶ Âlî, Ahmed Paşa tercüme-i hâli; Resmî Ahmed Efendi, Sefî-netü'r-Rüesâ. Lâlezâr Mehmed Efendi baş-defterdâr iken Sün-bül Memi ikinci defterdar ve Memi Çelebî reîsü'l-küttâb idi.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/414-416.

¹⁹⁷ Evliyâ'ya nazaran 380 yük, yahud 38.000.000 akçe (760.000 duka); İstanbul ve Bojfrarıçi eserinde bir Hesap yanlışlığı neticesi yazıldığı gibi 89.383 duka defil.

tezyinatının zenginliği ve îmlââtmdaki harikulade zerâfet i'tibâ-riyle Süleymâniye Camii, numunesi olan Ayasofya'nın yanında, bâzı cihetlerde üstünlük kendisinde kalmak üzere yükselir. Ayasofya'nın Süley-mâniye'ye üstünlüğü, kubbesinin inşâ tarzındaki cür'et ile sûtûnlanndaki ihtişamdan ve hürmete şâyân bir antikaliği bulunmasındandır. Süleymâniye, birbirinin devamı olan üç kareden mürekkebdir; bir ucunda avlu, diğesinde mezarlık, ortada mâ'bed vardır. Avlu, İslâm'ın dînî istilâhında harım, yâni hiçbir veçhile hürmetsizlik caiz olmayan «muhât-ı mukaddes» dir; medfen (mezarlık), Hz. Peygamber'in Medine'deki kabri gibi «Rav-za» diye adlandırılmıştır. Kıyamet gününde bütün tâzelikleriyle topraktan ayağa kalkacak olan insanlar ravza-i cesîme-i tekvinde nümüvv ve intişâr bulmak üzere, burada ârâm-güzîndirler. Ortada harîm ile ravza arasında mescid, yâni ibâdet mahalli vardır ki, o kelimeyi İspanyollar «mezgita» şekline sokmuş ve Avrupa lisanlarındaki «Moske» (cami mânâsında) kelimesi bundan alınmıştır. Avlu mü'minleri istirahatete davet eder; bir mermer sathı ve abdest almağa mahsus güzel bir şadırvanı ha-vîdir. Bahçe, müessisinin kabrini içine alır; avlunun üç tarafı sûtunlarla çevrili olup dördüncü cihetinde camiin cebhesi vardır. Büyük kapının üzerinde Süleyman'ın ismiyle inşâ târihi yazılıdır. Tâckapımın karşısına gelen harîm kapısı serâciyûn mimarîsinin en güzel örneklerindendir. Bu kapı, mukattarât-ı efvânîyenin (yâni: stalaktit; sarkıtların) gelişigüzel donmuş şekillerine benzeyen oymalı saçaklarıyla bilhassa şâyân-ı dikkattir. Harîmin dört tarafında dört minare bulunur ki .kutsal Ramazan gecelerinde aydınlatıldıkları için bu isimle (menâre: ışık kulesi) adlandırılmıştır. Kabristandın girişindeki iki minarenin ikişer, cebhedekilerin dörder şerefeleri vardır ki, müezzinler günde beş defa bunların üstünden mü'minleri namaza davet ederler. Gerek bu minarelerin, gerek kubbelerin zirvelerinde Osmanlı Devleti'nin ve eski Bizans'ın işareti olan «Hilâl» resmedilmiştir. Kubbe, Ayasofya kubbesi örnek ittihaz edilerek yapılmıştır. Büyük kubbenin ön ve arkasında ikişer yarım kubbe vardır ki, bunların etrafında da her cihetten, yâni sağ ve solda, beşer küçük tam kubbe görülür. Büyük kubbe kırmızı granitten dört sûtuna dayalıdır. Bu sûtunlar İstanbul'da bulunan sûtunların en yüksekleri ve en kuvvetlileridir. Bunlardan birinin üzerinde eskiden Büyük Jüstiniyen'in ve bir diğesinin üzerinde Venüs'ün heykelleri görülürdü ki, her iki taş Mısır'dan getiril-

miştir.¹⁹⁸ Sütunların başlıkları parlak beyaz renkte bir mermerdendir^ Yan tarafında .minber vardır ki, hâvi olduğu hücrelere -ki bir se^ yahata çıktıkları veyahut istibdâd hırsından korktukları zaman- Müslümanlar mücevherat ve altınlarını koyarlar. Hakikaten hükümetin camilerdeki ve vakıflardaki emânetlere el uzattığı işitilmiş değildir. Minberin altında taraça şeklindeki sütun başlarına dayanan merdiven kademeleri vardır ki, camiin hafızları burada birbirini müteâkib Kür'ân kıraatine gelirler. Kur'ân'm bir sûresi ile tezyin olunmuş mihrâb, beyaz mermerden yapılmış olup gayet güzel oymaları vardır. Vaizin dinî ve ahlâkî hakikatleri duyurmasına mahsûs olan kürsî, hatîb'in cum'a günleri İslâm'da hükümrânlık hukukundan olduğu üzere, Pâdişâh nâmına hutbe okuduğu minber, müezzinlerin namaza başlanacağı vakit kaamet vermelerine mahsûs olan mastaba,¹⁹⁹ pâdişâhın eum'a namazlarını içinde edâ ettiği maksure dahî mihrâb gibi inşâ edilmiştir. Mihrabın yanlarında altınla cilalanmış tunçtan masnû' gayet büyük iki şamdan vardır ki, üzerlerindeki büyük balmumları mukaddes gecelerde uyandırılarak kandillerle birlikte gündüzleri camdan içeri giren güneş ışıkları yerine neşr-i nûr ederler. Ekserisi çiçek resimlerini veyahut Lafzâ-i Celâl'in hurûfu ile müzeyyen olan bu camiler meşhur camcı Sarhoş İbrahim'in imâlatıdır. Kitabelerin letafeti daha az şâyân-ı dikkat değildir; bunlar da iki kapının üzerindeki yazıları yazan Karahisârî'nin hünerli ellerinin eseridir.²⁰⁰ Camiin etrafında birçok müesseseler, yâni ibtidâî derecede bir mekteb, dört medrese, bir dârülhadîs, bir dârülkırâe, bir tıb medresesi, bir dârüş-şifâ, bir imaret, bir kervansaray (parasız olarak misafir kabul olunan yer), bir kütübhâne, bir sebilhane, bir tabhâne (yabancılar için hastahâne), hamamlar vardır.²⁰¹ Bu oniki dinî ve hayrî müessese içinde Süley-mâniye kubbesi isnâ-aşerin burçlarını ihtiva eden âsumân gibi nazarlara yükseklik ve revnakını arz etmektedir.

İmparatorlar zamanında İstanbul Ayasofya Kilisesi'yle iftihar ederdi; Süleyman'ın (Peygamber Hz. Süleyman'ın) tunçtan yapılmış ve Ayasofya

¹⁹⁸ Celâl-zâde, varak: 316. Almosnino'ya nazaran (s. 146), bu dört sütun Kaahire'den getirilmişti. Bunlar granit taşından olup Almosnino «Marmar fino del Cairo» (Kaahire nefis mermeri) diyor.

¹⁹⁹ Hammer'de aynen «masbata» yazılıdır; biz «müezzin mahfen» diyoruz. Mütercim.

²⁰⁰ Süleymâniye'deki bu nefis kitabeler şuralardadır: Mihrabın üzerinde, mihrabın üzerindeki büyük pencerenin kenarlarında, Kible kapısının karşısındaki yarım kubbelerde, minberin sağındaki pencere üzerinde, mihrabın solunda, Akdeniz kapı-sının iç tarafında ve Karadeniz kapısı üzerinde.

²⁰¹ Süleymâniye'nin tavsifiyle sona eren Celâl-zâde Târihi, harf-min, mescidin, mektebin, medresenin, dârü'l-hadîs'in, imâret-hâne'nin, hastahâne'nin, hamamın tariflerini yapar, (varak: 266-271). Bu malûmatı aldığımız Celâl-zâde nüshası Solnok'da 993 (1575) senesinde, yâni Celâl-zâde Târihi'nin sonundan yirmi sene sonra, İbrâhîm bin Alî tarafından yazılmıştır.

karşısına konulmuş olan heykeli kendi mabedinden üstün olan bir ihtişam Önünde hayran kalmış gibi görünürdü. Ayasofya'nın açılış merasiminin yapıldığı gün Justinien:

- «Süleyman! Sana galebe ettim!»

diye bağırmişti. Şimdi de Süleyman'a camii, eski Ayasofya'nın yanında müftehirâne yükselerek, vaktiyle onun Süleyman Mâbedi'nden almak istediği üstünlüğü söküp almak istiyor gibi görünmektedir.

Sultân Süleyman yaptırdığı camilerden yalnız Süleymâniye'ye kendi nâmım vermiştir. Devlet mallarından, yâhud kendi hazînesinden inşâ ettiği diğer altı cami babasının, çocuklarının, yâhud zevcesi sultanların nâmlarını taşımaktadır. I. Selîm Câmii'yle Şehzade Mehmed ve Cihangir Câ-mii*ni yukarıda zikr etmiştik. Bu son iki cami inşâ olunduğu sırada Av-ratpazarı yakınında Haseki, başka bir isimle Hürrem Sultân (Rokzelan) Camii²⁰² ile Rüstem Paşanın zevcesi olup «Mihrimah» ismiyle yâd olunan bir kerîmesinin nâmını taşıyan diğer iki cami bina edilmiştir. Bu iki camiden biri Edirne Kapısı'nda ve diğeri Üsküdar'da liman yanındadır. Haseki Camii basîttir bir mîmârî üslûpta yapılmış olup yalnız bir kubbe ve bir minare ile müzeyyendir. Lâkin bir mektebi, bir medresesi, bir imareti, bir dârülmecânîn (akıl hastahânesi) vardır; Edirne Kapısı'ndakinin bir medresesi, hamamları, çarşısı vardır. Diğeri bir tepenin üzerinde cesurca bir heybet ve ihtişamla arz-ı endam etmektedir ve zeminine merdivenle çıkılır, İstanbul'un seyredilmeğe değer olan umûmî kadrosu içinde başlıca bir nokta-i nazar teşkil eder.²⁰³

Süleymaniye'nin Açılması Münasebetiyle İran Sarayından Gelen Tebrikler

«Süleymâniye»nin tamamlanması ve Rüstem Paşa'nın vezîr-i âzam-ığa iadesi o kadar mühim vekayiden sayıldı ki, İran Şahı bu hususta Pâ-dişâh'ı tebrîk için İstanbul'a fevkalâde bir sefir göndermeyi vecîbe saydı. Bu elçi Şâh'ın biri Sultân Süleyman'a, diğeri Rüstem Paşa'ya hitaben yazılmış iki mektubuyle Tahmasb'm şehzadesi Mehmed'in Rüstem Paşa'ya bir mektubunu ve Şâh'ın birinci zevcesinden (ki İran'da hâtûn-ı harem unvanını

²⁰² «İstanbul ve Boğaziçi» eserinde yanlışlıkla denildiği gibi, Mustafa'nın değil, Selim'in validesi. M. D'Ohsson, c. 2, s. 492, «II. Selim» yerine «I. Selim» yazar.

²⁰³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/416-419.

taşır) Hasekî Sultân'a dördüncü bir mektubu hâmil idi ve bu mektuplar, cenk esnasında teâtî olunanlar ne kadar tahkir edici sözlerle doluyorsa, o kadar nezaketli bir üslûpla yazılmış idi. Şâh neşren ve nazmen birçok ta'zîmâtta sonra Pâdişâh'a şöyle hitâb ediyordu: «Maz-har-ı envâr-ı te'yîd-i hudâvendî, masdar-ı esrar, Rabbü hebb lî melîke-1 yenbağî'l-ehadd min ba'di, şehsuvar-ı arsa-i hâk, fâris-i yekrân-ı kürre-i eflâk, mihr-i sipihr-i saltanat ü hilâfet, bedr-i münîri naşfet ü adalet, sul-tânü'l-berreyn ve hâkaanü'l-bahreyn, semî-i nebîyyi's- sakaleyn, vâris-i zülkarneyn, kehfü'l-hâfikîn, hâdimü'l-haremeyni's-şerîfeyn, selîmen lî-saî-tanat ve's-şevket ve'1-haşmet ve'1-kudret ve'1-hilâfet ve'1-adâlet vel-aza-met ve'l-übbühet ve'n-nasfet ve'1-izzet ve'1-ikbâl, Sultân Süleyman Şâh İbn-i Sultân Selîm Hân...» Ondan sonra «İlleti lem yuhalfûku müsheühâ fî'1-bilâd» medîhasına mazhar olan Câmi-i Şerifin tamamlanmasından dolayı tebriklerini arz ederek mektubun hâmili vâsıtasıyla²⁰⁴ üç kıt'a Mus-haf-ı Şerîf hediye etmiş olduğunu ve el-dâl ale'1-hayr kefâale» muktezâ-sınca bunların okunmasının sevabından hissedar olmak ümidinde bulunduğunu yazıyor.²⁰⁵

Sultân Süleyman'ın cevâbı daha muhtasar düşmüştür. Bu cevap şöyle başlıyordu: «Âlî-hazret, gerdûn-bisutat, hurşîd tal*at, cemşîd haslet, bâlâ-menziyet, Dârâ dirayet, kistrâ sîret, bercîs saadet, Keykûbâd-taht, Ferî-dûn-baht, Şâh-ı serîr-haşmet ve kâmkârî, mâh-ı münîr-i sipihr-i bahtıyarı, râfi'-i a'lâmi'1-izz ve'l- iclâl, bâsit-i bisâti'r-refet ve'1-i'tidâl, matla'-i ke-vâkib-i menâkıb, menbâ'-ı şerâif-i merâtib, câmi'-i mekârimi'l-ahlâk ve'l-mefâhiri's-şiyem, hâvî-i merâsimi'l-eşfâk ve müessiri'l-himem, el-manzûr be-vufûr-ı eltâfi'l kerîmi'l-vehhâb, el-mahfûf be-sunûf-ı a'tâfi'r-rahîmi't-tevvâb, cem-câh-ı devlet-penâh, Tahmasb Şâh...».²⁰⁶

Bu mektuplar, Husrev-i Pervîz tarafından Rûm İmparatoru'na yazılmış ve Agatias'ın eserleriyle muhafaza edilmiş olan nâmelerle mukayese edilirse görülür M, şark saraylarının üslûbu, mecazî tarzından hiçbir şey kaybetmemiştir. Yalnız mektup sahibi güneşten, aydan aldığı teşbihleri

²⁰⁴ Umde-i ashabl'U'tib&r ve'1-i'timad, Kemâlû'd-dîn Nöbet Ağa. (Mütercim)

²⁰⁵ Şâh'ın mektubu Feridûn Beş Mttnş&t'ında (1. c, s. 524-527'de) mînde-ric olduğundan nakledilen fıkralar Hammer'ın tercümesinden tercüme edilmek yerine aynen oradan alınmıştır (Mütercim).

²⁰⁶ Mttnş&ai-ı Feridun, c. 1, s. 527-529. Pâdişâhın cevâbnâmeşt Hammer'ın dediği gibi muhtasarca olduğu gibi, pek de ta'zîmli değildir; sonunda dahi «Kabza-1 hükûmetinizde olan vilâyetde madem ki şer'-l şerîf mazhar-ı riâyet ve sıyânet ola, kavâtd-i sulha mazarrat ihtimâli münkatî'» İbare, siyle Şâh istihfaf ve şer'-l şerîfin dâimi olarak icra edilmediği İmâ edilmişti. Lakin ban Sahram, mektubunda Pâdişâh hakkında halkın duası olmak Üzere serd edilen «İlâhi akîbet Mahmûd-gerdan» mısrai «hatemet-t avâfabe bl'1-üayr» kabilinden ve büyük Kötüleme idi- (Mütercim)

kendi hakkında değil »muhatapı olan zât hakkında kullandığından, daha münâsip bir şekil almıştır. Teessüfe şayandır ki, bir Rûm Im-paratoriçesiyle bir İran Şahı zevcesi arasında teâtî edilmiş mektuplardan hiçbiri bize kadar vâsıl olmadığından, şu aşağıdaki mektuplarla mukayese edip de mütalâamızı tamamlamak kaabil olmamıştır. Şâh Tahmasb'ın sevgili zevcesi Farsça ile yazılmış mektubuna şöyle başlıyordu: «Rûzân ü şebân, tertîl-i hamd ü Huda-yı mennân ile güzârende-i âvân olan sâki-nân-ı âlem-i bâlânın enfâs-ı kudsiyesinden muktebes cevâhir-i niedâyîd-i lâmi'a, elsine-i erbâb-ı îmân ve ashâb-ı hasenâtndan sudur ile dergâh-ı icâ-bet-i lâyezâle suûd eden ed'îye-i sâfiyeye müşabih da'vât-ı hâlîsa, cihanda her şeyden daha kıymetdâr her türlü şeref-i bî-gâye, müşteri gibi tâ-bân ve necm ü sihr kadar firûzân olan Firengîs²⁰⁷ -mertebet, Bel-kıs-²⁰⁸ kudret, Zelîhâ-ismet, Meryem-iffet, sermâye-i mefhâret-i nis-vân, hurşîd-i hüsn ü ân, Kaydâfe-i²⁰⁹ asr ve nûşâbe-i dehr, melek-hasâil, mazhar-ı envâ-ı fazâil Haseki Sultân hazretlerine sezâvardır.»

Bundan sonra camiin ikmâlinden dolayı tebriklerini bildirerek Huda için ibâdet mahallî yapanların ve Allah'ın zâtına istinâd edenlerin Kur'-ân-ı Kerîm'in âyetleri mucibince mükâfat ve saadete eriştirileceklerini ve hoşnûd olacaklarını ifâde ediyor, nihayet birkaç nüsha Mushaf-ı Şerif hediye gönderdiğinden, bunların takva erbabına rehber olmak üzere Câmi-i Şerife konulacağı ümidinde bulunduğunu yazıyordu. Haseki Sultân dahî cevâpnâmesinde hûr-ı şebabet, Zelîhâ-letâfet, Dârâ-kudret, bedreka-i müşâverân-ı siyâset, îsâ, mülhemiyet, necm-i tâbdâr-ı şevket, dürretüH-tâci'l-muhsinât, enmûzec-i bî-misâl muhadderât bir bânu-yı serâ-perde-i ismet tarafından gönderildiği için gülbün-i melâike-i kiramdan berçîde incülere gıpta-âver ve erbâb-ı İhlâsın cevâmi'de nisâr eyledikleri mercanlar kadar muattar olan temenniyatı bir hediye-i niyâz-ı cennet olmak üzere kemâl-i ihlâs ile telâkki eylediğini bildiriyordu. Şâh-zâde Mehmed de sadr-ı âzam Rüstem Paşa'yı makamına iadesinden dolayı daha az tantanalı olmayan tâbirler ile tebrik ederek «İkbâlin vâ'dini yerine getirdiğini», «muzafferiyet yıldızının battıktan sonra tam bir şaşaa ile tekrar doğduğunu» söylüyor ve Cenâb-ı Hakk'a arz-ı şükran ediyordu. Bu mektuplar İran sarayı hizmetlerinde ihtiyarlamış Nöbet Ağa²¹⁰ ma'ri-fetiyle

²⁰⁷ Styâvuş'un zevcesi Alrasyâb'ın kızı.

²⁰⁸ Sabâ melî&esi.

²⁰⁹ Rumlar'ın KandaKa'si.

²¹⁰ Peçevî (c. 1, s. 399), elçinin adını «Pîr fertût a'nî tâbut ağa yüzbaşı» şeklinde yazıyorsa da, bu kelimenin

takdim olundu.²¹¹

Süleymaniye Medresesinin Kuruluşu

Câmi'in tamamlanmasından sonra, ikisi mabedin doğusunda ve ikisi batısında inşâ olunmuş olan dört medrese için Sultân Süleyman ulemâdan en seçkinlerini aradı.²¹² Fâtih'in, camii yanında yaptırdığı medreselerin yansı derecesinde olan bu medreselere kâfî miktarda vakfiye tahsis edilmiş olduğundan, şimdi dahî (yani Hammer zamanında dahî) gerek tahsisat bakımından ve gerekse i'tibar bakımından müderrislikleri en ileri seviyededir. Pâdişâhın adam seçmesini bilen nazarı, fevkalâde liyâkatleriyle mütebahhir müftî Ebussuûd Efehdi'ye ve vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın himayesini kazanmış olan dört âlime çevrildi. Bunlardan ikisi Rüstem Paşa'nın Kütahya'da yaptırdığı medresede müderris idi. Üçüncüsü olan Mehmed bin Hurrem İran'ın mutasavvıf şâirlerinin en meşhuru Celâleddîn-i Rûmî neslindendi (Celâleddîn-i Rûmî, farsça yazmakla beraber Özbeöz Türktür. Hazırlayan). Bu zâtın Nasîrû'd-dîn Tûsî'nin Mâba'de't-Tabîyyât'dan. büyük eseri olan Tecdî'e ta'likatı el yazısı olarak -en kıymetli kitaplardan olmak üzere- Süleymâniye Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.²¹³ Camiin batısındaki medreselerden biri Mehmed'e diğeri Kınalı-zâde Âlî'ye²¹⁴ verilmiştir ki, bu zâtın mensûb olduğu aileden birçok zeyât Âlî'nin oğlu tarafından yazılan Te-râcim-i Ahvâl-i Şuarâ-yı Osmaniye'de zikr olunmuştur. Mabedin doğusundaki iki medreseden biri Mi'mâr-zâde'ye, diğeri Kadı-zâde'ye verildi.

Her ikisi de ger'î ilimlerin temel kitaplarına şerhler yazmışlardır;²¹⁵

has isim olarak kabul edilmesi uzak bir ihtimaldir ve hele elçiliğe bu isimde bir şahsın tâyini o zamanın saraylarının protokolüne göre muhal olduğundan, bizdeki Peçevî (Matbu olanı) yanlış olmalıdır.

²¹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Ücdal Neşriyat: 3/419-421.

²¹² Abdülazîz Efendi, RavMtül-Ebrtr, 965 senesi.

²¹³ Terackn-i Ahv&U Atftt (Taşköprülü-zâde zeyil). (Mütercimîn İlâvesi: Is-lâlu! İzah evâllne ve Ha'îye-l Tecride ta'llkatı vardır. «Hatt-ı Mu»nnU İle Sultân Süleyman Bvkalı kütübhanestnde mahfuz ve nigâh-ı ulemft-yı âU-nazardan mahzûzdur. Atây> Zeyl-ı Şakatık, s. 139, İst. tab'ı, 1268).

²¹⁴ Kınalı-zâde en eski ahlâk kitaplarından birinin yazarıdır. Bu eserin ismi «Ahlâk-ı Alâî», Celâlüddin Muhammed ed-Devvâ-nî'nin Ahlâk-ı Çelâlf'si ile Nasîrû'd-dîn Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâ-sırî'si buna alınmıştır. Metinde de geçtiği gibi, Kınalı-zâde'nin Telvîh'e, Tecdî'e, Mevâkıf, Hidâye'ye ta'likâtı (açıklama ve notları) vardır. Kalemîyye ve Seyfiyye adları altında Arabça iki eser daha yazmıştır. Terâcim-i Şuarâ sahibi Kmalı-zâde Hasan, pederi Âlî'den ye baba tarafından cecdi Emîrî'den ve ana tarafından cecdi Kaadirî'den başka amcaları Ke-râmî, Müslimî, Nihâfî ve dayıları Mâlîki, İnâyetullah, Kaa-dirî, biraderleri Fehmî, Feyzî, yeğeni Vâfî ile oğlu Kerâmî'nin ve Fevzi'nin oğlu olan yeğeni Abdi'nin de tercürne-i hallerini yazar. Müverrih Âlî, Kınalı-zâde Hasan'm bütün akrabasını şâir yapmış olduğunu istihza makamında söylüyor.

²¹⁵ TM^!t?Zl?JCümeA h&İl Atâyfde ^nderlotir. Telvth, !*«* ft Guw, Mlftâh, Mevâktf üzerine ta'Ukatı vardır.

ikincisi sonraları müftîlik makamına yükselmiştir; bir dârü'l-kurrâ ile Çukur Hamam²¹⁶ yanında bir cami hâlâ onun nâmım taşır.²¹⁷

Hurrem Sultanın Ölümü

Aslen Rus olan Haseki Hurrem Sultân, Süleymâniye Câmii'nin hitâ-mından, İran sefaretinin tebriklerinden, dâmâdî Rüstem Paşanın vezîr-i âzamlığa dönüşünden (Cumadeluhrâ 965 - Nisan 1558), veliahdın vefâ-üyle saltanat tahtının kendi oğullarından biri için garantiye alınmış olduğunu gördükten sonra çok zaman yaşamadı. Na'sı Süleymâniye yanında kubbeli bir türbeye gömüldü. Güzelliği ve zekâsı sayesinde âdi bir cariyelikten pâdişâh zevceliğine yükseldikten sonra, güzelliğinin cazibesi kalmadığı bir yaşta dahî nüfuzunu muhafaza edebildi. Süleyman, devlet üzerinde nasıl mutlak surette hükmederse, fikir ve ahlâkının yüksekliği sayesinde o da pâdişâh üzerinde Öyle hükmederdi. Entrikalanya iki vezîr-i âzamin (îbrâhîm²¹⁸ ve Ahmed) idamını, Şehzade Sultân Mns-tafa'nın katlini, daha sonra iki şehzade arasında felâketli bir muharebeyi ve şehzadelerin haremde mahbûsiyetine yol açan ihtilâfı hazırlamak suretiyle iktidarını kötüye kullanmış olduğundan, târihin kendisini şiddetle takbih etmesi lâzım gelir. Şehzadelerin haremde kalması tedbîri devletin inhitatına oldukça fazla te'sîr etmiştir. Zîrâ haremın kadınca terbiyesi millete ancak gayretsiz ve iktidardan mahrum hükümdarlar yetiştirebilir. Hurrem Sultân'ın İstanbul'un ortasında ve yedi tepesinden üçüncüsünün üzerinde Sultân Süleyman Türbesi yanında bulunan mezarı -eski Bizans'ın Atmeydanı'nda ilk zamanlardan beri görülen ve üzerindeki kitabe bu payitahtın Ruslar tarafından zaptedileceğini haber vermekte olan- atlı Blerofon heykelinden ziyâde, şehrin gelecekteki mukadderatına manidar bir işaret gibi görünür.²¹⁹

²¹⁶ Eski Mocisia.

²¹⁷ ^iSnS"Jlfdft'aln tercüme"i hâ"- Hldaye-ye 5erh ve Mlftfh, T*c-Id, Vevakif, TeMh şerhlerine ta'Ukat yazmıştır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/421-422.

²¹⁸ Venedik elçisi Bragadino (Marini Sanuto, 41) tarafından nakledilen aşağıdaki fıkra Rokzelan'ın hasedine garib bir misâldir: «Pâdişâh'a Rusya'dan gayet güzel iki kız hediye gelmişti. Bunların biri validesine, diğeri kendisine idi. Kızlar saraya gelince Pâdişâh'ın ikinci zevcesi kederinin şiddetinden yere kapanıp ağlamağa başlamış, bu hâli gören vâlîde-sultân (kendisine gelen) kızı sancak beğlerinden birine zevce olmak üzere vermiştir. Pâdişâh da kendisine gelen cariyeyi başka bir sancak beğine vermeyi münâsip gördü. Böyle yapmamış olsa zevcesi kederinden ölecekti. Niger, Vâlih, Vagner, Rokzelan'm Sien kasabasından Nani Marsigli nâmında birinin kızı olup 1525 senesinde Castello Kollehio'da deniz haydudları tarafından kaldırıldığını yazarlar; lâkin Rokzelan, 1524 senesinde Şehzade Sel im'i doğurmuştu.

²¹⁹ vSİİIT1*011"8 StatUa: basls lapWea habet insculptas historias rerum no-Jis^aum, quae urbi accident

Biri Türkiye'nin idaresinde, diğeri Macaristan'ın idaresinde nüfuzunu kullanmış olan iki prensesin, yâni Rokzelan ile Lehistan Kraliçesi İzabel'in vefatını gören sene, İngiltere'den Kraliçe Mari'yi ve Almanya'dan kayınpederi Şarlken'i aidi.²²⁰

Özbek Han (Türkistan Hânı) İle Dostâne Münâsebetler

İran sefaretinin gelişi sırasında, Ceyhun'un öte tarafındaki kavimlerin hükümdarı Semerkand ve Buhârâ Emîri Özbek Hân'dan Sultân Süleyman'a mektuplar geldi. Bu Özbek Hân'ın târihi bunca zamandır karanlıkta kalmış ve bu hususta sonralan yapılan araştırmalara rağmen hâlâ bir aydınlık getirilememiştir²²¹ ki şimdiye kadar mechûl kalan bâzı menbâlar²²² ve diplomatik evrak te'mîn edilerek îzâhına çalışmak lâzımdır ve mühimdir. Ancak Osmanlı târihini incelemek isteyenler için aslı, lisânı, coğrafî mevkii, dîni i'tibârıyla Osmanlı Devleti*» nin İran'a karşı tabîi müttefiki olmak lâzım gelen bu kavmi daha iyi tanımak elzemdir. İran batı tarafından Osmanlı ülkesi ile, doğu tarafından Özbek memleketleriyle sınırdaştır; ikisinin arasında bulunarak birini diğlerinden ayırmak cihetiyle Osmanlılarca Özbekler'in Acemler aleyhine ittifaktaki menfaatleri şöyle dursun, İranlılar şîi oldukları halde bu iki kavmin ikisi de sünnîdirler.

Şeybânî Türk ailesinin «Ceyhun ötesinde hüküm sürdükleri sırada, Safevî ailesi bu nehrin beri tarafındaki ülkede hüküm sürmekteydi. Özbek hükümdarı Şâhî Bek ile Safevî Hanedanının kurucusu Şâh İsmâîl, yukarıda gördüğümüz veçhile, zuhurlarını müteâkib şiddetli bir muharebeye tutuşmağa mecbur olmuş ve bu muharebe meşhur Merv çatışma-sıyla son bulmuştur. Şâhî Bek bu cenkte öldü, İsmâîl onun kafatasını alarak bu asırların vahşî fâtiplerinin âdeti gereğince altın ve kıymetli taşlarla süsleyerek kadeh makamında kullandı. Şâhî Bek Şâh Budak Bek'in oğlu ve Kıpçak Hânı Şabahat, başka bir tâbirle Şeybek Hân'ın torunu idi. Şeybek

eum a Russis expu«naWtur.» Kodonius-un

²²⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/422.

²²¹ Muallim Sankovski'nin «Türk ve Moğolların Târîh-i Umûmîsine îlâve»si muteber bir eser olmakla beraber, Herbelo ile Döğini (Deguignes) 'in «Lübbü't-Târîh» (Târihin özü) 'nden iktibas ettikleri ma'lûmâta tercihân Buhârâ'ya gönderilen Rus elçisinin raporundan aldığı tafsilâla bir kat daha karıştırmıştır. Elçi ise bu ma'lûmâtı İranlı Muhammed Yûsuf Kazvîni'-nin târihinden almıştır ki, hem eksik, hem yanlıştır.

²²² Bu menbalardan .başlıcalan Cenabî'nln tarihiyle Nuhbettit.TevarthMir W. birinde dercedilen vak'alar diğlerinde olmamasına ve bazan vak'alann tarihleri bakımından ihtilâfları bulunmasına nazaran, muhtelif mecazlardan alınmış olduğarı anlaşılır. Hezarfenn, Bftvaatü'l-Ebrâr sfthtbi Atodül-azlz Cenabfyi ancak buİ&ta, etmişlerdir.

Hân, Semerkand'ı ele geçirerek memleketin hükümdarı Ab-dülazîz Mirzâ'yı îdâm ettikten sonra Uluğ Beğ'in hemşiresi olan Abdül-azîz'in haremiyle nikâhlanmıştı. Bu izdivaçtan Kuçkunci (yahut Kucum) (Kücüm şeklinde de geçer) ve Suncuk nâmında iki oğlu olmuştu. Diğer bir zevceden de Şâh-Budak, Hoşkum, Sancar nâmında üç çocuk doğurmuştu.²²³ Timur'un torununun oğlu Ebû Saîd, Uzun Hasan tarafından mağlûb ve maktul olduğu vakit oğlu Sultân Ahmed hükümetinde kendisine halef olmuştu (873/1460). Bunun vefatından sonra Mahmud'-un oğlu Usta Alî Semerkand'da Şâhî Bek tarafından kuşatıldı; Şâhî Bek hasmını yalancı vaadlerle mevkiini terk etmek için ikna ederek ,bu suretle ele geçirip îdâm etti (910/1504). O zamandan i'tibâren Ceyhun ötesi ülkelerinin müstakil hâkimi olan Şâhî Bek, evvelâ Ebû Saîd'in torunu ve Kabil Emîri Bâbur tarafından uzaklaştırılmış ise de üç sene sonra Bâbur'u hududun ötesine sürerek, uğursuz Merv muharebesine kadar fasılasız şekilde hükümrân olmuştur (916/1510). Merv muharebesinden sonra Bâbur Mirza yeni bir istilâ tecrübesinde bulunduyorsa da, Şâhî Bek'in amcası Kuçkunci tarafından ric'ate mecbur edilmiştir.²²⁴ Kuçkun-cı 23 sene hüküm sürerek, bu müddet zarfında İran Şahı İsmail ve Tah-masb ile sık sık çekişmişler ve bunların ekserisi Kuçkunci'mn lehine neticelenmiştir. Özellikle Gucdvân'da İsmail'in vezîr-i âzami Emîr Necm-i Sânî'yi mağlûb ve altmışbîn kişilik ordusunu perişan etmiştir. Mirza Bâbur yeniden hududu geçmiş iken, Kuçkunci'mn bu muvaffakiyetlerinden çekinerek ve istilâ hatâsını hayatiyle ödemiş olan Necm-i Sânî'nin hâline düşmekten korkarak Kabil hududundan öte tarafa sür'atle çekilmiş ve daha Ceyhun-ötesine gelmemiştir. Kuçkunci'mn oğlu ve halefi Ebû Saîd altı sene hüküm sürerek 946/1539 senesinde vefat etmiştir.²²⁵ Saltanatı sırasında Tahmasb'ın oğlu Şehzade Behrâm'ı muhasara etti; lâkin Şâh'ın yaklaşması üzerine Seyhun ötesine çekildi. Şâh-Budak'in torunu olan halefi Ubeydullah -ki Şeybânî'nin yeğenidir- İranlılar'la muharebelerinde şecaati, pekçok muzafferiyetleriyle imtiyazlı bir durum sağlamıştır. Bir cenkte düşman ordusunu bozduktan ve dört bin askeri Öldürdükten sonra Herat Vâlisi Halife Rumh'nın maiyyetini de telef ederek, Nişâbûr müstesna olmak Üzere,

²²³ Sankovski, neseb cedvelinde Ebû'l-Hayr'm Koçkunci ve Şâh-Budak isimlerinde iki oğlu olduğunu yazar; lâkin başka üç oğlu daha vardı. Bu çocukların iki valideden olduğunu, validelerden birinin Timur'un torunu bulunduğunu da bilmez.

²²⁴ Sankovski, Abdullah'ın Merv muharebesini müteâkib tahta çıktığını yazar. Çünkü elindeki târih, Koçkunci'dan ve oğlu Ebû Saîd'den bahsetmez.

²²⁵ Cenabî. Nuhbetü't-Tevâüh., Sankoyiakl'nin el yazısına nazaran Ubeydullah, 937'de vefat eden Ş&hî Bek'e o tarihte halef olmuştur; ancak fiilen 946'da tahta, geçmiştir,

bütün o mintikayı itaatine almıştır. Fıkıh ve edebiyat ile, Türkçe gürler yazmakla meşgul olur ve şâirleri ve âlimleri sever, ve bütün gücüyle himaye ederdi.

Ubeydullah'm saltanatından evvel Osmanlı târihi İstanbul ve Mâve-râ-yı Ceyhun (Ceyhûn-Ötesi) arasında hiçbir dostâne münâsebet misâli kaydetmiyor. Ancak Sultân Süleyman'ın İran'a son seferi, Pâdişâh ile Ubeydullah arasında müşterek düşmanları aleyhine bir yakınlaşmayı ta-biâtıyla icâb ettirmiştir.²²⁶ Ubeydullah Şeybânî, hanedanının hükümrânlığını Ceyhun'un bu tarafında Horasan'a kadar genişletti; zâten bu mintikada Bistâm ve Damgâh şehirleri elinde bulunuyordu. Onun vefatından sonra Kuçkuncı'mn oğlu Abdullah tahta çıktı (950/1543); altı aydan ziyâde hükümet edemiyerek yerine Abdüllatîf yâhud Abdülazîz ismindeki kardeşi geçti. Bu zât, 12 sene hikmet ve i'tidâl ile memleketi idare ederek, Sultân Süleyman'ın o derecelerde teveccühünü kazanmıştır ki, Pâdişâh yalnız iltifatını bildirmekle kanaat etmiyerek (961/1554) 300 yeniçeriden ve bir topçu takımından mürekkeb yardımcı bir kuvvet göndermiştir. Abdülazîz²²⁷ bunların ulaştığı sırada vefat ederek Suncuk'un oğlu ve Ebûl-Hayr'm torunu olup «Burak Hân» diye, lâkablandınlan Nevruz Ahmed Bahâdır hükümeti eline aldı. Culusunu Sultân Süleyman'a şöyle bildirdi:

«Abdülazîz Hân'ın dâr-ı na'îme intikali üzerine hilâfet ve hükümet-i âlem benim ve Semerkand Hânı nezdinde bulunan kardaşlarımın hissesine isabet etmiştir. Dabusi, Kofîm, Germine, Keş, Karşı, Hazar kal'ala-rına mâlik olan diğer sultânlar ilticâgâhlarının metanetine mağrûren bize mukavemet etmiş ve bizi şu son senelerde muharebeye mecbur eylemişlerdir.»

Osmanlı Devleti'nin selefine gönderdiği yardımcı kuvvetlere mukabil o taraftan sevk edilmesi vaad edilmiş olan imdadın gönderilmesindeki te'hirden dolayı, şu suretle mübhem bir tarzda özür beyân edilmeğe çalışıyordu. Mektubunda devamla, şimdi Semerkand'a hâkim bulunduğunu, Pîr Muhammed Sultân ve kardeşlerinin firara icbar edildiğini, Buhârâ müstesna

²²⁶ Sultân Süleyman'ın Burak Hân'a (Feridun «Özbek Hânı» der) cevâbında şu sözler yazılıdır: «... nâme-i nâmî-i sadâkat-di-sâr... ile umdetül-akrân ve '1-emsâl muteberlerimizden Kutluk Fulad'ı zîdet kadrühuyı irsal kılup... Ubeydullah Hân ve Abdülazîz Hân aleyhimâr-rahmetühû ve'r-rıdvân... kemâl-i mevâlât ve hüsn-i müsâfât üzere olup...» (Feridun, c. 2, s. 73. Aslından.)'

²²⁷ Burak Hân'ın Sultân Süleyman'a olan arızasında Osmanlı se-firleriyle beraber 300 yeniçerinin büyük ve küçük toplar getirdiği yazılıdır. Sankovski'nin kaynak olarak aldığı Acem müverrihi ise, Özbek Pâdişâhlarına ilk Osmanlı elçisinin III. Mu-râd zamanı gönderildiğini yazar; Kus müverrihi de o malûmata binâen «Subhan-Kulı» (Souh-Chan quoli) vaktinde Bu-hâra'ya gönderilen sefaret, ilk elçi idi» diyor (s. 114). Bu malûmatın ne kadar yanlış olduğu nakledilmiş olan fıkralardan anlaşılır. («Subhan-Kulı» lâfzı «Subhân-Allah» dedirecek bir şekil aldığına göre Rus tarihçisinin yanlışları, Acem tarihçisinin yanlışlarından az olmamıştır. Mütercim)

olmak üzere bütün müstahkem mevkilerin eline düştüğünü, Bu-hârâ'mn zabtını müteâkib Horasan'a gireceğini bildiriyordu.

İki ay sonra (Rebî'ü'l-âhir 963 / Şubat 1556) Burak Hân'ın elçisi Ni-zâmü'd-dîn Ahmed Çavuş Bek efendisinin muzafferiyetini ve Buhârâ'nın fethini Pâdişâh'a haber vermeğe geldi. Nihayet akrabasından birini ziyaret için İstanbul'a gelen Şeyh Muslihü'd-dîn Mustafâ,²²⁸ Burak Hân'dan Süleyman'a üçüncü bir mektup getirdi. Pâdişâh Mâverâ-yı Ceyhun hükümdarına iki cevap yazdı.²²⁹ Birincisinde Şeyh'in İstanbul'da güzel vakit geçirebilmesi için gereken her şeyin yapılacağını, ikincisinde Hân'ın tahta çıkışını bildiren Kutluk Koday vâsıtasıyla gönderilen mektubu hatırlatarak, Pâdişâh ve Abdullah ve Abdüllâtîf arasındaki dostça münâsebetlerin te'kîdine hazır bulunulduğu ve fakat İran ile sulh akdedilmiş olduğundan artık yardım kuvveti gönderilmesine ahvâlin müsait olmayacağı zikir olunuyordu.²³⁰

²²⁸ Rûz-nâme-i Süleyman! tetimmesi, Nu: 47. Akrabası ulemâdan Mevlana-Alaü'd-dîn, Air Çelebî, Yahya Çelebî idi.

²²⁹ [Metnin bu sahifesindeki «Kutluk Koday» (veya: Kudâî)ın «Kutluk Fuladî» olacağı yukarıdaki zeyllerden anlaşılır. Mütercim] Sankovinski'nin bulduğu el yazılarında Burhan denilen hükümdarın unvanı «Ceyhun hükümdarı» dır. Yine bu el yazısı Burak Hân'ın cülusunu yanlış olarak 950 (1543)'de gösterir. Hâlbuki Abdüllâtîf Sultân Süleyman'ın gönderdiği yenîçerilerin varmasından az sonra 961 (1554)'de vefat etmiştir. Bir de Burhan 972'de değil, 967'de vefat etmiştir; şu halde onun saltanat müddeti altı seneden ibarettir. Ondan sonra Timur Hân tahta geçip bir sene, sonra Canı-beg-zâde Pır Muhammed Hân hükümdar olarak on sene hüküm sürmüşlerdir. Sankovinski'nin yazdığı gibi Timur Hân'ın yerine Pır Muham-med'in kardeşi İskender Beğ gelmiş olmayıp, İskender Beğ Pır Muhammed'den sonra hükümdar olmuştur.

(Mütercimin ilâvesi: Nuhbetü't-Tevârîh'e göre Mâverâ'ti-n-nehr hükümdarlarının silsile-nâmesi Abdüllâtîf Hân'a kadar şöyledir:

Hânedân'ın kurucusu: Budak Sultân bin Ebûlhayr Hân.

1) Budak Hân'ın oğlu Şâhî-beg Hân, nâm-ı diğer Şîbek (Şeybek). 904'de Timur-evlâdî'ndan Mâverâ'ü'n-nehr Sultânı Alî Mîrzâ'yı öldürüp oraları zabtetti; Şâh İsmâîl 916'da Merv muharebesinde galebe ederek, Şâhî-beg't öldürdü.

2) Şâhî-beg'in oğlu Kürcüm (Kücüm) Hân ki «Köçüncü (Küçküncü) Hân» unvânıyla meşhurdur. 918'de Acemler'e galebe etti. 936'da Mâverâ'ü'n-nehr'de vefat etti.

3) Kürcüm Hân'ın oğlu Ebû Saîd Hân. öl. 939.

4) Budak Sultân'ın oğlu Mahmûd Sultân-zâde Ubeyd Hân. Herât vâlisi «Halîfe Rûmlû»yu 944'de Nişâbûr taraflarında öldürmüştü, öl. 946.

5) Abdullah Hân bin Kürcüm (Kücüm) Hân. Ubeyd Hân'dan sonra altı ay hükümdarlık etmiştir.

6) Abdüllâtîf Hân. Kardeşi Abdullah Hân'dan sonra hanlık etmiştir. Hammer metinde bu zâtın ismini ya Abdüllâtîf, yahud Abdülazîz demiş ise de, Süleyman'ın mektubunda Ab-dülazîz nâmiyle zikredilmiştir. Eğer «Abdüllâtîf» müverrihlerin hatâsı değilse, biri «Abdüllâtîf» ve diğeri «Abdülazîz» isminde iki birader hükümet etmiş olmak ihtimâli vardır. Çünkü bir hükümdarın bu yolda iki ismi olacağına pek ihtimâl verilemez.

Metinde ve notlarda «Burak» şeklinde geçen isimlerin Budak olması gerekir.

²³⁰ Rûs-name-i Süleyman'ın tetimmesinde tavsiye mektubuna Edirne'den 1 Receb 964/Mayıs 1657 (tarihiyle tarühenmis olarak 47 numarada cevap vardır; 48 numaralı olan ikincisi tarihsizdir; Sultan Süleyman'ın 49 numarada vezir Hacım Sultân bin Agâhl'ye bir üçüncü cevftbı Cumftdeluhrâ 963 (Nisan 1556) tarihiyle tatfihenmiştir ki, Burak Han'm İkinci mektubunun vasıl olduğu «aman takrtbep bu târih İdi,

Macaristan Seferi

Macaristan'a gelince, Amasya'da Ferdinand'ın elçileri tarafından sağlanmış olan mütâreke, iki milletin harb temayüllerinden dolayı fasılasız zuhur eden düşmanlığa son verememişti. Münferid çatışmaların ve iki hudud üzerinde tecâvüzlerin arkası kesilmiyordu. İşte bu ahvâl cümlesinden olmak üzere Hırvatistan alemdarı Bosna Paşası'yle vuruşmak üzere ruhsat istemiş ve İmparator'un emri üzerine Istirya ordusu başkumandanı Baron Ungand her firkada beşyüzden ziyâde süvârî bulunmamak şar-tıyla alemdarın bu vuruşma için Pesau'dan Sen-Jorj'a gitmesine ruhsat vermiştir. Bununla beraber Ungand böyle bir çatışmanın mütârekeyi alenen kesintiye uğratabileceğini ihtar ettiğinden o ruhsat sonradan geri alınmıştır.²³¹ Budin Vâlisi Toygun (Doygun), Skorza Pallaviçini'ye yazdığı bir mektupta Papa, Paks, Girzgal köylerinin yakılmasından, Siget kumandanı Volf Deresfi ile Kapuşvar kumandanı Etiyen Deresfi'nin hücumlarından, Papa ve Paluta kaleleri muhafızlarının akınlarından, nihayet Palanga'nın Tur tarafından tahkim edilmiş olmasından şikâyet etti.²³² Ferdinand'ın emri üzerine Mark Stansîç -köyler ahâlîsi hakkında her türlü taaddî ve vahşeti icra etmekte olan- Heydök'lere pek şiddetli muameleler göstermiş ve gözlerini çıkararak veyâhud top barutu yaktırmak suretiyle bedenlerinin azalarını pare pare ederek kahredici te'dîblerde bulunmuş ise de, bunların hiçbir faydası olmadı.²³³ Toygun da bunları Korutna, Kapuşvar, Babuça gibi başlıca sığınakları olan yerlerden çıkarmağa çalıştı. Bu maksatla asker sevk etmek üzere Mehnred Paşa'nın oğlu ve Yahya Paşa'mn torunu Stulhweisenburg beği Arslan, Gran beği Âdem, Novigrad beği Süleyman, Seksard beği Sinan, Girzgal beği Ahmed, Hâtûn beği Mehmed, Simontorina beği Ma'sûm beğleri davet etti. Toygun, bu muhtelif sancakların askeri başına geçerek Korutna,

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/423-425.

²³¹ Buna dâir olan mektuplar Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'ndedir. Ungand'm Petao'dan İmparator'a 5 Ağustos 1564 tarihli yazısı, asker ve para bulunmadığına dâirdir: «Denn ich an Pferden nur 826, an Fussvolk die Niemanden hab, also dass ich vom hemelten landt Steier so das meiste Geld reicht, keinen Kriegsrat habe.» Sonag baronu oları David Ungund bu raporu şöyle imza etmiştir: «Lanshauptmann in Steyer, Hauptmann und Vizedom zu Zilli, Oberster Spann der Grafschaft Warasdin, Obrister Feldhauptmann Landt Steyer, Cherndt, und Krein auch Crobaten und des windisch Lands Grenizen.»

²³² Toygun Beğ'in mühründe şu ibare bulunur: «Nakş-ı mühr-i Toygun bende-i Şâh-i reb'-i meskûn».

²³³ «Jubente Ferdinando captos enim aut eratis ocitlls dimjsit aut sulphureo pulvere subjeceto membratim discarpandos curavlt, aut si qujd crudeltus adhiberl tonnenti genus potult.» İsfaoanfi, kitap: 19, Forgacz, kitap: 5.

Kapuşvar, Babuça üzerine yürüdü. İlk iki mevkî, kumandanlarının alçakça terk etmelerinden dolayı şartsız teslim oldular; Babuça bâzı şartlarla teslimiyet gösterip muhafızları silâh ve eşyalarıyla çekilmek müsâadesine nail oldular; Türkler'den Öte tarafa kaçıp da Heydök'lere reîs olmuş olan üç şahıs da müslümanların nefret ettikleri domuz eti ve derisiyle dolu bir araba içine gizlenerek kaçabildiler, Toygun, evvelâ Siget'i muhasara niyetinde bulunduğunu göstermişse de mevsim pek ilerlemiş olduğu için Peçevî (Peçuy) ye ric'ate mecbur oldu. Toygun uzaklaşınca, Kırçeni, 114 Türk'ün müdâfaa etmekte olduğu Girzgal kalesini zabtetmeğe çalışmışsa da, kuşatanların sayıca çokluğuna rağmen bu teşebbüste muvaffakiyet görmedi. Macar müverrihlerinin birşey söylemedikleri bu vak'a Türkler'in Tinodis'i olan Girzgal kadısı tarafından nazmen²³⁴ teşhir olunmuştur.²³⁵

Siget Muhasarası

Siget muhasarası ancak te'hîr olunmuştu; Sultân Süleyman bu muhasaranın idaresini Budin Vâlîliği'nde bıraktığı Alî Paşa'ya tevdi etti. Bütün hadım ağaları gibi şişmanlığıyla beraber kısa boylu, boğuk sesli, zeytuni çehreli, başı iki omuzu arasına sıkışmış, yabanî domuzun müdâfaa dişleri gibi öne doğru çıkan iki dişiyle çehresi bozulmuş olan Alî Paşa, insanın nefretini celbeden bu görünüş altında büyük şecaat ve askerlikçe nâdir tesadüf olunur bir maharet gizlemektedir. Ferdinand'ın elçilerine bundan böyle Macarlar'ı kılıç ve tüfikle değil, değnek ve topuzla itaat ettirmek istediğini söyledi; onlar da istediği gibi hareket etmekte serbest olduğunu, lâkin karşısında değneklere, topuzlara, kurşunlara, mızraklarla mukavemet edecek kahramanlar bulacağını söylediler.

21 Mayıs 1556'da Alî Paşa onfekirhen (Peçuy) beği Derviş, Babuça beği Ahmed, Kopani beği Nasûh Beğler'le diğer Osmanlı kumandanları refakatinde olduğu halde, Siget ten bir mil mesafede olan Azız Loran kalesi önünde ordugâh kurmağa gitti. Üç gün sonra bu kaleyi muhasaraya başladı. On sene sonra vukua gelen Siget muhasarası bu mevkiin nâminin ebediyyen şöhretini perçinlediğinden, ileride o muhasaranın tafsîlâtını vermek üzere, sözü uzatacak değiliz. Bir ay muhasaradan ve hendeği yirmibeşbin araba ile

²³⁴ Peçevî, bundan yüz beyit almıştır. Vak'anâm târihini 10 Zilhicce (26 Tes-rtn-t evvel) olmak üzere tâyin eder. Macar Kırçeni'yl Karaçin (Kracln) şeklinde yazar. (Peçevî, c. 1, s. 355, «Gırjgai» kadısının İşbu manzumesinde 114 kale muhafızına karşı düşmanın binden ziyâde olduğu beyân olunmuştur. Mütercim).

²³⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/426-426.

çalı yığını ile doldurduktan, şehre hâkim olduktan sonradır ki, Alî Paşa kaleye ilk hücumu yaptı. Fakat bunun da neticesi pek felâketli oldu. Osmanlılar bir alay beğiyle Kaasım Paşa'nın yeğeni Nasûh Beğ'in, Kopani Beğ'i'nin, yediyüz kişinin kaybedilmesiyle eleme gark oldular. Babuça ve Solnok beğleri Ahmed ve Mahmud Beğ-ler yaralandılar; yeniçeri ağalarından Velî esîr oldu. Hendeğin çalıları da yakıldı. Lâkin bu son muvaffakiyet gâlibler hakkında vehâmete yol açtı; çünkü ateşin alevleri yayılarak şehrin bir kısmını yaktı (21 Hazî-ran.)²³⁶ Bununla beraber Palatin Tomas Nadaşdi Avusturyalılarından, Is-tiryalılar'dan, Bavyeralılar'dan, Macarlar'dan mürekkeb bir ordu ile Ba-buça'nın muhasarasına teşebbüs etmişti, tki Polvey'ler ile Hanri Puçheyim ve Yanos Rauber «Kara Şeytan» denilen Avusturya nişancılarına kumanda ediyorlardı. İhtiyar Lankoviç'in kumandasında üçyüz husar, Andre Rinçey'î'nin altıyüz ağır süvârî, Sigadorfer'in altıyüz piyade vardı. Bu üç takım, fstirya yardım kuvvetlerini teşkil ediyordu. Tanhauzenli Jorj, Graç topçularını Radgesburg tarikiyle Kanije'ye getirmişti. Bju ordu Macarlar'dan Fransuva Tahi, Yanos Petu, iki Banfiler, Nikola Zerrini maiyyetle-riyle, Heydök, Martolus, Uskpk, Murlak nâmları altında hududu dâima talan eden bir takım haydutlarla takviye edilmişti. Muhâöara ilân olunur olunmaz Alî Paşa, askerinin bir takımını Siget Önünde bırakarak yinnibin süvârî, onbin yeniçeri, Rasiyenler'den ve Sırlıplar'dan o kadar Mar-tolos ile Babuça'nın imdadına koştı (21 Temmuz). Macar ordusu Alî Pa-şa'ya Rinia nehri sahillerinde tesadüf ederek tamamen bozdu; kumandanı Ahmed Beğ'in terkettiği Babuça kalesi gâliblerin eline düşerek yakıldı ve kulesi barutla berhava edildi.

Ferdinand tarafından bu muharebede Palatin'in kayın biraderi Jak Nadaşti ile Yanos Cubur, Teobald Zığler, Kristof Sigesdorfer ve ikiyüz-yetmiş nefer telef oldu (25 Temmuz).

Hadım Alî Paşa bu bozgunluğa rağmen Siget'i muhasara ett; lâkin şiddetle devam ettirecek derecede kuvveti olmadığından Temmuz niha-yetine doğru çekilmeğe mecbur oldu. Pallaviçini, Yuluveyler, Lankoviç, Zerrini askerleriyle muzafferâne Korutna üzerine yürüyerek, hücumla zabtetttiler. Bunlar yaklaştığında Azîz Marten, Azîz Loran, Siliye, Girz-gal muhafızları kendilerini müdâfaaya çalışmaksızın kaçtılar. Kaasım Paşa altıbin kişi ile Çurgo ve Muza'yı zabta çalıştıysa da muvaffak olamadı. Beğlerbeğinin kethüdası da Siget hisarlarına kadar yaptığı akında mu-

²³⁶ Istoajifi, Sındromus, Volgang İla Şundner'In eserleri

vaffakiyet göremedi. Kaasım Paşa ric'ate mecbur, kethüda ise esîr oldu. Alî Paşa'nın ordusu bu muhtelif muharebelerde onbinden ziyâde adam kaybetmişti. Bu muharebe Macar ve Almanlar için pek şerefli cenklerden oldu. Almanların gizli para bulacakları zannıyla düşman cesedlerinin her tarafını karıştırmak şeklindeki vahşiyâne âdeti körükörüne bir sâdedillik ile kabul etmiş olmaları, bu zamandır.²³⁷

Siget muhasarasından evvel Bosna sancak-beği Malkoçoğlu Alî, Kro-pâ ve -uç tarafmdan Una suları ile çevrilmiş olan- Kostainiça istihkâmlarını hücumla almayı tecrübe etmiş idi. Ancak Zerrini'nin cengâverce faaliyetleriyle müteakiben müdâfaa hâlinde bulunmağa: mecbur olduğundan Bönih ve Perusih mevkilerini tahkim etmekle yetindi. Türkler Siget'i bıraktıktan sonra Una ve Kulpa arasındaki yerleri harâb ve Kosta-iniça'yı zapt ettiler (16 Temmuz 1556). Bosna sancak-beği, kahraman Zer-rini'yi muharebeye davet ettiğinden, Zerrini cenk yeri olmak üzere gösterilen Kapronça ordugâhına gitti. Ancak bunu onbin kişilik bir ordu başında görmesi üzerine hasmı mübârezeye çıkışamadı. Bir müddet sonra bu sancak-beğinin yerine tâyin olunan Ferhâd Beğ birkaçbin kişiyle Pojega*-dan hududa gitti. Lâkin Ferhâd, Rakonig ve Azîze Elene boğazlarından geçerken» üçyüz ağır Alman süvarisi, yüz hafif Hırvat süvarisi, yüz İtalyan arkebüzçüsü ile orada pusu tutmuş olan ihtiyar general Lankoviç ansızın Ferhâd Beğ'in üzerine düşerek mukavemet olunamayacak bir şiddetle ateş etti; ikibin Türk muharebe meydânında kalarak birkaç yüzü de esîr oldu.²³⁸

Tata Kalesinin Fethi

tiki sene sonra 15-16.000 kişilik bir Osmanlı fırkası Karniyol mıntıkasında Mutling üzerine yürüdü. Oradan Göçe ve Refiniç taraflarına yönelerek Adelsberg, Rizginç, Karst, Brag, Kalan mevkîlerinden geçerek hayli esîr ve hayvanla Grobnik kasabasına ve Venedik vadisine çekildi. Bu akınlardan en sonrakinin vukuundan bir sene önce Osmanlılar Tata kalesini zapt etmişlerdi (Mayıs 1558) ki, bu muvaffakiyet kumandanın ihmaliyle beraber -Zeceni sancakbeği iken Fülele üzerine muvaffakiyetli bir darbe vuran-tstolni Belgrad beği Hamza Beğ'in hiyle ve gayretlerinden kaynaklanmıştır.

²³⁷ «Ulus haud proeterrimentum vldetur, hoc primum bello Germanos mi-lites gregarios foedum Ulum exorlandorum cadaveruin, usurpasse, quod hostes auruna deglutitvtese dicerent.» fatoanfi, kitap: 19.

²³⁸ Valvasur, 4, s. 465; Jullus Sezar, 7, s. 87, zayıfatı 4.000 tahmin eder.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/427-429.

Kornom Palatinlığı dâiresinde Tuna'nın sağ sahilinden iki buçuk fersah bir mesafede bir tepe üzerinde kâin bulunan Dotis, diğer atıyla Tata kalesi epeyce geniş bir çevreye kadar civarına hâkimdir. Mat-yas Korvinus bu kaleye bahçe ve kaplıcalar ilâve ederek krallık ikametgâhına çevirmişti. Hamza Beğ, kumandan Yanos Nagi'nin husûsî bir iş için Komorn'a gittiğini ve muhafızların bu gaybûbetden istifâde ile şarab içip sarhoş olduklarını haber alarak bir gece kaleye yaklaştı, istihkâmlardan merdivenlerle çıkarak muhafızları uyurlarken idam etti. Balaton Gölü civarında bir kaya üzerinde bulunan Hegiest kalesi de Hamza'nın Martolos'ları tarafından gafletten istifâde ile zabtolundu.

Tata'nın fethinden sonra Rüstem Budin'den Fülele sancak beği Acem Velî-can'ı Zips kazası üzerine gönderdi. Velî-can Tata, Gran, Vesprim, Vahizen, Hâtûn, Zeçeni, Peşte, Budin muhafızlarından üçbin kişi alarak Şikloş'u zabtedip yaktı. Ancak Transilvanyalı kumandanlardan Jorj Bebek, Yanos Petu, Emerik Tlekesi bu fırkayı karşılamğa çıkarak Sayo nehri kenarında Kafa karyesi yanında bozdular. Lâkin gönüllü ağalardan biriyle beşli ağalardan biri ikibin esîr ve dört bayrak aldılar; esirlerin üç-yüzü evvelce Türklerden alınmıştı.²³⁹

Ferdinand Ve İzâbel'in Elçileri

Mütârekenin sık sık bozulmasına âit bu kısa hikâyeden sonra Transilvanya'nın Avusturya'ya terki esâsı üzerine sulh yapılması için bu aralık faydasız bir takım teşebbüslerde bulunan Ferdinand'ın sefaretine bir göz atalım. Pâdişâhı Amasya'da bıraktığı sene İstanbul'a avdet etmiş olan Busbek, diğer mühim değişiklikler sırasında Rüstem Paşa'nın vezîr-i âzamlık makamına iade olunmuş bulunduğunu gördü. Sultân Süleyman Busbek'in verdiği notanın cevâbını götürmek üzere fevkalâde bir memur tâyin etti (Haziran 1556).²⁴⁰ Diğer taraftan Kraliçe İzabel'in elçisi Bebek,

²³⁹ Katona, 23, s. 97, 5.000 maktul ve 13 bayraktan bahseden Istoanfi'nin rivayetini Tlefcesi'nin resmi raporu üzerine teshih etmiştir. Avusturya'lı Hanedanı Hazne-i Evrakı'nda «Muharrerat-ı Türkiye» şubesinde ve Venedik vesikaları içinde 1557, 1580, 1560 senelerine ait olarak Fadişah'ın Doc'a Uç mektubu vardır. Birincisi Spalatro'da Papall Kulesi'nin yıkılmasına ve müteveffa Priyoli'nin borcunun Ödenmeğine dairdir. İkincisi, Kib-jis adasında Mtısır hazinesini yağma eden kadırğa esirlerine mütealliktir. Üçüncüsü Balyos Marin DÖ Kavalî'ye verilmiş olan ZUhicce 967 (Eylül 1560) tarihli i'timad cev'ıdır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/429.

²⁴⁰ «Postquam hine dlmisimus Ciasum, qui proeterito mense Junlo cum La-dislao Szabo et Turcarum principis litteris ad nos venit.» Miüler'e müracaat, Mektuplar, 149.

harb için tahriklerde bulunarak hâl-i hâzırın bekasını taleb eden Alman elçilerinin gayretlerini sonuçsuz bırakmağa çalışıyordu. Daha sonra îzabel'in üç elçisi, birbirini müteâkib gelerek Lipve ve Tamişvar'm terkinini istediler; lâkin hepsi de reddolundular. Vrançi ve Zay Pâdişâh'ın, Siget'in kendisine teslimi talebini bildiren bir muhtırasıyla Viyana'ya dönerek,²⁴¹ Busbek İstanbul'da yalnız kaldı.²⁴² Hadım Alî Paşa²⁴³ Siget önündeki mağlûbiyetinden az sonra vefat ederek Budin Valiliğine Kaasım ve az bir müddet sonra onun yerine eski beğlerbeği Toygun (Ağustos 1557)²⁴⁴ tâyin olundu; o da ertesi sene mevkiini Rüstem Paşa'ya terk etti. Busbek, Viyana'dan yeni aldığı talimat mucibince efendisinin Siget'i şerefine halel getirmeksizin terk edemiyeceğini, önceden kararlaştırılmış olan verginin üç misli bir vergi te'diyesinden imtina göstermekte hakkı var ise de, Tata şehrinin iadesi şartıyla bu noktada ısrar etmiye-ceğini Pâdişah'â tebliğ etti. Tercüman Murad, evvelce Siget terk olunmaksızın sulh akdinin mümkün olmadığını elçiye yeniden anlattı. Buna rağmen Busbek, Edirne'de yedi senelik bir mütâreke akdederek, buna tamâmiyle riâyet olunması Macaristan'ın müstahkem mevkileri kumandanlarına bildirildi.²⁴⁵ İleride yazacağımız veçhile şehzadeler arasındaki ihtilâflar, Pâdişah'ın bu şekli kabulüne yol açmıştı.

Avusturya ve Osmanlı Devleti arasındaki müzâkereler birbirini müteâkib altı sene sürdükten sonra ancak 1559 başlarında sona erebildi. Son iki müzâkerede Busbek Tata'nın terkinini ve Martolos'ların tecâvüzüne dâir şikâyetlerini tekrar etmiş; Rüstem Paşa da yeniden Siget'in bırakılmasını istemiş ve sefirin şikâyetlerine mukabil Heydökler'in akınlarını ortaya koymuştur. Ne öteki taraf, ne de bu taraf başlıca iddialarından vazgeçmek istemediler. Bununla beraber Busbek Ferdinand'a bildirdi ki, şimdiki statüko

²⁴¹ Avusturya Hanedanı Hazne-i Evrakı'nda Şevval 964 (Nisan 1557) tarihli mektup.

²⁴² «Fuit discussus collegarum meorum sub finem Augusti anno supra mi Üesimum quinquagesimum septimo.»

²⁴³ cAt Hally paulo post Budam se reeeplt, ubi doiore atque Ignomirüa, vltam tnvlsam cum morto cammutavit.» Bosbdc'la M«Wiip»n, 3.

²⁴⁴ Busbek İstanbul'dan 19 Tesrtn-i sanl 1557 raporunda fcu değişikliği şöyle İş'âr eder: «Tuighun profestus Budam moderatior Cassimo, in cujus locum suffectus.» Avusturya, Hanedanı Hftrfne-i Bvrata'nda.

²⁴⁵ Avusturya Arşivi'nde bulunan bir vesikanın gösterdiği gibi, mütâreke şu mevkî kumandanlarına 14 Şubat 1558 târihiyle bildirilmiştir: Agrippa, Siget, Gyulayi, Paluta, Komorn, Tata, Geznec, Tijhan, Leva, Olahvina (Olahuina), Sivran, Horgo, Brezençe, Mirvan (Miuran?), Stencivarcia, Vizvar, Karyona, Devşar. Türkler'in mütâreke esnasında aldıkları kaleler de şunlardır: Macaristan'da Gyarmat, Zihen, Dregel, Sağ, Hye-var, Zentcivergo, Vayz, Tata, Sambo, Grete, Vesprim, Vilanık, Berleu, Zegsard, Hegizetmarto, Zentiakup, Babahe, Kurutna, Kapusviavar, Vardan, Petek, Holuke, Filek; Hırvatistan'da: Koatoniza, Novigrad; İslavyonya'da: Tasima, Vyerköp.

esâsı üzerine sekiz senelik bir mütâreke akdedebilirse de, Tata'yı almağa hiçbir ümîd yoktur. Ferdinand, bu raporu okudu ve bunun üzerine Augusburg'dan 29 Nisan ile târihlenmiş birbirinden farklı dört ahidnâme müsveddesi gönderdi. Avusturya'nın menfaatlerine göre tanzim olunmuş olan birincisi Tata ve Fülekin reddini ve Hamza Beğ'in te'dibini mutazammın idi. Lâkin hemen hemen Rüstem'in ültimatoma muvafık olan dördüncüsünde bu şartlar unutulmuştu. Pâdişâh şehzadelerinin münazaalarına müdâhale için daha yakın olmak üzere Üsküdar ordugâhında bulunmakta olduğu ve Busbek de maiyyetinde bulunduğu cihetle, bu muhtelif müsveddeler Alber Dövis vâsıtasıyla oraya gönderildi. Busbek, Osmanlı ordugâhında bulunduğu üç ay zarfında Türkler'in askerî san'atlarını tetkik etmiş ve sonraları bu hususta bir muhtıra neş-retmiştir ki, bugün de i'tibara mazhardır.²⁴⁶

Alber Dövis Pâdişah'â altın yıldızlı bir gümüş kupa ile bir kule yüklenmiş fil resmini gösterir bir asma saat takdimine me'mûr idi. Busbek gönderilen müsveddelerin yalnız dördüncüsünü takdim etti ki, înipara-tor'a az müsait olan şartlarıyla kabul edilebilir olabilmesini ümîd ettiği bundan ibaretti; lâkin o da reddolundu. Artık me'mûriyetinde muvaffakiyetine ümidi kalmadığından, müsâade istediye de, onu da alamadı. 8 Hazîran'da, yâni Süleyman'ın Üsküdar'a geçmesinden iki gün sonra resmî bir mülakata kabul olundu. Sefîr bu mülakatta anlaşma metnini tamamen belirsiz bırakarak yalnız sulhun tasdikini taleble iktifa etti ve împarator'un imzasını taşıyan bir ahidnâmeye tam bir sadâkatle uyacağım bildirdi. Transilvanya hududunda kendileri için çekişilen mevkiller hakkında dâima aynı şekilde söz etmiş olduğunu, împarator'un bu hususta îzabel Üe muahede yapacağını, daha şimdiden Tranailvanya hakkındaki her türlü iddialarından vaz geçtiğini ifâde etti. Oruij yazdığı şekle uygun olarak kararlaştırılan noktalara muvafık bir vesika takdim etmiş olduğundan, sefîr sıfatıyla verdiği sözü yerine getirmiş bulunduğunu da ilâve etti. Lâkin bu ifâdeler tesirsiz kaldı. Ahidnâme mevcud değildi; yâhud bir ahidnâme mevcûd ise, bu da yalnız icrasına söz vermiş olan Ferdinand için geçerli idi; Sultân Süleyman hiçbir şeyi kabul etmemiş ve Siget hakkındaki talebinden asla vazgeçmemiş idi. Bundan dolayı Busbek'in müzâkereleri ikmâl etmesi kaabil olmayıp, Süleyman istanbuTa döndüğünde elçiyi «Yanık Sütün» (Çemberli Taş) Maki Elçi Hanına hapsettirdi. Bir nevi esaret demek olan şu hâl içinde Busbek,

²⁴⁶ «Aur. BusbequU exclamtlo ghre de r« m||ltari conslllam.» adlı eser.

hayvanât, ne-

bâbât, el yazıları koleksiyonu yapmakla, Râgûza'dan, İTloransa'dan, Venedik'ten, Yunanistan'dan gelen dostlarını kabul ile meşgul oldu. Âlimin boş vakitleri imparator ve ilimler için faydasız olmadı. İmparator'un hayvanât bahçesini zenginleştirdi;²⁴⁷ Viyana Nebâbât Bahçesi'nde Acem leylakı ile -dülbend (sarık) den me'hûz olan ismi aslının Şark'lılığını göstermekte olan- «Tolip» (lâle) yi yetiştirdi;²⁴⁸ bir takım da gayet güzel yazma kitaplar gönderdi ki, en şâyân-ı dikkat olan Dioskorid'in eserleri Viyana İmparatorluk Kütüphânesi'nin en kıymetli hazînelerinden-dir.²⁴⁹

îzabel'in me'mûrlanna ruhsat verilerek Transilvanya hududunun tâyini işindeki ihtilâfları halletmesini emreden Tamışvar Vâlîsi'ne hitaben yazılmış bir mektubun ulaştırılmasına me'mûr oldular. Bunların gitmesinden önce, Mangrali Prensi, yâhud Busbek'in adlandırmasıyla «Kolhida Dadyan» atebe-i pâdişâhiye yüz sürmek ve itaatinin işareti olarak gayet güzel bir yâkût takdim etmek üzere İstanbul'a gelmişti. Bu sıradadır ki, Sultân Süleyman Rus hükümdarına bir mektup yazarak, birinci defa olmak üzere «Çar» unvanını vermiş olduğu bu kâğıdda eskiden Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mevcut bulunmuş olan dostça münâsebetleri hatırlatmış ve kürk ticâreti için Moskova'ya giden Osmanlı tacirlerini tavsiye etmiştir.²⁵⁰

İspanya, Venedik Ve Fransa Elçilerinin Gelmesi

Yine o sırada Venedik, Fransa, İspanya elçileri İstanbul'a geldiler, İspanya Kralı II. Felip'in maslahatgüzarı olan Sakızlı Frankı, efendisi için sulh istedi; lâkin Ceneviz balyozunun nail olamadığı gibi, bu da olamadı.²⁵¹ Rüstem ile Duk Dö Ferrara arasında teâtî olunan bir muhabere üzerine Dük, Vezîr-i Âzam tarafından vâki' olan taleb mucibince, Yahudi Zoan Migez'in kardeşine ailesiyle birlikte Feare Dukalığı'ndan çıkmağa müsâade verdiğini

²⁴⁷ Mektup: 3. <Quod eum (leonem) cum, ichneumpne Caesari dono destina-veram.>

²⁴⁸ Arabça'da «telbe» kelimesi lâle fidanı manasındır. (Ham-mer'de «Talbe» şeklinde yazılan bu kelime Kaamuz Tercümesi'-nin «t.l.b.» ve «t.l.b.» maddelerinde bulunamadı. Mütercim).

²⁴⁹ «Sunt credo libri haud infra 240, quos manu transmisi venetlas, ut inde Viennam deportentur, nam Caesariae bibliothecae eos destinavi, unum re-lignt con&stantinopoli Dloscorldem, centum ducatis indlcabatur şurama Caesarei non mei marsupü» (Mektup: 4).

²⁵⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/430-432.

²⁵¹ I1 Bailo genovese parti (4 novembre 1558) aveva domandato la pace per il Redî Spagna.> (Venedik elçisinin raporu, Avusturya Hanedanı Ha-zine-i Evrakı'nda; Altoer Weis'In rapora 22 Kânun-İ evvel 1564 tarihli).

Rüstem Paşa'ya bildirdi.²⁵² Zoan Migez o Portekizli Yahudi'dir ki, sonraları Don Zozef nâmı altında Sultan Selîm'-in fevkalâde teveccüh ve iltifatına mazhar olarak, onun saltanatı müd-detince her türlü işte oldukça ileri derecede nüfuzunu kullanmış ve bazen sulh ve harb işlerine hâkim olmuş ve nihayet Duk Dö Naksos unvanını almıştır. Busbek, Macar'dan dönme olan Ferhâd Paşa hakkında Duk Dö Ferrara kadar hatır-şinâslık gösterdi. Ferhâd Paşa'nın, akrabasının getirilmesini rica etmesi üzerine, Busbek, Ferhâd'ın peder ve biraderinin sünnet edilmiş olduğunu bildiğinden, eğer dînen memnu' değilse bundan kolay birşey olamayacağını ifâde etti.²⁵³ Ferhâd Paşa, yeniçerileri in* tizam altına almak suretiyle Pâdişâh'ın o derecelerde teveccühüne mazhar olmuştu ki, sevgili şehzadesi Mehmed'in kızı olan torunu Hümâ Sultam ona nikahlamış ve vezirlerin adedini artırarak vezîr rütbesine yükseltmiştir. Ferhâd gayet güzel yazı yazdığından Kur'ân yazar, ve her nüshasını yüz altına satarak aldığı parayı cenazesi masrafı için saklardı. Ne tarihçiler, ne de hazîne-i evrak pâdişâh dâmâdı olarak o zamana kadar Osmanlı Devletimde görülmemiş olan dördüncü vezâretin icadına sebep olan bu mühtedinin eski adından ve vatanından haber vermiyorlar.²⁵⁴

Dâhili Muharebenin Sebepleri

Macaristan'la olan düşmanlığın, sulhle ilgili başlangıçtaki şartların hikâyesi bizi Busbek'le birlikte Üsküdar ordugâhına sevk etti. Sultan Süleyman'ın Üsküdar'a geçmesi oğullarının çekişmelerine son vermek ve rekabetlerinin devleti tehdi etmekte olduğu dahilî muharebelerin önü-nü

²⁵² Duk Dö Ferrara'nın mektubu, 6 Mart 1558. Jozef hakkında. Venedik Do-cu'na hitaben yazılmış (Avusturya Hanedanı Hazîne-j Evrakı'nda Muhar-rerât-ı Türkiye Şübesi'nde Venedik Evrakı) ve vezîr-i âzam Sinan Paşa' nın mührünü taşıyan bir fermada su îbare vardır: «Kıdve-i erbabü'U vakar frenfc begi Yâsîf Nazi zld İtaate».

²⁵³ «Ferhad-Pascha, qui neptem Soullmant habet, quinto loco veziri adeptus petebat matri suae et soror ad se veniendi potestatem; nû futurum ciius si per religionem liceret; sciebam (Busbek diyor), patrem et rem illius non multo a tempore circumcisos (Ferdinand'ın gizli bir memurunun -ki malûmatlı bir adam olup Busbek'in bulunduğu sırada İstanbul'da bulunuyordu- 20 Eylül 1561 tarihli raporunda su fıkra görülür: <Questo Aga e di nazlone Ungaro, d'eta d'anni 35, fu schiavo di quel T İbra'm Bassa amazzato da Sr. Suleiman> (Sultan Süleyman'ın kız torunu, Mihriman'ın kızıyla evlenmiş olan Ahmed Paşa Ferhâd Paşa ile birlikte Pâdişâh'ın husûsi teveccühüne mazhardı. Busbek, 3 Tesrî-i İ sanlı 1561' tarihli raporunda bu hususta, şöyle diyor: «Is cui desponsa fuit Bos-temi filia, creatus est beglerbegus Graeciae, ipse vero beglerbegus vezi-rorum numero adjunctus. Is prîncipem arcto consanguinitatis adtingit gra-du, utpote ex Ullus amita. Selimi sorore natus est, ob id magna apud prîncipem autoritate et <ratia.> Ahmed I. Seitm'in hemşiresinin oğlu degil, hemşiresinin kumın oğlu idi. İmparatorluk ve Krallık Hazîne-i Evrakı.

²⁵⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/432-433.

almak maksadına dayanıyordu. Avusturya ve Osmanlı Devleti arasındaki müzâkereleri tâkîb etmezden önce, bu uğursuz münazaaların aslını bulmak ve fecî sonuçlarının sebeplerini incelemek gerekmektedir. Bu hususta malûmat veren müverrihler Busbek'in raporlarındaki vekayîi iktibas etmişlerdir. Bu menbâ, hakîkaten i'timâda şâyân ise de, kâfi değildir. Daha doğru bir vesikadan, yâni Osmanlı yazarlarından Âlî Efendi'-nin rivayetinden vaziyete aydınlık getireceğiz ki, şehzadeler mürebbîsi Lala Mustafa Paşa'nın kâtibi sıfatıyla Sultân Süleyman ile oğlu Bâyezîd arasında teâtî olunan mektupları yalnız görmüş değil, hattâ Mustafa'nın bâzı mektuplarını kaleme almış ve sonradan bu vak'ayı husûsî bir eserde tafsil etmiştir.²⁵⁵ Mustafa, vezîr-i âzam Ahmed Paşa himayesiyle terakki ettiğinden bittabi vezîr-i âzam Rüstem Paşa'mn kinini kazanmıştı. Bundan dolayı Rüstem, vezîr-i âzamlığa gelince o zaman ikinci emîr-i âhur bulunan Mustafa'yı azl ile ondan daha aşağı olan başçaşni-gîrlik me'mûriyetine nakl etti. Daha sonra sancak beğliğiyle Safed'e gönderdi. Nihayet, Mustafa'nın Şehzade Bâyezîd'e mensubiyetini bildiği cihetle, onu Şehzade Selîm'e kethüda tâyîn etmek mahvı için en emîn yol olacağını düşündü; fakat meramına nail olamadı. Ziyadesiyle hiylekâr olan Mustafa yeni mevkiinden istifâdeye muvaffak oldu. Eski efendisi olan Şehzade Bâyezîd'e hıyanet ederek Şehzâde'yi büsbütün mahv etmek için, kendisiyle olan geçmiş münâsebetlerini kullanmayı kararlaştırdı. Bu suretle Selîm'e tahtı te'mîn ederek, emniyet ve teşekkürüne lâîk olduğunu göstermekte ve gelecekte saltanatında vezîr-i âzamlığa yükselmeyi ümîd etmekteydi.

Bu haris maksadlarından dolayı, Şehzade Selîm'e bildirdi ki, eğer Rüstem Paşa bir mâni çıkarmıyacak olursa, Pâdişâhın büyük oğlu sıfatıyla tahta vâsıl olması muhakkaktır. Fakat Rüstem, saltanatı Bâyezîd'e sağlamak için pederine kendisini zevlerinin esîri bir sarhoş ve hükümdarlık için iktidarsız bir şehzade olarak arz etmek için hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır. Şurasını da ilâve etti ki, eğer kendisine tam bir serbestlik verilecek olursa, durum yakında tamâmiyle değişecektir. Selim, Mustafa'ya tam mânâsiyle izin verdi. Mesaîsinin mükâfatı olarak vezîr-i âzamlığa nasb edileceğini de îmâ etti. Bunun üzerine Mustafa işe girişti. Şehzade Bâyezîd'e yazdığı birinci

²⁵⁵ Nadiretü'l-Muhârib ki, nesir ve nazımdan mürekkeptir. Âlî, bu eserini târihine hemen kamilen geçirmiştir. Peçevî «Mukaddema Şâm-ı şerîfde Lala Mustafa Paşa'nun kâtibi divânî ve sonra Acem'e serdâr iken tezkirecisi» olan Âlî'nin, o zaman Acem Şahına yazılan mektupların kâtibi olduğu gibi, vak'ala-rın bir kısmının kendisinin mazbutu olduğunu, bir kısmının ise ifâdeleri vesîka değerinde olan küslerden işitmiş olduğunu beyân eder. (İstanbul basımı, c. 1, s. 386).

mektupta eski sadâkatini bir maske olarak kullanmak suretiyle, saltanat tahtına yükselmesine yegâne mâninin; Selîm'den ibaret ve bu mâninin ortadan kaldırılmasının kolay olduğunu yazdı. Bu kâğıdı Selîm'e gösterdikten sonra, emîn bir adam vâsıta-siyle Bâyezîd'e gönderdi. Bâyezîd, kurulan tuzağa tutularak, Mustafa'nın hâinâne tekliflerini kabul ettiğini bildiren bir cevap yazdı ki, Mustafa bu cevâbı açılmamış olarak Selîm'e teslim etti. Ondan sonra entrikalarının netîcesini çabuklaştırmak için Bâyezîd'e biraderini acı tahkirlerle nizâ'a davet etmesini bildirdi. Bâyezîd bu nasihata uyararak, Selîm'e bir tahkir mektubu yazdı ve buna bir kadın libası, bir hotoz, bir öreke ilâve etti. Selîm, bu muhtelif eşyayı Süleyman'a gönderdi. Pâdişâh, Bâyezîd'in büyük kardeşine gösterdiği şu hürmetsizlikten öfkelenerek kendisine tehdîd-kâr bir kâğıd yazdı. Mustafa, mektupçuyu öldürdüp mektubu yaktırdı, Selîm, bu vak'ayı Bâyezîd'e yüklemek suretiyle babasına bildirdi. Sultân Süleyman, emirleri hakkında böyle muamele edilmesinden hiddete kapılarak Bâyezîd'in Suriye ve Mısır yolunun anahtarı olan Karaman'da²⁵⁶ daha ziyâde vâlîlik etmesini tehlikeli bularak bir başka vilâyete gönderilmesine karar vermekle beraber, taraftarlık isnâd olunmamak için bu tedbîri Selîm hakkında da icra etti. Şehzade Selîm, Manisa hükümetinin idare merkezi olan Saruhan'dan Anadolu hükümetinin merkezi olan Kütahya'ya, Bâyezîd dahî Karaman Vâlîliği'ne bedel merkezi Amasya olan Rûm eyâleti valiliğine gönderildi.²⁵⁷

Şehzade Bâyezîd'in Mağlûbiyeti Ve İran'a Firarı

Bu emirlerin tebliği üzerine Selîm Bursa'ya gitti; lâkin Bâyezîd Kon-ya'da kaldı. Sultân Süleyman, Bâyezîd'e vazifesini hatırlatmak için dördüncü vezîr Pertev Paşa'yı gönderdi; Bâyezîd'in kötü bir davranışta bulunmasına mahal kalmaması ve bu me'mûriyete sırf bir babalık muhabbeti şekli verilmesi için üçüncü vezîr Sokollu Mehmed Paşa'yı da Selîm'e gönderdi. Lâkin Bâyezîd itaat etmekten çekinerek alelacele yirmibin Kürd, Türkmen, Suriyeli'den mürekkebi bir ordu topladı. Bu haber üzerine Sultân Süleyman

²⁵⁶ Venedik elçisinin 7 Kasım 1558 tarihli raporundan anlaşılıyor ki, Bâyezîd Suriye valiliğini arzu ediyordu: «Bajeid, doppo la morte della madre avendo perduto la speranza di ottoner la Soria, spera di conseguire sua intenzione colle arme.»

²⁵⁷ ÂH, Peçevî, Solak-zade. Busbek. mektup: 3: «Nam in ceteris curis quibus angebatur animus Souleimami, nem erat posterna, ne Bajazetes, intercepto Iconio in Syriam se dimittens, inde in Aegyptum irrumpet.» Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/433-435.

Anadolu Beğlerbeği Cenâbî Ahmed, Karaman Beğlerbeği Solak Ferhâd, önceleri Şehzade Selîm'in lalâlığında bulunan Dülkadiriyye beğlerbeği Keylûn Alî, eski Ramazanoğlu Hanedanından Adana beği Piri Paşalar*ın - Bâyezîd tarafından vuku bulacak her türlü sulh teşebbüslerine mukavemet etmek üzere- askerleriyle beraber Konya ovasına gitmelerini emretti. Sokollu Mehmed Paşa dahî üçbin yeniçeri ve bir fırka sipâhî ile silâhdârları, cebecileri, topçuları alarak kırk topla birlikte bunlara iltihak etmeğe me'mûr oldu (30 Receb 966-8 Mayıs 1559). İstanbul fethinin yıldönümü olan 29 Mayıs'ta iki fırka muharebeye girdiler. Cenk şiddetli oldu ve muzafferiyet uzun bir müddet ortada kaldı; lâkin ertesi gün (21 Şa'ban 966 - 30 Mayıs 1559) Bâyezîd tamamen mağlûb olarak oğlu Orhan ile beraber Amasya'ya iltica etti. Oradan babasına bir mektup yazarak bunda samîmi şekilde nedametini arz edip, kendisi ve dört oğlu için af talep ediyordu. Ancak bu mektup Mustafa Paşa'mn gizlice tâyin ettiği adamların eline geçerek Sultân Süleyman'a ulaşmadı.²⁵⁸

Pâdişâh, muharebenin neticesini haber aldıktan yedi gün sonra, yâni 29 Şa'bân (6 Haziran)'da harb meydanına daha yakın olmak için Üsküdar ordugâhına gitti.²⁵⁹ Bâyezîd, mağlûbiyetine rağmen başına oniki-bin kişi kadar daha topladı; çünkü halk Bâyezîd'in münzevî hayatını kardeşinin sefihâne hayâtına tercih ederek, ona muhabbet göstermekte ve Selim validesinin yuvarlak ve şişkin çehresini andırdığı halde,²⁶⁰ Bâ-yezîd'in babasının eşkâlini göstermesi halk tarafından memnuniyetle görülmekte idi. Bâyezîd dört oğluyla beraber kendisini askerinin muhâfa- zasına tevdi ederek ve hareminden ve sâdık hizmetkârlarından ağlaya ağlaya ayrılarak hazînesinin en kıymetli eşyâsıyla beraber İran hududuna yöneldi (1 Şevval - 7 Temmuz). Sivas Vâlîsi'nden otuzbin altın borç olarak aldığı o taraflara

²⁵⁸ «Lala Paşa dldükleri hıznlr-i muhtâlün rahzenlerine rast gelüp haber ve eserleri zahir olmadı.» Peçevî (Müverrihin nakl ettiği bu ibare İstanbul nüshası Peçevî'de, c. 1, s. 293, evveliyile beraber «öyle yazılıdır: «Sultan Bâyezîd-i derdîmend hun-ı ciğer ezüp ve dlde-i gam-dldesinden kanlı yaslar akıdıp dört sehzadesinün dahi Kan İle fthmhte gözleri yaşı İle hezar tevbe ve istiğfar ve acz ü inkisar İle bir mektub yazdırdı ve «Benden sâdır olan ceml'-i evzâ-ı nâ-hemvâr Lala Mustafa Paşa'mn lkaasıdır; beni azdırdı» didi, ve bir iki nesfm-i sabâdan müsteâr âdâm ilkaa (İlgar) it-dirüp rikâb-ı hümâyûna gönderdi Amma bunlar dahi Lala Mustafa Faşa' nın rahzenlerine düş aldı. Haber ve eserleri zahir olmadı» (Mütercim).

²⁵⁹ Busbek, üçüncü mektubunda Pâdişâh'ın «59 Haziranının be^ şihci günü» İstanbul'dan çıktığını yazıyor. Peçevî 28 Şaban târihini gösteriyor. Busbek'in Bâyezîd'in tâm i'timâdına nail dediği şahıs, onun yazdığı aslen Kürd olan Churtus dediği, Peçevî'nin söylediği Kuduz Ferhâd'dır, ki beşinci vezir Fer-hâd Paşa ve Konya ovasında Selimlerle birlikte cenk ederken sağ elini kaybeden Solak Ferhâd ile karıştırılmamalıdır.

²⁶⁰ «Cum in Seliino nulla oris ejus (Sulelmani) simiUtudo appareret, ma-ternae quidem faciel et habitus expressae notae sed mulieris in vulgus dum viveret odlosae, multo gravis abdomine indecora, ut militan facetla pollenta saglnatus diceretur.» (Busbek'in mektupları: 4). «Bidem mllites Bajazetum Sofû vocare soltti, hoc est quieti et litterarum studio deditum,» (Yine orada).

vergi tarhetmek suretiyle onsekizbin altınla otuz-bir deve, altmış at, yirmi katır tedârik etmişti. Sultân Süleyman; Bâyezîd'in çekildiğini haber alınca üçüncü vezîr Sokollu Mehmed Paşa ile Rumeli beğlerbeği Kızıl-Ahmedli Mustafa Paşa'yı Üsküdar ordugâhından ayırıp Şehzade Selîm'e iltihaka ve onun kuvvetiyle birlikte firarının ordusunu takibe me'mûr etti. Selim, Sivas'ta vezirin gelişini beklemekle beraber Malatya beği Mustafa'yı, Ayntâb beği Husrev'i, Sivas beğlerbeği Temerrüd Alî Paşa'yı kardeşinin arkasından gönderdi. Bunlar, Acem hududuna yakın «Saat Çukuru»²⁶¹ denilen yerde Şehzade takımını bularak şiddetli hücum gösterdiler. Israrlı bir cenkten sonra Bâyezîd'in askeri silâhlarının kuvvetinden ziyâde hayvanlarının sür'atine güvenerek yollarında devam ettiler.²⁶² Erzurum beğlerbeği Ayaş Paşa -ki kardeşi Sinan Paşa sonradan Tunus'ta Halkulvad'ı ve Macaristan'da Raab (Yanık) kalesini feth etmiştir- bedbaht Şehzâde'nin karşısına çıkmadığı gibi, firarını kolaylaştırmak için birkaç yük mal ve mih ve şâire gönderdi. Bu vak'alardan sonra Sultân Süleyman Sokollu ile Adana Valisi Ramar zanoğlu Pîrî Paşa'ya âsînin bundan böyle vuku bulacak hareketlerine dikkat etmek üzere Haleb'de kışlamalarını emretti. Ayaş Paşa, Bâyezîd'e hizmetini hayatiyle ödeyerek, me'mûriyeti, Şehzâde'nin takibinde temayüz eden Malatya beğine verildi. Husrev Beğ de Pasin sancağına²⁶³ tayin olundu. Vezîr-i âzam Rüstem Paşa, Lala Mustafa'nın entrikalarını anlamağa başladığı cihetle, bu felâketlerin sebebi hep o olduğunu Fâdişah'a arz ederek Mustafa'yı uzaklaştırmağa muvaffak oldu. Mustafa Paşa gözden düşerek sancak-beğliği ile Pozağa'ya gönderildi; onun yerine Tütünsüz Hüseyin nasb olundu.²⁶⁴ Lâkin Şehzade Selim'in iltiması üzerine Tamiş-var'a getirilerek, bu kadar dirayetli bir adamın İran hududu üzerinde bulunması faydalı olacağı hakkında yine Şehzâde'nin, pederi nezdinde hâsıl ettirdiği kanaate dayanılarak, Vân valiliğine nakl edildi. Süleyman ve Selîm Bâyezîd'in isyanını haber vermek ve âsîyi kabul edip de

²⁶¹ Peçevî dahî (c. 1, s. 394) Saat Çukuru demişse de diğer târihlerde yazıldığına göre «Sa'd Çukuru» olacaktır.

²⁶² «Koskuna kuvvet, kamçıya bereket diyerek».

²⁶³ Fozaga sunmak begl Tütünsüz Hüseyin Pasa Şehzade Selîm'e Lala nasb olundu. (Mütercim).

²⁶⁴ Şehzade Selim Mustafa Paşa'nın lalalıkta bırakılmasını istemişti. Ona müşâade olunmayıp Taraişvar verildi. Sonradan paşa'nın feryâd ve 8e-İtm'den İstimdadı üzerine Van'a getirildi. Maksudı Selim tahta geçince vezîr-i âzam olmaktı. Muvaffak olamadı. Sultan Süleyman asrında «bundan ziyade kesr-i araz-ı saltanat vaki' olmamışdur». Mustafa Paşa, Sultan Selim'den iltifat ümidinde iken nice musibete uğradı; Kıbn's fethinde o kadar hizmeti görülmüşken hiçe geçti. m. Murad asrında dahi Acem seferinde muazzam fetihlere muvaffak olduğu halde mükâfat göremeyip bilâkis dedikodu ve çekişmelere mevzu oldu. Çak sonra, vezîr Ah-med Paşa'nın vefatında vezîr-i sânl bulunduğu halde yine mühür kendisinden tehallûf etti.» Peçevîden telhis, 1; s. 396. Mütercim.

iki hükümet arasındaki barış durumunu bozmamasını tebliğ etmek üzere derhâl Acem Şâhı'na mektup yazdılar.²⁶⁵

Erivan (Revan) Vâfisi Şahkulı, Esterâbâd taraflarına sefer yapmakla meşgul olan Şâh'dan alacağı talimatı beklemek üzere Şehzâde'yi tevkif ediyordu. Bâyezîd'in vusulü kendisine biraderi Elkas Mirzâ'nın firarını hatırlatmakta olan Şâh Tahmasb²⁶⁶ Nizâmü'd-dîn Şahkulı Ustaclu Hân'ı mihmandar tâyin ederek ona ve Azerbaycan vezîri Gıyâsü'd-dîn Atâul-lah'a Şehzâde'nin istikbâlini emretti. Şehzadeye de kendisini mertebesine lâıyk bir karşılama ile Tebriz'e kabul edeceğini, afva uğrayıp da döndüğü zaman pederine tebliğ etmek üzere bâzı mahrem sözleri olduğunu, kendi evlâdı gibi muamele göstermekle bahtiyar olacağını yazdı,²⁶⁷ Şâh derhâl Tebriz'e²⁶⁸ giderek, misafirini îrân şâhlanınca mu'tâd olan debdebe ile kabul eyledi (23 Safer 967 - 24 Teşrîn-i sâni 1559). Altın, gümüş, inci, küçük taşlarla dolu otuz tabak Şehzâde'nin başı üzerinde saçılarak kıymetdâr eyerler örülmüş dokuz at hediye edildi. Bâyezîd dahî Şâh'a bir Osmanlı şehzadesine lâıyk olan muameleyi gösterdi. Yolu üzerine ipekten, Şam kadifesinden, diğer kıymetli kumaşlardan serdirerek hediyelerine mukabil altın işlemeli gâşiyeler ile elli Türkmen atı ve gümüş eyerli diğer oniki at hediye edildi.²⁶⁹ Şehzadenin süvarileri parlak hünelerleriyle Acemler'i hayrete düşürdüler. Lâkin içlerinden en ziyâde Kuduz Ferhâd dikkat çekerek kuvvet ve mahareti nazarların kendisine yönelmesine yolaçtı.²⁷⁰ Ferhâd, Osmanlılığın her şeyde üstün olduğu hissine bağlı olarak, halka

²⁶⁵ Süleyman'ın bu mektubu Rûz-nante'nin zeylinde 40 numara ile kayıtlıdır. Selim'in mektubu Defterdar İbrahim Efendi'nin inşasında mukay-yedir. Avusturya, İmparatorluk Hanedanı Hazîne-i Evrakı, nu: 424, varak: 25 ve 26.

²⁶⁶ «(Tahmasb) her zaman nudem&sma «Bu bize Elkas'a neâmü'l-bedel Ce-nab-ı Bârl'den Wr atıyye-l azîmedür» dir İdi. Peçevt c. 1, s. 397.

²⁶⁷ Btaunemea Estil-ı Sflm^mfnt zeyli, nu: 59; Relsülküttab Sarı Abdullah Kfendl'nin Evrat-ı tty**dyy* Mecmuasında, nu: 43. Mütercim.

²⁶⁸ Peçflvi'He, o. T, s, W?.

²⁶⁹ Peçevl, Şâh ve Şehzâde'nin mülakatı, tarafların ihtlâmâtı hakkında su tafsîlâtı verir: (c. 1, s. 398) «Da'vayı Übtvvet ve bünvvet ile öpüşüp ko-çuşdûr; hatta Şâh-zade'nin saray-ı şaha hln-l duhûlünde pây-endâz mu-savvir kumaşlar dşetdiler, ve otuz tabak zer ü simi inctt ve pîrûze ve la'l-i rîzeler ile niemlû ve mahlut olarak Şâh-zâde'nin farkına (?) îsâr itdiler. Fevkalhâd üyb'sât ve neşât gösterdiler; o sırada Şâh, girân-baha bir ta-kel murassa'ı kendi eliyile destâr-ı Şehzadece koydu. Şehzade konağına giderken de raht-ı murassa' ve zeyn-i zerrin ile dokuz at verdi. Bâyezîd da-hî beş gün sonra Şâh'ı dâ'vetinde saraydan kendi İkametgâhına kadar pâyendâz kumaşlar dşeyerek başından bir çok cevahir ve nevadtr atdı; serftser ve zer-bâft çullar ile elli at, bir kaç kise sim ü zerr, hokka hokka dürr ü güher, bir tlg-i mücevher, bir murassa hançer, bin tonlık kadar aknise ve serâser pîşikeş itdi. Tekrar Tahmasb bir ziyafet çekerek üç yüz kise nukûd, bir kaç tavile at, nice sırmalı kumaşlar, altun ve gümüşden ©vânî-i işret, vesaire virdi.» (Mütercim)

²⁷⁰ Busbek bütün tafsîlâtına muttali' olmamakla beraber bu işten biraz malûmat almış olduğundan Kuduz Ferhâd'ı «Chuntum» şeklinde isimlendirerek vaka'yı da Bâyezîd'in Konya ordugâhına nakleder: «Iui, quo dle İn Castra ad eum venemnt, equestrl» pugoaeslmulacrum edlderunt.

gösterilmekte olan şu gösteriş kavgasının hakîkî bir mücâdeleye dönüştürülmesini tekîf etti, ve şu suretle İran tacının Şehzâde'ye intikal etmesinin hemen hemen şüphesiz olacağını söyledi. Bâyezîd, bu sözleri şiddetle takbih edip, bunu tekrar edecek olursa îdâm edeceğini mahremlerine tebliğ etti.²⁷¹ Ancak bu hâdis, ister Bâyezîd'in emirlerine rağmen yayılmış olsun, ister Şâh alelade bir ihtiyat tedbîri almak istemiş bulunsun, Şehzâde'nin askeri -maişet masraflarından Bâyezîd'i kollamak bahanesiyle- hânlara, sultânlara Öylesine taksim olundu ki, artık az kalan maiyyetinden bundan böyle hiçbir korku kalmadı.²⁷²

Safeviler'le Osmanlı Devleti Arasında Müzâkereler

O zamandan itibaren, Şâh'ın siyâseti, Bâyezîd'in İran'da bulunmasından kendisince terettüb eden endişeden, Şehzâde'yi babasına teslim etmekle nail olmayı ümîd ettiği faydalardan ibaret oldu. Süleyman ve Selîm'in Tahmasb ile muharebesi, Pâdişâh ile Şehzâde'yi bir oğul ile bir kardeşin ölümüne susamış ve Şâh'ı da misafirinin hayatını alçakça satmağa hazır göstermektedir. Osmanlı Devleti vekayi-nâmeleri bu sık teâtî edilen başka bir evrak numunesi göstermediği gibi, diğer milletlerin târihinde de misafirperverlik vazifelerinin ihlâlî ve saltanat hanedanından bir şahsın helak edilmesi için bu kadar kat'î ve resmî müzâkereler yapıldığına misâl yoktur. Binâenaleyh bu fecî hâdis üzerinde durmamıza ve ahvâlin çerçevesine dâir tafsilât vermemize müsâade olunsun.

Süleyman ile Tahmasb'm ilk iki mektupları bu yolda birbirine tesadüf etmiş gibi görünüyor. Pâdişâh mektubunda Bâyezîd'in isyanım İran hükümdarına yazıyor ve Konya muharebesini anlatıyordu. Şâh da saray zabitlerinden Alî Ağa vâsıtasıyla gönderdiği mektubunda Şehzade için şefaât taleb ediyordu.²⁷³ Süleyman ikinci bir mektupla Tebriz'e Sinan Beğ'i

²⁷¹ Bâyezîd'in İran tahini ele geçirmek tasavvurunda bulunması mes'elesine dâir Osmanlı müverrihlerinin yazdıkları bundan ibarettir. Solak-zâde bu rivayeti büsbütün asılsız sayar. Ve öyle bir teşebbüs vukuunda SünnüerHn kadîm düşmanı olan Acemler her taraftan ayaklanarak Şehzade Bâyezîd maiyye-tindeki Osmanlıların hepsini îdâm edecekleri muhakkak olduğundan, akliselim sahiplerinin buna imkân vermeyeceklerini söyler.

«Amma akla «ayet ba'id İdi; zira (İran) reaya ve berayası umûman sün-niler adüvvsî olmagla her canibden hücum İle asker-i Rûm akıbet mek- lıkr idi Peçevî s 397 ÇHilît İŞammer nîler adüvvsî olmagla her canibden hücum hûr ve mezmûm olmak mukarrer idi.» Peçevî, s. 397. ÇHilît, İŞammer, Feçervl yöttoe «Solak-zade demiştir. Mütercim.

²⁷² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/435-438.

²⁷³ Bu mektup Mösyö Dö Lõçof'un müverrihe hediye etigl mecmuada on-yedinci'dir. Peçevl Türkçe'ye tercümesini derceder.

gönderdi ki, bu mektupta Bâyezîd'in saltanat hukuku aleyhine cinayetini beyân ve Şehzâde'yi isyana tahrik eden Tursun Abdüşân-oğlu ile Ferrûh ve Seyfeddîn ibsâTin idamını, diğer müttehimlerin tevkifini, Amasya'da bulunan bir beğlerbeğine teslim edilmek üzere Şehzâde'nin tutuklu olarak oraya gönderilmesini Şâh'dan rica ile beraber af vaadiyle sözlerine son vermekteydi.²⁷⁴ Şehzade Selîm de mîrâhuru ve mahremi Torak Ağa'yı, biraderi Bâyezîd hakkında tahkirler ve küfürlerle dolu bir mektupla îran Şâhı'nın sarayına gönderdi. Biraderini «âsî» ve «şeytân-ı mağrur» lâkablariyle lâkaplandırarak, o taraftan gelen kervanları defalarca yağma etmiş olduğu cihetle, Şâh'ın himayesine lâyük olmadığını ve «Allah için muhabbet, Allah için nefret» kaidesi hükmünce bilâkis onun tahkirine yaraşır bulunduğunu bildiriyor ve Sa'dî'nin: «Kötüler hakkında iyilik etmek, iyiler hakkında kötülük etmek gibidir» mealindeki beytini yazıyordu.

Osmanlı mektupçusunun azimetinde Şâh eski zabitlerinden Nöbet Ağa vâsıtasıyla Pâdişâh'a, Dülkadiriyye ahâlîsinden ve Süleyman'ın tebeasın-dan Seyfeddîn Erişti²⁷⁵ Ağa vâsıtasıyla de Şehzade Selîm'e birer mektup gönderdi. Pâdişâh'a cevâbında Sultân Süleyman'ın mektubunu ve gönderiliş tarzını taayyüb edip, fakat siyâsî bir maharet olmak üzere - Erzurum Valisinin iki küçük zabiti ma'rifetiyle gelmiş olan- bu mektubun hakîkaten Süleyman tarafından mı gönderilmiş olduğunda şüphe eder gibi görünüyordu. Kendileri için ölümleri hayatlarından daha faydalı olduğu ifadesiyle iki nâme-ber tarafından teklif olunduğu veçhile Bâyezîd'in ve dört oğlunun îdâmı mes'elesine gelince, Pâdişâh'ın kendisinden bu hizmeti kabul etmesiyle dünyâ ve âhirette bir borç deruhde etmiş olduğunu²⁷⁶ îmâ ile beraber, işbu irâde-i sultanîye uymağa hazır ve bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın veryüzünde gölgesi olan ve evâmiri hâtem-i kaza ile mahtûm bulunan zâtın (yâni Süleyman'ın) emirlerine muntazır bulunduğunu bildiriyordu. Erişti Ağa vâsıtasıyla Şâh tarafından Şehzade Selîm'e gönderilen mektup, Sultân Süleyman'a gönderilene uyuyordu. Bunda putperest ve âsîlerin idamına dâir Kur'ân'm emrini zikr ettikten sonra, Bâyezîd'in ihracı, yâhud îdâmı hakkında teklif olunan tedbîrlerin hakkaniyete ve maslahata muvafık

²⁷⁴ Bûi~oâm*-i SWe7H*nl »yilinde, Nu: şî, 1 Şa.'b&n 997 (27 Nisan 1560).

²⁷⁵ Busbek'in buna dâir dolaştığını söylediği rivayetler i'timâda şâyân olmadığı gibi, Pâdişâh'ın şehzade hakkında infiali sebeplerine dâir olan ifadesi de j'timâda lâyük değildir. Busbek'in ifadesine göre güyâ sahte Mustafa'yı ortaya çıkaran Şehzade Bâyezîd imiş; Bâyezîd'in bu entrikası anlaşılınca ancak anasının şefaatiyle başını kurtarabilmiş. Sahte Mustafa'nın isyanından bahseden Osmanlı müverrihleri böyle birşey söylemezler.

²⁷⁶ Rûz-nâme-l Sü'eymâni 2eyn, nü: 63: «Hazft mâ ahdina'l-yeküm, vel-ahdl fi'd-dâreyni aleyna ve aleyküra.»

olduğuna me'mûrun şifahi îzâhâtı üzerine kaani' olduğunu yazıyordu.²⁷⁷

Tahmasb'm cinayette acelecilik göstermesi, zavallı Şehzade Bâyezîd'-den korkmakta olması ma'zeretinden dolayı da olmayıp, elçisi vâsıtasıyla bildirdiği şartlar, kendisi için bu fiilin bir ticâretten ibaret olduğunu gösterir. İhtiyar Nöbet Ağa, İstanbul'a ikinci me'mûriyetinde vaad olunan katlin mükâfatı olmak üzere Bâyezîd'in vefâtıyla münhall kalacak olan Bağdâd hükûmetinin Şâh'a verilmesini dîvânda talep etti. Lâkin Vezîr-i âzam birden sözünü keserek:

- «Bunun cevâbı bendedür; çıkalum.» dedi.

Vezîr, dîvân odasının hâricine çıkınca elçinin bu türlü taleblere cür'-et etmesini ayıplayarak, âsî, liyakatsiz Bâyezîd'in ayak takımından dan ve devlet için tehlikeli olmaları mümkün bulunmayan birkaç bin kişiden başka adam toplayamamış olduğunu; eğer Şâh Bâyezîd'in te'dîbinden im-tinâ'da devam ederse, iki hükûmet arasındaki iyi münâsebetlerin düşmanlığa dönüşeceğini ve bu takdirde bir Osmanlı ordusunun cânîyi ilticâgâ-hından çekip çıkarmak için pek az manialara tesadüf edeceğini; lâkin aksi takdirde dostluk bağlarının pekiştirilip İran Şâhı'mn hizmeti âlîcenâb-ca mükâfata mazhar olacağını ilâve etti.²⁷⁸

Süleyman, Tahmasb'm kati teklifinde öncelik aldığını görerek, bir cevap göndermekte sür'atli davranmakla beraber, ilâveten Şâh'm vükelâsına hediyeler de gönderdi. Dülkadiriyye ümerâsından eskiden Selîm'in kethudahğında bulunan Maraş Vâlîsi Sofu Alî Paşa²⁷⁹ ile kapucı-başı (mâbeynci) Hasan, Pâdişâh tarafından; Kara Mahmud Ağa da Şehzade Selîm tarafından İran'a gönderildi. Bu me'murlar Şâh'dan iki mektup getirdiler ki, biri Süleyman'a, diğeri Selîm'e yazılmıştı. Riyâkârâne ta'zîm-lerle dolu yüz kadar satırdan sonra Tahmasb, daha önce vermiş olduğu sözün safsata şeklinde tefsirine mebnî, yemininden dönmemiş olarak misafirini teslîm edebileceğini zanneder diyordu ki: Bâyezîd'i pederinden gönderilecek adamlara teslîm etmiyeceğine Şehzâde'nin yanında yemîn etmiş; fakat biraderinin göndereceği adamlara vermekten imtina edeceğini vaad etmemiş; bundan dolayı yemininden dönmüş olmaksızın Bâyezîd'i teslîm

²⁷⁷ Reîsü'l-küttâb San Abdullah Efendi Mttñse&t'ı. Nu: 79. Sultân Süleyman Bâyezîd'in ve dört oğlunun ihracını talep etti. Bûz-nam«-i Süleyman! rey-line müracaat, Nu: 63, 9 Reblülevvel 968 (27 Teşrine sânl 1560).

²⁷⁸ Peçevt'oin naklettiği ki muasırın çahAdeöne göre, Feçevl, v*xak: 131.

²⁷⁹ Busbekln Avusturya Hanedanı Hazne-1 Evrakı'ndaki 25 Ağustos 1561 tarihli raporu Maraş Paşa'sının avdetini bildirir.

edebilmesi için mutlaka Şehzade Selîm'in adamlar göndermesi iktizâ ediyor. Şâh tarafından Selîm'e yazılan ve mâbeyncisi Kara Mahmud tarafından ulaştırılan mektup da bu mealde idi.

Tahmasb, sadâkatinin bu türlü delillerinden sonra ihtiyar Nöbet Ağâ'nın o kadar öfkeyle reddolunan teklifine Sultân Süleyman'ın daha- mü-sâid bulunacağını ümîd ederek, Beşaret Ağâ vâsıtasıyla Pâdişâh'a verilen bu muhtırada bu teklifi yeniden arz etti. Şâh bu muhtırada Alî ve Hüseyin'in kabirlerinde (Kerbelâ ve Meşhee'de) -Iran müessesât-ı hayriy-yesine (evkafına) biri müfettiş, diğeri kâtib olmak üzere- iki me'mûr tâyin etmek arzusunda bulunduğunu belirtiyor, aynı zamanda bjr yâhud iki oğlunun sancak beğliğine tâ'yîn ve mu'tâd merasimle me'mûriyetle-rine oturtulmasını talep ediyordu ki, bu sancak ile Bağdâd'ı, yâhud hu-dudda diğeri bir mahalli kasd ettiği aşikârdı. Nihayet kendisine hizmet edecek şahısların terakki ve maaşlarına zamm ile taltif olunmalarının bâb-ı devlete arzına müsâade olunmasını niyaz ederek sözlerine son veriyordu.

Süleyman, bu üç noktaya muvakkat bir red ile cevap verdi; şu kadar ki, Bâyezîd ve oğulları iade ve teslîm olduğu zaman gayet müsâid bir suretle nazar-ı dikkate alacağını vaad etti.²⁸⁰

Sultân Süleyman, Şâh'a mektuplarında dostluk ve ihlâsını beyân etmekle beraber diğeri Şark hükümdarlarıyla muharebelerinde onun hakkında tahkîrâtta bulunuyordu. Ezcümle hacc için Türkiye'ye gelmiş olan Derviş Mehmed Bedahşânî'ye Burak Hân'ın ikinci halefi Özbek hüküm-dân Pîr Muhammed'e²⁸¹ hitaben vermiş olduğu mektupta şu fıkra bulunuyordu:

²⁸⁰ İnşa, Nu: 180. Bu muhaberenin mektupları tn*a'da re Mün^eat-i Feridun'da hiçbir tertîb gözetilmeksizin dere edilmiştir. Binâenaleyh Selim' İn Şâh'a İki mektubu 184 ve 185, doğru olan târîhî tertibine konulamamıştır. Zira mektubun hamili bildirmediği gibi ancak rlyakarane ta'zîl-mattaa ibaret «*» mektuplarda t&rlü dahi tâyin edilmemiştir.

²⁸¹ Peçevî, bu mektubu getirenler hakkında olaylara bizzat şâhid olan iki kişiden rivâyeten tafsilât verir ki, bunların biri Torak Çelebî'nin hizmetinden yetişmiş ve Sultân Selîm'in şehzadeliği hizmetinde ulûfecilere olup sonraları Sirem sancağında timâr almış olan Sinan Ağâ'dır; diğeri Sinan Paşazade Mehmed Paşa'nın nedimi olan Pîrî Efendi'dir. Pîrî Efendi irfan sahiplerinden olup Acem seferinde ağakapısı'nda ket-hudâyeri (yâni yeniçeri ağası kahyasının husûsî memuru) kâtibinin şâkirdlerinden imiş. Peçevî'nin elçi Nöbet Ağâ'nın Bağ-dâd'ı istediğine ve Rüstem Paşa'nın kendisini azarladığına dâir bunlardan naklettiği rivayette hakikat payı bulunması muhtemel ise de, yine Peçevî'nin Şâh Tahmâsb'a isnâdan dercet-tiği mektup, bize doğru görünmüyor; zîrâ Farsça değil, Türkçe olarak yazılmıştır.

(Şâh tarafından Şehzade Selîm'e yazılmış olan bu mektubun mealî şudur: İş'ânriiz veçhile Bâyezîd'in şenaatinin sonu olmadığını biz de biliyoruz. Lâkin hanedanınıza bağlılığımızı bilerek bizim yanımıza geldi, düşmana gitmedi. Kendisi de kötü emellerine nadim olmuştur. Af buyurursanız münâsib-dir. özellikle bize iltica edenleri pederiniz Pâdişâh hazretlerinin yazdığı veçhile, teslim etmek sânimıza yakışmaz. Biz dâima bu misillülere himaye ederiz. Şehzade Bâyezîd dahî «Bana şefaet etmeden gönderirseniz Sultân Mustafa'nın uğradığı felâkete uğrarım» diyor. Binâenaleyh af-nâme ihsan bu-yurulsun ki, kendisini iki tarafın namusuna lâyük bir surette gönderelim.»

- «Bu tâc-dâr-ı mağrur, bu şâh-ı gümrâh bir sefir göndererek şimdilik âtîfeten sulha müsâade gö'stermekliğimi mütevâzîâne istirham etmiş ise de,- ondan sonra âsî oğlum Bâyezîd'i kabul etmesiyle sulhu alçakça nakz etmiştir; binâenaleyh ba'demâ sözlerini i'tibâr-etmemeğe ve kendisini mahv için teşebbüsât-ı lâzimeye karar verdim. Özbek Hân bu te-şebbüsde hasbe'l-İslâmiyye bana muavenet edecektir.»

Derviş Türkmen Hânı Alî'ye, Alan Hâkimi İbrahim'e ulaştırılmasına me'mûr olduğu mektuplar da bu mealde olup, yalnız Şâh hakkındaki tah-kîr edici lâfızlarda bazı değişiklikler vardı. Yine o sırada, Şâh'dan şikâyetle, Gürcistan'ın İran tahakkümünden kurtararak Osmanlı himayesine alınmasını teklif etmek üzere Gürcistan Hâkimi'nin bâb-ı devlete göndermiş olduğu defterdarı Abdülallâm'a dahî şu cevap verildi:²⁸²

- «Şâh onbir sene muharebeden sonra nâil-i musalehâ olmuş ise de şehenşâh senin imdadına yetişmeğe, kederini sürura tahvil etmeğe hâ-zırdır.»

Şehzade Bâyezîd'in Kazvîn'de mevkîi günden güne ağırlaşıyordu. Şâh, zâten üçbine indirilmiş olan Şehzade askerinden bir takımının Esterâ-bâd'a göndereceği fırkaya yardımcı olarak verilmesini talep etmişti. Şehzade bu hususta muhalefet göstermedi; bilhassa kf, askerinden ekserisi Acemler'in altınlarıyla, iltifatlarıyla kazanılmıştı. Buna rağmen Şâh'ın ziyafetlerine davet olunmakta devam etti. Bu ziyafetlerden birinde Şâh ve Şehzade görünüşte dostça birlikte gezmekte bulundukları sırada Bâyezîd'in mâbeyncilerinden Arab Mehmed nâmında bir hâin, tenhâ düşürdüm zanmyla Şâh'm kulağına şöyle söyledi: «Pederine, büyük kardeşine isyan

Bâyezîd'i ya Bağdâd, yâhud küllî para mukabilinde satmaktan başka birşey düşünmeyen Şâh Tahmâsb'm nifakçılı-ğına ve Özellikle Şehzâde'nin encâm-ı hâline pek muvafık olan bu mektup, doğruluğuna bizzat delildir. Mektubun Türkçe olmasına gelince: Peçevî «Şâh Şehzâde'ye mektubunda aynıyle bu ta'bîri dercetdi» demiş olduğundan, Hammer bunu mektubun aslı zannetmiş ise de Peçevî'nin maksadı «Solak-zâde*-nin anladığı veçhile- «Mektubun mealı bu idi» demek olacaktır. Şu halde mektubun Farsça yazılmış olduğu anlaşılır. (Mütercim)1.

Sankovski'nin el yazısı ne Mâverây-ı Ceyhun hükümdarı olan bu Pîr Muhammed'den, ne de Burak Hân'ın vefatından sonra bir sene hüküm süren Timur'dan hiç bahsetmez.

²⁸² Rûz-nnte-İ Süleymant'de dercedilmts alan bu mektup Ferdinad'm hafiye me'mûrumın istanbul'dan 1561 târihi nihâyetiyle yazdığı mektuba tamâmiyle muvafiktir: «Scrisse alli Sîgnori (Süleyman) Georglani, quall sono Christlani, che dovessero esser İn lega contra il Perslano e de piû alhora scrisse al Tartaro, che dovesse prometter premlo a tutti queUi Tartari contro il Perslano.» Avusturya İmparatorluk Hanedanı Hazine-1 Evrakı. Yine o hafiye memuru Ağustos nihayeti tarihiyle şöyle yazıyor: «La Oeorgia conslste İn tre parti: la magglor confederata col Perslano, la seconda confederata col Gran Signor, la terza menoma in obbedlanza del Gran Turco. Ali! 21 Agosto Ü Turco mando suo Ambassadore a dette due parti con presentl di veste d'oro e sclmltare fornite d'oro; - lettere şeritte ai Tartaro Precopiense, ebe si debba pareehiarsi alla guerra col Perslano. Alli 22 Agosto mando a Selim 120.000 ducati et una sclmltara gloellata.»

etmiş oğuldan kendinizi muhafaza ediniz; zîrâ sizi öldürmek üzere bir iki tüfenk-endâza tenbîh etmiş.» Şâh bu ihtardan dehşete kapılarak karın ağrısına²⁸³ uğradığı bahanesiyle hemen çekilip gitti. Ancak vezirlerinden Ma'sûm ve Hasan Beğler Şâh nâmına Şehzâde'ye özür beyân ederek ikametgâhına götürdüler. Şehzâde'nin avdetinde Bâyezîd'in -Şâh'a söylenen sözleri arkadan dinlemiş bulunan- bir mahremi tah-mîn ettiği büyük felâketten kederlendiğinin alâmeti olarak külâhını yerlere atıp Arab Mehmed'in Şâh'a neler söylediğini haber verdi. Bunun üzerine mücrimin hemen başı kesildi. Arab Mehmed'in cinayet ortaklarından Aksak Seyfeddîn, mîr-i alay Mestân, sekbân-başı onun uğradığı hâle uğrayacaklarından korkarak Şâh'a sığındılar ve Arab Mehmed'in Şehzâ-de'yi niyetinden döndürmeğe çalıştığı için Öldürüldüğünü, onunla müttefik olduklarından bundan sonra fırsat bulursa kendilerini öldüreceğini beyân ettiler. Ertesi gün, halk hiddet ve şiddet sadâlarıyla Şehzâde'nin ikametgâhını kuşattı. Kuduz Ferhâd, sarayın girişini müdâfa etmek için sadâkatte devam eden bir miktar askeri topladı. Son demlerinin geldiği zamanda bulunan Bâyezîd, yabancı ellerine bırakmaktansa kendisi öldürmek için çocuklarını getirdi. Bu sırada Şâh'm vezirlerinden, Şehzâde'nin endîşesini teskin ile halkın hücumundan dolayı özür beyân etmek ve hil'at ve hulviyyât (şekerleme ve tatlılar) ikram etmek üzere Şâh tarafından me'mûr olan iki kişi zuhur etti. Bu gürültüyü çıkaranlar te'dîb edilecek gibi gösterildi. Ertesi gün (15 Cumadelulâ 967 - 12 Şubat 1560) Şehzade Şâh'ın daveti üzerine bir ziyafete gitti. Fakat bir takım korıcı-lann önlerinden geçerken bunlar Şehzâde'nin üzerine yürüyerek müdâfaa etmek isteyen adamlarını îdâm ile kendisini ve oğullarını ele geçirdiler. Yine o gün Bâyezîd'in muhafız ve askerlerinden sqzle veya fiilen efendilerine imdâd arzusunda bulunduklarını gösteren binden ziyâdesi îdâm olundu. Bununla beraber Şâh, Şehzâde'ye ma'zeret arzetmekte devam ve "halkın hücum ve tahkirinden muhafaza için bu türlü tedbîrlere müracaat zarurî olduğunu beyân ederdi."²⁸⁴

²⁸³ Şâh'ın tâbirince «göbek burusu». Pecevl, (Mütercim).

²⁸⁴ «Şâh, zavallı Şâh-zâde'ye «Bunu sizünle istişareden sonra yapmalı idük; bundan dolayı bizi ma'füvv görünüz. Malûmunuzdur ki. pederinize gönderilen İlcimiz «Şehzade yaptığı işe peşimân oldu; sebeb olanları bizüm re'ylmüzle öldürdük; isyan ihtimâli kalmamak için kendisi de mabûsdur» dhniş 2dl. Muhlislânüzi yalancı çıkarmağı tecviz lmezslnüz. Yemînimüz ylrîai bulmak için birkaç kişi İdam olmdt. Siz de bir nevi mahfûsiyyete ugradınız. Lakin bunların hiç bin slzün zararımız için değüldür.» diyerek derdmencl hayli aglatdı.» Pecevl'den telhis, c. 1, s. 467. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/439-443.

Şehzade Bâyezîd'in İdamı

Az bir müddet sonra Süleyman ve Selîm'in elçileri Şâh'a mektup ve hediyelerle birlikte vâsıl oldular. Teslim kat'î olarak kararlaştırılmıştı. Lâkin Şehzâde'nin vusulünde Tahmasb'm etmiş olduğu yeminin nakzını örtmek üzere alınacak olan şekilde uyuşmak lâzım geliyordu. Acemler'in kaplumbağa gibi eğri büğrü gider diplomatlıkları buna çâre bulmakta geç kalmadı: Yukarıda yazıldığı üzere Şâh, Şehzâde'yi Süleyman'ın adam-

larına değil, Selîm'in özel surette tâyin edeceği adamlara teslim edecekti. Tahmasb'm her türlü hiyle ile Örtmek istediği yeminini bozmayı şu şekilde yapmaktan maksadı, iyice yaşlanmış bir hâle gelen Sultân Süleyman'ın muhtemel vârisi Şehzade Selîm'in teveccühünü şimdiden sağlamaktı. Pâdişâh'm gönderdiği ikinci sefaret şu yeni teklifi arz etmek üzere Kazvîn'den hareket etti. Dülkadiriyyeli Sofu Alî Paşa Maraş'a dönerek, Hasan Ağa, Şâh'ın Selîm'e gönderdiği Beşaret Ağa nâmındaki elçi ile birlikte İstanbul'a doğru yoluna devam etti,²⁸⁵ Beşaret Ağa'nın Kütahya'ya gediği sırada idi ki, Pâdişâh'm torunu ve Şehzade Selîm'in oğlu bulunan onbeş yaşındaki Şehzade Murad'ın Manisa Valiliğine tâyin olunduğu haberi geldi (1 Receb 968 - 18 Mart 1561). Beşaret Ağa'nın yanına Ca'fer Sultân nâmında biri verilmişti ki, üç İran vezirinden, yâni Vezîr-i âzam Ma'sûm Hân Safevî'den, İran ser-askeri (korucu-başı) Sevin-dük Beğ'den, nişancı (i'timâdü'd-devle) Şahkulu Halîfe'den Sultân Süleyman'ın beş vezîri Rüstem, Alî, Mehmed, Pertev, Ferhâd Paşalar'a mektupları hâmil idi.²⁸⁶ Bu mektuplar, son sefaret ile gönderilen hediyelerden dolayı teşekkürlerini, Bâyezîd hakkındaki emirlerin sür'atle icrası vaadlerini ihtiva ediyordu. İran vükelâsı bunu fırsat bilerek yirmido-kuz sene cenk esnasında Pâdişâhın husûmeti İran'ı büyük felâketlere düşürmüş olduğunu, son altı sene zarfında İran'dan gönderilen dört elçinin hiçbiri ihsan şöyle dursun, hattâ

²⁸⁵ «Redierunt oratores, quos hic princeps ad Persam misit, Passa quldem Maraasensls ad suum Sangiacum divertit, Hasanaga accelerare jussus magnls itineribus huc venlt.» Busbek'In 25 Ağustos 1561 tarihli raporundan. Avusturya İmparatorluk Hanedanı Hazin e-i Evrakı İki gün geçince, yani 27 Ağustos'ta Busbek - Türkiye'deki yedi sene İkametinden sonra- memleketine çağınlmasını talep eder.

²⁸⁶ Rûz-name-i Süleyman! zeyli, Nu: 72. İmparatorluk Hanedanı Hazîne-1 EvraJcı'ndaki İbrahim Efendi tñşâ'smda, nu: 424, varak: 31, Ma'sûm Mlrzft İle nişancı Atâullah'ın Sokollu Mehmed Paşaya bir özel mektupları vardır ki, Şehzade Bayezld lehinde müdahale ricasını mutazammındır. Beşaret Aga ile gönderilen husûsi mektuba cevaben Selim tarafından Ş&h'a yazılmış mektup San Abdullah Brendi'nin tñşâ'sında 83 numaradadır.

bir hil'at ile bile taltif edilmediğini; «el-in-sâni ubeydil-ihsân» kaidesinin malûm ve tatlı ve sevimli sözlerin acı ve sert sözlere müreccah bulunduğunu; bir fiilin bir kıl ile çekilip götürülebileceğini; Bâyezîd mes'elesinin bitmiş nazariyle görülebileceğini; asker şevkine lüzum olmayıp dağlar hareket ettiği zaman insanlar kaçacağından bu tedbîrlerin memleketin asayişini ihlâl edeceğini mu'tedil ve nazikâne bir lisan ile Osmanlı vezirlerine ihtar ediyorlardı. Vezirler, verdikleri cevaplarda Bâyezîd'in hayâtından uzun uzadıya bahsederek bir oğulun babasına karşı şu isyanını en büyük kötülük olmak üzere gösteriyorlardı. Yeminin bozulmasını te'vîl için teklif edilen sureti, Şehzâde'nin teslimi vaadine muhalif görerek red ile, bu işin tesviyesinden sonra vâki' hizmetten dolayı mükâfata mazhar olacağını; Pâdişâh'm, bir hizmetin ifâsından «evvel» değil, ifâsından «sonra» mükâfat vermek mu'tâdı olduğunu; Sultân Süleyman'ın, Şâh nezdine diğer hiçbir devlete gönderilmemiş rütbede sefirler göndermek suretiyle dostluğunu isbât etmiş bulunduğunu îfâde ile sözlerini bitiriyorlardı.

Bu mektubu götüren ve Van Vâlîsi Husrev Paşa ile kapıcıbaşı Sinan Ağa'dan mürekkebe olan Süleyman'ın üçüncü sefareti Tebriz'e teveccüh etti. Şehzade Selîm de hem elçi, hem cellâd vazifesini görmek üzere ça-vuş-başı Alî Ağa'yi²⁸⁷ gönderdi. Bu Osmanlı me'murlarının gelişinde Şâh, Sinan Ağa'dan Bâyezîd'i tanıyıp tanımadığını sordu. O da gençliğinde gördüğünü, o vakitten beri görmemiş ise de kaşlarından, gözlerinden tanıyacağı ümidinde bulunduğunu söyledi. Bu cevap zavallı Şehzade için pek fena muameleye bahane oldu. Teslim edilmezden evvel Şâh Bâyezîd'in sakalını, saçlarını kestirdi. Şehzade «başında bir haşin imame, arkasında bir köhne câme» olduğu, «feracesi bir yeşil bî-kıymet sûf ve mi-yân-bendi bir kem-bahâ kuşak»²⁸⁸ dan ibaret bulunduğu halde, Selîm'in gönderdiği adama teslim olunarak, bu da Şehzâde'nin ve dört oğlunun üzerindeki vahşiyâne vazifesini İranlıların matem haftası içinde (15 Muharrem 969 / 25 Eylül 1561) îfâ etti ki, şîîlerin bu esnada Kerbelâ Vak'ası-na müteallik mersiyeler okuyarak, bunu gösterir facialar temsil ederek Hüseyin'in şehâdetinden

²⁸⁷ Reis Abdullah Efendi'nin İnşa'sında «Gülâb» diye adlandırılmıştır. Taşındığı Süleyman'ın mektubu -ki bu mecmuada 81 numaradadır- manasız kelmât-ı ihlaslye ile dolu İklyüzelli satırı hâvidir. Şehzade Selimin onyedti satırdan ibaret tezkiresi (San Abdullah Efendi tnsa'sı, Nu: 82) Rüstem Paşa'nın vefatından beri Bâyezîd'in idamına mâni kalmadığını ve bu husustaki hizmeti şâyân-ı takdir olacağını beyân ije Ş&h'ı teşvik ediyor.

²⁸⁸ Müverrihn tercümesinden tercüme yerine, Peçevl'den aynen alınmıştır, MÜterclm.

dolayı esef-hân olurlar.²⁸⁹ Bu defa beş Osmanlı şehzadesinin felâketli sonu, Kerbelâ Vak'asını hatırlatmak için İran'da halka gösterilen manazrayı unutturdu; halkın bu günlerde Hüseyin'in katli hakkında mu'tâd olan lanetleri yerine, Süleyman'ın ma'sûm torunlarının kaatilleri hakkında nefrînleri yükseldi.²⁹⁰ Rüstem'in dostluğu, halkın teveccühü, kendisine saltanatın varisliğini te'mîn etmiş görünen Bâyezîd'in hayâtı bu suretle son buldu. Bu zavallı Şehzade, ilimlerin kadrini takdir eylediği gibi şiir ile de oldukça hünerverâne iştigâl etmiştir.²⁹¹ Kendisinin ve iki oğlunun naaşları

²⁸⁹ Solak-zâde: «Abdalların zahm-nâk ve sîne-çâk oldukları hafta eyyamında idi» diyor. Bu hafta Muharrem'in 10'una kadar olan haftadır. Muriye'ye müracaat: Second journey throught Pers., s. 175.

²⁹⁰ «Kazvra'de bir feryad ü enin ve İlçilere hez&r ta'n ü nefrîn İtdüklerin-den gayri şahlarına hez&r la'n-i sehm-glñ İtdiler.» Peçevl. (Müverrihin tercümesi yerine aahndan aynen alınmıştır.)

²⁹¹ Solak-zâde, Şehzâde'nin, biri Türkçe, diğeri Farsça iki gazelini yazar. (Bakınız: Târîh-i Solak-zâde, İstanbul, 1298, s. 566-67) (Şehzade Bâyezîd'in babasına yazdığı manzum mektup:)

Ey serâser âleme sultân Süleymânım baba Tende cânım cânımın baba Bâyezîdine kıyar mısın benüm cânım baba Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Enbiyâ ser-defteri ya'ni ki Âdem hakkıyçün Hem dahî Mûsî ile İsf-i Meryem hakkıyçün Kâinatın serveri ol Ruh-ı a'zam hakkıyçün Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Sanki Mecnûnım bana dağlar başı oldu durak Aynlup bilcümle mâl ü mülkden düştüm ırak Dökerüm göz yaşşunu vâ-hasretâ dâd el-fırâk Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Kim sana arzeliye hâlüm eyâ şâh-ı kerîm Anadan kardaşlarımın aynlup kaldım yetîm Yok benüm bir zerre isyânım sana Hakdur âlîm Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Bir nice ma'sûmım olduğun şehâd bilmez misün Anların kanuna girmekden hazer kılmaz mısın Yoksa ben kulunla Hak dergâhına varmaz mısın Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Tutalum iki elim baştan başa kanda ola Bu meseldür söylenür kim kul günâh itse n'ola Bâyezîdün suçum bağışla kıyma bu kula Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Bu mektuba Kaanunî'nin verdiği aynı vezin ve âhenkdeki manzum cevap ise şudur:

Ey demâdem mazhar-ı tuğyan u isyânım oğul Takmıyan boynuna her giz tarîk-i fermânım oğul Ben kıyar mıydum sana ey Bâyezîd Hânım oğul. Bî-günâhım düne bari tevbe kıl cânım oğul

Enbiyâ vü evliya ervâh-ı a'zam hakkıyçün Nûh ü İbrahim ü Mûsâ tbnü Meryem hakkıyçün Hatm-ı âsâr-ı nübüvvet Fahr-ı âlem hakkıyçün Bî-günâhım dime bârî tevbe kü cânım oğul

Âdem adın itmeyen Mecnûn'a sahralar durak Kurb-i tâatden kaçanlar dâima düşer ırak Ta'n değüldür dir isen vâ-hasretâ dâd el-fırâk Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Neş'et-i Hakdur übüvvet râm olan olur kerim «Lâ-tekul-üf» kavlini inkâr iden kal ur yetim Tâate isyana âlimdür Hudâvend-i Kerîm Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Rahm ü şefkat zîb-i îmân olduğun bilmez misün Yâ dem-î ma'sûmu dökmekden hazer kılmaz mısın . Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Hak reâyây-ı mutî'e râ'î itmişdür beni fsterim mağlûb idem ağnama zîb-i düşmeni Hâselillâh öldürürsem Bî-güneh nâgeh seni Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Tutalum istiğfar idersün biz de avf itsek n'ola Çünkü istiğfar idersün biz de avf itsek n'ola Bâyezîdüm suçum bağışlarım gelsen yola Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Solak-zâde'nin naklettiği gazellerin Türkçe olanı ise şudur: (Şehzade Bâyezîd'in gazeli):

Bi-denî zayı' idüp tîl emelle nefesi Kalmadı zerre kadar dilde bu dünyâ hevesi Kârbân-ı reh-i iklim-i adem menzilinün . Dokunur oldu katı sem'ime bank-ı ceresi

Iztrâbı ko, gel ey mürğ-i revân, sabr eyle Eskiüp işte harâb olmada bu ten kafesi Şâhî-i bî-dil ü bîmâr ü günehkârım ben Sen olursan meğer ey Bâr-i Huda dest-resi

Solak-zâde'nin nüshasında son misra «Sen olursan eğer ey Bâr-i Huda dest-resi» şeklindedir. (Hazırlayan).

Enbiyâ vü evliya ervâh-ı a'zam hakkıyçün Nûh ü İbrahim ü Mûsâ İbnü Meryem hakkıyçün Hatm-ı âsâr-ı nübüvvet Fahr-ı âlem hakkıyçün Bî-günâhım dime bari tevbe kıl cânım oğul

Âdem adın itmeyen Mecnûn'a sahralar durak Kurb-i tâatden kaçanlar dâima düşer ırak Ta'n değüldür dir isen vâ-hasretâ dâd el-fırâk Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Sivas'a nakl olunmuştur; kabirleri kuzey kapısının yanında yol kenarındadır.²⁹²

Katli müteâkib Şâh, Sinan Ağa ve Hüseyin Ağa nâmında iki korucu zabıtnı Süleyman'a yazılmış bir mektupla İstanbul'a gönderdi ki, bu mektupta bir oğluyla dört torununun vefatını haber veriyor ve «Bedgû-lerin ağzını kapayan, hasûdlann gözlerini kör eden, bütün dostlarım sevindiren» şu vak'adan dolayı Fâdişâh'ı tebrik etmekte ve Husrev Paşa'-nın İstanbul'a azimetinde Korucu Ustaclu Mehmed Ağa'yı gönderdiğini ve Fîrûz ve Nöbet Ağalar'a Selim nezdinde bir me'mûriyet vereceğini ilâve etmekte idi. Bunların Selîm'e gönderdikleri mektuplarda Şâh uzun uzadıya tebriklerini bildiriyor, katmerli cinayetini müsâid renklerde göstermek için Farsça'nın her türlü estetik zenginliğini kullanıyor ve mukabil bir hizmet gösterileceği ümidiyle sözlerine son veriyordu.

Ustaclu Teşrîn-i sâni (Kasım) başında İstanbul'a vâsıl olarak Tahmasb'm mektuplarını resmî bir mülakatta verdi. Birkaç gün sonra Süleyman sıhhati hakkında iyi bir fikir vermek için parlak bir muhafız kuvvetiyle çevrilmiş olarak at ile elçinin ikametgâhı önünden geçti.²⁹³ Pâ-dişâh'ın oğul ve torunu olan şehzadelerin idamına mükâfat olmak üzere de dördüncü vezîr Pertev Paşa Kazâbâd'a Pâdişâh tarafından üçyüzbin ve Selîm tarafından yüzbin altın götürdü.²⁹⁴ Bu akçe Kazâbâd'dan Kara-hisar sancak

Neş'et-i Hakdur übüvvet râm olan olur kerîm «Lâ-tekul-üf» kavlini inkâr iden kalur yetîm Tâate isyana âlimdür Hudâvend-i Kerîm Bî-günâhum dime bari tevbe kıl cânum oğul
Hahm ü şefkat zîb-i îmân olduğun bilmez misün Yâ dem-i ma'sûmu dökmekten hazer kılmaz mısın . Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
Hak reâyây-ı mutî'e râ'î itmişdür beni İstenim mağlûb idem ağnama zîb-i düşmeni Hâşelillâh öldürsem bî-güneh nâgeh seni Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
Totalum istiğfar idersün biz de afv itsek n'ola Çünkü istiğfar idersün biz de afv itsek n'ola Bâyezidüm suçum başışlamin gelsen yola Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
Solak-zâde'nin naklettiği gazellerin Türkçe olanı ise şudur: (Şehzade Bâyezid'in gazeli):
Bi-denî zayi' idüp tûl-i emelle nefesi Kalmadı zerre kadar dilde bu dünyâ hevesi Kârbân-ı reh-i iklim-i adem menzilinün Dokunur oldu katı sem'ime bank-ı ceresi
İztirâbı ko, gel ey mürğ-i revân, sabr eyle Eskiyyüp işte harâb olmada bu ten kafesi Şâhî-i bî-*dil ü bîmâr ü günehkârum ben Sen olursan meğer ey Bâr-i Huda dest-resi
Solak-zâde'nin nüshasında son mısra «Sen olursan eğer ey Bâr-i Huda dest-resi» şeklindedir. (Hazırlayan).

²⁹² «Ali Aga escâd-ı mevtayı getirüp Sivas şehrinde defo, İtdliler. Hatbâ Üzerlerinde bir kubbe-i âlî bina olunmuşdur; her eün eczâ-i şerife tilâvet olunur.» Peçevî, c. 1, s. 409 (Mütercim).

²⁹³ Busbek Prens Adaları'ndan (İstanbul yakınındaki adalar) 4 Teşrîn-İ sâni 1561 tarihli raporunda (tmp, Hanedanı Hazîne-i evrakı) diyor ki: cHe-ri tandem veni-t expectatus orator Persae, quem valde honorifice excepe-runt - prope aedes İn quibus divertit orator transiturus, ut se Persis in equo ostendat, ut ea ratione si quam habent de ejus imbecillitate oplni-onem deponant; etenini, videtur ipsi quidquid tergiversatur Persa, quid-quid el refragatur M.V.C. exhoc fonte manare, quod per morbum et aeta-tem invalidus et rebus gerendls Jnnitlls aestimaretur.»

²⁹⁴ Ferdinand'ın gizli memuru 1561 târihiyle şöyle yazar: Acem elcisi, Ali Pasa'ya İran'ın Türkiye'den

beği tlyâs Beğ ve Selîm'in mâbeyncisi Mahmud Ağa ile Kaz-vîn'e ulaştırıldı. Bâyezîd'in henüz üç yaşında ve Bursa'da bulunan beşinci oğlu, Süleyman'ın emriyle kardeşlerinden evvel boğulmuştu.²⁹⁵

Babalık duygularım siyâsî maksadlarına feda etmiş büyük hükümdarların emsali -insanlık menfaati nâmına vuku bulmaması arzu olunduğu halde- teessüf olunur ki, Şark ve hattâ Garb devletleri tarihinde nâdir değildir. Partlar'da baba, kardeş, evlât katli kralların gösterdiği misâllerle takdis olunmuş bir âdet idi. Romalılar'da babalık muhabbeti Brutus'un cumhuriyet taraftarlığı baltasının inmesi ve Manlius'un kanlı kararının tebliğine mâni* olamadı. Mihrdâd birkaç oğlunu îdâm etti, Makedonyalı Filip zehirletti. Büyük Şâh Abbâs da kendi oğlunun kaatili olmuştur. Kös-tantin, II. Felip ile diğer hükümdarların, oğullarını bu suretle ecel-i kazaya uğratmaları, bunların tarihini ilelebed lekedâr etmemek lâzım gelir. Osmanlı hanedanında bu hazîn misâli haleflerine mîrâs bırakan I. Murad'dır ki, oğlu Savcı'yı feda etmiştir.

Bursa'da bulunan küçük oğlunun idamını emrettiği yazılıdır .(Birim tâ-rihlerde tesadüf olunamadığından mevsukiyeiine hükm olunamaz. Müter-cim).

Vezir-i Âzam RÜstem Paşa'nın vefatı. - Halefi Alî Paşa,'nın Avusturya Elçisi Busbek ile Sulh akdetmesi. - Moldavya Beğl Serseri Vasilikos. - Ferdinand'ın sefareti.

- İspanya Kralı ve Ceneviz Hükümetiyle müzâkereler.
- Floransa ile ticâret ahidnâmesi. - Selimin kızlarının evlendirilmesi. - Feyezan, su yolları, müteaddid köprüler inşâsı. - Osmanlı gemicileri Turgud, Piyâle, Piri Reis ile Şeydi Ali'nin Akdeniz'de ve Hind Denizi'nde muharebe-leri, - Mehdiye'nin İspanyollar tarafından muhasarası.
- Bûce, Oran, Benzert'in fethi ve Mayorka'ntn tahribi.
- Cerbe'nin İspanyollar tarafından zabtı ve Turgud Reis tarafından geri alınması. - Turgud'un İstanbul'a zafer alayıyla girişi. - Pinon Dö Valez'in İspanyollar tarafından zabtı. - Malta Muhasarası. - Sulh ahidnâmesinin tasdiki için İmparator ile müzâkere, - Sîget Muharebesi. - Aralan Pasa'nın idamı. - Zerrîni'nin, ölümü.

ikiyüzelli yük (yirmi beş milyon) akçe, yâni beşyüzbin atan (binâenaleyh 50 akçe 1 altın) istediğini beyân etmiştir. Bu rapora göre, Süleyman istenilen akçeden ancak yüzbin duka noksan göndermiş demek olur. Ferdinand'm me'mflru yeminin te'vîl sureti hakkında Osmanlı müverrihleriyle müttefikdir.

²⁹⁵ Venedik elçisinin İmparatorluk Hanedanı Hazîne-i Evrakındaki 18 Ağustos 1562 tarihli raporunda Sultân Süleyman'ın Bâyezîd'in üç yaşında ve

- Sultân Süleyman'ın irtihâli.²⁹⁶

OTUZ����� KİTAP	
Vezir-� Âzam Rüstem Pa�a'nin Vefatı	
Avusturya İle Sulh Akdedilmesi	
Safevî Elçisinin İstanbul'a Geli�i	
Moldavya Be�i Serseri Vasilikos	
Avusturya, İspanya, Ceneviz Ve Floransa Hükümetleriyle	
Müzakereler	
İstanbul Ve Civarındaki Büyük Feyezan	
Osmanlı Denizcileri Akdeniz Ve Hind Okyanusunda Muharebeler	
Turgud Reis	
Hind Denizlerinde Türkler	
Seydî Al� Reis	
Cerbe Deniz Savaşı	
Malta Muhasarası	
Osmanlı Devleti İle İmparator Maksimilyen Arasında Sulhun	
Yenilenmesi İçin Müzakere	
Sigetvar Seferi	
Budin Valisi Arslan Paşa'nın İdamı	
Sigetvar Muhasarası	
Kanuni Sultan Süleyman'ın İrtihali	

²⁹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/443-447.

OTUZÜÇÜNCÜ KİTAP

Vezir-i Âzam Rüstem Paşa'nın Vefatı

Bâyezîd'in fecî ölümünden az önce Sultân Süleyman'ın dâmâdı vezîr-i âzam Rüstem Paşa istiska'dan²⁹⁷ vefat etmişti; Rokzelan'ın vefatından sonra bile muhafaza edebilmiş olduğu nüfuzu -milletin faydasız teveccühü kurtulmasına yetmeyen- talihsiz Bâyezîd'i Selîm'in etrikalan-na karşı müdâfaa için beyhude uğraşmıştı. Kanunî Süleyman devri ve-zîr-i âzamları içinde en ziyâde nazar-ı dikkate şâyân olan, İbrahim'den sonra Rüstem'dir. Çünkü Sokollu, bu devirden ziyâde II. Selîm ve III. Murad'ın saltanat devrelerine aittir.²⁹⁸ Rüstem'in idaresi onbeş senelik bir zamanı içine alır ve yalnız, Şehzade Mustafa'nın katlinde yeniçerilerin homurdanmaları muvakkaten uzaklaşmasını gerektirdiği zaman iki senelik bir fasıla ile haleldar olmuştur. Rüstem bu uzun iktidarı müddetin-ce Pâdişâh'ın ve kendisinin hazinesini zenginleştirmeye gayret etti. Ancak bunun için me'mûriyetleri rüşvetle vermek usûlünü ilk olarak icâd etmesi ve bu suretle idarenin her şubesinde suistimâl kapılarını açma-sıyla devletin büyük zararına yol açmıştır. Bununla beraber gerek memurların hizmetlerinde nisbeten daha çok durmaları, gerek bu hizmetlerin verilmesi için alınan akçenin mikdârı itibariyle mâlî ve idarî usûlü, haleflerinin muamelelerine tercih olunur. Bundan sonraki vezîr-i âzam-ların memuriyet tevcihi için mikdârım gittikçe artırarak aldıkları akçelere nisbetle Rüstem Paşa'nın istediği paralar pek az görülür. Meselâ Mısır Vâlûiği için onbin altın tâyin etmiş ve diğerleri için de kendisinin pek iyi bildiği mukarrer varidatlarına nisbetle bir tarife ittihaz etmişti. Erzurum beğlerbeği devletin az vâridâtlı hizmetlerinden olan bu memuriyetin şükrânesi olmak üzere beşbin altın ile bir cins at takdim etmek istemişti; lâkin Rüstem Paşa yalnız at ile üçbin altını kabul ederek, üst tarafını beğlerbeğine geri gönderdi. İşte bu insaf fikri sebebiyledir ki müsâid bir sulhe nail ettirebilmek üzere, yarı-resmî tavassutu mukabilinde Busbek'den de bir mikdâr akçe istemiş ve fakat anlaşmanın akdo-lunmaması üzerine parayı iade etmiştir. Rüstem teb'an ağır ve şiddetli idi. Tavırlarındaki sertlik de fikrî temayülleri ile tam bir

²⁹⁷ Hydropsle; Busbek, 4. mektup: «Aûua earlInctus intereutea».

²⁹⁸ Rüstem 1544 (951)'de vezîr-i ftzamlığa tâyin, 1553 (960)'te azl. 1555 (962)'de tekrar nasb olunarak 1561 (968) de vefat etmiştir. Ali'nin 1. nasbini 947 (1540) ve vefatını 966 (1658) göstermesi hata eseridir. Solak-zâde ile Hacı Kalfa'ya müracaat.

imtizaç hâlinde idi.²⁹⁹ Ağzından çıkan her söz bir emirdi; hattâ bâzı şâirler onu, Ömründe hiç gülmemiş olmakla hicvetmişlerdir.

Rüstem yalnız devlet hazînelerini değil, Sultân Süleyman'ın husûsî hazînesini, yâni harem ve saray hazînelerini doldurmuş ve Yedikule'de ihtiyat hazînesi tefrikini îcâd etmiştir. Hazîne dâiresinde bir oda vardı ki üzerinde «Rüstem'in himmetiyle toplanmış hazîne» ibaresi yazılıydı. Ondan evvel hiçbir vezîr-i âzam o kadar servet toplayamamıştır. Terekesi Rumeli ve Anadolu'da sekizyüzonbeş çiftlik, dörtyüzyetmişaltı su değirmeni, binyediyüz köle, ikibin dokuzyüz muharebe atı, binyüzaltı deve, beşbin sırmalı kaftan ve hü'at, sekizbin kavuk, onbirbin sırmalı külâh, ikibindokuzyüz zırh, ikibin cübbe ve cevşen, altıyüz gümüşlü eyer, beş-yüz altın kakmalı ve murassa eyer, beşyüz gümüşlü miğfer, yüzotuz çift altın eyer, yediyüz murassa kılıç, bin gümüşlü mızrak, yüzotuzu murassa olmak üzere sekizyüz Kur'ân, beşbin cild muhtelif kitap, yetmişbin duka altını, yüzoniki yük kıymetinde (yâni 11.200.000 akçe) otuziki dâne cevher. Hanesinde bulunan akçe bin yük (100.000.000 guruş, yahut 2.000.000 duka) idi.³⁰⁰ Bununla beraber Rüstem servetinin büyük bir kısmını umûmî menfaatlere âid müesseselere sarf etmiş; istanbul'da, Rusçuk'ta, Ha-ma'da bir cami, bir medrese, bir imarethane te'sis etmişti.³⁰¹

Avusturya İle Sulh Akdedilmesi

Vezîr-i âzamlıkta Rüstem Paşa'ya halef olan ikinci vezîr Alî Paşa, se-lefinin büsbütün zıddı bir tabîatte idi. Mültefit, halkın teveccühüne maz-har, cömert idi.³⁰² Braza taraflarından bir Dalmaçyalı'nın oğlu olup ba-basının ihtidasından evvel her sene yeniçeri olmak üzere Hristiyan ço-

²⁹⁹ Busbek, 4. mektup: «Rustenens semper avarus. semper, sordidus, et primum tjtilitatis et pecuniae rationem duceret. - Rustenus semper trts-tis, semper atrox sua dlcta pro edictis habere volebat.»

³⁰⁰ Müverrih Alî, Kıbrıs'ta vefat eden Sinan Paşa Mecmuasından, o da Sokollu Mehmed Paşa defterinden ihrâc etmiş olmak üzere meşhur ve blr-ook Osmanlı târihlerinde dercedilmiş olan Rüstem Paşa tereke defteri Sudur: Mushaf-ı serlf be-hüsn-i hat, aded: 8.000, be-cild-i murassa, aded: 130, kütub-i mütenevvl'a 5.000, atod-i memlûk 170, esbân 2.900, iş-termehar (yük devesi) 1160, dülbend, 80.000, sikke-i hasene 780.000, hll' at-ı mütenevvfa 5.000, üskûf-zer 1100, nemed (yün) yün 2.900, aded 290, cübbe ve cevşen 2.000, sim eyer 600, murassa altın eyer 500, rikâb-ı zer çift 130, murassa tlg 860, gümüş togulga 1.500, gümüş şemşir 1.000, zl-kıymet cevahir, dane 30, nakdiyye ve külçe-ı sîm ve sebike ve sim ham, tahminen yük 1.000, Anadolu ve Rumeli'de çiftlik, 1000, astar-ı dest (el mendili) 876, carh-ı değirmen 476, tahminen kıymet 11.300.000, busât-ı mütenevvla, tefarîk ve sair tuhaf ve evânl makûlest hesaba tutulmamıştır. Peceví, Mütercim.

³⁰¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/448-450.

³⁰² Mversi Basanım Hally et Rustenl mores, dispar ingenium, vlta HU sine sordium suspictone, non metus. nec ejus comltas et facilitas apud prihc'pem reprehenslonem haberet.» Busbek, 4. mektup, s. 294.

cuklarından almanlar (devşirme) arasında bulunmuştu. Vezîr-i âzam Ib-râhîm Paşa'nın kethüdası Hasta Alî'nin himayesiyle saraya dâhil olarak, oradan yeniçeri ağalığıyla çıktı. Daha sonra vezîr, başka bir tâbirle üç tuğlu paşa olmak üzere Mısır Vâlîliği'ne tâyin olundu. Şişmanlığı kendisine «Kalın» ve «Semiz» lâkablannı verdirmişti; lâkin zekâsı ve kıvrak düşüncesi dış görünüşünün tamamen zıddı idi. Terâcim-i Ahvâl-i Vüzerâ birçok bedîhalarını, bilhassa Karamanlı Molla Hilâli hakkında söylediği nükteli sözlerini kaydeder. Molla Hilâli ilmine mağrur ve diğer âlimlerin ancak medreselerde tedris olunan oniki ilmi³⁰³ bildiklerini, kendisinin ise onların on katı âlim bulunduğunu söylemekle mu'tâd olarak hattâ yazmış olduğu kitapların bütün dünyâyı doldurmağa kâfi olduğunu iddia etmişti. Onun bu kendini beğenmişliğinden dolayı Alî Paşa, Molla Hilâlî'nin eserlerinin bütün dünyâyı doldurması mümkün değilse de Galata berzahını doldurabileceğinden, karadan yürüyerek karşıdan karşıya gezmek mümkün olacağım ve eserlerinin bu suretle denize döküldükten sonra Molla'nın ilmi daha ziyâde vuzuh kazanarak memleket ve devlete faydası dokunacağım söylemişti.³⁰⁴ Yaş ve tecrübe ile genişlik kazanan mizâcının latîfliği ve tabiatından gelen maharet sebebiyle Alî Paşa, elçi Busbek'in münâsebetlerini çok kolaylaştırdı.³⁰⁵ Onun hakkında Rüstem'in sert ve inatçı olduğu³⁰⁶ derecede gönül alıcı ve uyumlu görünmüştür. O kadar ki, Türkler vezîr-i âzamin elçi ile müzâkeresinin bitmesi için kapı aralığında beklemeye mecbur olduklarından dolayı şikâyet ederlerdi. Bir gün Alî Paşa sulhu ta'cîl etmekte olan Busbek'e dedi ki:

- «İhtiyâr efendimin istirahatata muhtâc olduğunu pek iyi bilirim. Lâkin İmparator da istirahatata daha az muhtâc değildir. Milletlerin selâmet ve mes'ûdiyeti arzu edilince uyanan arslanı kavgaya çağırmak lâzım gelmez. Hükümdarların kalbleri ayna gibidir: Ayna kendisine karşı tutulan eşyayı aksettirdiği gibi, hükümdarların kalbleri de müşavirlerinin telkinleri ile belli bir yöne çevrilir. Hayırlı vükelâ bütün menfaatleri te'lîf etmeğe çalışmalıdır, nasıl ki mahir aşçılar davetlilerden falan ve filâna değil, cümlesine hoş

³⁰³ Oniki ilim denilmesi iki kere altı olduğundandır; medreselerde okutulan ilimler, daha önce belirtildiği gibi on'dur.

³⁰⁴ «Galimatia» kelimesi Arabça'mn «galatât» kelimesinden bozmadır. (Bu not, Hilâlî'nin gazelindeki «Galatât» münâsebetiyle yazılmış oluyor)

³⁰⁵ A quo tempore magna mihl intercessit cum ©o Bassa (Ali) fanûliari-tes perpetuaque de pace actlo.» Busbek, 4. mektup.

³⁰⁶ «Quae Rustenus colloquia mecum brevissima habere aolltus erat Haly dabat operam, ut in plures horas extenderet et multa humanitate con-diret.» Busbek, beşinci mektup.

görünecek yemekler hazırlamağa çalışırlar.»

Bu dostâne temayüller, Alman askerinin Boğdan'ı istilâsına dâir bir haber geldiğinde de asla değişmeyerek, Alî Paşa'nın vezâretiniri ilk senesinde sekiz senelik bir musâlaha müzâkereleri müsbet olarak neticelendi.

Rüstem zamanında Fransız elçisi Lavinin tahrikleri üzerine memuriyetini kaybetmiş ve Busbek'in müdahalesiyle sonradan dönmüş olan tercüman îbrâhîm Beğ, bu hususta Avusturya sefirine pek faydalı olmuştur. Busbek gitmesi için ruhsat istediği sırada Tercüman İbrahim'in de ahidnâmeyi İmparator'un tasdikine arz etmek üzere Viyana'ya gönderilmesini talep etti. Elçi, ahidnâme İmparator tarafından henüz tasdik olunmamış bulunduğu için gidişinden önce dîvânda husûsî ziyafete davet olunmadıysa da, vezîr-i âzam kendisine bir hil'at, bir Arab atı, İskenderiye tiryakı, Mekke pelesenki gönderdi (17 Ağustos 1562).

Busbek ile vezîr-i âzam Alî Paşa arasında kararlaştırılan muahedeye İmparator Prag'da o sene Hazîran'ında imza koydu.³⁰⁷ Ahidnâme maddelerinin mânâsı bakımından, Ferdinand yeniden senelik otuzbin altın vergi tediyesine muvafakat ediyor ve Transilvanya'daki bütün mevkilerden vazgeçiyordu. Bundan başka Macaristan'daki mevkiler hakkında Kraliçe İzabel'in oğluyla uyuşacağını vaad ediyordu. Ferdinand'ın itaatine avdet etmiş yahut edecek olan Melhiyor Balassa, Nikola Batori ve diğerleri musâlehaya dâhil oldukları gibi sancak beğleri, voyvodalar, hudûd muhafazasında bulunan diğer memurlar sulha riâyatle mükellef idiler.

Ahidnâme hilâfına vukua gelecek her hareket şiddetle te'dîb edileceği gibi, bir mevkii cebren zabt edecek olanlar îdâm ile cezalandırılacak ve o mevkî derhâl iade olunacaktı. Her iki devlet ekndi arazisindeki mevkileri tahkim etmetke muhtar olup, fakat diğerine âit mevkilere istihkâm veremiyecikti. Adaletle aykırı olarak Tata iade olunmadı; lâkin Türkler'-in Tuna'mn öte tarafındaki kaleleri ve köyleri ahâlîsini rahatsız etmek için bu mevkiden istifâde edemiycekleri sarîhan zikr olundu. Bu zamana kadar iki tarafa vergi vermiş olanlar yine aynı şekilde te'diyede devam edecekler ve fakat ne o taraf, ne de bu taraf vergi mikdârını artırmayacaktı. Hududun tâyni hakkında zuhur edebilecek münazaaları halletmek için komiserler tâyin edilecekti. Haydutlar adaletin pençesine tes-lîm olunacak; düello yasaklanacak ve hilâfında hareket eden, hasmın haber vermesi üzerine

³⁰⁷ «Deciaratio et coofipmgatlo conditfanom p&cis cum Tnrcfais.» (Türkiye İle Musalehanın İlan ve Tasdiki), Prag 1 Haziran 1662, İmparatorluk ve Kraliyet Hazine-i Evrakı.

cezaya çarptırılacaktı. Sefirler, maslahatgüzarlar, İm-parator'un memurları arzu ettikleri kadar tercüman istihdamı hakkına mâlik olacaklardı. İşte sulh sekiz sene için bu şartlarla akdolundu.³⁰⁸

Tercüman îbrâhîm (Leh'den dönme, Straçeni) -ki kendisine «imparatorun (yâni Pâdişâhın) baş tercümanı» unvanını³⁰⁹ veriyordu- Bus-bek'le birlikte Frankfurt'a giderek i'timâdnâmeleriyle beraber Sultân Süleyman'ın tasdiknamesini orada Ferdinand'a verdiği gibi hediye olarak dört deve, bir at, bir kutu pelesenk, bir kaliçe, gümüş kakmalı bir çift üzeni, iki gümüş kadeh teslim etti.³¹⁰ Ahidnâmenin Türkçe nüshası Lâtince nüshasından pek mühim bâzı yerlerde aykırılıkları ihtiva ediyordu. Pâdişâh, ahidnâmeye yalnız Ferdinand'm itaatine avdet etmiş olan Balassa ve Batori nâmında ki baronları dâhil ederek, bundan sonra avdet edeceklerden bahsetmemişti. Kezâlik mültecilerin teslimini beyân etmiş ise de imparator'un imza ettiği nüshada yalnız âsîlerle haydudların iadesi zikredilmiş ve Türkçe nüshada ahidnâme Boğdan ve Eflâk voyvodalarına şâmil tutulduğu halde, Ferdinand bunlardan hiç bahsetmemiş idi. Sultân Süleyman, imparator'un taahhüd ettiği gibi, istihkâmların inşâatım tatil etmeyi de taahhüt etmiyordu. Köylülere taallûk eden madde öyle yazılmıştı ki, SÜget'teki arazî sahiplerinin Tolna ve Mohaç'taki köylülerden hiçbir şey talep edemeyeceklerine delâlet ediyordu. Tercüman müteakiben bir de muhtıra takdim etti ki, bunda üç senelik birikmiş vergi olmak üzere doksanbin duka ve İstanbul'da fidye alınmaksızın tahliye olunan İspanyol Don Alvaro'ya mukabil Rüstem Paşa'nın metrûkesi tarafından beyân olunan birkaç Türk esirinin saliverilmesi isteniliyordu.³¹¹ İmparator cevâbını bir elçi ile Pâdişâh'a

³⁰⁸ Bu ahidnâmenin Türkçe aslı Avusturya arşivinde mevcut değildir; ancak İstoanfi ve ondan naklen Katona, c. 23, s. 599'-da ve Bethlen, kitap: 5, s. 26'da harfiyyen tercümesini yazarlar. Bu tercüme, saray tercümanı Goltıye Spigel tarafından yazılmıştır. Rû2-nâme-i Süleymânî zeylinde 1547 kapitûlasyonu -1561 senesinde yenilediği hatırlatılarak- zikredilmiştir. Busbek bu ahidnâmenin Lâtince'ye tercümesini yazar. Avusturya İmparatorluk Hanedanı arşivinde imparator'un 8 Aralık 1562 târihiyle Pâdişâh'a mektubu ve Alî Paşa'ya cevâp-nâmesi vardır.

³⁰⁹ «Sumtnus Interpres» (Bas-tercüman'ın Lâtincesi).

³¹⁰ İstoanfi, kitap: 12, diyor ki: «Relatio şive sermo legati pactfici, Ebralmi Strotechenü, Poleni, a Solimano Turcarum imperatore ex Constantino-poli ad Christianorum Caesarem erdinandem ejus nominis primum destin ati, apud Francofortum Moeni coram statibus Imperii ibidem praesen-ti<bus lingua Slavonica recitatus, anno 1562 die 27 noverttbris.» Busbek'in raporu eki.

³¹¹ «İbrahimus orator Turcicus exhibet Caesareae Majestati binas Htteras Princplis sui, unae credentiales, alterae confinnatorlae pacis, quae col-latae cum his, quas majestas Caesarea misit, diserepant» Asıl nüsha, Hazine-i Evrak. Perdinand'in Alber Dövis'e 13 Kânun-ı evvel 1562 târihiyle Spire'den mektubu, Hazine-i Evrak. Perdinand'in Don Alvaro'nun saliverilmesinden dolayı Osmanlı Devleti'ne teşekkür ve Bebek'in tahliyesi için kendisinin birkaç Şatosunun Zapolya'ya terki İstenilmesinden dolayı şikâyet eder. Bas-tercüman İbrahim'e cevap sureti Hazine-i Evrak'dadır.

bildireceğini ve esirlerin aranılacağını ve fakat Türkçe nüshadaki yanlışlıkların herşeyden evvel tas-hîh olunması lâzım geleceğini söyleyerek, o teklifleri geçiştirdi. Busbek'in taahhüd eder gibi olduğu doksanbin dukadan da bahsedilmedi.³¹² 1b-râhîm'in Frankfurt'ta ikameti onüç gün sürdü ve imparator tarafından iki defa kabul olundu; ikinci mülakatında selefi Yûnus Beğ'e verilen hediyeye mümasil bir hediye vaadini aldı. l'timâdnâmelerinin ve muhtıralarının cevapları kendisine Spire'den gönderildi.³¹³

Safevî Elçisinin İstanbul'a Gelişi

Mühtedî İbrahim'in bu sefareti esnasında, Şehzade Bâyezîd'in katli ücreti olmak üzere Pâdişâh'ın dört yüz bin

duka götürmeğe memur eylediği sefarete mukabil olmak üzere, İstanbul'a İran Şahı tarafından bir sefaret geldi. Bu sefaret, hafif hediyeler takdim etti: Az kıymetli yedi kalıçe, bir mushaf, beş fağfûrî tabak, bir kutu pad-zehir.³¹⁴ Vezîr-i âzâmin elçiye kendi nâmına verdiği hediyeler daha ağırdı: Sırmalı iki çuka hil'at, gümüşten altı kâse ve altı tabak, iki güzel at verdi ki yalnız bunların kıymetleri elçinin getirdiği hediyeleri geçiyordu. Sefirin maiyyetinde deki yirmibeş kişiye de sırmalı kaftanlar giydirildi.³¹⁵ Pâdişâh, Şâh'm elçisini resmî bir mülakata kabul ederek vezîr-i âzâmin verdiği kadar hil'at, kâse, tabak hediye etti ve yüzellibin akçe ilâve etti.³¹⁶

Sefirin ta'lîmâtı şunları içine alıyordu: 1) Türkmen ve Özbekler aleyhine imdâd, 2) Türk arazîsinden geçecek hacıların serbestçe geçmelerine ruhsat, 3) Elçinin maiyyetinde bulunan pederinin geri kalan Ömrünü Kudüs'te geçirmesine müsâade, 4) Bitlis Hanı'nın, Şâh'ın hükmü altından kaçarak Bağdâd'a sığınmış olan beş oğlunun teslimi. Bu taleplerin birincisi, Sünnî olan Özbekler'e karşı Şîî olan Acemler'e imdâd dînen caiz olmadığından red olundu; ikincisi hakkında, Acem hacılarını Arablar'm yağma edebilecekleri ve bunun da barışın bozulmasına yol açabileceği mülâhazası ileri sürüldü; üçüncüsü de, mu'tada muhalif olduğu için muvafık

³¹² Ferdinand'm İbrahim'e 13 Kânun-ı evvel 1562 târîhli cevâbı ve Busbek'in müzâkerelerinin hulâsası, imp. Hazine-i Evrak.

³¹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/450-453.

³¹⁴ «Una scatola di lacrime di cervo». Ferdinand'm İstanbul'daki gizli memurunun raporu. Hazine-i Evrak.

³¹⁵ «25 genti uoomini suoi, una veste d'oro per cadono et ai detto ambas-sador un baril et un Oramin d'argento, e 6 vasi e 6 piattl d'argento.» Gizli memurun raporundan. Kezalik.

³¹⁶ «150.000 asprl, ehe fanno tre mille scudi.» Kezalik

görülmedi; yalnız dördüncüsü, dînen ve âdeten memnu olmadığı gibi, Şehzade Bâyezîd'in bu yolda bir mukabele-i bi'l-misile hak vermiş olduğu için tecviz edildi.

Acem elçisinin İstanbul'a gelişinden az evvel Sultân Süleyman'ın kız torunu olan üç sultânın düğünleri yapılmıştı, ki bunların onaltışar yaşında bulunan ikisi Selîm'in ve diğeri Şehzade Mustafa'nın idi. Bu sultân, yeniçeri ağası Abdülkerîm Ağa'ya, Selîm'in kızlarından biri ikinci vezîr Sokollu Mehmed Paşa'ya, öteki kapudân Piyâle Paşa'ya verildi. Şu iki evlenme töreni dolayısıyledir ki Busbek'e bir sefirin avdetinde verilmesi mu'tâd olan ziyafetten vazgeçildi. Rüstem Paşa'dan dul kalan kerîme-i sultanî yeğenlerinin düğünleriyle iştigâl etmekte olduğu için hanedan âzasından hiçbirinin ayrılmasına müsâade etmediği bahane ittihaz edildi.³¹⁷ Rüstem Paşa'nın halîlesi, Selîm'in saltanat arzusuna kocası kadar karşı durmuştu; lâkin Bâyezîd'in îdâmını iştince babasından Eski Saray'a çekilmek üzere müsâade istemiş ve velîahd ile i'tilâf eylemiştir.³¹⁸ Sonraları vezîr-i âzam Alî Paşa'yı Malta üzerine büyük bir deniz seferine teşvik ederek, dört yüz kadırganın teçhizat masraflarını kendisinin vereceğini vaad etmiştir. Lâkin Süleyman ve Selîm, yeni gelini kocasından ayırmamak için bu tasavvura muhalefet gösterdiler.³¹⁹ Vezîr-i âzam, Kapudân Paşa'yı sevmezdi; o mansıbı ondan alıp yeniçeri ağasına vermek isterdi; şu kadar ki, Piyâle, Pâdişâh'ın teveccühünü tamâmiyle kazanmış olduğu için Alî Paşa'mn bu tasavvurundan dolayı ciddî endîşeye mahal görmezdi. Sultân Süleyman Bâyezîd'in isyan ve firarından pek müteessir olduğu gibi, Selîm'in sefihâne durumundan da daha az müteessir değildi. Şehzâde'ye bir mektup yazarak yolunu doğrultmasını, şarabdan vazgeçmesini ve Kur'ân hükümlerine daha ziyâde itibâr edip uygun şekilde davranmasını ihtar etti. Selîm ise, bu nasîhata uygun tarzda hareket edecek yerde, getirdiği mektuptan dolayı ceza olmak üzere babasının gönderdiği adamı hizmetinden azletti.³²⁰

Süleyman, oğlunun mukavemetinden Öfkelenerek, Şehzadenin sefa-

³¹⁷ «Prandium excusantes, quod Rustem uxore apparandis nuptiis neptum e fratre Selimo muliebrl more sit intenta, nullum cognatorum avocarl pateretur.» Busbekfn 17 Ağustos 1562 tarihli raporu, Hazine-i Evrak.

³¹⁸ «Lla moglie di Rüstem ha rlcercato il Bassa di far, che Ū sgnor suo padre la r'cevi nel Seraglio e di reconciliarla coŪ Selimo.» Venedik elçisinin raporu, Hazine-i Evrak.

³¹⁹ «S. Selim per sodisfar la ftgliuola maritata col capitano del mar pensa col Sr. non mandar fuor l'armata, e il Bassa per 1 oio portato ad esso capitano dlce, che consiglieria al Sr. far capitano l'aga del Janicieri.» Venedik elçisinin raporu, Hazine-i Evrak.

³²⁰ «Il Sgr. mando a esortar S. Selimo. di non beber vlno, e Selimo ha prl-vato di grado quello, che U ha fatto l'Ambassata.» Venedik elcisinin 14 Teşrîn-i sanl 1562 tarihli raporu. Hazine-l Bvrak.

hat arkadaşlarından olmak üzere tanınan Murad Çelebi'yi îdâm ettirdi; iki kapıcı-başığı (mâbeynci) bu îdâmı Selîm'e haber vermeğe ve Selîm'in oğlu Murad'a dahî hemen sancağına gitmesi emrini tebliğe memur etti. Selîm, hiddetini yenerek, babasının emrine itaat eder göründü.³²¹ Murad, hükûmetine gitmek için eniştesi Kapdân Paşa'dan bir kadirge istedi; pâdişâh ancak bir çektirme göndermesine müsâade gösterdi.

1562 Teşrîn-i sâni'sinin 30'unda Frankfurt'taki Osmanlı elçisi Romalılar Kralı Maksimiyen'in taç giyme töreninde hazır bulundu. Bu senenin ilk yarısında Busebk'in İstanbul'daki müzâkereleri sırasında, hattâ onun dönüşünden sonra hududun birkaç Macar ve Osmanlı kumandanları arasında çatışmalar başlamıştı. Budin Beğlerbeği Rüstem Pasa ile Ta-mışvar Sancak-beği bütün kuvvetleriyle Zamos nehriyle birbirinden ayrılmış olan Zatmar ve Nemeti şehirlerine taarruz etmişlerdi. Lâkin cesur müdafileri Melhiyor Blassa ve Zay önünde ric'ate mecbur olarak bu beldeleri yakmakla iktifa etmişlerdi. Jan Blassa, Zatmar'da mahsur kardeşine yardım olmak üzere hasmına şaşkınlık vermek için dörtbin piyade ve bin süvari ile Zeçeni üzerine yürüdü ki, muhafızı bulunan Mahmûd bizzat Zatmar muhasarasına gidebilmek için, içindeki askerin kumandasını Sasuar (Şehsuvâr)'a bırakmıştı. Şehsuvâr, odabaşı Beşiri Hasan Prod-viç'den yardım istemek için hemen Fülele'e gönderdi. Hasan sekizyüzon süvari alıp yıldırım sür'atiyle yetişerek ve Blassa'mn askerinden sekiz-yüz kadarını mahv ederek, onu mağlûb etti. Karpon kumandam Jan Kros-biç ile Tomas Palfi ve diğer zabitler esîr edilerek Pâdişâh'a gönderildiler (14 Temmuz 1562).³²² Bu hezimete mukabil Macarlar Balaton Gölü üzerinde bulunan Çalad Palatinliği (eyâleti) ndeki Egiesd kalesini aldıkları gibi, Zerrini Siget önünde Arslan Beğ'e galebe etti. Palatin (vâ-lî) Nadaşdi ile Salem Kontu ve Raab kumandam olup Viyâna'nın Ölümsüz müdâffinin oğlu bulunan Eghard, Egiesd kalesinin muhafız kuvvetini teşkîl eden seksen kişiyi esîr ve bütün kale ve istihkarlarını hâk ileyeksan eylediler. Nikola Zerrini, Yahya Paşa'nın oğlu ve Zeçeni beğinin kardeşi Arslan Beğ'in Drava nehrinin öte tarafında başladığı istihkâmları tahrîb için bin süvârî ve ikibin piyade ile Babuça ve

³²¹ «Mando il Sgr. due Capigi informar Sel'm haver fatto tagliar la testa a Murad Çelebi, e Selimo dissüütüo İl dispiacer che ne presse -professa per li Capigi obedlença al padre.» Venedik elçisinin 1562 tarihli raporu.

³²² Istoanfi (Kitap: 21) ve Forgacz (kitap: 12); Siglerus ve Ve-rantius (Katona'da 23, s. 567 ve 618). Verantius'un Budin'den yazılmış 26 Eylül 1562 tarihli mektubu Rüstem Paşa'ya hitabedir, istoanfi, Budin sancak-beği İbrahim'in Zatmar muhasarasının kaldırılmasından sonra vebadân vefat ettiğini yazmakla hatâ eder. Avusturya Arşivi'nde Bebek'in muvaffakiyetine dâir bir mektup vardır. Yine aynı arşivde, Ferdinand'-ın husûsî memurunun raporlarıyla elçisinin 14 Temmuz 1562 tarihli raporlarına da müracaat.

Temesi arasından geçti. Arslan bile bir at çatlattıktan sonra ancak kurtularak, altınlı eyer takımlarını, av köpeklerini, dört doğanını, büyük çapta iki topu düşmana bırakmağa mecbur oldu. Zatmar muhasarasından yiyecek kalmadığı için feragat edilmişti. İhtiyar Malkoç az vakit sonra irtihâl ederek, na'şî askerleri tarafından kaba bir bez içinde Hersek'e nakl edildi ve ecdadının mezarları yanına defn edildi. Yine o sırada Budin Valisi tâûn (veba) dan vefat ederek yerine Pozağa Sancak-beği Arslan Paşa tâ-yîn olundu.

Macarlar için felâket olmak üzere Cesur Bebek Fülele Sancak-beği Hasan Prodivç'in kurduğu bir tuzağa düştü. Müslüman, iken Hristiyan olmuş ve sonra tekrar başına sarık sarmış bir adam güya yeniden tanas-sur ile (Hristiyanlığa dönerek) Hasan'm Macar reisi için tertîblediği tuzağa düşürmesine âlet olmuştur. Bu şahsın nasihati üzerine Bebek, Şar-közi, Mağochi yanlarına Rakoçi, Hankoni Bukri ile Peykeç'i alarak Rima ırmağından uzak olmayan Balug kalesi ormanına girdiler. Birdenbire kendilerini Türk askeriyle çevrilmiş görerek şartsız teslim olmağa mecbur oldular. Şarközi Peşte süvarileri kumandanı Uzun Mehmed ile Transil-vanya'nın Saksonlarından ihtida eden Hidâyet Çavuş'u milletlerarası hukuk hilâfına olarak tevkif ve Buldog kalesi mukabilinde Bebek'e satmış olduğu için Hasan, bunu bizzat topuzla döğdü. Şarközü fecî elemeler içinde can verdi. Magoçi Hâkim Direçi'nin te'diyesini te'mîn ettiği ondörtbin duka fidye-i necat mukabilinde serbest bırakıldı, Rakoçi ile Hankoni ikibin eküden ibaret bir akçe ile salıverildi. Bebek Uzun Mehmed'i ve Hidâyet Çavuş'u serbest bırakmış olmakla beraber, esîr olarak İstanbul'a gönderildi. Hasan, Bebek'in bu seyahatine mukabil yalnız Bokri'yi salıvererek, Bebek'in haremine ve çocuklarına onun vâsıtasıyla mektup göndermesine müsâade etti. Genç Peykeç'i de bir altın miğfer mukabilinde Ma-goçi'ye iade etti: Bebek, Busbek'in azimetinden bir ay Önce İstanbul'a vardı; kendisine evvelâ ikametgâh olarak -Transilvanya'nın her işine karışmış ve baş-tercüman unvanından daha mütevâzîâne olmak üzere «ter-cemân-ı kemter»³²³ unvanını almış olan- üçüncü tercüman Ferhâd'ın hanesi gösterildi. Transilvanya'nın elçisi Gaspar Baçes, Bebek'in salıverilmesi için çalıştıysa da, bir faydası olmadı; kendisi de dînini değiştirmek şartına razı olmadığından Anadolu Hisarı'na Kara Kule'ye habs edildi (13 Teşrîn-i evvel 1562).³²⁴ Fülele

³²³ «Summus interpres» yerine «HumJlUma interpres».

³²⁴ «13. oct. flnito Divano roerldi&ifo f*rv tempore Georgius Bebe cus ad

Sancak-beği Hasan, Kont Nikola Zerrini'yi ele geçirmeğe çalıştı; lâkin muvaffak olamadı. Monuslo (Mo-mıslev?) istihkâmlarına devam edildi; Martoloslar Istirya'ya kadar uzanan akınlarda bulunarak Luetenberg ahâlîsinden esîr alıp götürdüler.³²⁵

Moldavya Beği Serseri Vasilikos

Macaristan hududunda bu münazaalar vuku bulurken, Boğdan'da daha mühim vak'alar cereyan ediyordu. Bu memlekette hüküm sürmekte olan Prens Aleksandır -evvelâ Avusturya'nın gizlice tuttuğu ve nihayet Osmanlı Devleti'nin alenen tasdik ettiği- bir serseri tarafından memleketten tard edildi. Yani Vasilikos isminde olan bu serseri Girit adasından bir gemi kaptanının oğlu idi. Sisam, Paros ve diğer Ege Denizi adaları despotu unvanını gasb eden Jak Heraklid kendisini evlâdlığa kabul etmişti. Bundan dolayı İmparator Şarlken Vasilikos'u yalnız -kendisinin de hiçbir hakkı olmayan- Sisam ve Paros'un despotu olarak tanımakla iktifa etmeyerek, kendisine «palâtin» unvanını verdi; muallim, mukave-lât muharriri (noter), şâir-i zî-tâc rûûsları vermek hakkını da bağışladı. Vasilikos, Melankton ile sürekli muharebede bulunurdu. VittemberjjMe Lâtince bir târih eseri neşr ve imparatorun muvafakatiyle bâzı şâirleri şâir-i zî-tâc derecesine terfi eylemiştir. Ondan sonra Bolonya'dan Boğ-dan'a geçerek evvelâ hükümetteki prensin zevcesi Prens Roksaandra'nın akrabasından olduğunu, daha sonra eski Boğdan prensleri ailesi olan He-raklidlerden bulunduğunu iddia etti ve bu sonuncu iddiasını isbât için -kendisi tarafından düzülmüş bulunan- bir şecere göndermişti. Bununla beraber, kaçmağa mecbur olarak Bolonya'da Siradiye Palatini Aîber Laçkı'nin yanına sığındı ve asker toplamak için ondan onbin duka borç aldı. Boğdan tahtım zabt için ilk teşebbüsünde muvaffak olamadı ise de, Ferdinand'ın gizlice kendisini tutmasıyle ikinci defasında emelinde muvaffak oldu (10 Teşrîn-i sâni 1562).³²⁶ Maiyyetinde binaltıyüz süvârî bulunduğu halde, birkaç öncü çatışmasından sonra Aleksandır Voyvoda'yı memleketinden çıkarmağa muvaffak oldu.

³²⁵ AH Paşa'ya verilen 17 Teşrîn-i evvel 1562 tarihli nota ile beraber Alber D&vis'in İstanbul'dan rapora, Hazine-i Bvrak'ı Husûsî-i tmparato-rî ve Krall: «18 junli Martolosl captlvos a Luetenberg abduxere.» Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/453-457.

³²⁶ «Litterae Caesaris ad Jacobum Basillcum Heraclidem, despotam Sami, Paros et Mol4av*ae voivodaBa. Pragae, 3 februarU.» Hazine^ Evrak.

castellum maris nign deductus; Transylvanus Htteratus (Perenz Dlack) nil intentatum reliquit, ut hominem Uberaret et ad Transylvlnl fidem cum omnibus castellis traduceret.» Alber Vis'hı 27 Teşrîn-î evvel raporu. Transilvanya maslahatgüzarı eğer Bebek salıveilirse Pereni, Gabriei ile diğer Macar ba-ronHannın. İmparator tarafını bırakacaklarına dftir bftb-ı devleti kandırmak istedi.

Vezir-i âzam Ali Paşa, bu istilâdan dolayı Busbek'i azarladığı gibi, Pâdişâh dahî kendi el yazısıyla yazarak Mehmed Çavuş ile Prag'a gönderdiği bir mektupla şikâyetim bildirdi- Lâkin Ferdinand da buna, bir takım iddialar ileri sürerek cevap verdi. Aleksandr İstanbul'a iltica etmiş, fakat eli boş gelmişti. Hasminın elçileri ise mu'tâd olan otuzbiri duka vergi yerine kırkbin duka takdimi çâresini bulmuşlardı. Bu vergi arttınmı sayesinde Vasilikos'un Boğdan Voyvodalığı tasdik olunarak, bir Osmanlı Çavuşu ile sancak, kılıç» topuz, koka gönderildi. Müteakiben diğer bir çavuş ecnebiden alınma askerden bir kısmını dağıtarak, bunları üçyüz Macar mızraklısıyla üçyüz muhafıza indirmesi emrini götürdü. Voyvoda o kadar mülayimime itaat gösterdi ki, bu emrin kendi arzusu üzerine verildiği şübhesi hâsıl oldu. Lâkin bu tedbir, bir taraftan da hazinesini doldurmak için yaptığı zulümler, memleketin eskiden beri süregelen âdetlerini yerle bir edecek surette ortaya koyduğu yeni nizamlar, hakkında halkın teveccühünü celbetmeğe hizmet etmedi. Bu zulümler ve yeni düzenlemeler cümlesinden olmak üzere bir manastırın gümüş şamdanını sikke darbettirmek üzere almış, ahâlîye adam başına bir duka vergi tarh etmiş, Boğdan'da boşanma umûmî bir i'tiyâd hâlinde iken bunu tahdîd ve taaddüd-i zevcât için idam cezası vaz' eylemiş idi. Almanlar'dan Sum-mer ile Melankton'un damadı Gaspar Puçer'i çağırarak onlar ma'rifetiyle bir mektep ve bir kütüphane te'sıs etti. Taraftar]arıyle şu söylentiye yaydı ki, bir Noel sabahı, kendisine, gelecekte üç hükümete (Boğdan, Eflâk, Transilvanya) mâlik olacağına alâmet olmak üzere üç altın tacı hâmil üç melek görünmüştür. Kendisi de başına bir altın tâc koyarak Jak nâmını, Boğdan'da halkın hoş gördüğü İvan ismiyle değiştirdi. Lâkin, başlangıçta uğradıkları dehşetten kendilerini kurtarmış olan Boyarlar (asilzadeler) rızâlarına aykırı olarak memleketlerine getirilen Macar askerlerinin ve Alman muhacirlerinin idamını gizlice kararlaştırdılar. Macarlar'i Ta-. tarlar'ın hücum edeceği yalanıyla hududa gönderdiler. Ekserisi Almanya içerlerinden getirilmiş ameleden ibaret olan ikinci kısmı da. memleketin her tarafında Önceden belirlenmiş bir vakitte îdâm ettiler.

Despotun gayrı meşru kızı beşiğinde Öldürölüp validesi bir manastıra konuldu. İvan ile birlikte Suçava'ya kaçmış olan taraftarlarının zevceleri toptan kati edildiler. Cürümleri ivan için duâ etmekten ibaret olan bir takım Ermeniler görülmemiş bir şiddetle tâkib olundu. Müttetiklerin başlıca reisleri olan Bernovski, Muçog, Stroiça beğlik tacını despotun mağazalar müfettişliğinde kullanmış bulunduğu Tomza nâmında bir şahsa verdiler. Tom-za, Kazak Hatmanı Dimitrius Vihenjevski'nin rekabetinden korkarak onu memlekete getirtmiş ve Piyasek ile beraber hapsederek ikisini de İstanbul'a göndermiş ve bunlar İstanbul'da asılmıştır. Suçava'nın muhasara edildiğinin üçüncü ayında bir Osmanlı sancak-beği üçyüz kişi ile gelerek serbestçe gitmesine mâni olunmamak üzere despota teslim olmasını teklif etti. Mevkî muhafızlarının tehdîd edici nümayişlerinden dolayı İvan bunu kabule mecbur oldu. Ettikleri yemîni bozmuş olmalarından dolayı askerini birkaç kelime ile azarladıktan sonra atına binip şehirden çıktı. Tomza'nın önüne götürülmesiyle onun tarafından başına bir topuz vurulup öldürüldü (9 Teşrîn-i sâni 1563). Tomza, gâsıbın oğlu Dimitrius evvelâ affetmiş görünerek sofrasına kabul etmiş ve Boğdanlılar'ın usûlü veçhile dostluk te'mînâtı olmak üzere haç şeklinde ekmek ikram etmişse de ertesi gün - veraset ümîdlerini kesip atmak için halledilmiş prenslerin akrabasına böyle yapılmak memleketin âdeti olduğunu beyân ederek- burnunun sağ deliğini iç tarafından ve kavis şeklinde cellâda kestirdi. Bununla beraber Osmanlı Devleti Tomza'nın beğliğini tasdik etmedi; eski voyvoda Aleksandır yine tahtına ve Devlet'in himayesine nail oldu.³²⁷

Avusturya, İspanya, Ceneviz Ve Floransa Hükümetleriyle Müzakereler

Ferdinand ile Osmanlı Devleti arasında sulh akdedilmesinden bir sene geçmişti; lâkin Türkler'in hudud üzerindeki akınlarının arkası kesilmemiş, Türkçe ve Lâtince ahidnâme nüshalarının tercümesinden doğan müşkilât henüz halledilmemişti. Üç sene önce Türkler'in Karniyol'da bir istilâlarına Osmanlı toprağı üzerinde bir akınla mukabele etmiş ve Osmanlı kumandanlarından Deli Mehmed ve Hasan'ı Öldürüp ikibin koyun almış

³²⁷ Grasyaüi (Gratlani) ve Sigler ve onlardan naklen Engel'In MoMavj* Tarihi, s. 211; lâkin Engel, Totnza'nın memuriyetinin tasdikini Rüstem Paşa'dan talep ettiği şeklindeki ifadesinde aldanıyor; çünkü Rüstem Paşa bir sene evvel vefat etmişti.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/457-459.

olan Auersbergli Herbert Türkler'in bir müfrezesini tâkîb ederek Kostanoviç'e kadar ilerlemiş ve fırka birkaç yüz kişi kaybetmişti. Ferdinand, Busbek'in gitmesinden sonra İstanbul'da kalan sefaret kâtibi Alber Dövis'i sulhun bu şekilde bozulmasından ve ahidnâmenin Türkçe nüsha-sındaki tâbirlerden dolayı Osmanlı Devleti nezdinde ihtarlarda bulunmağa me*mûr etti. Sultân Süleyman da «hediye» nâmiyle vaad olunan akçenin henüz gönderilmemesini infialsiz görmüyordu. Ancak bu para Pa-pa'nın sefîr vekili Pol Palina³²⁸ ile gönderildi ve Alber Dövis Devlet nezdinde mukîm elçi olarak tâyin olundu. Palina, gelişinden bir ay sonra (12 Teşrîn-i evvel 1563) hediyenin bir kısmını resmen dîvânda teslim ederek, ertesi ayın başlarında avdeti için ruhsat aldı (8 Teşrîn-i sâni 1563).

Vezîr-i âzam Palina'ya bir nasîhat-nâme vermiş ve o da împarator'a arzet-mek kaydıyla almıştı, Macaristan'da angarye almak hakkına ve esirlerin saliverilmesine dâir iki hükümdar arasında birçok ihtilâf vardı. Vezîr-i âzam mutlaka istiyordu ki, İmparator bundan sonra Siget, Eğri, Giyola Haydöklerinin tahrîblerini önlesin; Macar esîri Bebek, Tomas Pali ile Krosiç'e gelince İspanyol Aavario ve Şansiyö'nün fidye-i necatları hakkındaki şartlar yerine getirilsin ve ahidnâmede vaad edilen akçe te'diye olunmadıkça ihlâ-yı sebîl (yolun açık bırakılması) maddesinin müzâkeresinden imtina ediyordu.

Alber Dövis o sırada İspanya Kralı II. Felip için de sekiz senelik bir barış anlaşması müzâkeresine me'mûr oldu. Çünkü Franki ve Vargas marifetiyle bu hususta başlamış olan müzâkereler neticesiz kalmıştı. Alî Paşa, mukavelede sözü edilen akçe bakiyesinin evvelce te'diyesi şartıyla bu teklife muvafakat gösterdi. Korsika'da doğmuş bir Fransız miralayla Fransa Kral ve Kraliçesinden mektuplar getirterek, Korsika adasını zabt etmek ve Osmanlıların haracgüzân olmak şartıyla, bir Osmanlı filosunun yardımını istedi.³²⁹ Fakat o me'muriyetinde muvaffak olmadığı gibi, Ce-nova Cumhuriyeti için ahidnâme teklif eden bir Cenovalı memur da maksadına nail olamadı; dîvân-ı hümayûn bir memurun talebini, (Cenova) Cumhuriyetinin bu hususta murahhas göndermesi lâzım geleceği cevabıyla geçiştirdi. Floransa'dan

³²⁸ «Credenuales pro Aiberto de Wyss (Prag 17 Temmuz 1563) un munus honorarum deferat, dein munere oratoris ÎM fungatur, - oul tempore Buabequl İn Ula legatone desudavlt; quare om'.ssa İn presens cura allum mittendi hoc omu obeundao legatlonis illi tnposutmus. partem, vero mu-naris P&lynae ferendum dedlrrous.» Haztne-f Bvrak.

³²⁹ «Pietro Corso cotonello del re di Francia e stato da Hali Bassa, e gli ha 4ato una lettera di credenza del re di Francia et l'altra di quella Seren. Regine - domanda l'annata del Gran Turco per haver Corsica, promette detto Corso di pagar trlfouto al Gran Turco.»

gelmiş olan bir memur müzâkerelerinde daha ziyâde muvaffakiyet göstererek II. Bâyezîd ve I. Selim ile akdolunan kapitülasyonları yeniledi. Bu ahidnâme gereğince Floransa Pâdişâh'm bütün memleketlerinde Venedik'in hâiz olduğu hukuka mâlikti ve Bursa ile ipek ticâreti imtiyazını hâizdi;³³⁰ Osmanlı memleketlerindeki Floransalı tâ-cirler Cumhur tarafından tâyin olunan konsoloslardan başkasının hakk-ı kazası altında bulunmayacağı gibi, Floransa sancağına Karadeniz'de serbest ticâret müsâadesi verilmişti.

Bu zamanda Lehistan elçileri pek sık gelirdi; Berzozevski'nin elçilerinden sonra (1554) Simon'un elçisi Lemberg Hâkimi Amasya'da hu-zûr-ı şahaneye kabul olundu; ertesi sene Eflâk işlerine ve yürürlükteki maddelere dâir müzâkere için Yazloviyeki elçi sıfatıyla geldi, iki sene önce gelen Nikola Breziski ile Nikola Sienyavski de bu iş için gelmişlerdi. Son elçi Hasan Beğ ile birlikte üzerinde münakaşa edilmiş olan mes'-elenin halline memur oldular.³³¹

Alî Çavuş, Pâdişâh ile Cumhur arasındaki bâzı ihtilâflar için Vene-dik'e gönderildi.³³²

Asya devletleriyle münâsebetlerin sıklığı da bundan az değildi: Hu-sûsiyle Hindistan'dan Asi (Açe) hükümdarının gönderdiği sefareti kayd edeceğiz ki, Portekizliler aleyhine top imdadı istiyordu.³³³ Cezayir ahâlisinin ileri gelenleri tarafından bir temsilci hey'eti valinin azlini talep etmek maksadıyla ve bir temsilci hey'eti de Tunus'dan, Halkü'1-Vâd*-ın tekrar zabtedilmesi için yardım talebinde bulunmak maksadıyla gelmişlerdi.³³⁴

³³⁰ Ahidnâme Râs-u&mM Süleymanl Mftlnde mevcuttur, Nu: 71.

³³¹ Çartoriski'nin Polavi'deki kütüphanesi o zamanın Lehistan elçilerine dâir Türkçe'den Lehçe'ye tercüme edilmiş şu vesikaları ihtiva eder: 1) Sultân Süleyman'ın Edirne'den Mayıs 1557 tarihli mektubu ki, Demetrius'dan şikâyeti mutazammındır. 2) Amasya'dan Muharrem 969 (Eylül 1561) târihiyle diğer bir mektubu ki, samîmi beyânlardan ibaret olup Lamberg vâsıta-siyle Sigismund'a ulaştırılmıştır. 3) Eflâk voyvodası Stefan'ın ihracı hakkında 971 (1563) tarihli bir mektup, 4) Bielograd arazisinde vuku bulan haydudluğa dâir Zilka'de 971 (1563 ^Temmuz) tarihli diğer bir mektup, 5) Yine bu hususa dâir Rebîü'1-âhîr 971 (1563 Kasım) tarihli diğer bir mektup, 6) Moskova'ya gitmek isteyen bir tacir hakkında geçiş tezkeresi talebine dâir Haziran 1563 tarihli diğer bir mektup, 7) Eflâk işlerine ve gündemdeki meselelerinin tesviyesine me'mûr Yaz-loviyeki'nin vazifesinin ifâ şekline dâir Safer 972 <Eylül 1564> bîr vesika; 8) Rebî'ül-evvel 972 (Ekim 1564) tarihli bir mektup ki, Pâdişâh bunda Kral'ı Eflâk Gospodarı Aleksandır'a yardıma davet ediyor; 9) Nikola Brezeski'nin me'mûriyetine dâir Muharrem 973 (Ağustos 1565) tarihli rapor.

³³² Hazine-i Evrak'ta Venedik Şubesinde Türkiye Yazışmaları arasında Sultan Süleyman'ın Doc'a üç mektubu vardır. Birincisi: Pâdişâh'm îne-bahtı konsolosiyle diğer konsoloslar hakkında şikayetlerine dâirdir; ikincisi: Kartogli arazisinin tamamen alınması hakkında Alı Çavuş'un memuriyetini hâvidir; üçüncüsü -ki 1 Zilka'de 971 (1563) tarihlidir- Av-lonya'da zabtedilen kadırğa için Barbarlko ile kararlaştırılan ylrmbes-blñ dukanın makbuzudur.

³³³ Venedik edçisinin 12 Haziran 1562 tarihli raporu.

³³⁴ «L'ambassadeur de Tunîs per nome del Re domanda l'armata per far l'impresa deha Goletta» VenMlk elçisinin 1561 Haziran tarihli raporu. Hazine-i Evrak.

İstanbul Ve Civarındaki Büyük Feyezan

O senenin sonbahar gündönümünde (20 Eylül 1563) İstanbul civarı, Osmanlı târihinin en felâketli olmak üzere kaydettiği bir feyezan (taşkın; sel baskını) altında kaldı ki, ancak dört asır Önce Kral Konrad kumandasındaki Haçlı ordusunu mahv eden feyezana kıyâs olunabilir; bunun vukuu günü sabahın erken saatlerinde Sultân Süleyman Halkalı-dere Vâ-dîsi'nde ava çıkmıştı. Bağdad Çarşısında asılan defterdar İskender Çelebi bahçesinden uzak olmayan Propontid kenarlarında bulunuyordu ki, korkunç bir fırtına çıkarak yirmidört saat bir düzüye şiddetle devam etti. Bu müddet zarfında yetmişdört hâne ve umûmî binalara yıldırım düştü. Çekmece yakınında yine o isimdeki göle akan iki küçük Melas ve Atiras ırmakları hiç görülmedik bir derecede yükselerek bütün o tarafları suya gark ettiler. Feyezan dalgaları, Halkalı-dere'den atılmış ok sür'atiyle ilerleyerek Sultân Süleyman'ın iltica etmiş olduğu İskender Çelebi sarayı azgın suların ortasında bir ada hâlinde mahsur ve münferid kaldı. Suların her taraftan girmiş ve Pâdişâh'm mutlaka boğulmak tehlikesi altında kalmış olduğu bir sırada idi ki, gayet heybetli cüsseye sahip bir adam, imdadına yetişerek omuzlarına alıp bir odanın musandırası üzerine³³⁵ çıkardı; ve feyezanın sonuna kadar Pâdişâh orada kalmağa mecbur oldu. Karşılaştığı engeller öfkesini artırmaktan başka birşeye yaramadı ve felâket unsuru geçeceği yerdeki bütün eşyayı zîr ü zeber etti: Eskiden Süleymân'in inşâ ettiği su kemerlerinin temellerine kadar su geçtiğinden, yalanda yıkılmak tehlikesine düştüler; hattâ Maglave Kemerî tamamen yıkıldı. Kâğıdhâne yanında «Tatlı Sular» adını taşıyan lâtif vâdî-de (Kâğıdhâne deresi ile diğer bir dere) köklerinden çıkmış meşe ağaçları hafif sazlar gibi yuvarlanıp gittiler. Çiftlikler, bahçeler, kâşâne-i safâlar hepsi birden süpürüldüler. «Tatlı Sular» -ki Antik Çağ'da Ki-daris ve Barbizes nâmlarında iki küçük ırmaktır- yollarında tesadüfen aldıkları şeyleri Eyüp köyüne doğru götürdü. Peygamber'in alemdar (mihmandar) inin kabrini muvakkaten çevirerek bir tepe üzerinde bulunduğundan her

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/459-461.

³³⁵ Selânikî: «İç-oğlanlarından bir gürbüzî arkasına alıp Musandıraya çıkarmak ile halâs eyledi». «Tüvânâ» demek olan Gürbüz kelimesi Lâtince'nin «Corpus» kelimesinden alınsa gerektir. «Musandırâ» daha ziyâde Türk evlerinin tavan altlarına denir, ki küçük yerli, veyâhud müteharrik merdivenle çıkılır. Uşaklar, çocuklar burada yatarlar; kadınlar da hayâl oyunlarını, raksları, diğer eğlenceleri oradan temâşâ ederler. (Şimdi hiçbir evde bulunmaz oldu. Mütercim).

kazadan mahfuz görünen Eyüp Camii içine kadar girdi. Ne İstanbul kapısı, ne Boğaziçi kenarları her taraftan hücum eden dalgalan durduramayıp kısa müddet içinde bütün uzantısı boyunca sahili sular istilâ etti. Bunların zorlu darbelerine ancak çok kuvvetli yapılmış binalar mukavemet edebildi. Büyük ve Küçük Çekmece, Haramı Deresi, Silivri Köprüleri yıkıldı. Tam bir hafta deniz sulan bulanık ve tuz kokusundan âzâde kaldı.³³⁶

Bu feyezanın neticelerine muktedir olduğu kadar çâresâz olmak için, Pâdişâh, temellerine su girmiş, yâhud yıkılmış bendlerin tamirine ve gelecekte böyle bir felâkete mukavemet edebilmek üzere Çekmece'de kârgir bir köprü inşâsına yanm milyon altın tahsis etti.

I. Selim zamanında³³⁷ cebeci-başıhtan kapıcı-başılığa (baş-mâ-beyncilik) ve daha sonra silâhdârlığa yükselmiş olan Sofu Alî ma'rifetiy-le buna benzer inşâat yapılmıştı. Üç parmak kutrunda yüzbn kurşun boru (lüle) vâsitasıyla İstanbul'a birçok su getirilmiş ve umûmun ihtiyâcı için bu kadar güzel netice veren şu hizmetten dolayı Sofu Alî Maraş mu-tasarrfihına terfi' ettirilmişti. Lâkin son feyezan bu faydalı te'sîsleri tah-rîb ettiğinden, Süleyman yenilerim yapmağa lüzum görerek, İstanbul'un dâhil ve hâricinde hâlâ şehrin en güzel tezyinatından olan inşâatı vücû-de getirmiştir. Adrien ve Konstantin tarafından inşâ edilen ve daha son-r al arı Justinyen tarafından tamir olunan iki bend, zamanımızda bu iki son imparatorun isimleriyle yâd olunur, Justinyen bendi, Evhadeddîn Vâ-dîsi'nde Belgrad KÖyü'nde kâin olup Belgrad'dan inen Hıdırilyas nâmında ki küçük ırmağın doldurduğu dört havuzdan alır; Valans bendi ise Havas ve Halkalı Köyleri havuzlarından su alır. Andronikos Komnen birinci kemere

³³⁶ Târih-i Selânikî, varak: 13. Antonio. Bigafetta 1563 târihiyle Londra'da basılmış olan merâhil-nâmesi (İtalyanca): «Yüzelli yük akçe ki üçyüzbin sultanî altın» diyor. Almosnino'ya nazaran (s. 160) bu inşâat 500 yük akçeye mâl olmuştur ki, o zamanın sikkesine göre 1.100.000 duka altındır.

³³⁷ «Selîm-i Evvel» denilmesi, Hammer'in hatâsı olsa gerektir. Bahis konusu olan Sofu Alî cebeci-başılıktan kapıcılar kethudâh-ğına ve sonra sancak-beğliğine yükselerek, bir aralık Şehzade Selîm'e (II. Selim) lala olmuş ve İstanbul'a yüzön lüle su getirilmesi işindeki hizmetinden dolayı Mar'aş beğlerbeğliğine yük-seltilmiştir. (Selânikî), Selânikî'nin ifâdesi, evvelki inşâatın I. Selim zamanından ziyâde Kanunî zamanına âit olduğunu gösterir. Bu münâsebetle Selânikî'nin yazdığı bir fıkra dikkate şayandır; Sultân Süleyman Gürz Nikola denilen üstâdı su yollarına dâir malûmat almak üzere avlandığı yerde huzuruna getirtmişti. Vezîr-i âzam Rüstem Paşa bunu işitince Nikola'yı hapsedmiştir. Pâdişâh bir gün Kâğıdhâne'de ayak dîvânı tertîl? ederek su-yolcu'nun hapis sebebini sorunca, vezîr-i âzam:

- «Bu adam huzûr-ı hümayûnunuzda birçok masraflara ihtiyâç göstermiş; birkaç gün alıkoyduk ki, inşâatın* ne suretle yapılacağını anlayalım. Bir de su getirmek güzel bir şey ise de, İstanbul'un çeşmeleri çoğalınca yabancılar da çoğalı; husûsıyla erbâb-ı zirâat köylerini, zirâatierini bırakıp tahta (başkente) dolarlar. Bundan bilâhare mazarratlar doğar.» mütalâasını ileri sürmüştür. San'at ye ticâreti ekseriyi ecnebilerin elinde olan bir payitahtın nüfusunun artması gerçekten hakikî bir fayda sağlamaz; lâkin bugün dünyanın deveranını durdurmak kaabil olmadığından yerli nüfus, san'at ve ticâreti ele geçirmeğe çalışmalıdır.

gerekli suyu toplamak için bir su hazînesi ve bir kule yaptırmıştı (Bugünkü Pirgaz yâhud Burgaz). Havas Köyü'nde ve Halkali'-daki Valans Kemerî hazînesi II. Mehmed tarafından inşâ edilmişti. Sultân Süleyman'ın himmetiyle bu iki hazîne ihya olunduktan başka -kemerler vâsıtasıyla şehrin dâhiline kadar bir tepeden bir tepeye kadar sevk olunan- Turunç Köyü suları da ilâve olundu. Andronikos'un inşâ ettirdiği havuzla -«Uzun Kemer» ve «Güzelce Kemer» isimleriyle anılarak- Evhadeddîn yâhud Ayvâri Hazînesi sularını Andronikos havuzuna veren ve Petihftri Köyü'nden geçen iki kemer dahî tamir edildi. Melas ve Ati-ras ırmakların denize döküldükleri mahal yanında Justinyen bir kârgir köprü yaptırmıştı; lâkin saltanatının otuzikinci senesinde, şimdi Çekmece dediğimiz Regium kasabasını hemen tamâmiyle harâb eden bir zelzeleden o köprü de yıkılmıştı. İmparator Makedonyalı Vasil de ahşâbdan bir kemer yaptırmıştı ki. Ermeni Leon zamanında Altın Köprü ve Regium arasındaki bütün binalarla beraber Bulgar Krumus (Kurum Han) tarafından yakılmıştı. Pâdişâh, payitahtın zahire ve muharebesi için o kadar mühim olan Çekmece Köprüsü'nün yeniden yapılmasını Mîmâr Sinan'a emretti ve bundan önce tahribine sebep olan şeylerin hepsine, yâni ateşe, suya, zelzeleye, mukavemet edecek surette metin ve metaneti derecesinde güzel olmasını tavsiye etti.

Sinan işe girişti ve kemerleri «Eşek Sırtı» denilen surette yapılmış bir köprüye başladı ki, ancak II. Selim zamanında hitâm bulabilmiş ve fakat o zamandan beri feyzanlara, komşusu olan denizin fırtınalarına mukavemet edegelmştir.³³⁸

Osmanlı Denizcileri Akdeniz Ve Hind Okyanusunda Muharebeler

Osmanlı müverrihleri şu yazdığımız feyzanı müteâkib Malta muhasarasından bahsederler. Bu muhasara ise iki sene sonra vuku bulmuştur. Lâkin İstanbul tersanelerinde, İstanbul limanında tedâriklerine daha o zaman başlanmıştır. Bu muhasaranın hikâyesine girilmezden evvel. Malta muhasarasına tek ad dnm eden deniz seferlerini ve Hayreddîn Barbaros'un vefatından beri bu seferlerde şöhret kazanan amirallerin isimlerini okuyucularımıza sunacağız.

Kapdân Sinan Paşa'nın, kardeşi vezir-i âzam Rüstem Paşa'nın irtihâlinde bir müddet sonra vukua golen irtihâlini müteâkib Osmanlı donan-

³³⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/461-463.

ması kumandanlığı Hırvat neslinden olan Piyâle'ye verildi. Mâbeynci, yâni «kapucu» sıfatıyla bulunduğu Pâdişâhsın dâiresinden çıktığı vakit kap* dâni unvâmyle birlikte ynlmz sancak beğı payesini aldı. Dört sene sonra da beğlerbeğı rütbesine vükseldi. Cerbe fethinden ve daha ileride nakl edeceğimiz harblerden sonra Piyâle, kendisinde üç tuğlu vezîr payesini taşımağa hak gördü ise de Sultân Süleyman pek süVatli gördüğü bir te-rakkî ile vezîr payesinde bulundurmak istediğı selâhiyej ve hürmeti haleldar etmek kovkusuyile, o rütbeyi vermedi. Bununla beraber Piyâle hakkında bir iltifât-ı şâhâne göstermek arzusunda bulunarak ve kapdâmn liyâkatini, vezâret rütbesinin nüfuzunu pek sık ve çok terakkilerle zedelemekten ve imha etmektense, bir sultânın tezviciyle mükâfatlandırmayı tercih ederek, Şehzade Selîm'in kızı olan torunu Gevher Sultân'la evlendirdi.³³⁹

Bundan beş sene sonradır ki, Piyâle üç tuğlu vezir payesine çıkarılmıştır. Kapdân-ı Deryâ'nın vefatında teşrifat usûlü gereğince donanma baş-kumandanlığına Cezayir Beğlerbeğı tâyin olunmak lâzım gelirdi. Hasan Paşa, babası Hayreddîn Paşa'nın mansıbına bu suretle nail oldu, ve fakat az bir müddet geçince, Tunus fethi münâsebetiyle nâmını şerefle zikrettiğimiz korsan Salih Reîs'e mevkiini terk etmeğe mecburiyet gördü. Truva sahrasının bir köyünde Ayda Dağı'nın eteklerinde doğmuş olan Salih Reis, gençliğinde Yunanlılar'la Truvalılar'ın meşhur muharebelerini işitmiş ve kendisini sonraları en sâbit-kadem korsanlar derecesine çıkaran o cengâverâne şiddeti ve meziyetini bu târihî arazinin sinelerinden almış olması muhtemeldir.³⁴⁰

Turgud Reis

Avrupa müverrihlerinin genel olarak «Dragut» dedikleri Turgud Reîs de onun gibi Osmanlı Devleti tebeasından bir Hıristiyan'ın oğlu ve Menteşe sancağında Seroloz nahiyesi ahâlîsinden idi. Turgud henüz pek genç iken güreşçilikte kuvveti ve yay çekmekte mahareti ile nazar-ı dikkati celb etti. Bir korsan gemisinde hizmete girerek az müddet içinde bir bölük bahriye

³³⁹ Hacı Kalfa, Esfarûl-BEhar, varak: 36, kemâl-i hak ve serbesti Ue bu bâbda «Bu payelerin izzeti ve r ti bin ol asırda bu minval üzere İdi; bu asırda payeler mebzul olup i'ttbâr kalmamağa bir vezirin sancak begi kadar vak'ı ve yekan kalmadı» diyor. (Hammer'den tercüme yerine aslından alındı).

³⁴⁰ Bu, Hammer'in Eski Yunan târihine hayranlığından kaynaklanmış şairane bir hayftldir ve ilmi tarihçilikle bağdaşması mümkün olmayan bir sübjektif bir hükümdür. Hazırlayan.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/463-464.

neferâtına zabıt nasb olundu. Daha sonra üç gemi Korsika adasının zabtına teşebbüs ettiği halde Andrea Dorya'ya mağlûb ve esîr olarak galibin kadirgasında köle gibi zincire vuruldu. Barbaros'un Ce-nova Cumhuriyeti memleketlerini kamilen tahrîb etmek tehdidiyle Ce-nova önüne varması sayesinde hürriyeti iade edildi; kurtulur kurtulmaz Hayreddîn'in yardımıyla kumandasına yirmibeş gemi almış olduğu halde denize açılarak Hristiyan memleketleri sahil ve gemilerini titretti. Napoli Körfezi'ne dehşet yağdırarak girdi ve Kastelamar Kalesi'ni zabtedip bu kaleden ve civarından pekçok ganimet aldı (1548). Az bir müddet sonra Tarablus-ı Garb'e yetmişbin duka götürmekte olan Malta Şövalyelerine âit bir kadirgayı ele geçirdi. Turgud, Sinan Paşa ile bir tesadüflerinde, emri altındaki gemilerin sürekli ve sür'atli şekilde ateş etmekte gösterdikleri üstünlük ile Osmanlı amiralinin nazar-ı i'tibârını celbetti. Kapdân-ı Derya, Turgud'un mahâretiyle Pâdişâh'a mühim hizmetler gördü-rebileceğini düşünerek, Barbaros Hayreddîn gibi DevleVe itaat arz etmek üzere İstanbul'a gitmesini tavsiye etti. Turgud bu nasihate uyarak sekiz kadirga ile payitaht Umanına demir attı. Sultan Süleyman lutûfkâr muamelelerle kendisini kabul etti ve uhdesine Karlı-ili sancağını verdi. Hepsî de birer meşhur korsan olan diğer yedi kadirga kapdânlan³⁴¹ yetmiş'ten seksen akçeye kadar yevmiye. tahsisatla ve pupa direğine fener asmak imtiyâzıyla birer harb gemisi kumandanlığına nail oldular.

Turgud, Cenova esaretinden yakayı kurtarınca, Afrika sahillerinde dâimi olarak bâzı memleketleri ele geçirmeyi kurdu. Vaktiyle Tunus arzîsinden olan Sus manastırından İspanyollar^ tard ederek Tunus ve Tarablus arasında bir dil üzerinde bulunan Mehdiyye Kalesi'ni hıyanet suretiyle³⁴² zabt etmiştir. Avrupa müverrihleri bu mevkii gâh İfnkıyye ile gâh Afrodisium ile karıştırmışlardır; Şarklılar bile Mihâdiyye sanmışlardır.

Mevkii hasebiyle Afrika'nın geniş bir arazi parçasına hâkim olan Mehdiyye'nin Şark ve Garb müverrihlerinin İfâdelerinde husûsî bir ehemmiyeti olduğundan, bundan evvelki tarihi ve banisi hakkında burada bir hulâsa vermeyi vazife addediyoruz. Bu şehri Hicret'in takriben 304 (Milâdî 916) târihinde, bir taraftan cesareti ve bir taraftan bâtıl i'tikad neşrine gayreti cihetiyle iki yönden tehlikeli bir roezheb mucidi ve gaasıb olan

³⁴¹ Hacı Kalfa bunları <Esfirü'l-B4har, varak: Sl'de). Oast Mustafa, Uluç Ali (Kalabrah mühtedl ki Avrupalılar Ocbiale derler). Basan Kelle, Meh-med Reis, Sancakd&r Reis, Dell Ca'ter, Kara Kadı diye isimlendirir.

³⁴² «Gafletinden İstifade suretiyle» demek olacaktır; hıyanet tasavvuruna mahal yoktur. Mütercim,

Suriyeli Ubeydullah Hasan bina eylemiştir. Ubeydullah, önce, Ali sülâlesinden olmak şeklinde yalancı bir iddiada bulunduğu için Halife Muktedirin emriyle Sicilmâse'de habs edilmiş iken, muhafazasına me'-mûr olanları iğfal ederek kurtulup, dünyânın sonunda gelmesi beklenen onikinci imâm Mehdi nâmı altında «halife» unvanını alarak Emevî ve Abbâsî hanedanlarına mukabil, hilâfette hak iddiasına başladı. Muvaffakiyetle neticelenen şu gasb üzerine «Fâtuniyyûn» ismiyle üçüncü bir hilâfet hanedanına reis oldu ki, bu yeni sülâle Afrika'nın kuzey sahillerine kudretle yayılarak, az vakit içinde Bağdâd ve İspanya (Endelüs) halifelerini tehdîd etmiş ve Karâmîta denilen tehlikeli tarikatın kurucusu Hasan bin Sabbâh'ın haleflerini (?) himayesine alarak İslâm hükümdarlarına dehşet vermiştir. Mehdiyye, yeni devletin payitahtı ve gaasıb Mehdî'nin ikametgâhı oldu. Kuruluşundan yüzyetmiş sene sonra gerek Mehdiyye, gerek ona yakın olan İfrikiyye Cenevizlilerde Piza Cumhuriyeti askerleri tarafından zabt olundu (481/1088). Sanhâee (?)'den Benî Zîrî hükümdarı Temîm haylî altın mukabilinde satın aldı (553/1158). Sicilya Kralı Nor-mandiyalı Guillaume Roje tekrar zabt ettiği halde, iki sene sonra Mu-vahhidîn Hânedânı'nın ikinci hükümdarı Abdül-mü'mîn Alî el-Kûfî tarafından yine ele geçirildi; işbu Muvahhidîn Hanedanı Endelüs ve Mağ-rib'de hükümet etmekte idi; onun kurucusu olan Tûmert de «Fâtîmîler'in reîsi gibi «Mehdî» unvanını alarak Batı Afrika'da bir şehir yaptırdı ve «Mehdiyye»³⁴³ ismini verdi. I. Abdülmü'mîn'in oğlu II. Abdül-mü'mîn, I. Guillaume'un zabtetmiş olduğu Tunus yakınındaki Mehdiyye'yi, onun oğlu olan II. Guillaume'e iade etti (576/1180). Yirmi sene sonra Muvahhidîn'den II. Abdül-mü'mîn'in ikinci halefi Nasır Muhammed,³⁴⁴ Mu-râbitîn (hayâtını cihâda vakfetmiş)³⁴⁵ dahî denilen «Mülessamîn» (örtülü) Hânedânı'ndan Mayorka Arab hükümdarını bu şehirden çıkardı. Üç sene sonra Mehdiyye Tunus'la beraber günden güne kuvvet kazanan Benî Hafs Hanedanı eline düştü (603/1206). Napoli Kralı Alfons Dragon Cerbe adasını zabt ve vergi tarh ettikten sonra Mehdiyye hisarları önünde göründü. Lâkin mevkiin metanetini, istihkâmlarının metanetini görerek fethi tasavvurundan vazgeçip³⁴⁶ çekildi.

³⁴³ NuhbeOü't-Tevârth, Yâkûti'nîn Bsâmî-1 Mütesâblha Lugati'nde biri Afrika'nın doğusunda, diğeri batısında olmak üzere yalnız iki Mehdiyye zikr olunmuştur. Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârib'i bu isimde üçüncü bir beldenin 593 (1196)'da te'sîs olduğunu beyân eder.

³⁴⁴ Ceddi -Nuhbetü't-TeTârth'e nazaran- Ya'kûb bin Yûsuf ve pederi Yûsuf bin Abdül-mü'mîn (Yûsuf Bbû Ya'kûb değil) diye isimlendirilirdi.

³⁴⁵ Bu ismi Avrupa müverrihleri cMoravides» şekline sokmuşlardır.

³⁴⁶ Bu muhasara teşebbüsü Stella'nın şerhinde (De Aphrodisio expugnato) te'yîd olunmuştur.

Katolik Ferdinand'm amirali fs-panyol Pedro Navarra'nin Mehdiyye'yi muhasarası netice vermedi (925/ 1519). Nihayet Mevlây-ı Hasan saltanatında evvelâ Hayreddîn'in büyük kardeşi Oruç tarafından zabt olunup, sonra korsan kapdânı Turgud'un eline düşmüştür.

Turgud, bu ilticâgâha mâlik olunca kırkyedi gemiden mürekkep bir donanma ile denizde görünerek İspanya, Sicilya, Napoli sahillerini tah-rîbâtıyla tehdîd etti. imparator Şarlken bu cesur korsanı Mehdiyye'den çıkarmağa çalışarak Andrea Dorya'nın kumandasında ve içindeki İspanyol askeri general Toledo'nun emri altında bir donanma gönderdi. Bu kuvvet evvelâ Manastır önünde görünerek, onun muhafızları karadan ve denizden uğradıkları tazyik üzerine şartsız teslim oldular (Mayıs 1550).³⁴⁷ Binikiyüz esir, birçok harb mühimmatı ve yiyecek galibi e re kısmet oldu. Buna rağmen Turgud İspanya'ya yönelmişti; Alikanta ve Valanse sâhillerini tahrîb etti ve sonra Balear adalarına gitti. Lâkin Pulantiya ahâlîsi hayli zâyîât verdirerek ric'at ettirdiklerinden tekrar Afrika'ya gitti ve dönüşünde Mehdiyye'yi karadan ve denizden kuşatılmış görerek Cerbe adasına çekildi. 1550 Haziranı nihayetine doğru Şarlken'in ordusu Mehdiyye muhasarasına iştirak etmek üzere gelen Sicilya hıdivi Vega'nın askeriyle takviye aldığı gibi - bulunduğuy Kayrevan taraflarında Tunus hükümdarının bağlısı olmaktan kurtulabilmiş olan- Arab emîri Seydî Arif ile iyi bir tesadüf kabilinden vuku bulmuş bir ittifak da bu orduyu takviye etti. Eski Tunus emîri olup Şarlken tarafından tahtına iade olunduğuy halde kendi oğlu Hamide (?) tarafından hal' edilen ve vahşîce gözleri çıkarılan Mevlây-ı Hasan Vega'nın maiyyetinde idi; Hamide, Sicilya hıdivinin Halku'l-Vâd'dan alarak kezâlik beraber getirdiğiy bir şerife de o muameleyi yapmıştı. Vega, bu adamların aracılığıyla Seydî Arif ile muharebeye girişti. Şu muhabere, o kadar mâhirâne idare olundu ki, İmparator donanmasının gelişinin sekizinci günü ikibinbeşyüz Arab, ordunun iaşesine yetecek miktarda hayvanât ile Hıristiyan ordusuna geldiler. Benî Hafs sülâlesinin 22. hükümdarı zavallı Mevlây-ı Hasan bir müddet sonra vefat ederek Seydî Arifin talebi üzerine Kayrevan'da defn olundu.

Mehdiyye muhasarası bir aydan beri, müdâfaasında gösterilen sebat derecesinde şiddetli hücumlarla devam ediyordu. Mevkiin 13 zira' yük-sekliğinde ve biri diğzerinden 25 kadem fasıla ile ayrılmış iki duvarı mü-temâdi bir ateş mukavemet etmişti. O zaman Turgud şehre bir imdâd

³⁴⁷ Fransızca nüshada bu ve bundan sonra gösterilen 1530 târihleri h*tâ eseridir. Mütercim.

kuvveti sokmak istedi. Sekizyüz avcı, ikiyüz süvârî, beşbin Murâbîtin ile şehre civar olup kuşatanların odun ihtiyâcını oradan tedârik etmekte oldukları bir zeytin ağacı ormanında birdenbire görünerek Sicilya Kralı'-na, Rodos Şövalyeleri kumandanına, Halku'1-Vâd kumandanı Lui Vargas'a ansızın hücum etti. Lui Vargas, maiyyetinden birçok adamla telef oldu. Buna rağmen Arablar her noktadan püskürtüldüler. Ormana çekilerek oradan Cerbe adasına döndüler.

Bu hâl, korsanın sahildeki Arab aşiretleri üzerindeki te'sîri için bir felâket darbesi oldu: Bu aşiretler gittikçe kendisinden daha ziyâde ayrılarak Hıristiyanların ordugâhını her vakitten çok zahire ile doldurdular. Yine o sıralarda, Dorya Sicilya adasından birçok mühimmat ve erzak getirdi. Hücumu yeni bir şiddetle başlandı. 28 Ağustos'ta 200 adımlık bir mesafede büyük çapta 22 top tabiye olundu ki, muhasara esnasında kuşatılanların mevkiine atılan yedibin gülleden dörtbinsekizyüz adedi en müstahkem iki kule üzerine bu toplardan atılmıştır. 10 Eylül'de geniş gedikler açılmış olduğundan İspanyollar hücumu çıktılar: İki kule şiddetli ve fakat süresiz bir muharebeden sonra zabt edildi; şehir de şartsız teslim oldu. Gâlibler ganimet nâmiyle yedibin esîr paylaştılar. Sicilya hıdivi, Turgud tarafından zincirler içinde mahbus bulundurulmuş oğlunun fidye-i necatı olmak üzere Cenevizli «Çikala»³⁴⁸ Kapdân'a yetmiş yaralı bah-şeyledi. Onbeş -gün sonra donanma, zabt olunan mevkie kâfî mikdârda muhafız kuvveti bıraktıktan sonra Avrupa sahiline yöneldi.

Henüz az bir müddet geçmişti ki, Dorya, Turgud'un son ilticâgâhı olan Cerbe adasına hücum etmiş ve El-Kantara denilen bir cedvelin man-sabında, yâni cPön» mevkiinde demir atmıştı. Lâkin Turgud, geceden istifâde ile top tabiye ettiğinden, bunların ateşi AmiraTi oradan uzaklaştırarak, top ateşinin yetisemiyeeği bir mevkie çekilmeğe mecbur bıraktı. Dorya, Sicilya'dan beklemiş-olmuş imdâd ile her noktadan aynı zamanda hücum etmek tasavvufımdaydı. Turgud, bu niyeti anlayarak o tehlikeli hâl içinde -İlk Çağ târihlerinde Yunanlılarla diğer kavimlerin ekseriya kullandıkları ve II. Mehmed zamanı İstanbul muhasarasında dahî Osmanlıların muvaffakiyetle icra ettiklerini gördüğümüz- bir tedbire müracaat etti.³⁴⁹ Kadırgalânndaki taife ve esirlerin yardımıyla kalın

³⁴⁸ «Çikala» ismi, İleride Osmanlı vezirleri meyânında görülecektir. Mütercim.

³⁴⁹ İstanbul muhasarası münâsebetiyle zikrolunan, gemilerin bu türlü geçişi hakkındaki vak'alardan başka, Di ok asi us'un 1606 senesinde Hannover'de basılmış eserinin 426. sahifesine müracaat.

tahtalardan yapılmış ve üzerine yağlı bir madde dökülmüş bir yol hazırladı. Gemiler tekerlekler üzerine alınarak limandan adanın karşı tarafına kadar çekildi. Bu müddet esnasında top bataryalarından sürekli ateş edilerek El-Kantara limanı önüne demir atmış olan İspanyol donanmasının gözcüleri aldatılıyordu. Dorya şu harikulade tedbîrden ancak Sicilya'dan gönderilmiş büyük bir geminin hemen hemen gözü önünde zabt edilmesiyle haberdâr olabildi.³⁵⁰

Osmanlı Devleti ile Venedik arasında sulh antlaşmasının mevcudiyetine rağmen, Turgud birçok Venedik gemilerini batırmış, yâhud yakmış olduğu için, bu nakz-ı ahidden dolayı hesap vermek üzere İstanbul'a çağırıldı. Rüstem Paşa, Karlı-ili sancağına terfi' edilerek kardeşi kapdân Sinan Paşa'ya rakîb kesildiğini gördüğü Korsan'ı gözden düşürmek için, elbette bu fırsattan istifâde edecekti. Lâkin Turgud, emre uyacak olursa İstanbul'da neye uğrayacağını tahmin etti; buna düşâr olmamak için ka-dırgalanyle Merâkeş'e kaçarak, orada birkaç sene Pâdişâh'a isyan hâlinde vakit geçirdi. Sultân Süleyman, Malta Şövalyeleri'ne karşı Turgud'un yardımına ihtiyâç gördüğü cihetle, geçmişî affetmekle beraber, eğer Ta-rablus şehrini fethedecek olursa, idaresini kendisine vereceğini vaad etti ve sözüne güvenmesi için altın işlemeli bir kılıç ile bir Mushaf gönderdi.

Romalılar'ın, Bizanslıların Küçük ve Büyük «Sirt» arasındaki Afrika kuzey sahillerine tahsis ettikleri Tripoli (Tarablus) nâmını, sonradan Arab-lar kadîm «Jerafa» harabeleri üzerine te'sîs olunan şehre de vermişlerdir. Benî Agleb Hanedanı reisi İbrahim bin Agleb Hârûnû'r-Reşîd tarafmdan İfrıkiyye Vâlîsi nasb olunduğu halde, istiklâlini ilân edip de hanedanının hükümetini te'sîs ettiği zaman Tarablus, Benî Agleb hükümdarlarının payitahtı olmuştu. Sonra, Zîrî Hânedânı'nın ve müteakiben Mısır Fatimî halîfelerinin ikametgâhı oldu. Normandiyalılar, İtalya sahilinden Arablar'ı çıkardıkları zaman, gâlib silâhlarını Afrika'ya kadar ulaştırdılar (541/1146) ve Tarablus'dan Tunus'a kadar bütün sahilleri ele geçirdiler. Lâkin uzun müddet muhafaza edemiyerek gerek Tarablus, gerek Mehdiyye I. Guillaume zamanında Muvahhidîn'in ellerine düştü. Mu-vahhidîn'in kudretten düşmesinden Tunus'un Benî Hafs hanedanı hükümdarları idaresine geçti ve Ebûbekr Ebû Yahya Ammâr bu şehirde Benî Ammâr Hânedânı'm te'sîs edinceye kadar (724/1323). Benî Hafs'da kaldı. Benî

³⁵⁰ Verto, kitap: 11, Hacı Kalfa, Esttrtl-Bihfcr, Hacı Kalfa, Dorya yerine ÇUcala İsmiini yasarak, buna Venedik amirali unvanını verir.

Ammâr'dan yetmiş sene zarfında 77 emir gelmiştir.³⁵¹ Bunların hükümetleri zamanında bir aralık Cenevizliler Tarablus'u ansızın zabt etmişlerse de müteakiben Benî Ammâr tarafından geri alınarak bu hanedanın son emîri Abdü'l-vâhid'in³⁵² Benî Hafs Hânedânı'nın 10. hükümdarı Ebû Fâris³⁵³ tarafından ihracına kadar onlarda kalmıştır. XV. asrın ilk yarısında Katolik Ferdinand ve onun halefi Şarlıken zamanında ıspanyollar tarafından ele geçirilmiş ve muhafazası Azîz Yahya (Sen-Jan) Tarîkati Şövalyeleri'ne bırakılmıştır.

İşte Turgud,³⁵⁴ Tarablus'u Sinan Paşa'nın yardımıyla bunların elerinden almış ve telsisinden beri beş Müslüman Hanedanına (Benî Ag-leb, Benî Zîrî, Fâtımîyyûn, Ammâr, Hafs) ve dört Frenk mütegalibesi-ne (Normandiyalılar, Cenevizliler, İspanyollar, Azîz Yahya Şövalyeleri) geçen Tarablus şehri, şu suretle ve sancak beği Turgud'un himmetiyle Osmanlı hükûmetine intikal etmiştir.³⁵⁵

Bu şehrin idaresi, Pâdişâh'in kesin vaadi gereğince fetih mükâfatı olmak üzere Turgud'a verilmek lâzım geldiği halde, kapdân Sinan Paşa tarafından Hadım Murad Ağa'ya verildi. Turgud buna kızarak, batıya doğru gitmek için yelken açmak üzere olduğu ve diğer gemilerin de ekserisi ona uyduğu sırada, Sinan Paşa mâhirâne vaadlerle korsanı alıkoymaya muvaffak oldu. Turgud Tarablus'dan İstanbul'a giderek, ertesi sene kırk-beş kadırgadan mürekkep bir donanma ile Napoli ve Sicilya sahillerini vurmağa çıktı. Korsika'ya inerek, adanın idare merkezi olan Bastia'yı muhasara etti ve mahsurların imdadına koşan dörtbin süvari ile üçbin piyadeyi bir açık mevkide mağlûb ederek (7 Ramazan 961 / 17 Ağustos 1553), şehir

³⁵¹ Kastiglioni bu hanedanın kuruluş târihini Hacı Kalfa'ya atfen 724 gösterir; lâkin Takvîmü't-Tevârîh'in Karlı tarafından yapılmış tercümesinden başkasını görmediği anlaşılar. Bu tercümede «Ammâr» yerine «Ömer*» denilmiştir. Hacı Kalfa'nın mülûk defterinde (hükümdarlar listesinde) (s. 167), Benî Ammâr Hânedânı'nın teessüsü 724 ve yıkılışı 802 gösterilmiştir. 16 hükümdardan mürekkeptir ki, 78 kamerî sene hüküm sürmüşlerdir. «Ammâr», yaşamasını bilir, terbiyeli adam» demek olup «Yaşamış» ve «Ma'rifet kazanmış» demek olan «Amare» kelimesinden kaynaklanır. Arablar bu kelimeye dîni vazifelerini tamâmiyle yerine getirmek, herkesle hoş geçinmek, iş görmeğe kaabiliyetli olmak, râyiha koklamasını sevmek mânâlarını verirler'.

³⁵² Bu emrin isminin tamamı, seleflerinden dördünün de isimlerini ihtiva eder: Abdül-vahid tbnî Ebûbekr bin Muhammed bin Sabit bin İmadü'ddin. Nuhbetü't-Tevfırth.

³⁵³ Nuhbetü't-T*vfırth'e nazaran İsmnin tamâmı şudur: Bbû Faris AbdÜ'l-azlz İbnl Kbû'l-Afebfts Ahmed.

³⁵⁴ Verto'da, 11, dercedilmiş olan tafsîlata müracaat. O asır müverrihlerinin Tarablus'un teslimine yardım etmemiş olmakla İtham ettikleri Fransa sefiri Aramon müverrih Flasan, üstad-ı azam Jan Omeada'nın sehadetlne İstinaden haklı gösterir.

³⁵⁵ Zamanımızda dahi italyanlar selefleri olan CenevzlHer'ı taklîd ile ansızın ele geçirdiler: «Tarih tekerrürden ibaretir»; 5U hâlde «Maceramız, bizim ey dil, dahi çok su götürür» demeliyiz. 30. K&nun-ı sânl 1328. Mütercim,

ahâlîsine, serbestçe çekilip gitmelerini mutazammın bir teslimiyeti kabul ettirdi. Lâkin bu teslimiyet şartına riâyet edilmedi. Bütün ahâlîden yalnız kırkyedi kişi hür kalarak, bunların dışındaki yedibin kişi esîr edilmiştir.

Turgud, İstanbul'a avdeti sırasında Hınırîalî âsîlerin reîsi Ahmed Beğ'i öldürmek için Arnavudluk sahillerine indi. Şu kısa seferden sonra yifte gemilerine binerek zengin ganimetlerle payitahta geldi. Korsan Tur-gud'un şahsında kahraman kapdân paşası Barbaros Hayreddîn'e liyakatli bir halef görmekte olan Sultân Süleyman, onu, evvelce verdiği söz mucibince Tarablus vâlîsi tâyin etmeye mail idi. Lâkin Turgud'u hiçbir vakit devlete daimî surette hizmete ahşamaz gösteren Rüstem Paşa'nın ısrarı üzerine, adaların bir kısmını, yâni bahrî malikâneleri ihtiva etmekte olan Karlı-ili Sancak Beği unvanında bıraktı. Ancak Pâdişâh, bir gün atı ile saraydan çıkarken, Turgud fırsattan faydalanıp arz-ı ubudiyet ederek ve rikâb-ı şahaneyi tutarak, kendisine vaad ettiği hükümeti talep etti. Sultân Süleyman nihayet sözünde durarak Tarablus Beğlerbeği unvanını verdi.³⁵⁶ Bir müddet sonra Kapdân Sinan Paşa vefat etti.³⁵⁷

Hind Denizlerinde Türkler

Avrupa ticâreti için büyük bir dehşet sebebi olmak üzere Piyâle, Tur-gud, Salih Adalar Denizi'nde hâkim olmakta ve Akdeniz'in her tarafında dolaşmakta iken kapdân-ı derya makamında bulunan Pîrî, Murâd, Sey-dî Alî Reisler Osmanlı bayrağını Arabistan ve Acem Körfezleriyle Hind Denizlerinde dalgalandırmakta idiler. Bu amiraller, başka bir şekilde de şöhrete liyakat kazanmak için, milletlerinin irfan hazînesini coğrafya ve seyri sefâin ilimlerine müteallik eserlerle de attırıyorlardı ki, bunlar Osmanlı kütüphanesinin mâlik olduğu eserler içinde nev'ileri şahıslarına münhasır olmak üzere denizcilik san'atı sahihleri elinden çıkmıştır. Meşhur Kemâl

³⁵⁶ Hacı Kalfa, Esfârû'l-Bihâr (varak: 32); Rosinus'un Appendhc Chronîci Turici Drechseri adlı eserinde Dragot (Turgud) Trablus'un fethini müteâkib 1551 senesinde bu eyâletin vâlîsi olarak görülür. Rosinii tarafından neşredilen Agricola (de bello adversus Turcum) ve Rozarini tarafından yazılan Christiana ad Echinades adlı eserlere ve Strum'un iki manzumesine müracaat, Leibzig, 1594.

³⁵⁷ Hacı Kalfa, Esfârû'l-Bihâr, (yarak: 30), şâir Sîhrî'nin Sinan Paşa için yazdığı mezar taşı kitabesini nakleder. Bunun son mısraı Paşa'nın vefatı târihi olan 961 (1554) senesini gösterir.

(Sîhrî'nin, mezar taşı kitabesi için yazdığı manzume şudur:)

Verir âhır fenaya fülk-i teni Nuh dahî olursa keşîbân Her kaçan çeke niheng-i ecel Katraca gelmeye ana umman Yûsuf-ı sâni idi ahhaba Görünürdü adû gözine sinân Sîhriyâ gel duây-ı hayr idelim Rûh-ı pâkini şad ide Sübhân Hâtif-i gaybî didi târihini «Daldı rahmet denizine kapûdân» (961)

Sinan Paşa'nın Üsküdar'da defn olunduğu Esfârû'l-Bihâr'da yazılıdır. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/464-470.

Reîs'in yeğeni olan Pîrî Reîs -ki II. Bâyezîd zamanında adını dehşet salan bir tamnımışğa sahip kılmıştı- Mısır Kapdânı sıfâtıyla Süveyş'den denize açılarak (959-1551) Arabistan KÖrfezi'ni geçip kendisinin bastardası ve kalyota ve kalyon³⁵⁸ nev'inden otuz gemi ile Acem KÖrfezi'ne girdi. Mevsim çok ilerlemiş olduğu cihetle şehrin batı sahilinde birkaç gemi kaybederek, ondan sonra Umman sahiline geçip Maskat limanını ele geçirdi ve ahâlisini esîr aldı. Müteakiben Hürmüz adasında görünerek ve bu isimdeki şehrin önüne gelerek -alınması Acem Körfe» zi'nde gemi yüzdürmek nokta-i nazarından pek mühim olan- o beldeyi muhasara etti. Ancak aldığı hediyelere meftun olarak muhasarayı kaldırıp Basra'ya geldi. Orada haber aldı ki, bir Portekiz donanması, Acem KÖrfezi'ni kapatmak için kendisine doğru ilerlemektedir. Bundan müteessir olup yalnız hazînelerini yüklemiş olduğu üç kadirgayı alarak büyük bir sür'atle kaçtı. Bu gemilerden biri Bahreyn yakınlarında kazaya uğrayarak diğer ikisiyle Süveyş limanına vâsıl oldu ve oradan Kaahire'ye gitti. Mısır Vâlîsi Pîrî Reîs'i orada alıkoyarak bu sefere ve şu felâketli ne-tîceye yol açan sebeplere dâir bâb-ı devlete bir arıza takdim etti. Pâdî-şâh'ın cevâbı, bedbaht amiral Pîrî Reîs'in idamından ibaret oldu. Mısır'da boynu vurularak -arasında altın dolu büyük fağfûrî küpler nazar-ı dikkati celbetmekte olan- metrûkâtı İstanbul'a gönderildi.

Onun vefatından sonra İstanbul'a Hürmüz ahâlîsi tarafından bir temsilciler hey'eti gelerek Pîrî Reîs'e verilen hazîneleri talep ettilerse de, kendilerine bir cevap verilmedi. Pîrî Reîs'in metrûkâtının en kıymetli kısmı mâlîye hazînesi tarafından zabt olunamazdı. Bunlar Bahriyye unvanıyla isimlendirilmiş -amiralin yalnız yâhud amcasıyla beraber gezmiş olduğu- iki denizin, yâni Adalar Denizi'nin ve Akdeniz'in bahriyye atlasları idi. Bu eserler sathî ve deniz altı akıntıların, demir atılacak yerlerin, koy ve körfezlerin, boğazların, limanların hepsini toplamıştır.³⁵⁹

Pîrî Reîs'in idâmıyla boşalan Mısır kapdânlığı meşhur bir korsan ve eskiden Kâtîf sancak beği olan Murâd Reîs'e verilmekle beraber, iki büyük gemi, beş kadirga, bir kalyota ile Basra'da kalması emr olundu. Mu-rad Reîs az vakit sonra, donanmayı mânî'sizce Mısır'a götürebilmek timî-diyle mevkiini terk ettiyse de, Hürmüz adası karşısına geldiğinde Portekiz

³⁵⁸ Osmanlı bahriye ıstılahlarında «Gal&e» kadirga; «Gallote» kalyota; «Gallon» kalyon'dur. Amiral gemisine de «bastarda» denilir.

³⁵⁹ Bu kıymetli eser Berlin Kütüphanesi'ndedir. Diez'in Asya Hakkında Hatırat adlı eserinde (c. 1, s. 33) hülâsası yazılmıştır. Dresden, Vatikan, Bologna Kütüphanelerinde nüshaları olduğu gibi, bir nüshası da bende vardır.

donanmasının hücumuna uğrayarak şiddetli bir cenkte en maharetli kapdanlarından ikisini, Selmân Reîs ile Receb Reîs'i kaybetti. Ve bir gemisi de Lar sahilinde karaya vurdu. Donanmasının bakiyyesiyle nehre girerek Basra'ya avdet etti ve seferinin felâketli neticesini oradan İstanbul'a bildirdi. Pâdişâh Murad Reîs'in göstermiş olduğu menfaat gütmöz tavrı düşünerek, hayâtını bağışladı.³⁶⁰

Seydî Alî Reis

İki sene sonra, «Kâtib-i Rûmî» mahlesiyle şöhretli bir şâir olan Seydî Alî Reîs Haleb'de iken, Acem Körfezi'nde bulunan donanmanın başkumandanlığını deruhte etmek üzere Basra'ya gitmesi emrini aldı. Basra limanından çıkışında Portekiz donanmasının biri yirmisekiz, diğeri otuzdört yelkenden mürekkep olan iki fırkasıyla cenge tutuştu ve ikinci muharebede altı kadirga kaybetti. Gemilerinin geri kalanları fırtınaya tutularak Diyu, Gücerât, Surat taraflarına dağıldı. Hasara uğramış ve toptan mahrum kalmış gemilerle fırtınalı bir deniz üzerinde çalkalanıp kalarak daha uzun bir müddet denizde durmanın ve bilhassa Portekiz donanmasına karşı koymanın imkânsızlığını hissederek toplarını ve harâb gemilerinin teçhizatından arta kalanları Gücerât Sultânı'nın valisi nezâretinde Daman nâm mahalde emânet bırakarak ve taifesini Gücerât Sultânı'nın hizmetine girmekte muhtar tutarak beraber gelmeğe razı olan elli kişiden ibaret arkadaşlarıyla içerilere doğru bir kara seyâhatma başladı. Birbirini müteâkib Sînd, Hind, Zablistân, Bedahşân, Mâverâünnehr, Hâ-rizm, Horasan, Acem memleketlerini dolaşarak İstanbul'a ancak üç senede ulaşabildi. Edirne'de Pâdişâh'ın elini öpmek şerefine nail oldu ve Hindistan racalarından, Özbek sultanlarından birçok hükümdarların nâmelerini takdim etti. Daha sonra Sultân Süleyman'a Mir'ât-i Memâlik nâmında yarısı nesir» yarısı nazım olarak seyahatinin hikâyesini ve gördüklerini anlatan bir kitap takdim etti. Pâdişâh, bu sergüzeştlerin verdiği merak ve müellifin liyâkati cihetiyle hakkında gösterdiği teveccüh sebebiyle günde seksen akçe tâyinât ile bir müteferrika hizmeti verdi ve seyahat arkadaşlarına da Üç senelik birikmiş maaşlarını verdikten başka, terakki ihsan etti.³⁶¹ Seydî Alî, Ali Kuşçu'nun

³⁶⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/470-471.

³⁶¹ «Mir'âtü'l-Memâlik'in -Diz'in Asya Hakkında Hatırat adlı eserinde yazılı- kısmen yapılmış tercüme. Bombay Asyayiye Cem'iyeti Mecmuasının ilk cildinde de bir hulâsası vardır. «Kâtibi», Türkler'in «Olearius»udur.

Fethiyye nâmında bir coğrafyasını da tercüme etmiştir. Ondan başka Mîr'fit-i Mevcudat nâ-mıyê riya'ziyata ve seyr-i sefâin ilmine dâir bir kitabın usturlab'a ve ha-vâss-ı ceyb'e (sinü'sün hususiyetleri?) dâir diğeri bir eserin sahibidir. Bir de Muhîr unvanı altında Hind Denizi'ne müteallik ta'rîfât yazmıştır ki, en güzel Arab ve Acem me'hazlarından ictibas edilmiş ve kıymeti derecesinde nâdir bir eserdir.³⁶²

Şimdi Hind Okyanusu'ndan -Sinan Paşa'nın halefi yeni kapdân Pi-yfile ile birlesen Turgud Refs'in Napoli sahillerini fasılasız tehdîd etmekte olduğu-Akdeniz'e dönelim. Bu sefere önce Lutfî Paşa'nın, Otranto sahiline inmesi ve ondan sonra Fransa ve Türkiye müttehid donanmalarının Nis'i muhasarası gibi Fransa Kralı II, Hanri'nin sefiri Aramont'un tahrikleri üzerine teşebbüs olunmuştu. Osmanlı Devleti nezdine az önce tâyin olunmuş olan bu elçi Sultân Süleyman'ı Acem seferinin muvaffakiyetle neticelenmesinden dolayı tebrik için Amasya'ya gitmişti. Hakîkaten Pâdişâh, İtalya sahillerini istilâ ve tahrîb emrini Turgud'a³⁶³ ve Piyâle Paşa'ya bu şehirden

³⁶² «Muhit» gayet nâdirdir; İstanbul ve Avrupa Kütüphanelerinin hiçbirinde nüshasını bulamadım. Yalnız Napoli'de Burboniko Müzesi'nde bir nüshası vardır.

³⁶³ Hacı Kalfa'nın Esfârü'l-Bihâr*, Sultân Süleyman'ın Piyâle ve Turgud'a bir emrini ihtiva eder; fakat doğru değildir. Hacı Kalfa gibi aldığı yerleri söyleyen bir münevverin, böyle bir vesikayı dercetmesi şaşılacak şeydir. Mezkur emir Tercan sahrasından yazılmış olup, hâlbuki 1535 seferinden beri Süleyman Tercan'a gelmemiştir. 1536 senesinde vefat etmiş olan İbrahim Paşa, bunda sadrâzam olarak gösteriliyor. Maahaza bu söylediğimiz zamanda ne Piyâle'den, ne de Turgud'dan bahso-lunamazdı.

Bu hususta mütercimini yaptığı incelemelerin neticesi Kâtip Çelebî'nin lehine çıkmıştır. Hammer, Sultân Süleyman'ın 1535 senesinden beri Tercan'a gelmediğini, sadrâzam tbrâhîm Paşa'nın 1536 senesinde vefat ettiğini, o zamanlar Piyâle ve Turgud'dan bahs olunmadığını yazıyor.

Evvelâ: Sultân Süleyman'ın 1544 Nisanında (961) Haleb'den hareket ettiği, Hadım tbrâhîm Paşa'nın kaymakam sıfatıyla İstanbul'a ve Pâdişâh'ın Diyar-ı Bekr* tarihiyle Erzurum'a gittiği, ve zât-ı şahnenin İran'dan dönüşünde. 3 Zilka*de 961 (30 Eylül 1554) tarihinde Erzurum'dan çıkarak yirmi gün sonra Sivas'a vâsıl olduğu, elinizdeki bu cildten de anlaşılır. Sultân Süleyman Diyar-ı Bekr'den Erzurum, Erzurum'dan Sivas'a gitmek için behemehâl Erzincan ve Tercan (nâm-ı diğeri: Mama Hâtûn)'dan geçecekti.

İkincisi: Kâtip Çelebî'nin yazdığı emr-i şerîfde bahsedilen 1b-. râhîm Paşa, 1536'da îdâm olunan tbrâhîm Paşa değil, 1554' Nisanında ordudan kaymakam olarak İstanbul'a gönderilen Hadım îbrâhîm Paşa'dır. Emirdeki destûr-ı mükerrerem» müşîr-i mufah-haf, nizâmü'l-âlem, vezîrüm îbrâhîm Paşa» denilmiştir ki, sadrâzama verilen lâkablara benzemiyor.

Üçüncü olarak: Bu zamanlarda, yâni 961 târihlerinde Turgud ve Piyâle ortada idi.

Aşağıda aynen naklolunan bahis konusu emrin târihi: «Evâ-hir-i Rebîü'l-âhîr, isneyn ve sittîn ve tis'a mi'e (962) be-yurd-ı beriyye-i Tercân»dır. Sultân Süleyman Diyârbekir*den Erzurum'a gidişi esnasında ve 961 Rebîü'l-âhîri içinde Tercan'da bulunmuş olacağından, târihte bir sene kadar yanlışlık olması muhtemeldir.

Emr-i şerîfin, diğeri tâbirle hük-m-i hümayûnun sureti şudur:

«İftihârü'l-ümerâ'il-kirâm, muhtârü'l-küberâ'il-fahham, zîl-kadr ve'l-ihtirâm, el-muhtass-i be-inâyeti'l-mülki*-allâm Gelibolı sancağı beği ve kapûdânüm Piyâle, dâme izzehu, tevki-i refi-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Bundan akdem hük-m-i hümayûnum göndürilüp «tnâyet-i Hakk ile bu defa deryaya çıkmak emr olunan donanma gemilerine serdâr ta'yîn olındun; levazım ve mühimmattın tedârik idüp gemileri ihzar eylesesiz ve Turgud dâme izzehu bile buyunlmuşdur; hüsn-i ittîfak ve ittihâd eyleyüp devlet-i hümayûn-ı saâdet-peyvendüme müteallik olan umurda bezl-i maktûr eylesesiz» diyû buyurulmuş idi. Ol emr-i şerîfüm girû mukarrar kıhnup deryaya emr olman kıt'a gemilere baş ve buğ ta'yîn olmadığın ecilden gemileri

muaccelen itmama irişdirüp kürekçilerin tedârik idüp levazım ve mühimmâ-tun ta'cilen görmek için destûr-ı mükerrem, müşîr-i mufahham, nizâmü'l-âlem, vezîrüm İbrâhîm Paşa edâm-Allahü Teâlâ ikbâ-lehu ve defterdara hukm-i şerîfüm göndürilüp ve yeni-çerîlerüm ağasına ta'yın olunan yeni-çeri kullarımı viresin diyü emr göndürilüp deryaya senünle bile taryın olunan Koca-ili ve Midilü beğlerine dahî ahkâm-ı şerîfe göndürildi. Öyle olsa büyüdüm M dergâh-ı muallâ çavuşlarından Mahmûd zîde kadhrûhu varı-cak asla te'hîr ve terâhî itmeyüp senünle çıkacak altmış gemileri gice ve gündüz üzerine olup itmama irişdirüp kürekçilerin tekmiil eyleyüp ta'yın olman yeni-çeri kullarımı alup ve sancak beğlerin dahî sancağı askeriyile gemiye alup vakt ve mevsimile deryaya çıkup münâsib olan mahalde Françe pâdşâhmun donan-malarıyle cem' olup devlet-i hümâyûna müteallik olan mesâliha hüsn-i ittihâd ile mübaşeret eylesin. Bu husus mûcib-i ihtimâm-dur; ihmâl itmeyüp gemileri muaccelen itmama irişdirüp mukaddem çıkarmak babında dakika fevt itmesyesiz. Müşârûn ileyh kulum Turgud dâme izzehu deryanın cümle ahvâl ve umûnna vâkıfdu; anunla müşâvereden hâlî kalmayup hüsn-i zindegânî ve kemâl-i ittihâd idüp yek-dil ve yek-cihet olup şöyle ki lâzime-i gayretdür, zuhura getirüp sû'l-i tedbîr ile ırz ve nâmûs-ı saltanata muğâyîr vaz' olmaksak babında envâ'-ı mesâ'î-i cemile zuhura getüresiz, ve gönüllü levend gemileri dahî bile gitmek bu-yurulmuşdır. Müşârûn ileyh kulum zîde kadrimî anlarun ahvâline vâkıfdu; anun ma'rifetile gönüllü reisleri dahî bile alup her birine ol, vec gördüğü üzere istimâlet idüp peksimâd lâzım olana peksimâd virüp anun ma'rifeti ve müşâveresi ile devlet-i hümâyûna müteallik mesâliha ve dîn yolına istihdam eyleyüp inâyet-i Hakk ile yüz aklıkların tahsil itmeğe sa'y-i cemîl eyleyesiz, her gemiye âdet üzere yiğirmi nefer âlâtçı koyup ve anlardan gayrı Galata azablanndan dahi yarakları (silâhları) ve yasakları ile otuz nefer azab ta'yın idüp gemilere yerleşdirüp bile alup gidüp istihdam eyleyesiz, ve tersane muhafazası için ve anda kalan o kut'a gemiler mühimmine dahî kifayet mîkdârı alıkoyasız, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahriren fi evâhîr-i şehîr-i reb'ü'l-âhîr sene isneyn ve sittîn ve tis'a mi'e, beyurd-ı beriyeye-i Tercan.»

Bu vesikada Cevdet Târihi'nin 1. cildi zeylinde dahî aynen dercedilmiştir.

Bu emir üzerine yapılan sefer, bu cildin Otuzüçüncü Kitabında yazılmıştır. Zikredilen incelemeler üzerine ikinci bir ha-kîkat daha çıkar: «İbrâhîm Paşa tarafından divân-ı âlîde Fransa elçisine îrâd olunan resmî nutuk» hakkında, Hayrullah Efendi Târihi'nin tenkidi ve bu hususta Cevdet Târihi'nin ifâdesi 5. Cildin sonundaki M.İ. kısmında açıklanmıştı. Mezkûr nutuk, Cevdet Paşa'nın yazdığı gibi, kaymakam İbrâhîm Paşa tarafından îrâd olunmuştur ki, bu İbrâhîm 961'de Haleb'den İstanbul'a gelen zâttır. Nutukda bildirildiği gibi, Fransa sefirinin müracaatı Sultân Süleyman'a ara olunmuş, Pâdişâh Fransa'nın evvelce gösterdiği vefasızlığa bakmıyarak, yardım etmek için Piyâle ve Tur-gud'a emir vermiştir.

Pek muhteşemce ve Süleyman Asn'na pek lâıyk olan bu nutkun, Cevdet Tûrihi'nden alınmış sureti buraya konulmuştur:

Divân-ı Âlî'de Fransa Elçisine İrâd Olunan Nutk-ı Resmî

«İşbu divân-ı âlîde her gün vükelây-ı devlet-i aliyye ile mûc-ternî* olduğumuzun hikmeti şevketlü kudretlü pâdşâh-ı âlem-pe- nâh efendimizin taraf-i şahanelerinden me'mûren mahsus umûr-ı muazzama-i mülkiyyelerini müzâkere ve müşâveret etmek ka-zıyyesine mebnîdir. Her kes divân-ı âliyye şeref-yâb-ı kadem ve duhûl oldukca â'râz ve ilel-i mahsûsasını terk birle zihn ve hatırına tebeddûr eden hulûsa-i fikr ve tedbîrini şürût-i serbestiyet ve hak-güyye riâyet ederek beyân ve ifâde ederiz. Bu defa sıdk ve hakkın enîs-i hakîkî ve karîn-i sahihi olan serbestiyet ile cenabınıza her ne ifâde edersek muğberü'l-hâtır olmayacağınızı me'mûl ederiz. Metbûunuz olan Fransa kralı saltanat-ı seniyye ile akd-i ittifak edeliden berû Fransa milleti hakkında derkâr olan hüsn-i teveccüh-i şahanenin iktizâsından nâşî â'dânızın mazarrat ve zevalini iltizâm ve bünyân-ı devletinizi takviyye ve isti'kâm zımnında kuvvet-i kaahire-i saltanat-ı seniyyeye menût ve mütevakıf olan cem'î-i esbâl ve vesâil-i himem-kârî bîdirîğ ve me'mûl ve mütemennânız olan mesâ'î-i cemile mebzul ve mes'-ûlâtınız tevsi* buyurulmakta taraf-ı devlet-i aliyyeden kat'iyyen tecvîz-i kusur olunmamış iken, Fransa tarafından zuhur eden müddeâ tarîk-ı hakk ve insâfdan ba'd ve ırz ve nâmûsa dahî münâfî ve âyîn-i dostî ve ittihadin feshini mûcib olur etvâr-ı küstahânenize nazaran belki merâsim-i haya ve edebe dahî mutî âli olduğunı bizden gayrı sizi sevmeyen âğyar diyebilür. Müttefik olan iki devlet huîûs-ı taviyyet ve sıdk-i niyyet ile tarafeyne râcî' olan mehâlik medâre ve meşakk ve masarife müşâ-rik olarak ittifakın bekaasma sa'y etmek gerekdür. Vel-muka-bele bi'l-misil kaaidesine riâyet ve îânetde bir taraftan kusur olunur ise ittifak tabîiatıyla mülga ve münfesihtir. Siz Fran-salı dostlarımız ise devlet-i aliyye bir tehlike ve ıztırâba ducâr oldukca dâima tegâfûl ve teşâmuh ve milletiniz bir ceng ve mu- hâtaraya giriftar olur ise ızhâr-ı kemâl-i tayakkuz ve taleb-i îânetde ta'cîl ve ibram ederek vakten min el-vefât muâvenet-i lâıyka ile devlet-i aliyyeye meded-res oımayup hemân sâde va'd-ler ve bî-fâide sefaretler ile dostluk izhâr edegelürsüz. Alamanya imparatoru ve İspanya kralı olan Karlos devlet-i aliyye aleyhine memâlikri garbiyye bil-cümle asâkirini Avusturya ve Macaristan'a celb ve cem' ve cezîre-i Mora bilâdi

üzerine ve Tunus muhasarasına sevk ve taslîl etmişken müsterek olan düşme n imi zin işgaline müteallik kangî eser-i muhabbet ve îâneti-niz zuhur etti? Egerçi dostluğa münâfî bu gûna vukû'ıyyâtda (?) olan kusur ve müsamahanızdan sarf-ı enzâr-ı mürüvvet ederek afv ile muamele etmek mütezimimiz olup ancak ol eyyamda muzâkaya ve ıztırâb-ı hâlimize rikkat ve şefkat etmemeniz ve düşmenin ol hengâmda izhâr eylediği hakaret ve ihânetden asla müteessir olmamanız şöyle dursun, düşmenize tebrik yollu arz-ı hulûs dahî ettiğimize nice tahahhüm edebiliniz? İtalya'ya geçmek ve size îânet ve hizmet etmek me'mûriyetiyle. ser-askeri-miz Avlonya'ya dek kat'-ı mesafe ve sevk-i esâkir-i İslâmiyye etmişken, İtalya sevâhilinde asâkirimize muîn olacak tarafdar-lardan tefâhurâne ve adüvv-i haber yerdığınız dostlardan hiç birisi görünmedi ve tarafınızdan dahî yekdemde bi'l-ittifâk İtalya'ya li-eclil-işgâl ta'yîn-i asker etmek muktezây-ı şurût-ı dostî-den iken sizlerden bir hareket rû-nümâ olmayup şöyle ki bizler her ne kadar mukaddeme ve muahharan re'y ve tedbirinizden îânet ve himmetinizden müstağni olduk ise de sizler ne bize ve ne kendinize yarayacak tavırda bulunup dâima eyülük ve dostluk etmek fırsatını fevt edegeldiniz.

«Venedik cumhûrî saltanat-ı seniyyenin gerek kuvvet-i kaa-hiresini gerek şîâr-ı vefâdârî ve hulûsun! gereği gibi bil-fiil tec-rîbe edüp sizler düşmen-i müsterekimiz ile akd-i mütâreke ve memâlik-i mahrûse hakkmda muzmir olan sûr-i kasdını bilâ-re-vîye tervîc ederken bizlerine bizzat aharın tavassut ve ianesi hulul etmeksizin düşmenimizden ahz-ı intikam eyledik. Tarafınızdan bir imdâd zuhur etmeksizin bizler â'dâmızın savletini defe muvaffak ve Hayreddîn Paşa'nın himmetiyle düşmenin kuvvet-i bahriyyesini târ ü mâr ve İspanya korsanlarını mahv ve izâle ve memâlikünüzü ba'de'l-istihlâs müceddeden memâlik-i müteaddide dâhi feth ve teshire dest-res olduk. Ma'lûmunuz olsun ki bu fütûhatda sizin medhal ve himmetiniz olmamak hasebiyle size arz-ı minnet ve teşekkür etmeyiz. Ma'mâflh devleteyn beyninde merbut olan dostluğa hürmeten fîmâba'd mâzîyi tez-kîr etmeği reva görmeyiz ve asâr-ı hulûs ve muhabbetimizi size isbât etmek arzusundayız. Lâkin kuvvet-i nik-baht ve tâlî'e bütün bütün i'timâd etmek kâr-ı âkıbet-endiş olmadığından muktezây-ı vakt ve hâle ve mehâlik-i muhtemeleye ve mevsim-i he-vâya nazar ve mülâhaza ederiz. Siz dostumuz der-i aliyeye bu defa pek geç gelüp bizden matlûb eylediğiniz donanmayı bu mevsimde rûy-ı deryaya ihrâc ve a'mâl etdirsek cesaret kabî-lindendir. Mevsim-i sayf gûzâr edüp rûz-ı Kaasim takarrüb etmekle techîz ve ihrâc-ı donanmaya vakt ve imkân müsâade etmez. Husûsâ baîd ve medîd olan sefer-i derya ile me'lûf olmayan neferât ilel ve emraza mübtelâ olageldikleri muhtâc-ı beyân değildir. Ağustosda Hayreddîn Paşa'nın dücâr olduğu kaza ve sakatlık bu mevsimde deryada geşt ü gûzâr etmek hatâ olduğuna delîl-i kâfi değil midür?

«O kadar serbestiyyet ve hulûs ile cenabımıza ifâde-i mâ-fîyi'z-zamîr eylediğimden gücennemeyeceğinizi me'mûl ederim. Bakî arz eylediğiniz mes'ulât ve teklifâtınız husûsî irâde-i şâhâne-ye ta'lîk olunup ne gûna emr ü fermân-ı pâdşâhî zuhur ederse cenabınıza ifâde olunur.»

Bu nutkun verileceği hususunda 5. cildin sonunda bildirdiğimiz tafsîlât bundan ibarettir. Yine aynı cildin sonunda, tafsîlât verileceği vaad edilmiş olan Süleyman'ın mektubu hakkında ise: Feridun Beğ Münşeâtî'nin ikinci cildinde (s. 404-413) «Frânçe» kralına yazılmış olmak üzere dercedilmiş olan ve meallerine nazaran Sultân Süleyman tarafından yazıldığı anlaşılan mektupların sayısı dokuzdur.

Birinci mektubun hülâsası:- Darmono'nun yerine tâyin olunan elçinin kemâl-i ihlâsı ve Karlı-ili beği Turgud'un gönderilmesi münâsib olacağını ifâde etti. Şimdi Haleb'deyiz. Doğru ölkelerine azimet edeceğimiz cihetiyle, elçinizin İstanbul'a gitmesine ruhsat verildi. Turguda dahî denize çıkmak için emir verilmiştir. Kara tarafından da sabık vezîr-i âzam Mehmed Paşa (vezir-i âzam listesinde yanlışlık yoksa, eldeki sadrazam listelerinin tam olmadığı anlaşılır.- Mütercim) başbuğ tâyin olunup Bûdûn ve Tamışvar beğlerbeğlerine ve Mehmed Hân'a ve sair ümerâya emirler verilmiştir. Kral-oğluna muavenet buyurunuz. Bu tarafın ahvâli iyidir. Yakında Hilâfet merkezine döndüğümüzde düşmanların ahvâli murâd üzere görülür. O tarafda dikkat nazarımızı atfetmekten hâli değiliz.

(Bu mektubun târihi,yoksa da, Sultân Süleyman'ın Haleb'-de kaldığı târih 961'dir.)

İkincisinin hülâsası:- Bağlılık bildiren mektubunuz geldi. Turgud'u bulmak için defalarca kadirga göndermiş olduğumuz halde bilâ-sebeb avdet ettiğini yazıyorsunuz. İran ile işimiz tesviye olunmuştur; bu defa kapdân Piyâle Paşa başbuğ tâyin olunarak Turgud da onun maiyyetine verilmiştir. Her sene donanma gönderilmesi müşkilâtın hâli olmadığından, bu defa sizin donanmanız da müheyya bulunarak derya mevsimi geçmeden iş görmeğe gayret edilmelidir.

(Bunun da târihi olmayıp, fakat 961'den sonraca olacağı anlaşılmaktadır.)

Üçüncü mektubun, hülâsası:- Mektubunuz geldi. Donanma evvelce gönderilmiştir. İnşâ'-Allah sizin donanma ile birleşip muvaffakiyet istihsâl -etmiştir. İran işleri bitip, payitahtımıza avdet edilmiştir.

(Keza, bu da tarihsizdir. Zât-ı şâhâne İran seferinden 962 Ramazanında İstanbul'a dönmüş olduğundan, takriben o târihlerde olacaktır.)

göndermiştir. İki amiral Reggio (Recciyo) şehrine hücum ve zabt ile³⁶⁴ ahâlisini esir ettiler. Afrika'da İspanyolların müttefiki bulunan Arab reisi Muhammed cpenon Dö Va-lez»³⁶⁵ nâmındaki kaleyi muhasara ettiğinden, Cezayir beylerbeyi Salih Bûce şehrini zabt ile onu te'dîb etmişti (962/1555). Piyâle ise Piyombino ve Elbe adalarının zabtına beyhude çalıştıktan sonra Vahrân'ı, Tilemsen limanını feth ederek muzaffer donanmasını İstanbul'a getirdi (963/1556). Ertesi sene altmış gemi ile denize çıkarak Tunus yakınında Benzert'e hâkim oldu. Daha bir sene sonra da kadırgalarını Mayorka ve Suranto adalarına sevk ederek ahâlisinin büyük bir kısmını esir etti ve birçok eşya yağmaladı. İşte bu suretle şu son dört sene zarfında

Dördüncü mektubun hülâsası:- Donanmanın o tarafta kıslaması bildirilmiş ise de, bu suret caiz olamayacağından, donanmanın iadesi lâzımdır. İktizâ edince yine gönderilir.

Beşinci mektubun hülâsası:- Mektubunuz geldi. Bir kale muhasara ve fetn olunduğunu, bu adanın yansı size itaat edecek iken levendlerden bâzısının ahvâlinde dolayı nefret ettiklerini, kapdânımızın ziyâde dilâverlik gösterdiğini, beğler kullarının asla kusur etmediklerini iş'âr etmişsiniz. Mağrib beğler-beği Salih Paşa da düşmanın bâzı ahvâlini bildirdiğinden, sahîh haber almak için sür'atlı gider kadırga gönderilmiştir. Ondan haber alındıktan sonra Tunus için, düşmanın ahvâli için durumun gerektirdiğine göre hareket edilecektir.

(Bu da tarihsizdir. Evvelkilerden çok sonra olmayacaktır)

Altıncı mektubun hülâsası:- Nanuş Kral'ın oğluna Erdel vilâyetinin verilmesini yazmışsınız. Bu vilâyetin babasına verildiği gibi, onun uhdesine tevcihi hâtınımızdadır. Kendisine ser-hâd kumandanları tarafından yardımcı olunacaktır.

Yedinci mektubun hülâsası:- Donanma istemiş idiniz; Salih Paşa'dan haber gelmesine talik edilmişti. O da donanmanın gönderilmesini bildirdiğinden, asker ile birlikte gönderilmiştir.

Sekizinci mektubun hülâsası:- Donanma gönderilmesinden dolayı «hazîne verilmişçe» memnun olduğunuzu dâir mektubunuz geldi. «Ferdiân» (Fredian?) nâmındaki elçiniz de İspanya kralıyla anlaşmanızın sebeplerini ve bizimle dostluğunuz ha-lel-pezîr olmadığını ifâde etti. Artık donanma gönderilmesinden vazgeçilmesi iktizâ edip, muhâfaza-ı takviye için kâfi miktarda Cezayir askeri gönderilmiştir. Ahde aykırı bir şey vukuuna rızâmız yoktur.

Dokuzuncu mektup:- Elçiniz geldi. Kılıcımızla feth olunup eskiden Nanuş Kral'a verilen yerlere oğlu İstepâne inayet olunmuştur.

(Bu üç mektupta da târih yoktur)

Bu yazışmalar, Münşeât-ı Feridun'da Sultân I. Ahmed devri evrakına karıştığından şimdiye kadar Osmanlı ve Avrupalı müverrihlerin nazar-ı dikkatini celb etmemiştir. II. Murâd zamanında France Pâdşâhı kızını zevce olmak üzere kendi akrasını bir krala göndermiş olduğu halde, bu kız Osmanlılar'ın eline düşerek II. Murâd tarafından kendi nikâhı altına alındığı ve Fâtih Sultân Mehmed'in bundan doğduğu hakkındaki rivayet, Fransa'ya iane münâsebetiyle Peçevî'de (s. 345) zikr olunmuştur. Kızın gönderildiği hükümdar İmparator IV. Jan imiş, Lavalle, Dev-let-i Osmaniyye Târihi, s. 219.

³⁶⁴ Türklerin «Rice» (Reyce) dedikleri şehrin «Reccio» (Reggio) olduğu anlaşılır. Lâkin Peçevî'nin (varak: 117), Sandalciko, Polya, Harûl kaleleriyle nerelerini tâyin etmek istediğini bilmek müşküldür. Napoli yakınında dediği Kasata, Kit, Elina, Kastelya (belki Kastelamar?), Kiliya dahî anlaşılabilir. Peçe-vî, Piyâle'nin Kiliya'yı Pâdîşâh nâmına Fransa Kralı'na hediye ettiğini yazar. Aramon'un Amasya'da ikaameti esnasında Fransa Kralı'nın Şarlken'den aldığı zât-ı şahaneye arz ettiği şehir ve kalelerin isimlerinin doğrusunu bulamadım, Celâl-zâde, Âli, onlardan naklen Peçevî (varak: 115) bunları Moika, Merinus, Sips (Spîs), Maranur, Sentil diye isimlendirir. Elçiyi de Montes adıyla yâd eder.

İstanbul'da basılmış olan Peçevî'de (s. 344), elçinin adı zikr edilmemiştir. Alındığı yazılan kalelerin isimleri şöyle gösterilmiştir: «İspaniye (?), Narhi, Deşme, Aniye (İniyye), Moika (Moyka), Marmos, Lips (veya Leps), Maryanur (Marianor)»

³⁶⁵ İspanyolca «Penon» yazılır re bu fafcşâeU «N-Nuni harfi, aynen bizim «Sağır Kef-Ke» harfi gitt okunur. MBAftctm.

Bûce, Vahrân, Ben-zert feth ve Mayorka tahrîb olunmuştur. 1559 senesinde mühim bir vak'a olmadı: Seksen gemi ile Akdeniz Boğazı'ndan çıkmış ve müteakiben on gemi daha iltihak eylemiş olan Piyâle Paşa, Avlonya sularında tarassud hâlinde bulunmak ve Tarablus ile Cerbe adasına sefer hazırlığı görmekte olan Hristiyan donanmalarını nezâret altına almakla iktifa etti. Ancak Piyâle, sonbahar ve kışın fırtınalı aylarında İstanbul'a döndüğünden ecnebi donanmaları tasavvurları uygulamak üzere, onun yokluğundan istifâde ettiler. İspanya, Papa, Cenova, Floransa, Malta, Sicilya, Napoli tarafından, techîz olunmuş 200 gemi Amiral Ândrea Dorya'nın umûmî kumandasında ve Malta Azîz Yahya Şövalyeleri komandom Guillaume, İspanya komodoru Don Sancio DÖ Levia ve Don Branje DÖ Rekeens, Ceneviz kapdânı Çikala ile karaya çıkarılacak asker kumandam İspanya generali Don Alvaro'nun emri altında Tarablus'a doğru yelken açtılar.³⁶⁶

Hristiyan gemileri evvelâ Messina ve sonra Malta Umanlarında toplanarak Malta'dan Cerbe'ye yöneldiler. Eskiden Meninje adı verilen bu ada Küçük Sirt'de Tarablus'un batısında ve.. Tunus'un doğusunda kâin olarak, müteaddid Tarablus ve Tunus hükümdarı nöbet nöbet ellerine geçirmişlerdir. Cerbe adası, iki Afrika imparatoru Vibius Gallus ve Volusianus'un doğum yeri olmaktan ziyâde Lutofajiar'ın eski vatani olmakla meşhurdur.³⁶⁷ Daha XII. asırda Frenkler bu adayı İslâm elinden almışlar³⁶⁸ ve bir müddet muhafaza etmişlerdir. XVI. asrın başlarında Katolik Ferdinand, Cerbe'nin zabtı için yüz gemi hazırlamış ve içine 20.000 İspanyol bindirerek Petro Navarra ve Garcia Dö Toledo kumandalarında göndermişti (1510). Ancak bu son teşebbüste muvaffakiyet bulamadı; donanma sekizbin kişi kaybettikten sonra çekilmeğe mecbur oldu. Şarl-ken, Sicilya hıdivi Don Hügo Di Monkada vâsıtasıyla bu adaya yaptığı seferde daha ziyâde muvaffak olmuştu. Çünkü itaate ve senelik beş dub-lon- vergi kabulüne mecbur eyledi. Bu hususta yapılan teslim mukavelenâmesi Şarlken'in Almanya'da ikameti sırasında imza olunmuştur. Cerbe o zaman üç kazaya taksim olunmuş ve her birinin idaresi bir şeyhe bırakılmıştır. Tarablus

³⁶⁶ «Ifcnfelus-ı GarVki Zattfh Târihi», (İtalyanca), Venedik 1566. «Katolik KMmetpeaftlının Tuubtns-ı G«rt» Teshiri t«fa Tocbî» Eytoccttl Ordnmm MuvvatfakıyYftı t« Certe Adasçup Zabtı ve ,Tötfci«re Galebe» adlı eser, (İtalyanca), Ant, Frank, Giml Kursu, Venedik 1560.

³⁶⁷ «Vibius Gallus cam Voluslano fillo imperaverunt annos duos - creati İn inanla Menjnca, quae nüne CLrba Dieitur.» Slxt. Aureö, Vlttor, bâb: 29.

³⁶⁸ ctstnay-ı Frenk ber Cestae-l Cerbe» [528/1133,

Beğlerbeği Turgud bunların arasında zuhur eden bir münazaadan istifâde ederek adayı istilâ etmiş ve zulümleriyle adanın servet menbâlarını imha etmiştir. Beğlerbeğinin zulmünden bîzâr kalan ahâlî isyan ederek, adayı karaya bağlayan köprü yakınında cenge giriştiler. Turgud, mutlaka muvaffak olacaktı; lâkin İspanyol donanması öte tarafın imdadına yetiştiğinden Turgud Reîs Tarablus'a dönmeğe mecbur oldu.³⁶⁹

Cerbe Deniz Savaşı

Cerbe'nin toprağı zayıf ve susuz olduğundan arpası az, buğdayı ise daha azdır. Lâkin ada ticarî eşya anban olduğu için vaktiyle seksenbin ekü vergi getirirdi. Turgud Uluç Alî kumandasında bulunan iki kadirga ile savuşmuş idi. Uluç Alî Turgud'u idare merkezine bıraktıktan sonra birçok hediyeler ve nakîd ile dolu gemilerini İstanbul'a götürdü ve Hristiyan donanmasının geldiği haberini Pâdişâh'a ulaştırdı. 1560 Mart'ının 2'sinde İspanyollar, istihkâmın doğusunda, ve El-Gûternârâ burnu yanında demir atarak Mart'ın 7'sinde bütün asker karaya çıktı. Muhafız kuvvetleri biraz mukavemetten sonra müzâkerelere başlayarak sekizinci günü teslim oldular. Müteakiben adanın müdâfaasını te'mîn için yeni bir kalenin temeli atıldı. Kayrevân emîri İspanyol generalini ziyarete geldi; askerin çıkmasının onbeşinci günü adanın şeyhi teslim mukavelenamesinin icrası için Kur'ân üzerine yemîn ederek konulan senelik verginin muntazaman te'diyesini taahhüd etti (14 Mart 1560). Bu vergi 6.000 ekü, dört deve kuşu, dört ceylân, dört aygır ile bir deveden mürekkeb idi. Itâat alâmeti- olmak üzere şeyh, Turgud'un kendisine vazife verdiğinde teslim etmiş olduğu sancağı ayakları altına aldı ve İmparator'un bayrağını üç kere havaya kaldırdı. Mukavelenamenin imza olunduğu gün de halka para dağıtıldı.

Napoli hıdivi Cerbe'de kalarak Tarablus'un zabtı fırsatını kaybettiği sırada Piyâle Paşa 120 kadirga ile Akdeniz Boğazı'ndan çıkmış ve Mo-don'da durarak Rodos Beğ'i Kürd-oğlu (Kurtoğlu?) Ahmed Beğ'in ve Midilli Sancak Beği Mustafa Beğ'in gemileriyle birleşmişti (8 Receb 967 / 5 Nisan 1560). Gemilerini Modon limanında tamir ettikten sonra demir alarak Mayıs'ın 7'sinde Malta karşısında görüldü. Hristiyan donanmasının henüz Cerbe sularında bulunduğuna dâir Turgud'un verdiği haber üzerine Piyâle Paşa

³⁶⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/471-474.

adaya doğru yelken açarak kırksekiz saat mesafe katettikten sonra, oniki mil açığında demir attı. Erfesi gün (12 Şa'bân, 14 Mayıs), Hristiyan donanmasının kesîn hezimetî zuhura geldi: 20 kadirga ile 20 nakliye gemisi battı, yandı, karaya vurdu; diğer 7 kadirga Cerbe cedveline girerek kurtuldu; Hristiyan donanmasının geri kalanı ise Napoli hıdivinin bindiği kadirga ile birlikte İtalya'ya doğru kaçtı.³⁷⁰

Piyâle Paşa, muzafferiyetinden Tarablus Beğlerbeği'ni haberdâr edince, Beğlerbeği, zaferden ve Cerbe muhasarasından hissesini almak için sekiz gün sonra geldi. Piyâle bir taraftan Turgud'un askeriyle, bir taraftan da Kayrevân ve Safaks muavin kuvvetleriyle kuvvetini artırarak Mayıs nihâyetinde, Cerbe'de yeni inşâ olunmuş kalenin muntazam surette muhasarasına başladı. Donanmanın kumandasını Midilli Sancak Beği'ne bırakarak 14.000 kişinin toplanmış bulunduğu ordugâha bizzat gitti. Muhasara seksen gün sürdü; yalnız birinci ay içinde mevkîe 12.000 gülle ve 40.000 ok atıldı. Cedvele çekilen düşman gemileri yakılmış, muhâsırlar hisarlara kadar ilerlemiş, muhafızlara cesaretsizlik gelmiş, kaçanlar günden güne artmış olduğu halde 31 Temmuz'da (7 Zilka'de) Dük Alvaro -bir sandal ile Sicilya'ya kaçmak teşebbüsünde iken- esir düştü; bunun üzerine mevkiin düşmesi kesinleşti.³⁷¹

Piyâle Paşa, Cerbe'yi terk etmezden evvel toparların harâb ettiği duvarların tamirini emretti. Ondandır Turgudla beraber Tarablus'a, oradan Preveze'ye giderek 27 Eylül'de (6 Muharrem 968) muzaffer bir şekilde

³⁷⁰ Hristiyan donanmasının uğradığı zâyiât miktarında Osmanlı ve Avrupa müverrihleri müttelik gibidir. Ulloa 19 kadirga sayar; Hacı Kalfa 20; Rosinus 27 büyük ve 14 küçük gemi yazar. İhtimâl ki 24 demek isteyecektir; çünkü Hacı Kalfa Es-fârû'l-Bihâr'da sandalların miktarını 26'ya çıkarır.

³⁷¹ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivinde Dindaşı Târih Kısmı el yazmalarında 984 numarada bir vesika vardır ki, Cerbe Muharebesi hakkında yeni tafsilâtları ihtiva eder. Bu raporun sahibi olan Frankonya eyaletindeki Barklot kasabasından Tomas Holzhaymer «Chelues» adını verdiği- Cerbe muhafızlarından olup, mevkiin tesliminden sonra Türk-ler'in eline düşmüştür. Bu raporu, Cerbe kalesiyle İspanyol-lar'ın Serda, Konzaga, Zanzuan, Andrea Doria nâmlanyle inşâ ettikleri istihkâmların resimlerini ihtiva eder. İspanyol, İtalyan, Maltız, Alman alay ve bölükleri miralay ve yüzbaşlarının isimleri raporda zikredilmiştir. Muhafız kuvvetleri, toplamı 1.200'e varan 18 bölük İspanyol; 800 mevcutlu 9 bölük İtalyan; 200 mevcutlu bir bölük Alman'dan mürekkep idi. Hristiyan donanmasının muhtelif gemileri hakkında tafsilât verilmiş, ve bunlara kumanda eden kapdânların ismi zikredilmiştir. Donanma 36 gemiden, 47 kadirgadan, 4 kalyondan mürekkepti; 11 gemi, 28 kadirga, bir kalyon batmıştır. 19 kadirga ve bir kalyon zaptedilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Şimdiye kadar meçhul kaalan bu raporda Cerbe adasının tarifi de vardır. Harita eseri, Cerbe'nin daha yakın bir zamandaki tarifini ihtiva eder. İspanyollar istihkâmları zeytin ve hurma ağaçları kökleriyle inşâ etmişlerdi; yiyecekleri boldu ve her gün muhafızları 7.000 tayinat dağıtırdı. Lâkin içecek sulan yoktu. Ahâlîyi tuzlu su içmeğe zorlamayı kaaide hâline getirmişlerdi. Tuzlu sular da Türkler'in attığı hayvan leşlerinden kuruduğu veyahut içecek durumda olmadığından, ahâlî bütünüyle öte tarafa (OsmanlıUar'a) geçmişlerdir. Yeniçeriler «arkebüz» demlen tüfekleri kullanıyorlardı ki, yedi kanş uzunluğunda olup birkaç onçe (ons) ağırlığında kurşun atıyorlardı.

İstanbul'a girdi. Osmanlı silâhlarının Cerbe önündeki muvaffâkiyeti müjdesini getirmiş olan kadirga, İspanyol ordusunun -isa'yı haçta tasvir eden- büyük bayrağını arkasından sürükleyerek Akdeniz'in dalgalan arasında dalgalandırıyordu. Piyâle'nin gelişi günü Sultân Süleyman, kapdân-ı deryanın muzafferiyetini huzûruyla renklendirmek için sarayın deniz kenarındaki köşküne gitti. Amiral gemisinin arka kısmında Don Alvaro Do Sandi, general Don Sancio Do Levia, Sicilya ve Napoli donanmaları kumandanı Don Branje Dö Rekeens bulunuyorlardı. Düşmandan zapt olunan kadirgalar direksiz, dümensiz yedekte çekiliyorlardı. Süleyman ağır ve ciddî tabiatını haleldar etmeksizin şu manzarayı temâşâ etti. Husûsî elemeler, talihin darbelerine karşı büyük bir cesaret vermekle beraber ikbâlin sevinçlerine karşı kalbini o kadar kapalı bulunduruyordu ki, ne üstünlüğün gururu, ne zafer sarhoşluğu alınındaki endişe karışıklıklarını izâle edemedi.³⁷² Don Alvaro, diğer esirlerle birlikte tersanede küreğe verildi; oraya girerken başı, pek alçak olan kapıya vurduğundan, öyle bir yerin yüksek asalet sahibi bir adama yakışmıyacağını kapdân paşaya bilvasita bildirdi. Bu söz üzerine Piyâle Paşa kendisine başka bir ikametgâh gösterdi. Üç gün sonra üçer üçer zincire geçirilmiş olan esirler, önlerinde tersane kethüdası olduğu halde İstanbul sokaklarında dolaştırılıp, sonra dîvâna götürüldüler. Vezirler Don Alvaro'ya dînînden döner ve İmparator'un hizmetinden çıkarsa tran üzerine gönderilecek bir ordunun başkumandanlığı verileceğini ifâde ettiler.³⁷³ Fakat metaneti, Cerbe duvarları üzerinde gösterdiği cesaret kadar lâyetze-zelzel (sarsılmaz) oldu. Esirler çıkarılarken Pâdişâh'ın, arkasından dîvâna nezâret etmekte olduğu kafesli pencere önünden geçtiler. Bunlar çıkınca yetmiş yeniçeri gelerek kapdân Piyâle Paşa tarafından Süleyman'ın ayakları dibine yedi top ipekli kumaş ve yedi top renkli çuka takdim eylediler. Piyâle'nin husûsî müsaadesiyle Don Alvaro ecnebileri ve esaret arkadaşlarını kabule me'zûn oldu.³⁷⁴ Esirlerin felâketi, Busbek'in kendileri hakkındaki tavassutu ve yeni tâyin edilen vezîr-i âzam Alî Paşa'-mn tabiat ve insaniyeti sayesinde hafifletildi. Busbek kendilerine elbise verdi, yiyeceklerini tedârik etti, hattâ

³⁷² «Badem erat frontis esveritas et tristitia, ac si nihil ad eum haec Victoria pertlneret, nihii novum aut Inexpectatum contigisset. Tam capax İn Ulo sene quantae vls fortunae pectus, tam confidens anlzmsts, aut tantam gratulattonem velut İmmotus acciperet.» Ulloa.

³⁷³ Ulloa. Busbek bundan bahsetmez.

³⁷⁴ Don Alvaro'min sarsılmaz cesareti hakkında Ulloa'nin sitayışı Busbek'in İfâdesinden farklıdır: «Allas İntrepidum aüq«anto commot'orem redlse verentem, ne mutata sententia ad necem retraheretur.» Busbek, 4. mektup.

büyük bir meblâğ tutan fidye-i necatlarım taahhüd etti. Nihayet Don Alvaro dö Sandi ile Sancio Dö Levia'-yi serbest bıraktırdı ki, bunlar müşterek esaretleri sırasında bile görüşe-miyecek kadar birbirine dargın olduklarından ayrı ayrı masalarda yemek yerlerdi.³⁷⁵ Esirler arasında Don Branje'nin dâmâdi Ciivano Dö Kordona ve Dük Dö Medine'nin oğlu Gaston da bulunuyordu: Birincisi Sakız'a vardığı zaman kendisini satın almak çâresini bulmuştu;³⁷⁶ Piyâle ikincisini kendisi için saklamış*ve Pâdişâh'a takdime mecbur olmamak için büyük bir dikkatle gözden uzak tutmuştu. Rüstem Paşa bu işi Pâ-dişah'a haber verdi; bedbaht Gaston ya vebaya tutularak, yâhud Piyâle tarafından kendisinin emniyeti uğruna feda edilerek ortadan kayboldu.³⁷⁷ Alvaro, Sancio ile Branje Ferdinand'ın elçisi Busbek'in Avusturya'ya dönüşünde ona refakat ettiler. Ceneviz Çikala'mn 8 yaşında bulunan oğlu Pâdişâh'ın nazar-ı iltifatına mazhar olduğundan dîn değiştirerek ha-deme-i hümâyûndan olmak üzere hasodaya -ki devlet hizmetlerine dâir bir meslektir- dâhil oldu; vakıa sonraları kapdân paşa, vezir-i âzam, serasker olduğu görülecektir.

Busbek'in azimeti ve esirlerin saliverilmesi o zamana tesadüf eder ki, Avusturya ile akd olunan muahede hem karada, hem denizde muhasamatı ta'tîl eyler. Lâkin Cerbe'nin fethi bir müddet sonra Pinon Dö W lez'in ele geçirilmesini ve bu da müteakiben Malta muhasarasını îcâb ettirdiği için, târihimizde biri diğerine sebep olan vak'alan toplamak için -musâlehanın akdedilmesini takip eden zamanın kronolojik sırasından evvel- üç Sene sonraki ahvâli hikâyje etmek münasip olur.³⁷⁸

Malta Muhasarası

İspanya Kralı, Afrika'daki müstemlekelerinin en mühimlerinden biri olan Cerbe adasının kaybedilmesine pek üzülmekle, yine o sahilde diğer bir müstahkem mevkiin ele geçirilmesiyle zararını karşılamaktan başka birşey düşünmüyordu. İspanya'nın karşısında ve ancak kırk fersah mesafede Afrika sahilinde Gömer DÖ Valez şehri ve onun önünde bir adanın ve doğu

³⁷⁵ Odio plus quam fraterno dlssledebant.» 4. Mektup.

³⁷⁶ Busbek. Kordona'nın Sakız'da kendisini satın aldığı husûsî' surette yazdığı cihetle Ulloa'nın onun İstanbul'daki zafer alayında göstermesi yanlışlık eseri olacaktır.

³⁷⁷ «Credibile est Plhallum (Piyâle), quo proprae al u ti consuleret, Gaston Is vltae non peperdisse.» Busbek, 4. mektup.

³⁷⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/474-477.

tabiriyle dalgalar arasında münferit bir kayanın üzerinde -kayanın çam kozalağına benzemesinden dolayı- Pinon Dö Valez³⁷⁹ nâmım alan kale bulunur. Kaya içinden oyulmuş ince bir yol kaleye gider, ve ancak 10-12 gemi alan dar bir su yolu bu mahalli karadan ayırmakla beraber, liman vazifesini görür. Katalonya hıdivi Garcia Dö To-ledo Malaga'dan Afrika sahiline yelken açtı (10 Ağustos 1564). İki dağ arasında bulunan, fakat müstahkem olmayan Gömer Dö Valez'i zahmetsizce ele geçirdi ve şu ilk muvaffakiyet Pinon Dö Valez muhafızlarını teslim olmaya ikna ederek,³⁸⁰ o kale de İspanyolların eline geçti. Bu zabtın haberi ve daha ziyâde harem için ticarî eşya taşıyan bir gemiyi yedi Malta kadırgasının Zanta ve Kefalonya adaları arasında ele geçirmeleri, haylî vakittir Malta fethini düşünmekte olan Süleyman'ın şiddetli infialini mûcib oldu.

Diğer taraftan Halku'1-Vâd ile Pinon Dö Valez'i zabt etmekte İspanya'nın Tunus ve Cezayir sahillerine hâkim olduğu hakkında vezirlerin ihtarları ve zabtedilen gemideki eşya kendilerine âit olan bostancı-başı ile³⁸¹ harem kadınlarının sık sık tekrarladıkları ^i&yetleri, Pâdi-şâh'ı bu hususta iknâ'a az yardım etmedi. Bir de kızı dindar bir kadın olan Mihrimâh Sultân - evvelce bildirildiği gibi- Malta'nın fethini gayrimüslimler hakkında en güzel ve en mukaddes teşebbüslerden biri olmak üzere göstermekten hâli kalmıyordu.

1564 Nisan'ının birinci günü bu sefere tâyin olunan gemiler kapdân Piyâle. Paşa kumandasında İstanbul limanından çıktılar. Yetmişbeş yaşında bulunan beşinci vezîr Mustafa Paşa serasker unvânıyla, gemilere bindirilen muhasara ordusunun kumandasını ele aldı. Mustafa, eski Kızü-Ahmedli ailesi neslinden idi ki, aslını Hz. Peygamberin alemdarı Hâlid İbni Velîd'e çıkaran bu hanedan Küçük Asya sahillerinde îsfendiyâr-oğlu nâmıyla hükümet etmişti. Müfekkire kudreti nüktecilikte bereketli olan latîfeperver vezîr-i âzam Alî Paşa general ile amirali gemilere doğru teş-yî' ederken:

- «îşte dâima keyifli, dâima kavhe ve afyondan lezzet-yâb olmağa hâzır iki kimse ki, adalarda bir safa seyahatine çıkıyorlar; baht ederim ki donanmanın bütün hamulesi Arabistan baklasiyle ban unundan ibarettir»

³⁷⁹ Çam kozalağı «Plnon» ve «pomme di pi» lâfızlarına mukabildir.

³⁸⁰ Atfonso Ulloa'nın tarihinin İl kısmı ki. Don Alvaro'nun yolunun pumasını, Pinon Dö Valsı vın Oomer'in zabtım ve Malta adasının fethine gelen Osmanlı donanmasyte çengini havidir, »ne: 1566, Verto, kitap: 12.

³⁸¹ Selânikî (varak: 16), Verto ve diğerlerinin yazdığı gibi, zabto-lunan gemilerin kızlar-ağasına âid olmadığı anlaşılır. Ancak Hacı Kalfa'nın Esfârü'l-Bihâr'ında daha büyük bir hatâ vardır ki, şüphesiz nâsihe (yazıyı yazana) yâhud basana atfetmek lâzımdır. Bu yanlışlık, Malta muhasarasının 972 (1565) yerine 968 (1562) senesinde gösterilmesidir.

dedi.

Bu lâtime az çok fikir zerâfetini hâiz olmasından dolayı değil, başlıca Osmanlı müverrihleri tarafından kabul edilmiş olmasından burada zikre şayandır. O müverrihler bunu bir vezîr-i âzamin ağırbaşlılığına az muvafık ve gerçekten felâketli bir neticeye uğrayan sefer için kötüye işaret olmak üzere hüküm ederler. Ehemmiyetsiz olan ve olsa olsa vezîr-i âzamin tabiatından nişane olabilen bir nükte hakkındaki şu hüküm, Osmanlıların vakur olmakla beraber kuruntulu ve evhamlı olduklarını gösterir. Osmanlı müverrihleri Alî Paşa'nın kendileriyle istihza ettiği adamlarla samimiyet hâlinde bulunmadığını ve bunların birbiriyle iyi münâsebetler içinde olmadıkları gibi ikisinin de -Malta muhasarasına başlamazdan evvel gelmesini beklemeleri lâzım olan- Turgud'a rakîb bulunduklarını kayd ederler. Bu vaziyet ile Şövalyelerin kahramanca müdâfaaları bu seferin kötü neticelenmesini, şüphesiz ki vezîr-i âzamin latifesinden ziyâde izah eder.³⁸²

Serasker Modon'da askere resm-i geçit yaptırdı. Bunlar bir sancak ve iki âfay-beği kumandasında 7.000 Anadolu sipahisinden, 500 Karaman ve 500 Midilli sipahisinden, 4.500 yeniçeriden, 13.000 gayri muntazam asker-den, iki sancak ve bir alay-beği kumandasında 3.500 Rumeli sipahisinden mürekkepti. Donanmada 181 gemi vardı; 130 kadirga, 8 mauna; 3 kara-mürsel; 11 büyük gemi ki biri 600 sipâhî, 6.000 varil barut ile 13.000 gülleyi hâvî olduğu halde, içindeki bütün insan ve eşya ile birlikte Modon'da zayı' olmuştur.³⁸³ Rodos mevkîi kumandanı yetmişlik Alî Portuk kumandasında 10 kadirga; son Cezayir beğlerbeği Salih kumandasında 2 Midilli kadirgası; daha az büyüklükte «fost» tâbir olunan 17 kadirga.³⁸⁴

³⁸² Âlî, 56'ncı Vak'a. Âlî bu muhasara esnasında bir gün Mustafa Paşa'nın uyuyabilmek için topçulara ateşi kesmelerini emrettiğini ilâve eder.

Vezîr-i âzam Alî Paşa'ya âit olan bu fıkra Selânikî'de başka türlüdür. Sadrâzam bastardan, yâni amiral gemisinden çıktığı vakit:

- «Bizim bengî (kafası dumanlı, esrarkeş) paşalarımız Malta kafasını halvâ sanup yimek isterler. Tutumlarını beğenme-düm. Söylenmedük söz kalmadı. Anladum ki nasihatım kulaklarına girmiyor. Allah sonum hayr itsün!» demişti. Selânikî mî-rahor Ferhâd Ağa'dan hikâyeten ilâve eder ki: Kapudân Paşa'nın mükerreren para taleb etmesinden dolayı Pâdişâh öfkelenerek, onun hakkında fena bir söz söylemiş ve Ferhâd Ağa'ya:

- «Senün kayın pederine gücendim; ağızumdan bir söz çık-dı. Sonra peşimân oldum ise de ne fâide! Ceddüm Sultân Meh-med Hân'a da böyle bir şey vâkî' olmuşidi.» demiş.

Selânikî bu sözün ne olduğunu Ferhâd Ağa'dan suâl etmiş; Ferhâd Ağa, pâdişâhın bunu söylemediğini beyân etmiş.

³⁸³ Selânikî donanmanın beraber götürdüğü topları ve müteferriâtum şöyle kaydeder: «otuzikiser kıyye atar yigirmi pare top, yüz yigilim pare feoloraborna ve sahi darbzen ,bes kut'a hevâyıl top, yigilim bin kantar barut, kırkbln aded yuvarlak, onarbln kazma ve kürek ve külünk, elli parça top ve at gemiler i. > (Aslından aünmıçtır).

³⁸⁴ Hacı Kalfa Esfârü'l-Bihâr'da bunların miktannı (gemilerdeki zâyîât miktannı) 300 olarak tâyin eder. Bu

1565 Mayıs'ının 19'unda donanma Marsa Çirokko önünde³⁸⁵ göründü ki, adanın güneyinde bir limandır; ertesi günü -Turgud gelmesini beklemek isteyen Piyâle'nin re'yine muhalif olarak- serasker 20.000 kişi ile beş sahra topu çıkarttı. Derhâl metris açılarak Azîz Elm kalesine top tevcih olundu. Bu kale Azîz Anjelo kalesi karşısında ve büyük liman ile Marsa Mozet limanı arasındaki dil üzerinde bulunmakta ve o limanları müdâfaa etmektedir. Beş gün sonra Uluç Alî 6 kadirga ile Isken-deriyye'den geldi; 2 Hazîran'da da nihayet Turgud vâsıl oldu M, maiyye-tinde her biri 100 kişiyi hâmil 13 kadirga ve 810 muharibi hâmil 10 kal-yota bulunuyordu. Turgud, Azîz Elm kulesinin daha sonra kendi kendine düşeceğini beyân ile ona hücum edilmesini doğru bulmadı,³⁸⁶ lâkin bir kere başlandıktan sonra vazgeçmek de yüzkaralığı olacağını söyledi. Neticeyi çabuklaştırmak için kendi kadirgalarının topları ile yeni bir batarya yerleştirerek Mozet limanı burnundaki tepeye yıldırım yağdırmaya başladı ki, bu mevki o zamandan beri «Turgud» ismini almıştır. Kalenin duvarlarında hem donanmanın toplanı ile deniz tarafından, hem de 36 top ile kara tarafından gedikler açıldı. Neticesiz haylî teşebbüslerden sonra Turgud bir umûmî hücum emretti. Bu hücum ise kendi hayâtına mal olacaktı. Azîz Anjelo kalesinden atılan bir gülle taş çarparak Ta-rablus Beğlerbeği'nin başına yıldırım gibi isabet etti: Ölüm derecesinde yaralandı, burnundan, kulaklarından kan

muhasaradan bahseden Avrupa müverrihlerinin aşağıda yazılı eserlerine daha ziyâde güvenmek lâzım gelir:

- Comitis Secundi Curionis de bello Melitensi, Frankfurt basımı.
- Hyeronymi Comitis Elexandri Commetarii de acer-rimo bello insulam Melitam gesto, Venedik, 1566.
- Alfonso mandata dal Tuico sopra l'isola di Malta l'annö 1565, Venedik, 1566;
- Impressa di Malta di Pier Gcntile di Vandome, San-sovino'da, 1, s. 418.
- Bosius, e) Verto, f) Kont Jerom'un eseri, ki Şehubergli Jerom Geber tarafından Almanca'ya tercüme olunmuştur. Basılmış olan bu eserlerden başka yazma olarak Viyana İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesinde Antonii Griffi'nun Latince bir kitabı vardır. Müellif Türk ordusunun kuvvetini şu şekilde yazar: 7.000 sipâhî, 15.000 Karaman askeri, 2.200 Morali, 500 Midilili, 2.300 yeniçeri, 13.000 diğer aylıklı asker, 3.500 gönüllü. Modon iskelesinden çıkan donanmayı şöyle hesap eder: 140 kadirga, 8 mauna (nakliye gemisi), 11 büyük harb gemisi ki, bunların içinde 200 sipâhî bulunan birisi 4.000 fiçı . barut taşıyordu- Yine bu müverrihe göre Cezayir beğlerbeğinin oğlu 1.500 tâfiyei hâmil 12 kadirga ve Turgud 1.600 kişi ile 13 kadirga getirmişti. tskenderiyye'den gönderilmiş 6 kadirga ve 800- taife daha vardı; Trablus'dan 16 kadirga ve 800 kişi, Cezayir'den 6 adet üç kat kürekli ve 22 adet iki kat kürekli gemi ve 2.200 adam gelmişti. Pinon-dö-Velez'den 2 adet iki kat kürekli ve 180 kişi gönderilmişti. Yekûnu 236 gemi ve 36.000 kişidir.

³⁸⁵ Marsacırokko, Hacı Kalfa'nın Esfârü'l-Bihâr'ında «Marsaşoluk» (varak: 36) olmuş ve müverrih «liman» demek olan ve Marsilya'nın da mehazı bulunan Arabça «Mersi» kelimesini tanıyamamıştır. Antonio Griffus'un Viyana Kütüphanesindeki yazması, bu limanı «Halok» diye isimlendirir.

³⁸⁶ vm. Cal. Aug. Mustafa S. St. Elmi castellum ante omnia accipiendum proponit, - postridle ascenslonis paulo ante lucem munim agressus, eo ipso die post solis exortum 80 trirames aauatum abeuntes castellum ex alto petebant. Habet castellum St. Elmi propugnaculum m ea parte, Qua portum monetæ (Mozet limanı) excepit, ad fossæ vere caput agger fe-nestratus unl tormenti capax et mltitaris portula.» (Hruçlarda) (Griffus'un raporu. Viyana tmp. Kttflph., el yazısı, Nu: 624.

dalgalan akarak yere düştü (12 Haziran 1565). Mustafa, Turgud'un na'şı üzerine bir örtü atıp tâm bir itidal ile yerine geçti ve yeni bir batarya yerleştirilmesi hakkında mühendisle konuşmakta devam etti. Na'şı Tarablus'a götürüldü. Yedi gün sonra Azîz Elm'in sukutu Beğlerbeği'nin vefatı intikamını aldı; 1.300 kişi olan müdafileri -130'u şövalye rütbesini hâizdiler- kahramanca öldüler. O kadar zayıyata sebep olan bu kalenin genişliğinin pek az olduğunu gören Mustafa Paşa, kalenin gerektirdiği fedakârlığı bir önsezi ile keşf ederek:

- «Eğer oğul bize bu kadar pahalı olduysa, baba için ne kadar fedâ-kârlık lâzım gelecektir?» demekten kendini alamadı.

Öcünü esirlerden almak için cesedlerini parça parça ettirerek âzâla-nnı haç şeklinde tahtalara mıhlattı, ve bunları denizden şehrin ve Azîz Anjelo kulesinin duvarları önüne götürdü. Azîz Yahya Şövalyeleri Üs-tâd-ı Âzami kahraman La-Valet bu manzarayı görünce Hıristiyanlık in-

sânîyetini³⁸⁷ unutarak mukabele-i bi'l-misil olmak üzere, esirlerinin hepsinin idam edilerek başlarının gülle gibi Osmanlı ordugâhına atılmasını emretti, tşte o vakit Mustafa, otuz seneden beri bir Türk kadırgasında istihdam olunan yetmişlik bir Hıristiyan vâsitasıyla Üstâd-ı Âzam'a kalenin teslimi teklifinde bulundu. La-Valet, esîri istihkâmlar üzerine götürerek ve geniş ve derin hendeği göstererek:

- «tşte, efendine terk edeceğim yer bundan ibarettir; gelsin, yeniçeri cesedleriyle doldursun» deyip, haberciyi Osmanlı ordusuna iade etti.

Bu faydasız mükâlemeden sonra yeni bir gayretle hücumla başlanarak muhâsaracılar bütün mesâîlerini Azîz Anjelo ve Aziz Misel kuleleri üzerine yönelttiler. Sangıl yarımadası da denilen bu son kule, Öteki gibi, büyük liman içinde ilerleyen bir dil üzerinde kâin olarak, ikisi de kadırga limanını çevirir ve müdâfaa ederler. Bu vak'aları müteâkib Cezayir Beğlerbeği Hasan 27 yelken ve 2.500 adam ile Malta'ya geldi. Muhâsır-lar, bu yardım kuvvetinin ne kadar faydalı olacağını hissetmeye başlamışlardı. Barbaros Hayreddîn*'in oğlu ve Turgud'un dâmâdı olan Hasan, bu meşhur isimlerin şerefini muhafaza için, Aziz Misel kulesi hücumunu bizzat idare etmeyi talep etti; Mustafa kendisine 6.000 adam vermekle, onları arkasına alarak kuleye doğru yürüdü. Kendi gemilerinin kumandasını Rum'dan dönme olup tehlike dolu korsanlık hayâtında saç sakal ağartmış olan Kandelisa'ya vermişti; Kandelisa başka taraftan -önünde Kur'ân okumakta ve dualarına

³⁸⁷ Hammer, dindaşlarının cürmünü h»/İflettneye çalışıyor. Mütercim.

Hristiyanlar aleyhine te'linât karıştırmakta olan imâm ve Murâbitlar'ı hâmil bir sandal olduğu halde- davul sesleriyle, trampete gürültüleriyle, kadirga limanı ağzına gerilmiş zincir üzerine yürüdü. Mukatele uzun ve kanlı oldu: Hücum edenlerden ancak 500 kişi sağ, salim gelebildi; iki taraf da hasmını öldürecek derecede yaralıyordu. Malta Şövalyeleri her tarafta ölüm saçarak bunu -Azîz Ehn kulesinin kahraman müdafileri hakkında reva görülen vahşetleri telmihen- Azîz Elm kulesinin katliâmı bedeli olarak adlandırıyorlardı. Mahsurlar da Sicilya hıdivinin oğlu Garçia Dö Toledo ile Üstâd-ı Azam'ın yeğeninin vefat etmesiyle müteallim oldular. Osmanlı kumandanları bir meclis akdederek, Piyâle'nin donanma askeriyle şehrin ve Azîz Anjelo kulesinin muhasarasına devam etmesine ve Cezayir Beğlerbeği'nin Azîz Misel kulesi üzerine hücumu şiddetle icra etmesine karar verildi. Muhasara iki ay daha sürerek, bu müddet zarfında Azîz Misel kulesi üzerine edilen on hücum, eşit surette bir cesaret ile karşılanmış ve müdâfaa edilmiştir. Son hücumda Müslümanlar ve Hristiyanlar öyle zannettiler ki, istihkâmların üzerinde kimsenin tanımadığı bir kadın ve iki erkek görünmüştür; Hristiyanlar bunlarda Meryemü'1-Azrâ' üe Azîz Pol'ü ve tarîkatin hâmîsi Jan-Batist'i tanımış olmak zannında bulundular.³⁸⁸ Bu görüş hakkında hâsıl olan umûmî i'tikad Hristiyanlar'ı cesaret ve kahramanlık hârikaları göstermeğe sevk ederek, cesaretleri zaaf belirtileri göstermeğe başlayan Osmanlılar için bir nevi mâ'zeret olmuştur. Nihayet, Azrâ'nın doğumu gününden bir gün evvel Sicilya Hıdîvi'nin -defalarca îlân olunup da o vakte kadar geciken- imdâd kuvvetleri adaya muvaffakiyetle çıkmış olduğundan, Mustafa ve Piyâle -kuşatılanlara 5.000 kişiye, kuşatanlara ise bunun dört mislinden fazlasına mâl olan- muhasarayı kaldırdılar (11 Eylül 1965).³⁸⁹

Osmanlı Devleti İle İmparator Maksimilyen Arasında Sulhun Yenilenmesi İçin Müzakere

³⁸⁸ Alfonso Ulloa bu hususta derki: «Azîz Jan Batist ile Azîz Pol olmaları zannı ğalıbdır», Ulloa, bu güvercinin Liyebansiyeder-deki Meryem Ana Kilisesi'nin çan kulesine konmuş olduğunu beyân ederek, IX. Alfons'un 1212'de «Miralmûlin» (Emirül-Mü'minin Muhammedü'l-Muvahhid) ile vuku bulan çenginde, Yâkub Peygamberin Hristiyanlara beyaz bir ata binmiş olarak görünmesine ve kezalik o peygamberin ve Meryem Ana'nın görünüp de Fernand Kortes maiyyetindeki Hristiyanlar'ın 1519 senesinde Amerika'nın yerli ahâlîsinden Potösiler'e galebesini te'mîn etmiş olmasını temsil eder.

³⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/477-481.

Piyâle'yi Akdeniz sahillerindeki akınlarında, Pîrî Paşa ile Seydî Reîs'i Arab ve Acem Körfezleri'ndeki seferlerinde tâkîb ettikten, Tarablus, Cer-be, Bûce, Benzert, Vahrân, Bastia fetihlerini, Mehdiyye ile Pinon Dö Va-lez'in kaybını, Piyombino, Elbe, Suranto seferlerini ve nihayet semeresiz Malta muhasarasını beyân ettikten sonra, denizcilik vekayii halamından o kadar bereketli olan bu 16 senelik devrenin cereyanından, yukarı dönerek, Avusturya ile musâleha zamanında bıraktığımız siyâsî vak'alar zincirini tekrar ele almak lâzım gelir.

Busbek vâsıtasıyla akdolunan ve Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında sekiz senelik bir musâlehayı mutazammın olan bu ahidnâmenin (25 Temmuz 1564) ikinci senesi, Ferdin and ölmüştü. Onun vefatı haberi üzerine vezîr-i âzam, Dersaâdet'te mukîm olan elçi Alber Dö Vis nezdin-de, ahi d nâme de yazılı olup da ödenmesi iki seneden beri geciktirilmiş bulunan senelik hediye için taleb etti. Bundan başka, ahidnâraenin geri kalan müddet olan altı sene için yenilenmesini istedi.

Bu iki senenin hediyesi Pâdişâh'a takdîm edilmek üzere Anternonsler*e tevdi edilmişti. Lâkin bunlar, isyan eden ve onların geçmesine engel olan muhafızlar tarafından Budin'de tevkif edilmişlerdi. Böyle bir hâl içinde, Maksimilyen yeniden akçe göndermeyi babasıyla akdedilen muahedenin yenilenmesine talik etmeyi münâsîp görmüştü. Sultân Süleyman, tahta çıkışını tebrik için Alî Çavuş'u gönderdiği vakit, eski ahidnâmenin yenilenmesi arzusunda olup olmadığını da sordurdu. Müteakiben Zapolyan'm oğlu, Zatmar'ı istilâ eylediğinden, İmparator, bu hususta taleplerde bulunmak üzere, eski Venedik tercümanı Misel Çernoviç'i elçi sıfatıyla İstanbul'a müteveccihen yola çıkardı. Çernoviç Komorn'a vâsıl olunca Budin hükümetinde Rüstem Paşa'ya halef olan Arslan Paşa, Devlet'e verilmesi lâzım gelen akçenin te'diyesi taahhüd edilmedikçe Ester-gon Vâlîsi Hasan'ın kendisini bırakmıyacağım tebliğ etti. Bir taraftan da, Transilvanyah olduğu halde îslâmı kabul eden ve aile ismi Azîz Mark Serer olan Hidâyet Çavuş'la İmparator'a haber verdi ki, Busbek tarafından şahsen vezirlere vaad olunan 30.000 dukadan başka, iki senelik verginin baliğ olduğu 60.000 dukayı hâmil olmayan hiçbir seffirin geçmesine müsâade etmemek için emir almıştır. İmparator ise bu fedâkârlıkların büsbütün zayı olarak sulhun sağlanamayacağımdan korkuyordu. Bununla beraber Balı ve Hidâyet Çavuş'lar mukavele olunan akçenin yakında gönderileceği vaadini ve Zatmar'm iadesi için yeniden ısrarı mutazammın İmparator'dun bir

mektubu ile, terhis edildiler (15 Teşrîn-i sâni 1564).

Misel Çernoviç, Jorj Albani, Ahazçaçi isminde üç Nons, bu senenin sonunda İstanbul'a vâsıl oldular (22 Kânun-ı evvel).³⁹⁰ Jorj Albani Kânun-ı sâni başında öldü; iki arkadaşı huzûr-ı şahaneye kabul olunmazdan evvel 1565 Şubat'ının 4'ünde toplanan bir dîvânda, Avusturya'nın borçlu olduğu 60.000 ve ondan başka vezirlere vaad edilmiş olan 30.000 dukayı teslim ettiler.³⁹¹ Buna mukabil vezîr-i âzam sulhun sekiz (?) sene uzatılmasına müşâade ve Pâdişâh'm Transilvanya'da Teis nehrinin öte tarafındaki bütün memleketleri -Macaristan Kraliçesi'nin cihazı cümlesinden olan ve Frauenbach dahî denilen Banyâ, diğer tâbirle Nevstad müstesna olmak üzere- muhafaza edeceğini ifâde etti. Nonslar'la elçi bu esas üzerine muahede akdine rne'zun olmadıklarından, Çernoviç Hidâyet Çavuş'la birlikte Viyana'ya döndü; Ahazçaçi İstanbul'da kaldı. O sırada, sükûnet içinde olmalarını tavsiye etmek üzere bir başka çavuş da Transilvanya'ya gönderildi. Jorj Bebek şu aralık Transilvanya elçisi Bekesin'in müracaatı üzerine ve Pâdişâh'm Jan Sigismund'a muhabbetinden dolayı serbest bırakılmıştı. Çernoviç, Çorlu'ya varır varmaz, tâ-kîbine çıkarılan iki çavuş tarafından tevkif edilerek İstanbul'a getirildi. Bu muamele, İmparator'un, Tokay üzerine bir teşebbüsüne ve onun emriyle birçok asker toplanmasına dâir Budin Paşası tarafından bildirilen ihbara dayanıyordu. Maksimilyen'in Zatmar'm iadesini talep ettiği bir zamanda, Tokay'ı zabtetmesi, Sultân Süleyman'ın infialinin şiddetlenmesine yol açmıştı.³⁹²

Vezirler, Çernoviç'e Pâdişâh'm hoşnûdsuzluğunu tamâmiyle îmâ et-

³⁹⁰ Viyana Kütüphanesinde bu sefarette dâir Jan Beçek'in bir ve-kaynâmesi vardır. Jan Beçek'in nâmeber (mektupçu) olarak dâhil olduğu bu sefaret hakkındaki rûz-nâmelerinin sayısı ona varır. Bu kütüphanenin el yazmaları arasında, Sultân Süleyman'dan Maksimilyen'e yazılmış olmak üzere sahte bir mektup vardır. Bunda: «Allanın inâyetiyle dâire-i saltanatı kuru ağaçtan Ahaya Dağı'na kadar giden hükümdar» denilmiş olması ve mektubun başında görülen «Saltanatımızın birinci ve hayâtımızın yirmiikinci senesi» şeklindeki garîb târih, Sultân Süleyman tarafından yazılmış birşey olmadığı hususunu isbâta kâfidir. 1564 senesinde Sultân Süleyman, saltanatının kırkdördüncü yılında ve yetmiş yaşında idi.

³⁹¹ Istoanfi'nin dediği gibi üç sene için 90.000 değil. Selânikî, sözleşmeye bağlanmış olan 25.000 gurusun geçen sene te'diye edilmemiş olduğunu yazar. 30.000 duka'nin kıymeti tâyin eden bu 25.000 gurus o zaman duka'nin rayicim gösterir. Demek oluyor ki 1 duka, 1 gurus'la altıda birine eşitti. Selânikî, gu-ruş'tan bahs eden ilk Osmanlı müverrihidir» ancak 1 gurus 120 akçe kıymetini vermekle hatâ ettiği şüphesizdir. Çünkü o zamanki rayice göre 50 akçe 1 duka ederdi. Bundan dolayı, Selânikî'nin tahminine göre 1 gurus takriben 2,5 duka tutmak gerekir.

³⁹² Alber Dö Vis ile anter-nons'ların raporlarına, ve bunlara verilen 27 Kasım 1564 tarihli talimata müracaat. İmparatorun anlaşılmaya dâir tasdiknamesi de o târihtedir. Maksimilyen'in mektuplarına; Süleyman'ın Rebîü'l-evvel 972 (Kasım 1564) târihini taşıyan ve sulh ahidnâmesini yemlemeğe müsâid bulunduğunu bildiren mektubuna; yine Maksimilyen'in iki Ce-nova asilzadesinin, yâni Çikala ile oğlunun bedelsiz tahliyesi hakkındaki mektubuyle Receb 972 (4 Şubat 1565) târihini taşıyan ve üç anternons'a verilen dönüş ruhsatnamelerine müracaat.

tikten sonra, Hidâyet'le birlikte Viyana'ya tekrar gitmesine müsâade gösterdiler. Hidâyet Çavuş'a verilen ta'lîmât împarator'un, Zatmar hakkındaki talebinin cevâbını beklemeksizin Tokay ve Serenç taraflarını bu kadar mütehakkimâne istilâ etmesinden dolayı şiddetli şikâyetlerde bulunması şeklindeydi. Maksimilyen'e i'timâd-nâmelerini takdîm etmek üzere kabul olduğu zaman vazifesini tamâmiyle îfâ etti ve Pâdişâh'm Budin ve Tamişvar Paşalan'na yedi sancak beğiyile birlikte Zapolya'nın oğlunun imdadına koşmalarını emrettiğini bildirdi. Hakîkten bu emri alınca Budin Vâlîsi Arslan Paşa Transilvanya'ya müteveccihen 6.000 kişiyi yola çıkarmış ve Tamişvar Vâlîsi Hasan Prodoviç, Pankota'yı zabt etmişti. Şu muhasamat üzerine Çernoviç yeniden İstanbul'a gönderilerek onun dönüşüne kadar Hidâyet Çavuş rehin alıkonuldu. Çernoviç, ta'lîmâtı mucibince Pankota'mın İmparator'a iadesini ve Zapolya'nın oğluna Zatmar ahid-nâmesi şartlarına uymasının ihtar edilmesini talep edecekti. Lâkin vezîr-i âzam Alî Paşa vefat ettiğinden, sefir, bâb-ı devlet nezdindeki müzâkereleri için en güçlü dayanağım kaybetti; Alî Paşa'ya halef olan ikinci vezîr Sokollu Boşnak Mehmed Paşa, harb temayülü ile mâruf idi. İlk mülakatında Çernoviç'e beyân etti ki, İmparatorun Tokay ve Serenç'i iade etmesi lâzım geleceği gibi, Zatmar ahidnâmesi Pâdişâh'ın muvafakati ek-lenmeksizin akd olduğu cihetle yürürlükte olmayıp, verginin te'diyesi-ne kadar her türlü müzâkereler ta'tîl edilecek ve sulhun yenilenmesi hususu ancak akçenin ödenmesinde tekrar mevzû-ı bahs olabilecektir.

Elçi Alber Dö Vis ve Nons Çernoviç bu türlü teklifleri kabule selâhiyetli olmadıklarından, Çernoviç Pâdişâh'ın cevâbını İmparatora bildirmek üzere Viyana'ya dönmeğe hazırlanmakta iken, Transilvanya'dan #-len mektuplar, eğer Pâdişâh tarafından imdâd gönderilmezse bu eyâletin tamâmiyle istilâ olunacağı haber verdiler (7 Temmuz 1565). Bunun üzerine Çernoviç rehin olarak muvakkaten tutuklandı; kırkdört gün muhasaradan ve iki büyük hücumdan sonra Erdud'un Tamişvar beğlerbeği Hasan Paşa tarafından zabtı (14 Temmuz) üzerinedir ki, vezîr-i âzam Nons'u çağırarak Sultân Süleyman'ın -Zatmar muahedesinin olmamış farzedildiğini, bundan başka Nagi-Banya ve Tokay şehirlerinin Zapolya menfaatine terk edilmesi ve Transilvanya'daki İmparator askerinin geri çekilmesi ve Hidâyet Çavuş'un saliverilmesi taleblerini bildiren- Avusturya İmparatoruna bir mektubunu verdi. Çernoviç bu mektubu hâmil olarak onbeş günde³⁹³

³⁹³ Iatoanli'nin, kitap:22, dediği gibi onbir günde değil; çünkü Çernoviç İstanbul'dan 8 Ağustos'ta çıkarak

İstanbul'dan Viyana'ya vardı. Ahazçabi (Ahaz-çaçi?) ağır bir yürüyüşle onu tâkib ediyordu.³⁹⁴ Yine o sıralarda vezîr-i âzam Sokollu Mehmed Paşa'mn yeğeni Bosna Vâlîsi Mustafa So-koloviç, Transilvanya işlerini Hırvatistan cihetinden dahî karıştırmak için o tarafı zabt etti.

Mustafa ve amcası, isimlerini doğum yerleri olan Sokol'dan (Doğan yuvası) almışlardı. Harem-i hümayûnda birbirini müteâkib doğancı-başı ve silahdâr rütbesine yükselmiş olan Sokollu Mehmed, saraydan çıkışında kapdân paşa mevkiine ve bir müddet sonra Rumeli Beğlerbeğliğine yükseltilmişti. Sokollu Mustafa da amcasının yüksek mevkii sayesinde çaş-nigîrlikten Tamışvar defterdarlığına, müteakiben Füleke beğliğine tâyin olundu. Daha sonra Kilis sancağı beğliğine getirilerek Koryan kalesini zabt ile, buna mükâfâten Segedin Vâlîliği'ne, daha sonra Hersek Valîli-ği'ne nail olmuştur.³⁹⁵

İşte bu son memuriyetinde Hırvatistan seferini ve Azîz Yahya Şöval-yeleri'nin ellerinde bulunup sonradan Zerrini'ye geçmiş olan Krupa kalesi muhasarasını yaptı. Mustafa Paşa Krupa Önüne vardığında kumandan Matyas Bakiç'i teslim olmaya davet etti. Lâkin Matyas, nâmına lâıyk bir surette teklifi reddederek, Karniyola umûmî kumandanı Herbart'-dan Auersberg'den, Zerrini'den, Erdudi'den yardım istedi. Mustafa Kru-pa'yı, -ümîdleri hilâfına onaltı gün kat'î bir netice elde etmeksizin- muhasara ettikten ve bütün güllelerini bitirdikten sonra Banaluka ve Ver-büzen'den yeni mühimmat getirtti; lâkin bunlar kâfi olmadığından Bo-hemyalılar'ın üzerine kurşun döktükleri taşların gülle olarak kullanılmasına mecburiyet gördü.

Bu aralık Auersberg yedibin kişi ile Aıma'nın karşı yakasına geldi. İki ordu neferleri, aralarında ancak genişliği az bir ırmak bulunduğu için, attıkları kurşunlara hakaret ve la'netleri de eklerlerdi. Sloni ve Farasiç, ırmağı geçmeyi teklif ettiler; lâkin bu tasavvurun icrası için istedikleri bin kişiyi Auersberg vermedi. Macarlar bu ihtiyat tedbirini alçaklıkla

Viyana'ya 22 Ağustos'ta girmiştir.

³⁹⁴ Sulh ve harbinin münâsib olacağına dâir Konferans tarafından İmparator Maksimilyen'e takdim edilen rapora nazaran. Büyük ekseriyet harb taraftan idi. İstirya vâ-lîsi Arşidük Şarl, Avusturya eyâleti vâlîsi Arşidük Ferdinand, Sûezya hükümetleri, Bavyera elektörü sulh için rey vermişlerdi. Arşidüklerin reyî -azasının tamâmı Bohemya, Silezya, Avusturya, İstirya, Macaristan hükümetlerine mensup- bir komisyona arz olunmuştu.

³⁹⁵ 1566 senesi Mustafa'nın Budin valiliğinde Arslan'a halef olduğu esnada ismi meçhul bir müellif tarafından yazılmış ve Budin Kadısı Ahmîd (Ahmed yahud Hâmid olacaktır) nâmına ithaf olunmuş bir eser, ki Mustafa Paşa'nın hâl tercümesini bildirir. Mustafa'nın nazmen ve neşren mübalâğalı bir şekilde medhiyesini içine alan bu eser Gencîne-i Ahlâk ismini taşır.

vasıflandırmakta haksız değillerdi. Çünkü, Auersberg, kurtarmak için hiçbir teşebbüste bulunmaksızın, muhasarasının yirminci günü Kropa'nın gözü önünde zabtına müsamaha gösterdi. İki ordugâhın karşısında şehir ateşler içinde bırakılarak cesur müdafileri zevceleriyle, çocuklarıyla birlikte, henüz tütmede olan harabeleri üzerinde topyekûn îdâm edildiler. Novi de bu hâle uğradı. Mustafa Paşa bu muvaffakiyetlerinden cesaretlenerek Kris'den uzak olmayan Obreslo'ya kadar 1.700 kişi ile ilerledi. Lâkin orada Erdudi, bu müfrezeyle 1.500 süvari ve 3.000 piyade ile birdenbire taarruz ederek yüzyirmisekiz esir aldı; birçok da eşya yağmaladı ki, bunların içinde bizzat Mustafa'ya âit birçok kalkan ve mızrak ve diğer silâhları taşıyan oniki yük hayvanı vardı. Yine bu sıralarda Sultân Süleyman Venedik Docu'na bir mektup göndererek Senya Oskokları'nın Osmanlı toprağında akınlarından şikâyet etti.³⁹⁶

Macaristan'da bu vak'alar cereyan etmekte iken, İstanbul'da Malta muhasarasının kaldırıldığı haberi alındı. Bir takımları bu mağlûbiyeti kapdân Piyâle Paşa'ya, bir takımları serasker Mustafa Paşa'ya atfettiler. Mağlûb ve henüz harb yaraları içinde bulunan kadırgaların hazin manzarasını halka göstermemek için Piyâle Paşa'nın limana gece girmesi emrolündü. Bir müddet sonra akdolan at dîvânında (ayak dîvânı), Süleyman ancak vezîr-i âzam ve ikinci vezîr Sokollu Mehmed ve Pertev Pa-şalar'a hitâb etti; hiç söz söylemediği Malta seraskeri beşinci vezîr Mustafa Paşa'nın gözden düşkünlüğünü bir dereceye hafifleştirmek için, başkalarından birşey sormadı. Rumeli Beğlerbeği Ahmed Paşa Sofya'ya gitmek üzere yolda iken, kardeşi serasker Mustafa Paşa'nın mağlûbiyeti haberini aldı. Müverrih Selânîkî, kaari-i Kur'ân sıfatıyla Ahmed'in maiy-yeti arasında bulunuyordu; Selânîkî, daha sonraları teşrifat memurluğuna, sonra Mekke, Medine, Anadolu muhasebat kalemi riyasetine tâyin olunmuştur. Bundan sonra gelecek otuzaltı senelik vekâyî, bizzat şâhid olan ve vesika değerindeki bu müverrihin nakline göre yazacağız.

Maksimilyen, cidden muharebeye hazırlanmakla beraber, sulhun iadesi için yeni bir teşebbüsten geri durmadı. Bu maksadla ertesi senenin başlarında (31 Kânun-ı sâni 1566) Pankota ve Krupa'nın iadesi teklifiyle

³⁹⁶ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Hazne-i Evrafçı'ndaki Venedik evrakında sekiz cild «Muharrerât-i Türkiye» içinde Sultan Süleyman'ın son mektubu olmak üzere munderic olan bu mektup 973 Şa'ban'ı tarihlidir. Süleyman bu mektubunda Oskoklar'ın Zftrâ, Sebeniko, Spalat-ro ahaltsiyle münasebetlerde bulunmalarından, iki çektirme ile Braz adasından çıkmalarından, Makarça civarında bir kervanı soymalarından şikâyet «diyor.

Macar Husutoti'yi Süleyman'a gönderdi.³⁹⁷ Husutoti vezirlere^ hediyeler ve serbest bırakılmış yirmi esîr ile geldi. Birkaç sene önce Pala-tin Tomas Nadasdi'nin askeri tarafından esir edilmiş ve saliverilmesi müteveffa Rüstem Paşa'nın hanımı tarafından talep olunmuş cimi ihtiyar Kaasım Çavuş bunların arasında idi. Ancak Husutoti birikmiş olan vergiyi getirmediği ve Tokay hakkında açıklamalarda bulunmağa yanaşmadığından Alber Dö Vis'in bulunduğu hanede tevkif ile göz habsine alındı. Müteakiben Macaristan üzerine sefer kararlaştırılıp, Hân edildi.

Macaristan seferinin açılmasından az evvel, Yemen Valiliğinden az edilmiş olan Mahmûd İstanbul'a geldi, ve gelir gelmez Selîm ile görüştü (Şa'bân 973 / Şubat 1566); takdim ettiği hediyelerle Şehzademin ve Sultân Süleyman'ın teveccühünü o derecelerde kazandı ki, sofû keylûn (?) Alî Paşa'nın yerine Mısır Vâlîliği'ne terfi edildi.³⁹⁸ Bu Alî Paşa, Konya sahrasında Şehzade Selîm ve Bâyezîd arasında vuku bulan muharebede Dülkadiriyye Beğlerbeği sıfatıyla Selîm'e büyük yardımlarda bulunarak ondan sonra birbirini müteakib Bağdâd, Haleb, Şam ve en sonra Mısır Vâlîliği'ne tâyin olunmuştu. Arablar «Keylûn» Türkler «Sofû» diye lakap vermişlerdi. Mahmud Paşa'nın debdebe ve haşmeti selefinin ahlâk ve tavırlarındaki sadelikle tam bir tezat teşkil etti. Mısır'da sikkenin ayarının ilk düşürülmesi Alî Paşa'nın idaresi zamanında başlar; Ha-leb'den Kaahire'ye sikkezenler getirerek, bunlar ma'rifetiyle i'tibârî kıymetlerinden yüzde otuz eksik bir gerçek kıymette dirhemler darb ettirmişti. Halefi Mahmud Paşa ancak bir sene idare ederek, o da, kanmak bilmeyen altın ve kan susuzluğunu teskin için birçok muhakemeler, îdâmlar icra etti. Yukarı Mısır emîri Mehmed bin Ömer ve defterdar îbrâ-hîm'in hazînelerini gasbetmiş ve defterdarda yüzbin altın ortaya çıkmıştır. Mahmûd, atla Bulak'a giderken Kasr-ı Bedevi önünden geçtiği sırada bir kurşunla öldürülmüştür. Cesedi, kendisinin yaptırdığı Remle Câ-mü'ne defn edilmiştir.³⁹⁹

³⁹⁷ Selânikî, ordu Sofya'ya giderken, babasını kaybetmiştir; bunun üzerine Selânikî'nin doğum yerine dönmesi gerekirdi; lâkin beğlerbeğine refakat eden seçkin kişilerin sohbetinden ayrılmamıştır. Selânikî, timârlar defterdarı Kayta-zâde Ahmed Efendi'yi, zeametler defterdarını, Hayalî Beğ-zâde Ömer Beği, Kadî İşreti (?) Efendi'yi, kâtip Hudâyî Efendi'yi zikreder. Beğ-lerbeği Dülkadiroğlu Ahmed Paşa'nı tercüme-i hâlî Tezkb»-tü's-Şuarâ'da ve özellikle Kınak-zâde'nin Tezkîre'sinde vardır. II. Selîm'in ve III. Murâd'ın sarayına hof-sohbet olmasından dolayı kabul olunan Ahmed Paşa -Âlî'nin Süleyman zamanı vezirleri listesinde bildirdiği veçhile- tam mânâsıyla hürmet edilen bir adamdı; şiirde mahlası «Şemsî» idi.

İbarenin doğrusu şudur: «Hürmet-i kâmileye mâlik bir adam değil idi.»

³⁹⁸ Selânikî, s. 24. Ravftftül-Ebrfr vuku târihini Receb gösterir. Mahmud Pfuja'mn 973 (1565) tarihli Mısır Valiliği berâtı Tâcl-zâde Münşe'ti'nde'dır.

³⁹⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/481-486.

Sigetvar Seferi

Sultân Süleyman, birçok sebeplerden dolayı Macaristan Seferi ordusunu bizzat idaresine almıştır. Bu seferde, o vakte kadar bütün gayretlerini neticesiz bırakmış olan Erlau (Eğri) ve Siget (Sigetvar) kalelerini alıp da Malta felâketinin lekesini şu suretle izâle etmek isterdi; düşünürdü ki, ikbâl yolunun sonlarında kendisine vefasızlık etmiyecek ve Macaristan'ın güney hududunda Belgrad muhâsarasıyla başlayan bu şerefli yolu, yine o krallığın kuzey hududlarında Kaab (Yanık) ve Kornom kalelerinin fethiyle ve başlangıçtaki parlaklıkla hitâm bulacaktır. Diğer taraftan kızı Mihrimâh ile Şeyh Nûreddîn'in ihtarları bu azmini takviye etti. Şeyh Nûreddîn, gayrı mü'minler üzerine bizzat cihâd etmekten ic-tinâb etmekle tam bir müslümanın vazifesini haylî vakittir ihmâl ettiğini söyleyerek Pâdişâh'ı ayıplardı. «Arslan» lâkabı verilen yeni Budin Vâ-Ksi (Mehmed Paşa'nın oğlu ve Yahyâ-oğlu'nun torunu) da gönderilen arızalarla, adamlarla Macaristan'ın askerden hâlî ve bu ülkenin her noktasının ele geçirilmeğe açık bulunduğunu arz etmekten geri durmazdı. Tablatın kendisine techîz etmiş olduğu gazanferâne şecaati afyon ve şa-râb ile tahkîre alışmış olan Arslan, Pâdişâh'ın gelişini beklemeğe tahammül edemiyerek, önceden kazanacağı bir muvaffakiyetle velî-i ni'metine zafer yollarını açmak için, hiçbir emir almaksızın Palota önüne gidip 8.000 kişi ve dört top ile muhasarasına başladı (9 Haziran 1566). On günden beri mevkîe yıldırımlar yağdırmakta olduğu ve birçok gedikler açmış bulunduğu halde, kale kumandanı Tori'nin imdada çağırması ve beşli ağası Deli Lutfi'nin Bakon ormanında yaptığı bir keşifte görmüş olduğu İmparator askerinin gelmesi üzerine, muhasarayı kaldırmağa mecbur oldu. Kont Ek DÖ Salem, muharebe ettiği düşmanın oralardan çekilmesi üzerine Vesprim ve Tata'yı ansızın zapt etti; bu vak'alarda Alman askerinin ifratı o dereceye vardı ki, dost ve düşman tefrik etmiyerek Türkler'i de, mağlûblardan birkaçını kurtarmak isteyen Macarlar'ı da boğazlamış ve bu hâl Macarlar'ın müttefikleri hakkında elem verici bir surette muka-bele-i bilmisil muamelesinde bulunmalarına yol açmıştır. Vesprim'in san'-at âbidesi, yâni Macaristan Kralı Etiyen'in bina ettiği kilise -ki o vakte kadar Osmanlılar'ın işgallerinde dahî olduğu gibi kalmıştır- kül hâline getirildi. Tata'da esîr edilen 60 Türk, yeniçerilerin zabiti olan Kürd ile birlikte Raab'a gönderildi.

Bu aralık ordu, hedefleri değişik başlıca iki kola ayrılarak İstanbul'dan çıkmıştı. Eski yeniçeri ağası ikinci vezîr Pertev Paşa kumandasına verilen 25.000 süvari ve piyade ile 2.000 yeniçeriden mürekkep olan birinci kol Transilvanya hududuna teveccüh etti ki, Tamişvar ve Belgrad Vâlîleri'nin askerleriyle kuvvetini artırdıktan sonra Gyula'yı muhâsara'-ya memur idi.⁴⁰⁰ Transilvanya prensi Sigismund Zapolya ile Kırım Hânı Devlet Giray, kaybedilmeleri Pâdişâh'ın şiddetle öfkelenmesine yol açan Zatmar ve Tokay kalelerini geri almak üzere emir almışlardı.

Nihayet, Mayıs'm l'inde (11 Şevval 973).⁴⁰¹ Sultân Süleyman, şimdiye kadarki seferlerin hiçbirinde görülmemiş bir tantana ile azimet etti. Pâdişâh, ordunun harekâtına onüçüncü defa olmak üzere riyaset ediyordu: Kırkbeş seneyi bulan saltanatında sırasıyla Belgrad, Rodos, Mo-hac, Viyana, Gunş, Bağdad, Korfu, Suçava, Ofen (Budin), Gran ve (Es-tergon), Tebriz, Nahcivân seferlerinde kumanda etmişti.⁴⁰² Bu defaki seferde serasker sıfatıyla vezîr-i âzam ve üçüncü, dördüncü, beşinci vezîr Ferhâd, Ahmed, Mustafa Paşalar beraber bulunuyorlardı. İkinci vezîr Pertev Paşa, yukarıda yazıldığı üzere iki ay önce Gyula'ya gitmişti, îki kazasker Hâmid ve Pervîz Efendiler, yeniçeri ağası Alî, başdefterdâr Murâd Çelebi, Celâl-zâde'nin halefi nişancı Eğri Abdi-zâde Mahmud Çelebi de maiyyet-i şahanede idiler. Evvelki seferlerin târihini, bizzat vak'-alara şâhid olan Celâl-zâde yazmıştı. Payitahtın idaresi kaa'im-i makam (kaymakam) sıfatıyla iskender Paşa'ya ve ikinci ve üçüncü defterdara tev-dî edilmişti. Liman ve tersane dahî kapdân Piyâle Paşa'ya ve bostancı-başı Dâvûd Ağa'ya bırakıldı. Müftî Ebu's-suûd, Alî Paşa Câmîi'ne kadar, kaymakam İskender Paşa ve İstanbul kadısı Kadı-zâde Ahmed Efendi Edirne Kapısı'na kadar Pâdişâh'ı teşyî ettiler. Sultân Süleyman sûr hâricinde Rüstem Paşa Çayırı'nda durarak şâir Abdü'l-Bâkî, Nevâyî, Fevri, Kadı Ubeydî Çelebi, Pâdişâhın mes'ûd seferinin müstakbel muzafferiye-tini temenni sadedinde şiirler takdim ettiler.

İlk ordugâh, Sultân Süleyman'ın ikmâlini haklı ve gurur ve mahzû-

⁴⁰⁰ Peçevî'ye göre Pertev İstanbul'dan ancak 7 Şevval (27 Nisan)'da çıkmıştır. Fakat Selânikî'ye nazaran Şa'bân, nihâyetinde (Mart ortalan) azimet etmişti.

⁴⁰¹ Selânikî. Âlî ve Peçevî'ye nazaran 9 târihinde idi. Ancak Âlî haftanın gününde ve hattâ senede aldanır. 9 Şevval, yâni 29 Nisan 1566 bir pazartesiye tesadûf ederdi; perşembeye değil.

Sultân Süleyman'ın azimetini Hp 973 senesinde olmuştu, 963'do değil. İstoanfi de Sultân Süleyman'ın azimetini Haziran başlarında yazmakla hatâ eder.

⁴⁰² Birincisi 1521, ikincisi 1522, üçüncüsü 1528, dördüncüsü 152», besincisi 1532, altıncısı 1533, yedincisi 1636, sekizincisi 1538, dokuzuncusu 1541, onuncusu 1643, oübirincial 1648, onUcındsi 1552, onüçüncüaü 1566.

ziyetle gördüğü kemerler yanında kurulmuştu. Yaşı ilerleyerek zayıf düşmüş ve nikrîsden muztarip bulunmuş olan Pâdişâh, evvelki seferlerinde olduğu gibi atla gidemiyerek bir araba içinde merhaleleri kat eder, ve-zîrleriyle istişare zamanlarında bile arabadan çıkmazdı. Bütün yol boyunca vezîr-i âzam Pâdişâh'ın arabasının geçmesi için yolu düzeltmek üzere, Pâdişâh'dan bir merhale ileri giderdi. Ancak bir ay nihâyetinde Tatar Pazarı* sahrasına varılarak, bu sulak ovaya çadırlar kuruldu. Padişah burada iken bir mâbeynci ile mektup aldı ki, Selim'in oğlu ve Manisa Vâ-lîsi Murâd'ın bir erkek çocuğu olduğunu haber veriyordu. Taleb olunduğu üzere torununa Mehmed ismini vererek balkan içerisinden yoluna devam etti. Sürekli yağmurlar Kapılı Derbend'den geçmeyi zorlaştırdı; bir gün Sofya'da, iki gün Niş'de, üç gün Belgrad'da duruldu ki, Sultân Süleyman bu sonuncu merhaleye İstanbul'dan hareketinden kırkdokuz gün sonra varmıştı. Ordu, yol üzerinde haydudların taarruz ve yağmalarından hasar gördüğünden, Sultân Süleyman bunların gizlendikleri yerlere kadar gidilerek, canlı veya cansız ele geçirilmelerini emretti. Yeniçeri ağası ve bir nevi jandarma demek olan ve onun maiyyetinde bulunan yasakçılar büyük gayret sarfettiler; onların ve Malkara Beği Evrân Beğ'in maiyyetindeki yasakçıların himmetiyle bu haydudlardan birçoğu mağaralarında tutularak ordunun her merhalesinde birkaçı asıldı. Evran Beğ, ordu için sağladığı emniyete mükâfat olarak çavuş-başılığa tâyin ve. eşkiya takibinde seçkin hizmetleri görülen dört yeniçeri günde onuç akçe ile sipâhî sınıfına nakl olundu.

Pâdişâh Belgrad'a vardığında Tuna'nın sulan son yağmurlardan o kadar kabarmıştı ki, Şabaç'a köprü kurmak mümkün olmadı; binâenaleyh Sultân Süleyman yeniçeri rüesâsına, defterdarlara, Rumeli, Anadolu, Karaman ordularına nehri sandallarla geçerek Semlin tarikiyle Sirmi (Si-rem) sahralarına gitmelerini emretti ki, müteakiben kendisi de onlara iltihak edecekti. Belgrad'dan Şabaç yolu yağmurlardan çökmüş olduğundan birçok develer kayboldu; hattâ otağ-ı hümayûn zayi' olarak zâ1> şâ-hâne vezîr-i âzamin çadırında ikamete mecbur oldu. Bu kısa yol dört günden aşağı katedilemeyip bu müddet içinde Semendire sancak-beği Bayram Beğ Şabaç Köprüsü'nü tamamlamağa muvaffak oldu. Süleyman, iki hat üzerine dizilmiş askerinin ortasında köprüyü at ile geçerek Semlin'e mu*tâd debdebesiye girdi. Rumeli, Anadolu, Karaman beğlerbeğileri Şemsî Ahmed, Zal Mahmûd, Çerkeş Süleyman, câri olan teşrifat mucibince duâ âvâzeleriyle Pâdişâh'ı askerlerinin önüne aldılar. Sultân Süleyman Kurban Bayramı

merasimlerinin Semlîm'de icrasını derhâl emretti. Bayram arefesinde (9 Zilhicce / 27 Haziran), istanbul'dan azimetinden az vakit önce bir çavuş vâsitasıyla Pâdişâh'ın mülakata davet ettiği Sigis-mund, saraydan dörtyüz asilzade ile birlikte gelip -vaktiyle Hunyad'ın köşkünün bulunduğu fc>ir tepe üzerine kurulan- otağ-ı hümâyûna kadar sancak beğleri ve çavuşlar kendisine refakat ettiler. Ordugâha vardığında Osmanlı topçularının umûmî top atışlarıyla selâmlandı, ve çadırı paşaların çadırı yanında kuruldu. Ertesi gün büyük bir ihtişam ile icra olunan Kurban Bayramı merasimlerinden sonra taraf-ı şahaneden askere ve kumandanlara pekçok hediyeler dağıtıldı. Beğlerbeğleri ellişerbin, san-cak-beğleri otuzarbin, sipahiler biner, yeniçeriler beşeryüz akçe aldılar.⁴⁰³

Sigismund ancak ertesi gün (1 Zilhicce / 29 Haziran) otağ-ı hümâyûnda resmî mülakata kabul oldundu. Genç prensin önünde ve arkasında ellişer çavuş gidiyordu, önünde ve kendisine en yakın bir yerde at üzerinde altın bir zincire takılmış trampete çomaklarıyla yeniçeri ağası, silâhdâr ve dört vezîr bulunuyordu. Bunların etrafında Acem elbisesi giymiş sarayın koşucu hademesi (seğirdim ustaları) gitmekte ve bunların baştan ayağa sırmalı elbise giymiş dördü prensin rikâbını tutmakta idiler. Sigismund, otağ-ı hümâyûn önüne vardığında attan inip yüz yeniçeri neferinin, hediyelerini Pâdişâh'a takdim etmelerini bekledi. Bu hediyeler içinde gayet güzel işlenilmiş dört altın yaldızlı gümüş kupa ve ellibin duka kıymetinde bir yâkût vardı. Ondan sonra maiyyeti büyüklerinden dokuz kişi ile Pâdişâh'ın tahtı önüne kadar gitti ki, dört sûtûnlu makamında dört vezîr tahtın etrafında yerlerini almışlardı. Macaristan tahtı müd-deîsi üç defa diz üstü çöktü; Pâdişâh da üç defa -öpmek için elini uzatarak ve «Sevgili oğlum» diye hitâb ederek- ayağa kalkmasını söyledi. Bizzat vezîr-i âzam, prensi, inci ve elmas ile müzeyyen bir sandalyeye götürdü. O zaman Sigismund, tercüman İbrahim'e hitaben, bu muhteşem manzara karşısında şaşkına döndüğü için, bir eski kulunun oğlu olduğunu Pâdişâh'a arz edememekte olduğunu ifâde etti. Sultân Süleyman, kendisini Macaristan tahtına oturtmadıkça silahı elden bırakmıya-cağmı cevaben Prens'e bildirdi. Mohaç sahrası, Macaristan'ın meşru hükümdarı Lui'nin sukutunu gördüğü zamandan beri 40 sene geçmişti. Onun vefatından üç sene sonra tahtta hak iddia eden

⁴⁰³ «ProfecUonis Ser. principis Joannis II, eleeti Regis Hung. ad Sul&lma-num Imperatorem Turcarum modus et series anno Chr. 1566 factae et celebratae». S. Thorday tarafından eski bir el yazısından alınmıştır. Kationa'ya, c. 24, s. 207, ve Istoanfi'ye, c. 23, müracaat. Sigismund'un ka-bûj sureti için Peçevl'ye (va: 135), Âli'ye <Va: 284>, Sojak-zâtîe'ye (127) SeUnikt'ye (va: 32) müracaat

Zapolya'nın şahsında bu Krallığın Osmanlı Devleti'ne itaati vuku buldu; 25 sene önce de Zapolya'nın oğlu, bir gün babasının tahtına geçeceği vaadiyle validesi Lehis-tanlı İzabel ile birlikte Budin'den çıkarıldı. Sultân Süleyman, Sigismund*-un yazılı olarak yaptığı talebi üzerine, bu defa o vaadi yemledi ve yetimler ve dullara yardım eriştirmeğe her vakit hazır olduğunu ilâve etti. Daha sonra, kendisine iltifatlar ederek, dönmesi için ruhsat verdi ve ertesi gün yirmiiki çavuş vâsıtasıyla hediyelerini gönderdi ki, içlerinde kıymetli cevahirle süslenmiş murassa bir hançer ve bir kılıç, bizzat baş-imrahorun (emîr-i âhûr) götürdüğü gayet güzel dört at bulunuyordu.

Süleyman Sigismund'a, bir ziyafete davetle de şeref vermek istiyordu; lâkin vezîr-i âzam, zayıf bünyeli olan Prens'in alışkın olmadığı Türk yemeklerinden rahatsız olarak Macarlar'm bu hâli zehirlenmeye atf etmeleri ihtimâlini hatırlattı ve Pâdişâhın bu niyetini değiştirdi. Hâlbuki bu bir bahaneden ibaretti ve hakîkî sebebi Prens'i Pâdişâh tarafından ziyafete davet edilmek şerefinden mahrum kılmaktı. Sokollu, Sigismund'a çadırında kendisini ziyaret etmesi teklifinde bulundu. Lâkin bir kula öyle bir şeref vermek kendisinin şerefine lâıyk olmayacağı hakkında Bekesi tarafından*, yapılan ihtar üzerine Prens mülakatlarının at üzerinde ve sahra ortasında vuku bulmasını arzu ettiğini izhâr ederek, vezîr-i âzâmin davetini bertaraf etmişti, tşte Sokollu Mehmed Paşa'nın Prens hakkındaki kininin aslı bundandır.

İki gün sonra (13 Zilhicce / 1 Temmuz) Sigismund, veda için huzûr-ı şahaneye giderek, Pâdişâh'm şu sözlerine muhâtab oldu:

- «Asker, barut, kurşun, para tedârikine çalış; eğer bir ihtiyâcın olursa bize bildir ki, çâresini görelim.»

Sultân Süleyman, Prens'i kucaklamak için iki defa kalktı. Sigismund yazılı talebinde ancak Teis nehri ve Transilvanya hududu arasındaki arazîyi isteyerek içlerinde cami inşâ olunan Tamışvar ve Lipa (Lipve) nın ve hudud üzerinde iki belde olan Direzin ve Solnok'un lâdesinde ısrar etmekten çekindi. Pâdişâh bu mütevâzîâne talebi haklı görerek Sigismund'-un hükûmranlık dâiresinden olan 300 esîri salıverdi.

Zapolya'nın oğlunun son mülakatı günü Süleyman, Macaristan'da açılmakta olan sefer hakkında efendisine nâmına tebriklerini arz etmek için Osmanlı ordusuna gelen, Fransa Kralı sefiri Guillaume Döb'i de kabul etti. Bu münâsebetle, «Ziyâde Hristiyan Kralın» (O zaman Fransa Kralı'nın aldığı dindârâne unvandır - Mütercim) sefiri Sigismund Za-polya*yı Katolik

mezhebini terk edip de Luter mezhebini kabul etmiş olmasından dolayı tebrîk etti.

Semlîn'den, Karaman beğlerbeği Süleyman Paşa Budin üzerine yürüme emrini aldı; bizzat Pâdişâh da, Erlau (Eğri) üzerine yürümek için Petervaradin Köprüsü'nden geçecekti. Ancak haber alındı ki Kont Nikola Zerrini Şikloş'ta Pâdişâh'm çaşnigîr ağalığında bulunmuş olan Tırhala Sancak-beği Mehmed'i ansızın ele geçirip, oğluyla birlikte öldürmüş ve ordugâhını yağma etmiş ve yalnız gümüş olarak 17.000 dukalık parayı hâvî olmak üzere büyük bir ganimet alıp götürmüştür. Sultân Süleyman bu haberden Öfkelenerek muharebe plânını değiştirdi: Evveleminde Si-get'in fethiyle Zerrini'yi te'dîb etmeğe karar verdi. Vokovar yakınında Tuna üzerine bir köprü attırarak köprünün bitmesiyle beraber bütün ordu geçti. Kapıcı-başı Alî Ağa'nın ordugâhın umûmî idarecisi sıfatıyla idare ettiği bu ilk hareket o kadar serî oldu ki, iki günlük merhale bir günde alındı; Pâdişâh ise hastalık sebebiyle ve ihtiyarlığın verdiği öfkeyle infiale ma'rûz olduğu için, sür'atteki bu aşırıktan hiddetlenerek kapıcı-

başının ziyâde gayretini boynunu vurdurmak suretiyle cezalandırmak istedi. Lâkin vezîr-i âzam, emre muhalif olan şu hareketin iyi bir neticeye yol açacağını ve zât-ı şahanenin yaşlılığın yükü altında olmakla beraber hâlâ gençliğinde olduğu gibi merhaleleri kısaltmağa (iki merhaleyi bir merhalelik sür'atle almağa) iktidarını göstererek düşmanlarına dehşet vereceğini Sultân Süleyman'a arz ile kapıcı-başının hayâtını kurtardı.

Tuna'nın yeni bir feyezanı Volkovar Köprüsü'nü aldı.⁴⁰⁴ Sultân Süleyman, bu feyezan istilzam eylediği sabırsızlık içinde Ösek yanında Drava üzerine başka bir köprü kurulmasını emretti. Onyedî günden az bir müddet içinde cem'an 4.800 zira uzunluğunda onsekiz parçadan mürekkep olan bu köprü ikmâl olundu.⁴⁰⁵ Pâdişâh, dümeni ihtiyar Rodos Beği Alî Portuk tarafından idare olunan baştanbaşa altın yaldızlı bir ka-yıkla* top sadâları içinde köprüyü görmeğe geldi. Tuna ince donanması kumandanlığına memur olan Alî Portuk bu kayıkla o kadırgayı Boğaziçi sularından Tuna ve

⁴⁰⁴ Macaristan müverrihleri Voktavn Köprüsünün inşâ olduğunu bilmiyorlar. Osmanlı müverrihleri de - İstoanfi ve Budi-na'nın rivayetlerine çöro-- Hürnza Beğ'in Ösek Köprüsünü tâyin olunan müddet zarfında ikmâl etmediği takdirde başı kesileceğine âlâmet olmak üzere PSuitân Süleyman tarafından kendisine bir siyah kumaş Oniat) gönderilmiş olduğuna vâkıf değillerdir. Gerçekte ise, Hamza Beğ bu köprü inşaatına memur edilmemiştir.

⁴⁰⁵ Selanik!, s. 35. Ona muvafık olarak Almosnino, s. 41: cPuente'de 4.800 pasos de largo y 14 de âncho acabada en 16 días» Yalnız burada zira' de-gtt, adım gösteriliyor. (Selftnik, İstanbul basımı, s. 29, zira' diyorsa da «tertLan» olsa. gerektir (dön köse» kare olarak.)

Drava'ya getirmişti. Zât-ı şâhâne karaya inince yeniçeri ağasının çadırına girerek, ona ve donanma kumandanına cömertçe mükâfat verdi. Beğlerbeğilerine, orduyu hemen Tuna'dan geçirmelerini emrederek kendisi de yirmidört saatten sonra onları tâkib etti (1 Muharrem / 19 Temmuz 1566). Memleketi yağma etmek, yakmak şiddetle yasak olduğu halde, birçok köyler ateşe verildi. Süleyman bu intizamsızlıktan hiddetlenerek kapıcı-başı Gülâbî Ağa'ya ve yüz kapıcıya şu yağma ve yangıncıların hepsinin cürüm işledikleri mahallerde asılmasını; vezîr-i azama da çavuşlar ma'rifetiyle bu canilerin idamına i'tinâ etmesini emretti. Muhasara topçuları kumandanı, sahra toplarının ve husûsiyle Hus-rev ve Ferhad Beğler tarafından harb hâtırası olarak Arad mevkiinde bırakılan kaçyaner topunun mandalarla Siget'e nakline me'mûr oldu.⁴⁰⁶

Budin Valisi Arslan Paşa'nın İdamı

Bu azîmet esnâsmda ordu, Fünfkirhen ile Şikloş arasında olup ara-zîsinin şarabiyle meşhur ve Osmanlı târihinde en şecî Türk generallerinden birinin îdâmıyla hüznün verici bir surette ma'rûf olan Harzani'de çadır kurdu.

Budin Valisi, «Aralan» lâkabiyle yâd olunan Mehmed Paşa -ki Pa-luia üzerine vakitsiz teşebbüsü Pâdişâhın gözünden düşmesine sebep olmuştu-Tata ve Vesprim'in düşman eline geçmesinden dolayı Pâdişâh'm gazabını celbetti. Ondan başka vezîr-i âzam hakkında bir takım tahkîrâtta bulunarak Pâdişâh'a yazdığı ve Pâdişâh'ın Sokollu'ya gösterdiği mektuplardan dolayı da, onun kinini tahrik etmişti.⁴⁰⁷ Sultân Süleyman Şikloş'a vardığında çavuş-başı Burunsuz'a onbeş çavuş ile Budin'e giderek vâlî Arslan Paşa'nın başını getirmesini emr etti. Şu sırada valinin bir adamı gelerek Arslan Paşa'nın üç gün önce, ordugâha gelmek üzere hareket etmiş olduğunu haber verdi. Bunun üzerine Süleyman, birinci emrini değiştirerek, vezîr-i âzamin çadırına gireceği zaman idamını irâde etti. Ertesi sabah, ordu Harzani'de beklediği ve vezirler dîvânda toplanmış bulunduğu halde, Arslan Paşa dîvânın bitişine doğru ağır silahlarla müsellaḥ süvarileriyle vâsıl oldu. Vezîr-i âzamin çadırına giderek kendisi için ayrılan yere oturdu. Cesareti herkesi şaşırttı:

⁴⁰⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/486-491.

⁴⁰⁷ Mehmed Beğ'in vefatı hakkında Venedik elcisinin raporunda şöyle yazılıdır: «Il Signor haveva fatto tajar la testa (boğuldu) aı Bassa di Buda per sospetbo, che havevse inteltgenza coll' Imperatore, e che 11 pri-mo Vesir non era in gran con fidenza.» Avst. Han. Hazîne-i Evrakı, Arslan Paşa'nın bu sefere yazdığı mektuplar bu İfadenin tanıamlyle akini isbat ediyor.

Çavuşlar, Paşa'nın orduda ne yapacağını düşünürlerdi; Pâdişâh'm emri olmaksızın askeri terk etmesinden dolayı herkes kendisini mecnûn sayardı. Vezîr-i âzam ilerleyerek sordu:

- «Burada ne yapmak istersin? Eyâletin idaresini kime bıraktın? Pâdişâh seni beğlerbeği yapmıştı; sen onun kalelerini gayr-ı mü'minlere teslim ettin. La'net sana bedbaht! Senin idamına karar verilmiştir.»

Sonra çavuş-başıya dönerek:

- «Bu adamın vücûdunu dünyâdan kaldır!» dedi.

Arslan, göğsünden Pâdişâh'a takdim etmek istediği iki arîzayı çıkardı; vezîr-i âzam kâğıdları aldı; o dakikada çavuşbaşı da zavallı Arslan Paşa'yı yakaladı. Cellâd hazır olmadığından öldürme vazifesi muavinine verildi. Arslan Paşa çadırdan çıktığı zaman Ayaş Paşa ona dedi ki:

- «Bu dünyânın ahvâli bakî değildir; istiğfar et, ve gözlerini âs-mâna çevir.»

Arslan Paşa bu nasîhata cevap vermeksizin cellâda hitaben:

- «Canım usta! Çabuk ol! Başparmağını da iyi bastırmağa gayret et!» dedi.

Cellâd hemen boğdu.

Budin Valiliği vezîr-i âzamin yeğeni Sokollu Mustafa Paşa'ya verildi. Arslan Paşa'nın bütün emvali devlet için zabt olundu. Gece na'sı yanında beklenerek ertesi sabah Yahyâzâde ailesinin mezarına nakledilip -rivayete göre bir hiddetli zamanında tel'in etmiş ve fecî neticesini haber vermiş olan⁴⁰⁸ babasının yanma defn olundu. Tecrübe edilmiş me-ziyetleriyle «Arslan» ismini kazanmış olan talihsiz Mehmed Paşa, II. Mehmed'in en kahraman generallerinden Bosna Vâlîsi Yahya Paşa'nın oğlu Balı Beğ'in torunu idi. Ceddi Hamza Balı Beğ daha 14 yaşında iken kahramanca bir mücâdelede imtiyaz kazanarak Viyana muhasarasında dahî Vihenberg (Viyenberg) üzerindeki mevkiinde nazar-ı dikkati celbetmiş-ti. Bâyezîd'e dâmâd olan Yahya Paşa'nın hepsi de muhârib olarak meşhur dört oğlu vardı; onlardan biri olan Balı Beğ'in de Macaristan'da vâlî makamına çıkmış üç oğlu ve bir torunu vardır ki, şunlardır: Stuhlweis-senburg'da Ahmed, Segedin'de ve sonraları Peçuy'da Derviş, Budin'de Mehmed ve Arslan.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Bu idamda bizzat sâhld olan SetonlîdU*. 38.

⁴⁰⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/491-493.

Sigetvar Muharasası

Arslan Paşa'nın idamının ertesi günü, vezîr-i âzamin oğullan, Kurd Beğ, Hasan Beğ önünde olarak, Pâdişâh mutantan bir surette Fünkirhen'e (Peçuy'a - Peçevi'ye) dâhil oldu (4 Ağustos 1566). Yol esnasında ulûfeci-başı Ferhâd Beğ, baş müteferrika beraber idi; beş hafız Fetih Sûresi'ni okuyorlardı. Yol üzerinde saf teşkil etmiş olan askeri, araba içinden selâmlamakta olan Pâdişâh'm sol tarafında Vezîr Ahmed ve Ferhâd Paşalar, sağ tarafında Ferhâd Paşa'nın kardeşi beşinci vezîr Mustafa Paşa ve son zamanda Mısır'dan celb olunan altıncı vezîr⁴¹⁰ Sofu Alî Paşa at ile gidiyorlardı. Üç gün önce Rumeli beğlerbeği 90.000 asker ve 300 top ile Siget'in kuzeyinde Semiliov tepesi üzerinde ordugâh kurmağa gelmişti. Ağustos'un 5'inde⁴¹¹ Süleyman bizzat Siget'e vâsıl olarak muhasaraya başlanması emrini verdi. Fünkirhen'den iki mil mesafede bulunan ve «Sigetvar», yâni «Adalar Şehri» dahî denilen bu belde her tarafından Almaş nehriyle çevrilmiştir. Kale, yeni şehir, eski şehir olmak üzere üç kısma ayrılır ve bu kısımlar köprü ile birbirine irtibatlıdır. Kale topraktan ve çalıdan yapılmış olup üç kat hendek ile çevrilmiş beş burcu ihtiva etmektedir. Yalnız barut deposu olarak kullanılan değirmi kule, çan kuleleri ve muhafız askerinin ikâmetgâhları kerpiçtendir.

Osmanlılar yaklaştığında Siget kumandanı Zerrini, istişffâtaların ortasına bir haç koydurdu. Zabitlerden birine kılıç çekmi| oUaı bir neferin îdâmını emretti. Lâkin Zerrini, askerî intizâma muvafık ofan bu te'dîbe, esîr aldığı bir Türk ağasının da boynunu vurdurmakla faydasız bir vahşîlik ilâve etti. Sultân Süleyman'ın göstermekte olduğu ihtişâm-ı saltanata cevap olmak ve kendisini lâıyk olduğu surette kabule hazır olduğunu göstermek üzere, Zerrini, istihkâmlara kırmızı çuka döşettirdi ve kalenin hâricine gümüş gibi parlak levhalar koydurdu. Pâdişâh, Semiliov tepesi üzerinde görürünce, büyük bir topla «hoş geldin» merasimini îfâ eyledi. Derhâl üç taraftan birden hücum başladı. Osmanlıların sağ kolu üçüncü vezîr Ferhâd Paşa ve Anadolu Beğlerbeği Zal Mahmud Paşa kumandasında idi. Yeniçeri ağasıyla Alî Portuk ve Koca-ili Beği merkezi işgal ediyorlardı; hudud beğleri bunların emri altında idi; bunlardan Pozağa Sancak-beği Nasûh Beğ beş

⁴¹⁰ Bu zamandadır ki. bir «altıncı veztr»in zuhur ettiği görülür. M. D'Ohs-son'un «Osm&nli Devleti Teşkilatı» eserinde dediği gibi (c. 7, s. 212), n. Selim zamanında değil.

⁴¹¹ tstoanfl'nln yazdığı gibi, 1 Ağustos değilL Bütün Osmanlı müverrihleri 5 Ağustos târihini gösteren Budin* ile müttefiktirler.

büyük top ile, bilhassa Sultân Süleyman'ın husûsî emri üzerine yeniçerilerin emrine verilmiş olan Kaçyaner topuyla eski şehiri döğmeğe memur oldu. Zerrini, yeni şehiri müdâfaa edemiyeceğine kanaatle yaktırdı. Türkler enkaz üzerine yerleşerek bataryalarını kurdular. Müteakiben eski şehiri kaleden ayıran bataklığı toprak dolu torbalarla doldurarak, bu suretle kaleye sağlam bir yol yaptılar. Pâdişâh'ın gelişinin onbeşinci günü bütün dış istihkâmlara sahip oldular; yalnız kale, Osmanlılar'ın gayretlerine karşı bir mukavemet gösteriyordu (19 Ağustos 1566).

Sultân Süleyman, bütün Hırvatistan'ın idaresini kendisine vereceğini vaad ederek Zerrini'nin sebatkâr metanetini sarsmak istediye de, faydası olmadı. Osmanlılar, Zerrini'nin -Maksimilyen tarafından Siget'in imdadına gönderilmiş olan- büyük oğlunun alemdârıyla trampetesini ele geçirdiler.⁴¹² Süleyman, Zerrini'yi oğlunun uğradığı durumdan kederlendirmek için, bu esirlerin kale duvan önüne kadar götürülmesini ve' birincisinin bayrağı açmasını ve ikincisinin bir zafer havası söylemesini emretti. O aralık kaleye, oklara bağlatarak mektuplar attırdı ki, Almanca, Macarca, Hırvatça, yazılmış olan bu kâğıdlarda asker arasına tefrika düşürmeğe, yâhud güzel vaadlerle sadakatlerini bozmağa çalışıyordu. Bunlar tercüman îbrâhîm Beğ, kethüda Lala Mustafa Paşa, sır-kâtibi Feridun tarafından tertîb edilmişti. Ferîdûn, vezîr-i âzami muhataralı bir mevkiden çekmiş ve hakîkten birkaç saniye sonra oraya bir gülle düşerek birkaç neferi öldürmüştü. Bunun üzerine tahsisatı çok olan nişancı mansıbına tâyin olunmuştu.⁴¹³

Kanuni Sultan Süleyman'ın İrtihali

Kaleye ilk hücumda, ric'at ettirilen muhâsırlar iki bayrak kaybettiler; bu muharebede bulunmak üzere Kaahire'den koşup gelmiş olan sabık Mısır Valisi Sofu Alî Paşa da telef oldu (9 Saf er / 26 Ağustos). Üç gün sonra Mohaç muharebesi ve Budin ve BelgracPın fethi gününe tesadüf ederek, vuku bulan ikinci hücum daha şiddetli, daha korkunç oldu.⁴¹⁴ Bundan dört

⁴¹² «Forgaczil Zigethl Hungariae claustrı praestantissimi vera descriptio et obsldionis eplome» Forgacz, yalnız trampeteden bahsediyorsa da, Selâ-nıkl alemdarı da yazıyor.

⁴¹³ Selâ-nıkl bu münâsebetle müteferrikaların o zaman elli kişiden ibaret ve me'mûriyetlerinin l'tibâr 2e muhassesâtı çok olarak yüz tim&ra ve kırk Ur maaş-i maktû'a, nail olduklarını yazıyor.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/493-494.

⁴¹⁴ Bizari'nin târihinde bu hücumda dâir yazılan ve ondan sonraki müverrihlerin hepsi tarafından nakledilmiş olan fıkra, Rodos'un fethiyle Çaldıran ve Haleb muharebelerinin aynı güne tesadüf ettiği hakkında, herkesçe kabul edilen bir yanlışlığa sebep olmuştur. Halbuki Rodos 23 Aralık'ta, fetholunmuş, Çaldıran muharebesi

gün sonra bir üçüncüsü tecrübe edildi; lâkin yeniçeriler biraz sonra çekilerek büyük burcun altında açılan lâğımın patlamasını beklediler. 5 Eylül sabahı bu lâğım etrafa şiddetli bir aydınlık saçarak patladı. Bu aydınlık sanki Sultân Süleyman'ın vefatı kandillerinin ışıklarıydı; zîrâ o büyük hükümdar inhitât-ı kuvâdan (çökgünlükten) veya ishalden, yâhud bir nüzul darbesinden 5-6 Eylül gecesi irtihâl eyledi (20 Safer)⁴¹⁵ Vezîr-i âzam bu vak'ayı gizli tutmağa gayret etti; hattâ bâzı müverrihlere inanmak lâzım gelirse, bu hâlin sır kalmasını te'mîn için, Pâdişâh'ın tabibini boğdurdu. Bu suretle Sultân Süleyman, Siget'in zabtı tesellisini birlikte alıp götürmeksizin ve Gyula'nın zabtı haberini almaksızın ruhunu teslim etmiştir.

Temmuz'un 5'inden beri Pertev Paşa'nın 25.000 kişiyle muhasara ettiği bu mevki, Kreçeni tarafından teslim olunuyordu. Sultân Süleyman Siget'in müdâfaasından hâsıl olan sabırsızlık ve infial sâikasıyla irtihâlinden birkaç saat önce vezîr-i azama:

- «Bu ocak hâlâ yanmakta devam edecek mi? Muzafferiyet davulu hâlâ sesini işittirmeyecek mi?» mealinde bir tezkire yazmıştı. Yine o mealde ve gûyâ Pâdişâh'ın eliyle yazılmış bir takım kâğıdlar orduda günlük emirler şeklinde ilân ve sırâ vâkıf olmayan vezirlere tebliğ olundu. Bu evrakı yazan, baş-silahdâr Ca'fer Ağa idi;⁴¹⁶ Sultân Süleyman'ın vefatından haberdâr olan, Ca'fer Ağa ile sır kâtibi nişancı Feridun idi; bunların her ikisi sonraları II. Selîm, daha doğrusu vezîr-i âzami Sokollu zamanında şu nail oldukları mahrerriyyet ve emniyete birincisi Sokollu'-nun dâmâdı ve yeniçeri ağası, ikincisi reîsü'l-küttâb sıfatıyla- hak kazandıklarını isbât etmişlerdir.

8 Eylül'de (22 Safer) bütün haricî istihkâmlar yıkılmış, dahilî istihkâmlar'da yalnız kule ve içindeki barut mahzûni aslî hâlinde-kalmıştı. Zerrini ya teslim olmak, ya ölmek zamanının geldiğini görçreğç, sebatkâr bir liyâkat ve şâyân-ı hayret bir sükûnetle, ikinci yolu tercih etti. Kahramanca hayatı terk etmeğe karar vererek soğuk bir şecaatle ölümüne ve-sîle hazırladı. Oda hizmetkârı Fransuva Çerenke'nin yartfımıyla arkasına ipekten bir üst libâsı giydi. Boynuna altın zincirini geçirdi. Başına kenarları sırmalı ve kıymeti büyük bir elmasla süslü sorguçlu bir şapka takındı. Ondan sonra üzerindeki elbiseye el koyan adam cebinde hiçbir şey bulamadığı için şikâyet etmesin diyerek ve fakat Osmanlı parası karışmamasına dikkat ederek, cebine 100

22 Ağustos'da, Haleb muharebesi 24 Ağus-tos'ta vuku bulmuştur.

⁴¹⁵ Aşağıda, Otuzbeşinci Kitap'la ilgili M.I. l'e bakınız.

⁴¹⁶ Ca'fer Ağa'nın yazısı Pâdişâh'm. yazısına, benzediğinden vezîr-i âzam tevclhât ve sair husûsât hatlarını ona yazdırırdı. Hafeer-i S*hih'den hülâsa, Devr-İ Süleyman'ı, s. 211. (Mütercim)

Macar dukası koydu.⁴¹⁷ Bundan sonra kale anahtarlarını getirterek dukaların bulunduğu cebine koyup etrafındakilere dedi ki:

- «Bu kol hareket ettiği müddetçe ne anahtarları, ne de altınları benden alamazlar; ben öldükten sonra kim alırsa alsın! Lâkin yemîn ettim ki Türk ordugâhında beni parmakla kimse gösteremiyecektir.»⁴¹⁸

Askerî hizmetleri müddetince vuku bulan parlak muvaffakiyetlerine mukabil aldığı altın işlemeli dört kılıçtan ilk verileni seçerek:

- İlk şeref ve sâni bununla kazandım; hakkımdaki hükmü dinlemek üzere Rabbüyezâlin tahtı Önüne de bununla çıkacağım» diyerek, onu kuşandı.⁴¹⁹

Alemdarı önünde, kalkanını taşıyan hizmetkârı arkasında olduğu halde, miğfersiz, zırhsız avluya inerek kendisiyle birlikte ölmeğe azmetmiş altıyüz kahramanı îrâd ettiği kısa bir nutukla teşvik ve nutkunun sonunda üç defa isa'nın nâmını yâd etti. tç kalenin her noktasından ateş yayılmakta idi; artık dışarıya çıkmak işaretinin bir dakika gecikmesi caiz değildi. Büyük kapının yanında demir parçalan dolu bir havan topu vardı. Zerrini bunun önündeki engellerin alınarak ateş edilmesini emretti. Köprü üzerinden geçmekte olan altıyüzden fazla muhacimler perişan edildi. Havanın ateşlenmesiyle hâsıl olan duman arasında Zerrini, safların arasındaki boşluktan yıldırım gibi geçen Türkler'in üzerine atıldı. Sâdık alemdarı Loran Yoraniç ile beraber en sık saflar üzerine giderek, bir anda göğsüne iki kurşun ve başına bir ok isâbetiyle yere düştü.⁴²⁰ Osmanlılar bu hâli görünce üç defa «Allah» diye bağıriştılar. Yeniçeriler Si-get'in cesur müdâfiini alarak yeniçeri ağasına götürdüler. Henüz hayatta olduğu halde Kaçyaner topunun ağzına bağlayarak ve yüzünü yere doğru çevirerek başını kestiler⁴²¹ işte Kaçyaner'i kendi şatosunda idam ettirmiş olan Zerrini misafirperverlik vazifesini ayaklar altına altına almasının ve esiri bulunan bir Türk ağasını öldürmesinin cezasını, Kaçyaner hâininin topu üzerinde can vererek ödedi.

Vezîr-i âzam, tercüman îbrâhîm vâsıtasıyla, Zerri'nin ne kadar hazînesi

⁴¹⁷ Naklolunur ki kal'a beği, Zerenski Mıflos demekle meşhur bir dilîr idi. Netice-1 hâl ne alacağını anlaması üzerine başına turna tellerim soktu, kumaş esvâblarını giydi, cibine yüz altın koydu, «Bu beni kesen gaziye armağan olsun» dedi. Pecevi'den hülâsa, c. 1, s. 419. Pecevi'nin bunu Frenk tarihlerinden aldığı melhuzdur; bakiyesi aşağıda 80 numaralı haşiyededir. Pecevi bu kadar almış, Hanuner sözü uzatmıştır (Mütercim).

⁴¹⁸ Yani göstermeğe kalkışını vuracak idi (Mütercim).

⁴¹⁹ Hattâ rivayet olunur ki, ecdâdından kalmış bir kılıç vardı, onu kusandı. Pecevi, kezaluk (Mütercim).

⁴²⁰ Pecevi Selânikliden naklen be? dirhem ağırlığında bir kurşun isabet ettiği «öyler.

⁴²¹ Zerrini'nin idam edilişi hakkında Macar tarihçileri tarafından bilinmeyen, yâhud sükûtla geçiştirilmiş olan bu husus, bizzat şâhid olan Selânikî'nin şu ifadesiyle doğrulanır: «Koçyân topu üzere yüzü koyu koyup teber-i mu'teber ile ensesinden bir yeniçeri çalup...» (İstanbul basımı, s. 44).

bulunduğunu, nerede kaldığını bunlardan sordu. Gururlu genç bir Macar olan hazinedar⁴²² şu cevâbı verdi:

- «Zerrini'nin 100.000 Macar dukası, 100.000 eküsü, her hacimde 1.000 altın kadehi, kıymetdâr bir evânîsi vardı; bunların hepsini mahvetti; yal» nız bir kasa içinde 50.000 liralık kıymetli eşya bırakmıştır; lâkin barut mühimmatı ondan az değildir; onlar da şu konuşmakta olduğumuz dakikada parlayacak, kalenin teslimine yegâne sebep olan ateş, ordunuzun da harabı olacaktır.»

Bu tehdîdkâr sözleri diğer iki esîr dahî tasdik etti. Vezîr-i âzam en-dişelenerek çavuşbaşıya, bütün adamlarıyla birlikte atlara binerek bu felâketin önünü almak üzere lâzım gelen tedbîrlerin alınmasını emretti. Çavuşlar çekilmek ve askere ric'at emri vermek üzere kumandanları haberdâr etmeğe ancak vakit bulabildiler; kule korkunç bir tarraka ile berhava olarak üçbinden ziyâde adam harabesi altında kaldı.⁴²³ Yine o gün vezîr-i âzam, Zerrini'nin başını, şapkası ve altın zincir üzerinde olduğu halde kapıcılar kethüdası Gülâbî ma'rifetiyle dâmâdı Budin Vâlîsi Soko-loviç Mehmed Paşa'ya göndererek, hemen împarator'un ordugâhına ulaştırmasını yazdı. Sokoloviç, aldığı emir mucibince, şu hüzmün verici met-rûkâtı Salm Kontu Ek'e gönderdi. Daha sonra baş, Baltazer Baçani tarafından Çakatorn şehrine getirilerek Azize Elen Manastırı'nda Zerrini'nin -Frankipan ailesinden bulunan- zevcesinin mezarı yanına defn edilmiştir.

Siget'in istilâsının sekizinci günü vezîr-i âzam Sokollu Mehmed Paşa büyük bir dîvân akdetti. Henüz hayatta imiş gibi Sultân Süleyman tarafından olmak üzere, bütün Osmanlı memleketleri valilerine. Kırım Hâ-nı'na, Mekke Şerîfi'ne, trân Şâhî'na ve Osmanlı Devleti ile münâsebetleri bulunan diğer müslüman hükümdarlara zafer-nâmeler yazıldı. Mükâfat ve terakkiler dağıtıldı; ondan sonra mirâhor (emîr-i âhûr) Ca'fer Ağa'-nın Sultân Süleyman'ın yazısını taklîden yazdığı bir mektup neşr edildi ki, ordudan bir kısmının hemen Babuçâ üzerine gitmesini ve diğer kısmının Siget istihkâmlarının tekrar yapılmasında kullanılmasını âmir idi.

⁴²² Istoanfi'de, Budina'da, Forgacz'da, Sambuecus'da olmayan bu tafsilat, Selânikl'de kaydedilmiştir.

⁴²³ Bizari ve Budina'ya nazaran 9 Eylül, Osmanlı müverrihlerinden bir takımı 7 ve bir takımı 8 târihini gösterirler; Selânikî ve Peçevî Sultân Süleyman'ın vefatı târihinde aldanırlar (Cum'a ertesi 6 Eylül, 20 Safer): bunlar, biri ayın gününe, diğeri haftanın gününe âit olmak üzere, büyük bir hata yaparlar. 1566 Macaristan seferine dâir bir eser yazmış olan Alfons Ulloa'dan başka Siget muhasarasına dâir ismi meçhul bir müellifin (Sansovino'da, c. î, s. 451) diğeri bir eseri vardır. Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi'nde Din-dışı Târih kısmında 106 numarada «Siget'in 7 Eylül 1566 Târihinde Zabıtına Dâir» olan el yazmasına müracaat

Yine o aralık asker arasında yayıldı ki, Pâdişâh bir nikris darbesinden dolayı çıkamamaktaysa da, Siget Camii tamamlanınca Cuma namasim ve parlak muzafferiyetin şükranlarını edâ etmek üzere câmi'e gidecektir. Sahiplerinin vefatından dolayı münhal bulunan birçok me'mûri-yetlerin yerlerine yenileri tââyîn edildi.⁴²⁴ Bu münâsebetle Celâl-zâde nişancı hizmetine döndü. Sokollu, askeri Siget istihkâmları ve Ba-buça sevkıyâtıyla meşgul ederek, Sultân Süleyman'ın vefatı haberini üç hafta saklamağa ve şu suretle velîahdin Kütahya'dan İstanbul'a gitmesi için zaman vermeğe muvaffak oldu. Bu yolda bir tedbîr, benzer bir muvaffakiyette I. Mehmed'in, II. Mehmed'in,⁴²⁵ I. Selîm'in vefatlarında dahî uygulanmıştı. Siget Fâtihî Sokollu Mehmed Paşa, hükûmeti o kadar kavî bir el üe tuttu ki, yalnız bu ilk üç hafta zarfında değil, vefatına kadar sürecek olan 13 sene zarfında dahî Sultân Süleyman'ın müesseselerine herkesi sadıkane itaat vaziyetinde tutarak, devletin saadet ve kudretini o büyük pâdişâhın yükseltmiş olduğu derecede muhafaza etmiştir.⁴²⁶

OTUZDÖRDÜNCÜ KİTAP

Kanunî Sultan Süleyman Devri'nin Âbideleri

Devlet Ricali, Şâirler Ve Fakihler

Fakihler

İlmî Teşkilâtın Yeniden Tanzimi

Maliyenin Yeniden Düzenlenmesi

Ordu

Arazî Sîstemi Ve Vergiler

Vergiler

Mülki Düzenlemeler

Asayişle İlgili Nizamlar Ve Ceza Kanunları

Kahve Ve Kahvehaneler

Kanûnî'nin «Büyük»Lügü Ve Şahsiyeti

İmparatorluğun Çöküşünü Hazırlayan İlk Sebepler

⁴²⁴ Bu zümreden olmak üzere Hazine-dar Sinan Ağa Siget'de, eskiden defterdar olan Tevki'î Mehmed Beğ Peçuy'da vefat ettikleri gibi, Basra beğierbeği Derviş Alî Paşa ve kapı-ağası Yâkûb Ağa da irtihâl eylemişlerdir. Siget muhasarası hakkında bildirilen me'hazlardan başka Âlî, Peçevî, Selânîkî, Solak-zâde, Ravzat'ü'l-Ebrâr, Câim'ü't-Tevârîh, Nuhbetü't-Tevarih, Cenâbî, Hezar-fenn, Tâb'î-zâde (?), Aziz Çelebi (Süleymân-nâ-me), Hacı Kalfa ile Merakî'nin manzum eserine dahî müracaat olunabilir.

⁴²⁵ Fâtihin vefatında bu tedbirde başarılı olunamadığı malûmdur. Mütercimi

⁴²⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/493-498.

Netice

OTUZDÖRDÜNCÜ KİTAP

Kanunî Sultan Süleyman Devri'nin Âbideleri

Sultân Süleyman'ın koyduğu kanunlar ve usûl Osmanlılar nazarında, büyüklüğünün en büyük sebeplerinden sayıldığından -daha önce yazıldığı veçhile Avrupalı müverrihler kendisini «Büyük» ve «Muhteşem» unvânıyla zikretmekte iken- Türkler «Kanunî» unvanını verirler. Saltanatı devrinin âbidelerim sayarken, yalnız Edebiyat ve san'ata âit olanlarını değil, kanuna taalluk edenlerini de zikretmemiz lâzım gelecektir. Evvelâ Süleyman zamanının şöhetli inşâatlarını ve ilmî eserlerinin bir icmalini ve ondan sonra kanun kuyuculuktaki dehâsı sayesinde vücûd bulan Osmanlı saltanatı müesseselerini beyân edeceğiz. Askerî ve siyâsî ve-kayîi nakl ettiğimiz ve bunlardan hissedar olan kumandanların, devlet ricalinin isimlerini yâd ettiğimiz sırada san'at ve edebiyatla ilgili eserlerden ve onların sahiplerinden bahsetmiş isek de, târihin bâzı kısımlarını aydınlatıp bâzı kısımlarını gölgede bırakmaktansa, her tarafını aynı derecede aydınlatmanın daha faydalı olacağını düşünerek, bu bahiste biraz daha söz etmeyi vazife sayıyoruz.

Devletin başka hiçbir zamanı yoktur ki, ebedî eserler ve san'at mah-sûlleri bakımından, 46 sene süren I. Süleyman ve ancak 8 seneden ibaret olan II. Selim saltanatları kadar bereketli olsun.

Evvelce işaret etmiştik ki, Osmanlı müverrihleri Süleyman devri ve-kayîinde 10 sayısının hâkim olmasına büyük bir ehemmiyet isnâd ederler. Bununla beraber, müsâade edilsin ki, Sultân Süleyman'ın hakîkî, öyle zannedilen büyüklüğü hakkında kat'î bir hüküm vermekten evvel, Şark-lar'ın o Pâdişâh'ın şahıs ve saltanatı zamanı hakkında tatbik ettikleri bu 10 sayısı hakkında bâzı tafsîlât ve îzâhât verelim. Onların düşüncesine göre, bu sayının te'sîrini îrâde-i îlâhîye aşağıdaki âyetlerle göstermişti: 10. Hicrî asrın birinci senesinde⁴²⁷ doğmuş olan Sultân Süleyman, Osmanlıların 10. pâdişâhı,⁴²⁸ zamanının 10. büyük hükümdarı,⁴²⁹ 10 ev-lâd babası,⁴³⁰ 10

⁴²⁷ Hicretin 900'üncü senesi (1494). (Tütüncü sene asrın başlangıcı olmak itibariyle Sultan Süleyman'ın onuncu ayın basında doğmuş olması doğ ru ise de, 1900 Paris Sergisi münasebetiyle yeniden, gündeme getirilen meselede her asrın başlangıcı yüzüncü seneden mi, yoksa yüzbirinci seneden mi itibâr olunacağı hakkında münazara olunmuştur. Her târihin ilk asrı yüzünce senenin hitâmında sona ereceğine göre, ikinci ve Üçüncü ilh. asırların yüzbirinci senenin birinci gününden başlaması lâzım gelir. Bununla beraber «öteden beri kabul olunmuş» diye diğer hesabı mu'teber addedenler vardır. Mütercim).

⁴²⁸ Osman. 2) Orhan, 3) I. Murad, 4) I. Bâyezid, 5) I. Mehmed, 6) II. Mü-rad, 7) it Mehmed, 8) H. Bâyezid, 9) I.

büyük evsâf-ı şahanenin sahibi⁴³¹ idi. Saltanatı zamanında 10 sadr-ı âzam,⁴³² 10 defterdar ve nişancı,⁴³³ 10 allâme fa-kîh,⁴³⁴ 10 büyük şâir⁴³⁵ vardı. 10 defa 10 şehir ve istihkâm fethetmekle şöhrat kazanmıştır.⁴³⁶

Bundan evvelki dokuz kitabı Süleyman'ın saltanatı vekayîi ve rivayetlerine tahsis ettikten sonra, bu «onuncu» kitapta⁴³⁷ san'at ve edebiyat âbidelerinde ve Osmanlı târihinin bu devresinin meydana koyduğu müesseseleri zikr ile inşâat ve te'sîsâtta, defterdar ve nişancılarından, fakîh ve şâirlerden, ilmiye kadrosunun yeni tertibatından, ordu ve hazînedan, timâr ve zeametler hakkındaki nizamlardan, ceza kanunları ile zabita

Selim, 10) L Süleyman.

⁴²⁹ 1) Şariken, 2) X. Leon (Papa), 3) VIII. Hanri, 4) I. Fransuva, 6) tvan Vasilyevic, 6) Şâh İsmail, 7) Şâh Ekber, 8) Andre Agrlti, 9) I. Sigismund, 10) I. Süleyman.

⁴³⁰ 1) Mehmed, 2) Mahmûd, 3) Abdullah, 4) Cihangir, 5) Mustafa. 6) Bâyezid, 7) Selim, 8) Mihrimâh (Rüstem Pasa'nın hanımı) 9) ve 10) İsimleri malum olmayan iki kız ki, Venedik elçileri raporlarında onlardan bahsedilmiştir.

⁴³¹ İdrîs dahî II. Bâyezid münâsebetiyle bu on vasıftan bahseder. Konde, Murlar (Murâbitîn) Târihi'nde (c. 1, s. 339), bunları bâzı değişikliklerle Seyyid bin Süleyman bin Cûdî hakkında tatbik eder: 1) İstikamet, 2) Şecaat, 3) Merdlik hissi, 4) Lûtf, 5) Şairlik kudreti, 6) Belagat, 7) Bedenî kuvvet, 8) Mızrak kullanmakta maharet, 9) Kılıç kullanmada maharet, 10) Ok atmada maharet. İdrîs ise şu on vasfı söyler: 1) İhtiyat, 2) Cesaret, 3) Perhizkârlık, 4) Bedenî kuvvet, 5) Hüsn-i muamele, 6) Sebat, 7) Vakar, 8) Teşebbüs fikri, 9) İffet, 10) Semahat.

⁴³² i) Pirî Pasa, 2) İbrahim Pasa, 3) Ayaş Pasa, 4) Lûtfî paşa, 5) Süleyman Pasa, 6) Rüstem Paşa, 7) Ahmed Paşa, 8) İkinci defa Rüstem Paşa, 9) Semiz Ali Paşa, 10) Sokollu Mehmed Paşa. Âlim haham Almosnirio'ya da müracaat: «Que tuvisse diez Oliviciers, que son la parte princi-pal del Reino;» Yeniçeri ağasından da bahseder: «Diez agas de Geni-çaros, le mayor fortaleza y vígor de su exercito.» (Hacı Kalfa, Takvt-mü't-T*vftrlh, s. 236). Lâkin bizzat Sultân Süleyman tarafından idare olunduğunu beyân ettiği on sefer hakkında aldanır. «Las guerras que dio personalmete fucron diez» (s. 84). Çünkü Mohac ve Viyana seferlerini bir sayarak 1541 Macaristan seferini unuttur, ve İran Şahı üzerine açılan İki son seferi de bir gösterir.

⁴³³ İskender Çelebi (2), Celâl-zâde Mustafa, (3) Ramazan-zade Mehmed, 4) Halli Beğ, 5) Ebûlfaiz, 6) Mehmed Çelebi, 7) Akbaş Çelebi. 8) Nev-toahftr-zâde; 9) İbrahim, 10) Feridun.

⁴³⁴ 1) Kemâlpasa-zâde, 2) Ebussuûd, 3) tbrâhûn Çelebi, 4) Tasköprülü-zâde, 5) Celâl-zftde Salih, 6) Hafız Acem, 7) Lârî, 8) Birgili, 9) Hayreddîn, 10) Sürûri.

⁴³⁵ 1) Bakî, 2) Hayâlî, 3) Zâtî, 4) Gazâlî, 5) Yahya Beg, 6 - Fuzûlî. 7) Celâlî, 8) Fikri, 9) Revani. 10) Lâmi'l.

⁴³⁶ Âlî (varak: 224), bu fetihleri şöyle sayar: 1520'de Şabaç, Sem-lîn, S alan kam en, Külpanik, Knin, Berklas, Bardiş, Serbemik, Sokol, Belgrad. 1522'de İstanköy, Bodrum (Halikarnasos), Le-ros, Piskopia, Nisari (İncir Adası), Sime (Sömbeki), Telos, Limonia, Kalimne (Kaiimnos), Rodos. 1526 senesinde Peter-vardayn (Petervaradin), İllök, Ösek, ftataha, Gregoroviç, Ber-kasova (Berkasuh), Metroviç, Tokay, Sevilan (Suylan), Mo-haç, Peşte, Segedin, Baç, Beçe, Titel, Parkan, Çevak, Erdud, Gypah(?), Budin. 1532 senesinde Eğerek, Neşvar, Babuça, Berzenze, Beluvar, Kaplona, Kapornak, Germendvar, Pozağa, Günş. 1533 senesinde Âdilcevaz, Arciş (Erciş), Ahlat, Vastân, Avnik, İhtimân, Ahul, Teng, Bikar, Bağdâd, Dan, Şehribân, Hâruniye, Artuk, Kerkük, Şehr-i Cil, Seccade, Lûristan, Ku-zistân, Dîhîm, Koron. 1541 senesinde Valpo, Ştuhleysenburg (tstoni Belgrad), Gran (Ostorgon), Tata, Fünfkirhen (Peşe, Peçuy), Şikloş, Tamişvar; Asya tarafında Vâsit, Van. Basra. 1549 senesinde, İran seferinde, Tortum, AkçekaVa, Bingerd, Bırakan, Niyak, Kubiki. Koçuk, Sâmğân, Ahu. Nahcuvan. 1557 senesi muharebesi, Macaristan seferinde, Galad. Nagi, Felnek, Aperiyes, Boduriak, Zadurlak, Arad, Çanad, İlladia. Deva, Lip-pa. Ancak Âlî 1527 senesinde Dalmacıya ve Hırvatistan'da fethedilen kaleleri unuttuğu gibi, 1537 senesinde Pâdişâh'm eline geçen Akdeniz adalarını zikretmiyor.

⁴³⁷ Hammer de 10 sayısının te'sirine mağlûp olarak Sultân Süleyman saltanatını 10 kitapta yazmıştır. Mütercim.

nizamlarından, dahilî idareden birbirini müteâkib bahsedeceğiz.

Süleymâniye Camii ile diğer altı cami, yâni: I. Selîm'in türbesi yanında inşâ olunan Selimiye'yi; Süleyman'ın şehzadeleri Mahmud ve Cihangir'in türbeleri yanındaki Şehzade ve (Galata'da, bugünkü Cihangir semtinde) Cihangir Câmileri'ni, Üsküdar ve Edirne Kapısı'nda Mihrimâh Sultân için yapılan iki camii; Haseki Sultân, diğer ismiyle Rokzeân için Avrat Pazarı'nda inşâ olunan camii daha Önce zikretmiştik. Her ne kadar şu altı cami, Sultân Süleyman'ın ismini taşımıyorsa da, hepsi onun hazînesinden vücûde getirilmiştir. Süleymâniye'den sonra Süleyman'ın en ziyâde iftihar ettiği - «Kırk Kemer», yahut kırk umûmî çeşmeye su verdiği için- «Kırk Çeşme» nâmiyle yâd olunan ve evvelce târihimizde zikredilen su yollarıdır. Süleymâniye'nin, Kırk Çeşme Kemerleri'nin, Çekmece Köprüsü'nün yaptırılmasıyla, Sultân Süleyman, ihtişam ve umûmî müesseseler bakımından -Ayasofya Kilisesi'nin, eski Bizans su yollarının, Çekmece Köprüsü'nün yapılmış bulunduğu nehir üzerinde bir kârgir köprünün banisi olan- Justinyen ile rekabet etmiştir.

Kostantiniyye'yi inşâ eden Kostantin ve bu payitahtı feth ve yeniden îmar eden Mehmed istisna edilirse, bu şehrin tezyinatını büyük çapta borçlu olduğu kişiler, Büyük Justinyen ile Büyük Süleyman'dır. Osmanlı Pâdişâhı tarafından yaptırılan bütün büyük binaların tafsîlen ta'-rîfi, altı bâbda Justinyen'in âbidelerini tavsif eden Prokop'un eseri kadar geniş bir te'lîfe sermâye olur. Prokop gibi bu te'lîfât sahibi de payitaht ve vilâyetleri süsleyen camilerle, memleketin her tarafında görülen birçok su yolları, köprüler, istihkâmlar, birçok hayır müesseseleri hakkında sitayişle söz edebilir. Şeyh-i Ekber mutasavvıf Muhyî'd-dîn el-Ara-bî'nin kabri üzerindeki unutulmuşluk perdesini kaldırarak oraya bir kubbe inşâ edip erbâb-ı ihlâsa ziyâretgâh yapan pederi Selîm'in eserine paralel olarak, Süleyman dahî Bağdâd'da -Acem şîâsının yıktığı- tmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Türbesi'ni îmar ve bu türbenin civarında bir câmi-i şerif ile fukaranın yemek yemesi için bir imaret inşâ eylemiştir. Yine Bağdâd'da, meşhur Kaadiriye tarikatı kurucusu Şeyh Abdülkaadir Gey-lânî'nin türbesi yanındaki camii yeniden ihya etmiştir. Büyük mutasavvıf ve şâir Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile îslâm kahramanı Seyyîd Battal Gazî'nin hâtıraları, yine o yolda Süleyman tarafından şereflendiril-mişlerdir. Konya'da Mevlânâ Dergâhı'nda iki minareli bir cami ile dervişler için bir semâ-hâne,⁴³⁸ onların ikametlerine

⁴³⁸ Peçevt, Âli,

mahsus hücreler, fakirler için imaret yaptırmıştır. Seyyîdgazî kasabasında Battal Türbesi civarında büyük bir tekve, bir cami, bir medrese, fukara ve garîbler için imaret te'sîs etmişti; bu binaların hepsi kurşunla örtüldü; tekve Bektaşî tarikatine verildi. Tarikat pîrî Abdülkaadir ve Celâleddîn-i Rûmî için yapılan hayır eserleri ile Seyyidgazî kasabasındaki inşâat Osmanlı memleketlerinde miktar ve nüfuzları çok olan Kaadirî, Mevlevî, Bektaşî dervişlerinin Süleyman hakkında muhabbetlerini celbetmişti. Kefe'de, İznik'te, Şam'da harâb olan camileri ve Meriç üzerinde Mustafa Paşa Köprüsü yanında Mustafa Paşa'nın inşâ ettirmiş olduğu kervansaray, camii, imareti tamir ettirdi.

Sultân Süleyman, bu kadar camileri inşâ ve tezyîn ettirmekle iktifa etmiyerek, yeni fethedilen memleketlerdeki Hristiyan kiliselerini de İslâm mabedi hâline çevirdi. Rodos ve Koron'dan Tamişvar ve Budin'e kadar çanlar HristiyanlarY davetten mahrum kalarak, Mezamir tegannîle-ri ve organon ahengi yerine, minarelerin tepelerinde müezzinlerin «Allah! Muhammedi» seslerinden başka birşey işitilmez oldu. Osmanlı silahlarıyla ele geçirilen şehirlerin hepsinde, Rodos'ta, Koron'da, Şabaç'da, Belgrad*da, Tamişvar'da, Budin'de kiliseler camie çevrilirken, bir taraftan da istihkâmlar tamir veyâhud yeniden inşâ edilmekte idi. Süleyman'ın saltanatının bidayetinde tamir gören Belgrad Kalesi, bir yıldırım düşmesinden dolayı cebhânesinin ateş almasıyla harâb olduktan sonra, saltanatının sonunda dahî tamir edildi.

Sultân Süleyman Kudüs'ün duvarlarını tamir etmiş, ve daha önceki halîfeler gibi Kâbe-i Muazzama'yı tezyîn eden Osmanlı Pâdişâhlan'nın ilki olmuştur. Bu tezyinatın caiz olduğu hakkında müftî Ebussuûd'dan fetva almış, ve inşâatın Mekke fakîhleri ile Hanefî, Mâlikî, Hanbelî, Şafîî, dört sünnî mezhebin imamları huzurunda icrasını emreylemiştir. Mekke'de bu dört mezheb için Osmanlı medreseleri tarzında dört medrese yaptırıp, her medreseye on beş talebe ve bir muîd konulmuştur. Müderrislerinin vazîfe-i yevmiyeleri 50, muîd'in dört, her tâlib (talebe)'in iki akçe idi.⁴³⁹

(Hazret-i) Peygamber'in ilk zevcesi (Hazret-i) Hadîce'nin vaktiyle camie çevrilmiş olan hanesi harâb olmuştu. Süleyman onu tekrar inşâ ettirerek salı ve cuma günleri «Allah!» ve «Hû!» diyerek zikr etmek üzere dervişler tâîîn eyledi.

⁴³⁹ Cihân-nümâ (s. 516); demek ki, bir medresenin günlük masrafları 84 akçe (bir muallim 50, bir muîd 4; 15 talebe, beheri 2) ve dört medresenin 336 akçe idi.

Mekke'nin bir âfeti olan su kıtlığına çâre bulmak üzere, Hârûnû'r-Reşîd'in zevcesi Zübeyde Mekke'de büyük meblâğlar sarfıyla bir su yolu yaptırmış ve bu eser defalarca tamir görmüştü. Sultân Süleyman'ın saltanatının onikinci senesinde (939/1532) Mekke'de susuzluk o dereceye çıktı ki, bir kırbası haylî para demek olan bir dukaya satılır oldu. Ve dindârâ-ne sâiklerle Haremeyn-i Muhteremeyn'e gelmiş olan hacılar susuzluklarını gideremiyerek telef olmak tehlikesine uğradılar. Bereket versin ki bir hayırlı yağmur imdâdlanna yetişti. Felâketin tekerrürüne mahal vermeinek için, Süleyman Bedir ve Huneyn ve Cebel-i Arafat su yollarının tekrar inşâsını emretti ki, bunlardan Bedir ve Huneyn yolu 45 lüle⁴⁴⁰ su alır mermerden yapılmış kubbe ile örtülü bir büyük havuzda son bulurdu. Süleyman'ın kızı Mihrimâh Sultân, diğer bir su yolu inşâ ettirerek, bununla Cebel-i Arafat menbâi sularını Harem-i Şerîf yanında bir havuza akıttı. Cebel-i Merve yamacı üzerinde bir çeşme yaptırdı ve Safa ile Şürefâ Kabristanı arasındaki iki havuzu genişletti. Bu havuzlardan biri Suriye'den, diğeri Mısır'dan gelen hacıların ihtiyaçlarını giderdiğinden, «Suriye» ve «Mısır Havuzları» denmiştir. Mısır Sultânı Kalavun iki karye te'sîs ile, bunların varidatını bayram günleri Kabe'ye Örtülecek örtüye senelik masraf olarak tahsis etmişti. Bu örtü, sırmalı iki kumaş parçasından mürekkep olup 1060 zira' vüs'atında olan birincisi «Hicâb» ve 50 zirâ'dan ibaret olan ikincisi «Nitâk» olarak adlandırılır. Bu iki karyeye Sultân Süleyman diğerlerini ilâve etmiştir. Bundan başka, Haremeyn'e her sene hacı kafilesi ile gönderilen akçeyi artırmış ve bunu «Çuvâlî» (?) nâmıyla Hristiyan reâcizye'sinden tahsis etmiştir.⁴⁴¹

Devlet Ricali, Şâirler Ve Fakihler

Osmanlılar'ın teşrifat usûlleri gereğince vezirler, beğlerbeğleri cümleye tekaddüm ederler; onlardan sonra defterdar, nişancı, reisü'l-küttâb gelir ki, asıl vükelâ (kabine) bunlar demektir. Bunların, yazı işleri ile uğraşan dâirelerin sükûtu içinde mütevâzîâne îfâ ettikleri faydalı hizmetler, erbâb-ı harbin hizmetleriyle gölgelendiğinden, ekseriya hakkiyle tak-dîr olunamaz. Defterdarın, nişancıların, reislerin şân ve şöhrete nail o) malan nâdirdir; İskender Çelebi gibi sukutu bütün Osmanlı memleketlerinde yankı

⁴⁴⁰ Su ölçüsü.

⁴⁴¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/499-503

uyandıranlar ve büyük ve küçük nişancı Celâl-zâde Mustafa ve Ramazan-zâde Mehmed gibi zamanlarının târih-nüvisi olmuş bulunanlar, bu kaaideye istisna teşkil ederler.

Vezîr-i âzam İbrâhîm Paşanın gadrine uğramış olan İskender Çelebî*den sonra defterdar olanlar arasında, Macaristan vergileri için yeni bir kayıt te'sis etmiş olan Halîl Beğ ile şöhretli müverrih İdrîs-i Bitlisî'nin oğlu Ebûlfazl Çelebî'yi sûret-i mahsûsada zikretmemiz lâzım gelir. Halil'den evvel Osmanlı Devleti'nde Rumeli, Anadolu, Suriye ve Mısır def-terdân olmak üzere üç defterdar vardı. Macaristan'ın fetlji bir dördüncü defterdarlık teşkilini îcâb ettirerek, Halîl Beğ bu yeni vilâyetin mâliyesini idareye memur oldu. Ebûlfazl ise pederinin, saltanatın teessüsünden sekizinci pâdişâha kadar Heşt Bihişt nâmıyle Fars lisânı üzere yazmış olduğu Osmanlı Devleti târihine 9. pâdişâh olan I. Selim zamanı ve-kayîini ilâve etmiştir.

Eğri Abdî Çelebi nâmıyle mâruf olan Mehmed Çelebi dikkate değer bir kitabet hüneri ile imtiyaz kazanarak iki defa defterdar ve nişancı mansıplarına çağırıldı.⁴⁴² Birçok nizamlar, bu zât ile büyük nişancı Mustafa'nın kaleminden çıkmış ve o zamana kadar neşr olunan nizamların bir mecellede toplanması da bunların himmetiyle vuku bulmuştur; birincisi II. Mehmed'in Kanun-nâme'sini ve ikincisi I. Selîm zamanında tanzim olunan Kanun-nâme-i Mâli'yi toplamış ve birleştirmiştir.

Diğer iki defterdarın da devletin işlerinde hizmet-i mahsûsaları vardır ki, bunlar, iftiralarla İskender Çelebî'nin düşmesine yardım eden Nakkaş Alî ve nişacı Celâl-zâde Mustafa'nın himâyesi altındaki Nevbahar-zâde*dir. Nevbahar-zâde defterdar mansıbına vâsıl olunca müessesenin usûlû gereğince, nişancı'ya tekaddüm etmek hakkı olduğu halde, velinimetine tekaddüm etmekten ise istifayı tercih edeceğini beyân ederek, onun Önüne geçmedi. Sultân Süleyman, bu ni'metşinâsca hareketteki necâbeti övgüyle karşılayarak, bundan böyle defterdar ve nişancılardan hangisi daha kıdemli ise, onun tekaddüm etmesini irâde etti.

Mısır defterdarı İbrahim Beğ Türkçe bir Muharrerât-ı Devlet Mecmuası (Devlet yazışmaları mecmuası) tertîb etmiştir.. Lâkin bu mecmua, reîsül-küttâb Feridun Beğ tarafından Münşeât-ı Hümâyûn nâmıyle tanzim olunup bütün mecmuaların en mükemmeli bulunan ve târihimizde III. Murad saltanatınâa mevzû-ı bahs edilecek olan esere kıyâs edilemez. Bu

⁴⁴² «Mehmed Çelebi, Eğri Abdî-oglu dirler bir ehl-i Um âdem İdi; gâh defterdar ve gâh nişancı oldu. Sıgetvâr seferinde nişancı îken vefat ilerek Peçuy'da Kaasım Paşa Camiine defn olındı.» Peçevl, c. 1, s. 42. (Mütercim).

nişancıların kaleminden çıkan en şâyân-ı dikkat muharrerât arasında, Mohaç muzafferiyetnâmesi, Belgrad, Rodos, Tebriz, Bağdâd, Budîn, Siget Fetihnameleri ile Şelizâde Bâyezîd'in teslimi hakkında Süleyman ve Şâh İsmail ve Şâh Tahmasb ve bunların vezirleri arasında cereyan eden muhâberâtı ve Süleyman tarafından Mekke Şerîfi'ne gönderilen ve Vezîr-i âzam İbrahim Paşa'ya verilen berâtları zikretmemiz lâzım gelir.⁴⁴³

Defterdar ve nişancılar arasında müverrihlere ve erbâb-ı kaleme tesadüf olunması, Pâdişâhlar, vezirler arasında şâirler bulunmasından daha az taaccübe şâyân olduğunda şübhe yoktur. Babası I. Selim, ve amcası Korkud haklı olarak şâirler arasında zikrolunan Sultân Süleyman ile dört oğlu Selîm, Mustafa, Bâyezîd ve Cihangir dahî Osmanlı terâcim-i ahvâllerinde⁴⁴⁴ bu sıfatla yâd edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin en büyük şâiri Abdülbâkî, daha muhtasar olarak Bâkî'dir ki, Osmanlılar bu zâtı «Sultânü*ş-Şüarâ» ve «Hân ve Hakan-ı Şüarâ» ünvanlarıyla zikrederler. Bakî, Osmanlı şiirinde Mütenebbî ve Hâfız'm Arabça ve Farsça şiirdeki derecesinde sayılmıştır. Süleyman zamanında doğmuş olan Bakî, bu Pâdişâh'ın saltanatı zamanında şöhretin son derecesine nail olarak II. Se-lîm zamanında dahî o mertebeyi muhafaza etmiştir. Sultân Süleyman'ın şiirleri şairane dehânın işaretlerini hâvî değilse de, bir vekar-ı şahaneyi ve sâf bir ahlâkı belirttiği inkâr edilemez. Her beytinde görülen insaniyet dolu duygular «Muhibbi» mahlasını hakkıyla almış olduğunu isbât eyler. Eğer Süleyman zamanının büyük şâirleriyle eşit sayılamazsa, ilerlemiş bir yaşta, yâni eski dostlarını kırıp atarak yenilerini yerine oturtmanın müşkül olduğu bir zamanda, ilk eserini takdime gelen Bâkî'nin ulvî liyâkatini takdir ve o vakitten itibaren -

⁴⁴³ İmparator ve Kral Kütüphanesi'nin 224 numarasında İbrâhîm'-in inşa ettiği (kaleme aldığı) şu vesikalar bulunur: Şâh-îs-mâil'in tebriknâmesine cevap (varak: 12 ve 14), bir vezire me'-mûriyet fermanı (varak: 16), Diyâr-ı Bekr valisinin me'-mûriyet fermanı (varak: 17), sadrâzam İbrâhîm Paşa için diğer bir ferman (varak: 18). «Celâl-zâde Târihi:» Mısır valiliğinin 40.000.000 akçe tahsisat ile Süleyman Paşa'ya tevcihine dâir 934 (1527) tarihli bir ferman; Sultân Süleyman'ın Hayrbay'a 926 (1520) tarihli bir mektubunu (varak: 24), Şâh Tahmasb'-in Bâyezîd'e dâir bir mektubunu (varak: 25, 26, 27, 51) hâvidir. Rûz-nâme-i Süleymanî'ye de müracaat. Bunlardan sonra Şehzade Selim'in ve lalasının Mekke müftisine (varak: 59) mektupları; Sultân Süleyman'ın Mekke Şerîfi'ne 957 (1551) tarihli fermanı; sadrâzam Rüstem vezir Alî ve Ahmed Paşalarla diğer vezirlere tebrik-nâmeleri; kayın validesinin vefatından dolayı Rüstem Paşa'ya ta'zîyet mektupları; kadıların, sancak-beğlerinin, diğer memurların yazışmaları mevcuttur. Kont Loçov'un bana vermiş olduğu Farsça yazılmış, Sultân Süleyman'ın Şâh-Kul'na bir mektubu (Nu: 15), Ferruh-zâd'ın cevâb-nâmesi (Nu: 16), Sultân Süleyman'ın bu mektuba cevâbı, Tahmasb'm Bâyezîd lehinde tavassutunu bildiren mektup (Nu: 17) Rûz-nâme-i Süleymanî'de yoktur. Pâdişâh'm bu mektuba cevâbı (Nu: 18), Rûz-nâme-i Süleymanî'de 60 numaradadır.

⁴⁴⁴ Terâcim-i Ahvâl ve münşeat sahipleri Sultân Süleyman'ın dört oğlu nâmına ancak birkaç beyit yazmaktadırlar. Fevrî, Süleyman'ın bâzı şiirlerini Ahlâk-ı Süleyman! eserine almıştır; bu eser Sultân Süleyman'ın vefatından altı sene önce 979 (1560) senesinde son bulmuştur. (Sultân Süleyman'ın şiirleri Dîvân-i Muhibbi adıyla sonraları İstanbul'da basılmıştır.

büyük adamlara mâlik olmak hususunda o kadar zengin olan- devletinin güzel ziyneti olarak yüceltmiş olmasından dolayı övgüye lâıyk olmak lâzım gelir. Bâkî'yi padişahlık şanına lâıyk bir şekilde mükâfatlandırmakla iktifa etmedi; kendisi de şâir olmak haysiyetiyle bir şiir ithaf ederek, bunda Bâkî'yi Osmanlıların en büyük şâiri olmak üzere yâd etmiş ve şöhetinin devam edeceğini haklı olarak keşfetmiştir.⁴⁴⁵ Kendisine bahşedilen ni'metler-den duyulanan Bakî, Sultân Süleyman'ın vefatı üzerine bir mersiye söylemiştir ki, Osmanlı şiirinin en kıymetli elması addolunmuştur. Bâkî'nin mersiyesiyle rekabet edebilecek diğer bir mersiye de allâme müftî Ebus-suûd Efendi tarafından tanzim olunmuştur ki, bu zâtı Osmanlı terâcim-i ahvâli birkaç gazelinden dolayı -Selefi Kemal-Paşa-zâde ile Sa'dî Efendi gibi- şâirler arasında zikretmemektedirler.

Pâdişâhlar, şehzadeler gibi birçok vezirler, paşalar da gazel söylemeyi boş bir şeref olarak telakki etmemişlerdir. Talihsiz Budin Beğlerbeği Arslan Paşa, vezir Cemâli ve Şemsî Ahmed Paşa'lar, vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa, tercümeli ahvâl yazarları tarafından şâirler silsilesine ilhak olunmuşlardır. Fakat bunların hiçbirisi, ve hattâ şimdi zikredeceğimiz dokuz şâir, kendisini Bakî derecesinde sayamaz.

Şâir Hayâlî, bu mahlasa hayâllerinin, renklerinin parlaklığıyla hak kazanmıştır. Bu meziyyetleri Pâdişâh'ın ve vezîr-i azamın o kadar teveccühünü celb etti ki, her şiiri Pâdişâh'ın mükâfatına mazhar olarak, nihayet 150.000 akçelik senelik bir irada (zeamete) nail oldu.⁴⁴⁶ Hayâlî, edebiyatla ilgili fikirleri bakımından -I. Selîm zamanında bahis mevzuu ettiğimiz- Zâtî'nin muhalifi olmakla beraber, ekseriya onu taklîd etmiştir. Osmanlılar'ın Areten'i demek olup «Deli Birader» unvanı verilen Ga-zâlî'den ve Şâh ü Gedâ ve Şehd-engîz manzumelerinin sahibi Yahya Beğ*-den vekayî ile alâkalı bahisleri yazarken de bahsetmiştik. Fuzûlî afyonun ve sarhoşluk veren içkilerin zevkini ve Leylâ ile Mecnûn'un aşkını teren- nüm etmiştir; «Ravzatü's-Şühedâ» nâmındaki Farsça eseri de «Hadîkatü's-Süedâ» nâmıyla tercüme etmiştir. Celâlî ve Fikrî hikâye nazımlarıyla isimlerine şöhet vermişlerdir; birincisi Husrev ü Şîrîn unvanlı Farsça manzum hikâyeden ve Türkçe Leylâ vü Mecnûn'dan ilham almak suretiyle bu iki efsâneyle nazm

⁴⁴⁵ Buna dâir Fevrî'nin Ahlâk-ı Süleymânî'sinden alınmış beyitler Bâkî'nin Almanca tercümesinde mevcuttur, s. 155.

⁴⁴⁶ Utta Şaber'in tercümesi, s. 149. Diğer iki Hayâlî'den de bahseden Âşık Çelebi ile Kınalı-zade'ye dahi müracaat.

eylemiş, Şeh-nâme'yi de tercüme etmiştir. Fikrî yıldızlardan ilhamlar alarak «Mihr ü Nâhîd»î ve «Behrâm vü Zühre»yi yazmış ve «Şükûfe-zâr» ve «Ebkâr-ı Efkâr» nâmında diğer eserleri bırakmıştır. Süleyman'ın saltanatının ilk senesinde vefat eden Revani «tşret-nâme» ismindeki⁴⁴⁷ musavvirâne eseriyle birinci derecedeki Osmanlı şâirleri arasına geçmiştir. Bîdpây (Beydeba) 'in hayvanat lisânından hikâyelerini ihtiva eden Alî Vâsî' tarafından yazılan Türkçe tercümesi umûmî surette Osmanlı nesrinin en güzel eseri addolunmakla beraber, birinci nesir yazarları arasında bulunan Lâmi'î de Revânî gibi en büyük şairler sırasında zikr olunmaktadır. Lâmi'î Zatî gibi «Şem' ve Pervane» nâmında hayalî bir eser nazmederek, Zatî ile, Fettâhî'nin «Hüsn ü Dil» ismindeki eserini Türkçe'ye tercüme ederek Âhî ile rekabet etmiştir..... Süleyman'ın emriyle Nizâmî'nin (Semerkandî) «Veysî vü Rânim»i, Câmî'nin «Absâl ü Salâ-mân»ı, Ensârî'nin «Vâmık ü Azrâ»'si, Nizâmî'nin (Gencevî) «Heft-Pey-ker»i, Âritî'nin bir eseri⁴⁴⁸ gibi İran'ın en eski efsânelerini tercüme etmiştir. Ferhâd'm felâketini hikâyeye eden bir «Ferhâd-nâme» ile Kerbelâ Vak'asını anlatan «Maktel-i Hüseyin» nâmindaki eserleri ve «Şerefü'1-în-sân»⁴⁴⁹ ismindeki Arabca eseri ile Câmî'nin mutasavvıfların tercüme-i hallerini ihtiva eden «Nefahâtü'1-Üns» unvanlı kitabını ve «Şevâhidü'n-Niibüvve»sini de tercüme etmiştir. Bunlardan başka hikâyât-ı mudhike (komedi hikâyeleri)'yi ihtiva eden bir «Letâif-nâme» ve Sa'dî'nin Gülis-tân'ma bir şerh yazmış ve «Şehr-engiz-i Bursa» nâmında da bir eser bırakmıştır.

Bu 10 şöhretli şâirden başka,⁴⁵⁰ Müntehabât ve Terâcim-i Ahvâl sahipleri Süleyman zamanında 100 ve II. Selîm zamanında 50 şâir yazarlar ki, bunların da ekserisi şâir-i rebâbîdir. Bununla beraber birçoğu şiirlerine bâzı savaş vak'alannı, yâhud bir pâdişâhın hükümrânlık devrini, hattâ Osmanlılar'ın umûmî târihini mevzu ittihaz eylemişlerdir; ezcümle Sûdî (sevdalı) Mihal-oğlu'nun kahramanlıklarını, Merâkî ve îhâhî Siget muhasarasını, Şükrî ve Derûnî I. Selîm saltanatı,⁴⁵¹ Hayatî ve Mahremî I. Süleyman saltanatını, Hadîdî, Şemsî, Arif, Hezâr-pâre bütün Osmanî pâdişâhlarının fetihlerini nazm etmişlerdir. Şâh-nâme nasıl bütün İran

⁴⁴⁷ Şâber'de Lâtîfî, s. 159, ve Berlin Kütüphanesinde Dîez'in el yazılan.

⁴⁴⁸ Almanca'da «Ballen und Schlagel» ve Fransızca'da «Ballot et le Maillet» denilmiştir; Gûy-tt Çevgân* dır. (Mütercim).

⁴⁴⁹ Kalkûta'da basılmıştır.

⁴⁵⁰ Bâkl, Hayâlî, Zâtî, Gazalî, Yahya Beg, Fuzûlî, .Celîlî, Fikrî. Revanî, Lîtmî'î.

⁴⁵¹ Selîm-name. Nasır Sücûdî ve İshak Çelebi I. Selim, ve Usûû n. Selîm tarihini yazmışlardır.

târihini ihtiva ederse, bu son dört şâirin eserleri de bütün Osmanlı târihini içine aldığı için bunlara «Şehnameci» denilmiştir.⁴⁵²

En güzel şiirleri ihtiva eden mecmuasına tdrîs-i Bitlisi'yi taklîden «Heşt Bihişt» unvanım vermiş olan Edirneli Sehi⁴⁵³ hem müverrih,⁴⁵⁴ hem şâirdir. Aslı Acem olan Bağdâdlı Ahdî bin Şemsî⁴⁵⁵ de Gülşen-i Şuarâ» eserinde ona imtisal etmiştir. Ahdî, muasırlarından 200 kişiye şâir unvanını vererek cömertlik göstermiştir. Lâtîfde⁴⁵⁶ Kastamonulular hakkında böyle bir lûtufta bulunduğu gibi, zamanı şâirlerini de 300 kadar çıkarmıştır. Âşık Çelebi'nin⁴⁵⁷ tercüme-i hallerini yazdığı 400 şâirden 100'ü büyük Sultân Süleyman asrına aittir. Âşık Çelebi ise Süleyman'ın saltanatının ancak on senesini idrâk etmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵² Elkas Mirza ile Süleyman'ın nezdine gelen İranlı Fethullah «şehnâmeçi» nasb olunmuştu.

⁴⁵³ Sehi 945 (1548)de vefat etmiştir.

⁴⁵⁴ Yâni Mütercim-i Ahvâl-i Şuarâ. (Mütercim).

⁴⁵⁵ Ahdînin vefatı 971 (1563).

⁴⁵⁶ Lâtîfi 990 (1582)'de vefat etmiştir.

⁴⁵⁷ «Teaddrett-ş-Şuarâ ve Meşâirt-VZurefâ tî Kavâid4 Edebi'l-Küttab mînel-Fuielâ», Seyyîd Mehmed AU eseri, Âşık Çelebi (vefatı: 979/1571). müverrihin mecmuasında ve İmp. ve Kraliyet Kütüphanesinde.

⁴⁵⁸ I. Süleyman zamanında aşağıda yazılı şâirler vefat etmişlerdir:

1) Edâî, Şehzade Mustafa'nın, sadrâzam Sokollu'nun muhib-lerinden; 2) İshak Çelebi, Selîm-nâme sahibi (I. Selîm'in manzum târihi); 3) Eflâtun-ı Şîrvânî, Elkas Mîrzâ'nın sır kâtibi; 4) İlhamî, Nakş-bendî dervîşi; 5) Emîrî Çelebi, 6) Amîdî, 7) Amâsî, 8) Enverî, 9) Belîği, 10) Behîştî, 11) Bîdârî, 12) Beyânî, 13) Sübûtî, 14) Senayî, 15) Câmî (Saâdet-nâme ve Ker-beîâ Şehîdlerine dâir bir târih eseri sahibi) 16) Celîlî (Husrev ü Şîrîn (Leylî vü Mecnûn, Gfil-i Sâdberc sahibi), 17) Cenabî

(Paşa), 18) Cevherî, 19) Haletî 20) Habsî (sadrâzam İbrâhîm Paşa on sene mahbus bulundurduğu için böyle isimlendirilmiştir); 21) Hayretî (Yahya Paşa-oğlu, Turjiân (Turahan), Mi-hâl-oğlu ailelerinin himaye ettikleri), 22) Sineçâk Mevlevî (evvelkinin biraderi), 23) Hâverî, 24) Hudâyî, 25) Hayâlî Beğ, 26) Dânişî, 27) Zâtî, 28) Rahmî, 29) Rahîkî, 30) Rızâyî, 31) Remzî (Piri Paşa da bu mahlası kullanırdı), 32) Riyâzî, 33) diğer Riyâzî, 34) Zînetî, 35) Zeyrekî (Mîhr ü Mâh sahibi) 36) Sağın, 37) Sâkî, 38) Saâtî (?) (İmâm-ı Gazzâlî'nin Kimyâ-yi Saadet'inin mütercimi), 39) Sihri, 40) diğer Sihri, 41) Sürûrî, 42) Sefâlî, (Arslan Paşa), 43) Selîkî, 44) Şânî, 45) Şâhidî (Mes-nevî ve Gülşen-i Tevhîd şâirhi -açıklayıcısı), 46) Şukrî (bir Selîm-nâme sahibi), 47) Şemsî, 48) Sâbirî, 49) Sâni (?) 50) Sayfî, 51) Arif (Elkas Mîrzâ'nın kâtibi, Sultân Süleyman hakkında bir Şâh-nâme müellifi, bir hat ve edebiyat medresesi müderrisi), 52) Arifî, 53) Abdî, 54) diğer Abdî, 55) Askerî, 56) Aşkî, Dervîş Bektaşî, 57) Alî Çelebî, Kınalı-zâde mu'teber bir eser olan Ahlâk-ı Alâî sahibi Lâmiye-i Tuğrayî mütercimi, 58) Gubârî, Nakşbendî dervîşi, 59) Gazâlî, Deli Birader, 60) Fi-râkî (müverrih Firâkî olması ihtimâlî vardır), 61) Ferdî. 62) Fâsî-i (?) leng; 63) Fuzulî, 64) Figânî, 65) Fikrî, 66) Feyzî, 67) Faikî, 68) Kudsi, 69) Kindî (Kandî) 70) Kıyâsî, 71) Kâ-tibî (Kapdân Seydî Ali), 72) diğer Kâtibî, 73) Keşfî, 74) Gü-nâhî, 75) Lâmi'î, 76) Molla Lâyihi 77) Latîfî (Tezkire-i Şuarâ sahibi), 78) La'îlî, 79) Lem'î (Lâmi'î'nin oğlu), 80) Livayî. 81) Meâlî, 82) Mahremî, 83) Mahvî, 84) Müdâmî, 85) Merdümî, 86) Mu'tî, 87) Müslimî. 88) Meşrebi 89) Mustafa Çelebî (Mîhr ü Vefa sahibi), 90) Mu'îdî (Vâmık u Azrâ sahibi). 91) Mü'min (Sefer-nâme (yâhud: Zafer-nâme) sahibi), 92) Meylî, 93) Ni-zârî, 94) Nişânî, Tabakatü'l-Memâlik isminde. Sultân Süleyman saltanatına dâir bir târihle Mevâhibü'l-Ahlâk sahibi Büyük Nişancı (Celâl-zâde); 95) Nazmî, 96) Ni'metî (Yûsuf ü Ze-lîhâ sahibi), 97) diğer Ni'metâ, 99) Nikaabî, 100)' Nakşî, 101) Nigâhî, 102) Nevhî, 103) Nûrî, 104) Nihârî, 105) Nihânî, 106) Vahidî, 107) Visâlî, 108) Hicrî, 109) Hudâyî, 110) Hilâkî, 111) diğer Helâkî, 112) Yahya (Yûsuf ü Zelihâ ve Usûl-nâme sâhi)

II. Selîm zamanında vefat eden şâirler: 11) Âffehî, 114) Alihî(?), 115) Emânî Çelebî, 116) Beyânî, 117) Terâşî. 118) Sâni. 119) Hacı Beğ, 120) Celâlî (II. Selîm'in nedimi olup güzelliğiyle meşhur)* 121) Cemâlî, 122) Cenânî, 123) Hikemî, 124) Hâtemî, 125) Husrcv, 126) Derûnî, 127) Dervîş Çelebî, 128)

Râî, 129) diğer İiâ'î. 130) RefîM leng (topal), 131) Ruhî, 132) Sırrî, 133) diğer Sırrî, 134) Şânî, 135) diğer

Fakîhler

Süleyman zamanının büyük fakîhlerinden müftî Keftîalpaşa-zâde ve Ebussuûd'u, şöhretli Hsaniyâtçı Sürûrî'yi, «Mültekaü'l-Bahreyn» nâmında hâlâ okutulan ve tatbîk edilen fikhî bir eserin sahibi Molla îbrâhîm Çe-lebî'yi daha önce zikr etmiştik.⁴⁵⁹ Muhîtü'l-Ulûm'unda 370 muhtelif ilimden bahsetmiş ve bunlardan herbiri hakkında başlıca eser yazmış olan müellifleri zikreden Taşköprülû-zâde'yi de hürmetle yâd etmeliyiz, tik olarak bu zât «Şakaayıkü'n-Nu'mânîyye nâmındaki⁴⁶⁰ eserinde Osmanlılar'm başlangıcından Süleyman'ın saltanatının yansına kadar gelmiş geçmiş fakîhlerin tercüme-i hallerini yazmıştır.⁴⁶¹ Hafız Acem dahî⁴⁶² «Fihristü'l-Ulûm»⁴⁶³ ve «Medîneti'l-Ulûm»⁴⁶⁴ nâmında ve Muhîtü'l-Ulûm tarzında iki eser sahibidir. Celâl-zâde Salih, nişancılık mevkiinde bulunmuş ve II. Bâyezîd'in emri üzerine Farsça «Câmi'ül-Hikâyât»⁴⁶⁵ tercüme ederek, daha sonra I. Selîm târihini de yazmış olan biraderi Mustafa'nın izinde liyâkat göstermiştir.

Hindistan hükümdarı Hümâyûn'un hizmetinden Osmanlı sultanlarının hizmetine geçen Lârî «Mirâtü'l-Edvâr ve Mirkadi'l-Ahbâr» isminde bir umûmî târih yazmış ve iki Celâl-zâde'nin kazandığı şöhretin tamâmına eşit bir şöhrette nail olmuştur. Fıkha âit birçok temel kitaplara haşiyeleri de

Şânî, 136) Sâdık, 137) Molla Âşık (Tezkire-i Şuarâ sahibi), 139) Ayyârî, 140) Ubeydî, 141) îzârî, 142) îşretî, 143) Alemlî (İlmî?), 144) Ulvî, 145) Ahdî, 146) FazK (Gül ü Bülbül nâzımı), 147) Fünûnî, 148) Fevri (Ahlâk-i Süleymânîyye sahibi), 149) Mecdî (Taşköprî-zâde'nin Arabça Terâcim-i Ahvâlî'nin Türkçe'ye mütercimi, bir Hadîs-i Erbain sahibi, Şemsiyye mütercimi) 150) Mâhî, 151) diğ. Mâhî, 152) Muhtârî, 153) Merdûmî, 154) Meşammî, 155) Meâlî, 156) Diğ. Meâlî, 157) Nigârî, 158) Nihânî; 159) Vü-sûlî, 160) Yetîmî.

Bununla diğ. şuarâ defterlerinde iki büyük şâir -ki biri III. Murâd asrında, irtihâl eden Abdülbâkî ve diğ. Süleyman zamanının başında vefat eden Revânî'dir- dâhil olmayıp, Âlî, bunları I. Selîm devri şâirleri arasında sayar. (III. Mehmed zamanında 1008 (1599-1600)'de vefat eden Bâkî'nin 926'da biten Selîm I devriyle bir ilgisi yoktur). (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/503-507.

⁴⁵⁹ Büyük Nişancı Celâl-zâde, defterdar Ebû'l-Fazl, şâir Gazâlî, Bakî, Fevri, Fethullah, Arif, Ramazân-zâde, İshâk Çelebî dahî fikhî ilmi mensubu idiler.

⁴⁶⁰ Şfcaayiku'n-Nu'mânîyye meşâyihden 50 ve fukahâdan 529 zftin tercü-me-i halini ihtiva eder.

⁴⁶¹ Diğ. eserleri şunlardır: Keşşaf ve Tecrid'e notlar (ta'likat); Miftâr'a Fevâidü'l-Înâye fî İlmi'l-Meânî ismiyle şerh; Ceze-riyye. adlı tefsîre ve Avâmîl'e şerh; İbnü Hallikân'ın tercüme hâlî, Târîh-i Sahâbe'yi, Târîh-i Hukemâ'ı. Atâî'nin saydığı diğ. bâzı eserleri de tercüme etmiştir.

⁴⁶² Nasîreddîn Tûsî'nin Mâba'dü't-Tabîyyât'dan olan Tecrid'ine «el-Muhâkemât» ve «Tecridîyye» isimleriyle şerh dahî yazmıştır. «Ma'ârekü'l-Knttâh» ve «es-Seb'âiü'l-Seyyâre» isimleriyle de vardır. 957 (1550)'de vefat etmiştir. Atâî, Âlî, varak: 300.

⁴⁶³ Paris Kütüphanesi'nde.

⁴⁶⁴ 800 Uimden bahseder.

⁴⁶⁵ Celâl'eddîn Mahmûd el-Avffnî eseridir. Bu eser eskiden Arabçâh ve Ne-

vardır.⁴⁶⁶

İstanbul'da eserleri sonradan tekrar basılan Birgili -ki Osmanlılar'ın Kanisius'u Donat'ı demektir- nahiv ve akaidde allâme idi.⁴⁶⁷ Şehzadelerin sünnet düğünü münâsebetiyle, Sultân Süleyman'ın hocası Hay-reddîn'den bahs etmiştik; Hoca Hayreddîn, müderrisler arasında vuku bulan mübâhaselerde dâima Pâdişâh'ın yanında bulunurdu.

Vezîr-i âzamlar da ulemâyı teşvik için ekseriya böyle meclisler akd ederlerdi: Ezcümle Ayaş Paşa II. Mehmed'in «Sekiz Medrese» (Sahn-ı Semân) sinde bulunan sekiz müderrisi davetle mübâhase ettirmiştir. Sultân Süleyman zamanında ulemâ kadrosundan sayılan altı tabibin hiçbirisi ilmî eserlerle imtiyaz kazanmamışlardır. Mehmed el-Kaysûnî şöhet kazanmışsa, bu da son hastalığında Pâdişâh'a sağlığını kazandırmasından değil, ir-tihâlini gizli tutmak hususunda sadrâzama yardımcı olmasından dolayıdır.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Hadîs-i Erhain'e, Ferâiz-i Sirâceddîn'e, Mutavvel'e, Kâfiyye'ye, Tezhîbü'l-Mantık'a, Tezkiretiîlî İlmî'l-Hey'et ismindeki esere şerhler yazmıştır. Mevâkıf a, Tefsîr-i Kadîhân'a, Şemfil'e (yâni Hz. Peygamber'in şemâiline), bir de Hidâye'ye ta'likat yazmıştır.

⁴⁶⁷ Hidaye ve Sadrt'tî-Ş-Şerta'ya haşiye, tslâm fikhına dâir iki esaslı eser (Devlet-1 Osmâniyye'nin Usûv-i Teşkûât ve tdâresi'ne müracaat, c. 1. s. 7 ve 8), Kâfiyye'ye şerh. ilm-i kelâmdan bir eser, Ed'lye'ye dâlr bir Mtap yazmıştır. İstanbul'da basılan en meşhur eserleri -;BirgüH Risalesi yâhud Rls&le-i Blrpivî ismiyle meşhur olan- Tarikatı Muhammediyye ile Avft-mil'dir. Onlardan başka Emsûe'si ve Klâyâtü'L Mübtett' nâmında bir eseri daha vardır. 980 (1573) tarihinde vefat etmiştir.

⁴⁶⁸ Alî'de Hekim Sinan, îsâ, Osman, îshâk, Ahmed Çelebî. Mehmed el-Kay*ûnî. Kaysûrî'nin II. Selîm zamanında var oluşu, İstoanfi, Bizari, Budîna ile Forgacz'ın gûyâ Sultân Süleyman'ın irtihâlini saklamak için bu tabibin öldürüldüğüne dâir olan ifâdelerini yalanlanmağa kâfidir.

Râ'î, 129) diğer Kâ'î. 130) Refî'i leng (topal), 131) Ruhî, 132) Sırrı, 133) diğer Sari, 134) Şânî, 135) diğer Şânî, 136) Sâdik, 137) Molla Aşık (Tezkire-i Şuarâ sahibi), 139) Ayyârî, 140) Ubeydî, 141) İzârî, 142) işreti, 143) Alemî (ilmî?), 144) Ulvî, 145) Ahdî, 146) Fazlı-(Gül ü Bülbül nazımı), 147) Fünûnî, 148) Fevri (Ahlâk-ı Süleymâmye sahibi), 149) Mecdî (Taşköprî-zâde'nin Arabça Terâcim-i Ahvâlî'nin Türkçe'ye mütercimi, bir Hadîsi Erbaîn sahibi, Şemsiyye mütercimi) 150) Mâhî, 151) diğer Mâhî, 152) Muhtârî, 153) Merdümî, 154) Meşammî, 155) Meâlî, 156) Diğer Meâlî, 157) Nigârî, 158) Nihânî; 159) Vü-sûlî, 160) Yetimi.

Bununla diğer şuarâ defterlerinde iki büyük şâir -ki biri III. Murâd asrında irtihâl eden Abdülbâkî ve diğeri Süleyman zamanının başında vefat eden Revânî'dir- dâhil olmayıp, Âlî, bunları I. Selim devri şairleri arasında sayar. (III. Mehmed zamanında 1008 (1599-1600)'de vefat eden Bâkî'nin 926'da biten Selîm I devriyle bir ilgisi yoktur). (Mütercim).

8) Büyük Nişancı Celâl-zâde, defterdar Ebû'l-Fazl, şâir Gazâlî, Bakî, Fevri, Fethullah, Arif, Ramazân-zâde, İshâk Çelebi dahî fikh ilmi mensubu idiler.

9) Diğer eserleri şunlardır: Keşşaf ve Tecrîd'e notlar (ta'likat); Miftâr'a Fevâidü'l-İnâye fî İlmî'l-Meânî ismiyle şerh; Ceze-riyye adlı tefsire ve Avâmîl'e şerh; İbnü Hallikân'ın tercüme hâli, Târîh-i Sahâbe'yi, Târîh-i Hukemâ'yı, Atâî'nin saydığı diğer bâzı eserleri de tercüme etmiştir.

10) Nasîreddîn Tûsî'nin Mâba'dü't-Tabiiyyât'dan olan Tecrîd'ine «el-Muhâkemât» ve «Tecrîdiyye» isimleriyle şerh dahî yazmıştır. «Ma'ârekü'l-Kiittâb» ve «es-Seb'atü'l-Seyyâre» isimleriyle de vardır. 957 (1550)'de vefat etmiştir. Atâî, Âlî, varak: 300.

11) Hadîs-i Erbaîn'e, Ferâiz-i Sirâceddîn'e, MutavvePe, Kâfiyye'ye, Tezhîbü'l-Mantık'a, Tezkirttiîlî İlmî'l-Hey'et ismindeki esere şerhler yazmıştır. Mevâkıf, Tefsîr-i Kadîhân'a, Şemâil'e (yâni Hz. Peygamberin şemâiline), bir de Hidâye'ye ta'likat yazmıştır.

12) Alî'de Hekim Sinan, îsâ, Osman, İshâk, Ahmed Çeletî. Mehmed el-Kay*ûnî. Kaysûnî'nin II. Selîm zamanında var oluşu, İstoanfi, Bizari, Budîna ile Forgacz'ın gûyâ Sultân Süleyman'ın irtihâlini saklamak için bu tabibin öldürüldüğüne dâir olan ifâdelerini yalanlamağa kâfidir.

Süleyman zamanında otuz şeyhden ancak birkaçı sözlerinin asker üzerinde şevk uyandırması sebebiyle isimlerini Pâdişâh'ın fetihleri arasında kaydettirmişlerdir ki, Bağdâd fethinde Şeyh Alâü'd-dîn'in, Siget Muharebesinde Şeyh Nûreddîn'in bu yolda himmetleri görülmüştür. Taşköp-rülüzâde ile onu zeyl eden Atâyî'nin tercüme-i hâlini bize ulaştırdıkları 200 fakihden de ehemmiyetli bir eser ile tanınmış olanlar 50 kadardan ibarettir.⁴⁶⁹

İlmî Teşkilâtın Yeniden Tanzimi

Sultân Süleyman zamanında ilim ve edebiyata âid Örnekler zincirine, bu pâdişâhın ilmiye kadrosu hakkındaki ta'dîlâtını ve Sultan II. Mehmed'in hakimane te'sîsâtına uygun olarak yaptığı ikmâlleri ilâve etmek lâzım gelir. Osmanlı saltanatının hem akaaid, hem de fıkıh ulemâsi demek olan iîmiyye kadrosu, onun himmeti sayesinde ki en yüksek decâtl taraflarından tercüme olunmuştu. (Arabşâh'm tercümesi Arabca'ya olacaktır. Mütercim).

recesine varmış ve bozulması için o kadar sebeblerin zuhuruna rağmen, zamanımıza kadar o derecede kalmıştır. Sultân Süleyman'ın ümiyye kadrosu bakımından icra ettiği islâhatın başlıcası müderrislerin kat edecekleri derecelerin -ki İL Mehmed tarafından «yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı» olmak üzere beşe taksim olunmuştu- daha münâsib bir surette tanzimidir. Ondan mâada Kanunî Süleyman, müderrisleri «dâhil» ve «hâriç» kısımlarına da ayırmıştır. Payitaht ile vilâyetlerdeki medreselerin müderrisleri ilk üç sınıftan olan müderrislerdi ve yevmî 50 akçe tahsisat alırlardı. Ayasofya ve Eyüp Câmii'nde yevmî 60 akçe alır üç müderris bulunurdu. Sultân Süleyman Süleymâniye Câmii'nin medresesi müderrislerine daha yüksek bir derece vererek her birine günde 70 akçe tahsis eylediği gibi, ilmiyye kadrosunun derecelerini de aşağıdaki tertîb üzere on*a çıkardı:

- 1- Hâriç müderrisler,
- 2- Terakki için hazırlanmış hâriç müderrisler,
- 3- Dâhil müderrisler,
- 4- Terakki için hazırlanmış dâhil müderrisler,
- 5- Semâniye (Fâtih'in medreseleri) müderrisliği derecesine namzed olanlar,

⁴⁶⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/507-508.

- 6- Yevmî 50 akçe tahsisatı olan Semâniye müderrisleri,
- 7- Altmışlılar, yâni Ayasofya ve Eyüp müderrisleri,
- 8- Yine o kadar tahsisatı olup, fakat dereceleri daha yüksek sayılan diğer altmışlılar,
- 9- Süleymâniye medreseleri namzedleri,
- 10- Süleymâniye müderrisleri.⁴⁷⁰

İstisnasız olarak bu derecelerin hepsinden geçmiş olan zevat -en büyük ilmiye mertebesinin sâhiblerinin intihâb olundukları- beş sınıfın birincisine dâhil olmak hakkına münhasıran mâliktirler. Derecelerin hepsini geçmeğe cesaretleri, yâhud zamanları müsâid olmayanlar, ikinci mertebenin on, yâhud üçüncü mertebenin beş sınıfına dâhil pîurlar. Ancak hangi mertebeden olursa olsun, bütün ulemâ iki imtiyaza mâliktir ki, bunlar da vergiden muafiyetleri, vefatlarında beytü'l-mâl nâmına müsadereden masuniyetleri ve mallarının vârislerine intikali te'mînâtıdır. Bundan dolayı Osmanlılarda yegâne asîl sınıfı demek olan ilmiyye hanedanları batından batına intikal eden ve toplanan servetlerle kuvvetlenmiş bulunur. Şu kadar ki, büyük âlimlerin çocuklarının küçük yaşlarında müderrisler defterine dâhil olup da bulûğ çağına geldiklerinde ilmiyye tarîkatinin az çok yüksek bir mertebesinde bulunmaları istisna edilecek olursa, terakkîyâtı ta'yîn eden usûl hiçbir halde bozulamaz.⁴⁷¹

Maliyenin Yeniden Düzenlenmesi

Sultân Süleyman karakter olarak cömert ve eli açık olmakla beraber, paranın muharebenin can damarı ve sulh hâlinde de memleketin saadetinin en bereketli menbâı olduğunu tamâmiyle takdir etmişti. Saltanatının ilk senelerinde Belgrad ve Rodos seferleri fevkalâde bir mâlî tedbîre başvurmasını gerektirmişti. Mohaç Muhârebesi'yle meşhur olan Macaristan seferinden önce de bütün memleketlerinde cins ve servet istisnası olmaksızın herkese onbeş akçe vergi tarhına mecburiyet gördü.⁴⁷² Süley-

⁴⁷⁰ 1) Hftric, 2) Hareket-i Hftric, 3) Dâhil, 4) Hareket-i Dahil 5) Mev-sıla-i Sahn, 6) Sahn, 7) Attmısu, 8) İkinci Altmışlı, 9) Mevstfa-İ Stt-leymanJye, 10) Süleymâniye.

⁴⁷¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/508-510.

⁴⁷² 11 Signor perto uno taio di aspri 15 per t es ta, cussi a zentlio-mlni come villani in tutto il suo Domino, commençado dalla persia, Eglpto e Soria.» (Zât-ı şahane Acemistan (yâni İran'dan alınan yerler) ile Mısır ve Suriye dâhil olmak üzere memleketlerinin her tarafındaki ahaliye -gerek sâhib-i yesâr, gerek fakir olsun- adam başına onbeş akçe vergi tarh eyledi.) P. Bragadino'nun 29 Kânun-ı evvel 1525 tarihli raporu ve Marini Sanato.

man'ın hükümrânlığı devrinin fevkalâde vergileri bunlardan ibaret oldu. Lâkin halkın homurtularını davet etmeğe yetti. Bununla beraber ancak saltanatının bidayetinde ittihâzına lüzum görülmüş ve tekrarlanması tehlike doğuracağı anlaşılmış olan bu tedbîre daha sonraları lüzum görülmedi. Zira Pâdişâhın ilk seferleri büyük masrafları gerektirmiş ise de, sonraki seferler yeni fethedilen memleketlerin ve hükümdarları üzerine konulan vergilerle masrafları tamâmiyle karşılamıştır. Defalarca talan edilen Macaristan ve kezâlik Transilvanya seferinin açılma-siyle beraber senelik bir vergiye tâbi tutulmuş ve defterdar Halil'in koyduğu usûl, Pâdişâh'ın haşmetinin bedelini en hâlis kanıyla Ödeyen Macaristan'ı en son menbâlanna kadar kurutmuştur (*). Yalnız Raguza, Boğ-dan, Eflâk değil, Kıbrıs ve Kefalonya için Venedik ve Yukarı Macaristan'daki memleketleri için Macaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi Ödemekle yükümlü tutulmuşlardır.

Valilerinin mâliyece gayretleri sayesinde daha önce vergisi 800.000 dukadan ibaret olan Mısır, sonraları 1.200.000 duka getirmiştir. Ancak, işbu 400.000 duka fazlalık, hükümetin hazînesine girmeyip, Sultân Süleyman bunu kemerlerin ve şâir âbidelerin inşâsına sarfetmiştir.⁴⁷³

Devletin mu'tâd varidatına Gücerât Hind hükümdarlarının Mekke*» ye bıraktıkları hazîneler ve idam olunan vezîr ve valilerin -ki kendilerinin sahip oldukları servet, devletin hazînesinden bol bol verildiği için» nihayet geri alınmış demek olan- devletçe geri alman malları gibi fevkalâde varidat ekledi. Şu suretledir ki, devlet hazînesi defterdar İskender Çelebî'nin ve sadr-ı âzam İbrâhîm Eâşa'nın birikmiş servetine ve kap-dân Pîrî Reîs'in Arabistan ve Mısır altımlarıyla delü küplerine vâris olmuştur. Vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın büyük hazîneler toplamakta gösterdiği i'tinâ Süleyman'ın nazarında en büyük meziyyeti idi. Gerçi Pâdişâh Rüstem'in vesileler yaratma hususunda pek muvaffak olmadığını, hattâ me'mûriyetleri ticarî

(*) Son yirmi-otuz yıl içinde yapılan târîh araştırmalarında bizzat Macar tarihçileri tesbit etmişlerdir ki. Osmanlı'nın Macaristan'dan aldıkları, Macaristan'a yaptıkları yatırım ve masraflardan açık bir şekilde daha azdır. Hazırlayan.

⁴⁷³ İbrahim Paşa Mısır'da İken Kaytbay Oavri (Ourl) zamanında konulmuş olan vergiye Hâin Ahmed Paşa'nın Koyduğa zamları ibtâl etmiş, ve bu değişikliğin muhafazası hatt-ı hümâyûnla emr olunmuştu, tbrâhîm Paşa'nın Mısır defterdarlığına tâyin ettiği Hamravl'ye Pâdişâh bizzat «Mısır' da evvelâ ulufeleri vir, bakıyye-i emvali gönder; fakat kimseye zinhar zulm olmamalıdır; şeriat hâricinde bid'atler yapılmamalıdır» diye tenbittti etti. Hamravl senede 800.000 altın gönderirdi. Husrev Paşa Mısır Valisi olunca 1.200.000 gönderdi. Lâkin Pâdişâh zulüm olmak ihtimalinden dolayı tahkikat emretti. Husrev Paşa azledilerek İstanbul'a, geldiğinde kendisinden sorulması üzerine paranın fazlasını selefi Süleyman Paşa'dan ziyade gayret etmesine atf ettiyse de, Pâdişâh, şübihe hâsıl olan bu ma. Un hayrata caiz olup olmadığını Ebussuûd Efendî'den sordu alınan fetva üzerine kemerler binasına sarf olundu. Solak-zâde'den hülâsa, s. 449. 451 (Mütercim).

eşya hükmüne koyduğunu bilmez değilse de, tel-kîn edeceği korku, vezirin mal celbindeki pekçok kötülüğünü bir dereceye kadar sınırlandıracağı düşüncesiyle serbestçe hareketine müsâade gösterirdi. Rüstem Paşa'nın idaresi zamanındadır ki, Avusturya ile akdedilmiş olan sulh-nâmelerde Pâdişâh için tâyin olunan akçelerden başka, vezîr-i âzam ile diğer vezirler için daha az miktarda mebâliğ gösterilmesi âdeti müesseseleşmiştir. Osmanlı vesikalarında bu paralar «vergi» unvânıyla yâd olunursa da, Avusturya vesikalarında «hediye-yi mefharet-bahş» nâ-mıyla zikredilmiştir. Valileri eyâletlerinin varidatına göre rüsum te'diye-siyle ilk mükellef tutan Rüstem Paşa olduğu gibi, Rum Patriki'nin nas-bında alınması II. Mehmed zamanında kararlaştırılmış olan 500 dukayı da 3.000 dukaya çıkarmıştır.⁴⁷⁴

Bu muntazam olmayan vergiler istisna olunursa, mu'tâd vergiler gayet mu'tedil idi. Emlâk vergisi hâne başına 50 akçeden 60 akçeye kadar (takriben bir duka) idi; fevkalâde vergi (avarız) da o derecelerde idi. Her Osmanlı iki koyun başına ancak bir akçe verir, ve tahsil me'mûruna da «gulâmiye» nâmıyla 3 akçeden 5 akçeye kadar te'diye ederdi. Emlâk-i hümayûn bu asırda 4.241 yük akçe⁴⁷⁵ kadar büyük bir meblâğ getirirdi ki,

⁴⁷⁴ «Fuerat (bahşış) initlo aurei 500 tunç vero ad 3000 pertuxerat.» Grozll, Türk-Yuñan Târihi, s. 167.

⁴⁷⁵ 1) Alueri, Lûgat sahibi,

2) Şebüsterî, Sultân Süleyman saltanatına dâir Farsça h-t kaside, Kâfiyye'ye şerh ve Cürcânî'nin Şerh-i Metâlî'e yazdığı Hâşiye'ye haşiyelerin sahibi.

3) Hayreddîn-i Erdebîlî, tbnü Hallikân'ın Terâcim-i Ah-vâl'i mütercimi. Hâmisi olan Hâin Ahmed Paşa üe birlikte öl-düriUmüştüi.

4) Cemâli-zâde. bir Osmanlı târihi müellifidir (öl. 968/1560). Bu târihi Gofîye Şpigel İmparator Ferdinand'ın emriyle Al-manca'ya. tercüme etmiştir. Eser Berlin Kraliyet Kütüphanesi-si'nde Diez'in el yazmaları arasında 32 numaradadır. Âlî, Atâî, Kara Çelebi-zâde Abdülâzîz;

5) Abdülkerîm Zülf-i Nigâr (öl. 964/1556) ki, Tecrîd'e haşiye, Hidâye'nin «Atak Kitabı»na ve Miftâh'a ta'likat yazmıştır.

6) Abdülevvel el-Kazvîni (Öl. 966/1558), ki İsagoçi'ye şerh, Seyyîd Cürcânî'nin Ferâiz'ine ta'likat yazmıştır.

7) Garîk Arab-zâde ki, şiirde mahlası olan «Kudsî» nâ-mıyla de mâruftur. 969/156rde Rodos'tan İskenderiyye'ye giderken boğulmuştur. Beyzâvî'nin Tefsîr*ine, Hidâye'ye, İnâye'-ye, Sadrü's-Şerîa'ya, Miftâh'a ta'likat yazmıştır.

8) İbnü Necm, Öl. 970/1562.

9) Mî'mâriüe Mustafa bin Muhammed ki Dürer ü Gu-ıcr'e, Hidâye'ye Mevâkıfa, Mifih'a, Câmî'nin Kâfiyye şerhine ta'likat bırakmıştır. Öl. 985/1577.

10) Usâm Ahmed Çelebi, öl. 971/1563; Letâif-nâme ismiyle bir kitob sahibidir.

11) Halebîi Hanbelî-zâde, öl. 929/1522, İskenderiyyeU Atâ-ullah'm tasavvufi bir eserine şerh yazmış olduğu gibi, bir Ha-leb târihi, Dürrü'l-Zehab nâmında bir Edebiyat târihi, muara-meyâta (bilmeceler) dair bir risale, Sadrü's-Şerîa'ya, Seyyîd Cürcânî'nin Ferâiz'ine ta'Hkat, Envârü'l-Mülk ismiyle Menâr'a şerh, İddetü'l-Hâsib v« Umdetü'l-Mahfîsİb adlı riyaziyye dâir bir eser bırakmıştır.

12) Figân, ki Keşşafa, Beyzâvî'rjn Tefsîr*ine, Tecrîd şerhine ta'likat. Arabça ve Forsça birçok şiirler vardır.

13) Sâ'î, ki Arabça, Farsça, Türkçe olarak bir inşâ. yâni «yazışmalar mecmuası» bırakmıştır

14) Muhammedii'l-Mağûgi, İsfahânî'nin M«İfili*ine şerh, Mevâkıfa şerh, Hâzîfîia Şerh-i Metûli'i gibi birçok mühim eseri hıfz etmiştir.

15) Şâh Kaasım, İranlı, Tebrîz fethinde İstanbul'a getirilmiştir. Yazmakta olduğu Osmanlı Devleti târihini ikmâl edemeden 948 (1541) târihinde vefat etmiştir.

5.000.000 duka eder. Devletin mu'tâd gelirleri Venedik sefirlerinin raporlarında 7.000.000 dukadan 8.000.000 dukaya kadar tahmin olun-

- 16) Muhammedü'l-Karamânî, ki Keşşafa, Beyzâvî Tefsirine, Teftezânî'nin Telvîh'ine ta'lîkat ve Devvânî'nin İsbâtü'l-Vâcib'ine şerh yazmıştır; Vikaaye'ye, Sadrû's-Serîa'ya ta'lîkat ve şerh bırakmış ve Câlîbü's-Sürûr unvanlı bir eser kaleme almıştır.
 - 17) Ubeydullah ei-Fenârî, Kasîde-i Bürde'ye en güzel bir şerh ve 10.000 cildi ihtiva eden bir kütüphane bırakmıştır.
 - 18) Muhammed bin Şeyh Mahmûd el - Moğultâyî, öl. 940/ 1533; Kâfiyye*ye bir şerh, Mevlâna-zâde-iin Hidâyetü'l-Hik-me'sine şerh ve ta'lîkat yazmıştır; bu Hidâye, Burhâneddîn-i Merâgî'nin Hidâyetinden başkadır. Cürcânî'nin Tecrid üzerine talîkatma haşiyeler ye ed-Duhaa süresine tefsir yazmıştır.
 - 19) Muhiyiddîn Abdülevvel ki Türkçe, Arabça, Farsça bir inşâ ve bir risale bırakmıştır.
 - 20) Hayreddîn, Sultân Mustafa'nın nezdinde bulunurdu. Meşhur Şemsiyye eserini şerh etmiştir.
 - 21) Hüsâmeddîn Hasan Tâlîşî (öl. 964/1556); Kasîde-i Bürde'ye şerh ve Adâb nâmıyle bir risale yazmıştır.
 - 22) Baldır-zâde, Bursa ulemâsı tercüme-i hallerine dâir bir eser müellifi.
 - 23) Molla Saçlı Enverî, Tebrîzî, Sâ'î ve Figârî ve Abdülevvel gibi bir inşâ toplamıştır.
 - 24) Yûsuf Balı, Şemseddîn Fenârî'nin oğlu, Hidâye'ye ta'lîkat Miftâh'a şerh yazmıştır, öl. 954/1547.
 - 25) Kara Çelebî, Osmanlı ulemâsından birçoğunun muhtasar tercüme-i hallerini yazmıştır. Vâkiât-ı Kara Çelebî, oğr lunun târihinde, varak: 570.
 - 26) Kınalı-zâde Alî, meşhur Tezdre-i Şuarây-i Osmânîyye sahibinin babası; Kalemivve, Seyfiyye, Ahlâk-ı Alâî müellifi.
 - 27) Zeyrek-zâde, öl. 975 (1566), Hidâye ve Miftâh üzerine ta'lîkat sahibi; Sultân Süleyman'ın hocası Zeyrek-zâde Muh-yiddîn'in babası.
 - 28) Mehmed bin Neccâr, öl. 977 (1569).
 - 29) Mustafa Bistân, öl. 977 (1569), Seyyid Cürcânî'nin Miftâh şerhine ve Arabca bir Selçuklu târihine ta'lîkat yazmıştır. Şâh u Gedâ ve Husrev ü Şîrîn nâmında iki manzume sahibidir.
 - 30) Fevrî. öl. 978 (1570), Dürer ve Gurer'e ta'lîkat ve Ah-lâk-ı SMeymâniyye sahibi;
 - 31) Molla Atâullah Birgîvî, bir tefsire ve Miftâh'a ta'lîkat yazmıştır.
 - 32) Behîştî, Hayâlî'nin Akaaid şerhine, Mes'ûd Efendi'nin Adâb-ı Bahs'ine, Miftâh'a, Câmî'nin gramerle ilgili eserine ta'lîkat yazmıştır.
 - 33) Ümmü Veled-zâde, öl. 980 (1572), Kalemîyye, Seyfiyye, Şem'iyye sahibi...
 - 34) Ahî-zâde Yûsuf Çelebî, ki I. Selîm'in meşhur tabibi Ahî-zâde'den başkadır. Miftâh'ın bâzı bahislerini şerhetmiştir.
 - 35) Şeyh Garseddîn bin tbrâhîm, öl 961 (1553), hesaba ve ferâize dâir bir eser, Mevâkîfa şerh, Felekiyyât (astronomi) tıbdan Müceze'e dâir ta'lîkat, Câmî'nin Kâfiyye'sine şerh yazmıştır.
 - 36) Pîrî-zâde Cemâlî, babası vezîr-i âzam Pîrî Paşa'yı zehirlemiş olduğundan şüphelenilir (???).
 - 37) Müftî Sa'dü'd-dîn (Sa'deddîn),
 - 38) Çivizâde
 - 39) Kaadirî Efendi,
 - 40) Muhiyiddîn Fenârî ki bu dördü târih metninde zikredilmiştir.
 - 41-50) Metinde zikredilen fukahânın büyüklerinden on zât: Kemâl-paşa-zâde, Ebussuûd, İbrâhîm Halebî, Sürûrî, Taşköprî-zâde, Hafız Acem, Celâl-zâde Salih, Lârî, Birgîvî, Molla Hayreddîn.
- (İşbu tercüme-i hâl hulâsalarından bir kısmı Şakaık ve Şakaık zeyti'ne tatbik olunarak, rastlanabilen yanlışlıklar düzeltilmiştir. Tafsîlâtını arzu buyuranların Şakaık Zeyli'ne v«' Alî'ye müracaatları... Mütercim.)
- (Mükerrer olup Not: 14*ün bulunduğu sahifededir) - Hezar-fenn. «Osmanlı Devletinin Teşkilât ve İdare Usûli'ne müracaat, c. 2, s. 182. Halkondilas'a nazaran Sultân II. Mehmed zamanında varîdat 400 mîryâd (Mîryâd veya miriad, Rumca bir kelime olup onbin demektir, farsçada mukabili vardır: «biyûr». «Onbine biyûr dinür, yüzbine de sad-hezar.» Tuhfe, Mütercim) altına (dört milyon dukaya) balığ idi; M. D'Ohsson'a göre o zaman on milyon gurus 1.200 milyon akçe 24 milyon duka; Süleyman zamanında 26 milyon gurus yani 3.120 milyon akçe ve 62 milyon 400 bin duka idi. Piyetro Bragadino'nun raporu (Marini Sanuto, «41) bu hususta Osmanlı kaynakları ile uyumaktadır: «Vâridât onild milyon dukadır; defterdarların he-sâbları mucibince (yâni başkaca) sekizyüzbin duka; Kaahireden ikiyüzbin ve Suriye'den dahi ikiyüzbin duka Pâdişâh'in hazînesine gelir.» Lâkin yalnız Mısır vergisi sekizyüzbin dukaya varıyordu.

muştur.⁴⁷⁶

Ordu

Valilerle sancak-beğleri Rüstem Paşa tarafından muayyen akçe ödemeye mecbur tutulmuş ise de, ordunun muhtelif rütbelerdeki zabitleri henüz böyle birşeyle mükellef değildiler. Bu hususta Sultân Süleyman, babası Sultân Selim'in usûlünü harfiyyen muhafazaya ziyâde i'tinâ eylerdi. 60.000 duka ikraz etmiş olan bir tacir, oğlu için günde 2 akçe tahsisatı olan bir cebeci (silahçı) hizmeti talep etmesi üzerine tacirin vezîr-i âzam tarafından takdim ve tervîc olunan arzuhalinin kenarına, Sultân Selim şu sözleri yazmıştı:

- «Halk, bu adamın ikraz ettiği altmışbin altundan kurtulmak istedi de onun için öldürdü diyecek olmasa, ecdadıma kasem ederim ki, hepinizi îdâm ederdim; bu para hemen iade olunsun ve bundan böyle zinhar bana böyle şeyler arz etmeyiniz.»⁴⁷⁷

Sultân Süleyman tarafından askerî düzenlemeler bakımından yapılan başlıca değişiklikler «Yürük» tâbir olunan Rumeli muntazam piyadesinin kaldırılması ve yeniçeri ortaları miktarının artırılması idi. Onun zamanına kadar yeniçeriler nihayet 12.000 kadara çıkıyordu. Süleyman 20.000'e çıkardı. Her yeniçerinin tahsisatı eskiden günde bir akçe olduğu halde, her seferin nihâyetinde, seçkin bir hizmet arzına muvaffak olanlar iki-üç akçe

⁴⁷⁶ Balyos Barbaro'nun raporuna göre (Şvandtner'in el yazmaları mecmuasında, Nu: 746, varak: 395) timâr ve zeamet sahiplerinden ibaret olan süvârî asker 130.000 nefer olup 80.000'i Rumeli'de, 50.000'i Anadolu'da idi. <--Bu tımarlar o suretle tâyin edilmiştir ki (bizzat gitmek veyâhud) yalnız bir süvari göndermek mecburiyeti bulunanlara 3.000 akçe (60 duka) hâsılât verir yer tahsis olunmuştur; bundan çok hâsılâtı olan mahaller sahipleri 5.000 akçeden fazlası için her 5.000 akçede bir süvari çıkarmakla mükelleftir. Bunlardan başka 15.000 muntazam süvârî olup günde 12'den 15 akçeye kadar alırlardı. (Harb zamanında fazla olarak adam başına (bîr defaya mahsûs olmak üzere) 20 duka); 12.000 yeniçerinin yevmi 4 akçeden 9 akçeye kadar tahsisatı vardı. Tersanede 300 kadirga olup bunlardan 14'ü mauna (mavna) ve gayrı muayyen bir inik" dâr at nakline mahsûs olan ve «palandriya» (Palanderyâ) denilen nakliye gemisi idi. Bir kadirga inşâsı için 1.000 dukadan ziyâde sarfedilmezdi. Her kadirgada 20 azab bulunurdu.» Azab-lar dümenci, mayastro, patrona, reis idi. Herkesin zannettiği gibi zât-ı şahanenin (devletin) sekiz milyon altın îrâdı ve yalnız altı milyon masrafları olup diğer iki milyonu hıfz olunur.». Barbaro bu son fıkra hakkında şüphelidir. Ve şöyle hesâb eder: «Harâc - 2 milyon, tekâlîf (vergiler) - birbuçuk milyon; Mâdenler - yarım milyon; Tesciliyye - yarım milyon; Vârîsi olmayan emval - yüzbin, Emârât vergisi - yüzyetmişbin; Cem'-ân yedi milyon altıyüzyetmişbin». (Hammer'in Almanca ve Fransızca nüshalarında aynen verilmiş olan İtalyanca ibarenin tercümesi budur; fakat yekûn tutmuyor.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/510-512.

⁴⁷⁷ Kocı Beğ, s. 23, diyor ki: O zaman altmış bin akçe ile yalnız bir cebeli mevkii alınmazdı; bugün İse (IV. Murad zamanı) altmış duka ile altı tanesi alınır.

terakki alırlardı. Sultân Süleyman muhtelif tahsisatla üç sınıf kurdu: Birincisi, yâni «Kûçekler» (ki, bilfiil hizmette demek olan «eşkincilerden mürekkep idi) günde üç akçeden yedi akçeye kadar alırlardı; «Amelmande»lerden mürekkep olan ikinci sınıf yevmi dokuz akçeden yirmi akçeye kadar alır, ve 40 neferi «Korucu» unvânıyla payitaht kışlalarında bulunurdu; üçüncü sınıf «Oturaklardan yâni mütekaid subay ve neferlerden ibaretti ve tahsisatları yevmî 30 akçeden 120 akçeye kadar çıkardı. Bu son sınıfa kabul edilmek pek müşkül idi; silâh altında saç ağartmış ve aldığı yaralardan hizmete iktidarı kalmamış olanlardan başkası o sınıfa geçirilmezdi. Amelmandelerin korucuları 40 nefer olduğu gibi, «çavuş» ve «mumcu» tabir olunan ser-âmedâm da o nisbette idi. Diğer umum yeniçeri meyânında üç çavuş ve oniki mumcu bulunurdu. Ancak çavuş ve kethüdalar daha sonraları olduğu gibi sık sık değiştiril-meyerek, yedi seneden on seneye kadar mevkilerinde kalırlardı.⁴⁷⁸

Muharebelerde ele geçirilerek esîr edilen çocuklar, yeniçeriliğin ilk kuruluşunda olduğu gibi, hâlâ bu askerin başlıca fidanlığı hükmünde idi: Küçük Asya'da bulundurularak kendilerine kırmızı elbise giydirilir; dört beş sene zarfında yeniçeri sınıfına dâhil edilinceye kadar lisan ve askerî hizmetler öğretilirdi. Sultân Süleyman, yeniçeriler için yeniden kışlalar yaptırdı. Bunları ilk ziyaret ettiği zaman «kul kethüdası» tâbir olan kumandan muavini tarafından bir korucu tahsisatı olmak üzere 40 akçe aldı. O zamandan beri gerek Sultân Süleyman, gerek halefleri tahsisat (me-vâcib) tevzii günlerinde kendilerini tanıtmayacak bir kisve ile kışlaların önüne giderlerdi; Pâdişâhın birinci oda hizmetkârı demek olan baş-çuka-dâr, birinci ortanın miralayından pâdişâhın tahsisatını alarak üzerine bir avuç altın ilâvesiyle hassa askerlerine tevzi ederdi. Pâdişâhın şu suretle birinci orta neferlerinden bulunduğunu hatırlara getirmek için bu ortanın kışlasında bir odaya taht kurulmuş ve dâima kapalı tutulmuştur. Yeni kışlaların inşâsından birkaç sene önce, Sultân Süleyman -Yeniçeriler hakkındaki teveccühünü göstermek üzere- 61. cemâatin kışlası önünden geçerken kendisine takdim olunan bir bardak şerbeti almış, ve kışlaların önünden her geçtikçe kendisine şerbet verilmesini emretmiştir. Bu iltifat ile müşerref olan yeniçeri cemâati de bir taht odası yaptırmıştır. Pâdişâh, bardağı ağzına götürdükten sonra silahdârına verir, o da altınla dolu olduğu

⁴⁷⁸ Kocı Beg, s. 11, Berlin Kraliyet Kütüphanesi, diyor ki: Bugün ordu üç sınıfa taksim olunabilir: Korucu, oturak, alil.

halde iade ederdi. Bir yeniçeri zabiti de Pâdişâhın maiyyetinde bulunan kızlarağasına bir bardak şerbet verirdi.⁴⁷⁹ Bu âdet, tahfa cülus eden pâdişâhların kılıç alaylarında da tekrar edilmek mu'tâd idi, Zât-ı şâhâne eski kışla önünden geçerken bardağı yeniçeri ağasının elinden alır ve «Kızıl elma'da görüşürüz» derdi. Osmanlılar Roma'ya bu ismi vermişlerdi.

Siget seferinde, yâni Sultân Süleymânın şevket ve azameti en son derecelerine vardığı zaman muntazam askerin 48.316'dan ibaret olduğu ve bunların tahsisatı 2.640.900 akçeye (52.818 dukaya) vardığı görülür. Bu miktar, Süleyman'ın cülûsundaki ordu mevcudunun iki misli idi.⁴⁸⁰

Seferlerde muntazam askere iltihak eden gayri muntazam askerler 250.000 kişiye varırdı. Topçuların tam takımı 300 toptan, donanma 300 yelkenden mürekkep idi. Sultân Süleyman, süvariye mahsûs olan timâr ve zeametlerin tanzimine de himmet eyledi. İşbu timâr ve zeametlere sâhip olan «Sipahiler», muntazam süvarinin mürekkeb olduğu dört alayın birincisini teşkil eden aylıklı sipahilerle karıştırılmamak lâzım gelir. Yeniçerileri tanzim etmiş olan I. Murad'ın koyduğu usûl mucibince, timâr ve zeametler erkekten erkeğe kalarak, ancak ailenin neslinin kesilmesinde hükümete ric'at ederdi. Bir timâr ve zeamet sahibi tarafından yapılan cinayet, onu bu haktan mahrum edebilirse de, bu mahrumiyet evlâdına şâmil olamazdı. Bir kişinin üzerinde toplanan birkaç timâr bir zeamete tebdil olunabilirse de, bir zeametın birkaç timâra taksimine asla müsâade edilmezdi. Hiçbir zeamet 20.000 akçeden eksik olamazdı. Bunların verilmesi hakkı vezirlere, vilâyet valilerine münhasır idi. Süleyman saltanatının onuncu senesinde, bundan sonra valilerin hükümet merkezının ruhsatı olmaksızın ancak timârlarını tevcih edebilmelerini irâde eylemiş olduğundan, bunlara «tezkiresiz» adı verilmesi alışkanlık hâline gelmiştir. Aslında zeametler «Tevcih Fermanı» denilen bir ferman ile muvakkat surette tefviz olunurdu. Zeametlerin bulunduğu vilâyetlerin valilerine hitaben çıkarılan bu fermanlarda «dilekçe verenin hakîkaten sipâhî oğlu olup olmadığının (çünkü timâr ve zeametler sipahilerden başkasına verilmezdi) ve pederinin vefatı zamanında zeametın mahsûlünün ne miktardan ibaret bulunduğunun tahkiki» emr olunurdu. Eğer tahkikat, is-tid'âya muvafık

⁴⁷⁹ Sadrâzam da kışlalar önünden geçtikçe bu veçhile hürmete maznar olurdu.

⁴⁸⁰ Marini Sanoto'nun 4. cildinde dercedilen Venedik elcisi raporu ordunun mevcudunu 12.000 yeniçeriye, 4.000 muntazam süvariye (sipahi, silâhdar, ulûfeci, gureba), 10.000 Acemi oğlanıyla 60.000 müsellime çıkar ki, akuncılardan (gayri muntazam süv&rl) ve azablarla martolozlardan (gayri muntazam piyade) maada 86.000 adam demektir.

zuhur ederse, istid'â sahibi paşadan bir tezkire alır, ve bu tezkirenin arzı üzerine dîvân-ı hümayûndan berât çıkarılırdı. Evvelkilerden tefrik olunmak için bunlara «tezkireli» adı verilmiştir. 20.000'den 50.000 akçeye kadar hâsılatı olan bir zeamet sahibi üç oğul bırakarak vefat ederse, kanun bunlara 4.000'den 6.000 akçeye kadar hâsılatlı birer timâr verilmesine müsâade ederdi. Lâkin ailesi içinde vefatı vâki olursa iki kardeş müşterek surette 5.000 akçelik bir timâra mutasarrıf olabilip, yalnız biri 4.000 akçelik bir timâr alabilirdi. Bil'akis oğullar babalarının hayatlarında timâr sahibi olabilmişlerse, timâr] arının hâsılatına göre 200'-den 2.000 akçeye kadar terakki alırlardı.⁴⁸¹ Valiler, tevcih fermanlarının vürûdunda zeamet isteyenlere «tezkire» verecek yerde «tahvil kâğıdı» itasını î'tiyâd etmiş, ve zeamet isteyenler saltanat merkezinden berât gelmesini beklemeksizin, bunlarla zeametlere tasarruf etmekte bulunmuş oldukları için bu sû-i istimalin yasaklanması hususunda Sultân Süleyman -daha sonra vezîr-i âzam olan- Lutfî Paşa'nın Rumeli beğlerbeğiliğinde ilkönce tahvil kâğıdı itasını men* ederek, uhdelerine zeamet tevcih olunacak şahıslar sancak beği, kethüda, timâr defterdarı yâhud subaşı ve âdi sipâhî olsun, hâsılı kin olursa olsun, tezkireleri berâta tebdil olunmak üzere altı ay zarfında bâb-ı devlete gönderilmelerini emretti.

Bir zeamet birçok hissedar arasında hisselerle taksim olunabilirse de umûmî hazîne nokta-i nazarında bir tek zeamet addolunur ve devletçe müsâade edilmeksizin zeametlerin parçalanması şedîden memnu' bulunurdu.⁴⁸²

Arazî Sistemi Ve Vergiler

Timâr ve zeametlere dâir Süleyman zamanında ittihaz olunan prensiplerin ekserisi müftî Ebûssuûd Efendi'nin fetvalarına müsteniddir. Sultân Süleyman'ın irtihâli senesinde ve Sultân Selîm'in cülusunu müteâkib defterdar Mehmed Çelebi bu fetva ve fermanları «Kanun-nâme» tâbir olunan bir kitapta toplamıştır. Mehmed Çelebî bu eserde Osmanlı memleketlerinde ancak üç türlü arazî tanımakta olan müftî Ebûssuûd Efendi'nin re'yine intisâb eder. İşbu arazînin birinci kısmı «Arz-ı öşxiyye»dir ki, fetih

⁴⁸¹ M.D'Ohsson, 7, s. 371. «Osmanlı Devletinin Teşkilât ve tdare Usûlü» eserinde, c. 1, s. 449, daha ziyâre tafsilât ile ifâde olunmuş ve işbu yeni hükümleri mutazamm olan 1 Reebe 937 (1530) tarihli bir ferman derce-dlmlştir.

⁴⁸² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/512-515.

sırasında müslümanlara verilerek onların mülkleri olmuş ve yalnız öşr (uşr) e tâbi olarak emlâk vergisine (harâc) gayritâbi' bulunmuştur. İkincisi «Arz-ı Harâciyye»dir ki, fetih sırasında gayrî müslim olan sahiplerine terk ile şahıs başına te'diyesi lâzım gelen «harâc»dan mâada emlâk vergisi yerine geçmek üzere bir «harâc-ı muvazzaf», ve bir de mahsûl üzerine «harâc-ı mukaseme» vermeleri şart olarak kabul edilmiştir. Bu kısım da birinci kısım gibi bütün mülkiyet hakları ile sahiplerine ait olup onlardan yalnız vergilerinin ağırlığı ile tefrik olunurdu. Üçüncü kısım «Arz-ı Memleket» denilen arâzî-i emîriyye (mîrî arazî) dir ki, devlet bunların tasarruf hakkını kendisi muhafaza ederek, muharebe zamanlarında askerî hizmet ifâsı şartıyla varidatını kaydıhayat şartıyla terkey-ler; bunlarda zirâat yapan tebea, yâhud köylüler (reâyâ) asıl mutasarrıfı olan timâr ve zeamet sahiplerine tapu bedeli olmak üzere «resm-i çift» ve «resm-i dönüm» tâbir olunan emlâk vergisi ve bir de «Öşr» (uşr; öşür) tediye ederlerdi. Bu öşür, ekseriya hâsılatın onda birini geçer ve dokuzda, sekizde birine ve bazen daha fazlasına varırdı.

Mısır'da hükümete ait arazî için ittihaz olunan usûl-i ilzam, memleketin şâir cihetleri için tafsil ettiğimiz usûlden ayrılır. Fakat bu fark, tasarrufun esâsından ziyâde, vergilerin intifası sûretindedir. Kur'ân hükümleri mucibince arazî Cenâb-ı Hakk'a âid olup⁴⁸³ istediğine ihsan buyurur; binâenaleyh esasen Cenâb-ı Hakk'a râci olan arazî yeryüzünde onun gölgesi olan «imam» a (hükümdara) âiddir. Lâkin bir mülkün fethinden sonra imâm kendi hakkını öşür vermek şartıyla müslümanlara veyâhûd arazî üzerine bir vergi, mahsûl üzerine de ayrı bir vergi vermek şartıyla gayrî müslimlere verir: Bu veçhile yeni mutasarrıflar bu mallar üzerinde -satmak, taksim etmek, yâhûd evkafa tahsis eylemek ihtiyariyle- babadan oğula intikal eden bir tasarruf hakkına sâhib olurlar. Hükümdar dahî ailesinden intikal eden emvali ve «hâss» tâbir olunan kendisine tahsis edilmiş toprak üzerinde bu türlü hukuka mâlik olduğu halde, bunların hâsılatını ekseriya maaş olmak üzere büyük me'mûrlara tah-sîs eder. Askerî hizmetlere

⁴⁸³ Hammer'in burada kastettiği ayette geçen «mülk» tabiri, yanlış olarak carâzlı, «toprak» manasına alınmakta ve bu yanlışlık bugünlerde kaleme alınan birçok ilmi ve fikri eserlerde de maalesef bu manisiyle değerlendirilmektedir. Halbuki burada geçen mülk tâbiri, «Adalet mülkün temelidir» sözünde veya «Mülkün temeli adalettir» hadla-t şerifinde daha açık bir şekilde görüleceği üzere, «hakimiyet hakkına» dair esaslı bir tabir olup, Allah'ın hükümrانlığını ifâde eden, veya «devlet denilen siyâsi kudretin temelini adalet» olduğunu ifâde eden oldukça geniş ve esaslı bir kavramdır. Böyle bir kavramı sâdece toprağa mUnhasırmişçasına ele almak Türk devlet felsefesinin yanlış anlaşılmasına yolaçan vahim bir hatâdır. Hazırlayan.

mükâfat olmak üzere timâr ve zeamet şeklinde verilen arazî bu menfaatlerden istifade edemez. Onların mutasarrıfları arazî üzerinde hududsuz bir tasarrufa mâlik olmayıp, başkasına satamazlar, taksim edemezler, evkafa tahsis edemezler. Hakikat-i halde arazî timâr ve zeamet sahiplerinin erkek evlâdına kalır; şu kadar ki, bunları temellük eden yalnız hükümet olduğundan, her timâr ve zeamet sahibinin vefatında evlâdı hükümdar tarafından bir berât almak lâzım gelir. Mısır'da ise Anadolu ve Rumeli'de timâr ve zeamet tâbiri, yâni askerî hizmetlere mukabil tefviz olunan araziye «iltizâm» adı verilir. Ancak timâr ve zeamet sâhibleriyle Mısır mültezimleri arasında büyük bir fark. vardır: Mültezimler, timâr ve zeamet sahiplerinin vazîfeleriyle mükellef olmadıkları gibi, onların menfaatlerine de sahip değildirler. Çünkü kayd-ı hayatla araziye mutasarrıf olan timâr ve zeamet sahipleri, hükümete hiçbir vergi vermeyerek kendi köylüsünden, yâhud reayasından muhtelif varidat aldığı halde, Mısır mültezimleri hükümete bir bedel-i iltizâm te'diye ederler, ve mahsûllerinin fazlasını köylü ile paylaşırlar. Bundan dolayıdır ki, Avrupa ve Asya'daki Osmanlı eyâletlerinde arazî mutasarrıfları, yâni «zaîm»ler ve «timârlı»lar ile köylüler, «Mısır mültezimleri» ile köylülerinden (Fellâhlar) daha fazla istifâde ederler.⁴⁸⁴ Fetihten sonra I. Selîm Mısır'da bu iltizam usûlünü

⁴⁸⁴ «Osmanlı Devletinin Teşkilât ve İdare Usûlü», c. 1, 1; ve «Le-vayih ve Edebiyat Akademisi Muhtıralarının 8. cildinde, s. 60'da Silvestr Dö Sasi'nin «Mısır'da Hukuk-ı Tasarrufiyyenin Tahavvûlâtı Suretleri Hakkında Üçüncü ve Son Lâyiha» ile mukayese. Rotgun (?) el yazılarında (nu: 10, s. 209) şu isimli bii' eser vardır: «Mısır, Arabistan, Kizildeniz ile Cebel-i Sinâ'da Seyahat Etmiş olan Venedik Asilzadesi Senyör Felip Pigafetta'nın Seyahatnamesi»; bunda şu garîb fıkra görülür: «Mısır kıt'ası dâhilinde bir karış yere mâlik kimse yoktur; bilumum arazî Osmanlı (yâni Osmanlı hükümeti) malı olup bir mîkdâr akçe ve bir mîkdâr buğday (nakd ve ayn) mukabilinde icar olunur. Nitekim Feyyûm mîntkasından -ki Tevrat'ta Goşen ismiyle zikredilmiştir- Pâdişâh onbin ribcb (ihtimâi ki erdeb) zahire ve kırkbin sultaniye (altın sikke) alır, ve şâir taraflarda dahî bu usûl uygulanır. Müstecirlere kâşif adı verilir.» Aşağıdaki fıkra, o zamanın Mısır sikkesinin kıymeti hakkında tafsilât veriyor: «Sultanino (sultaniye sikkesi) Ve-nedik'in zegeni dukası kıymetindedir; bir sultanino 41 maiedi-niye ve maiedini bir groseye (guruşa) ve bir grose 4 suldoya eşittir. Bir kise dahî 261 sultaniye kıymetindedir.» Pigafetta; Kaahire su kemerinden bahsettiği sırada diyor ki: «Kamsuna Gauri (Kansu Gavri) nâmiyia müsemmâ olup Sultpan Selîm tarafından idâm olunan Mısır Sultânı, NU sularım Kale'ye getirmek için taştan güzel ve yüksek kemer yaptırmıştır. Bu kemer, Kale'den Nîl nehrine kadar en kısa hattı tâkîb etmektedir, ve takriben üç nîl uzunluğundadır.» Nihayet, gûyâ Ebû'l-Hever (Sfenks) («Korkunun Babası») üzerinde kazılı şu mısraları:

'Râh-ı zâke'z-zemân ve'n-nâs

Vicâ'u hazâ'z-zemân bizâs

Küllü min âş yenkesir-i. râs (Re'se)'

yazar, ve şöyle tercüme eder:

Passo quel tempo et qulla gente,

E venuto questo tempo con la seure,

E ognuno ehe dice il vero, gli vien rotto il capo.

(O zaman ve o adamlar geçti, bu zaman sununla geldi; dünyâda yaşayanın mutlaka başı kırılır. (Çünkü Ebû'l-Hevl'in (Sfenks) başı kesiktir). (Bu mısralar uydurulmuş şeylerdir. Mütercim)1.

kurulmuş buldu; bahis konusu usûl Bahrî Memlûkleri hükümdarlarından Nasır bin Kalavun tarafından vaz' olunmuş, ancak onun vefatından sonra mer'iyetten düşmüştü. Konulan esas iktizâsmca arazî ancak askere verilecek iken, kasabalar ahâlîsine, san'at erbabının eline geçmiş, yâhud hayır müesseselerine tahsis edilerek vakıf hâlini almış, veya hükümetten muhassesâtı olanların menfaatlerine olmak üzere, bir nevi rehin suretine girmişti.⁴⁸⁵

Osmanlılar'm fethinden takriben kırk sene önce, Sultan Kaytbay bir irâde-nâmesiyle bu sû-i istimâlâtı ortadan kaldırmağa çalıştı; lâkin sondan bir evvelki Memlûk Sultânı Kansu Gurî (Gavri) zamanında yine eski hâline döndü ve ilk Osmanlı vâlisî Hayrbay zamanında ise ifrat dereceye vardı. Mısır Vâlisî Hâin Ahmed Paşa'nın isyâm, daha saltanatının başlangıcında Sultân Süleyman'ın nazar-ı dikkatini bu vilâyet üzerine çekti. Ahmed Paşa'nın isyanı bastırılınca Pâdişâh, vezîr-i âzam İbrahim Paşa'yı memleketin usûlünü tanzime nezâret etmek üzere Mısır'a gönderdi.

Lâkin Mısır'ın asıl kanûn-nâmesi İbrahim Paşa'nın seyahati zamanında yapılmış olmayıp Hind denizlerinde kapdânlık eden ve sonraları sadrâzam olan Hadım Süleyman Paşa'nın idaresi sırasında tanzim edilmiştir.⁴⁸⁶ Bu kanunnâme, «kâşif» tâbir olunan Memlûk zabitlerinin, şehirler ve köyler meşâyîhinin, mâliye ve eyâlet merkezi müfettişlerinin, Mısır vâlisî olan paşanın, mültezim ve kâtiblerin, anbar me'mûr ve müfettişlerinin, messâhlar (arazî ölçümünü yapan şahıslar) ve köylülerin haklarını ve vazifelerini tâyin eder. Hayır müesseselerine, gümrüğe, darbhâneye, de şâmindir. Birçok maddelerinde -bozulmaması bilhassa nazar-ı dikkatte bulundurulana- Kaytbay'ın koyduğu nizamlar esas kabul edilmiştir. Bütün eski vergi defterleri, bir yangında yanmış olduğundan bu kanunnâmenin konulması ve yeniden yazılması işi müsta'ce-liyet kazanmıştı.

Osmanlılar'm Mısır'daki muvazzaf askeri yedi sınıfa taksim olundu: Yeniçeriler, Azablar, Çavuşlar, Müteferrikalar, Cebeciler, Tüfenkçiler, Gönülüler.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Encümen-i D&niş (Institut) Muhtıralarının 7. cildinde Silvestre de Caucy (S. Dö SasD'nln üçüncü muhtırasına müracaat.

⁴⁸⁶ Bu kanun-nâme 939 (1532) tarihli dir.

⁴⁸⁷ Dijon (c. 1, s. 86), bu yerli askerin isimlerini anlaşılamıyacak surette bozar, ve Ebüssuûd Sultân Süleyman hakkında mersiye yazmaktan imtina etti diyerek, hatâ eder. Mersiye «el-Minhu't-Rahmâniyye»de tamamen alınmıştır. Dijon'un. Mısır'daki Osmanlı valileri hakkındaki hatâlarını tashih etmek kolaydır. Hacı Kalfa Takvîmii't-Tevârîh'inde (s. 219), onları şu tertiple yazar: Husrev Paşa, azl, 26 Cumâdel-uhârâ 943; Hadım Süleyman Paşa (ikinci defa) azl, 10 Muharrem 945; Dâ-vûd Paşa, fevt (Öl.) 13 Rebî'ül-evvel 956 cuma gecesi;

Zeamet ve timâr sahipleriyle mültezimlere âit olan bu kanunî hususlara, zaîmlere, timârlara vergi ve âidât ve te'diye eden müslim ve gayrimüslim reayaya, başka bir tâbirle tebeaya âit olan kanunları eklemek münâsib olur. I. Süleyman tarafından konulan ve I. Ahmed tarafından te'yîd ve ikmâl edilen «Kanun-ı Reâyâ», tebeanın timâr ve zeamet sahiplerine te'diye edecekleri vergiyi şu şekilde tâyin eder: Emlâk vergisi (resm-i çift, resm-i dönüm); müteehhil olmayanların vergisi (resm-i mü-cerred); teehhül vergisi (resm-i arûs); koyun vergisi (resm-i ağnam); otlak vergisi (resm-i otlak); kışlak vergisi (resm-i kışlak); arı vergisi (resm-i kovan); değirmen vergisi (resm-i değirmen); içecek tütün ve baharat vergisi (resm-i dühân); esîr vergisi (resm-i esîrân); resm-i kaza (şer'î davft-lardan alınan vergi).⁴⁸⁸

Vergiler

İslâm memleketlerinde bütün vergiler iki kısma ayrılmıştır:

1- Hukuk ve rüsûm-ı şer'iyye ki, Kur'ân ve İslâmın temel hükümleriyle vaz* olunmuştur;

2- Tekâlif-i örfiyye ki, ancak idarî kanunlarla te'sîs ve bundan dolayı da «tekâlif-i dîvâniyye» tesmiye edilmiştir.

Kür*ân ve İslâm'ın temel hükümleri veyâhud kanunla tâyin edilmemiş olan vergiler «evânî» arapça kelimesiyle ifâde olunur ki, mânâsım muhafaza ederek Doğu'dan Batı'ya «avaries» şeklinde geçmiştir. Rüsûm-ı şer'iyye: Gayrimüslimlerden nüfûs başına alman vergi (cizye ve harâc); öşür (üşr); arazî vergisi (harâc-ı muvazzaf); mahsulât vergisi (harâc-ı muvazzaf)'dir. Hepsine birden «harâc» denilir. Rüsûm-ı dîvâniyye şunlardır: Avânz-ı dîvâniyye, masdariyye, reftiyye, bâc, derbendiyye, kasâbiyye, bağ, kapan, muvâzene, tamga (damga), huçldâmiyye, yasak koli, mübâ-giriyye, dellâliyye.

Rüsûm, biri şahıslardan, diğeri eşyadan alınmak üzere ikiye ayrılır: Birincisi gayri müteehhiller vergisiyle miktarı zevcenin kız ve dul olmasıyla değişen teehhül vergisi (resm-i arûs)'dir; ikincisi rüsûm kaza ile baharâtdan alınan vergilerdir. Cezây-ı nakdîler (cerime) zabita nizâmlarına aykırı ağır ve

Semîz Alî Paşa, azl. Muharrem 961 başı; Dukakın Mehmed Paşa, azl. 21 Reb'ü'l-âhir 963; İskender Paşa, Azl, Reebe 966 başı, Hadım AH Paşa, öl. Zilhicce 967; Lala Şahin Mustafa Paşa, azl, 11 Cumâde'1-uhrâ 971; Sofu Alî Paşa, slh. Ramazan 973. (Aslından alınmış ve Hammer'de olmayan azil ve vefat târihlerim mütercim ilâve etmiştir.)

⁴⁸⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/515-517.

hafif cürümler için konulmuştur. Bunlara bâd ü hevâ için alman cezalar mânâsına «bâd-ü-havâ» denilir. Ticarî eşyadan alınan gümrük,⁴⁸⁹ idhâlât, ihracat, mürur (transit) resimlerinden, me'kûlât ve meşrubat (yiyecek ve içecekler) üzerinden alman rûsûmden, yâni et ile şa-râbdan alınan vergilerden ibarettir. Bilhassa «resm» demlen vergiler an-bar, mîzân, tamga (damga), deñîâl resimleridir; uşak ve bekçilerden de vergi alınır; «bid'at» nâmı altında daha birçok rûsum vardır. Şer'î hükümlere dayanmayan bu vergilerin hepsi vilâyetlere göre farklılıklar gösterir ve her vilâyetin de bir kanunnâri-i mahsûsu vardır. Defterdar Eğri Abdî-oğlu Mehmed Efendi, ilk olarak II. Selîm saltanatında bunları bir mecelleye cem' etmiştir. I. Ahmed saltanatında da defterdar Aynî Efendi tarafından tekrar tertîb edilmiştir. Bunların hükmünce meselâ Suriye'de arazî, Anadolu ve Rumeli'de olduğu gibi dönüm üzerine vergiye tâbi olmayıp bir çift öküzün sabahtan öğlene kadar sürebileceği yerin alanına «fedan», yâhud bir havuzdan bir menfez vâsıtasıyla akacak suyun 24 saat zarfında ihata edeceği arazînin miktarına göre tâyin edilir. îlzâm olunan bir arazî parçasının mahsûlü gerek nakden, gerek aynî olarak te'diye olunsun «öşr» (uşr) diye adlandırılır. Zeytinlikler, sahiplerinin müslim ve gayrimüslim oluşlarına göre iki kısma ayrılmıştır; bu taksim şekli vergileri bakımından ihtilâfı da beraberinde getirir, iskelelerde bu söylediğimiz vergilerden başka eşyâyı varide resmi, berât resmi, mübadele resmi, eşhâs-ı mevcûde resmi, uşak vesâir hademe resmi, tanzifat resmi, tevziattan, yortulardan, hil'atlerden vesâireden alınan rûsum gibi vergiler vardır. Pirinç tarlalarının sulanması, hayvanların otladığı yaylalar, mer'âlar, çayırlar mahsûlü üzerine de vergiler konulmuştur. Köyler, angaryalara, orduların geçişi sırasında aynî olarak eşya vermeğe, harb vergileri vermeğe mecburdur.⁴⁸⁹

Mülki Düzenlemeler

Sultân Süleyman yeniçeriler, Anadolu ve Rumeli timar ve zeametleri, Mısır iltizamları ile müslüman ve gayrimüslim tebea hakkındaki kanunlarda yapılan değişikliklerle iktifa etmeyip cem'an yüzelli sancağı içine alan 21 vilâyet olmak üzere Osmanlı memleketlerinin mülkî taksimatına yeni bir düzen verdi.⁴⁹⁰ Sefer rûz-nâmeleri «âyîn» ve «teşrifat kanun-nâmeleri»nce

⁴⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/517-519.

⁴⁹⁰ 1) Rumeli, 2) Cezâir-i Bahr-i Sefid, 3) Cezâir, 4) Tarablus-i Garb, 5) Budin, 6) Tamişvar, 7) Anadolu, 8)

de bâzı ta'dilâtta bulunulduğunu bildirir.⁴⁹¹

Asayişle İlgili Nizamlar Ve Ceza Kanunları

Zabita nizâm-nâmelerince ve kanun-nâmenin ceza kanunlarından bahsedilen ve Osmanlı memleketlerinde ceza muhakemeleri usûlünün esasını teşkil eden 5 maddesince ta'dilât icrasına bilhassa ihtimam edildi. Şen'i fiillere müteallik olan birinci maddesi, bu cürümde bulunanları servetlerinin derecesine göre 1000 akçeden 30 akçeye kadar para cezası ile cezalandırır. Bir delikanlının, yâhud bir genç kızın kaldırılması erkekliğinin mahvı cezasını gerektirir. Bir başkasının zevcesini, yâhud kerîmesini gözetleyen, veyâhud öpen şiddetli bir şekilde azarlandığı gibi her söz ve her buse için bir akçe para cezası verir; eğer kadın esir ise bu para cezasının yansı alınır. Yalnız itham etmek ve dâva açmak iddiayı isbâta kifayet etmeyip, eğer hakkında suç isnadında bulunulan kimse ma'sû-miyetine yemin ederse (yâni müddeînin beyyineden izhâr-ı aczine mukabil yemîn ederse) müşteki azarlanır ve bir akçe para cezası verir. Oğlunun câriyesiyle yatan baba para cezasına mahkûm olmaz. Yüzkızcı hayvânî fiillerde bulunanlar şiddetle azarlanmakla beraber, her defası için bir akçe para cezası verir. İkinci madde şetm (sövme), darb, sakal yolma, tokat vurma, başta hafif yara açma için konulmuş olan cezalardan ve para cezalarından bahseder. Dış kırmak ve göz çıkarmak kısas'ı (yâni mücrimin dışının kırılması ve gözünün çıkarılmasını) gerektirir; lâkin şikâyetçi olanın muvafakatiyle mücrim bu cezaya bedel zengin ise 200, fakir ise 30 akçe verir. Eğer davacı esîr ise, efendisi için alınacak olan akçe yansına tenzil olunur. Muhadderât sınıfından (kapalı, örtülü, müslüman kadınlar) birbirleriyle döğüşükleri takdirde kadı kendilerini azarlayıp tehdîd etmekle beraber 20 akçe para cezası alır. Muhadderât-tan olmayan kadınlar için bu fiil her darbe için 2 akçe para cezasını ve yâlnız azarlanmayı gerektirir. Üçüncü madde, şarab içmek, hırsızlık etmek, yağmagerlik ve haydudluk yapmak fiillerine dâir cezaları içine alır. Her kadeh şarab için müttehim bir akçe cezây-ı nakdî verir; tavuk ve emsalinin çalınması da o kadar cezayı gerektirir. Lâkin at,

Karaman, 9) Rûm yâhud Sivas ve Amasya, 10) Zülkadiriyye (Mar'aş) İl Trabzon, 12) Diyâr-ı Bekr, 13) Van, 14) Haleb, 15) Şâm, 16) Mısır, 17) Mekke ve Medine (Avrupalılar Taşlık Arabistan derler), 18) Yemen ve Aden (Mes'ûd Arabistan), 19) Bağdâd, 20) Musul, 21) Basra, «Osmanlı Devletinin Teşkilât ve İdare Usûlü», c. 2, s. 437-457'ye bakınız.

⁴⁹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/519.

katır, eşek, manda çalanın eli kesilir veyâhud buna bedel 200 akçe verir. Aynı evde oturan yakın akraba birbirinden eşya çaldıkları takdirde yalnız azarlanma ile iktifa edilir. Hiddet esnasında bir müslümanın sarığını başından çıkaran bir akçe para cezasına mahkûm olmakla beraber azar işitir. Esir aşî-ran, dükkânlara kapı gibi şeyleri kırarak giren, birkaç defa âdî hırsızlıkla mahkûm olan hırsızlar asılır. Buna benzer hırsızlık bir karyenin civarında yapılmış ise, ahâlîsi tutuklanmak suretiyle umûmen mes'ûl olup, çalınan malı tazmin etmeleri lâzım gelir. Bir timâr ve zeamet sahibi hırsızlık fiilinde bulunursa derhâl tevkif olunursa da, cezalandırılmadan önce bâb-ı devlete malûmat verilmelidir. Yalancı şâhidler, sahtekârlar, kalpazanlar elleri kesilmeğe mahkûm olurlar. Günde beş vakit namazdan ikisinin ve orucun terki bir akçe para cezası ile cezalandırılır. İftira ile, dedikodu ile ailelere zarar verenler büyük bir tazminat vermekle ceza görürler. Paralarını yüzde 12'den ziyâde faizle borç verenler hakkında dahî muhtelif cezalar konulmuştur. Dördüncü bâb pazarlara dâir nizâmları içine alır ve beşincisi ticâret ve san'at erbabına (esnafa) aittir. Dördüncü bâbda Osmanlıların zabıta müteallik âdetlerinin şâyân-ı dikkat bir husûsî misâli olmak üzere yük hayvanları sahiplerine, bunlar hakkında ezâ gösterilmemesi tavsiye edilmiştir. Beşinci bâb nisbeten daha ehemiyetsiz diğer maddeleri içine alır: Ezcümle fırıncıların, yapacakları çöreklerle mütenâsib miktarda yağ ve un koymalarını, aşçıların bakır kaplarının kalaylanmış olmasına dâima dikkat etmelerini âmir maddeleri hâ-vîdir. Helvanın fiatı bal ve badem fiâtma göre konulmuştur. Kuru üzüm ve kuru yemiş satanlar % 10 ticâretle iktifa etmelidirler/Muhtelif nevide ayakkablannın, çizmelerin, terliklerin; eyerlerin, gemlerin ve diğer hayvan takımlarının fiâtı daimî bir tarifeye rabt edilmiştir. Duvarcı amelesinin, dülgerlerin, marangozların ücreti günde 10 akçe olarak tâyin olunmuş, ve bundan başka kendilerine yiyecek verilmesi de gösterilmiştir. odunun fiatı uzunluğuna göre kesilmiş, ve uzunluk da eşek, katır, deve arkasında götürüldüğüne nazaran nakil tarzı itibariyle tâyin kılınmıştır. Hamam sahiplerinin hamamlarını münâsîp tarzda ısıtmaları ve usta dellâk ve berber bulundurmaları ve muhtelif hamam levazımını istenen şekilde hazır bulundurmaları şart ittihaz edilmiştir. Özel havlu bulundurmaları, Hristiyanlara verilecek havlulara işaret konulması, «Müslümanlarla «Gâvur» lar için aynı berber takımı ve ustura kullanılmamasının berberlerine tenbîh edilmesi emr olunmuştur.

Dilencilerin pazar kurulduğu günler camilerden başka yerlerde dilen-

melerine müsâade edilmiş, cüzamlüarın sokaklara çıkmaları men edilmiştir.

Şehir kadısı ve pazar-başı tarafından vaz' olunmamış bir tarifeye müstenid olmadıkça hiçbir şey satılamaz.

Sultân Süleyman tarafından konulan bu cezalardan görülür ki, ahlâka ve polis nizamlarına dâir olan kanunların halkı memnun etmesi lâzım gelirdi. Zîrâ sonuncu maddeler yiyecek ve giyecek gibi zarurî ihtiyaçların kaliteli ve fiatlarının mutedil olmasını sağladığı gibi, ilk maddeler şehvanî cürümlere karşı o kadar az şiddetlidir ki, bunları önleyici değil, bilâkis teşvik edicidir.⁴⁹² Süleymânın mecellesi bu cihetten tenkîd-den azade değilse de, İslâm şerîati mucibince sirkat (hırsızlık) ve zinâ'ya karşı konulmuş olan «kat'ı yed» (elin kesilmesi) ve «recm» (taşla Öldürme) cezalarının nâdir haller için uygulanır olmasından dolayı⁴⁹³ insâ-niyetperverlerin ve devlet ricalinin takdirine lâyıktır. Bu insaniyet te-lâkkîsi ve müsamahakârlık, İslâm şerîatinde altın ve gümüş kaplar kullanılması hakkındaki şiddetli memnûiyetin hafifletilmesinde dahî görülür. Hattâ bir gün Acem elçilerine verilen bir ziyafette yemekler için altın ve gümüş kaplar kullandırmış olmasından dolayı ulemâ ve halk tarafından büyük bir hoşnudsuzluk gösterilmiştir. Bu sefahatin o zamandan beri emsali görülmediği gibi, şimdi dahî sarayın evanîsi yeşil renkte Çin fağfûrsindendir.⁴⁹⁴

Kahve Ve Kahvehaneler

Sultân Süleyman, Osmanlı ülkelerine yeni girmiş olan kahvenin id-hâlini men etmemiştir. Halbuki Peygamberin buna müsâade edeceği pek meşkûk idi.⁴⁹⁵ Şarabın alenen satılmasını da saltanatının son günlerine doğru men etmiş olduğuna göre, o zamana kadar buna da müsâid bulunmuş olduğu zannolunur. Gençliğinde mahremi olan Rum'dan dönme İbrâhîm ile birlikte olduğu sıralarda şarab hakkında o kadar şiddetli bulunmuyordu. Lâkin nikrîs ağırları ve ihtiyarlık maluliyetleri bundan iç-tinâb

⁴⁹² Bu kanunların aslı üzerinde derîn tedkîkler yapılmadıkça kat'î birşey söylenemezse de, kanunî hükümlerin şer'î hükümleri ib-tâl etmesi mümkün olmadığı cihetle, tâyin olunan kanunî cezaların şer'î hükümlerden başka olması lâzım gelir; binâenaleyh bu cezalarda herhangi bir hafiflik düşünülmesi yersizdir.

⁴⁹³ Bu cezaların İcra olunabilmesi zâten tsİftm şerîatinde nâdir hallere mahsûs olduğuna -ureulanmalarındaki rtâdrlıktan dahi- anlaşılır. Mütercim.

⁴⁹⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/519-521.

⁴⁹⁵ Bu, müverrihin kendi zanıdır. Mütercim.

etmesini bir zaruret hâline getirdiği zaman, bütün halkı da ondan men etmek istemiştir. O vakitler Şah Tahmasb'a yazdığı bir mektup⁴⁹⁶ îslâmî takvaya muvafık olan bu hareketini övünme mes'elesi addettiğini gösterir. Çünkü bütün memleketlerinde şarab içilmesini yasakladığını Tahmasb'a bildirmekle beraber (Hazret-i) Peyganiber'in «ümmü'l-habâis» dediği bu içkiyi zemm ve takbih eder. Hafız güzel bir gazelinde:

«Bu ümmü'l-habâis bize güzel kızları Öpmekten daha ziyâde tatlıdır.» diyor. Peygamberin sözlerine doğrudan doğruya muhalif olan bu söz gösterir ki, hafız pek sâf bir mutasavvıf değildi.⁴⁹⁷ Hattâ bundan dolayıdır ki, bâzı takva sahipleri şarab ile beraber onu bu kadar tantanalı bir surette medh eden Dîvân'ı da yasaklamanın münâsip olup olmayacağını müftiden suâl ettiler. Müftî Ebussuûd ilmi derecesinde ihtiyat sahibi olduğu için, tabiatıyla şarâbın memnûiyeti hakkında fetva vermekle tereddüd etmemiş olmakla beraber, bu suâle mutedil bir cevap verdi: Hâfız'm gürlерinden bâzıları bâzı kişilerin duygu ve düşüncelerine mugayir olabilirse de, esasen müsâid surette tefsir ve ona hükmedilmesi lâzım geleceğini beyân ediyordu. Ebussuûd, birincisi 1554 (961) senesinde -Şems adını taşıyan ve payitahtta üç sene kaldıktan sonra beşbin altın kazançla doğum yerine dönen- bir Halebli'nin açtığı kahvehaneler aleyhinde fetva vermekten de imtina etmişti. Arab şeyhi ŞâzeJî'nin -develeri kahve ağacı yaprakları yedikten sonra daha sağlam bir hâle geldiğine dikkat etmek suretiyle- kahve tânelerindeki özellikleri keşf etmiş olmasından beri takriben üç sene geçmişti. Diğer bir rivayete göre kahveyi, onun halîfelerinden Ömer nâmında bir zât Zebîd yakınlarında Usâk Dağı'nda sürgünde bulunduğu sırada keşf etmiştir. Mısır'ın fethine ve Mekke'ye birçok hacı kervanları gitmesine rağmen kahvenin kullanılması o zamana kadar Arabistan'a, Mısır'a, Suriye'ye münhasır kalmıştı; İstanbul'da yalnız şöhreti ve hacıların bu husustaki rivayetleri biliniyordu. Ancak bu sıralarda payitahtta da kullanılması yaygınlık kazanarak her tarafta kahvehaneler açıldı. Her

⁴⁹⁶ Bu mektup Rta-nâme-ft Süleyman'ın zeylinde en sonra ve 64. numaradadır. Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih, 967 (1560).

⁴⁹⁷ Hafız bu beytinin yaygın olan şu hikâyeye dayandığı rivayet olunur: Bir akşam üstü Şîrâz sokaklarında yolunu kaybetmiş olan bir güzel kız -ertesi gün hânes'ne ulaştırılmak üzere- o gece salâh-ı hâl ile ma'rûf bir sūfînin hanesine emânet edilmiş; bu sūfî şarâb'ı dâima «ümmü'l-habâis» nâmıyla yâd edermiş. Sūfî kızın gül yanaklarını nasılsa görerek gece kız uyurken bir buse almaktan kendisini men edememiş. Bu vak'a şehirde şüyu bulmuş. Hafız bu hikâyeyi telmih eylemiş. Kabulü müşkil olan şu hikâye bir yana, bu bâbdaki hadîs-i şerîfin usulen sıhhati hâlinde dahi Hâfız'm ona muhalefet kasd etmiş olduğuna hüküm edilmesi ve «sūfî»den maksadın kim olduğunun tâyini mümkün değildir. Mütercim.

sınıftan bir takım zarif kişiler, özellikle mütehay-yîrâne bir hayata vücudlarını vakfetmiş dervişler ve işsizler bu yeni içkinin sefasından hisselerini almak için kahvehanelerde toplanır oldu.⁴⁹⁸ Şarâbın adlarından biri olan ve iştihâyı keser mânâsına gelen «kahve»⁴⁹⁹ arapça ismiyle adlandırıldı.⁵⁰⁰ Arab şâiri kahveyi uykuya, şehvete düşman bir zenciye benzetmiştir. Osmanlûar'da kahvehanelere «mekteb-i irfan» denilmiştir.

Buraya kadar attettiğimiz nazarlar, Süleyman'ın dîvânî, mâliye, ule-mâ kadrosunu, orduyu, vergi usûlünü, timâr, zeamet ve iltizâm usûlünü, vilâyetlerin tahrîrini; teşrifat, hukuk ve ceza kanunlarını ıslâh etmekle «Kanunî» unvanını kazandığı istihkakı bize göstermiştir. Bundan sonra da evvelâ siyâset usûlünün, -kanunlarının o kadar mübalağa olunan hükmüne rağmen- sonraları gittikçe yayılan bir takım hatalarının nasıl doğduğunu ve devletin kemâl-i saadeti hâlinde nasıl olup da gelecekteki çöküntüsünün tohumlarını saçmış olduğunu tedkîk etmemiz kalır. İkinci derecede dahî, kusurlarına ve zaafına rağmen -bütün Avrupa müverrihlerinin vermekte oldukları- «Büyük» unvanına ne sebepten liyâkat kazanmış olduğunu îzâh etmemiz gerekir.⁵⁰¹

Kanûnî'nin «Büyük»Lüğü Ve Şahsiyeti

Osmanlı Devleti'nin çökme sebepleri Garb tarihçileri tarafından ek-seriya hakikati üzere gösterilmiştir. Ancak onların hiçbirisi bu mes'eleyi IV. Murad muasırlarından Koçi Beğ kadar hakimane, ve onun kadar vâ-kıfâne bir surette beyân edememiştir. İbni Haldun'un Mukaddime-i Târi-hiyyesi onun için «Arab Monteskiyösü» unvanına selâhiyet verdiği gibi, Koçi Beğ'in Osmanlı Devleti'nin çöküntü sebepleri hakkındaki eseri de bunun için «Türk Monteskiyösü» unvanına istihkak kazandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin inhitat (çöküş) sebeplerini araştırmakla uğraşan İngiliz, Fransız, İtalyan,

⁴⁹⁸ İstanbul'un fethinden sonra halkın kahvehanelere benzer yerlerde top-alnarak «ayran» içtiklerinden eski bir Garb yazısından tercüme edilmiş bir risalede bahsedildiği görülmüştür. Mütercim.

⁴⁹⁹ «Sehve vezinde badeye diyor (Sürbül-kalîve, eyyül'-hamr). Şarab İçenin yemekten istinası kesildiği bu isim konuldu ve hâlâ âdet haline ge len «kahve» adı verilmesi ehl-i keyf isimlendirilmealdır... ve rayiha manasındadır: (Lehu kahve-i tayylbe, ey râyihâ) > Tare&me-İ Kaamns, Asım. Sonraki manasından alınmış olması da hatıra gelir. Mütercim.

⁵⁰⁰ Cihân-nümâ'da (s. 534-536), kahve hakkında Hezârfenn Hüseyin Efendi'den naklen dikkate değer ma'lûmât vardır. Kahve'nin keşfi Muha'da «gıcık» illetine uğramış bazı kimselerin Evsâb (Usâb) Dağı'nda Şeyh Ömer'i ziyarete gelerek, zarurî olarak geçimlerini kahve ile sağlamaları üzerine o illetten kurtulmaları suretiyle vuku bulduğu zikredilen tafsilât cümlesindendir. Arab şâiri tarafından kahvenin Zencî'ye teşbihi fıkrasının doğrusu, galiba bir Acem şâirinin «siyeh-çerde»ye benzetmesinden ibaret olacaktır.

⁵⁰¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/521-523.

Alman muharrirleri, Türkler'in siyâset ve idare usûllerine derinlemesine ve tamâmiyle nüfuz edecek bir mevkide bulunmadıkları gibi, vâki incelemelerine ancak Sultân Süleyman'ın halefleri zamanından itibaren başlamış oldukları halde, Koçı Beğ tedkîkatında bu pâdişâhın saltanatından itibaren başlamış ve ondan naklen aşağıda beyân edeceğimiz veçhile daha o zamandan şu beş çözüme sebebini göstermiştir.⁵⁰²

İmparatorluğun Çöküşünü Hazırlayan İlk Sebepler

Sultân Süleyman, saltanatının bidayetlerinde dîvânda muntazaman hazır bulunduktan sonra seleflerinin gösterdikleri misâle aykırı olarak kafes arkasından bakmakla iktifa eder oldu. Dîvân sarayda haftada dört defa toplanmakta devam etti. Lâkin bu zamandan itibaren -Kaabız'ın ilhadından dolayı tahaddüs eden dînî mes'ele gibi fevkalâde işlerden başka ahvâlde, yâhud bir harb tasavvuruna ve harb tedârikine dâir akdedilen ayak dîvânlarından mâadasında- yürütülen müzâkerelerden bizzat hissedar olmadı. Süleyman şu suretle kendisini meclisten çekmek ve ve-zîr-i âzamına vekâlet ettirmekle şevket-i şahanesini hazarlarda daha geniş ve heybetli göstermek istemiş idi. Hükümdarın saltanatla ilgili işlerini doğrudan doğruya düzeltmesine müsâid olmayan ve hattâ mukaddes bir te'sîr ile kuşatmak için onu halkın nazarlarından uzak tutan şu eski Asya âdetinin ihyâsı, Devlet'in mes'ûliyeti için bir felâket darbesi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde tbrâhîm Paşa'ya kadar olan sadrâzamlar bu makama ancak mülkî ve askerî bakımdan muhtelif hizmetlerde bulunduktan sonra vâsıl olurlardı. Devlet'in bidayetinde bunlar kazaskerlerden intihâb olunurlardı. Çandarlı sülâlesinden gelen vezîr-i âzamlar evvelâ kazaskerlik etmişlerdir, muahharan eyâletler valiliklerinden sadrâzam tâyinine başlanıldı. Sultân Süleyman doğancı-başısı tbrâhîm'i vezîr-i âzam tâyin ve nasb etmekle saray adamlarının hükümet mansıplarına tâyinine bir misâl gösterdi ve şu suretle -uzun hizmetlerde tekemmül etmiş- tecrübeye muhtâc olan bir meslek için, musahiplerin hud'alarına ve liyakatsizliklerine yol açmış oldu. Saltanatının sonuna doğru Kapdân Piyâle Pa-şa'nın mühim muzafferiyetine mükâfat olarak vezâret vermektense, Şehzade Selîm'in kızını nikâhlamayı tercih etti; ancak îbrâhîm Pa-şa'nın ve dâmâdî Rüstem'in vezîr-i âzamlıkta i'tibâr ve nüfuzlarını artırarak büyük bir siyâsî hatayı

⁵⁰² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/523.

işlemekten geri durmadı. Babası Selîm'in dâmâdlara sancak-beğliğinden büyük mansıb ve devletin mühim işlerine müdâhalelerine meydan vermemek hakkında meî'î tuttuğu usûlü bu şekilde ihlâl etmesiyle, devlet büyüklerinin hırsına büyük bir kapı açtı. Rüs-tem Paşa'nın sadâretinde - vefatına kadar Sultân Süleyman üzerinde kuvve-i cazibesini muhafaza eden-Rokzelan Sultân'ın (Hasekî Sultân) sayesinde umûr-ı âmme üzerinde haremın te'sîri görölmeğe başladı. O zaman Rüstem'e müsâid olan bu te'sîr vezîr-i âzamlığa kuvvet verir gibi göründüyse de, hakikatte sadrazamlık makamım hareme mahkûm etmekle, makamı zaafa düşürdü. Çünkü harem, iktidarının şu ilk eserini gördükten sonra, sonraları sadrâzamların kuvvetine bir dayanak olmakla iktifa etmeyerek, bilâkis onları devirmekte nüfuzunu kullandı ve daha sonraları devlet işlerine yalnız kadınlar değil, onların muhafızları da, hadımlar da karışır oldu.

Koçî Beğ'in gösterdiği üçüncü sebep, Rüstem Paşa'nın irtikâbı ve rüş-vet almasıdır. Valilikleri, sancak beğliklerini muayyen fiatla sattı; devlet mallarını Yahûdîler'e ve adî adamlara Uzam ederek (iltizâma vererek), bunlar da servet kazanmak için her türlü haşaratı yaptılar.

Süleyman sadrâzamı Rüstem Paşa'ya büyük varidat ihsan etmekle âkilâne tasarruf hududunu geçti ve Paşa'nın mallarını vakfetmesine, yâni ilelebed ailesinin tasarrufunda kalmak üzere başkasına nakli gayrı mümkün bir hâle getirmesine müsâade etmekle israfı son dereceye vardırıdı. Bu müsâade sonraları bu ailenin, varidatını on milyon akçeye (200.000 dukaya) çıkarmasına yol açmıştır.

Vezîr-i âzamlar da Pâdişâh'm fevkalâde israflarını taklîd ettiler. İskender Çelebî'nin îdâmı ve Rüstem Paşa'nın terekesi münâsebetiyle söylediğimiz gibi, hanelerinin tefrîşâtıyla birbirleriyle rekabet ederlerdi. Sadrâzamların debdebeleri diğer vezirlerin de onlara uymasına yol açtı. Ez-cümle Rüstem'in dâmâdı olup Siget muhasarasında dördüncü vezârette ve sonraları sadârette bulunan Ahmed Paşa gayet güzel kürklerden ibaret üç türlü libas kullanma usûlünü îcâd etti: Bunların birincisi hâne dâhilinde, ikincisi adî merasimlerde, üçüncüsü dîvân içtimâlarında giyilirdi. Ahmed Paşa'nın köleleri beşyüzden aşağı değildi. Her çiftliğinde yüz deve ve yüz katır bulundururdu. Sultân Süleyman dîvândan çekilmesiyle, dâmâdları ve diğer devlet büyükleri hakkında müsâadelerini bol bol vermesi ve israf etmesiyle, onların tantanalarına, hırslarına, irtikâbları-na göz kapamasıyla iyi müesseselerine bir takım zararlı tohumları karıştırmış ve bunlar sonraları

kötü bir surette dal budak salıvermiştir.

Lâkin Avrupa müverrihleri Sultân Süleyman'ın şehzadeleri eyâlete çıkarmak usûlünü iptal etmiş ve haremde terbiye edilmeleri usûlünü koymuş olduğunu beyân etmekle asılsız bir tenkîdde de bulunurlar. Zîrâ küçük yaşta vefat eden iki oğlundan mâada bütün şehzadeleri birer paşalık idare ederdi. Hattâ ölümünden az vakit önce, Selîm'in şehzadesi olan torunu Murad'ı Manisa valiliğine tâyin etti. Bununla beraber kanunlarından hiçbirinde şehzadelerin eyâlet valiliklerine nasbini men eder bir kayıt olmadığı gibi, ileride dahî II. Selim saltanatında Şehzade Murad'ın ve III. Murad saltanatında oğlu Mehmed'in eyâlet valiliklerinde bulunduklarını göreceğiz.⁵⁰³

Netice

Bitaraf bir müverrih, Sultân Süleyman'ın «Kanunî», «Fâtih», «Kudretli», «Muhteşem» unvanlarına ne derecelerde istihkak kazandığını tedkîk etmekle, -vezîr-i âzam İbrâhîm ve Rüstem Paşalar'ın, müftî Ebussuûd ile Kemâlpaşa-zâde'nin, nişancı ve defterdar Celâl-zâde Eğri Abdî-oğlu Mehmed'in eski kanunların tâdili, yenilerinin tanzimi, seferlerin muzafferiyetle neticelenmesi hususunda aldıkları hisse nisbetinde- saltanatı

zamanının her meslekte yetiştirdiği şan ve şöhret sahiplerinin kadrini düşürmeğe çalışması gerekmez; çünkü büyük tasavvurların icrası için mahir âletler iktizâ eder; iyi kumandanlar intihâb etmesini bilmek de büyük bir hünerdir. Ancak tarihçinin şurasını araması lâzım gelir ki, Sultân Süleyman vezirlerine lüzumundan fazla iktidar vermemiş midir? Haremin ifrat derecede bir nüfuz kazanmasına müsamaha etmemiş midir?

Lâkin Süleyman'ın hatâları, kendisinde mevcud olduğu inkâr götürmeyen büyük hasletleri bize unutturmamalıdır. Muazzam icrââtını, muhtelif eserlerini, yüksek teşebbüs fikrini, kahramanca şecaatini, İslâm'ın kaidelerine tamâmiyle riâyet etmekle beraber bu riâyetleri birçok müsamahalarla meze etmiş olmasını, o kadar ihtişam ve azametiyle beraber muhafaza ettiği disiplin fikri ve aşırı-gitmeme düşüncesini, ilimler hakkındaki münevverce muhabbetini, ilim erbabına cömertçe gösterdiği hi-mayeyi hatırlayalım. Bizzat idare ettiği 13 seferi, o kadar muharebeleri ve fetihleri nazar-ı itibâra alalım: Biri denizde, diğeri karada devletin iki mühim

⁵⁰³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/523-525.

mevkii olan Rodos ve Belgrad saltanatının başlangıcında fetholundu. 7 sene zarfında Budin ve Bağdâd ele geçirildi. Hayâtının son dakikalarında da Siget ve Gyula teslim mecbur oldu. Osmanlı sancakları Viyana ve Diu hisarları önünde parladı, devletin hududunu Şark'da Van kalesine, Garb'ta Estergon kalesine kadar götürdü. İstîlâsının dâiresini güneyde Cezayir'e, Tunus'a, Tarablus'a, Habeş hududuna kadar genişletti.

Barbaros Hayreddîn ve Turgud kumandalarıyla fetih ve tahrîblerini Cezâîr-i Bahr-i Sefîd'e (Oniki Adalar), Pulya'ya, Kalabra'ya Sicilya'ya, Korsika'ya ulaştıkları gibi, Roma'yı sarsarak Ron nehri mansablarına kadar ilerlemiş ve Marsilya'yı muhasara etmişlerdir; ikinci bir donanma ise Arabistan denizlerinde ve Acem (Basra) Körfezi'nde Dicle'den yukarı çıkarak Basra'yı zapt etmiştir.

Sultân Süleyman'ın inşaatını, Osmanlı mimarîsinin zirvesi olan Süleymânîye Câmii'yle payitaht ve vilâyetlerdeki diğer 12 camii, îmar ve tezyin olunan Justinyen kemerlerini, Mekke'de tamir olunan Hârûnû'r-Reşîd zevcesi Zübeyde su yollarını, onarılan Kudüs binasını⁵⁰⁴ payitahta zahire ulaşımını kolaylaştıran Çekmece Köprüsü'nün yapılmasını hâtıra getirelim. Mülkî ve siyâsî idarenin her şubesini kuşatan muhtelif kanunlarım da nazar-ı i'tibâra alalım.⁵⁰⁵

OTUZBEŞİNCİ KİTAP

İ. Selim'in İstanbul'a Ve Belgrad'a Gelişi.....

Yeniçerilerin İsyanı

Sulh Müzâkereleri.....

Maksimilyen'in Elçileri Pâdişâh Huzurunda.....

İran Sefîri'nin Gelişi.....

Edirne'de Yangın.....

Lehistan'la Anlaşmanın Yenilenmesi

Mora İsyanının Bastırılması

Fransa Rralfna Elçi Gönderilmesi.....

Büyük İstanbul Yangını

⁵⁰⁴ Kudüs'ün tamir edilmesi hususunda Peçevî şöyle yazar:

«Kuds-i Şerif de Sahratu'llah'ın içi ve dışı, yâ'ni ahşabı ve taşı munakkaş ve musanna' kâşî ile tezyin ve envâ'-ı nukûş ile reşk-i nigâr hâne-i cîn olduğu bir eser-i mu'teberdür ki (Sultân Süleyman'ın) safha-i hasenatlarına ser-levha-i gayr-ı mükerrer vâki' olmuştur». Otuzdördüncü Kitap'ın ilk sahifelerinde bahsedilen «Kudüs Duvarlarının Tamiri» işi de Sahratu'llah'ın tamirinden ibaret olacaktır.

⁵⁰⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/525-526.

Selimiye Camii'nin İnşası	
Don İle Volga Nehirlerini Bir Kanalla Birleştirme Teşebbüsü	
Rus Elçisi İstanbul'da	
Arabistan	
Arap Kavmi	
Arablar'ın Tarihçesi.....	
Özdemir Ve Mustafa Paşalar'ın Zeydîler Üzerine Yürüyüşü	
Özdemir Paşanın İdaresi.....	
Zeydîler'in Yemen'e Hâkîm Olması.....	
Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e Serasker Tayin Edilmesi	
Sokollunun Entrikası	
Lala Mustafa Paşa'nın Azli Ve Hapsedilmesi	
Mısır Valisi Sinan Paşa Ve Özdemiroğutnun Yemen'deki Askeri Harekâtı.....	
«- Sakın Azl Etme!».....	
Aden'in Ve Yemen Ülkesinin Fethi	

OTUZBEŞİNCİ KİTAP

II. Selim'in İstanbul'a Ve Belgrad'a Gelişi

Siget'in zabtını müteâkib Sokollu Mehmed Paşa Hasan Çavuş'u, kendisinin sır Âtibi Feridun'un -Süleyman'ın vefatını iş'âr eden- yazdığı bir mektup ile Kütahya'da vâli bulunan⁵⁰⁶ Şehzade Selim'e gönderdi. Hasan bir taraftan da giderken yolunun üzerinde Sultân Süleyman'ın Siget Kalesi'ni tamâmiyle güçlendirmedikçe oradan ayrılmayacağı söylentisini yaymağa memur idi. Bu nâmeber (mektupçu), me'mûriyetinde o kadar sür*at gösterdi ki, Siget'den ayrılışının sekizinci günü Kütahya'ya vâsıl oldu. Yeni Pâdişâh sadrâzâmın dâvetine icabette te'hîr göstermiyerek, mektubu aldığının üçüncü günü hocası Atâullah, lalası Hüseyin Paşa, kendisine mültefit davrandığı Celâl Çelebi, mîr-i âhuru Husrev Ağa refakatinde olduğu halde İstanbul'un karşısında Kadıköyü'ne vâsıl oldu⁵⁰⁷ (9 Rebî'ül-evvel 974 /

⁵⁰⁶ Almoenlno'ya göre II. Selim Karahisar sahrasında'dı: «Sn las Uanas Carahiçar (que I laman Sijan Obacı)» s. 39.

⁵⁰⁷ Sultân Süleyman'ın vefatı târihi hakkında hattâ en iyi Osmanlı müverrihlerinde görülen uyuşmazlık inanılmayacak derecedir. Bundan evvelki kitabın sonunda işaret etmiş olduğumuz gibi, Siget'in ele geçirildiği târihi doğru olarak yazan yalnız Âli'dir (22 Safer-8 Eylül); hâlbuki Peçevi Pâdişâh'ın vefatında (22) ve haftanın gününde (perşembe) aldarmıştır. Selâniki de haftanın gününde aldanarak cuma yerine cumartesi demiştir. Bununla beraber Selâniki Sultân Süleyman'ın vefatı târihini doğru olarak yazıyor (20 Sâfer, 6 Eylül). Selim'e gönderilen mektup Siget'in zabtından bir gün evvel olmak üzere 7 Eylül târihiyledir. Sekiz gün sonra mektubu Kütahya'da Şeh-zâde'ye ulaştıran Çavuş, Salâniki ve Solak-zâde'nin dediği gibi, Kütahya'ya bir cuma günü varmamıştır. Zîrâ Siget'in zabtından evvel hareket edememişti. Bununla beraber bu iki müverrihin Sultân Selim'in İstanbul'a gelişi târihi olmak üzere kaydettikleri 14 Rebî'ül-evvel (29 Eylül) târihi doğru birşey değildir. Zîrâ 14 Rebî'ül-evvel Pazartesi değil, Pazar idi. Bundan başka Selim - Venedik ve Avusturya elçileri raporlarının isbât ettikleri veçhile - 26 Eylül'de İstanbul'dan azîmet etmişti. Yukarıda, «Otuzbeşinci Kitap»la ilgili M.I. l'e bakınız.

Sigetvar'm fethi târihinden i'tibâren Sultân Süleyman'ın irti-hâli, Sultân II. Selim'in irtihâl haberi üzerine bulunduğu yerden hareketle Kütahya'ya ve oradan İstanbul'a gelişi târihlerini ted-kik edeceğiz:

I - Siget'in fethi târihini Hammer 22 Safer 974/8 Eylül 1566 gösteriyor (bk. Metin). Hâlbuki Peçevi'nin dikkatle mütâlâasından (c. 1, s. 417-419) anlaşılır ki, bahis konusu olan târih 7 Eylül'e tesadüf etmek üzere gösterilmiştir. 7 Eylül 1566 bir cu-martesi'ne rastlamaktadır. Selâniki de ı (s. 44) kalenin fethinin cumartesi sabahından başladığını bildirir. Diğer taraftan Ham-mer'in müracaat tavsiye ettiği bir el yazısının (bkz. 33. Kitap, Not: 36), «Siget'in 7 Eylül 1566'da fethine dâir», olduğunu görüyoruz. Şu halde, bu târihten şüphe etmek için bir sebep bulamadığımızdan ve 7 Eylül 1566 Cumartesi günü takvim hesabıyla 21 Safer 974/7 Eylül 1566 Cumartesi gününü kaydederiz. Bir kısmı her iki tarafın tasdik etmesine, bir kısmı doğru yapılan hesaba müstenid olan bu târihin kabulünden sonra, müverrihler-deki cüz'î ihtilâfların tenkidinde bir fayda mülâhaza etmediğimiz cihetle, bundan vazgeçtik. *

II - Vekayi vuku bulduğu târihte bizzat kaydeden Selâniki Kaanûnî Sultân Süleyman'ın irtihâli zamanını «Safer ayının yigirmi ikinci cum'a irtesi gicesi sabaha dört saat kaldukda» şeklinde sarahatle yazmakta olduğundan, diğer ifâdelere tercihan bunun esas kabul edilmesinden yanayız, Şu halde, Pâdişâh, Ham-mer'in dediği gibi kalenin fethinden iki gün evvel vefat etmiş olmayıp, irtihâli tâkib eden gün -ki cumartesidir- kaleye son hücum vucû bulmuş, kumandan Zerrini (bizim târihlerin «Ze-roncuk» dedikleri) o gün dışarı çıkıp öldürülmüş, kale o gün havaya uçurulmuştur; fetih de o gündür. İhtimâl ki Hammer, 8 Eylül târihiyle Osmanlıların kale bakıyyesine ve şehre tamâmiyle yerleşmiş bulundukları târihi kasd eder. Hasan

24 Eylül 1566).⁵⁰⁸ Sultân Selîm, istikbâlî için hiçbir hazırlık görülmemiş olmasından dolayı taaccübünü tebliğ etmek üzere Alî Çavuş'u İstanbul muhafızı İskender Paşa'ya gönderdi. Hâdiselerden malûmatı olmayan muhafızın cevâbı hayretle karışık ıztırabı mutazammın idi. Alî Çavuş tekrar kaymakam paşaya gönderildi. Sultân Selîm, ordudan aldığı emirleri dikkatle

Çavuş'un fetih müjdesiyle gönderilebilmiş olması da, fethin irtihâlî müteâkıb vuku bulduğunu te'yîd eder. Zîrâ Sultân Süleyman vefat eder etmez Sultân Seîm'e kâğıd çıkarılması zarurî iken, Sokollu ertesi sabahdan itibaren, fetih emareleri görüldüğü içindir ki, Ça-vuş'u geciktirebilmiştir; fetih* irtihâlden iki gün sonra olsaydı, Hasan Çavuş çoktan yola çıkarılmış olur ve elbette onun gitmesine başka bir bahane bulunurdu. Atâî zeylinin şu fıkrası da (c. 1, s. 96) bahsi geçen hesaba uygun düşmektedir: «Yevm-î feth-i kal'ada divanhane sayvanında tabl-ı beşaret çalınırken hayme-i hass-ı şehenşâhîde reisül-etubbâ Kaysûnî-zâde Pâdişâh'ın meyyitini gasle meşgul olup «Bir evde iyş ve şâdi, bir evde ye's ve matem» mazmunu meşhûd-ı nazar-ı i'tibâr olmuş idi; kal'a reisinin re's-i maktû serîr-i tenşüy mukabilinde mevzu* idi.»

Selânikî'nin ifâdesini -fakat ayın gününü takvîm hesabına göre biraz düzelterek- kabul ettiğimiz halde, Kaaunî Süleyman'ın 48 sene saltanattan sonra bu âleme veda' ettiği târih 974 Saferinin yirminci cuma günü akşamı ve yirmibirinci cumartesi gecesi sabaha dört saat kalarak (Peçevî'nin dediği gibi gece saat dokuzda; yâni) 6-7 Eylül 1566 olur.

İÜ - Hasan Çavuş, Siget'in fethi müjdesini hâmil olarak cumartesi, nihayet pazar günü çıkmış olacaktır. Hammer'in (Otuzbeşinci Kitap başlarında) yazdığı gibi, sekiz günde Kütahya'ya vâsıl olmadı; Selânikî'nin (s. 53) açıkça belirttiği gibi sekiz günde İstanbul'a geldi; dört günde de İstanbul'dan Sultân . Selîm'in yanına vardı. II. Selîm bulunduğu yerden (ki Osmanlı müverrihi Selânikî ile Selânikli haham Almosnino'nun ifâdelelerine göre «Sıcanlı» sahrâsıdır) sefer elbiselerini hazırlayarak hareketinden iki gün sonra, bir cuma günü Cuma namazı vaktine yakın Kütahya'ya gelmiş, saray yakınında Hisar Yeni Camii hatibine tesadûf ederek, hutbenin kendi nâmına okunmasını bizzat emretmiştir. Oradan da durmaksızın İstanbul'a doğru hareketle müverrih Selânikî'nin yazdığı veçhile «Mâh-ı Rebî'ül-evvelün ondördüncü düşenbe (düşenbih) (Pazartesi) günü ale's-seher Ka-diköyü'ne» gelmiştir. Bu hesaba göre, II. Selîm'in Kütahya'ya varışı takvîm hesabıyla 12 Rebî'ül-evvele düşer; İstanbul'a varışı günü olan pazartesi de yine takvîm hesabıyla Rebî'ül-evvelin 15'-ine tesadûf eder. Bu iki târihin milâdîleri şudur: 27 Eylül 1566, 30 Eylül 1566. Hammer'in 36. Kitap, Not: 10 vd.nda istinâd ettiği elçi raporları, bu hesabın değiştirilmesine bizce yeterli görünmüyor.

(Mî 2)1 Bâkî'nin kasidesi:

«Bi-hamdillah şeref buldı yine mülk-i Süleymânî Cûlus itdi saâdet-i tahtına Iskender-i sâni.» matlamdadır. Meşhur olan:

«Metâ'-ı ma'rifet geldi revacın buldı demler!» müşevves mısraı bu kasidedendir. Lâkin kasidenin gazelinden: iGetür câm-ı sürûr-ı encamı, ey sâkî, yeter çekdük Cefây-ı devr-i gerdûm, belây-ı carh-ı gerdanı» beyti müstakbel kazaskere yakışmazdı! Fevrî'nin târihi şudur:

«Merhum Pâdişâhım rûhına dimiş ervah» «Kûdun diyâr-ı Kuds'ı teşrif, hayr-ı mukaddem Dûnyâ hilâfetini kime sipariş itdün? Kimi bilir halife min ba'd nesl-i âdem?» Târîh idüp eyitmiş zahir değil mi bu kim «Sultân Selîmüm oldı sâhib-krân-ı âlem» (974)

Cevherî'nin târihi daha iyidir:

«Cihân-ı bî-bekaadan rûh-ı pâkî nhlet itdükde Dimiş Sultân "Süleyman pend idüp oğlu Selîm Hâna, «Sakin mağrur olup bu deylet-i dünyâya aldanma Ne jFerîdûn'a kalmışdır, ne hod Sâm ü Neriman'a Selîmüm adı ü dâd it, sana benden bu yeter târîh Bilürsin kalmadı bakî cihan mülkî Süleyman'a»

Fakat, bundan 1021 târihi çıkar. Meğer ki imlâ değişmiş olsun!

«Şeh-Selîm oldı emîrül-mü'mînün» mısraı da târih düşürülmüştür. Sultân SelîmVin kendi târihleri:

«Men ki bu dem sâye-i perverd-gâr Pâdişâhî-i dâd-ı Hakk bî-istibâh Çün müyesser şedd-i Selîmî tâc ü taht Gerde ümm-i târihiş «ez-zillîHâh» (974)..

Serîr-i saltanat oldı müyesser Bi-hamdûlah cihan halkına şâhuz İrişdi feyz-i Hakk çün kim Selîmî Didüm târihini «Zül-ı tlâhuz» (974).

Fakat «cûlûs-ı Selîmî» (Selîm'in tahta geçişi) târihlerinin en manâlısı bâzı erbâb-ı safânın bulduğu ve Selânikî'nin unutmayıp kaydettiği «Müdmin-i hamr-974» (Müdmin-i hamr: Gece gündüz durmayıp şarâb içen) teribidir.

⁵⁰⁸ Bu tarihler M.t. l'de tedklk olunacaktır.

okumasını, bostancı basıya verilen emirlerle karşılaştırmasını, babasının vefatı kadar mühim olan devlet sırlarının açık yazılamayıp kinaye suretiyle iş'âr olunacağını, bunun mânâsını anlamak kendisine kalacağını İskender Paşa'ya ihtar ediyordu. Filhakika bostancı-başı saray ağasıyla birlikte yeni pâdişâhın kabulü için lâzım gelen dâireleri hazır bulundurmak üzere emir almıştı. Bostancı-başı kadirga-i hümayûnu denize indirerek Üsküdar'da Mihrimân Sultân sarayına gitti. Selîm, mîr-i âhûruna saraya çıkılacak mahalde beklemesini emretti; kendisi de kadirga-i hümayûna bindi, sahili terk eder etmez, Üsküdar yakınında münferid bir kule üzerinde kâin olan Leander Kulesi (Kız Kulesi) 'nden atılmağa başlayan toplar Sultân Süleyman'ın irtihâ-liyle Sultân Selîm'in cülusunu payitaht ahâlîsine îlân eyledi. Yeni Pâdişâh karaya ayak basınca sarayın mer'î protokolü mucibince bostancı-başı hünkârı ata bindirmek üzere koltuğuna girdi; emîr-i âhur muhalefet göstermek istedi; lâkin Pâdişâh yumuşak bir tavırla bostancıya:

- «Ağa, sen onun sözüne bakma; o sarayda terbiye olunmuş değildir; usûlü bilmez. Sen Öne geç, bize yol göster»⁵⁰⁹ diyerek sözü kestirdi.

Sarayın kapısına vardıklarında kapı-ağası pâdişâhın attan inmesine yardım etti. Sultân Selîm, en önce hemşiresi Mihrimâh Sultân ile görüştü. Mihrimâh gözlerinden yaş dökerek kardeşini kucakladı, ve âcil masrafları için 50.000 altın borç verdi.⁵¹⁰

Müftî Ebussuûd, kaymakam İskender Paşa, İstanbul kadısı Kadı-zâde Ahmed Efendi, defterdar Hasan Çelebi, Bilâl-zâde Çelebi, bütün müderrisler yeni Pâdişâh'm elini öperek bîat ettiler. Bu merasimlerden sonra Pâdişâh, Peygamberin mihmandarı (Hz.) Eyyûb'un, Fâtih Sultân Meh-med'in, Sultân II. Bâyezîd ile cedit Sultân I. Selîm'in türbelerini ziyaret ederek herbirinde fukaraya 30.000 bin akçe (altıyüz altın) bıraktı (24 Eylül 1566). II. Selîm iki gün sonra İstanbul'dan çıkarak büyük bir sür'at-le hududa yöneldi.

Fransa ve Venedik elçileri el öpmek üzere payitahtın kapıları hâricinde beklediklerinden, bu çabukluklarından dolayı memnuniyetini beyân ederek gayet mültefitâne muamele gösterdi. Sofya'ya vardığında (6 Teş-rîn-i evvel), Sultân Süleyman'ın vefatım ve kendisinin Osmanlı tahtına cülusunu haber vermek üzere Venedik ve Raguza cumhurlarına, Fransa Krah'na, İran ŞâhVna, çavuşlar gönderdi.

⁵⁰⁹ Selantkl, s. 60, bu vak'ayı bizzat emîr-i ahardan ve Solai-zade Selant-kl'den nakleder.

⁵¹⁰ Padişah hazineyi açtırmak istemediği için hemşiresinden borç almağa mecburiyet görmüştür. Selantkl, s. 57. Mütercim.

İstanbul'dan hareketinden on gün sonra Belgrad'a vâsıl olarak, oradan da hemen Vakvar'a gitti. Vakvar'da Sadrâzâmın bir mektubunu buldu ki, orduya geldiği takdirde askerin mûtâd veçhile cûlus bahşışı taleb edeceğini, buna ise şimdi hazînenin müsâid bulunmadığını arz ile, Pâdişâh'ın yolunda devam etmiyerek Belgrad'a dönmesini tavsiye ediyordu. Selim, bu ihtiyatkârâne tavsiyeyi doğru bularak döndü ve Belgrad da Bayram Beğ'in hanesinde vezîr-i âzâmin gelmesini bekledi.⁵¹¹

Yeniçerilerin İsyanı

Ordu, Selîm'in İstanbul'a geldiğini haber almışsa da, Sultân Süleyman'ın irtihâline o zamana kadar vakıf değildi. Senenin dördüncü ayı başlarında (3 Rebî'ü'l-âhir 974 / 18 Teşrîn-i evvel 1566) bu sefer için tahsis olunan akçeyi aldı.⁵¹² O sırada Rumeli ve Anadolu beğlerbeğlerine askerlerini Azîz Demitrius gününe rastlayan Kaasım gününden evvel terhis etmemeleri emr olundu. 21 Teşrîn-i evvelde sadrâzam kendi çadırını bozdurduğu gibi, otâğ-ı hümayûn da çavuşları mütekerrir sadâları ve ordunun gürültülü alkışları arasında kaldırıldı. Sultân Süleyman'ın na'sı -henüz hayâtta imiş gibi- örtülü bir taht-ı revana⁵¹³ konuldu; vefatını mü-. teâkîb Sokollu'nun emri mucibince bağırsakları, bu sırada vâkıf olanlarca otağın kurulduğu yere defn olunmuş ve daha sonra üzerine bir türbe yapılmıştır. Belgrad'a dört menzil kaldığı bir mahalde Sokollu orduda bulunan hafızları davet ederek taht-ı revanın (arabanın) etrafında Kur'ân okumalarını emretti. Pâdişâh'ın vefatının kırksekizinci günü sabaha dört saat kaldığı, yâni henüz gecenin karanlığı her tarafı kapladığı ve ordu bir ormanın kenarında bulunduğu halde, hafızların okumağa başladıkları âyât-ı kerîme ile sağdan ve soldan bekaanm Cenâb-ı Hakk'a mahsûs olduğunu ifâde eden dualar ve ilâhîler birdenbire işitilmeğe başladı⁵¹⁴ Askerler safları bozarak feryâd ve figâna başladılar. Paşalar bu intizamsızlığı görünce vezîr-i âzâmin

⁵¹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/528-530.

⁵¹² Zikri gecen günde normal ulufe dağıtılmıştır. Selânikî, s. 61 (Mütercim)

⁵¹³ Bizim târihlere göre Pâdişâhın na'sı taht-ı revana değil, arabaya konulmuştur. Mütercim.

⁵¹⁴ Belgrad'a dört menzil kaldıkda sadrâzam gece birkaç hafız celb ile «Arabanın yanında Yasin, Feth, Kehf sûrelerini, diğer sûreleri okusanız, ba-zan da ztkr ederek ilâh! söylemeniz Pâdişâh pek mahzûz olurdu» dedi. Sabaha dört saat kala göçüldü. Altı hafız arabanın İki kenarında Kur'ân okumağa başlayınca -'bir orman kenarı idi- pek müessir düştü. Vü-zerfât pâdişâhın vefatını İzhâr ettiklerine nadim oldular. Selânlkt ve So-lak-zade. Mütercim.

Selânikî ise şu sözleri kaydeder: «Yâ mâlike'l-memâlik necennâ mine'l-mehâlik entel-ebedî'l-bâkî ve küllü şey'in halik.» Ve: «Yâ İlâhî ve yâ Samedî min indeke mededî ve aleyke mü'te-medî».

etrafında toplanarak, gerçi Pâdişâh'ın vefatı haberi ordu tarafından gizli bir surette duyulmuşsa da, resmî îlâ-nın böyle vakitsiz vuku bulmasından dolayı teessüflerini bildirdiler. Güneşin doğuşu sırasında sadrâzam takım takım toplanmış askerleri dola-şarak şöyle hitâb etti:

- «Silâh arkadaşlarım! Niçin yolunuza devamdan imtina gösteriyorsunuz? Bil'akis na'şın etrafını kuşatmakla duâ etmemiz ve Huzûr-ı Vahdâniyet'e davet olunmasından dolayı Pâdişâh'ı bu suretle tebrik eylememiz lâzım gelmez mi? Sultân Süleyman Macaristan'ı dâr-ı İslâm yaptı; hepimizi iltifata gark eyledi. Kendisine böyle mi arz-ı şükran eylemeliyiz? Bil'akis na'ş-ı zî-htirâmı başımıza alıp da -bahşişler, terakkiler ihsan ederek babasının vasiyyetini yerine getirmek üzere sizi Belgrad'da beklemekte olan- oğlu ve halefi Selîm Hân'a götürmeli değil miyiz? Yine cesareti ele alınız; hafızlar Kur'ân okusunlar, siz de yolunuza devam ediniz.»⁵¹⁵

Ordu üç merhalede Metroviçe vardı. Oradan vezirler II. Selîm'i bir heyet göndererek. Sultân Süleyman'ın bu seferde beraber getirmiş olduğu altın taht üzerinde ordunun sadâkat yeminini almasını (yâni bâat resminin o suretle icrasını) ve ber-mutâd cûlus bahşişini ihsan eylemesini arz ettiler. Selîm bu arzı hocası Atâullah'a göstererek re'yini sordu. Hoca şu cevâbı verdi:

- «Zât-ı şahaneleri İstanbul'da tahta cûlus buyurmuşlardır; bu merasimi burada tekrar etmek zâiddir.»

Pâdişâh, bu cevaptan pek de memnun olmadı. Kapıcıbaşı Lala Hüseyin Paşa'nın kanaatini sorarak, o da şiddetli bir tavırla şu cevabı verdi:

- «Eğer İstanbul'dan Belgrad'a gelmemiş olsaydık, ordu ne yapacaktı? Bu yeni merasimin ne fâidesi var?»

II. Selîm'in mahremi olan Celâl Beğ de söze başlayarak dedi ki:

- «Devletin ilk zamanlarında pâdişâhlar askerin kılıcı altından geç-medikçe tahta çıkamaz denilirdi, bu, o zaman için sahih idi. Lâkin şimdi tahta cûlus bir veraset hakkı olduğu için bu eski hâtıraları ihya etmek lâzım

⁵¹⁵ Selânikli'de nutkun aslı sudur (s. 62): «Kardâşlar, yoldaşlar, niçün yö-rimez&üz? Yöriyelüm, bunca yıllık İslâm pâdsâhidur, Kur'ân-ı Azim ile taazzum eyleyelüm. Bu denlü gazav&t idüp Üngürüs vilayetin d&r-ı İslâm eyledi ve cümlemüzi n'met-1 İnsaniyle besledi. İvazı bu mıdır ki mübarek cesedim başımızda götürmiyelüm? İşte oğlu Sultan Selim Han on yedi gündür ki Belgrad'da size muntazırdır. Merhum gazi pâdş&h, rahmetullahı aleyh, cümle bahşiş ve terakkilerimizi tavsiyye itmilsdür. Bi't-temam, ihraç olunur, hep alıruz; hemân, hafızlar durman, Kur'an-ı Azîm okıyup yöriyelüm.» Ordu «Derdimize derman Kur*-ân'dur. Dîn ve imamımız Kur'an'dur; İmanile, Kur'ân ile gidelüm» diyüp sabaha, karlb idi ki sahrây-ı Sirem kenarına geldi (Mütercim).

gelmez.»⁵¹⁶

Bu sırada Pâdişâh'ın tahtı Belgrad yakınında «Hünkâr Tepesi» denilen bir mahalle kuruldu. Selîm, tahtı şu suretle hazır görmekle Sokollu'-dan haber beklemeksizin maiyyeti halkıyla birlikte oraya gitti. Sokollu bu hâlde muttali olunca, mahremi olan Feridun Beğ'e dedi ki:

- «Vezir, vazifesine sadâkatle hakikati arz etmiş iken, pâdişâh sırâ âşinâ olan adamlardan başkasının re'yine müracaat etmezse böyle olur. Bilirsin ki neferât mu'tâd olan bahşışın verileceğini bizzat pâdişâhın li-sânından işitmek isterler. Şu halde kapı-ağasının müdâhenesi ne netice verecek!

Feridun işin şu şekle dönüşeceğini evvelce tahmîn etmiş olmak gerektir ki, Pâdişâh'a takdim olunmak üzere yeni bir arz hazırlamıştı; lâkin Sokollu ince bir mütalaada bulunarak:

- «Hayır, dedi, bir teşebbüs daha yapılamaz; benim hâlâ sadr-ı âzam bulunduğum daneden ma'lûm? Pâdişâh, benim yerime istediğini tâyin etmekte muhtar değil midir?».⁵¹⁷

Ertesi gün güneşin doğusuyla beraber bütün ordu mateme girdi; vü-

⁵¹⁶ Bu arz ve müzâkereyi Selâniki «öyle nakl eder: ctgbu konakda (Met-rovlc ki Selânikl'de «Metrûce>dir) sadr-ı azamı p&dsaha tezkire gön-dürüp yazar ki «İnşa'Allah, mağfurun cenazesıyla vardığımızda otak-ı hümayûn öninde çârt&k-ı sâyebân kunsun; istanbul'dan gelen yeni taht-ı derlet tuğlar araşma komlsun ki merhum «belki Sultân Selim Hân'uma müyesser ola» demiş İdi. Jürk&n-ı devlet sırasıyla yüz sürd!gi vakit kul taifesi bahçış ve-terakkilerinün ecdftdınız kaanûnı Üzre vlrl-leceğini llsân-ı hümayûnünusdfut işitmek âdet-i mukarrereleridür:»

Cümlesi virilsun, matebûl-i hümayûnumdur» dlmnttzi isterler. Yeniçeriler içinde ricâluliah vardır. Kadimi kaanunları mucibince çavuşları ellerini kaidirup ocakdan geçen yoldaşlarına ve Al-i Osman pâdsâhlarına dualar idüp cümlesi amin dlmek mu'tâdlarıdır. Hayır ve bereket de bun-dadur. Ba'debû cenaze namazı ve ta'ziyyet ifâ olunur. İrtesi gün divân içerde kurularak erkân-ı devlet tehniyyet için yüz sürdükde hil'atlar vnie.> Pausâbun ce.b ile re'yine müracaat eylediği hâce Atâ'ülâh Efendi âkabet-endsiik itmiyerek «buralara hacet yok; emr-i cûlus ber-taraf oia; maksadlan hâkimi mahkûm ltmekdür» d im is. Pâdişâh lala Hüseyin Pasa'yı getlrüp «Sen ne dlrsün» diye suâl itmiş; o da «istanbul'da oturup buraya gelmesen ne diri er di? Bir. tedârik dahi mı iderlerdi?» diye cevâb virmls. Musahib Celâl Beg İse «Bvvel-i zamandan bir söz isidilirdl: cAl-i Osman saltanat tahtına geçmez, madem ki kul kılıcı altından geçmiye» dirlerdt; vâki' imiş. Vâris-i saltanat hâzır alınca böyle şeyler dagdagadır.» mütâleasını beyân ltmış.» (Selânikl'den telhis, s. 64, 65. Tecrübesiz müdâhinlerin bu re'yleri, ileride görüleceği üzere, yeniçerilerin istanbul'da gürültü çıkarmalarıyla ocağın bozulması başlangıçlarından birini teşkil etmiştir. Mütercim).

⁵¹⁷ Sadrazam Kâtib Feridun Beğ'e der ki; «Vezir ve müşir umûr-ı mülke müteallik ahvâl arz idüp pâdaah hazretleri başkalarının re'yiyle hareket it-se karışıklık zuhur ider. Cünki gayriler ahvâle vâkıf ve esrara mahrem olamazlar. Hatâ bundadır. Pâdsâhunuz İse müstağni; kimseye söz söyletmez; kimse söylemek de istemez. Kul taifesi cûlus zamanı bahşış sözlerin bizzat pâdsfthdan Jsıde getmislerdür. Bu aralıkda Mehmed Lala nice müdârâ Jtsün (Mehmed Lala'dan maksad Sokollu'nun kendisi olduğu halde Hammer, Hala, Hüseyin Pasa'yı zannederek, tercümesini ona göre yapmıştır.) Bakalum ahvâl-i devlet neye münce olur > Feridun Beg «Otâk-ı hümayûna girilidüğünü teberrük için tezkire yazalum; serlr-i saltanat kurusun, ku taifesi (yani asker) mu'tâd-ı kadimden vech Ue dileyceklerini dilesinler, akıbet nedamet çekilmesin diyelüm.» diyerek Kft gıd ve kalem hazırladı; ancak vezir-i âzam «Biz vezir lduğumuz neden ma'lûm Caiz ki istediğini İstihdam eyleye. Hatâ eyledlnüz! dlmek olur» cevâbını virerek bir şey yazdırmadı. Selânikl'den telhis, s. 66. (Mütercim).

kelâ ve ekâbir başlarına siyah örtüler (şemleler) sardılar; solaklar sor-guşlarını çıkararak kezâlik başlarına mavi (?) peştamallar koydular. Çavuşlar, çaşnigîrler, bütün ağalar kaba elbise giydiler.⁵¹⁸ Belgrad ahâlîsi de onları taklîd etti. Ondan sonra Tuna köprüsünü geçerek -üzerine Sultân Süleyman'ın merasim günlerine mahsûs kavuğu konulmuş tâbutu taşıyan arabayı istikbâle çıktılar.⁵¹⁹ Selîm'in matem elbisesiyle içine çekilmiş olduğu çadırın önünde hesapsız meşgaleler yanmakta idi.⁵²⁰ Ordu, harb nizâmında olduğu halde, ağlayarak Sultân Selîm'in çıkışını beklemekteydi. II. Selîm, siyah atlastan bir libas giymiş, başına yine o renkte çukadan bir kavuk koymuş olduğu halde ellerini duâ için yukarı kaldırmış olarak çadırından çıkıp, cenaze arabasına doğru ilerledi.⁵²¹ Hoca Efendi ile Lala Hüseyin Paşa koltuğuna girdiler,⁵²² Vezirler sağ tarafına, diğer ekâbir soluna dizilerek, müezzinler ezana başladılar. Namaz bitince Pâdişâh yemden ellerini kaldırdı; sağına, soluna selâm verdi, çadırına çekildi. İşte ancak o zaman homurtular başlayarak müteakiben yaygaraya, karmakarışık münasebetsiz sözlere münce oldu. Her taraftan diyorlardı ki:

- «Âdete riâyet edilmedi; bize verilmek lâzım gelen bahşişten hiç bahsolunmadı. Ey vezirler, niçin böyle yaptınız? Suçlular ellerimizden kurtulamazlar. Seni de ey pâdişâh, ya Edirne-kapısında, yahud saray kapı-sında «Ot arabası yanında» bulacağız.».⁵²³

Vezirler, yakında bir isyan çıkacağını tahmin ederek, Sultân Süley-man'ın na'sını nakilde acelecilik gösterdiler. Vezir Ahmed Paşa, sonradan Mısır'dan gelmiş olan Seferli Alî Paşa, baş emîr-i âhûrluktan çıkan Ferhâd

⁵¹⁸ Erkân-ı devlet matem libâsiyle semle sarındı; solaklar peykier soruşların çıkarup bôrkleri (bir nevi serpuş) üzerine peştamallar sardılar. "Çavuşlar, çeşnidirler, şâir ağalar karalar, dilsizler çullar giydiler. Cümlesi nâle vü feryâd ediyorlardı. Selânikl s. 66 (Mütercim).

⁵¹⁹ Belgrad halkı libâs-ı matem olarak çullar giymiş oldukları halde köprüyü geçüp karşı geldiler: Efgân ile teşbih ve tehlî ediyorlardı; cümlesi «esrûk deve gibi» hây-u hûy eyliyorlardı. Tâbut ile sofgudu mttcevve-zeyle gördüklerinde cenazenin önüne düşdüler. Selânikl'den telhis, s. 66 (Mütercim).

⁵²⁰ «Se puso el rei una toca mui pequena en la catteça, vltstiendose de ho-nestos vestidos, con una çapa o albornoz pano negro.»

⁵²¹ «Nâgâh burc-î esedden tulûl ider gitoi pâdşâh görtadi. Libâs-ı matem ola rak müsekkil atlas câme, siyah çuka, selimi nîmten, semle giymiş İdi Arabanun karşısında ellerini kaidirup ağlayarak duâ itdl. cSelânikl'den (Mütercim).

⁵²² «Ham vezîr-i â'zam, hani hâce efendi» diye istenildi; meğer semle sa-nyorlaranş; geldiler. Sadr-ı a'zam lala varıp pâdşâhun koltuğuna girdi; hftceyî sag tarafa alarak kendisi de vüzerft ile blrlikde sola geçdi. Selânikl'den telhis. Görülüyor ki, pâdişâhın koltuğuna giren lala Hüseyin Paşa değil, bizzat sadrâzam İdi. «Lala» tâblri Hammer'i yine aldatmıştır; müverrih sağ, solu da yine yanlış tertib etmiştir. Mütercim.

⁵²³ Asker yüksek sesle «Bizim kanun-ı kadimimize riâyet olunacak İdi; bahşişler söylenmiş idi; nasıl olacak?» dediler. Vüzerâya teveccühle: «Niçin böyle yaptınız? Edirne kapısında, yâhud saray kapısında siz yine bi-zimsiniz.» sözlerini söylediler. Pâdişâh babası evine girer g'bl (alup yö-riyüvirdiğinde) «Biz seni avlayacak ylrî bilirüz» diye hayflı söylendiler. Se-lânikl'den telhis, Mütercim.

Ağa, Şeyh Nûreddîn bu na's-ı muhteremi makber-i ecdada ulaştırmağa memur oldular. Bununla beraber, yezîr-i a'zam dîvân akdetti. Devletin büyük memurları, hoca ve kapıcılar kethüdası delaletiyle pâdişâhın elini öpmek üzere kabul olundular. Dîvânın hitâmında sabık timâr defterdarı Celâl Beğ uzun müddet pâdişâhın husûsî iltifatlarına mazhar oldu. Bu sırada ise gürültü büyümekte, neferât Sultân Selîm ile birlikte gelenleri tahkir etmekte, Sultân Süleyman'ın na'sına hürmetsizliği muta-zammın sözler söylemekte idiler.⁵²⁴ Na's-ı pâdişâhîyi bu gibi durumlara karşı korumak için Lala Hüseyin Paşa çavuşlara na'sın gizlice İstanbul'a naklini emretti.⁵²⁵ Sultân Selîm, bu tehditkârâne nümayişlere nihayet vermek için birbiri üzerine üç gün ordu zabitlerini huzuruna kabul ile sonra askere para tevzi' ettirdi. Bölük halkından, yâni altı süvari bölüğünden⁵²⁶ her biri 1.000 akçe (20 duka), her yeniçeri onun iki mislini (40 duka) aldılar. Ancak yeniçeriler söylendiler. Üçerbin akçe ve son muharebeden dolayı bir mükâfat (tahsisatın terakkisini) istediklerinden, vezîr-i âzam şimdiki halde hazîne daha fazla vermeğe müsâid olmayıp, münâsib zamanda çâresine bakılacağını beyân ettiği gibi, terakkiler de icra olundu. Şöyle ki:

Yeniçeriler 12.300 nefer hesap olunarak 3'er akçe alanlar 5'erli, 5'erlisi 8'erli, 8'erlisi 9'arlı oldu. 6 bölük sūvârî 5.885 nefer hesap edilerek sipâhî-zâdelere, silâhdârlara 5'er, sağ ve sol ulûfeciler'e 3'er, sağ ve sol garibler*e 4*er, mutbah ve ahır halkına, cebecilere, topçulara Ter, hazîne halkına, hâcegâna, meşâhire, havârâna (aylık alanlar) 5'er, şâkirdâna l'er, ehî-i hırfe l'er akçe terakkî verildi. Son kısma beşer yüz akçe, seyis şâkirdlerine de onun yansı kadar in'âm edildi. Fakat alabilenler aidi, alamayanlar istanbul'a kaldı.⁵²⁷ Nihayet beşinci gün ordu İstanbul'a müteveccihen yoluna devam etmeğe başladı. Semendire ovasında Rumeli ve Anadolu kazaskerleri Mevlânâ Hâmid ve Mevlânâ Pervîz Efendiler Pâdişâh'ın yanında bulunuyorlardı; II. Selim, sarhoşluk verici içkilerden zevkyâb olduğu halde⁵²⁸

⁵²⁴ Sultân Süleyman'a ordunun pek ziyâde muhabbeti vardı; binâenaleyh na'sı hakkında saygı dışı sözler söylemesine ihtimâl verilemez; bizim târihlerde öyle biç söz de görülemedi. Ordunun intizâmı bozulduğu için na'sın bir ân evvel gönderilmesine «takayyüd» olunmuştu. Hammer, târihlerin «takayyüd» kelimesini enine boyuna çekmiş olacaktı. Mütercim.

⁵²⁵ Gizlice nakil dahi «takayyüd»den alınmış olmalıdır. Mütercim.

⁵²⁶ «Bölük», şimdiki mânâsında olmayıp «zümre», «fırka» demektir. Mütercim.

⁵²⁷ Bu in'âm ve terakkîyât hesabında Hammer'lh melhazı olan Selânikl'ye müracaatla doğrusu ve açığı yazılmıştır. İstanbul temsili, s. 68. Mütercim.

⁵²⁸ Selânikî (s. 71), Solak-zâde, Ravzatü'l-Ebrâr (s. 301); bu son eserle müttelik olarak Alber Dö Vis'in raporları. Selîm'in sarhoşluğu, Süleyman saltanatının son senelerinde nazardan düşmesinin başlıca sebeplerindendi. Osmanlı müverrihleri genel olarak kendisine «Mest» unvanını verirler; Lala Mustafa Paşa'nın sır kâtibi olan Âlî bu hususta fikrini serbestçe söyler. Selîm'in mahremeleri arasına dâhil olan Fazlî,

onlar bunu bilmediklerinden zamanı müsâid bularak müskirat hakkında Sultân Süleyman tarafından konulmuş olan yasağın muhafazasını ısrarla hatırlattılar. Sultân Selîm'in Semendire'ye gelişinde her iki kazasker azledildiler; tarîk-i ilmiyyede başka değişiklikler de yapılarak bunlar, Hoca Atâullah Efendi'nin nüfuzuna hami olundu.

Selim Sofya ılıcasını ve Filibe hamamını gördükten sonra Edirne'ye, bir ân vararak, Sultân Süleyman'ın na*şımın İstanbul'a vâsıl olup mak-bere-i mahsûsuna defn edildiği haberini aldı.⁵²⁹

İstanbul civarına gelindiğinde, ertesi gün için kararlaştırılan giriş merasiminin hazırlıklarının görölmesini beklemek üzere, Pâdişâh, Hal-kalı'da sadrâzama âit olan bir çiftliğe indi. Lâkin gece esnasında yeniçeriler meş'aleler yakarak ve şarâb fıçıları etrafında toplanarak fesat komitesi kurdular. Müverrih Selânîkî ile arkadaşı Litrove (Litoruz) köyünde bu yeniçerilerin bir takımını görerek reîsü'l-küttâb Metimed - Çelebi ile sır kâtibi Feridun Beğ'e durumu sür'atle bildirmişlerdir. Ancak, hazırlanmakta olan isyanın önünü almak için o ızdırablı gecede kimse bir çâre bulamamıştır. 5 Kânun-ı evvel 1566⁵³⁰ günü güneş doğarken kaymakam İskender Paşa, kapdân Piyâle Paşa, müftî Ebussuûd Efendi ile ulemâ hey'eti Pâdişâh'ı istikbâl için İstanbul'dan çıktılar. Selîm kendilerini ke-mâl-i iltifat ile kabul ederek müftî Ebussuûd Efendi'nin hakkında da sangına elini koymak suretiyle husûsî bir ihtiram gösterdi.⁵³¹ Alay çavuşları -ki husûsî günler için istihdam olunan çavuşlardır- binlerce defalar «Pâdişâhım çok yaşa!» diye bağırarak azimet işareti verdiler. Halk pek kalabalıktı; her taraftan birbirini itip sıkıştırmakta idiler. Yeniçeriler harekete geçtiler;

Şânî, Ulvî, Râ'î, Kasemî, Makaalî, Farkî, Merdümî, Nigârî, saray yöneticilerinden Balı Çelebi, nedîm-i hassa Celâl Beğ gibi yirmiden fazla şâir ve zekî adam Şehzade Selîm'in zevklerinden hisselerim almışlardır. Bir gün Selim Celâl Beğ'e: «Halk benim için ne diyor?» diye suâl eder. Celâl Beğ şu cevâbı verir:

- «Asker, pederine halef olmak için kardeşin Mustafa'yı ister; kardeşin Bâyezîd'i de pederi, validesi seviyor; lâkin kimse senden bahsetmiyor; çünkü kimse sende bir hüner görmüyor.»

Selîm, buna şu cevâbı vermiştir:

- «Asker Mustafa'nın padişahlığını istesin; babam, anam da Bâyezîd'i ziyâde sevsinler; eğer dilencilerin Allah'ı isterse saltanat Selîm'e kalacaktır.» («Dilencilerin Ali ahi», «kimsesizlerin, muini olmayanların yardımcısı» gibi bir mânâdadır. Mütercim.)

⁵²⁹ Ebussuûd Efendi namazını kıldı. İstanbul halkı Sultân Süleyman sayesinde geçirdikleri huzurlu günleri yâd ederek ağlastılar. Bakl'nin meşhur mersiyesi Terkîb-ı Bend yayırlark alemleri hurûsa getirmişti. Câmî-i Şerif mihrabı yanındaki mezarına defn ohmmuatır Selânîkî, Solak-zâde. (Mütercim).

Büyük Süleyman'ın cenaze alayı -XIV. LuTnin cenazesi gibi- dünyâyı saran sânına pek lâıyk olmayan bir surette vuku bulmuştur. «E stato Soliman spelito miserabilemento, levato solamente per i Aga.» raporu, Almosnino ile karşılaştırınız, s. 51-53.

⁵³⁰ Selânîkî, cumadi'1-uhurâ sonlarını (974) gösteriyor.

⁵³¹ Ebussuûd gelince Pâdişâhın eliyle imamesine yapışup iltifat eylediğini ve bu hürmetin şimdiye kadar emsali görülmediğini Selânîkî yazar. s. 72. Mütercim.

saflarını sıkı sıkı tertîb ederek ilerlemek isteyenle-

ri yere düşölüyorlardı. Şehzade Camii'ne doğru eski kışlalara gelince askerin Ön safları durarak» arkadakileri de durmağa mecbur ettiler. Pâdişâh zaruri olarak Edirne Kapısı yakınında bulunduğu yerde kaldı. Vezirler «Ne var?» diye sordular.

- «Yolda bir öt arabası var; işte o yürümeğe mâni oluyor» cevâbını verdiler.⁵³²

Askerin arasında -verilen çorbayı almamak gibi-, bu tâbir de hoş-nûdsuziüğe ve bir fesâd kurulduğuna delâlet ederdi, İkinci vezir Pertev Paşa yeniçerilere doğru ilerleyerek:

- «Yiğitlerim, sizin hareketiniz münasebetsizdir» dedi. Her taraftan:

- «Sen kendini Gyula'da mı sanıyorsun?» diye bağıştılar. İçlerinden daha cesaretli birisi harbesiyle vurarak atından aşağı düşürdü, ve kavuğuna yere yuvarladı.⁵³³ Kapdân Paşa da gelip:

- «Askerler bu ayıp değil midir?» diye bağırıldı. Âsiler ona da:

- «Sen bize ne söyleyebilirsin?» diyerek vurup düşürdüler.⁵³⁴

' Ferhâd Paşa'nın müdâhalesi de bir netice vermedi: Kendisine ve atına tüfenk kundağı vurdular. Vezir Ahmed Paşa, sadâzam Sokollu tehli-

kerdn gittikçe büyüdüğünü görerek, heyecana gelmiş askere avuç avuç altın dağıttılar; bir taraftan da mülâyimâne sözler söylediler. Bu suretle sarây-ı hümâyûn kapısına doğru, fakat utanç içinde çekilmeğe mecbur oldular.⁵³⁵ Yeniçeri ağası mendilini boğazına sardı ki bu hareket «Si-

⁵³² «Estando entretenidos en esto, y el Rei parado, sin saber la causa, de que estava a'go confuso, por no darle a entender la descenderla de los Geniçaros, fingieron las cabeças era por echar del camino algunos carros que renlan al encuentro, y que hasta ene amin ar los â otra parte no podian pasar, con que entreteuvieron al Ref una hora.» Almosnino, s. 70. Pâdişâhın duhûlünde bizzat sâhlid olmak üzere, bu müverrih, (s. 63), n. Sellm'in yedekdekı atlan, seleflerinin atlan kadar demekte hltft eder.

⁵³³ «İzdihamdan harekete mecal yok idi. Aheste aheste Edirne Kapısına gelindi. Yeniçeri alayları haricden kimseyi kendilerine yanasdırmıyalarık sıkışmış bir halde yürüdüler. Şehzade Camii Önünde eski odalar başında caddede birbirine «duralı duralı» diye bağırarak bir saatden ziyâde durdular. «Nedür aslı? Yöriyün, yoldaşlar!» denilldkde «Katılan otlak ara-bası var» diye cevap verdiler. Sultan Bayezld hamamı önüne geldikleri gibi Pertev Pasa «Layık değil, yoldaşlar!» diyecek oldu; «Bre vastak (Kısa boylu? Mastı bacak?) fitne, bunlar senün kölen mldür?» (İstanbul'da bası'an nüshada hata yok İse Hammer Gynla kalesinden bahsolunuyor sanmıştır) «Sen serdâr mısın ki böyle söylersün?» diyüp birisi harbe ile çarpdı, lakin öldüresiye urmadı; atından yıkıldı; başmdan mücevvezesi yuvarlandı. Selânlık, s. 72, 73V «Katılan» (katlan?) araba, askerin arasına Çatılan, sokulan, yürümelerine mâni' olan araba demek olmalıdır. Mütercim).

⁵³⁴ Der-akâb (Pertev Pasa'nım yere düştüğünü müteâkib) kapûdân Piya-le Paşa: «Ne yapıyorsunuz, yoldaşlar? Ayıp değl mldür? Yol mıdır böyle itmek?» didükde «Sen bir gemici azab agasısun; bize söz söyle, mek ne yolundur?» diyerek anı da atından yıkanlar. Yapan küllhan havlısına kaçdı. Selânlık'den (Mütercim).

⁵³⁵ Perhad Paşa'nın dahî atma ve kendisine tüfenk kundağı yetiştirdiler, Diğer bir takım asker ile solaklar da toplanmış idi. Pesâd rüzgarı esiyordu. Vezir Ahmed Paşa üe Sokollu avuç avuç altın dağıdarak ve «Lutf idiniz, yoldaşlar!» diyerek ırzlarını satın aldılar; bir kaç yüz yeniçeri konuşarak saray kapısına isal etdiler.

zin elinizdeyim; arzu ederseniz bununla beni bağabilirsiniz, fakat evvelâ beni dinleyiniz!» demek istediğine alâmet idi. Ondan sonra:

- «Kardaşlar, lutf idün, ihsan idün!» diye bağırdı. Âsîler ise:

- «Sen bize sefer esnasında şekerli peksimet yedirdin; lâkin şu suretle pâdişâhın, sadr-ı a'zâmin hazînelerini kurtaracağım zan edersen hatâ edersin; sen de elimizden kurtulamıyacaksın, sen de devrilmiş arabanın yanında hâlini göreceksin!» diye mukabele ettiler.

O sırada gürültülerle ilerleyerek sarayın birinci avlusuna kadar girdiler ve kapıları kapadılar. Ondan sonra vezirleri atlarıyla birlikte ele geçirerek ve kılıçlarından, urbalarından tutarak pâdişâhın yanına kadar götürdüler. Pâdişâh ise bin defa tekrar olunan «Eski âdete uy!» sadâleri içinde Hasekî Sultân hamamına kadar gelebilmişti. Nihayet n. Selîm sadr-ı a'zâminin ısrarı üzerine şu sözleri söyledi:

- «Ecdadımdan bana intikal eden teamül mucibince bahşîş ve terakkiye müsâade olunmuştur.»

Müteakiben vezirler atlarına binerek saraya gidip:

- «Elhamdülillah! Her iş bitti; Hünkâr askerinin istediklerine muvafakat etti. Rica ederiz, kapıları açınız!» dediler.

Ancak karışıklığın henüz sona ermediğinden korkmakta olan saray adamları («Biz istemedük» diyerek) vezirlerin ısrarına karşı uzun müddet sükûtu tercih ettiler. Müezzinler Ayasofya minarelerinden ikinci namazı için Ezan okumakda olduğu hâlde, Pâdişâh saray kapılarında hâlen bekliyordu. Nihayet girmeye muvaffak oldu ve bu defa şehir yeniçerilerinin yağmasına uğramadı.⁵³⁶

10 Kânun-ı evvel cumaya tesadûf eden ertesi gün halk mutâd olduğu

Vezir Mustafa Paşa bugün ata bîlmeyüp temaruza urmuşıdi. Selânlık'den telhis, s. 73. Mütercim.

⁵³⁶ Yekayii bizzat gören Selân'lık, Altoer D&vis'in İstanbul'dan 12 Kânun-ı evvel 1566 tarihli raporu. (Selânikî'nin vak'anin bundan^ evvelki safhalarına dâir ifâdeleri alındığı gibi, bu safhasını da ondan telhisen aÖVP-rüz: «Yeniçeri ağası Ali Ağâ, yaya olarak destmaltın boynuna takup «Hay medet yoldaşlar! Bana kıydınız! Niçün böyle yapıyorsunuz? Lutf idün, insftn İdün!» didükçe «Sen bize gerçi sefer yolunda şekerli peksimatlar yidürdün; amma yeni pâdişâha ve sadr-ı a'zâma hazine açtırmak ister. sen olmaz! Ben de kurtuamasmn. V*tilan görürsün (katlan?) (Aslı böy İedir; Hammer'in naklettiği gibi «ot arabası* îmâ ediliyor)» (İlye cevap verip giderler. Meğer ileri giden yeniçeriler erkânı yerli yerinden ayırıp takım takım saray havalusuna girmişler. Vezirler taşrada kalmış; bab-ı hümayûnu kapamışlar. Bir takımı da vezirleri ihata etmiş oldukları halde, padişaha muntazır. Zâ-t-ı şâhane Haseki Hamamı önüne geldikde vü-zerâyı kılıçları bellerinde olarak atlarından indirip huzura getirdiler. «Eski kanunu vire, vire!» diye bağışdılar. Vüzerâ ve Sokollu «ŞevkeUü hun-kârüm, bunlar mübarek lisânımızdan vîrgilerini işitmeyince müteselli olmazlar. İnayet İdinüz fitne def olsun» diyorlardı, «içlerinde türkçe bilirler varsa gelsin söyleyelüm» buyuruldu; lâkin yeniçeriler pâdişâhın huzurlarına gelmeye cesaret etmiyorlardı. Akıbet pâdişâh «Cümle bahşîş ve terakkileri virilsün, makbûlumdür» demeleriyle vüzerâ atlarına bindiler. (Bakiyesi Hammer'in nakline, tamâmiyle uygundur). Bvâiir-i Cumâde*-Uhrâ, 974. Mütercim.

üzere Pâdişâh'ın camie gelmesini beklediye de, bu bekleyiş beyhude idi. Daha ertesi gün askere para tevzii için dîvân toplandı: Yeniçeriler, evvelce almış oldukları ikişerbin akçeden başka, isyanları esnasında verileceği vaad olunan biner akçeyi alıp da bu suretle bahşişler 60 dukaya balığ oluncaya kadar tehdît-kâr 'tavırlarını sürdürdüler. Ulemâyâ cûlus bahşîşi tevzî eden ilk pâdişâh Sultân Selîm'dir ki, bundan da maksadı Ebussuûd Efendi'ye hoş görünmek olduğu şübhesizdir. O zaman memuriyetlerini ifâ etmekte olan iki kazaskere 30.000 akçe (Altışaryüz duka) ve sırmalı bir hü'at verildi.⁵³⁷ Sonra infisâl eden iki kazasker bu paranın yânsiyê birer sof hil'at aldılar. Bilfiil İstanbul kadısına onbin, makûllerine dokuzbiner, Bağdâd kazası makûllerine sekizerbin, yevmî 100 akçe tahsisatı olan müderrislere yedişerbin, «dâhil» müderrislerine beşerbin, «hâriç» müderrislerine üçbin akçe ve cümlesine birer sof hil'at ihsan olundu. Gerek ihtiyarî, gerek ıztırâfî olan bu ihsanlar hazîneyi boş bıraktığı cihetle, ordunun bakıyyesine cûlus bahşîşi verilerek onları da memnun etmek imkânsız oluyordu. Bundan dolayı sipâhî ve ulûfeciler vezirleri dîvâna giderken geçtikleri yol güzergâhında beklemekten çekinmeyip, üzerlerine lanetler ve taşlar yağdırdılar; lâkin vezîr-i a'zam bunların ağalan olan Ferhâd ve Ömer'i azletmek ve birkaçının boyunlarını vurdurmak, isyancıların başına geçmiş olan birkaç güreşçiye astırmak suretiyle bu yeni intizamsızlığın Önünü aldı.⁵³⁸

Bu türlü semaha tlerle hazînede meydana gelen boşluk diğer taraftan cûlus münâsebetiyle birçok eyâlet valilerinin ve yabancı devletlerin sefirlerinin takdim ettikleri hediyelerle zail oluyordu. En külliyetli hediyelerden biri, kapdân Piyâle Faşa'nın takdim ettikleridir. Piyâle Paşa, ordunun Siget'e azîmet etmek üzere İstanbul'dan çıkışından evvel bahar mevsiminde İstanbul'dan hareket etmiş, Sakız adasına, Pulya sahillerine

⁵³⁷ Sultân m. Mehmed vekayii yazılırken cûlus bahşîşi hakkında gösterilecek rakamlara nazaran Şeyhülislamca otuzbin, kazaskerlere yirmişer bin, akçe. verilmiş olacaktır. HU'atlar da hep sof olmalıdır. Mütercim.

⁵³⁸ Selânikî, s. 79. Selânikî şöyle bir fıkra kaydeder: Sultân Selîm Kütahya'dan hareketinin ertesi sabahı sabah namazını kıldığı mahalde eski ağalar toplanıp mîrhor Husrev Ağa'nın engellemesine rağmen terakki talebini mutazammın bir arzihâl verirler. Pâdişâh, «Biz tahta cûlus itdük mi? Erkân-ı devletle görüşdük mi? Âl-i Osman şimdiye kadar kimsenin hizmetini zayı' itmemiştir.» diyerek Husrev Ağa'yı azarlar, ve Husrev Ağa kendisinin engellemesinin fayda etmediğini söylemesi üzerine, arzihâli yırtıp eline verir. Husrev Ağa arzihâlden sipahi ağası Ferhâd ve ulûfeci-başı Ömer Ağalar'ın isimlerinin yırtılmış olduğunu görünce bunlara: «Sizün başımıza hayır gelmez» demiş ve hakikaten öyle olmuştur. Sultân Selîm Bel-grad'a giderken devlet erkânı hakkında suçlamalarda bulunan ve garazkârlar tarafından verilen arzihâller de «Hasım hâzır olmayınca da'vâ mesmû' olmaz» (Hasım hazır olmayınca dâva dinlenmez) diyerek yaktırmıştır. (Bu fıkralar doğrudan doğruya Selânikî'den kısaltıldı, s. 58, Mütercim).

sefer ederek yeni Pâdişâh'ın payitahta varmasından birkaç gün önce dönmüştü.

Piyâle, 14 Nisan 1566'da altmış kadırgadan mürekkep bir donanma ile Sakız önünde görüldü. Cenevizlilerden ağır hediyeler aldıktan sonra ileri gelenlerinden şehri idare etmekte olan oniki kişiyi gemiye çağırdı; bunlar gemiye çıkar çıkmaz zincirlere vurularak Kefe'ye "naklolundular. O zavallılar, ancak dört sene sonra Papa V. Pi ile Fransız elçisinin müdâhalesi üzerine kurtulabildiler. Piyâle adayı ve adanın idare merkezini zabt ettikten sonra Pulya sahillerine gitti; o tarafları baştanbaşa harâb ederek ganimetlerle döndü ve bu malları Selîm'e armağan etti.⁵³⁹ Gyula fâtihi Pertev Paşa da -Piyâle gibi- Transilvanya'da aldığı pekçok ganimeti Pâdişâh'a takdîm etti. Hırvat bîr kunduracının oğlu olduğu halde Sultân Selîm'in damadı olmuş olan Piyâle bu hizmetine mükâfâten «kubbe vezirliği» derecesine yükseltildi. 40.000 akçe tahsisatı olan bu vezirlik dîvân-ı hümayûnda sadr-ı a'zaram yanında bulunmağa selâhiyet verirdi. Yeniçeri ağası Müezzîn-zâde (yâni müezzîn oğlu olan) Alî Ağa, Pi-yâle'nin yerine kapdânlığa tâyin edildi. Sultân Selîm, harikulade bedenî kuvvetiyle meşhur olan Acem pehlivanının ismiyle «Zâl» lakabı verilen Anadolu beğlerbeği Mahmud Faşa'ya da vezâret verdi. Bu Mahmud Paşa, Sultân Süleyman'ın oğlu Mustafa'nın îdâmı zamanında, babasının yanına iltica etmek üzere cellâdların elinden kurtulmak için. onlarla uğraşmakta olan bedbaht Şehzâde'yi tutup boğmuş olduğu için bu unvana lââyık görülmüştü. Sadrâzam, kapıcı-başı Lala Hüseyin Paşa'yı Pâdişâh'ın yânından uzaklaştırmak niyetiyle Mahmud'un yerine Anadolu Beğlerbeği tâyin ettirdi. Abdülgafûr Efendi dördüncü defterdarlığa nasb edildi; yevmî 200 akçe tahsisatı olan Hoca Atâullah Efendi'ye «arpalık» nâmıy-le 5.000 akçe terakki verildi. Kıymetdâr hil'atlar ve şâir hediyeler almış olan müftî Ebussuûd Efendi'nin tahsisatı yevmî 100 akçe artırılarak, 700 akçeye (14 altm'a) çıkarıldı. (1 Şa'bân 974 / 11 Şubat 1567).⁵⁴⁰ Pâdişâh, nedimi Celâl Beğ'in mutasarrıf olduğu 110.000 akçelik zeamete, şâir Hayalî Beğ'in 100.000 akçelik zeametini de zamm eyledi. Maiyyeti zabitlerinden birkaçı çaşnigîr ve müteferrika hizmetine⁵⁴¹ tâyin edilerek, bu da yeniçerilerin

⁵³⁹ Hacı Kalfa, Tuhi«tü'LKibâr -11 Esfai'lî-Bîhâr, s. 37, 38; Knolles, 1, s. 553, 554.

⁵⁴⁰ Selanikî, müftinin tahsisatı altıyüz akçeye iblâğ olundu demekle hatâ eder. Evveliden altıyüz akçe alıyordu.

⁵⁴¹ Kapıcı-başı Ferhad Ağa mîr-i âhûr, eski mîr-t âhûr Husrev Ağa Malatya sancak-befei, çıkadar Mustafa Ağa çaşnigîr-başı oldu. "

hoşnûdsuzluğunu artırdı. Bunları ve korucuları teskin için tahsisatlarını artırmak mecburiyeti -görüldüğünden, Sultân Süleyman

zamanında ödenen tahsîsât-ı yevmî, 17.530 akçe artırıldı. Ramazan'da yeniçeri zabıtları âdet-i kadîmeğe uygun tarzda vezirler tarafından mükellef iftarlara davet edildi; bu iftarlar sadrâzamda başlayarak kapdân paşada hitâm buldu. Şu zahîrî itilâf sırasında en fitneci olan ve son isyanın tertibcisi, yâhud tertibcisi olduğundan şüphelenilen şahısların ortadan kaldırılmasına itînâ gösterildi. Ramazan Bayramı da mu'tâd merasimle icra edildi. İlk günü Pâdişâh, çavuşların mütekerrir sadâları arasında dîvânda kurulan tahta çıkarak birbirini takiben vezirlerin, ağaların, ulemânın, defterdarların tebriklerini kabul etti. Kırım Hânı'nın siyah samur ile müzeyyen kalpak giymiş olan iki oğlu bu merasimde nazar-ı dikkati celbet-tüer. Müftî yaklaştığı zaman husûsî bir imtiyaz olmak üzere Pâdişâh ayağa kalktı. Üçüncü gün çıkarılan hatt-ı hümayûnda ordunun muzafferiye-tinden dolayı şenlik yapılması mu'tâd-ı kadîm olduğu hatırlatılarak, yalnız son seferin neticesinden mahzûziyet duyulduğunu ifâde için değil, kendisinin mes'ûd cûlusunun bir hâtıra-i lâmiadân olmak üzere, bu âdete riâyet edlimesi lâzım geleceği ilâve ediliyordu. Vekar ve şiddet şahsiyetinin bariz vasıfları olan Sokollu bu şenliklerin yeni intizamsızlıklara yol açacağından korkarak, kâtibi Feridun- Beğ'e bundan vazgeçilmesi için Pâdişâha bir arıza yazılmasını emretti. Lâkin Feridun Beğ, ahâlînin kendisini idare edenlerin şiddetinden infiale kapılabileceğini, tam bir serbestlik içinde sevinç gösterilerine bırakmak suretiyle halkın neşelenmesinin ekseriya mahir, bir siyâsetin icâbından olduğunu söyleyerek, irâde-i şâ-hâne (pâdişâh irâdesi) cânib-i flak'dan olduğu cihetle, Pâdişâh'in kararına muhalefet edilmemesi lâzım geleceğini ve bununla beraber muhtelif askerî fırkaların kumandanlarına şiddetli emirler gönderilerek her türlü karışıklığın önünü almanın mümkün olacağını ilâve etti.

Şenlik yapıldı. Osmanlûar'm en büyük jâiri olan Bakî, Sultân Selîm'-in cûlusu için bir târîh şiiiri yazmak suretiyle bağlılığını arzetti; kendisinin hüner sahibi olduğu bilinmekle beraber, bu eser Sultân Süleyman'ın vefâtıyla mülhem olduğu meşhur Mersiye'ye kıyâs olunamaz.⁵⁴² Şâir Fevri ve

⁵⁴² Bâkî'nin kasidesi:

«Bi-hamdillâh şeref buldı yine mülk-i Süleymânî Cûlus itdi saâdet-i tahtına Iskender-i sâni.» matlamdadır. Meşhur olan: «Metâ'-ı ma'rifet geldi revacın bulduğu demler!» müşevveş mısraı bu kasidedendir. Lâkin kasidenin gazelinden: İgetür câm-ı sûrûr-ı encamı, ey sâkî, yeter çekdük Cefây-ı devr-i gerdûm, belây-ı çarh-ı gerdanı»

diğerleri, târihler arzettiller ki, bunların son- satırlarının harfleri II. Selîm'in cûlusu senesini teşkîl eylerdi. Malta önündeki başarısızlığı kendisine kötü bir şöhrat kazandırmış olan Kızü-Ahmedli Mustafa Paşa vezirlere verilmesi mu'tâd olan 200.000 akçe ile tekaüdünü ve Hicaz'a gitmesine müsâade edilmesini talep etmek için bu sırayı müsâid görmüştü; isteği kabul edilerek mu'tâddan ziyâde 100.000 ki cem'an 300.000 akçe ile tekaüd edilmesi ve yarışının nakden gümrükten ve diğer yananın tasarrufu altındaki hassıların hangisinden isterse ondan verilmesi için hatt-ı hümayûn çıktı; hacc için de izin verilip «Bizi hayır dua ile yâd itsün» buyurulmuştu. Mustafa Paşa oturduğu haneyi ve vezârette kullandığı herşeyi satıp 110 bin altın tedârik ederek «Evlâd ve ensâbınıun hisselerini virdüm; Haremeyn fukarası hisselerini de kendi elümle virmek ve orada kalmak isterem» diyerek, ve mallarının bir kısmını da Kudüs'de mezarının yapılmasına tahsis ederek⁵⁴³ Hicaz'a gitti.⁵⁴⁴ Giderken Bo-lu'da ve diğer bâzı mahallerdeki hayratını yoklayarak, bir müddet sonra Mekke'den dönüşü sırasında vefat etmiştir.⁵⁴⁵

Bu sırada sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa, hazînedâr-başı Yûsuf Ağa1-mn îdâmıyle nüfuzunu artırdı. Sadrâzamin ve kapı-ağası Mahmûd Ağa'-nm alenî düşmanı olan Yûsuf Ağa, ikisini de Pâdişâh'm gözünden düşürmeğe çalışırdı. Bir dîvânın sonunda Sultân Selim Yûsuf Ağa'nın îdâm hükmünü imza etti. Vezîr-i âzam hazinedarı bizzat yakalayarak kapıcılar

beyti müstakbel kazaskere yakışmazdı! Fevrî'nin târihi şudur:

«Merhum Pâdişâhım rûhuna dimiş ervah» «Kûdun diyâr-ı Kuds'ı teşrif, hayr-ı mukaddem Dünyâ hilâfetine kime sipariş itdün? Kimi bilir halife min ba'd nesl-i âdem?» Târîh idüp eyitmiş zahir değil mi bu kim «Sultân Selîmüm oldı sâhib-kırân-ı âlem» (974)

Cevherî'nin târihi daha iyidir:

«Cihân-ı bî-bekaadan rûh-ı pâki nhlet itdükde Dimiş Sultân "Süleyman pend idüp oğlu Selîm Hâna, «Sakin mağrur olup bu deylet-i dünyâya aldanma Ne jFerîdûn'a kalmışdır, ne hod Sâm ü Neriman'a Selîmüm adi ü dâd it, sana benden bu yeter târîh Bilürsin kalmadı bakî cihan mülkî Süleyman'a»

Fakat, bundan 1021 târihi çıkar. Meğer ki imlâ değişmiş olsun!

«Şeh-Selîm oldı emîrül-mü'mîn» mısraı da târîh düşürülmüştür. Sultân SelîmVin kendi târihleri:

«Men ki bu dem sâye-i perverd-gâr Pâdşâhî-i dâd-ı Hakk bî-iştibâh Çün müyesser şedd-i Selîmî tâc ü taht Gerde ümm-i târîhiş «ez-zillîHâh» (974)..

*

Serîr-i saltanat oldı müyesser Bi-hamdülâh cihan halkına şâhuz İrişdi feyz-i Hakk çün kim Selîmî Didüm târihini «Zül-ı tlâhuz» (974).

Fakat «cûlûs-ı Selîmî» (Selîm'in tahta geçişi) târihlerinin en manâlısı bâzı erbâb-ı safânın bulduğu ve Selânikî'nin unutmayıp kaydettiği «Müdmîn-i hamr-974» (Müdmîn-i hamr: Gece gündüz durmayıp şarâb içen) terîbidir.

⁵⁴³ «Kudüs'de mezar» fıkrası. Hammer'in Türkçe me'hazı olan Selânlk'de yoktur. Ecnebi müverrihlerinden nakledilmiş bir yanlış olsa. gerektir. Aşağıda görüleceği üzere, Selânikî, Mustafa Paşa'nın Arafât'dan dönüşünde vefatını ve Hicaz toprağında kaldığını yazar.

⁵⁴⁴ Aüber Dövis bu fıkrayı şöyle yazar: «Pridie calendas JunÛ necatı duo ex principalibus familiaribus Principis autorea rebellîonis prlore hebdo-made contra Mehmed Bassam suscitatae.»

⁵⁴⁵ «Arafat'dan avdet itd(İtlerinde vefat idüp muaUâda kajmışlardır.» s. 85.

kâhyası Gülâbî Ağa'ya ve o da hemen cellâda teslîm etti (31 Mayıs 1568)⁵⁴⁶

Bu vak'alann hikâyesi, bizi III. Selîm saltanatının ilk senesinden epeyce ileriye sevketmiştir; şimdi Siget muhasarası zamanında bırakmış olduğumuz harb sahnesine dönüp de, seferi tâkîb eden sulh müzâkerelerini beyân etmenin zamanıdır. Sultân Süleyman'ın vefatından bir gün evvel ve Siget'in zabtından üç gün önce, İmparator ordugâhına kadar ilerlemiş olan Ştuhlveysenburg beği Mahmud Jorj Tori tarafından esîr edilmişti; bundan sonra Sumeg ve Çalad Palâtinliği dâhilinde olup muhafızları tarafından terkedilmiş bulunan birçok kaleler zaptolundu.⁵⁴⁷ Jan Si-gismund'un ordusuna yardımcı olmak üzere dâhil edilmiş olan 15.000 Tatar vakia Debreçin ve Kaşo taraflarında bir mağlûbiyete uğradüarsa da, bunun intikama olmak üzere Teis ve Maroş nehirlerindeki üzerindeki mıntıka tamâmîyle müthiş bir tahribata hedef oldu. Her tarafta şehirler, kasabalar, köyler külden ibaret kalarak, doksanbinden ziyâde seknesi esîr olarak götürüldü. Transilvanya'da Pertev Paşa, Gyula'nın düşmesinden sonra birbirini müteâkib Yenû ve Villagosvâr'ı zabt etmişti. Karniyola'-

nın kahraman müdafii Herbert DÖ Ersberg ile Törn Baronu Jubst Hırvatistan'da ânî bir akın yaparak iki şehir yakmış ve Ona nehrinden geçerek Novigrad'a kadar ilerlemiş idiler (26 Eylül 1566). Sarna kenarlarında bulunan bu kaleden uzak olmayan bir mahalde müdâfaalarına gelmekte olan Helona Paşasını karşılarında buldular; bunları tam bir mağlûbiyete uğratarak, Paşa'yı ve maiyyetinde kumanda etmekte olan sancak-beğini esîr ettiler. Bu esirler Arşidük Şarl'a götürüldü, o da İmparator'a götürülmelerini emretti. Türkler de Kristof Apfalterer'i esîr ederek İstanbul'a göturdüler.⁵⁴⁸

Sulh Müzâkereleri

İstanbul'da İmparator'un iki memuru, yâni fevkalâde nons Hosututi ve sefir Alber Dövis, 20 Nisan'dan beri şiddetli bir mahbûsluk altında bulundurulmaktaydılar. Tâ 10 Teşrîn-i sânî târihinde idi ki, Hosututi Belgrad'dan payitahta dönmekte olan Pâdişâh'ı istikbâle gönderildi. Filibe'ye

⁵⁴⁶ Vüzera arz-odasından çıkarken Yûsuf Ağa hazinedarbaşı gediğinde (yerinde, mevkiinde) selam durmuş idi. Vezir-ı azam kaftanı lokmasından (kaftanının bir ucundan) yapışup kapucılar kahyası Gülâbî Ağa'ya da «Tut» dedi. O da cest ü çalâk tutup cellâdların eline virdi. Âmân ve zaman vtrmeyüp kapucılar odasında boğdılar.» Selânikl'den telhis, s. 85. (Mütercim).

⁵⁴⁷ «Fnmçtacl Furgacsit, rt#wn Hnngairicanım comanentariU eserinin 638. sa-hifesinde bu kalelerin isimleri şöyle gösterilmiştir: «Berzentz, Chorgoe, Zapanyi, Laak, Vizvar, Beleva, Szekesd.»

⁵⁴⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/530-542.

iki merhale mesafede bulunan Kayah'da Hosotuti, renkleri muhtelif iki atlı bir bulgar arabası içinde ancak dörtyüz süvârî ile getirilmekte olan Süleyman'ın tâbutuna tesadûf etti. İnsanların ikbâlindeki kararsızlığın ha-zîn misâli! Hosotuti İstanbul'dan giderken kendisinin ve Alber'in tevkifine Împarator'un Hoşt ve Monkaçı' istemesi ve Siget ile Gyula'nın tesliminden imtina göstermesinin sebep olduğunu efendisine ifâde etmesini söylemişti; saliverilmesi de ancak sadrâzâmın ricasından dolayı olup, eğer Împarator suljia nail olmak isterse, gereken hediyelerle birlikte bir sefîr göndermesi ve Tata ve Vesprim kalelerini yerle bir etmesi lâzım geleceğini ilâve edecekti. Vezir son söz olarak Arslan Paşa'nın emir almaksızın Paluta'yı muhasara etmiş olmasının cezasını başıyla ödediğini ve bir taraftan da Berzeniç ve Sorgu gibi birçok eşkıya barınağının yıkılmasına emir verildiğini söyledi. İskender ve Mehmed Paşalar dahî sefirlere bu istikamette şeyler söyledikleri gibi, Venedik'teki Osmanlı elçisi İbrâ-hîm, Împarator'a gönderdiği bir mektupta aynı mâhiyette ifâdelerde bulundu. Derhâl saray baş-teşrifatçısı Trautson Împarator'un, son olarak, Venedik'te vefat etmiş olan sefirinin kâtibine İbrahim ile müzâkereye girişmesini emretti.⁵⁴⁹ Budin Vâlîsi Sokollu Mustafa Paşa da aynı mealde olmak üzere, Împarator'a ve başkumandan Eck Dö Salem'e, Macar, Lâtin, Alman lisanlarında müteaddid mektuplar yazdı. Mustafa, bu muharebeye, Siget'in zabtını müteâkib ve amcasının emrine uygun olarak, defin merasimi icra olunabilmek üzere Zerrini'nin başını Eck'e gönderdiği zaman başlamıştı; baş ile birlikte gönderdiği mektupta Zerrini'nin, fidye-i necat olarak 3.000 duka aldıktan sonra Mahmud'u Öldürmüş olduğu için mukabele-i bi'l-misil olarak başının kesilmesi lâzım gelmişse de, o kadar şöhretli bir adamın kesik başının av kuşlarına yiyecek olmasının lâayık olmadığını bildirmişti.⁵⁵⁰

Ertesi senenin ilkbaharına doğru Sultân Selîm, Maksimiyen'in, biri cülusunu tebrik etmek ve diğeri bir elçi için yol ruhsatnamesi istemek üzere, göndermiş olduğu iki mektuba cevap verdi.⁵⁵¹ Selîm, cevâbında, Împarator'un sulh müzâkerelerine başlamak üzere sefir göndermek arzusunda bulunduğuna muttali olmuş ve tarafından da Tamışvar valisine bütün hududda çarpışmaların ta'tîl edilmesi için emir verilmiş olduğunu

⁵⁴⁹ Avusturya İmp. ve Kral. Hanedanı Arşivi. İbrahim dâima cSummus In-terpres Moutferrika et Magnus Subaschl» (BaştercUman müteferrika. Mu-vaikar subaşı) diye imza ederdi.

⁵⁵⁰ Bu mektubun aslı Avusturya İmp. ve Kral. Hân. Arşivindedir.

⁵⁵¹ Bu mektup 1568 Kânun-ı sânsî târihiyledir.

beyân ediyordu.⁵⁵² Sadrâzam da, Pâdişâhın nâmesiyle birlikte gönderdiği mektupta bu yolda fikirler öne sürerek, ayrıca yeni hir emirle 40.000 Tatar'ın hareketini te'hîr ile sulhun iadesine hizmet etmiş olduğunu övünerek îâmâ ediyordu.⁵⁵³

Budin vâlisî İmparator'a Kurd nâmında bir me'mûr göndererek, onunla bâzı hediyeler takdim etti ve hududda bulunan Macar muhafızlarının Jumanlar'la değiştirilmesini rica etti: Maksimilyen cevaben, muhafızların kimlerden meydana geldiği mes'elesinin ehemmiyetsiz bir mes'ele olup, bunlar ister Macar olsun, ister Alman olsun, kendilerini mütârekeye riâyet ettireceğini bildirdi.⁵⁵⁴

Bu karşılıklı ifâdelere aykırı olarak Avusturya Şvendi Monkaç ve Zatmar'ı; Hasan Paşa'da Transilvanya'da Potnok ile Küvark'ı zabt etmişti.⁵⁵⁵ İmparator mütârekenin inkitâından çekinerek, zabtolunan yerlerin Osmanlı Devleti'ne değil, Transilvanya'ya âit bulunduğunu mazeret olarak beyân etmesi ve Budin valisinin ilk tebligatı üzerine Hoşt muhasarasının kaldırılması için emir verilmiş olduğunu sadrâzama anlatması için, Alber Dövis'e ta'lîmât verdi. Bununla beraber, Sultân Selîm ve sadrâzam İmparatora gönderdikleri birkaç mektupta Monkaç'ın bir sancaktan başka bir şey olmadığını, Zapolya'ya âit değil, bizzat Pâdişâh'a âit olduğunu ileri sürerek talebelerini sürdürdüler.

1 Mayıs 1567'de Maksimilyen, sefiri için İstanbul'dan istediği ruhsatnameyi aldı; Haziran nihayetine doğru üç elçisine, yânî aslen Dalmaçyah olup geniş ma'lûmât sahibi olan ve büyük hizmetleri görülmüş bulunan Erlau başpiskoposu Antuvan Verantius, İstiryalı Kristof TÖfenbah ile henüz İstanbul'da alıkonulmakta olan Belçikalı Alber Oövis'e Presburg şehrinden ta'lîmât gönderdi. Sadrâzamdan hüsn-i kabul görmek için hediye olmak üzere 4.000 duka, dört gümüş kupa, bir saat gönderiliyordu. Bundan başka, son ahidnâme hükümleri gereğince, sadrâzam senelik 2.000 duka, Pâdişâh 30.000 duka özel hediye ile birlikte 20 altınlı kupa ve iki üç saat alacaklardı. Sefirler, ikinci vezîr Pertev Paşa'ya 2.000 altın, iki altınlı kupa, bir saat; üçüncü vezîr Ferhâd Paşa'ya 1.000 altın, iki gümüş kupa; diğer üç vezire

⁵⁵² SeUm'ın, biri Ramazan 974 (Mart 1566) ve diğeri Şevval 974 (Nisan 1566) tarihli iki mektubunun asılları Avusturya İmp. ve Kraliyet Hanedanı Arşivindedir.

⁵⁵³ Bu mektup 1567 Mayıs tarihli dir.

⁵⁵⁴ Maksimilyen'in aynen İfâdesi: «Şive Germanicis, şive Hungaricis prae-sidiis loca nostra finiUma fuerInt flnnata sedulto curatoru ut induciae observentur.» Avusturya İmp. Kral. Hân. Argto.

⁵⁵⁵ Pâdişâh'ın ve vezîr-i azamın mektupları İmparator'u Prag'da buldu; İmparator cevaben, Viyana'ya, dönüşünde İstanbul'a yeni bir elçi göndereceğini bildirdi.

senelik biner lira takdimine memur idiler. Lehis-tanh mühtedî tercüman İbrahim'e 500, Almanyalı mühtedî tercüman Mah-mud'a da yalnız 300 duka verilecekti. «Naksos Dukası» unvanına nail olmuş ve siyâsî işlerde büyük bir tesiri olan Yahudi Jan Mikez'e 2.000 duka, çok nüfuzlu vükeîâyâ (dîvân üyelerine) de hediyeler verilmesi sefirlere emr edilmişti.

Elçiler ta'lîmâtlan gereğince tımparator'un Tokay ve Vesprim istihkâmalarının yıkılmasına asla muvafakat edemeyeceğini bildirecekler ve bil'akis Pâdişâh'ın Babuça ve Berzeniç kalelerini yıkmaya muvafakatini sağlamağa çalışacaklardı. Yine, Transilvanyalılar tarafından zabtedilen Guvar ve Nagibanya'nın iadesini taleble, buna mukabil İmparator'dun da Hoşt mevkiini takdîm etmesinin imkânsız olmadığını îniâ edeceklerdi. Heydok ve martolozlar tarafından çıkarılan karışıklıkların sür'atle düzelmesi, hududun dikkatli bir surette tahdidi, tacir ve tercümanların emniyet ve hürriyetlerinin garantisi için bilhassa ısrar edip, son derecede dahî Transilvanyahlar'ın Pâdişâh nezdinde hâiz oldukları i'timâdı sarsmaya gayret edeceklerdi. Nihayet, ahidnâmede Melhiyor Balassa ile Nikola Batori'yi yerlerinde bıraktırmağa mezun idiler. Lâkin, anlaşmanın Fransa'ya ve Venedik Cumhuriyeti'ne şâmil olmasına engel olmak için bütün kaabilîyetlerini kullanmaları da talimatlarına dâhil idi.⁵⁵⁶

Maksimilyen'in Elçileri Pâdişâh Huzurunda

Eylül'ün l'inde,⁵⁵⁷ üç elçi resmen huzûr-ı şahaneye kabul olundular. Memuriyetlerinin esâsım arzetteler. Bunun üzerine Sultân Selim pek güzel anlamış olduğunu, mevkii neyi gerektiriyorsa onu yapacağını cevâben bildirdi. Yedi ay zarfında sadrâzamla yaptıkları ondört⁵⁵⁸ müzâkere, üç esaslı sebepten dolayı az daha hiçbir netice vermiyecekti. Bu müşküller Türkler'in Tata ve Vesprim'in, tımparator'un da Babuça ve Ber-zeniç'in yıkılmasını talep etmeleri ve bir de hududun tesbîti keyfiyeti ve köylülerin (köylerin) paylaşılması hususu idi. Sadrâzam ısrar ediyordu ki, Erlau Dağı'ndan itibaren

⁵⁵⁶ Alber pövis'e gönderilen ve Avusturya tmp. ve Kral. Arşivinde mevcut olan ta'lîmât buna tamamen muvafıktır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/542-544.

⁵⁵⁷ 1567 Temmuzunun ilk on gününe tesadüf eden 975 Muharremi başlarında Sultan Selim devlet erkânı ile birlikte Edirne'ye gitmiş olduğundan, Avusturya sefirleri oraya gelmişlerdir (Mütercim).

⁵⁵⁸ Fessler onüç müzâkerede diyor (c. 7, s. 91); lâkin aldanıyor;

çünkü Verançiuin rûznâmesinde bildirilen ondört müzâkere olmuş ve bunun ikisi huzûr-ı şahanede vuku bulmuştur.

ve oradan birbirini müteâkib Solnok, Hat-vân, Füle, Vigles, Leveniç, Gran, Çukake'ye inerek Rinia ırmağına kadar bütün ahâlî tmaparator'a vergi ödemek mükellefiyetinden muaf tutulsunlar, ve yalnız Pâdişâh'a cizye ödesinler. Nihayet, 17 Şubat 1568'de yir-mibeş maddelik ve sekiz senelik bir ahdinâme imza olundu ki, aşağıdaki şartları içine alıyordu:

tmaparator Maksimilyen ve kardeşleri Ferdinand ve Şarl Macaristan'-da, Dalmaçya'da, Hırvatistand'a, Isklavonya'da memleketlerini muhafaza ederek, buna karşılık Transilvanya, Boğdan, Eflâk voyvodalarının arazîsi üzerinde hak taleb etnüyebileceklerdir. İki hükümdar, voyvodaların sulhu ihlâl edecek sebep yaratmalarına meydan vermemek için, karşılıklı olarak gayret etmekle beraber, Haydökler, azablar, martolozlar, levendler, yâni eşkiyalar hakkında şiddetli takyîdler göstermeyi taahhüd ediyorlardı. Köylerden ve şahıslardan çalınacak her türlü eşya îade olunacak ve failer cezalandırılacak, firariler teslim olunacaktı. Hududun asayişini ekseriya ihlâl eden münferid vuruşmalar kesinlikle men' edilmişti. İki komşu millet arasında ortaya çıkabilecek münazaalar Budin ve Macaristan valileri huzurunda halledilecek, yâhud her iki taraftan tâyin olunacak komiserlerin hakemliğine havale edilecekti. Elçiler, maslahatgüzarlar, împarator'-un memurları ile bunların maiyyetleri halkı, diğer devletlerin. me'mur-ları gibi taarruzdan masun olacak ve hanelerine tercüman ve nâmeber-ler (mektupçular) kabul edebilecekler ve arzularına göre bilâ-istisnâ İstanbul ve Galata'da ikaamet edebileceklerdi. Sulhun kesintiye uğraması hâlinde hapsedilmiyerek kendilerine ruhsat verilecekti. Halledilemeyen köyler ahâlîsinin taksimi ve hududun tesbiti meseleleri, bunun için tâyin olunacak bir komisyonun karârına havale olunacaktı. İmparator, her sene, müttefiki olan Sultân Selîm'e -30.000 Macar altını hediyesi takdimine me'mûr- bir sefaret gönderecekti.⁵⁵⁹

Muahede esâsları kararlaştırıldıktan üç gün sonra sadrâzam sefaret hey'etine yeniden üç teklifte bulundu: Birincisi, Fransa'nın, Venedik'in, Bolonya'nın muahedeye dâhil olması; ikincisi, Maksimilyen'in, Selîm'in dostlarına dost ve düşmanlarına düşman olduğunun husûsî bir madde ile beyân olunması; üçüncüsü, iki devlete âit köylülerin taksimi mes'elesinin Defterdar Halil'in tanzim ettiği vergi defterlerine göre, düzeltilmesi. Birinci teklifi -ki Fransız sefiri Gran Kampani ile kâtibi Gran Riye'nin ısrarları üzerine

⁵⁵⁹ cNos eudem Serenissimum Imperatorem Turcarutn contaederatum nost~ rom quotannis munere honorario trlgtnta millium ducatum ungariça-rum per speciales homlnes nottros invisemus.»

ileri sürülmüştü- sefirler şiddetle reddettiler.⁵⁶⁰ İkinci-cîsine, şimdiye kadar yapılmamış birşey olduğunu beyân ederek karşı durdular; üçüncüsü için de münazaa konusu olan işin özel bir komisyona tevdiî kararlaştırılmış bulunduğunu söylediler. Sadrâzam, bu üç madde hakkında muvafakat gösterdi; lâkin Kefe'ye sürülmüş olan tercüman Zefi'-nin iadesini ve İmparator'un hayvanât bahçesi için istenilen bir zürâfa-nin verilmesini reddetti. Zürâfa bahsinde, adı geçen hayvandan bir tane mevcut olduğunu, bunun da, atlar zürâfadan korktukları cihetle onları alıştırmak için lâzım olduğunu ileri sürdü. Transilvanya memurları Ni-kola Orbay ve Fransuva Baluğ, ahidnâmenin akdine mâni olmak üzere hediyeleriyle geldilerse de, Maksimilyen'in memurları hediyeler ve 40.000 duka tahmin olunan akçeyle muahedeyi satın almış bulunduklarından, Transilvanyalılar geç kalmış oldular.⁵⁶¹ İmparator'un elçileri huzurunda Orbay ve Balug'a tebliğ olundu ki, Jan Sigismund her hususta akdedilmiş olan ahidnâmenin hükümlerine tâbi olacaktır; bununla beraber, arazî, şehirler, köyler mübadelesi için Pâdişâh'ın muvafakati üzerine Macaristan ile müzâkereye girişebilecektir; eğer evlâdsız vefat edecek olursa tebeası halefini kendileri seçmek serbestîsine mâlik bulunacaklardır.

Ahidnâmenin imzasından bir ay sonra⁵⁶² elçi Verantius ve Töfen-bah, Frankfurt'ta İmparatorca son tasdiknameleri vermeğe gelmiş bulunan Osmanlı tercümanı îbrâhîm ile birlikte, Viyana'ya gittiler. Dikkate değer olan bu sefaret hakkında, Erlau Piskoposu'nun rûznâmesinden ve Maksimüyen'e takdim ettiği rapordan başka, üçüncü bir edebi eser mevcuttur ki, elçilerin seyahatinin Verantius'un kâtibi İtalyan Marko Anton-yo Pigafetta tarafından kaleme alınan tarifidir;⁵⁶³ ancak bu kıymetli eser teessüf olunur ki, mevcudu pek az bulunmaktadır.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ Katona'da Vearntius'un mektubu. Alber Dövl's İn 27 Teşrin-i sâni 1568 tarihli raporunda bu elci Mösyö DÖ Gran Kampani (de Gran Campag-nes) olarak yazılmış ve Protestan olduğu bildirilmiştir.

⁵⁶¹ «Specificatio honorariorum» (Miller'de, s. 383) ve «Consignatio numenim honorariorum İn quantum se extendant jam Oonstantdpolim ad Impera-torem Turcarum et Bassa.» {Kezâllık, s. 386-396). Ve «Ratiocinlum ora-torum Caesareorum süper dispensatione pecuniarum et munerum hono-rariorum Constantinopoli.» (Kezâlık, s. 402-408)

⁵⁶² Kovaşis"de (c. 1, s. 153) Darium'a nazaran 20 Mart; Pigafetta (s. 119) diyor ki: «Edirne'den 20 Mart'ta hareket ettik.» Bethlen (kitap: 5, s. 176) şu şekilde yazmakla hatâ etmiştir: «Legati Viennam redeunt pridie ea-lendas qunü anni sequentis, videllcet 1568.»

⁵⁶³ «Itinerarlo di Marco Antonio Pigafetta gentiluom Vlcenlno ali' Illmo, Sgr, Bduardo Seymer conte d'Hertford. Londra appresso Giovani Wolfio. Inghilese 1585» s. 141. Bu eser o kadar nâdirdir ki, yalnız pek zengin olan Göttingen (Gaettingue) (Almanya'da) Kütüphanesinde bir nüshası vardır.

⁵⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/544-546.

İran Sefîri'nin Gelişi

Avusturya sefaret hey'etinin Edirne'de bulunduğu zaman, cülusundan dolayı Sultân Selîm'i tebrike gelen bir Acem sefaret fey'eti de. oradaydı. Osmanlı Devleti'nin Doğu'da ve Batı'da komşusu olan iki devletin elçileri oniki sene Önce ilk defa olarak Amasya'da karşılaşmışlardı; her iki defasında da aynı adamlardı: Piskopos Verantius, Revân vâîsi Şâh-Kulî Sultân Hân. Şâh-Kuh'nın hududa geldiği hakkında ilk alman haber üzerine Erzurum vâîsi idaresi dahilindeki askeri ve timâr ve zeamet sahiplerini toplayarak 8.000 kişi ile istikbâline gitmişti. Valinin maiyyetin-den 2.000 kişinin silâhları altın ve gümüş işlemeli olduğundan nazar-ı dikkati çekiyordu. Bu ihtişam, maiyyetindeki kişilerin debdebesiyle husûsî bir te'sîr telkin etmek ümidinde bulunmuş olan elçiye hayrette bıraktı.⁵⁶⁵ Şâh-Kuh Erzurum'a geçen senenin nihayetine doğru vâsıl olmuştu (1 Kâ-nûn-ı evvel 1566); hoşgeldin merasimini îfâ etmek ve payitahta kadar kendisine rehber olmak üzere bir çavuş istikbâle gönderilmişti. Elçinin maiyyeti halkı, kenarları altın işlemeli imame giymiş 120 Acem asîlâ-desiyle sırma elbiseli 200 süvariden ve 400 tacirden, ki cem'an 700 kişiden; at, katır ve deve olmak üzere 1.700 yük hayvanından mürekkeb idi. Sefaretin muzıka takımında her birine bir deve götürür beş büyük tabi (davul), beş uzun ve üç küçük boru, beş nây (ney), bir düdük, bir tanbur ve birçok diğher mûsikî âletleri vardı; bir org çalgıcısı, bir nayzen, dört câriye-i muganniye bulunurdu. İki de Kur'ân-hân vardı. Şâh'ın hediyeleri şunlardı: İki çadır ki, sâye-bânı altından olduğu gibi yanlarında kenarları san'atkârâne işlenilmiş kıymetli kumaşlar vardı; güzel cildli bir Mushaf ile bir Şâh-nâme; ikisi 10 miskali (40 dirhem) geçer iki büyük inci; küçük armud hacim ve şeklinde bir la'l-i Bedehşânî; Onmilyoniki-yüzbin akçe (164.000 duka) kıymetinde ipek ve keten kumaşlar.⁵⁶⁶ Acem elçisi Pâdişâh'a av için eğitilmiş 40 şahin takdim etmekle beraber, bedbaht Bâyezîd'in silâhlarını, develerini de getiriyordu. Bu son hediyeler evvelkiler kadar kıymetli olmadığı gibi, alenen gözler önüne konulmamışsa da Selîm tarafından az takdirle karşılanmamış olmak lâzım gelir. Şâh-Kulî'yla beraber bulunan tacirler İstanbul'da kaldılar; Avusturya muahedesinin imzasından bir gün evvel sefir mu'tâd tantana ile Edirne'ye girdi (16 Şubat 1567).

⁵⁶⁵ Pigafetta'da c'Vezlr'e Yazılmış Mektup», s. 112. Bu mektup, karşılamaya gönderilen çavuşun raporundan İbaretir, Ki İmparatorluk sefaret tercümanı tarafından İtalyanca'ya tercüme edilmiştir.

⁵⁶⁶ Fara miktarında Acem mübalâğası vardır; hiç olmazsa b'r sıfırı -pek-çok tercümelerden birinin yanlışlığı değilse- fazla olacaktır. Mütercim.

İstanbul'dan geçerken büyük debdebe ile kabul olunmuştu; Piyâle Paşa fevkalâde ihtiram gösterdi; lâkin Edirne'de pâdişâh sarayının bütün ihtişamı gösterilmiştir ki, Almanya împaratoru*-nun, Fransa ve Lehistan krallarının, Raguza Cumhuriyetinin gönderdiği elçilerin huzurunda bu ihtişam bir kat daha artmıştı. Sultân'ın daveti üzerine bütün sefirlerle birlikte, Acem elçisi alayının geçeceği sokaklara çıkmışlardı. Sultân Selim, teşrifatçı olarak - mevkisinin verdiği nüfuz için değil, paşanın şâir ve güzel konuşan biri olması yüzünden- mahremi Şemsî Paşa'yı tâyin etti. Çünkü Şâh-Kulî nükteci, ehl-i maârif bir zât olmak şöhretine haklı olarak mâlikti. Pâdişâh, teşrifat me'mûrunun hüner ve irfan bakımından elçiden geri kalmamasını istiyordu. Şâh-Kulî şehre girdiği zaman altın ve gümüş içinde, rengârenk elbiseler giymiş askeri görünce Şemsî Paşa'ya:

- «İşte hakikaten gelin alay!» demişti. Şemsî Paşa da:
- «Evet, Çaldıran'da gelinlerini aramağa giden bu askerdir» cevâbını

verdi.

Avrupalı sefirlerin önünden geçerken, bunlar şapkalarını yâhud diğer serpuşlarını çıkarıyorlardı; Şâh-Kulî bunun mânâsının ne olduğunu sordu. Şemsî Paşa da, başlarını Pâdişâhın ayakları altına koymağa müheyya bulunduklarının işareti olduğunu söyledi.⁵⁶⁷

İki gün sonra bir mutaassıb, sadrâzamlı mülakata gitmek üzere bulunan sefire kasedetti; elçinin üzerine bir ateşli silâh yöneltti; lâkin isabet ettiremeyip, maiyyetinden birini yaraladı. Sadrâzâmın emriyle suçlu derhâl yakalanarak bir atın kuyruğuna bağlandı; Ölünceye kadar, elçi alayının geçeceği sokaklarda süründürüldü. Şâh-Kulî, beynelmilel hukuka aykırı bulunan bu hareketten dolayı hemen dönmek istediye de, vezîr-i âzâmın ısrarı üzerine memuriyetine devam razı oldu. İran elçisi nüktedanlığı ve her sınıftan kimselerle ülfeti sayesinde, bu elem verici hâdiseye rağmen, vezîr-i azama güzel bir surette onu ululadı ve bütün şerefini Sokollu'ya

⁵⁶⁷ Bu fıkra, üzülererek belirtiriz ki böyle değildir. Şemsî Paşa Hammer'ın dediği gibi cevap vermiş olsaydı, söylediği o kaba söz yerine, hakikaten gttzel bir laf etmiş olacaktı. Selânlî'nin yazdığı gibi, asıl fıkra sudur: Şâh-Kulî, sefirlerin bahis konusu muamelesi üzerine «Bunların hemmisi takyalerin başlarından beyle (böyle) ki çıkarub dürrürler, aya, ne mene-dür?» diye sorduğunda Şemsî Paşa «Adetlerldür; birbirini gördükçe merhaba yirine böyle yaparlar» demiş. Bundan maksadı, İran elçisini ötekilerden saymak gibi o zamanın telakkilerine göre kaba bir mânâ idi. Nasıl ki, Hammer'ın anlayamadığı için büsbütün terk ettiği şu fıkradan dahi o türlü bir kaba şaka anlaşılır: Şâh-Kulî Hân serhft ümerasından teşekkür sadedinde «Bize çok hürmet ve izzet gösterdiler; padişahım n'leti helal olsun» demesi üzerine, Şemsî Paşa: «Elbette yapacaklar Ekremû'd-dayfe denilmemiş mi?» cevabını vermiş. (İbarenin aslı şudur: Skremu'd-dayfe velev k&ne kafire). (Kafir de olsa konuğa ikram ediniz). Elçi «Sultânım, bugün çok nükte ve kinaye söylediniz» diyele paşa: «Siz nükte-şlâs olmasanız beni size göndürmezlerdi; ben de sizin güzel ve çabuk anladığınızı bilirem de böyle şeyler söylüyorum» cevabıyla isi tathya boğmuştur. Mütercim.

atfetmekte olduğu Siget fethinden dolayı Paşa'yı teb-rîk etti; Sultân Süleyman'ın irtihâlinden sonra orduda intizâmı muhafaza etmesini ve saltanatı akıllıca tedbîrle Sultân Selîm'e te'mîn etmiş olmasını övdü. Dedi ki: Öyle büyük bir vezirin nâmı bütün Rûm ulemâsı (Anadolu âlimleri) eserlerinin dibacelerinde dercedilmeğe her bakımdan lâyıktır. Hattâ İran ulemâsı da eserlerini onun yaptığı iyi işlerin bildirilmesine hasretmişlerdir. Sokpllu Mehmed Paşa mütevâzîâne olduğu kadar vakûrâne olmak üzere, Osmanlı Hanedanının saltanatının ebedî olduğunu ve kendisinin meziyyetinin, bu hânedân-ı şevket-penâhın âzasından iki zâtın hizmetine nefsim hasr etmeğe, ilâhî kaderin şevkiyle, mazhar olmaktan ibaret bulunduğunu söyledi.⁵⁶⁸ Eskiden beri yürürlükte olan âdete göre elçi, vezîr-i âzam ile diğer vezirlere, memleketin tabîi ve sınaî mahsûllerinden seçilmiş şeyler takdim etti: Hemedân ve Dergüzîn ipek kalıçaları, Gaçan (Kâşân?) serpuşları, Arcân (Avicân) sabunları, Mihrüyân futaları (peştemalleri), Dârâbcerd kalıçaları, cehrem gâşiyeleri, Tîrîn mumyaları, Yezd'in hafif kumaşları, *Kum»un daha kuvvetli kumaşları, Bizâ libasları, Şîrâz kılıç demirleri... Sefir üç gün sonra maiyyetiyle beraber büyük bir ihtişamlı huzûr-ı şahaneye dâhil oldu. önde satenden, Şâm kumaşlarından, kadifelerden, sırmalı çukadan yapılmış elbise giymiş sipahiler, çavuşlar, müteferrikalar gidiyorlardı; onlardan sonra üçyüz Acem geliyordu ki, ekserisi muhtelif renklerde ve kenarlarına çeşitli hayvan resimleri işlenmiş alay elbiseleri ve pek azı çukadan elbiseler giymişlerdi. Sefirin atlarını elleriyle yederek (sürerek) götürmekte olan ve alay urbalarını (merasim elbiselerini) giymiş bulunan piyade uşakları da onları takiben geliyorlardı. Nihayet ikiyüz yeniçeriden sonra sefir göründü ki, başında sırmalı imame ve arkasında erguvânî libâs olduğu halde gâşiyesi altın, gümüş, fîrûze, şeb-çerâğ ile parıldayan bir ata binmişti. Bu alayı 140 Acem süvarisi tamamlıyordu. O kadar ihtişama rağmen, Acemler -daha kuvvetli bir bünyeye, daha* esmer bir çehreye mâlik olan- Türkler kadar revnaklı

⁵⁶⁸ SelânikTnin (s. 93), ifâdesine göre elçi sadrâzâmın nezdine gelince «Şah hazretleri selam ve dualar iderter. Buyururlar ki: «Onlar atabeg olmus-lardur; saltanat sahibine teslim oluncaya kadar müstakillen hükümdar. lık ltmışlerdür; bunun içündür ki biz de kendilerine ayrıca selâm ve dua idLyoruz. Düşmen toprağı içinde şu hâl zuhur eylemiş iken.din ve devleti hüsn-i muhafaza itdiler. Hıdmetleri âhiretde dahi takdir olunacakdur.v Bu yolda sözlerden sonra Hammer'in naklettiğı gibi, kendi tarafından da ta'zim&tını beyân etmiş ve sadrâzâm Sultân Süleyman'ın hem' gazi hem çehid olarak «sultânü'nüheda» unvanına lıftkat kazandığını söylemiştir. Hiçi toplantı tonunda ferbtüer içildikten sonr* Edirne'nin Kuyık mahallesindeki ikametinin» gttmiatlr.

görünmüyorlardı.⁵⁶⁹ Zâten Türklerin Venedik'ten gelen elbiselerinin renkleri Acemlerdin elbiselerinden cansız değildi. Şâh'ın hediyelerini kırkûç, sefirin hediyelerini on deve getiriyordu. Bunların en kıymetlileri bizzat (Hz.) Alî tarafından yazıldığı zannedilen bir Mushaf-ı Şerîf ile Firdevsî'nin bir Şâh-nâme'si (ikisi de sırmalı kumaş ile cildlenmiş ve murassa cildi idi), Bedahşâh yakutlarını ihtiva eden bir mücevherat çekmecesı, iki inci, içine zehir konulunca kı-rılmasıyla tanınan sekiz fîrûze kâse,⁵⁷⁰ sahra resimleriyle müzeyyen muhteşem iki çadır idi. Bu çadırlar, Arablar'ın en büyük şâir-i rebâbîsi olan Mütenebbî'nin şiirinde övdüğü Suriye çadırlarından daha güzeldir.⁵⁷¹ Sefirin hediyeleri içinde, yirmi ipekli büyük kaliçe, daha az büyüklükte diğer birçok kaliçeler, dikkate değerdı. Bunların üzerine sırma ile çiçekler, kuşlar, muhtelif hayvanlar nakşedilmişti. Keza, çadır önlerine konulmağa mahsûs dokuz perde, deve tüyünden dokuz kaliçe, altın ve gümüş işlemeli ve murassa, dokuz eyer, t-Eski tranlılar*da ve daha sonraları Romahlar'daki fildişi yüzükler gibi cihangirlik alâmeti olmak üzere- yedi gümüş yüzük, kırmızı kadifeli gılaf (kın) içinde yedi kılıç, nihayet gayet ince ve herbirini ancak altı kişi götürecekt kadar büyük tran kali-çeleri nazar-ı dikkatleri çekiyordu. İran sefirinin hediyeleri ne kadar tantanalı ise, i'timâdnâmesi de o derecede tumturaklı üslûbu ve hadden agkın uzunluğu ile o kadar mümtaz idi. Bu i'timâdnâme, bu bakımdan şark saraylarının diplomatik evrakları arasında emsalsiz bir âbidedir.⁵⁷² Elçi huzûr-ı şahaneye girdiği zaman, Pâdişâh tekeli üfs üz c es i ne:

- «Nasılsın?» dedi.⁵⁷³

Lâkin Şâh-Kuh, Şark saraylarında diplomatların ve nedimlerin serbestliğinin ne kadar olduğunu bildiğinden, ihtiyata uygun bir sükûtle Pâdişâh'ın bakışı ve şevketi karşısında kızardı ve birşey söylemeğe mecali kalmamış gibi göründü. Kendi nâmına olarak bir Mushaf, bir çadır, kılıçlar, kemanlar (yay) ve oklar, ipekten ve deve tüyünden kaliçeler tak-dîm etti.

⁵⁶⁹ Macaristan Rûhânî Reisliği Kütûphanesinde toplanmış olan 119 kıt'a diplomatik evrak arasında bu muahedeye dâir Edirne'den 20 Mart 1568 târihiyle gönderilen raporu müracaat. Adı geçen evraklar Avusturya elçileri Verantius, Zay, Töfenbach, Busbek, Vis tarafından yazılmıştır.

⁵⁷⁰ Plgafetta bunu tFirvari» yapmıştır.

⁵⁷¹ Yetmişyedinci kasidede, s. 108.

⁵⁷² Bu i'timâd-nâme Reis San Abdullah Efendi'nin Münşeat mecmuasında mevcut olup, büyük ebatta 49 varaka teşkil eder. Benim nüshamda her biri 50 satırlı ofcuz, varaka işgal eder. Kont Rzevuski'nin (Rzewuski) mecmuasında da büyük ebatta 70 varaklık to'ır kitaptır. Ikorn'da «Osmanlı Edebiyatı Tarih»ne müracaat, s. 165.

⁵⁷³ Durum böyle değildir. cPâdsak-ı Süleyman-haşem» Şah-ı kerem hazret-lerinin hâli eyü mi, hoş mu buyurup gayri kelam olmadı; satvet-i se-hen-şahlı havfindan ilci hanun daha nutka mecali kalmayup çıkıldı.» Se-lanıkl'den telhis, s. 94.

Saraydan dönüşünde gidiş protokolü muhafaza olundu. Sultân Selim, masrafları için sefire hazînesinden günde beşyüz duka tâyin etti ve evvelki ahidnâme esasları üzerine yeni bir sulh akdedildi.

Acem elçisinin gelişinden birkaç gün evvel, dîvân, Abdal nâmında bir Kürd beğiyle maiyyetinde bulunan otuziki kişinin -sadrâzâmın emriyle bunları Yeni Câmi'de tevkif edeceği sırada çavuş-başı'yı öldürmüş olmalarından dolayı- idamına hükm etti. Abdal'ın başı kesildi; otuziki Kürd de her biri otuziki rüzgârdan birinin estiği tarafa döndürülerek, çeşitli işkencelere yatırıldı.⁵⁷⁴

Edirne'de Yangın

Acem ve Avusturya elçilerinin kabulünden birkaç gün sonra Edirne'de bir yangın çıkarak, elli hâne yandı. Yine o aralık Ulyân-oğlu ve mu-tahhar-lenk (Topal Mutahhar)'in Basra ve Yemen havâlisinde isyan bayrağını kaldırdıkları haberi alındı. Devlet'i, Arabistan'ı kaybetmekle teh-dîd eden ve Osmanlılar'm bu ülkede fetihlerini genişletmelerine vesile olan Topal Mutahhar'm hâdisesi az sonra nazar-ı dikkatimizi davet edecektir; eğer Ulyân-oğlu da Acemler'den beklediği imdada nail olsaydı, daha az tehlikeli olmayacaktı. Lâkin ümidine nâilolamayıp birkaç bin yeniçeri ile üzerine yürüyen Basra ve Şehr-i Zor beğlerbeği tarafından mahvedildi.⁵⁷⁵

Lehistan'la Anlaşmanın Yenilenmesi

Sultân Selim, 26 Nisan 1568'de Edirne'den İstanbul'a döndü. 1 Mayıs'ta Lehistan Krah'nın elçisi Suhorovski, maiyyetinde üçyüz kişi ile payitahta dâhil oldu. Kıymetli hediye⁵⁷⁶ getirmekte olan bu elçi, sulh

⁵⁷⁴ Abdal Beg hakkında şikâyet vardı. Sadrâzam yeni çavuş-başı olan Bek-taş-zade Mehmed Ağa'ya «Kürd Abdal Beg'in hanesi nerede ise bul; habsl ferman olunmusdur» dem'sti. Mehmed Ağa, Beğ'in Üç Şerefeli Câmi'de bulunduğunu, haber alarak; ve orada kırâat-i Kur'ân üzere bularak tevkife kalkışmakla hatâ etmiştir. Bir çavuş da çavuş-başı ile beraber maktul olmuştu. Abdal kaçarken Reyhan Kızı denilen mahalde tutuldu. Yanında birkaç kişi daha öldürüldü. (Selânikl'den telhis, s. 99). Maiyyetinde 32 kişi bulunarak herbirinin rüzgâra -doğru çevrildiği ve işkence edildiği, Selânikl'i yazılı değildir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/547-551.

⁵⁷⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/551.

⁵⁷⁶ (1 Mayıs) «L'amibassador di polonla a bacciato la main al Sgr. a fatto 11 presenti X mazzi dizibellinl X coppe dorate IV orolgi, e III grossi comi di caccia» Avusturya İmparatorluğu Hanedanı Arşivi'nde sefir Soranzo (Soranzo)'nun raporu. Sultan Selim'in Lehistan Kralı'na 14 Haziran 1568 tarihli mektubu -ki Ahmed Çavuş ile gönderilmiştir- Kazaklar tarafında Akklrman'da yapılan taaddiyâtın şikâyeti bildirmekte olup Kral'ın cevabı bu hususta özür t'yânını ve Tatarların akınlarından dolayı şikâyeti ihtiva etmektedir.

anlaşmasının yenilenmesine, Moldavyalılarla Tatarlar'ın Lehistan arazisindeki akınlarından şikâyet gelmişti. Bundan başka eski kapütilâsyonların Osmanlılar'dan firar edenlerin iadesine, îatarlar'a senelik vergi verilmesine, Moldavyalılar'ın Lehistan'dan muvafakat almaksızın voyvoda tâyin edebilmelerine dâir olan üç maddesinin kaldırılmasını teklif edecekti. Voyvoda nasbıyla ilgili bu teklif hususunda Kral Sigismund -Si-yâvuş'un, pederi Aleksandır'ın makamına oturttuğu- Boğdân ile yaptıkları gizli ittifaka istinâd ediyordu. Bu ittifak, ertesi sene Boğdan'ın Lehistan'ı metfeû tanımasını tasdik ediyor ve Lehistan'ın, zât-ı şâhâne müstesna olmak üzere, diğer hükümdarlarla girişeceği muharebelerin hepsinde bizzat yardım göndereceğini belirtiyordu. Akdedilen bir anlaşma ile te'yîd edilmişti. Lehistan ile anlaşma, üç seneden beri esarete tutulan Tatar elçisinin serbest bırakılması şartıyla yenilendi.⁵⁷⁷

Bununla beraber, Pâdişâh, Transilvanya voyvodasına Çiççov ve Kökölluvâr kalelerinin Moldavya voyvodasına teslimini emretmişti; Eflâk ahâlîsinin şikâyeti üzerine, voyvodaları Piyer Mirce ^-otuzüç yaşındaydı- zincire vurularak İstanbul'a gönderilmişti. Fakat Mirce» kendisinin varmasından Önce dört milyon akçe (80.000 duka) göndermemenin yolunu buldu. Bu akçenin yarısı ,bâb-ı devlete taahhüd ettiği vergi idi; öteki yarısı da kendisi, daha doğrusu -ahlâkının bozukluğu kadar hîlekâr da olan⁵⁷⁸ validesi tarafından hediye adı altında takdim olunacaktı ki, bu kadın şu fedâkârlık ile oğlunun affa nail olacağını ümîd ediyordu. Bundan başka Mirce'nin validesinin tertibi üzerine Prens'in meclisi âzasından biri 130.000 dukanın gizlenmiş olduğu bir mahalli Pâdişâh'a haber vererek, bu para da devletin hesabına alındı.⁵⁷⁹ Lâkin Pâdişâh, voyvodanın makamına geri gönderilmesini kabul etmiyerek, yerine Haleb'e sürgün edilmiş bulunan kardeşi Aleksandır'ı tâyin etti. Yalnız Mirce hayâtını kurtarıp anasıyla birlikte Konya'ya sürgün edildi; ve bir müddet sonra orada Öldü.

Senenin sonuna doğru, Pâdişâh, Sigismund'un elçisi Misel Gyulabi'yi Transilvanya'ya gönderdi; bir sene Önce Sebastiyân Erdel ve Fransuva Balog'un tebliğ etmiş oldukları gibi, Misel de Voyvada'nın hududa riâyet

⁵⁷⁷ «Gautum, ut rex poloniae legatum Tatarum jam 3 annos detentum di-mittat.» Vîs'in raporu. Mezkûr arşivde, Venedik evrakında Soranzo'nun raporuna mürâcaa^.

⁵⁷⁸ «in petri locum Aleacander ex Aleppo redux,- mater, salax scortum, a Suîtano et sororo (vidua Rustemi) obtinult vitam.» Elçi Alber I>ö Vis'in Avusturya tmp. ve Kral. Han. Arşivindeki raporu.

⁵⁷⁹ Alber Dttvls'ın Mayya 1568 târînlî raporundan alınnu* olan bu tafsilat, Moldavya'nın hiçbir tarihçisinde yoktur.

etmesini ve Erdud, Nagibanla, Zeşvar şehirlerini sükûnet içinde tasarruf etmesini ve bu esnada tımparator'a rahatsızlık vermemesini ihtar edecekti. O zamana kadar Pâdişâh'a ve tımparator'a vergi vermiş olan bu üç beldenin tasarrufu epey zamandan beri iki devlet arasında konuşulur olmuş ve son olarak Macaristan valisi Mustafa Paşa ile İmparator'un baş-mâbeyncisi Prens Traotsen arasında mektup⁵⁸⁰ ve ulak teatisine sebebiyet vermişti. Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği rapora göre, Osmanlı elçisi İbrâhîm (Strozeni) Budin'den geçerken, o zamana kadar her iki tarafa vergi vermiş olan köylerden, İmparator'un, kendisine isabet eden haklarından vazgeçmiş olduğunu bildirmişti. Bu hususta müzâkerelere girişmek üzere Budin'e gelmiş olan Ahar Çabî de Mustafa tarafından Prens Traotsen'e gönderilen çavuş gibi herhangi bir muvaffakiyete mazhar olamadı.⁵⁸¹ İbrahim'in iki esirin alınması ve yolda kendisine kalabileceği yerler olarak penceresiz yerlerin gösterilmesi hakkında İmparator'a gönderdiği birçok mektuplarda ileri sürdüğü şikâyetler, az daha yeni ihtilâflar doğuracaktı. Bununla beraber Maksimüyen'in i*ti-mâdnâmesinde Pâdişâh'a verdiği izahat fırtınayı geçiştirerek, iş o noktada kaldı. Lehistan elçisi, memuriyetinden pek de hoşnûd olmadığı halde yeni kapütilyasyonu Lehistan Kralı'na takdime memur Hasan Çavuş ile birlikte vatanına döndü. Bu esnadadır ki, balyos Soranzo'nun yerine Bar-baro tâyin edildi.

Ertesi senenin başlarında (8 Kânun-ı sâni 1569), Sultân Selim -bu pâdişâhın saltanatında pek aralıklı olarak rastlanan- müstakil olma arzusunun bir numunesini daha gösterdi: Önceleri kapıcı-bâşısı olup bir müddetten beri gözden düşmüş gibi olan Lala Mustafa Paşa'yı, hakikat-i hâlde hükümdar demek olan Sokollu'nun reyini almaksızın, son kubbe vezirliğine tâyin etti. Selîm'in sadrâzamdan korkusu o dereceydi ki, bu tâyini kendisi haber- vermeye cesaret edemedi; Sokollü'yla yalnız görüşmekten çekinerek, bir av dönüşünde at üzerinde bir dîvân (ayak dîvânı) tertîb ederek, birbirini müteâkib vezirlere hitâb ettiği sırada, Lala Mustafa'ya ve sadrâzama da hitâb etti: bu suretle sadrâzamları zımnen anlaştırmış oluyordu. Malta adası üzerine gönderilen ordunun kumandanı olan Mustafa'nın kardeşi-mu'tâd olan 200.000 akçenin üzerine, bunun dörtte biri kadar ilâvesiyle⁵⁸² vezâretten azl olundu. Bu esnada Sultân Selim, eski Eflâk Prensi

⁵⁸⁰ Mustafa Paşa mektubunda kendisine su unvanı verir: cNos Muetafa-Baa-sa dlvina Prövidentla et Caesarea elementia illustratua Budae et partium regni Hungariae Oubernator ConsUariüs.»

⁵⁸¹ Traotaon İle 7 BylüTde ftrrtftu. Çabl Budin'e ancak 5 Ağustosunda gtdi.

⁵⁸² «360.000 upri, che fauno şcudli 1.000». Barbaro'nua raporu.

Mirçe'nin tahsisatına 'anası tarafından takdim olunan 30.000 dukaya mükâfat olarak™ günde yirmi akçe zam yaptı; anası da verdiği paralara mukabil yalnız 10.000 duka aldı. Cezayir beğlerbeği Salih'in oğlu Mehmed - ki hapse atılmış ve bütün emvali alınacak diye tehdîd edilmişti- sahibi bulunduğu geniş arazîden bir kısmını terk etmekle hürriyetini satın aldı.⁵⁸³

Mora İsyanının Bastırılması

Bu sırada bâzı mühim siyâsî meseleler Pâdişâhsın dikkatini denizin orta tarafına ve Mora*ya çekti. Validen hoşnûd olmadıkları için onu bir tüfek ateşiyle öldürmüş olan⁵⁸⁴ Trablus muhafızlarının bu isyanı ve Mora'da Maynotlar'ın isyanı acilen te'dîblerini gerektiriyordu. Kapdân Paşa, büyük denizci Hayreddîn Barbaros'un rûhâniyetinden istimdâd ettikten ye türbesinde kurbanlar kestirdikten sonra⁵⁸⁵ 5.000 yeniçeriye yüklediği 15 kadirga ve Trablus Paşalığına tâyîn edilen bir hadım ile birlikte, İstanbul'dan hareket etti. Diğer 10 kadirga da Spartlar'ın torunlarını zabt ü rabt altına almak üzere bir kale inşâsı için Mayna üzerine gönderildi⁵⁸⁶ İskenderiye'de birçok Fransız gemileri ambargo⁵⁸⁷ suretiyle zab-tedildi. Bu tedbîri Osmanlı hükûmeti nezdinde pek büyük nüfuza sahip olan Yahudî Jan Migez, Fransa'dan alacağı olan meblâğın te'mîni için tel-kîn etmişti. Fransa elçisi şikâyet ettiyse de faydası olmadı.⁵⁸⁸

Ertesi senenin baharında (28 Mart 1570), Gaspar Minkoviç ve Edvar Provizyonali nâmında iki nons, son ahidnâmede gurur verici hediyeler oldrak Pâdişâh'a verileceği belirtilen 30.000 duka ile vezirlere verilecek akçeleri İstanbul'a getirdiler. Resmî surette huzûr-ı şahaneye kabullerinde Transilvanyahlar'ın Zehvar* Erdud, Nagiyâbanya beldelerini istilâya teşebbüslerinin kat'iiyen men'edilmesini, ve Fransuva Forgaç, Ladislas Yolafi, Blezguniati gibi âsîlere hiçbir şekilde yardım edilmemesini talep

⁵⁸³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/551-554.

⁵⁸⁴ «Il bassa di Tripoli amazzato con una arehibuggiata da questl Barberesch! per malasadisfazione del suo <ov er no. > Barbaro'nun 12 Mart 1569 tarihli raporu.

⁵⁸⁵ Elçi Soranzo'nun 20 Mayıs 1569 tarihli raporundan: cAvendo fatto se-condo li solito sacrificlto alla sepoltura di Barbarssa.»

⁵⁸⁶ «Albraazzo di Malna per fabricer 11 castello, per tener in freno quella gente inquetissima.» Barbaro'nun 24 Mayıs 1569 tarihli raporu.

⁵⁸⁷ Bir geminin harb esnasında bulunduğu limandan çıkmasının geçici olarak yasa&lanmafi. (Mütercim).

⁵⁸⁸ Eskiden Paris sefirliğinde bulunmuş olan Bacbaro şöyle diyor:; «Giovanni Mlches, creditor del Christianissimo Re per il dispoalto del gran partito del liono di clrca 150.000 scudi, a fatto flû d'una volta pretensione per i suoi dausi mandati În Prancia.»

ettiller. Sokollu Mehmed Paşa, ele geçirilmesi için o kadar Müslüman kâni dökülmüş ve o zamandan beri harabe hâline gelmiş olan küçük Erdud kalesinin Transilvanyalılar'a bırakılmasının müriâsib olacağı fikrini ileri sürdü. Lâkin nonslarla elçinin ısrarı üzerine, bundan vazgeçti. Bununla beraber diğer maddeler hakkında bu kadar yumuşak davranmıyarak, Paluta, Vesprim, Istoni-Belgrad etrafında bulunan köylerin Pâdişâh'tan başkasına vergi vermemesini, ve Tata ve Papa kaleleri etrafında olup o zamana kadar Osmanlı Devleti'ne vergi vermekte olan köylerin de kadıları vâsitasıyla vergilerini göndermeğe devam etmelerini ısrarla istedi. Nonslara san'atkârâne işlenmiş iki yay hediye ederek, mukabil olarak Viyana'dan kendisine güzel bir zırh gönderilmesini söyledi.

Transilvanya memurları Misel Gyula ve Gaspar Bekeş yukarıda zikredilen üç mevkî hakkındaki taleplerini" tekrar ettilerse de, birşey elde edemedi. Dördüncü ay s.onra Fransuva Balog nâmında bir memur, refakatinde tercüman Ferhâd olduğu halde, Tameşvar beğlerbeğiyle Solnok sancak-beğinden şikâyete geldi. Ahlaken zayıf bir şahıs olan Sigismund Zapolya üzerinde müsbet bir te'sîr yaptığı ve Transilvanya'yı iyi idare ettiği için sadrâzam Mehmed Paşa'nın Gaspar Bekeş'e özel bir muhabbeti olduğundan, bu memuru iltifatlarla kabul etti.⁵⁸⁹

Fransa Ralfna Elçi Gönderilmesi

Sadrâzam (Transilvanya'da hüküm süren Sigismund için Prenses MargriVi istemek üzere tercüman Mahmûd Beğ'i Fransa Kralı'na gönderdi ki, bu suretle Sigismund'u Lehistan tahtına oturtmak istiyordu.⁵⁹⁰ Osmanlı Devleti'nin Fransa Kralı'na ikinci sefaretinin göndermesi de bu sene zarfında vuku buldu. Lehistan Kralı nezdinde netice alamadığı bir memuriyetten dönüşünde İbrâhîm Beğ, IX. Şarl'a yeni kapütilyasyonu takdîm etmek üzere Paris'e gönderildi (27 Teşrîn-i evvel 1569).⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/554-555.

⁵⁹⁰ Alber DÖ Vis Ile Avusturya İmp. Arşivinde Venedik elçisinin raporu: «Mah-mud mandato in Françia per persuader il Be di sposar la sua sorella Mar-gerlta al Transilvano con promessa di farlo Be di Polonia dopo la morte del Be.» 2 Teşrîn-i evvel 1569; yine o senenin 7 Nisanında: «Mamut porta iare lettere de quel Stgnore.»

⁵⁹¹ Si sta qui in aspettazione del ritorno d'Ibnâhimbeg di Polonia e di Cu-ibat Claus di Transilvania.» Balyos Barbaro'nun Avusturya İmp. ve Kral. Hân Arşivindeki 1 Haziran 1569 raporu. Barbaro'nun diğer bir raporu da şöyle yazıyor: «Bichierto Il Be di Polonia per Ibraimo a mover contrâ il Moscovita, ripose non poter romper ia tregua, nondimeno, che trove-rebbe modo a compiacere a sua maestà quando la volesse attendere alla promessa fattali prima che morlssa sultano Sodelmano suo padre, che era di voler subito

Büyük İstanbul Yangını

Yine bu sene zarfında Osmanlı vekayînâmeleri, İstanbul târihinin kaydettiği yangınların en büyüklerinden birini haber verdiler. Avrupa elçilerinin raporlarıHa göre 36.000 hâne yandı ki, bir sıfırı düşölse bile büyük görünür. Yangın Yahûdî mahallesinden⁵⁹² çıkarak, bütün söndürme çabalan beyhude oldu. Yayılmasını önlemek için yangın yerine koşmuş olan vezîr-i âzam Sokollu Mehmed Paşa, pek büyük muhataralarda kaldı; az daha gayretinin kurbanı olacaktı. Yeniçeriler, Yahûdî hanelerine yardım etmek şöyle dursun, sekenesini katlettiler. Hattâ bir Hristiyan delikanlısını astılar.⁵⁹³ Yeniçeri ağası Ca'fer Ağa bir hastalıktan dolayı yatağından çıkamadığından, askerlerinin intizamsızlığını önleyememişti; azledilerek yerine Macar yâhud Hırvat olan baş-imrahor Siyavuş tâyin edildi. Onun da mansıbı baş-silâhdâr Kaytas Ağa'ya verildi.⁵⁹⁴ İstanbul büyük yangınına müteâkib vilâyetlerde de yangınlar çıktı. Bursa, Selanik, Tana (Azof) hemen tamamen kül oldu; sonuncu şehirde top barutu mahzenin ateş almasıyle 1.000 asker telef oldu. Yangını söndürmekte, ihmâli hattâ kasdi görölmüş olmakla itham edilen yeniçerilerin, eski intizâmını iade etmek için bu askerin içine -dindaşları hakkında son olarak yapılan vahşîliklerle babalarının dînini terke sevkedilmiş olmaları muhtemel bulunan;-Yahudi ve Hristiyan mühtedîleri

entrato nell' Împero metter un signor Polaco În Møl-davla.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/555.

Alber Dö Vis ve Venedik elçileri raporları müstahrecâtı. Flâs-san'da bu iki sefarete dâir hiçbir söz görölmez; hattâ Flâssan II. Selim tarafından yenilenmiş olan Fransız kapitülasyonunu ve Fransız elçisi Kampani'nin me'mûriyetini de bilmiyor. Verantius (Katona'da, 25, s. 18) elçiye Gran Campio ve kâtibini Guillaume de Gran Rie (Giliyum Dö Gran Ri) diye isimlendirir.

⁵⁹² ÂH, (varak: 556, vak'a 10), bu yangın için, kendisinin gördüğü en büyük yangın olduğunu söylüyor. Lâkin bunu Sinan'ın Ye-men'den dönüşüne tesadüf ettirmekle vak'amn târihi bakımından hatâ eder. Çünkü Sinan Yemen'den ancak 1571'de dönmüştür. Âlî (varak: 357), Kmalî-zâde'ye yazılmış bir mektupta bu yangını tasvir eder. Bu mektup o zamanın Osmanlı üslûbuna nümûne sayılabilir.

⁵⁹³ Selanikl, s. 100: Alber Dö Vis'tn 27 Bylûi raporu: «Noetu ingens İncen-dlum, in quo Mohammed. perlclltatus lapsis, m Hebraeorum aed'bus fiam-ma erupit, allquot Hebrael ibldem conventi a Janlssarls Interfeci et juvenis Chrlistianus cruclffixus.» (Selânikl'nln bu yangın, hakkındaki İfâdesinin hülasası şudur: 976'da İstanbul'da büyük, yangın oldu; bir gün bir gece yandı; Yahudilerin büyük binaları hâil olamadı; yeniçeri ağası Ca'fer Ağa hasta bulunduğu içte yeniçeriler kendi fâldelerine çalışıp halka hasâret oldu; vezirler de itfa için çok zahmet çekdller. Sadrâzâmın damadı olan yeniçeri ağası Ca'fer Ağa, mansıb verilinceye kadar ulufesini almak üzere, yerine mrlâhûr-f evvel Siyâvug Ağa ,onun yerine de içerlT den çıkan slâbdar-ı hassa, Kaytas Ağa nasb olundu. (İstanbul basımı, 1281, s. 100, Mütercim).

⁵⁹⁴ Selânikî (s. 100); Alber DÖ Vis: «Supremus stabuli magister natione Ungarus Sultano carissimus, ita ut illi filiam dare et in Veziratum exaltare cogitet.» Osman-zâde Efendi'ye nazaran, Terâcim-i Ahvâl-i Vüzerâ, o da Piyaîe gibi Hırvat idi.

alındı.⁵⁹⁵

İmparator'un elçisi Alber Dö Vis bu sırada İstanbul'da vefat etti; Beyoğlu'nda bulunan Azız Benuva Kilise'sine defn olundu;⁵⁹⁶ bu münâsebetle Pâdişâh ve sadrâzam İmparator'a mektuplar yazdılar ki, bunlar sefirin faaliyetine ve vatanının teşekkürlerine lâıyk olduğuna şehâdet etmektedir.⁵⁹⁷ Yerine tâıyın olunan Belçikalı Şarl Rim Destbek, Vis'in selefi olan Busbek'in nasîhatlarını aldıktan sonra, dört senesi geçen sekiz senelik ahidnâmenin yenilenmesi için sadrâzamlâ müzâkereye girdi. Mehmed Paşa, ihtilâf mevzuu olan köylerin teslimi için ısrar etti. İmparatorca pek müsâid olan 1562 sulhunu sadrâzam Alî Paşa'nın hatâsı addederek, selefinin Sultân Süleyman zamanında yaptığı bir hatâyı Sultân Selîm zamanında tashih etmek vazifesinin kendisine düşeceğini bildirdi. Şunu da ilâve etti ki, eğer haklı taleplerinin yerine getirilmesinde daha ziyâde gecikilecek olursa, Budin'den bir ordu ile ilerliyerek, birkaç günlük bir mesafeye kadar İmparator arazîsini ele geçirecek ve bu suretle hududun selâmetini, te'mîn etmek için bütün memleketi tahrîb ederek geniş bir çöl hâline koyacaktır.⁵⁹⁸ Müzâkerelerin sonuna doğru îrân Şâhı'nın vefatı haber

⁵⁹⁵ Bizim tarihlerde böyle bir fıkra görülmüyor. Yahudi ve Hristiyanlar yeniçeri yazılmış İse -o zamanlar yeniçerilik gıpta edilir bir hizmet olduğundan- bu müsaade birçoklarının din değiştirmelerine kftfl sebep olacağından, hepsi için dindaşlarının tasyklı ihtimalinin düfünûtaesine mahal yoktur. Mütercim.

⁵⁹⁶ Kâtib Anselm Ştugel ve Jorj Sorer ile tercüman Matia DÖ Faro ve Teodorik Dö Berih bu elçinin vefatı hakkında şöyle yazarlar: «Corpus ex Constantinopoli ad Porotenses transtuli-mus in fano S. Benedicti ad Franciscanos - vir a Turcis tum propter vitae sanetimoniam, morum suavitatem et actionum probitatem valde amatsu, tum ob prudentiam solertiamque etiam nüne laudatus, cuıus obitum viri hujus Portae spectabiles, Mufti, Passae, Veziri». Mezarındaki kitabe şudur: «Hic iacet Illustrissimus Dominus Albertus de Wyss, Sacratissimo-rum Principum ac Dominonun Diui primum Ferdinandi Au-gustae Memoriae, ac deinde D. Maximiliani Secundi Romano-rum Imperatorum ete dum uiueret Consiliarius, et in Curia Ottomanica complures Annos Orator, Qui obiit XXI. octopris Anno Domini M. D. LXIX.»

⁵⁹⁷ Vis hakkındaki sitayişlerle beraber Bosna sancak-beğî tarafından Sluin Banlığı dâhilinde yapılan saldırganlık hareketleri hakkında takbihi bildiren sadrâzamanın mektubu 1 Knsım J rS'SO târihledir, Hamza Be'ğın serbest bırakılması talebini ihtiva eden Pâdişâh mektubu Cumâde'l-âhîrî 977 (30 Ocak 1570) târihlidir. Maksîmiyen'in bu mektuba verdiği cevapta şu fıkra dikkati çeker: «Quantum enim >os tam rari viri ac fidissimf mi.nist.ri, qui, nobis adeo İongo tempon? in arduis maximmqe momenti rebus post positıs quibuscumqur difficuHaühus atque perıcuİis eximia fide integritate et constanfu praeciare admo-dum inservivit, quin et totius Chrisüanao Reipublicae insignia ac Lmprİmis ultia praestitit officia. jacturam fecerimus, id sane n(?mo rectius quam nos aestimare poterit.»

⁵⁹⁸ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi'nde Rim (Rym)'m rapora. Rim, İstanbul'a döndükten az sonra yazıl-ğı bir raporda yerlilerden gençler seçerek bunların talîm etmek ve tercümanlık için yetiştirmek lüzumunda ısrar ederek diyor ki:

«Posthac Majestatis Vestrae tarcicis negotiis traetandis rnaxime successu temporis proderit vi Venetorum more cum singulis novis oratoribus certo termino avocandis et aliis sub-stituendis duos aut tres bonae indolis et ingenuosae decilatis juvenes, unum Germanum et alterum Croatam, ex duabus quippe nationibus fidelioribus et sincerioribus genitos, mittat, quos oratores novi in Turcarum lingua institui curent, ut ubi hane illi calluerint M. Va. his interpretibus utatur, nec opus habeat, ut Principis Turcharum Vasallos aut alterius territorii homines huic öperı adhibeat, ünde multa incomoda et diffi-cultates nascuntur, quae quales sint inde colligi potest, quod nequaquam tutum sit exteriorum ministerio uti

alınarak,⁵⁹⁹ Van ve Erzurum hududu kalelerine top ve beş milyon hartuç gönderildi.⁶⁰⁰

Hududda âsâyîşi sağlamak için iki günlük mesafeye kadar bir komşu memleketi çöle çevirmek fikri,⁶⁰¹ şübhesiz ki barbarlık zamanlarına lâyıktır. Bununla beraber, isabetten ârî olmayan bir büyüklüğü de zımnen bildiren bir müteâladır. Bütün Süleyman saltanatının o kadar yüksek derecede gözler önüne serdiği tantana ve ihtişam, II. Selîm'in saltanatında-ki teşebbüslerde ekseriya işlenmiştir. Şu kadar ki, bu hak, Pâdişâh'dan ziyâde sadrâzam Sokollu'ya atfedilmelidir. Sultân Selîm'in teşebbüsleri sırasında târih, en başta olmak üzere Edirne Câmii'nin inşâsının tamamlanışım ve -neticesiz kalmış olmakla beraber- Volga ve Don nehirlerinin bir kanalla birleştirilmesi projesini kaydetmek icâb eder.⁶⁰²

Selimiye Camii'nin İnşası

Selîm'in saltanatının ilk senelerinde Selimîye Câmii'nin temelleri atılmıştır ki, bunun kubbesi Ayasofya kubbesine nisbetle iki zira' daha geniş bir çaptadır. Mîmâr Sinan, -ki adı Osmanlı mimarîsinin en güzel zamanına damgasını vurmuştur- bu binada san'atımn bütün menbâlarından istifâde etmiştir. Muhtelif inşâatından bahsederken, kendisi der ki:

- «Şehzade Camii bir şakirdin, Süleymânîye bir amelenin işidir; Selîmîye ise bir üstadın eseridir.»

Kubbeyi taşıyan sekiz sütün içeriye çekilmiş ve hâriçte mümkün olduğu kadar az çıkıntı göstermiştir. Bu san'atkârâne vaziyet, camiin içini genişletiyor. Zarîf ve hafîf dört minare semâya doğru yükselerek, müez-

imprimis eorum, qui referundant hos, apud quos res gerendae sunt, tam-quam subditi, aut cogitent aliquo modo gratificari illis, quorum in ditione nati sunt, semper homines aliorum, sui sanguinis hominum rebus adjuvandis sunt fidores et studiosiores, et quisqui erga suum Principem et nationem sincerius affectus est et consultius illi vult.»

⁵⁹⁹ «Questa settimana glonti Ciausl di Esdron (Erzurum) che cenfirmano la morte del vecchio Sofi.» Balyos Bar-baro'nun 25 Haziran; 1569 raporu. Avusturya İmp. ve Kral. H&A. Arşivi.

⁶⁰⁰ Venedik elçisi Barbaro'nun raporu, o zaman neşredilen sekiz fermanın muhteviyatını bildiriyor: el - Oniki mauna (büyük yük gemisi) inşasına dâir İzmit'e ferman, 2 - İkiyüz kadurga için erzak tedârikine dair Gelibolu kadısına, 3 - Firkateyn erzakı için Midilli ve Mora kadısına, 4 - Zahirî için Santimi kadısına, 5 - İstanbul'da sel inşası için levazım gönderilmesine dair Bahr-1 Sefid (Akdeniz Adaları eyaleti) memurlarına; 6 - Geçen sene top imâli için hazırlanan mâdeni maddelerin Van ve Erzurum'a gönderilmesi için İran hududuna, 7 - Üç milyon hartuç hazır bulundurulması için Van beglerbegine, 8 - İki milyon hartuç hazır bulundurulması için Erzurum beglefiglne.»

⁶⁰¹ cHoc amplms tolerare non potuisse, et nişi legatus (Wyss) obiisset. Bu. dae hfbarnare voluisse, ut aliquotdixum solltudinem faclat pro flntms.» Rim'in raporu, Avusturya İmp. ve Kral. Han. Arşivi'nde.

⁶⁰² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/556-557.

zinlere mahsûs olan üç şerefe ile taçlanıyorlar. Bu minarelerden birinde -II. Murad'ın meşhur câmünün minaresinde olduğu gibi- zirveye, birbiri üzerine konulmuş helezoni üç merdivenle çıkılır; Öyle ki, bu merdivenlerden üçünde birden çıkan üç kişi, biri öbürünün adetâ başı üzerinde yürüdüğü halde ve üçü birbirine seslerini duyurabildiği halde, birbirlerini göremezler. Bu camiin de dârü'l-fünûnu (medresesi) olup, baş-müder-rise «reîsü'l-müderrişîn» unvanı verilir. Camiin inşâsı yedi sene sürdü; Selîm'in saltanatının ilk senesinde başlanılmış, ancak ölümü senesinde bitirilmiştir. Şâyân-ı hayret bir âbidedir ki, sonraki nesillere müessisinden ziyâde mimarının ismini nakletmek lâzım gelir.⁶⁰³

Don ile Volga Nehirlerini Bir Kanalla Birleştirme Teşebbüsü

Don ile Volga nehirlerinin birleştirilmesi teşebbüsü büsbütün başarı-sızlığa uğramıştır. Kefe sancak-beğliğine tâyin olunmuş olan defterdar Çerkeş Kaasım Beğ, bu büyük işi ilk düşünendir ve idaresine memur olmuştur. 3.000 yeniçeri ile 20.000 süvârî bunun için Ejderhan'a gönderildiği gibi, onbeş kadırga Azof a 5.000 yeniçeri ve 3.000 amele götürdü. (4 Ağustos 1569).⁶⁰⁴ Bundan başka, Ejderhan'ın muhasarası ve kanalın kazılmasında piyadelere yardım edilmesi için 30.000 Tatar'ın yeniçerilere iltihakı emredildi. Lâkin Prens Serabyanov kumandasında 15.000 Rus, amelenin üzerine saldırarak, bunları dağıttılar.⁶⁰⁵ Diğer taraftan da Ejderhan muhafızları kuvvetli bir yürüyüş yaparak muhâsırlara büyük zâyîât vererek püskürttüler. Türklerin son ümîdleri olan Tatar ordusunu Ruslar tamamen perişan ettiler; kurtulanlar da esir edildiler. Türkler'in bataklıkta, çöllerde kılavuz olmak üzere aldıkları bir takım Tatarlar da, kasten onları şaşırttılar. Bu teşebbüsün başarıya ulaşması hâlinde bağımlılığının artmasından başka bir şey görmeyen Kırım Hânı Devlet Giray'ın hâinâne telkinleri, mağlûbiyet ve zâyîât ile cesaretlerine hâle gelen Osmanlı askerinin maneviyâtının bozulmasına, ilâve sebep teşkil etti. Devlet Giray'ın adamları Türk askerine bu kuzey eyâletlerinde kışın dokuz ay sürdüğünü, yazın ise ancak üç saat

⁶⁰³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/558-559.

⁶⁰⁴ Karamsin, s. 156, 15.000 sipahi ve 2.000 yeniçeri diyor.

⁶⁰⁵ Bu münâsebetledir ki Ruslar Türkler'den ilk defa olarak harb ganimeti almışlardır. Çünkü, Oka sahillerinde 1541'de aldıkları ve Karamsin'in bunlar hakkında «İçte o vakit birinci defa olarak Türk armağanlarını ellimizde sorduk» dediği şeyler, bir Osmanlı değil, Cengiz-oğlu olan Sahlb Giray'dan alınmıştı.

(ay) devam edebildiğini bu sebepten ya istirahattan mahrum olmaları, yâhud güneşin doğuşundan birbu-çuk iki saat sonra yatsı namazı ve arkasından az bir müddet sonra güneşin doğmasıyla sabah namazı kılmalarını emreden dînî emirleri ihmâl etmeleri lâzım geleceği yolunda telkinlerde bulundular. Bu sözler, beklenen neticeyi tamâmiyle sağladı: Asker hoşnudsuzluktan isyan etti; Kaa-sım, tasavvurlarından vazgeçerek askeri Azof a götürüp (Azak'a olacak) oradan gemilere bindirdi. Deniz ortasında donanma şiddetli bir fırtınaya tutuldu; gemiler perişan oldu, birkaçı da battı. Velhâsıl bütün Osmanlı ordusundan İstanbul'a ancak yedibin kişi gelebildi.⁶⁰⁶ Bu hâdise ile muvakkaten kesilmiş olan sulhu iade için Novossiltov nâmında bir Rus zabiti, ertesi senenin baharında (1570) Korkunç Jan adına İstanbul'a geldi. 13 sene Önce Sultân Süleyman'ın Rusya hükümdarına gönderdiği ve içinde hükümdara «Muktedir Çar», «Hâkinvi Âkil» (Akıllı Hükümdar) diye hitâb ederek, Moskova'dan kürk mubayaa etmek üzere gönderilen tacirleri tavsiye ettiği mektuptan beri, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında hiç elçi gidiş gelişi olmamıştı.⁶⁰⁷

Rus Elçisi İstanbul'da

Novossiltov (Novoziltsov) Pâdişâh'a efendisinden bir mektup takdim etti; bunda Rusya hükümdarı sevimli tâbirlerle Rusya ve Osmanlı Devleti'nin eski dostâne münâsebetlerini hatırlatıyor ve Osmajou ordusunun Rusya memleketlerine beklenmedik istilâsı karşısında- saldığını ifâde ederek, anlaşma, ittifak ve dostluk teklif ediyordu. NpyoSriltov vezirlere diyordu ki:

- «Efendim dîn-i Muhammed'in düşmanı değildir; kendisine bağlı olanlardan birçoğu İslâm dirimdendirler. Camilerde ibâdet ederler: Kasi-mofda Çar Şahin Polad; Yuriyefte Kaybola; Sürucuk'da Aybak; Romanof da Nogay prensleri bu zümredendir; zîrâ Rusya'da her yabancı inanç hürriyeti ile yaşar. Micera vilâyetinde Kadum'da Çâr'm âmme işlerine bakmakla mükellef birçok memurları İslâm idi. Vakıa müteveffa Kazan Çan Simeon ve

⁶⁰⁶ Peçevl, (c. 1, s. 468-470), bu kanal meselesinden bahsederken, Ruslar'ın hücumuna dâir birşey yazmayıp, askerin arasına 'bir dedikodu yayıldığını, ve bazı kimselerin zannına göre bunun sebebinin de Tatar Hanı'nın telkinleri olduğunu yazar. Lakin Ruslar'ın da karcı ikoymuş olduklarında Şüphe yoktur. Bu kanal meaele&l mühim bir şey olduğundan Mütercimın İlâveleri bahsinde, Peçevt'nin vcnUSi malûmat özetlenecektir. Mütercim.

⁶⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/559-560.

Çârviç Mortuza (Murtazâ?) Hristiyanlaşmış iseler de vaftiz edilmelerini isteyenler onlardır.»

Novossiltov, memnun olacak kadar, Pâdişâh'm hüsn-i kabulüne mazhar oldu. Lâkin yalnız şuna dikkat etti ki, zât-ı şâhâne, Rus âmir-i mut-lakı (Çar) nın sıhhatini sormaktan bilhassa sarf-ı nazar etmiş ve Pâdişâh'm huzuruna kabulünden sonra Osmanlı Devleti'nce mutâd olan ziyafet verilmemiştir.

Bununla beraber neticesiz Don ile Volga nehirlerinin birleştirilmesi teşebbüsü, Devlet'in güney vilâyetleri hakkında sadrâzâmın büyük tasavvurlarını asla bozmadı. Tasavvurlarından biri, o zaman bütün Arabistan'ı yerle bir etmekte olan isyanın ortadan kaldırılmasından sonra, Süveyş berzahının kazılmasıyla Kızıldeniz ile Akdeniz arasında, Osmanlı donanmalarının bir denizden ötekine geçmesine müsâid olacak bir muvasala yolu tesis etmektir.⁶⁰⁸ Bir taraftan da donanma için lâzım gelen tedâriklere büyük bir faaliyetle devam edilmekteydi ve Venedikliler'! dehşete düşürmekteydi, Kıbrıs adasını bizzat idare etmek isteyen Sokollu değil, bizzat Sultân Selim idi. Bir müddetten beri Osmanlı gemileri adanın önünde görünüyordular.⁶⁰⁹

Arabistan

Arabistan isyânıyla, bunun yatıştırılması için gösterilmesi lâzım gelen mesîl, işte bu sırada nazar-ı dikkatimizi davet eder: Şark coğrafyacıları Arabistan'ı, üç taraftan denizler (Arabistan ve Acemistan Körfezleri, Hindistan Denizi) ve kuzeyde Flrat ile sınırlı ve karaya yalnız iki çöl ile bağlı bir ada olmak üzere gösterirler ki, denize benzettikleri o iki çöl de, Afrika'ya bağlayan Süveyş ile, Suriye ve Fırat ile ulaşımın te'min edildiği arz parçasıdır. Birincisi tsrâil-oğullan'nın dolaştığı sahra ile Cebel-i Sînâ ve ikincisi Büyük Arabistan Çölü'dür. Bu «Arabistan Adası», çepeçevre ancak doksanyedi merhalede dolaşüabilir. Yunanlılar bu memleketi toprağın tabîatine göre üçe taksim etmişlerdir ki, kuzeyden güneye doğru «Çöl Arabistan», «Taşlık Arabistan», «Mes'ûd Arabistan» yâhud «Mün-bit

⁶⁰⁸ Elçi Rtm'in Avusturya Arşivindeki raporundan: «Capudan Bassa cum 66 tiremlfeus solvit in fama augusta a Veneüs humanlssime exceptus, sep-tembre 1565». Osmanlılar Aynaroz'dan geçerken Manastırları yağma ettiler: Arşivde Vis'in Haziran 1588 raporundan: «Monasterium In monte Athos » classe crudeliter directum, cum omnes Imperatores Ottomanj ill d Qua trlbutarium hucoajue İntaktan, reUquİ8sent.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/

⁶⁰⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/

Arabistan» dir. Bu iki taksim, zamanımız Arablar*ı tarafından da Yemen ve Hicaz nâmlarıyla kısmen kabul edilmiştir ki, birincisi Mes'ûd Ara-bistânı, ikincisi Taşlık Arabistan'ı gösterir. Taşlık ülkeyi onlar «Necd» diye isimlendirirler; tatlı bir meyil ile deniz kıyısına inen mıntıkeyi de Tehânie adı verirler. Bütün Arabistan adası onlara göre ondört kısma ayrılmıştır: 1) Benî îsrâil Çölü, 2) Büyük Arabistan Çölü ki, Kuzey Arabistan'ı karadan ayıran bir nevi denizdir, 3) Hicaz, yâni «Hârici Duvar»⁶¹⁰ ki, (Hazret^i) Peygamber'in doğum yeri olan Mekke'yle Ravza-i Nebeviyye'nin bulunduğu Medine mukaddes beldelerini içine alan Necid ve Tehâme kıt'aları için sed durumunda olduğu için böyle isimlendirilmiştir, 4) Arabistan Körfezi üzerinde bulunan Hicr; 5) Bahreyn ki Kar-matîler*'in Acemistan (îran) Körfezi üzerindeki eski merkezleridir, 6) Bahreyn ve Hicaz arasında taşlık arz memleketi ki, merkezi olan Der*ıyye Vehhâbîler'in oturdukları yerdir. 7) Yemâme ki, münbit kıyıları üç ırmakla sulanır ve buğdayları, hurmaları, suyu darb-ı meseldir.⁶¹¹ Güneydoğuda bir taraftan Acemistan Körfezi ve diğer taraftan Hind Denizi ile çevrili olan Umman,⁶¹² sekizinci kısmı teşkil eder ki, adanın en münbît ve buna rağmen sağlığa en zararlı tarafıdır. 9. ve 10. kısmı olan Ahkaf ve Şahhâr baştanbaşa mahsûlsüzdür. Arabistan Körfezi ve Hindistan Denizi ile çevrili bulunan Güney-batı parçası, asıl Mes'ûd Arabîs-tân denilen 11., 12., 13., 14. kısımları, yâni Necd'i, Tehâme'yi, Hadramût'u, Yemen'i teşkil ederler.⁶¹³ Panayırlar için depo durumunda olan yedi geniş limanı, ve dokuz beldesi Arabistan'ın doğu ve batı şehirleriyle, İran ve Mısır ile ticâretini sağlar ve kolaylaştırır. Bu limanlardan ikisi İran Körfezi'nde -Karmatîler'in eski payitahtı Ahsa şehrinin ticâret vâsıtası olan ve îran tüccarını takım takım celbeden inci avıyla meşhur-t «Gafr» ve Hindistan ile geniş çaplı ticâreti sayesinde ondan daha az şöhrete sahip olmayan «Maskat»tır. Güneybatı sahilinde ve Kızıldeniz'in girişinde «Aden» ve «Moha» limanları bulunur ki, biri Arablar'ın, diğeri kahve tiryakilerinin hayâîen safa sürdükleri yerdir. Cidde limanı iSe.Afrika'dan gelen tüccar ve hacıların denizden karaya çıktıkları yerdir. Her sene belirli günlerde

⁶¹⁰ Hicaz, «haciz» ve «mâni' olan» demektir. Mütercim.

⁶¹¹ Cihan.nümâ, a. 528.

⁶¹² Umman'm bereketi Peygamber'in şu hadîs-i şerifinde belirtilmiştir: «Men te'azzere aleyhl'r-rizku fe'aleyhl bl Umman» («Kim geçim sıkıntısı çekiyorsa Umman'a gitsin.», Cihan-nüma, s. 495. (Othan-nOmft'nın aynı sa-hlfesinde zikredildiğine göre de «Usa* diyarlardan To derîn vadilerden (Hacc'a) geleceklendir» (Hacc s., 27. ayet) kavi-i keriminden de Ummanln kastedildiği rivayeti yazılıdır. Mütercim).

⁶¹³ Cihan-nOma, (s. 484), Ahkaf'ı Arabistan'ın dördüncü kısmı olarak gösterir ve Yemen*! asıl Yemen ve Hadramut ohnak Özere ikiye ayırır.

panayırlarda teşhir edilen ticarî eşyanın depolandığı dokuz şehirden biri «Dûmetü'l-Cündel»dir ki, Arab târihinde de (Hz.) Peygamber'in kazandığı muzafferiyet ve Peygamberin torunu (Hz.) Hüseyin'in -hasmı Muâviye'nin memuru olan şahsın hıyanetinden dolayı- uğradığı hezimetle meşhurdur;⁶¹⁴ ondan sonra «Maşkar» gelir ki, burada ticarî eşya hileyi önlemek için muayeneye tâbi tutulur.⁶¹⁵ Sı-hâr, Şîhar, Alan, Rabî'a, Hadramut mıntıkasında yalnız taş ve hasır satışına mahsus olan Yemâme, Mes'ûd Arabistan'ın payitahtı olan San'a, bugün dahî hepsinin en meşhuru olan ve şiir söyleyenleri umûmun takdirinin nişanesi olmak üzere tevzi ettiği hurma dallarıyla ululanan Ukâz çarşıları bunlardandır.⁶¹⁶ Yemâme'nin hurması, unu, Yemen'in cez'i⁶¹⁷ (gözboncuğu) ve damarlı akîki, Ummân'ın misk'i, anberi; Mu-ha'nın kahvesi, Mekke'nin pelesengi, o tarafların buhuru, sabrı, incisi, altını gibi Arabistan mahsûlleri, Hindistan'ın, İran'ın, Avrupa'nın kumaş* lan, baharatı, diğer ticarî eşyâsıyla bu panayırlarda mübâlede olunur.⁶¹⁸

Arap Kavmi

Arabistan mevkîiyle, mahsûllerinin çeşitliliğiyle nasıl coğrafya ve zirâat erbabının nazar-ı dikkatini çekmeğe lâayık ise, ahâlisiyle de etnograf ve sosyal ilimcilerin ve tarihçilerin tedkîklerine o derece lâayıktır. Bu memleketin eski sâkinlerinin isimlerinin Yunanlılar, Romalılar tarafından nakledilmiş olan şekilleri, şimdiki isimleriyle pekçok benzerlikler gösterir. «Dumâde» ve «Tamûdey» kadîm Arab rivayetlerinde ve hattâ Kur'ân(-ı Kerîm) de zikredilmiş olan mevcut zamanların târihlerinde hiçbir eserleri kalmayan «Tasm»⁶¹⁹ ve Semûd kavimlerinden başka birşey değildirler; Benî

⁶¹⁴ Dûmetü'l-Cendel muharebesi Hicret'in beşinci senesinde (626) Dûmetü'l-Cendel meclis-i hükmü 37'de (657) vuku bulmuştur.

⁶¹⁵ Bu mânâyı «Misi (nûn, sin) tâbir olunur.

⁶¹⁶ Sîhâr sûkî (pazarı, çarşısı) 1 Receb'de, Şîhar 15 Şa'ban'da, Alan Rama-zan'da, Rabî'a Muhaharrem'in Tinden 15'ine kadar, Yemâme 15 Zilka'de' de, Ukâz 15 Zilka'de'de kurulur. Bu dokuz panayırdan biri (ve ihtimâl ki Ukâz) mutlaka Pell'nin «Acra» dediğidir: «Acra, opnidum iu quo omnis negotlano convehitt.»

⁶¹⁷ «Cez', cim'in kesriyle, hırz-ı yeniânî-i sınıye denir; aklı karalı boncukdür. Yemen'de, Çin'de zuhur eder. Göze ve tabakatına şi-bih süvâd ve beyaz olmağla göz boncuğu derler. Bunun bir kısmına fârisîde «babagûrî» ve bir kısmına süleymânî deniUr. Ay-nû'l-her dedikleri bunun nev'indendir.» Kaamus Tercümesi. Bu kelimenin yerine Almanca'da «Karniole» kelimesi görülyor. Fransızca tercümede yazılı olan «Carniole» kelimesine Türkçe Fransızca lûgatlarda tesadûf olunamamışsa da, Kâtib Çelebî'den me'hûz olmağla siyak ve sîbak karînesiyle kastedilenin «Cez'» olacağı anlaşılmıştır.

⁶¹⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/560-562.

⁶¹⁹ «Resm vezninde Âd kavminden bir kabiledir ki şimdi münkarizdir». Tercüme-i Kaaouis.» Tasm» Kur'ân-ı Kerim'de olmayıp, fakat Âd ve Semûd vardır. Ma'lûmdur ki sûre evvelerindeki (Ta. Sin. Mim) başka türlü

Hamîr ve Nabt isimleri altında kadîm Humerite ve Tabatay isimlerini tanımak kolaydır. Lâtinler'in «Omani», «Mihari», «Atramite», «Zamareni» dedikleri kavimlerin isimleri Umman, Mînâ, Hadramut, Zam-mâr mıntika ve şehirlerinin isimlerinde yaşamaktadırlar. Ma'reb şeddinin kırılması, tslâm târihinde kadîm «Maryâb» ismini te'yîd ettiği gibi, Hacer (Taş) şehri isminde dahî eski «Petrea» adı tanınmaktadır.⁶²⁰ Tarihçilerin bazen «Şark Sarazenleri» (Şarkıyyûn) ve bâzan «Hırsızlar» (Sâ-rikîn) yâhud «Serrâcîn» (Serrâclar) diye isimlendirdiklerine gelince, on-larm bu şekilde isimlendirilmeleri Arabça'da mevcut olmayıp, Şahr mıntikası, başka tâbirle sahra sakinlerinden⁶²¹ ibaret olmaları muhtemeldir. Senitler, yâni Bedeviler, zamanımızda da bin sene evvel olduğu gibi, Tevrat'ın büyük bir doğrulukla tasvir ettiği şekilde «Herkes karşı kollarını kaldıran ve herkesin kendilerine karşı kollarını kaldırdığını gören» İsmâil-evlâdıdır.

Bu çöllerde aileden başka müesseseseleşme yoktur; hükümet eden babadır. Çöl çocuğu -ki fütuhât âşığı ve seyyardır- kendisine verilen bir mızrak ile bayraklarını dünyânın üç kısmında dikmiştir; fakat hiçbir tarafta uzun müddet devam etmiş bir devlet kuramamıştır. Arabın başlıca üç özelliği: Misafirperverlik, tahakküm kabul etmez bir manevî meziyet (hürriyet) ve kolay ve parlak bir hitabet kudretidir. Elinin açıklığı derecesinde lisânında belagat, kemanının (yayının) oku derecesinde sözünde isabet olan, eli de kılıcı kadar kuvvetli vuran, doğuşundan itibaren «ne-cîb» addolunmak hakkına sahip bir millettir ve bu hak sâdece ona münhasırdır. Şiirleri Kabe'ye asılan belagat sahipleri, üstünlüklerini muhafaza etmek için rakîblerini güreşte de yenmeleri lâzım gelir; eğer şecaate mahsûs zafer alâmetini şiirlerinin takdir nişâneleriyle birlikte almazlarsa, bir iftihar unvanı olan «şâir»liği kaybederler. İslâm'dan evvel gelen Arab şâirlerinin en meşhurlarından biri olan Anter, düzgün konuşmadaki şöhretine, o çöllerde kahramanlar babası ve kahramanlığın timsâli unvanına da lâayık olduğunu isbât etmek meziyyetini eklemiştir. Anter'in kahramanlıklarını anlatan rivayetler, bunların meydana geldiği yerlerin ekseriyetle Arabistan olduğunu gösterirler. Bundan anlaşılır ki, adanın (Arabistan'ın) beldeleri, Müslümanların takdis ettikleri mahaller kadar çoktur. Eski Arab rivayetlerine göre, Âdem ve Havva yeryüzünde oturmak üzere Cennet'ten

okunur. Mütercim.

⁶²⁰ " " işaretleri içindeki kelimelerin Lâtince yazılışları şudur: Homeritae, Na-bataei, Omani, Minari. Sabaei. Atramitae, Zamareni, Martab, Petraea.

⁶²¹ Bedevileri Acemler ve Türkler «Sahrâ-nişin» tabiriyle yad ederler.

çıktıkları vakit Merve ve Arafat Dağları üzerinde görünmüşlerdir; İbrâhîm, Kabe'yi bina etmiştir ki, hâlâ ayağının izi orada görülür. Cebrail, İsmâîl evlâdını muhafaza etmek için Hâcer'e Zemzem suyunu göstermiştir. Hacc kervanları Hacer*den geçerken -kayaların içinde hapsedilmiş olup da Semûd kavminin dalâletini hâlâ günümüzde dahî anlatmağa devam ederek, kâfirlerin uğradığı «recm» (taşlama) cezasını hatırlatan- Salih'in devesinin şikâyet sadâsını yatıştırmak için sesler çıkarırlar. Hadramut'da «Bi'r-i Muattale»⁶²² Hanzale Peygamber'e «Peygamber kâzibdir (yalancıdır)» diyen putperestlerin iftirada bulunduklarını tasdik eder; «Kasr-ı Meşîd»⁶²³ ve Hûd Peygamber'in mezân Âd kavminden -yeryüzündeki cennetine sığınıp da kibirlenip böbürleneni ta-kîb hususunda isti'câl gösteren intikam-ı ezelîden kurtulacağını zanneden- Şeddâd'ın hâtırasını henüz muhafaza etmektedirler.⁶²⁴ Mûsâ Peygamber'in nâmı Kızıldeniz'i, Cebel-i Sînfi'yı, Süveyş'in oniki menbâını kudsiyetiyle kapladığı gibi, kayınpederi Şuayb Peygamber'in ismi de Kı-zıldeniz üzerinde bulunan ve Şuayb'e ikaametgâh olan Medyen şehrine bir kudsiyet vermiştir. «Sebâ» şehri -muammaları Benî İsrail'in en akıllılarım âciz bırakan- Sebâ Melikesi Belkîs tarafından yaptırılmıştır. «Ne-cân»da -kendi milletinin dînini kabul ettirmek için odun yığınları içinde yaktığı mazlumlar hakkındaki vahşetinin cezası olmak üzere- zâlim Yahûdî Zû-Nevâs*ı (?) yakan alevlerin çıktığı hendekler bulunmaktadır. Ebrehe Gamdan sarayım ve Kabe'ye karşı ziyâretgâh yapmak istediği San'â ma'bedini yaptırmıştır; ancak (Kabe'yi) tahrîb etmek üzere Mekke'ye giderken, bulaşıcı çiçek hastalığı salgını çıkarak kendisi ve ordusunun bir kısmı telef olduğundan, yoluna devam edememiştir. (Hz.) Pey-gamber'den kısa bir müddet önce eksik uzuvlu iki kâhin -ki biri bacaksız «Satih» ve diğeri yalnız bir bacağı, bir kolu, bir kulağı, bir gözü olan «Şakk»dır- Semâre'de yaşamış ve Peygamber'in pek yakında gönderileceğini haber vermişlerdir.⁶²⁵

Arablar'ın Tarihçesi

İslâm'a tekaddüm eden zamanlarda Arabistan târihi -şu çöllerde seyahalara yollarını gösteren noktalara benzer- münferid mübârezelerden

⁶²² CİbAn.nümA, 9. 491.

⁶²³ Kezâ.

⁶²⁴ İremü Z&til-lm&d. (96)

⁶²⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/562-564.

başka birşey göstermediği gibi, o yakıcı kumlardaki menbâlar kadar nâdir birkaç büyük adam isminden başkasını kaydetmez. Arab müverrihleri târihlerinin aslına çıktıkları vakit, bu ilk zamanları, henüz yumuşak olan taşların balçık gibi devamlı bir şekil alamıyacak halde bulunduğu bir devre⁶²⁶ olmak üzere bildirirler. Daha yakın zamanlarda haber verdikleri Kabe'nin inşâsı, Seylû'1-Arim, sene-i fildir ki, bu «Fil senesi»nde Habeş hükümdarı Kabe üzerine yürürken kuşların asker üzerine attığı taşlarla, ihtimâl ki bir çiçek hastalığı salgını⁶²⁷ ile durmağa mecbur olmuştur. En meşhur muharebeleri sırasında, vaktiyle müttefik olan Tasm ve Gâdis kabilelerinin birbirlerini yoketmek için giriştikleri muharebeleri kaydederler ki, bu savaş Tasm hükümdarının, kocaya verilecek genç kızların bekâretinden faydalanmak iddiasını reddetmek için çıkmış ve Benî Hamîr'in müdahalesiyle sona ermiştir. Himyerîler bu münâsebetle müteharrik bir orman hiylesine başvurmışlardır ki, İngiliz târihinde Birmingham muhasarasında da görülür. Gabrâ (Gubrâ?) nâmındaki kısrağ ile Dâhis nâmındaki atın müsabakaları yüzünden Abes ve Zebyân kabileleri arasında çıkan şiddetli muharebe ve Besûs adındaki ihtiyar bir kadının devesinin dişisi olan Serâb'dan dolayı Bekr ve Tagleb kabileleri arasında zuhur eden cenk bunlardandır. Gabrâ ve Dâhis adları en büyük felâketleri hatırlatmak üzere darb-ı mesel olarak kullanılır. Arab müverrihlerinin anlattıkları elli muharebenin hiçbirisi hârice karşı, yapılmamıştır; hepsi kabileler çengidir. Bu müverrihler, Taşlık Arabistan'da «Petra» denilen yere kadar ilerleyen Roma ordularının muvaffakiyetlerini hiç bilmiyor gibi görünürler. Romalıların Övünç şevkiyle kendisine «Arab» ismi verilmiş olan İmparatoru Adriyen'den de hiç bahsetmiyorlar. Arabistan'da doğmuş olmakla beraber -bir müddet Doğu Roma İmparatorluğu tahtında görünmüş olan- Filip'ı de tanııyorlardı.

Bu muharebeler Hicaz kabilelerini tefrikaya düşürdüğü sırada Yemen'de Benî Himyer, yâhud Benî Humyer; yâni elbiselerinin renginden dolayı «Kırmızımtırak» adı verilen kabile ortaya çıktı. Arablar'm sevdikleri bu renk, daha sonraları Gırnata pâdişâhlarının «Elhamra» (El-Hamrâ) adını

⁶²⁶ "Specimen praecipuum Arabum regnorum rerumque ab iis gestarum ante Illamimum, collegit, evertit Rasmussen Hauniae." 1817.

Hamza-i İsfahani ve <Nüveyri'ye nazaran Silvestre Dö Sasinin Edebiyat Encümen-i Dânişi Muhtıraları, 48. c. Değ "Arab Tarihinin Muhtelif Vekayii Hakkında Muhtıralar" adlı eseri. Pokok (Pocoke) "Arabistan Tarihinden Seçmeler."

⁶²⁷ "Çiçek hastalığı" meselesi Hammer'in şahsi kanaati olup, Mütercim'in ilâveleri kısmında izahat verilecektir. Mütercim.

almış olan saraylarında da görülür. Benî Himyer, asıllarını Arab kabilelerinin babası olan Kahtân ve Adnan'a çıkarıyordu; milletlerinin soy-kütüğü ilminde ve ilm-i nücûmda mahir idiler. Neseb cedvelleri üzerinde⁶²⁸ atlarının ve kendi ailelerinin neseb silsilesini işaret ederler, çöllerde yıldızlar ve yeraltındaki menbâlar hakkındaki ilimleriyle hareket ederek, bu suretle susuzluk işkencesinden kurtulmağa muvaffak olurlardı. Benî Himyer'in Tubba' umûmî adıyla anılan elli hükümdarından dördüne Asya ve Afrika'da fütuhât isnâd edilir: Abdüşems, ki Babilon'u zabtetmiştir; Zülkarneyn, ki Derbend şeddini yapmıştır; Şemmer, ki muzaffer silâhını Ceyhun ötesine ulaştırarak Semerkand⁶²⁹ şehrine kendi ismini vermiştir; Zulazhâr (Zevâlazhâr?) ki, Afrika sahralarında -çehreleri arkalarına dönmüş- gayet uzun boylu ve çirkin bir kavme galebe etmiştir.⁶³⁰ Benî Himyer'in diğer hükümdarları arasında Hindistan Cennetleri bânîsi nazar-ı dikkati celbeder ki, ismi Batılı milletler arasında Sebâ Melikesi Belkîs'in pederinin isminden daha ma'rûftur. Kervanlara yol göstermek için sahrada kuleler inşâ eden Ziilmenâr, kötü bir ihtirasını yatıştırdığı mağdurlarını ölümün pençesine teslim ederek, bunları, dişlerini karıştırarak bir pencereden seyreden Züşşenâtir,⁶³¹ Hıristi-yanları tazyik ederek kendi dînine çevirmek için ateşte yakan Yahudî asıllı Zünûvâs,⁶³² Arabistan'ı Habeş ülkesinden takım takım getirdiği adamlarla dolduran Ebrehe, yâni «Filler sahibi», üç Tubbâ', yâni Zül-karneyn'in babası olup boyunun uzunluğundan dolayı kendisine bu isim verilmiş olan Hârisü'l-Tavîl, orta boylu, Yahudî asıllı olup ilk defa olmak üzere Kabe'yi bir örtü ile örten Ebû Kirb, «küçük tubba' denilen Tubbâ' ibni

⁶²⁸ Clhân-nüma'nın derece derece taksim ettiği yedi akrabalık derecesi -ki Avrupa lisanlarında muadilleri yoktur- şunlardır: 1) Şala, 2) Kabile, 3) Ammâre, 4) Batn, 5) Pahz, 6) Fasile, 7) Hayy. <Cihan-nümâ'nın s. 535' deki mütâlâasından anlaşılacağı üzere, Kâtib Çelebi'nin bu husustaki ifâdesinin özeti şudur: «İlm-i ensâbda tabakat-ı sitte itibâr olunur (yedi^ değil) ; birincisi neseb-i eb'ad demek olan \$Vb ki, Hz. Peygambere'e nlsbetle Adnan gibi. İkincisi kabiledir ki, kezâlik Efendimize nlsbetle Rabl'a ve Mu-dar gibi. Üçüncüsü emmâredir, Kenâne gib'. Dördüncüsü ba-to'dır. Abdü-menâf ve Beni Meczûm gibi. Beşincisi fahz'dır, Beni Hâşim ve Beni Ümey-ye gibi. Altıncısı fasUe'dlr, Beni Abbâs ve Beni Abdülmuttalib gibi. Diğer bir taksime göre «aşiret» ve «hayy» tâbirleri vardır H, aşiret, bir kimseye hayy'dan daha yakın olanlardır. Mütercim.)

⁶²⁹ «Semer, kamer vezninde, Tûrân pâdşâhlanndan birinin adıdır.- Semer-kend, halâ muarrebî olan Semerkand ile meşhur Mâve-râû'n-nehr'de bir belde adıdır; anda ala kâğıd yapılır. Kend, Türkçe'de köy demektir. Zikr olunan pâdşâh karye olmak üzere yaptırıp, tedricî azim şehir olmuştur.» Burhân-ı Kaatî'. Eski kitaplar dikkatle gözden geçirilirse, Tûrânhlar'ın (Türk-ler'in) birçok eserleri elde edilecektir.

⁶³⁰ Nesnâs. Clhân-nümâ, s. 546.

⁶³¹ Hammer «Züşşenâtirni possesseur des cordents» (diş karıştırıcaklar sâhl-bi) diye tercüme etmiştir. Kaamus tercümesine nazaran «Şintere» İki parmağın aralığıdır; adı gecen hükümdara bu lakabın verilmesi fazla parmağı olmasındandır. Mütercim.

⁶³² «İzvft* ıtlak olunan mülûk-ı Yemen'den Zer'at b. Hassan lakabıdır, pâl-mâ sırtına salınur saç olmağla mukalleb oldu. Zlrâ Nüvâs salman şey'e denir.» Tercüme-i Kaamus s. 302, c. 2. (Mütercim)

Hasan, keza, nazar-ı dikkate değer Yemen hükümdarlarıdır. İbnü Ha-san'ın oğlu olan, mızrak yapmaktaki maharetinden dolayı Ma'dî Kereba denilen dilâver yüz yaşından ziyâde yaşayarak, Peygamber zamanına yetişmiştir.⁶³³ Benî Himyer kabilesinin son hükümdarı olan Seyf Zî-Yezn (?) İran Şahı Husrev'in sefirine verdiği bir ziyafette öldürülmüş ve ondan sonra bütün Yemen İslâm'ı kabul etmiştir.

O zamandan itibaren bütün Arabistan, Yemen'i örnek alarak Şerîat-i Ahmedîyye'ye tâbi oldu. Yalnız İslâmiyet'te yalnız Hicaz ve Yemen kıt'alarında, yâni «Taşlık Arabistan» ve «Mes'ûd Arabistan» da hükümdar âleleri ortaya çıkmış, ve bunlardan biri zamanımıza kadar (Hammer zamanına kadar) Osmanlı hâkimiyeti altında varlığı devam ettirmiştir. Bu sülâlelerden dördü Hicaz'da, dördü Yemen'de hüküm" sürmüştür. Hicaz'da evvelâ bir asır zarfında Benî Ahîdar⁶³⁴ sülâlesinden dört hükümdar saltanat sürüp, bunlara Hâşîmiyye'den Benî Mûsâ denilen Mekke Şerîfleri halef olarak, onlar da ikibuçuk asır hükümlan olmuşlardır.⁶³⁵ Bundan sonra hükümlanlık yine Hâşîmiyye sülâlesinden Medine Şeriflerine⁶³⁶ intikal etmiştir ki, saltanatları Benî Kutâde'nin Mekke'de saltanat sürdükleri zamana rastlar.⁶³⁷ Benî Kutâde'den Berekât'ın oğlu Ebû Nümeyy, Kabe'nin anahtarlarını Kaahire'de I. Selîm'e teslim etmiştir; o zamandan zamanımıza kadar Benî Kutâde «şerif» sıfatıyla Osmanlı Sü-lâlesi'nin saltanatı altında hükümetlerini muhafaza etmişlerdir.

Mekke ve Medine gerek mevkiin yakınlığından, gerek kendi zahire mahsûllerinin yetersiz oluşu sebebiyle Mısır'dan getirtmeğe mecbur olmalarından dolayı, uzun bir müddet Mısır'ın ve Mısır hükümdarlarının idaresi altında bulunarak, daha sonraları -bir aralık Çerkesler'in hükmünde bulundukları gibi- Osmanlılar'ın hükmü altına geçmişlerdir. Yemen*-de ise bil'akis Mısır'dan uzaklığı, mahsûllerinin bereketi, ticâretinin verimliliği sayesinde tahakküm altına alınması ve bu tahakkümün devamı dâima

⁶³³ «Ma'dî-i Gerb»in kılıcı «Samsama» ismiyle müesmmâdır. Ci-hân-nümâ, s. 546. Arab şâiri Lebîd bu zât hakkında şu meşhur beyti söylemiştir: (Meâlen) «Eğer dünyâda ebedî kalır bir kimse olsaydı, rimâh-zen (mızrak vuran) buna nail olurdu.

⁶³⁴ Bent Ahîdar 251 (855)'den 350 (961)'e kadar. Bu müddet (ki Hicri hesabıyla 99, milâdi hesabıyla 96 senedir) zarfında onbir hükümdar gelmiştir. Takvünü't-TevftTih, s., 16 N«hbetft't-Tevft*Ifa* varak: 316.

⁶³⁵ Benî Mûsâ 350 (ÖÖD'den 598 (1201) senesine kadar. Hacı KaMa"ya nazaran bu hanedandan yalnız altı hükümdar gelip 240 sene hükümet etmişlerdir. Takvtm'Ü^-Tevârîh'de «Benî Haşlm» diye göstergen hanedan için Nuhbetü't-Tevârîh'de (varak: 316) «Evlad-ı Mûsâ» denilmiştir.

⁶³⁶ Beni Hevâşim (Hâşlmîler) 599 (1202)'den 855 (1451)'e kadar 249 yıl (17 nefer, hükümet merkezi Medine). Hacı Kalfa, Tafcvhau't-Tevarlh, s. 166; Nuhbetü't-Terârîh, varak: 317.

⁶³⁷ Benî Kutâde, 598 (12DI)'den zamanımıza kadar. Tafcvmtüt-Tevarlh, Nuh-betü't^Terârth.

müşkül olmuş, vaktiyle Mısırlılar'm hükümrânlığına karşı isyan ettikleri gibi sonraları Osmanlılar'ın hükümrânlığına karşı da karşı koymuşlardır,

İslâm'ın kabulünden beri Mes'ûd Arabistan mıntıkası birbirini tâkî-ben sekiz muhtelif sülâle tarafından idare olunmuştur. Bunların birincisi Benî Zeyyâd'dır; kurucusu olan Muhammed bin Abdullah Halîfe Me'mûn tarafından valilikle gönderildiği halde Arabistan kabilelerini idaresi altına almış ve bunları itaat altında tutmak maksadıyla Zebîd müstahkem mevkiini yaptırmıştı.⁶³⁸ İki asır sonra Benî Neccâh,⁶³⁹ Benî Zey-yâd'ı bir asırdan beri kanla kirlettiği tahtından tardetmiştir. Asıl Yemen denilen mıntikanın San'â şehrinde 62 sene Benî Suleyh (Salîf?) payidar oldu.⁶⁴⁰ Arab târihinin Mehdî diye kaydettiği ki -bu isimdeki onikinci imâm olmak iddiasında bulunmuştu-gasbettiği bu unvan ile kanâat etmiyerek hükümeti eline almak istemiş ve Benî Neccâh'ın hükümetine son vermiştir.⁶⁴¹ Torunu Abdünnebî, atalarının kabri üzerine bir kubbe (Zn-hulâsa) yapmış ve hacıların Kabe'ye gitmelerini yasaklayarak, burayı bir ziyâretgâh hâline getirmek emelinde bulunmuştur.

Ancak 15 sene geçmişti ki Salâhaddîn'in büyük kardeşi Şemsüddевle Tûrân-Şâh, Benî Mehdî'yi tahttan attı ve hükümeti ele aldı. O zamandan beri Eyyûbî ailesinden⁶⁴² beş hükümdar yarım asır zarfında büyük bir hanedan kurmuşlardır ki, yedi şubeye ayrıldıkları halde aynı anda Kaahire'de, Haleb'de, Dimaşk (Şâm)*da, Humus'da, Hamâ'da, Ahlat'ta, Ye-men'de hükümet etmişlerdir. Eyyûbîler'e Benî Resul halef oldu. Bunlardan üç hükümdar âlimlere gösterdikleri münevverce himaye sayesinde Arab edebiyat ve târihinde ebedî bir şeref kazanmışlardır. Melik Müey-yed Dâvûd, Ta'izz'de bir medrese inşâ etmiştir ki, adına nisbet edilmiş ve kendisi de buraya gömülmüştür. Kitaba pek meraklı olduğundan vefatında yüzbin cildlik bir kütüphanesi kalmıştır. Melik Mücâhid ve Melik Ef-dal Mekke ve Ta'izz'de iki medrese yaptırdılar ki adlarına nisbetle Mü-câhidiyye ve Efdaliyye adı verilir. Şecaati nisbetinde ilmiyle de mümtaz olan Melik Efdal Behcetü'l-Uyûn isminde bir tarih yazmıştır. Oğlu Me-likül-Eşref Ta'izz'de

⁶³⁸ Benî Zeyyâd 203 (818)'den 408 (1017)'ye kadar, 199 sene, 5 hükümdar. Hacı Kalfa, s. 162. (Merkez Zebîd). Cenâbî, Avusturya tnp. ve Kral. Hanedanı Arşivi, varak: 378.

⁶³⁹ Bwîl Neccâh (Âl-i Neccâh) 412 (1021)'edn 553 (1158)'e kadar 137 sene, 7 hükümdar. (Payitaht: Zebld). Hacı Kalfa, s. 163; Cenâbî, varak: 379.

⁶⁴⁰ Beni Suleyh (Salih) 429 (1037)'den 484 (1091)'e kadar, 64 şene. (Takrîrt 429-484 gÖtfert(3 hükümdar. Mütercim).

⁶⁴¹ Ubeydullah Mehdi, Fâtımiyye müess'si, 297 (909)'de. Mehdî bin Tûmert, Muvahhidln müessls, Mağrib ve Endelüs'de, 514 (1120)'de. Muhammed Mehdi, Pâs Şerifleri müessls, 920 (1514)'de. Hacı Kalfa. Nuhbe*üt-Te-varth, varak: 327.

⁶⁴² Eyyûbîler (Yemen'de), 569 (1173)'den 626 (1228) senesine kadar 55 sene, 6 hükümdar.

«Eşrefiyye» medresesini kurmuş ve zamanının en büyük âlimlerini sarayına davet etmiştir. Mısır'dan Askalan'lı müverrih îbüü Hacer'i, İran'dan da :-en büyük, en muteber ve haklı olarak Kaamus unvâmını taşıyan- Arab lügati müellifi Muhammed Fîrûz-âbâdî'yi getirtti. Benî Resul 32 sene hüküm sürdükten sonra yerlerine Âl-i Tâhir'den⁶⁴³ dört hükümdar geçmiş ve bunlar da Osmanlılar'a mağlûp olmuşlardır. Bununla beraber, Zeydiyye ailesi Osmanlı hükûmetine karşı istiklâlini müdâfaa edebilerek, bu istiklâli, Yemen'in bir kısmında zamanımıza kadar koruyabilmişlerdir.⁶⁴⁴ I. Selîm zamanında sönen Al-i Tâhir ve Büyük Süleyman zamanında zuhur eden Zeydiyye İmamları ailesi, bizi, târihimizin konusunu teşkil eden zamanlara götürür.

Tâhir-oğulları'nın son hükümdarı Amir bin Abdülvehhâb 28 seneden beri hüküm sürerek ilmi ve âlimleri himaye etmekteyken Sultân Gûrî'nin amirline düşüncesizce gösterilen bir red muamelesi, Âmir'in mahvına yolaçtı. Çerkeş hükümdarlarının sondan bir evvelkisi olan Gûrî, o zaman Portekizliler'le savaş hâlinde bulunan Gücerât hükümdân Muzaffer Şâh'in imâdına donanma amirallerinden Emîr Kürd Hüseyin'i göndermişti. Hüseyin, Arabistan sahillerine vardığında, Kameran iskelesinde demir atmış olan donanması için yiyecek istemek üzere Âl-i Tâhir hükümdarına hediyelerle bir elçi gönderdi. Âmir, bu talebe muvafakat edecek olursa itaat ettiğinin bîr.delili sayılacağından korkarak, red cevâbı verdi. Bunun üzerine Emîr Hüseyin, onu memleketinden çıkarmak suretiyle intikam almağa karar verdi. Âmir'in düşmanlarının, yâni Zeydiyye dağ kabilelerinin, Câzân⁶⁴⁵ ve Lihye⁶⁴⁶ reislerinin yardımlarıyla kuvvetini artırarak, evvelâ Zebîd'i zabtetti. Bu şehirde Emîr Barsbay kumandasında bir muhafız kuvveti bıraktıktan sonra Aden üzerine yürüdü. Aden, o zamana kadar Arablar tarafından bilinmeyen top ateşinden dehşete kapılmakla beraber, kahramanca mukavemet gösterdi. Hüseyin, bu mukavemeti yıkamadığından, limanda bulunduğu birkaç gemiyi alarak çekilip Cidde'ye geldi. Onun emri üzerine Cidde'de esirlerden bir kısmı asıldı, bîr kısmının bağırsakları çıkarıldı, hepsine bin türlü işkenceler yapıldı. Lâkin Hüseyin'in de cezasını görmesi gecikmedi. Osmanlı Devleti'ne itaat etmiş olan şerif Ebû'l-Berekât - hatırlanacağı veçhile- Pâdişâh'a Kabe'nin anahtarlarını teslim etmek üzere

⁶⁴³ 858 (1453) senesinden 923 (1517) senesine kadar.64 sene. 4 hükümdar.

⁶⁴⁴ Zeydiyye, 953 (1546)'dan zamanımıza, kadar (Bai&ner zamanı).

⁶⁴⁵ Şerif İzzeddîn bin Ahmed.

⁶⁴⁶ Fakîh Bbûbeklr.

oğlu Ebû Nümeyy'i Mısır'a gönderdiği zaman, Hüseyin'i denize attırmak enirini almıştı. Diğer taraftan Emîr Hüseyin'in Zebîd'de bırakmış olduğu Barsbay, Âmir'in ordusu üzerine yürüyerek Ta'izz şehrini zabtetti. Yapılan meydân muharebesinde Âmir ve kardeşi telef olarak, Âl-i Tâhir (Tâhir-oğulları) hükümeti son buldu. Birçok şâirler necîb ve bedbaht hükümdarın vefatına gayet tesirli mersiyeleyle esef ettiler (23 Rebî'ü'l-âhir 923 - 15 Mayıs 1517).⁶⁴⁷ Barsbay, San'â'yı yağma ettirdiği zaman, ganimetlerle yüklü 8.000 deve getirdi. Lâ-Mn Negrân yolu üzerinde Arablar ânî bir hücum ile hem hazîneleri, hem hayâtını aldılar. Zebîd kumandanlığında Barsbay'a halef olan Çerkeş îs-kender, bir müddet sonra Sultân Selîm tarafından Yemen valiliğine tâyin edilerek, Yemen'de ilk Osmanlı paşası olmuştur. Lâkin İskender valilikte uzun zaman kalamadı. Kemâl adında bir yeniçeri zabiti onu öldürerek Zebîd'i zabtetmiş ve bu şehri «Kemaliye» isminde bir cami ile süslemiştir. Kemâl de Karamanlı İskender'in hançeriyle öldürülerek, hükümet İskender'e geçti. Cidde sancak beği Hüseyin ile Osmanlı donanması ümerâsından Selmân, öldürme üzerine kurulmuş olan bu hükümete bir son vermek için, kuvvetlerini Câzân şerifinin kuvvetiyle birleştirmek üzere emir aldılar. Karamanlı İskender de, kendinden Öncekilerden Çerkeş İskender'in akıbetine uğradı; Selmân, vahşîlikleri sebebiyle, Zebîd ahâlîsinin lanetleri kınanarak oradan çekildi; yalnız basma beldeye hâkim kalmış olan Hüseyin, hükümetinin sınırlarını Ta'izz'e kadar genişletti. Lâkin o da az vakit zarfında vefat ederek Rûmlu Mustafa (Mustafâ-i Rûmî) onun yerine geçti.

Bu hâdiseler üzerine, henüz Mısır'da bulunan îbrâhîm Paşa, Hayreddîn Hamza'yı, Zebîd'in idaresini ele almak ve Yemen'i onun. vâsitasıyla itaat ettirmek üzere, dörtbin kişi ile amiral Selmân Reîs'e gönderdi. Rûmlu Mustafa Zebîd hükümetinden azledilmeyi kabul etmediğinden, Selmân Suleyfde (Salîf?) Mustafa'yı mağlûb ederek, Zebîd ve Ta'izz'e muzaffer bir şekilde girdi, Tâb ve Cebele'yı yağmaya teslim etti. Rûmî de cellâda teslim edildi. Selmân, Hayreddîn Hamzâ'nın rekabetinin kurbânı olmakta gecikmiyerek, Hayreddîn de Selmân'ın yeğeni Mustafa'nın intikam pençesine düşmek srûetiyle başı kesildi. Mustafa ve silâh arkadaşı Sefer, kendilerini Zebîd'de selâmette görmedikleri için Gücerât'a sığınarak, Güce-rât sultânından «hân» unvanını aldılar. Bundan başka Mustafa Diu limanı

⁶⁴⁷ Kutbuddîn Berku'l-Yemânî'de Âmir tarafından himaye edilen âlimler arasında rüya tâbiri hakkında bir kitap sahibi Alâü'ddîn Muhammed Nakşbendî'yi, hey'et-şinâs (astronomi âlimi) Alî Kuşçu'yu, Zebîd'e dâir «Mezîd fî Târîh-i Zebîd» müellifi Şeyh Abdurrahmân bin Rebî'i zikr eder.

kumandanlığına, Sefer de Sûrat hükûmetine tâyin olundu. Zebîd bu suretle vâlîsiz kaldı; Emîr İskender-Mûz istîlâ ederek Sultân Süleyman nâmına idare etti. Adalet ve ihsâniyle kendisini ulemâya ve askere sevdirek, Zebîd'de «İskenderiyye» adıyla büyük bir cami de yaptı. İskender, hükûmranlığının yedinci senesinde idareyi Kılağuz Ahmed nâmında bîr vezirin vesayeti altında oğluna bırakarak öldü.

İşte bu sıradadır M, Yemen dağlarında yeni Zeydiyye hanedanı ortaya çıkarak, zamanımıza kadar kalmıştır. Bu hanedanın kurucusu Şemseddîn bin Ahmed, şeceresini (Hazret-i Peygambere kadar ulaştırarak hem saltanat, hem imamet iddiasında bulunmuştur. Zeydiyye táfesi bu ismi, Alî oğlu Hüseyin'in oğlu. üçüncü imâm Zeynel-Âbidîn'in oğlu olan Muhammedü'l-Bâkır'm biraderi Zeyd'den almışlardır. Zeyd, Benî Ümeyye'-nin üçüncü halîfesi Hişâm aleyhine ayaklanarak mağlûb ve silâhı elinde maktul oldu. Nehir yatağı altında bir mezara konulmuş olan na'sı, yerinden çıkarılarak asıldı. 5 sene sonra da Hişâm'ın halefî⁶⁴⁸ olan Halîfe Velîd'in emriyle ateşe atıldı. Sünnîler Zeyd'in hatalı bâzı içtihadla-nnı, kısaca, yağmaya uğramış bir mahalde yâhud düşmandan alınmış bir elbise ile namaz kılmanın caiz olmadığı fikrinde bulunduğunu tenkîd etmekle beraber, Zeydiyyefnin i'tizâlî akaidini ona isnâd etmeyip, Zeyd'in muallimi olan Vâsıl bin Atâ'yı bu akaidin naşiri addederler. Vâsıl bin Atâ îslâm büyüklerinden Hasan-ı Basrî'nin talebesi olduğu halde, Hasan-ı Basrî: «Sen bizden i'tizâl ettin» (Sen bizim yolumuzdan ayrıldın, bizim takımımızdan ayrı düştün)⁶⁴⁹ diyerek onu îdâm ettirmiştir. O zamandan beri Zeydiyye, Sünnîler tarafından «Mu'tezile» ismiyle yâd olunmuştur. Mezhepleri «kader» bahsiyle diğer bâzı bahislerde Ehl-i Sünnet akaidinden ayrılır; özet olarak Zeydiyye ruhlar için cennet ve cehennemden başka bir karargâhın varlığına inanarak İslâm'ın hükûmî kaaidelerine aykırı olmak üzere, bâzı fikirler ileri sürerler ki, İmâm Şemseddîn Ahmed'in ayrı ayrı iki eserinde

⁶⁴⁸ Kutbeddîn, Emevîler'in kabirlerinin tahribine dâir Mes'ûdî'nin bir hikâyesini nakleder: Bu sırada (yâni kabirlerin, tahribi sırasında) Abdullah bin Alî ile beraberdi. Dâbık ve Kansi-rinde (?) Hişâm ve Süleyman bin Abdî'l-Melik'in ve Şam'da Velîd bin Abdî'l-Melik ile babası Yezîd bin Muâviye'nin mezarlarını açarak kemiklerini kırdılar, ve ateşe attılar. Kutbeddîn ilâveten der ki: «Hişâm ve Melik'in İmâm Zeyd'in nâ'sı hakkında ihtiyar ettikleri cinayetin bu suretle intikamı alındı.» Nihayet, Şâh İsmail'in de birçok âlim ve muttaki zevatın kabirlerini açtırmak cinayetinde bulunduğunu söyler.

⁶⁴⁹ Meşhur olduğu üzere, Vâsıl bin Atâ, Hasan-ı Basrî Hazretlerinin meclisinde bulunduğu halde ayağa kalkarak kendi fikirdaslanına: «Mürtekeb-i kebare ne raü'mındır, ne de kâfirdir» sözüyle menzile beynel-menzileteyn, yani küfür ve İman arasında bir menzile tsbatı zemininde düşüncelerini söylemeğe başlaması üzerine, Hasan-ı Basrî Vâsıl gibi kendine mahsûs bir fikir sahibi olanları îdâm etmek kudretinde olmadığı gibi, öyle bir düşünceye de sahip değildi. Mütercim.

tafsil olunmuştur.⁶⁵⁰

Zeydiyye imâmı Şerefüddîn iki oğlu Mutahhar ve Şemseddîn Alî'ye, Zebîd vâlî vekili Kılağuz Ahmed üzerine hücum etmeleri emrini verdi. Fakat bunlar mağlûb oldular ve askerleriyle birlikte geri çekilmeğe mecbur kaldılar. Bu sırada Mısır vâlîsi Hadım Süleyman Paşa ki, -daha sonra sadrâzam olmuştur- Gücerât seferinden dönüyordu. Süleyman Paşa, Gücerât sultânı Mahmûd'un «hudâvendigâr» unvanını verdiği Hâce Sa-fer (Sefer)'in bir harb hilesinden dolayı bu ric'ate karar vermişti. Arabistan sahillerinden geçerken Âl-i TâlûYin son hükümdarı olan Âmir bin Dâvûd'dan memleketinin geri kalanını ayırdı ve Aden'i zabtetti. Asya'dan dönüşünde Muha'ya yanaşarak Kılağuz Ahmed'i Iskender-Mûz'un çocuk yaşındaki oğluyla beraber gelmek üzere gemisine davet etti. Ahmed tuzağa düşerek, yanında bulunan iki genç hükümdâr-zâde ile beraber idâm edildiler; Zebîd hükümeti Pâdişâh adına, Gazze sancak-beği Mustafa'ya verildi. Süleyman Mekke Şerifi Kbû Nümeyy'in oğlu Seyyîd Ahmed yanında olduğu halde, Cidde ve Mekke yoluyla İstanbul'a <İÖndü (8 Şevval 945 - 27 Şu&t 1539K.⁶⁵¹

Özdemir Ve Mustafa Paşalar'ın Zeydîler Üzerine Yürüyüşü

⁶⁵⁰ Baron Silvestr DÖ Şası «Kral Kütüphanesi El Yazıları Hakkında Ma'lûmât ve Onlardan Müstahrecât» eserinde (c. 4) der ki: «Târih burada Mu'tezile mezheblerine geniş tafsilâta giriyor. Bu tafsilât yalnız Zeydiyye hakkında değil, bütün Mutezileye şâmilirdir.» İblîs'in melekleri sapıklığa düşürmek için ileri sürdüğü yedi sebep hakkında Baron Dö Sasi'nin mezkûr eserinde tncil ve Tevrat hakkında bir şerhten ibaret olan yorumlarına bakınız. tblîs'in telkinlerinden korunmak için üzerinde bir Türk muskası (nazarlığı) taşıyan Lord Bayron bu sebeplere muttali' olsaydı «Kaabil» unvanlı şiirinde yâhud diğer bir eserinde bunlardan mutlaka istifâde ederdi. Şimdi Prens DÖ Meternih'te bulunan bu nazar muskası Augsburg Umûmî Gazetesinin 1825 ve Külliye Mecmuasının 1827 seneleri nüshalarında yazılmıştır. Cihân-nümâ (s. 533), Zeydiyye'-den bahsettikten sonra bâzı İslâmî hükümlerin eski Arablar tarafından mer*î bulunmuş ve bunların Peygamber tarafından te'yîd edilmiş olduğunu yazar ki, abdest, hitan (sünnet), tırnak kesmek, imame sarmak bunlardandır (Cihân-nümâ'nın ibaresinin özeti şudur: Arap yarımadasının kavminin İslâm'-dan evvel bâzı ahkâmda Şerfat-i Ahmedîyye ile ittifakları vardır: Anayı, kızı almak, iki kızkardeşi cem' etmek, haram ve babanın menkûhasım (nikâhlısını) tezvîc etmek ayıb idi; Hacc, gusûl, mazmaza, istinşâk, istincâ', misvak, kalem-i ız-fâr, hitan, imamen sarmak, koltuk altını temizlemek, hırsızın sağ elini kesmek var idi. Mütercim). Cihân-nümâ müteakiben eski Arablar'ın on sanemim (putunu) ve bunlara hürmet eden kabilelerin isimlerini şöyle sayar: 1) Âsâf ki Safa Tepesi'nin başında idi; 2) Naile ki Merve Tepesi'nin başında idi, 3) Üd ki, Dûmetü'l-Cendel'de idi. Buna Benî Kelîb ibâdet ederlerdi. 4) Suvağ ki, Benî Huzeyl'in sanemi idi. 5) Yagûs ki Benî Müdlic tapmırdı; 6) Nesr ki, Benî Zî'1-kılâa'nın ma'bûdu idi. 7) Yagûk ki Hemdânîler'in sanemi idi. 8) Lât ki, Benî Sakîf in mabudu idi. 9) Nümeyyî ki, Kinâne'nin sanemi idi. 10) Hübel ki Ays ve Hazrec ibâdet ederlerdi. (Bu başlıklar, Cihân-nümâf-ya müracaat edilerek yazılmıştır, fakat «Hemdânîler» ibaresinin doğrusu «Benî Hamdan olacaktır. Mütercim) İmâm Şere-feddîn'in kendi mezhebi hakkındaki iki eserinin isimleri şunlardır: el-Bahrü'z-Zehhâr fî Mezhebi'z-Zeydiyye; el-Ahkâm fî Usûli'z-Zeydiyye. Cihân-nümâ, bu iki eseri bir sayar.

⁶⁵¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/564-571.

Mustafa, Ta'izz'in zabtı için beyhude teşebbüste bulunduktan sonra -eline düşen haydutları ve düşmanları ikiye biçtiği için «Neşşâr»⁶⁵² unvanı verilmiş olan- diğer bir Mustafa onun yerine geçti. Yemen'de «beğlerbeği» unvanını alan ilk vâlî budur. Onun halefi olan I. Selîm'in kölesi Üveys, Zeydiyye İmâmı Şerefü'd-dîn'in iki oğlu arasında çıkan ihtilâftan inâhirâne surette istifâde ederek, arazisini genişletti. Şerefüddîn'in büyük oğlu Mutahhar*a -pederinin kendisine halef gösterdiği genç kardeşi Şemseddîn'in aleyhine olmak üzere- yardım ederek Ta'izz'i ele geçirdi (1 Zilhicce 951 - 13 Şubat 1545). Lâkin askere koymak istediği şiddetli nizâmlar levendlerin intikamını davet ederek, bunların reîsi olan Hasan Pehlivan Üveys'i hançerle öldürdü. Müteakiben Çerkeş Özdemir'in kılıcı Üveys'in öldürülmesinin intikamını aldı. Osmanlılar'a sâdık olan Öz-demir, Pâdişâh nâmına San'â'yı feth etti. Üveys'in öldürüldüğü haberi üzerine Pâdişâh bunun yerine beğlerbeği Ferhâd'ı tâyin etti. Ferhâd, isyan etmiş olan Aden'i yeniden itâât ettirdiği gibi, Câzân taraflarında Ebû Arîş denilen mevkide şeriflerden birkaçının birleşik kuvvetlerini mağlûp ederek, Celeb ve Tehâme, yâni dağlık ve düz yerlerde asayîşi sağlamağa muvaffak oldu. Ferhâd, istanbul'a çağırılması üzerine, hükümeti Özde-znir*e bıraktı. Kahraman olduğu kadar da akıllı olan Özdemir Mutahhar-evlâdının ve ona mensup fırkanın idaresine son vermeyi kararlaştırdı. Bu maksatla İstanbul'dan yardım istedi. O zaman Mısır vâlîsi bulunan Dâvûd Paşa, Pâdişâh'ın emri üzerine -daha önce memuriyetinden azledilmiş bulunan- Mustafa Neşşâr kumandası ile 1.000 piyade, 1.000 süvârî gönderdi. Özdemir ve Mustafa, ikisi birlikte, Mutahhar'ın sığındığı Sülle'-yi muhasara ettiler. Ancak iki kumandan arasında çıkan bir ihtilâftan dolayı Mustafa kendisine verilmiş olan tam selâhiyeti kullanarak Mu-tahhar'a -«sancak-beği» unvanını verdi ve hükümetinin kavgasız, çekişmesiz kendisinin tasarrufunda bulunduğunu te'mîn eden- bir berât-ı sultânî verdi.⁶⁵³

Özdemir Paşanın İdaresi

Özdemir, yedi sene süren idaresinde yedi kalenin fethiyle arazisini

⁶⁵² «Bıçkı» demek olan cMOnşftn-in mânası hatıra getirilince. «Nesşarun manası anlaşılır. Mütercim.

⁶⁵³ 10-Şevval 957 tarihli olan bu berât ve Mutahhar'ın 958 tarihli cevâbı bendeki Kutbeddîn nüshasında, varak: 43 ve tmp. ve Kra. Kütüph.'nde Mısır defterdarı İbrahim'in İnşâsında, varak: 87, 88, dercedilmiştir. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/571-572.

geniştettikten sonra,⁶⁵⁴ idareyi Mustafa Neşşâr'a terkederek Sevâkin yoluyla İstanbul'a döndü ve Pâdişâh'a Habeş ülkesinin ele geçirilmesine dâir⁶⁵⁵ düşüncelerim arzetti. Büyük teşebbüsleri icraya dâima hazır olan Sultân Süleyman, bu tasavvuru güzel karşıladı. Özdemir, 30.000 kişi ile Habeş'e gitti. Ebrim'de ve Nil'in muhtelif mıntıkalarında müstahkem kaleler yaparak «Duaruh» (Davaruh) da Habeşistan'ın ilk Osmanlı vâli'si olarak vefat etti. Musavva'da defn olunarak, oğlu Osman Paşa tarafından üzerine muhteşem bir kubbe inşâ olunmuştur.⁶⁵⁶

Yemen hükümetinde halefi olan Neşşâr Mustafa, bu yeni eyâlette hacc kervanlarını intizam altına alarak Dimaşk ve Kaahire'den gelen kabileler gibi, Yemen kafilesine de «Emîrül Hacc» tâyin etti (967/1560). Mustafa Neşşâr, hükümetini -gözlerinin şiddetinden ve renginin esmerliğinden dolayı- «Kara Şahin» lâkabı verilmiş olan Mustafa'ya⁶⁵⁷ bıraktı. Kara-Şâhin bir sene sonra Mısır valiliğine yükseltilerek, yerine Mah-mûd Paşa tâyin olunmuştur ki, o da sonra Mısır valiliğine geçmiş ve me» zâliminden dolayı öldürülerek vefatından sonra «Maktul» lâkabını almıştır. Mahmûd, idaresi müddetinin ilk icrââtından olmak üzere, selefi zamanında meydana gelen sikke ayarının bozulmasının meşguliyetini, münhasıran kendilerine atfettiği darbhâne müdürünü idam etti.⁶⁵⁸ Bununla beraber, sonraları yine bu Mahmud, Mısır valiliğinde -Al! Paşa'-nın yaptığı gibi- paraların ayarına fesâd karıştırmıştır. Ta'izz'i ikaamet-gâh yaparak, üç batından beri Nezzârî ailesinin elinde kalmış olan Hab kalesini muhasara etti. Nezzârî reisini sinsice yazışmalarla ordugâhına çekti ve idam etti. Bu öldürme hâdisesi şehrin zabtına yol açmışsa da, Arablar'ın o kadar nefretini çekti ki, o zamandan beri hâinâne faaliyetlerin mahcubiyetini «mahmûdiyye» diye isimlendirirler; kelimenin diğer istihzâ bir mânâsına göre de «sitayişe lâyık

⁶⁵⁴ Kutbeddin, yalnız Haydar tarafından zabtedilen Zebîd'in tekrar işgalini yazar (Paris Kütüphanesi, İzahat ve Müstahrecât'ında, c. 4, s. 449); lâkin Cihân-nttmâ, (s. 550) (özdemir Paşa'nın fethettiği) diğer altı müstahkem mevkin isimlerini verir fci, şunlardır: Kehlân, Habeş, Sevâkin (aslında Savlk* olup Hammer haklı olarak tashih etmiştir), Atre, Muhlak, Hanfar,

⁶⁵⁵ «Fethinin tamamlanmasına dâir» olacaktır, çünkü bâzı yerlerini Özdemir evvelce almıştı. Mütercim.

⁶⁵⁶ özdemir Paşa, cMısır'a vâsıl oldukça Sa'Id'den Sevâkin tarafına azimet idüp ol semtdde bir kaç kal'a binasına mübaşeret eylemişdir. Mukaddema Sevâkin'de Mısır canibinden bir emin otururdu; sonra, foefelerbegUik ol-muşdur. Ba'dehû Özdemir Habeş'de birkaç vilâyet alup 967'de Devâruh şehrinde, vefat etmeğle Musavva'da defn olunmuş ve oğlu Osman Paşa kabrinin Üzerine bir âli kubbe bina eylemişdir.» Cihftn-nüma, s. 550. Mütercim,

⁶⁵⁷ Cihan-nüm&'da Mustafa Pasa'nin yerine kethüdası Yûsuf Paşa gecdiğl yazılıdır; Mustafa, Paşa daha sonra gelmiş olmalıdır. Mütercim.

⁶⁵⁸ Kutbeddin der ki sultân altını (1 dirhem ve 2 kırat ağırlığında) Rumeli 60 ve Mısır'da 80 akçe ederken, Yemen'de 300'den 2.000 kadar züyûf akçe tutardı. Şunu da ilâve eder ki, aylık 3.000 akçe maaş alan, hakikatte birbuçuk duka alır demek olup, bu para ise kahve masrafına ancak yeterdi.

işler» demektir.⁶⁵⁹

Zeydîler'in Yemen'e Hâkîm Olması

Osmanlıların mülklerinin artmasına hizmet eden bu hıyanete mükâfat olmak üzere Mahmûd Mısır valiliğine yükseltildi ve onun yerine evvelki vâlî Kara-Şâhin'in oğlu Rıdvan Yemen valiliğine tâyin olundu. Rıdvan, Mahmûd'un idare şekli hakkında bâb-ı devlete mufassal bir arıza takdiminde gecikmedi (Receb 972 - Şubat 1565). Mahmûd bundan dolayı intikam almış olmak için İstanbul'a, Yemen'in arazîsinin genişliğinden dolayı bir vâlî ile iyi idare edilmesinin mümkün olmadığını; ikiye taksim edilmesinin pek faydalı olacağını bildirdi. Bunun üzerine Yemen, biri Yukarı Yemen, diğeri Aşağı Yemen olmak üzere ikiye taksim edildi. Rıdvan'da bırakılan birincisi, dağlık araziye içine alıyor ve idare merkezi San'â oluyordu. İdare merkezi Zebîd olan ikincisi Yek-çeşm Murâd Pa-şa'ya verildi. Murâd Faşa Zebîd'e çıktığı zaman Rıdvan -haddi aşan ta-leblerinden dolayı isyan etmiş ve hattâ tabîi düşmanları Zeydîler'le birleşmiş olan- İsmâîliler'le muharebe hâlinde idi. Rıdvan, Murâd'dan yardım istedi, o da vaad etti. Lâkin müteakiben kendi hükûmetinin şehir ve köylerim içine alan defteri arkadaşına gösterip de, o vakte kadar San'â hükûmetine tabî olan Cebele, El-Künder (?), Zü's-Sefâle köylerinin de bunların içinde olduğu anlaşılınca, aralarında ihtilâf çıktı. Bir müddet sonra Rıdvan azledilerek yerine aslı Rus olan Hasan Paşa tâyin edildi. Rıdvan'ın gidişi umûmî bir isyanın işareti oldu. O zamana kadar Murâd Paşa'yı dostluk ve sadâkat gösterileriyle aldatmış olan Mutahhar perdeyi yüzünden atarak San'â'yı muhasara etti. Büdvân, Şevâfî, Ta'ker, Sahyân, Garmîn⁶⁶⁰ Arabları birleştiler ve Hab⁶⁶¹ kalesi Türk muhafızlarını çıkardılar. Murad Taizz yoluyla çekilirken Arablar basarak mağlûb ettiler ve kendisini öldürdüler. Bu mağlûbiyet de San'â'nın tes-lîm olmasına yol açtı. Mutahhar, 1.400 kişiye varan ve 17 sancak beği, 4 ağa

⁶⁵⁹ «Hattâ bu dürlü hile-i hâinâneye mahmûd ismini verdiler, ve onları mah-mûdîyye tesmiye eldiler.» İstanbul'da bugün darb-olunart bir sikkeye böyle denir. (Yemen İşleriyle hiç münâsebeti olmayan Mahmudiye altınlarından Hammer'in bu sırada bahsetmesinin bir garazkârılık olduğunu söylemeğe hacet yoktur. Mahmûd Paşa Yemen'de kötü hareketlerde bulunmuş olabilir; fakat yaptıklarının payitahta aksetmesinden öfkelenmesi, bu hareketinin merkez tarafından ta&vib edilmediğine kat'î delildir. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/572-573.

⁶⁶⁰ Paris Kütüphanesi İz&h&t ve Mttstaimemî, c. 4, s. 462, «El-Â'rablın».

⁶⁶¹ Yukarıda mezkûr eserde «Habb» re «Ab» görülür. Bu ise bir yanlışlığa aevfc edebilir, çünkü «Ab» başka bir köydür.

kumandasında olan Osmanlı muhafız askerleri önünde olduğu halde, şehre girdi. Lâkin kendisini San'â'ya sahip görür görmez şehri yağma ederek, muhafız askerleri de esaret altına aldı ve bir kısmını şehir mahzenlerine, bir kısmını da dağlardaki kalelere attı (3 Safer 975-9 Ağustos 1567). Kale alındıktan sonra ilk cuma günü hutbe Mutahhar nâmına okundu: Hatîb Peygamber'i, dâmâdı Alî'yi ve onun zevcesi Fâtîma'yı tas-liyyeden (yâni «sallallahü aleyhi ve sellem» diye salavatla selâmladıktan) sonra, Mutahhar'ın babası Zeydiyye îmâmı Şerefüddîn'i ve daha sonra yalnız üç halîfeyi, yâni Ebûbekir, Ömer ve Osman'ı, İslâm'ın kahramanı olan Hamza'yı, Abbâsîler'in kurucusu olan Abbâs'ı, aşere-i mübeşşereyi, zevcât-ı mutahhara ile ashâb-ı Nebeviyye'yi, zikretti: Bundan sonra Mutahhar'ı «halîfe» ve «emîrül-mü'minîn» olmak üzere ilân ederek, onunla Müslümanlar için, hacılar, mücâhidler, seyyahlar ve Mutahhar'ın zafer yoldaşları için duâ etti.⁶⁶²

Rıdvan'ın yerine Cibâl valiliğine tâyin olan Hasan Paşa'nın Zebîd'e varışında Zeydîler, Ta'izz'i muhasara ettiler. Kumandan yeni vâliden imdâd istediye de, yardıma nail olamadığından gerek Ta'izz, gerek Kaahiriyye kalesi teslim oldular (3 Rebî'ü'l-âhir - 7 Teşrîn-i evvel). Bir müddet sonra Tehâme Hasan'ın hükûmetine ilâve edilerek, Hasan -âsîleri itaate mecbur etmek için Pâdişâh'ın gönderdiği kuvvetin gelmesini beklemek üzere- bütün Yemen'in valiliğini uhdesine almış oldu. Mahmûd Paşa'nın garazkârca teklifi üzerine, Yemen hükûmetinin, Osmanlı hükûmetinin zararına olarak, ikiye ayrılmasına bu suretle son verilmiş oldu. Aden'in düşmesi de Ta'izz'in düşmesini tâkib etti. Diğer taraftan Hab, bir müddet muhasara edildikten sonra Mutahhar'ın kardeşi Alî'nin eline geçti. Alî, babası tarafından kendisine halef olmak üzere gönderilmişti; ancak Şerefüddîn'in vefatında Alî, Zeydiyye mezhebinin terkederek «îmâm» unvanını kardeşi Mutahhar'a bırakmıştı. Zeydiyyelülerin reislerinden bir diğer Alî bin Şevî' -ki Ta'izz'i ve Aden'i zapt eden de odur- «Mûsâ»yı⁶⁶³ (Muz') alarak Muha üzerine ve buradan Zebîd'e yürüdü. Fakat mu-âhfızların şiddetli bir yürüyüşü üzerine, oradan geri çekilmeğe mecbur oldu. Bu suretle Zebîd'den mâada bütün Yemen Zeydiyyeliler'in elinde kalarak, îmâm Mutahhar halîfe unvanını almaktan korkmadı.⁶⁶⁴

⁶⁶² Yaygın şekline aykırı olan bu hutbe, tzhahat ve Müstahrac'tın bir haşiyesinde gösterilmiştir, c. 463.

⁶⁶³ Hammer'de «Mewsei İse de «Muz» olacaktır. ClhannâmA, 385.

⁶⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/574-575.

Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e Serasker Tayin Edilmesi

Hükümet dizginlerini eline almış ve Pâdişâh üzerindeki nüfuzları kendi nüfuzuna zarar verebilecekleri saraydan uzak tutmayı arzu etmekte olan Sokollu Mehmed Paşa eski kapıcı-başı Lala Mustafa Paşa'yı Yemen'i yeniden fethetmesi için «ser-asker» unvânıyla gitmeğe memur etti. Bununla beraber bu memuriyetin Mustafa Paşa'ya verilmesi sebep-siz değildi.⁶⁶⁵ Çünkü Murâd Paşa; en yakın akrabasından olduğu için, bu memuriyetle onun öldürülmesinin intikamını alacaktı. Pâdişâh Özde-mir-oğlu Osman Paşa'yı Yemen beğlerbeğiliğine getirerek Mısır beğler-beğiliğini Sultân Süleyman zamanında Şehzade Bâyezîd'in firarını kolaylaştırmasından dolayı îdâm edilen Ayaş Paşa'nın kardeşi câhil, hodbin, inatçı Arnavut Sinan Paşa'ya⁶⁶⁶ verdi; o îdâmdan beri Sinan, Lala Mustafa Paşa'ya alenî bir düşman olmuştu.⁶⁶⁷

Sokollunun Entrikası

Sokollu, Arabistan ordusu kumandanlığını Mustafa'ya vermekle, ser-askerler hakkında mu'tâd olduğu gibi maiyyetine birkaç bin yeniçeri ve otuz-kırk çavuş verecek yerde, Suriye'den serserileri Mısır yeniçerisi nâ-mıyle kaydetmesini ve maiyyetindeki muntazam süvarilerden (zuemâ'-dan) on-onikisini çavuş yapmasını emretti. Mustafa, teamüle aykırı olan bu türlü baş-kumandanlık hakkında epeyce mülâhazalar ileri sürdüyse de, fayda vermedi. Kendisini, Kaahire'de diğer bir tahkir bekliyordu: Vâlî Sinan Paşa, kendisini sarayına misafir edecek yerde husûsî bir ev göstermek suretiyle kızgınlığını gösterdi. Kaahire'de ser-asker Mustafa Paşa, vâlî Sinan Paşa, Yemen Beğlerbeği özdemir-oğlu Osman Paşa, Kaa-hire müftîsi Şeyh Mehmed Efendi, defterdar Çivi-zâde Mahmud Efendi, Mısır donanması kapdânı Hızır Beğ ve Mısır'ın bütün beğleri ve ağaları hazır oldukları halde, akdedilen dîvânda, Âlî, Arabistan seferine dâir olan fermanları okudu. Bu

⁶⁶⁵ Bu esnada Mustafa'nın katibi bulunan Ali, onun nasbi ve azimetinden bir netice sağlanamamış olmasının sebeplerini tafsil eder.

⁶⁶⁶ «Câhil anûd vi hiç bir ferde hulûs ve muhabbeti yok Mr zemlmül-vücûd Arnavud». Sinan Paşanın meddahı olan Kutbeddin Ter&clm-l Ahval-i Vü. zera'da Osmanlı müverrihlerinde zikredilmiş olan ahlâki düşkünlüğünü söylemez.

⁶⁶⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/575-576.

fermanların 12'si Mustafa, 11'i Sinan, 7'si Osman tarafından getirilmişti. Bu muhtelif fermanlar -taleb edenlerin niyetlerine uygun olmak üzere -o kadar ihtilâfları içine alıyordu ki, bu hususta fikirleri tek noktaya toplamak mümkün olmadı. Ser-asker'in fermanlarından birinde şu ibare nazarı dikkati çekiyordu: «Ordunun kâffe-i levazımını tedârik etmelisin ve bâb-ı hümâyûndan istîzân bahanesiyle, i'tâ olunan evâmirin icrasında te'hîr göstermeyesin». Hâlbuki Mısır valisine yazılmış ferman da şöyle okunuyordu: «Ser-askere muktezî olan eşyayı tedârik edüp şu kadar ki memlekete tahammül edemiyeceği derecede yük tahmilinden ihtiraz edeceksin.»

Bu iki ferman zımnen birbirine aykırı olduğu için, serasker ve vâli arasında ihtilâf çıkmasına yol aç ti: Kısacası: Serasker 4.000 asker istediği halde vâli ancak 400 verdi. Mustafa'nın dostları Mesnevi şârihi Reîsü'l-Küttâb Dervîş Çelebi, kethüdası Müferrih Mustafa Beğ, Mısır ümerâsından Mustafa ve Mahmûd, serasker nezdinde nüzul emini hizmetini gören müteferrika Acem Molla, Yenişehir sancak-beği Benli-zâde Mehmed bu ihtilâflar münâsebetiyle, «ser-askerlik» unvanına «Mısır vâliliği*ni ilâve ettirmedikçe bu seferde muvaffak olamayacağını ihtar ve ısrar ettiler. Hakikaten Lala Mustafa Paşa da bâb-ı devlete bu yolda müracaat etti; lâkin Sinan Paşa da ordunun levazımını tedârik etmiş olduğunu, seraskerin sâdece mânâsız bahanelerle ve Mısır hükümetini ser-askerüğe ilâve ettirmek garazıyla muharebeyi geciktirmekte olduğunu Pâdişâh'a bildirdi. İftirâları cümlesinden olmak üzere, Mustafa Paşa'nın, Sultân Gûrî'nin akrabasından bir kadından olan oğlunu Mısır Sultânı ilân etmek tasavvurunda bulunduğunu ve bir ziyafette ser-asker, kendisine zehirli şerbetler verdirdiğinden, az daha hayâtını kaybedecek olduğunu da yazdı.

Vezir-ı âzam, seraskeri mahv etmek için bu telkinlerden istifâde etti: Sadrâzamın emri üzerine «Burunsuz» lâkabıyla mâruf çavuş-başı, yedi çavuşla birlikte Kaahire'ye gelerek Mustafa'nın azli ve hareketlerinden dolayı hesap vermek üzere İstanbul'a gitmesi emrini getirdikleri gibi, Yemen ordusu ser-askerliği de Sinan Paşa'ya verildi. Lala Mustafa Paşa'nın tahrikiyle Özdemir-oğlu Osman Paşa memuriyet mahalline gitmiyecek olursa, çavuş-başı onun başını kesmeğe ve Memlûk beğlerinden Mustafa ve Mehmed'i de asmağa memur idi.⁶⁶⁸

⁶⁶⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/576-577.

Lala Mustafa Paşa'nın Azli Ve Hapsedilmesi

Mustafa Paşa dönmeğe hazırlandı; lâkin İstanbul'da başına geleceği bildiğinden Pâdişâh'a gayet mütevâzîâne bir arıza yazarak, cereyan eden hdiseleri dosdoğru arzetti ve hiçbir suçu olmadığını kat'î surette isbât etti.⁶⁶⁹ Buna rağmen iki Memlûk beği asıldı; idamı için çavuşlara me'zûniyet verilmemiş olan Acem Molla bin türlü işkenceye konularak defalarca idam mahalline kadar da götürüldü. Özdemir Paşa, çavuşbaşı'nın gelmesinden yedi gün önce Yemen'e gitmişti; bu suretle, gelecekte vezîr-i âzam makamında göreceğimiz bu Yemen ve Kafkas Fâtihî'nin cellâdın kılıcı altında hayâtını kaybetmesine çok az kalmıştı.⁶⁷⁰

Mısır Valisi Sinan Paşa Ve Özdemiroğutnun Yemen'deki Askeri Harekâtı

Sinan Paşa'nın Arabistan'a gelişinden önce Osman Paşa, Yemen'in dağlık cihetinin en mühim mevkiilerinden bugün o mıntıkanın payitahtı olan Ta'izz'in fethiyle muharebeyi açmıştı. Eyyûbî Teftegin tarafından yapılan Ta'izz, ma'mûriyetini bilhassa Benî Resul Sülâlesiyle kazanmıştı. Bunlardan Amr bin Mansûr iki medrese te'sîs eylediği gibi, Melik Mü-câhid ve Melik Efdal «Mücâhidiyye» ve «Efdaliyye» medreselerini açmıştı. Ta'izz'in en çok Hindistan ve Avrupa emtiasından mürekkebe olan büyük serveti Osmanlıların yağmasına mâruz kaldı. Kaahiriyye⁶⁷¹ şehrinin kalesi henüz mukavemet etmekteyken, Sinan Paşa'nın gelişi mu-hâsırların gayretini artırdı. Paşa, Kaahire'den 5 Kânun-ı sâni 1569 (17 Receb 976) târihinde çıkmış, ve Ta'izz'e Yenbû', Mekke, Câzân yolundan gelmişti. Ordusu Zeydiyye takımını El-Ağbar dağından çıkararak, bir müddet sonra Kaahiriyye Osmanlı hükûmetine teslimiyet arzetti. O vakitten itibaren Sinan, Aden ve San'â'nın zabtını düşündü. Zâten Aden üzerine Kurdoğlu

⁶⁶⁹ Bu mektup Âlî'nin târihinde vardır. Onun şehâdeti şüphe götürmez; çünkü Bâyezîd ile Selîm arasındaki dahilî muharebe hakkında eski efendisi olan Lala Mustafa Paşa'nın aleyhine söyler, ve onun sözlerinden anlaşılır ki, Sinan Paşa'nın bu suçlaması asılsızdır. Sultân Gûrî'nin sarayında verilen bu ziyafette hazır bulunmuş olan Âlî, zehirlenme rivâyetinin katıksız bir yalan olup, yalnız Sinan Paşa'nın, ağzına aldığı şerbeti tükürmekle buna inanıyor görünmüş olduğunu yazar. İlâveten der ki, Sinan Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın yanına bırakmış olduğu bardağı alıp Lala Mustafa'nın karşısında içmiştir.

⁶⁷⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/577.

⁶⁷¹ Peçevî, c. 1, s. 479. «Kaahire» yazar. Fethine Şahablî'nin tCeng-i tîlsyâr oldu sulhile alındı Kaahire» tarih mısraını kaydeder ki, 976'yı göstermektedir (Mütercim).

Mehmed kumandasındaki Kızıldeniz donanmasını gön-dei misti. Bu defa da, bu seferin vak'alannı Türkçe bir manzumede naz-metmiş olmakla meşhur olan Mimâyî Beğ kumandasında, ordusundan bir fırka gönderdi.⁶⁷² Sinan Paşa, San'â'nın muhasarasına başlamadan evvel, ordunun bütün kumandanlarını bir meşveret meclisine çağırdığı gibi, çavuş vâsıtasıyla beğlerbeği Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı da davet etti. Osman, serasker tarafından bir ihanete uğramak korkusuyla, ordusunu her taraftan sancağı altma koşup gelmekte olan Arablar'la, serasker ordusundan kaçanlarla oldukça kuvvetlendirdi. Sinan Paşa, tam se-lâhiyete sahip olduğu ve elinde istediği gibi doldurmak üzere açık fermanlar bulunduğu cihetle, beğlerbeğini azlederek, yerine Rus Hasan Pa-şa'yı tâyin etti. Lâkin Hasan Paşa, mezâlimiyle herkesin nefretini kazanmış olduğundan, serasker ona. o memuriyetinin yalnızca unvanını vererek bütün kudreti kendisinde topladı.⁶⁷³

«- Sakın Azl Etme!»

Osman Paşa, Sinan Paşa'nın takibatından kurtulmak maksadiyle, dâima iki rakîb kumandan arasında gidip gelen Arab şeyhlerinin desteğini kazanmak için Mekke'ye kadar olan dağlardan yalnız başına geçmek cesaretinde bulundu, İstanbul'dan beğlerbeği sıfatıyla değil, âdi bir şahıs sıfatıyla istenilmiş olduğunu şeyhlere yazdı. Cellâdın satırından, Arab-lar'ın mızraklarından bu suretle kurtularak, bir hâdiseye mâruz kalmaksızın İstanbul'a vâsil oldu. Evvelce Sinan Paşa'nın mektuplarını almış olan vezîr-i âzam -daha evvel Lala Mustafa Paşa'nın mahvına çalıştığı gibi- bu defa da Osman Paşa'nın mahvı için uğraşıysa da muvaffak olamadı. Mustafa Paşa payitahta geldiğinde hapsedildi; lâkin Sultân Selim, saltanat tacını Lala Mustafa'nın entrikaları sayesinde elde etmiş olduğundan, kendisini serbest bıraktırmağa isti'câl göstermişti. Sokollu, Özdemir-oğlu'nu mahvetmek için her türlü entrikaya başvurdu.⁶⁷⁴ Osman Paşa'nın şehirde bulunmasının

⁶⁷² Âlî, varak: 350, bu seferi yazan üç müellif haber verir W. Rumûzl, Mi-mâyî, Şahâbl'dir. Eterleri Ftttûh-i Yeuen unv&nındadır. Viyana tmp. Kütüphanesinde (Nu: 479) yine bu adla dördüncü bir eser mevcuttur.

⁶⁷³ Kral Kütüphanesi kitapları hakkında malûmat ve müstahrecât eserinde (c. 4, s. 437), Kutbeddîn. Sinan Pâşa'nın meddahı olan müellif, Sinan ve Osman Paşalar arasındaki münazaanın _Mustafa ve Piyâle Paşalar'ın imtizâcsızlıklarından Malta muhasarasında hâsıl olduğu kadar- vahim neticeler doğuracağım söyleyerek Osman Paşa'nın azlini haklı gösterir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/5787-578.

⁶⁷⁴ Âlî, (varak 350), sadrâzam Sokollu ve Sinan Paşalar'ın her ikisi hakkında tarafsız bir dil kullanır. Birincisi

asayışı bozabileceği bahanesiyle, çadırlarını İstanbul kapılan hâricinde kurması emrini tebliğ etti. Osman Paşa, hakkaniyetin yerine gelmesi için herşeye tahammül etmeyi gözüne almış

olduğundan, çadırlarını -şiddetli bir kışın yağmur ve karları altında ve maiyyetindeki adamları yok ederek kendisini onların mezarlarıyla kuşatmış olan vebaya rağmen- Edirne-kapısı hâricine kurdurdu. Sultân Selim, Edirne'den payitahta dönüşünde Osman Paşa'nın çadırlarının yanından herhangi bir fikir beyân etmeksizin ve bir söz söylemeksizin geçerken - hakkındaki teveccüh-i şahane avdet etmiş olan- Lala Mustafa Paşa, sevgili dostunu affettirmek için bu fırsatı müsâid görerek:

- «Pâdişâhım, bu çadırların altında kimin oturmakta olduğunu bu kulunuzdan suâl buyurmayacak mısınız?» dedi.

Zât-ı Şâhâne o tarafa gözlerini çevirerek:

- «Kim oturuyor?» diye sordu. Mustafa Paşa şöyle cevap verdi:

- «Osman Paşa kulunuzdur ki, babamz merhum Sultân Süleyman zamanında Devlet'i Yemen ve Habeş gibi iki vilâyetin fethiyle genişletmiştir. Osman da Yemen'de pederinin yolunda gittiği hâlde, her hizmetten mahrum olarak, böyle şiddetli bir mevsimde yağmurlar, karlar altında kalmıştır.»

Ertesi gün bir hatt-ı hümayûnla Osman'a Basra valiliği verildi. Sokollu'nun bu tevcihe bâzı mülâhazalar ileri sürmesi üzerine, Pâdişâh, tehdîkâr bir sadâ ile:

- «Sakin azl etme!» dedi.

Buna rağmen Sokollu, bu emir üzerine de Osman Paşa'ya Basra eyâleti yerine Arabistan'ın kuzeydoğusunda Lahsâ'yı verdi ki bugün (Ham-mer zamanında) Vehhâbîler'in merkezidir.⁶⁷⁵

Aden'in Ve Yemen Ülkesinin Fethi

Osman Paşa gittikten sonra Sinan Paşa, ordugâhını Ta'izz civarında El-Kaad'e denilen mahalle kurmuştu. Orada Aden'in, donanma kumandanı

hakkında der ki: Kâfir ve müslüman Osman Paşa'nın i'tidâl ile hareketini teslim ederlerdi; bil'akis ahmak sadrâzamın kinini takbîh ile Pâdişâhın ihmâline taaccüb ederler, bununla beraber bu hâlde memnun olurlardı. İkincisi hakkında ise şöyle söyler: Sinan Paşa fikrinden asla dönmeyen inatçı Arnavudlar'dan olup mesâlihde (devlet işlerinde) tecrübe sahibi kimselerin, şâirlerin ve âlimlerin düşmanı idi, ve bunların hakkında düşmanlığını son dereceye kadar götürürdü. Kindarlığı alınının kara çizgilerinde aşîkâr idi.

⁶⁷⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/578-579.

Kurd Hayreddîn tarafından zabtolunduğu müjdesini aldı (29 Zilka'-de 976 - 15 Mayıs 1569). Yeğeni Hüseyin'i bu şehre sancak-beği tâyin ederek derhâl San'â üzerine yürüdü. Ta'izz'den San'â'ya üç yol gidiyordu: Birincisi Nakîlû'l-Ahmer Dağı'n dan, ikincisi Sahbân vadisinden, üçüncüsü Meyşem'den geçirdi. Bu üçüncü yol her ne kadar en uzun ise de, en emin ve müşkilâtı en az olduğundan, Sinan Paşa bu yolu tuttu. Yolda Cebele ve Ta'ker arasında ordu kurarak Ta'ker'i zabtetti ve İsmâîlîler-den kendisine sâdık olan bir emîrin yardımıyla Zeydiyyeliler'i Hatîş Dağı üzerindeki mevkiilerinden çıkardı. Ondan sonra Büdvân Dağı eteğinde kâin Ab mevkiini ele geçirdi. Askerinin şecaatini tahrik için bir takımına mükâfat dağıtarak, bir takımına da terakki vaad etti. Ric'at hattını emniyet altına almak ve arkasında hiçbir düşman bırakmamak isteyerek, teslimiyet arzeden Demmâr (Damar) mevkiine yakın Hab kalesini muhasara için bir müfreze gönderdi. Hisar ve güzel bahçeleri olan Demmâr birçok ulemânın doğum yeridir. Zeydiyye'nin orada bir medresesi vardır ki beşyüz talebesi bulunur ve o mezhebin pekçok ulemâsı buradan yetişir. Ordu Zirâ'ü'l-Kelb boğazını geçtikten sonra Demmâr'a doğru inen küçük bir nehir üzerinde bulunan ve Yemen'e payitaht olan San'â'ya vardı (11 Safer 977 - 26 Temmuz 1569).

San'â iklim bakımından bütün Arabistan'ın en iyi şehridir. Havası o kadar temiz ve o kadar rutubetsizdir ki, et bozulmadan sekiz gün muhafaza edilebilir. Bu yüzden, her taraftan sağlıklarına kavuşmak için şehre hastalar geldiği gibi, güçsüz kalmış at ve develeri de San'â mer'alanna gönderirler. Hastalar, hastalık yapan küçük yaratıklar (yâni mikroplar) kadar azdır. Temmuz, ağustos, eylül aylarından başka zamanlarda ve hiçbir vakit gurûbdan evvel yağmur yağmaz. Yağmurlu bir gün olsa, işlerin tatilini gerektiren fevkalâde birşey addedilirdi. San'â'nın münbit toprağında yetişen meyvelerin en meşhuru «inbâ*»⁶⁷⁶ dır ve sanâyî mahsûllerinden en meşhurları sarıklar, parlak renkte çizgili mensucat, maroken, sahtiyân'dır.⁶⁷⁷ Arab târihinde sedir ve Havernak kadar şöhetli olan Gamdan sarayının harabeleri San'â'dadır; bu sarayın dört cebhesi muhtelif renklerle⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ Almanca'da ve Fransızca tercümede «inbâ» kelimesinin yerine «Jube» yazılıdır. Fransızca - Türkçe Lûgatlarde bu kelimeye rastlanılmamıştır. Lâkin Cihân-uûmâ'da San'adan bahsolunurken «Ol meşhur inbâ çokdur» denilerek müteakiben ridâların sarıkların tavsifine geçildiğinden «Jube»in inbâ' mukabili olacağı anlaşılmıştır. Kaamus'da (tnbâ1), aynın kesri, nunun fethiyle, yaş üzüme denir» denilmişse de, üzümden başka birşey yâhud üzümün husûsî bir çeşidi olması gerekir. Cihân-nümâ, s. 386.

⁶⁷⁷ Cihan-nttma, s. 486.' Cihân-nümâ'da «Sahtiyân ve sa«ra» kelimeleri der-cedllmiş olup, Avrupa lisanlarına birincisi «safian» ve ikincisi «chagrln» şeklinde geçmiştir.

⁶⁷⁸ Havernak: «Mimar Shlmâm tarafından Fırat'ın Hlre yakınlarında yapılmış meşhur köşk.» (F.

boyanmıştı: Biri kırmızı, diğeri beyaz, üçüncüsü sarı, dördüncüsü yeşü'di. Ortasında yedi katlı yüksek bir köşk vardı ki, en yukarıdaki kameriyyesinden üç mil mesafeye kadar görü-lürd. Halîfe Osman, yıkan kimsenin ecel-i kazaya uğrayacağına dâir olan rivayete bakmıyarak bu köşkü yıktırmış ve hakîkten bir kaatüin hançeri altında vefat eylemiştir. Gamdan sarayının güzel harabeleri yanında Habeş Kralı Ebrehe'nin yaptırdığı Hristiyan kilisesi vaktiyle hayranlık dolu bakışları üzerine çekerti. Bu mâbed, altın ve gümüştten birçok kıymetli eşya ile müzeyyendi ve hacıları Mekke'den San'â'ya celbetmek için yapılmıştı. Sinan'ın bu şehre girmesinden sonra Memi Beğ, Mutah-har ordusunun en kuvvetli reislerinden Katrân'a âid olan Havlan kalesini zabtetti. Bu kale ile Yemen'in en mühim müstahkem mevkii olan Kev-kebân'dan az bir mesafede bulunan Şeybâm şehri alındı (4 Rebî'ü'l-evvel - 17 Ağustos 1569) ve hemen Kevkebân'ın muhasarasına koşıldı. Beğ-lerbeği Hasan Paşa ile Mahmûd Paşa, Emîr Abdullah el-Hamdânî ile birlikte bu kalenin arka tarafına gitmekle görevlendirildiler. Sinan Paşa da ordunun büyük kısmıyla cebheden taarruz edecekti. Mutahhar ve iki oğlu El-Hâdî ve Lutfullah civardaki Sülle şehrine kapanarak, Osmanlı ordusuna birçok hücumlar yaptılar. Ve El-Hâdî bunlardan birinde öldü.

Hasan ve Abdullah el-Hamdânî birçok dağ kalelerini ve Sinan Paşa da - evvelce alamayıp ric'ate mecbur olduğu halde- Beytü'l-îzz kalesini ele geçirdikten sonra, Kevkebân muhasarası daha da şiddetlendi. Vezîr, muhasara işlerim beğlerbeğine bıraktı ve ordugâhından ona ağır toplar yolladı. Kevkebân, gayet dik kayalar üzerinde yapılmış olduğundan, toplar ancak kol kuvvetiyle ve makinalar vâsıtasıyla mevzilerine yerleşti-rilebildi. Derin ve bataklıkli hendeklerin yer altında bir yol vâsıtasıyla kale içerisiyle irtibatı olduğu için mahsurlar, doldurulması maksadıyla konulan taşları ve şâir eşyayı alıyorlardı. Kalenin kumandam olan Şem-seddîn oğlu Muhammed, her ne kadar son dereceye kadar mukavemete karar vermişse de uzun müddet dayanamayacağı anlaşıp, evvelce esîr edilmiş olan yedi beği Türkler'e gönderdi.⁶⁷⁹ Bir taraftan da dağ üzerinde muzafferiyet alâmeti olmak üzere ateş yaktırdı. Bu hîle netice verdi; gûyâ düşmandan alınan ganimetleri taksim etmek üzere Arablar! davet yerine geçti ve

Develloglu, Osm»olıca-Tüüfçe Ansiklopedik LÂ-fft).

⁶⁷⁹ Âli, (varak: 354), bunları su şekilde soyar: 1) Şeyh Ali Beg, 2) Neslml Çavuşun biraderi, 3) Kızılbaş Mehmed Beğ, 4) Yemen sabık defterdarı Mehmed Bet, 5) Hasan B«*. 6) Karsyfe Be*. 7) Fal* Be*.

bunlar ordugâha geldiler. Bu şekilde 1.000 süvârî ve 8.000 piydâe toplayarak ancak 12.000 kadar- olan vezirin askerine hücum etti. Lâkin Arablar'ın saldırılarının şiddeti, Osmanlı piyadelerini yerinden koparamadı; Mutahhar mağlûb oldu ve selâmeti kaçmakta aramak zorunda kaldı. Buna rağmen bu mağlûbiyet kendisinin cesaretini kırmadı. Yeni taraftarlar bulmak için başka hilelere başvurdu: Güya (Hazret-i Peygamberin görünmüş olduğuna dâir Arablar arasında mâhirâne söylentiler yayarak, o sıralarda vukua gelen bir Ay tutulmasını da, kendi dâvasının himâye-i âsmânîye mazhar olduğuna delîl gösterdi. Mutahhar'ın. en sâdık taraftarlarından biri olan Zeyd Nasır ondan ayrılmıştı. Lâkin El-Mecnûn lâkabıyla anılan Katran ile Alî bin Tâhir bütün ülkeyi Mutahhar lehine ayaklandırarak, San'â ile Osmanlı ordusu arasındaki bütün muharebeyi hemen tamamen kestiler. San'â, Türk beğlerinden Memî'nin hiyânetiyle Arablar'ın eline düştü (26 Ramazân 977 - 4 Mart 1570); Sinan Paşa'nın muhasara için Hab'a bırakmış olduğu asker de, anî bir hücumla uğrayıp mağlûb oldu. Bu muhtelif noktalar üzerinde Arablar'ın kazandığı muvaffakiyetler, Osmanlılarca imdâd için yeni asker gönderilmesini gerektirdi. Karagöz, Pervîz, Subaşı Ahmed Beğ, Zeydîyyelüer*i Zümâr (Ze-mâr) Dağ'ından çıkarmak için emir aldılar. Damar (?) sancak beği Abdî ve Rad'a beği bunları buldukları yerlerden çıkardılar; p suretle ki, ellerinde Büvdân ile Hab kalelerinden başka birşey kalmadı.⁶⁸⁰ Buna rağmen Kevkebân'ın

⁶⁸⁰ Kral Kütüphanesi Hakkında Ma'lûmât ve Onlardan Müstah-recât», c. 4, s. 496, Kutbeddîn; Âlî, varak: 354. Floransa'da Me-diçiler Kütüphanesi'nde, nu: 128'de şu isimde bir eser vardır: Defflü's-Sâlih fî Hayri'l-Mesâlik», müellifi: Kaait ed-Dâvudî (Dâvedî?), yirmi kere hacc etmiş olan bu zât, bütün merhaleleri bildirir. Hac tarîki hakkında 941 (1534) senesinde bir seyahatname yazmış olan Şemseddîn Muhammed bin Muham-med bin Ahmed, Mısır valileri Dâvud ve Süleyman Paşaların hizmetinde bulunarak, Dâvud Paşa'nın hacıların istikbâline gönderdiği askere rehberlik ederdi; Sinan Paşa ile birlikte Arabistan seferinde dahî bulunmuştur (976-1569). Eserinin zeylinde şu merhaleleri zikreder: Melikân (Mülkân?), su yokdur; Adam, güzel suyu vardır; Sa'diyye; El-Hadeb, El-Leys; Sûkat, susuz; Er-Ribât, buradan biraz mesafede su bulunur; Şavka, su bol; El-Ahsâ, kezâlik; Kufede, buradan Mekke'ye varılır. Ramazan'da onbir gün orada durulur; Yebâ, Hâlf, su mebzul; Şefkat hiç 'su yok; El-Berk, kezâlik; Sühbân, suyu çok men-bâlar; Hamza, derin kuyular; El-Mugâbir, suyu çok; Gadîr-i SiTa, suyu çok; Eş-Şakaık; Âtûd, derin kuyular; Bîş, susuz; Sıbyâ, kezâlik; Ebû Arîş yanında bir vâdî; Ebû Arîş, susuz, Hulûl-i İyd, El-Âliyye, seksen zira derinliğinde bir kuyu; El-Hafire, yetmiş zira derinliğinde bir kuyu; Hayran, su az; Ka-tîh (Kuteyh), kezâlik; Mûr, kezâlik; Beytül-fakîh, meşhur mahall; Ed-Duhâ kuyular; El-Ganemiyye, elli zira derinliğinde kuyu; Vâdî'r-Remî (Rimâ?); buraya 15 Şevvât'da ve Ze-bîd'e 16'da vâsıl olduk; Tûr'atî'l-Halîfî, 22; Habâis (Hatîş) (?), meşhur mahall; Hâit-i Simmâr; 24 Şevval; Tûr'a-i Benî Zebîd' ve Alekden (el-Kidn?), meşhur mahall; Müzî (Ma'veze?) 26 Şevval; Muha, 28; 3 Zilka'de'de Ukam'a vardık; El-Kaasıbe; Re'sü'l-Husab, Haricîler memleketi; Hubâb (Hibâb?), Şecere-tül-yakût yakınında, Ta'izz, 8 Zilka'de; oradan 27 Hûbân'a azimet ettik; El-Kaside 28; Vâdîl-Ümîd; Necd-i Seda (Sîdâ, Sü-dâ?), Kaa'ü'l-Cerbe; Vâdî-i ünân; Kaaü'l-Mecîd, bir sahrada vâkidir; Seyyîd-i Savâd Vâdî-i Heytem; Seyyîd Haddâd, Nec-dü'l-Ayzerî, Cebile yakınında; Eş-Şebeke, Âb yakınında; Ab şehri; Nasıra, nâm-ı diğêr Suhûl (Sahûl); El-Mahfed; Aşağı Nakil Simâre (Nukayl-i Semâre?) Yukarı Nakil Simâre (Nu-kayl-i Semâre?); El-Hukl; Birim (Büryem?); Seyyîd Cezb, Demmâr; Biyâz Demmâr, Muhcer-i

muhasarası oldukça ağır ve büyük müşkilâtla ilerliyordu. Hendek üzerine atmak ve bu suretle muhâsırların kaleye girmesi için yol açmak maksadıyla San'â'dan getirtilmiş olan demir parmaklıklı bir köprü, kendi ağırlığıyla yıkıldı. Yeni bir köprü yapmak üzere çalışan ameleyi korumak için bir köprübaşı istihkâmı yapıldı; bu tamam olup da, kalenin hücum ile alınması imkânı hâsıl olunca, iki taraf dokuz aydır süren muhasaradan bîtâb düştüklerinden, Şemseddîn'in oğlu Mu-hammed ile imâm Kadı ve vezirin sır kâtibi Cemâleddîn tarafından yapılan sulh teklifi derhâl kabul edildi. Yapılan sulhu te'min için iki taraftan rehinler alındı. Bu anlaşma mucibince Muhammed Kevkebân sancağını 6.000 akçe tahsisat ile muhafaza edecekti (12 Zilhicce 977 - 18 Mayıs 1570).

Kevkebân'ın düşmesi, Mutâhhar'ı da aşağıdaki şartlarla sulh yapmağa mecbur etti: İslâm'da saltanat hakkının iki rûknü olan hutbe ve sikkenin bütün Yemen'de Pâdişâh nâmına olması kararlaştırıldı. Devlet, evvelce mâlik olduğu yerleri yine alacaktı; Mutahhar da Hab âsîlerine asla yardım etmemeyi taahhüd ediyordu.

Bu vak'alar olurken, Yemen ülkesinin yeni vâfîsi olan, Rıdvan'ın kardeşi ve Kara-Şâhin'in oğlu Behrâm Paşa Zebîd'e gelmişti. Bu şehirden Ta'izz yoluyla El-Bidâ'ya ve oradan Hab Önüne gitti. Barut patlaması ve El-Mutahhar'ın kardeşi Alî'nin zehirlenmesi sebebiyle, kalenin ele geçirilmesinde muvaffak oldu. Bu mevkiin ve şâir Nihâlî tarafından Türkçe şiirle anlatılan yedi senelik hükûmeti sırasında Behrâm Paşa ma'rifetiy-le zabt edilen diğer birçok kalelerin teslîmiyle, Yemen'in fethi tamamlandı.

Sinan Paşa, memleketin nasıl idare edileceği hakkında Behrâm Paşa'ya talimat verdikten sonra, ertesi bahar mevsiminde Muha'dan gemiye bindi (4 Şevval 978- 1 Mart 1571); Cidde'de karaya çıkarak, Hacc için Mekke'ye gitti. Şerif, Harem-i Kabe müfettişini ve reisü'l-ulemâyı gelişini tebrik ile rehberlik etmek üzere istikbâline gönderdi. Sinan Paşa'nın

Demmâr, Hacer-i Mînka-de, Seyyîd-i Hâc; Zirâü'l-Kelb; yeraltı mağaraları; Ez-Zeyle; Seyyare; Rîme; Sinhân; San'â; Yemen (San'â-i Yemen?); Sil'a; Münkib 7 Rebû'l-evvel; Süheybân (Sehibân?) 9; Ed-Da're, ki Şeybâm ve Sülle (Sille) arasındadır; Kevkebân, 28 Cumâde'l-ulâ, Ebû Arîs, altmış zira derinliğinde kuyular; Ez-Zeydîyye, altmış zira derinliğinde kuyular.

Şemseddîn Muhammed'in eseri dört bâb'a taksim olunmuştur. Birincisinde Kaahire-Akabe yolu tarif olunmuştur. İkincisinde Akabe - İslâm; üçüncüsünde İslâm, Yenbû'; dördüncüsünde Yenbû' -. Mekke. Kaahire'den Mekke'ye yüz kırk-bir berîd'dir (berîd: menzil, durak); bir berîd dört fersah olduğu için toplam olarak beşyüzaltmışdört fersah demektir. Bir fersah üç mildir; bir mil bin kulaçtır; bir kulaç, üç kadenV-dir; her milin hesap neticesi dörtbin zira olduğu hesaplanmıştır; bir zira yirmidört parmaktır; bir parmak altı buğday tanesi uzunluğundadır. Her buğday tanesi altı fülül tanesi uzunluğundadır; bu hesaba göre Mekke yolculuğu 453 *Liyû olup dönüşte dahî 127 «liyû» kat edildiğinden, gidiş ve dönüş 66 gün tutmaktadır.

maiyyetindeki kumandanların başlıcaları Ayaş Paşa'nın oğlu Mustafa, yeğeni îbrâhîm Beğ, Emîr Hammâd, Benî Hayber Arab Şeyhi, Cîze Şeyhi, Solak Ahmed Beğ ve diğerleri idi. Sinan Paşa muhteşem ziyafetlere davet edildi; sâdât ile Melik Eşref Kaytbay Medresesi'nde görüşerek, Şerif Ebû Nümeyy de kendisini ziyarete geldi. Ondandır trfân menbâi in-Şâatını muayene ederek «Cebel-i Sevr»de (Hazret-i) Peygamber'! Kureyş'-in takibatından muhafaza etmek için güvercinlerin yuva ve örümceklerin ağ yapmış oldukları mağarayı ziyaret etti. Tam bir ay, hacc mevsiminin girmesini beklemek üzere, İslâm'ın mübarek makberlerini ve yerlerini ziyaretle vakit geçirdi.

Suriye, Mısır, Yemen kervanları, emîrül-hacc'ları idaresinde toplanmış oldukları halde, Sinan Paşa Zilhicce*nin 8'inde ber-mutâd geceyi geçirmek üzere cMinâ'ya çıktı; ertesi gün yaya olarak, Arafat üzerindeki Mescid-i İbrahim'e giderek «Sultânul-Berreyn ve Hâkaanül-Bahreyn, Hâ-dimül-Haremeyni's-Şerîfeyn, Sultânü's-Selâtîn es-Sultân Selim Hân bin Süleyman Hân» nâmına okunan hutbede hazır bulundu.⁶⁸¹ Mü'-minler, Müzdelife'de

⁶⁸¹ Kutbeddîn (varak: 203), bu münâsebetle Kasîde-i Bürde'nin bâzı beyitlerini nakleder. İstanbul ve Boğaziçi eserinde, c. 1, s. 65'e bakınız.

Hükümdarlarla Büyük Devlet Memurlarının Listesi

- PÂDİŞÂHLAR Şehzadeler
- I. Süleyman 1) Abdullah, 2) Mahmûd (öl. 926/1521), 3) Mu-(öl. 19-20 Safer 974/ râd (öl. 928/1521); 4) Mehmed (öl. 8 Şa'bân 5/6 Eylül 1566) 950/6 Kasım 1543); 5) Mustafa, Ereğli'de maktul, 26 Şevval 961/5 Ekim 1553; 6) Bâyezîd, maktul, 15 Muharrem 969/25 Eylül 1561; 7) Cihangir, (öl. 961/1553), 8) II. Selîm, velâdet: 931 /1524; 9) Mihrimâh (Rüstem Paşa'nın zevcesi); 10) bir diğer sultân (kız).
- II. Selîm 1) III. Murâd, doğ. 953 /1546; 2) Mehmed; 3) (öl. 27 Şa'bân 982/ Süleyman; 4) Mustafa; 5) Cihangir; 6) Abdul-12 Aralık 1574) lah; 7) Osman, 8), 9), 10) Üç sultân M, vezirlerle evlendirilmişlerdir.
- Avrupalıların yanlış olarak «Sofi» dedikleri Safevî İran Şahları
- 2 - Şâh Tahmâsb (öl. 984/1576)
- 3 - Şâh II. İsmâîl (Katledildi, 13 Ramazan 985/24 1577)
- 4 - Sultân Muhammed Hudâbende (öl. 993/1585)

Maveray-I Ceyhun Özbek Sülalesi

- 1) Şîbânî (Şeybân), yâhud Şeybek (Şîbek) (Mahmud); (Ebûlhayr'-ın oğlu, öl. 916/1510)
- 2) Koçkuncı (Kockum) : Ebulhayr'ın oğlu, Öl. 936/1529.
- 3) Ebû Saîd: Koçkuncu'nun oğlu, öl. 939/1532.
- 4) Abdullah veya Ubeydullah: İbni Şâh Budak bin Ebûlhayr, Öl. 946/1539.
- 5) Abdulah yâhud Ubeydullah: Kogkuner'nın oğlu, cülusundan altı ay sonra öldü.
- 6) Abdüllâtîf: Koçkuncu'mn oğlu, öl. 961 /1554.
- 7) Burak: İbni Suncuk bin Ebulhayr, öl. 967 /1559.
- 8) Timur: 5. hükümdar Abdullah'ın oğlu, Öl 968 /1560.
- 9) Pîr Muhammed: bin Canı-beg bin Kockum bin Ebûlhayr, öl. 978/1570.

10) İskender Beğ: 9. nun büyük kardeşidir.

Kutade Hanedanından Mekke Şerifleri

- 19) Melikül-Âdil Muhammed: İbnü Berekât, öl. 903/1497.
 20) II. Berekât: İbnü Meük'1-Adü, öl. 931/1524. 21)1 Huzâ'a: İbnü Berekât.
 22) Hamîsa: İbnü Berekât.
 23) Kaytbay (?): İbnü Berekât.
 24) Ebû Nümeyy: İbnü Berekât-ı Sâni, öl. 936/1555. 25)' Hasen: İbnü Ebû Nümeyy.
 26) Ebû Tâlib: İbnü Hasen.
 27) İdrîs: İbnü Hasen. 28)' Muhsin: İbnü Hasen.
 - V - (Hind) - MOĞOL HÜKÜMDARLARI
 1-! Mîrzâ Bâbur (öl. 937 /1530) 2); Mîrzâ Hümâyûn (öl. 959 / 1552)

Kırım Hanları

- 2) Mehmed Giray : 929'da Öldürüldü. (Aşağıda görüleceği üzere, Gâzî Giray'dan başka Baba Giray, İslâm Giray, Özbeğ Giray da bunun oğullarıdır.) 3) Gâzî Giray :
 4) Saadet Giray : 939/1532'de çekildi.
 5) Sâhib Giray : 961 / 1553'de maktul oldu.
 6) Devlet Giray : Mübarek Giray'ın oğlu olup Mengli Giray'ın torunu; 985 /1577 senesine kadar tahtta kalmıştır.

Vezîr-İ Azamlar

Kanunî Süleyman Zamanı

- 26) Mehmed Pîrî Paşa, azl, 13 Şa'bân 929 (27 Haziran 1523)
 27) İbrâhîm Paşa (Makbul), maktul, 15 Mart 1536.
 28) Ayaş Paşa, vefat, 13 Temmuz 1539.
 29) Lutfî Paşa, 9 Mayıs 1541. 30)' Süleyman Paşa, azl, 1544.
 31) Rüstem Paşa, azl, Ekim 1553.
 32) Ahmed Paşa, idâm, 28 Eylül 1555.
 33) Rüstem Paşa (ikinci defa), vefat, 9 Temmuz 1561.
 34) Semiz Alî Paşa, vefat, 28 Temmuz 1565.
 35); Sokollu Mehmed Paşa, kati, 19 Şaban 987/11 Kasım 1579.

Kapdan-Paşalar

- 12) Ca'fer Beğ, asüdi, 926/1520.
 13) Yaylak Mustafa Paşa, Rodos muhasarası esnasında azl, 929/ 1522 (1)
 14) Behrâm Paşa (Ferdî zikretmiştir, Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Te-vârîh'inde «Kapudân Paşalar Defteri»nde yoktur.)
 15) Süleyman Paşa (Ferdî, varak: 79; Hacı Kalfa'da yoktur),
 16) Kemankeş Ahmed Beğ, azl, 943/1536 (Ferdî, varak: 99).
 17) Hayreddîn Paşa (Barbaros), vefat, 6 Cumâde'1-ulâ 953 (5 Temmuz 1546).
 18) Sokollu Mehmed Paşa, Rumeli beğlerbeğliğine geçmiştir.
 19) Sinan Paşa, Rüstem Paşa'nın kardeşi, vefat, 961/1554.
 20) Piyâle Paşa, 961/1554'de Gelibolu sancak-beği oldu. Cerbe'nin fethinden sonra Cezayir beğlerbeği oldu (967/1560); Sultân II. Selîm'e dâmâd olmuştur. Sakız'ın 973/1566'da fethinden sonra üç tuğlu paşahlığa nâû olup 975/1568'de üçüncü vezîr oldu. Vefatı: 12 Zilkâ'de 985 / 21 Ocak 1578.
 21); Müezzinzâde Alî Paşa, İnebahtı muharebesinde maktul, 7 Elrifî
 1571. 22) Uluç Alî (sonra: Kılıç Alî) (Ohialı), vefatı: 995/1586.

IX - Müfitler

- 10) Kemâl-paşa-zâde, vefatı: Şevval 940/Mayıs 1534 (trtihâlü'1-ulûm bil-kemâl/940)
 11)' Sa'dî Efendi, vefat, Şevval 945/Mart 1539.
 12) Çivi-zâde, azl, 948/1541.
 13) Kaadirî Efendi, azl, 949 /1542.
 14) Muhyiddîn Fenâri, azl, 952 /1545.
 15) Ebussuûd Efendi, 982 / 1574'e kadar bu makamda bulundu.
 Padişah Hocaları (Hace-İ Pâdşahî) Kanunî Süleyman Zamanı

- 15) Molla Hayreddin, Kefe'de Sultan Süleyman'ın hocası olmuştur. Vefatı: 950 /1543;
- 16) Muhyiddin. Zeyrek, Şehzade Selim'in hocası, vef. 947/1540,
- U) Almosnino (s. 101), «Olak Mustafa» der. Bu müverrih ondan sonraki İki kapud&n-pasayı yazmadığı gibi, yanlış olarak, Rüstera Paga'yı kapudan- obmts gösterir.
- 17) Molla Bahşi, Şehzade Selim'in hocası, vefat: 947 /1540,
- 18) Şems Efendi, vefat 955 / 1548.
- 19) Atâullah Efendi, Şehzade Selim'in hocası, vefat 970 /1562.
- II. Selim Zamanı
- 20) İbrâhîm Efendi, Şehzade Murâd'ın hocası, vefat 981 /1573.
- XI - Mısır Valileri
- Yavuz Sultân Selim ve Kanunî Sultân Süleyman Zamanları
- 1) Hayrbay (Çerkeş), Mısır'ı I. Selim fethettikten sonra Osmanlılar tarafından ilk vâli olarak 7 Şa'bân 923 (25 Ağustos 1517'de tâyin olunup 8 Züka'de 928 (29 Eylül 1522)'de Kanunî Rodos'u muhasara ederken vefat etmiştir.
- 2) Mustafa Paşa, 12 Receb 929 (27 Mayıs 1523)'de azl.
- 3) Güzelce Kaasım Paşa, 34 gün valilikte bulunduktan sonra 16 Şa'bân 929 (30 Haziran 1523) *de azl.
- 4) Hâin Ahmed Paşa, Rebîü'l-âhir 930 (Şubat 1524) ayında kati.
- 5) Güzelce Kaasım Paşa, ikinci defa, Cumâdelulâ sonu - 931 (Mart sonu-1525) azledildi.
- 6) İbrâhîm Paşa, sadrâzam, 22 Şa'bân 931 (14 Haziran 1525)'de İstanbul'a döndü.
- 7) Hadım (Hadım) Süleyman Paşa, 2 Receb 941 (7 Ocak 1535)'de azl.
- 8) Husrev Paşa, 26 Cumâde'1-uhrâ 943 (10 Aralık 1536), azl.
- 9) Hadım Süleyman Paşa, ikinci defa, 1 Muharrem 945 (8 Haziran 1538)'de İstanbul'a çağrıldı.
- 10) Dâvud Paşa, 13 Rebîü'l-evvel 956 (11 Nisan 1549) *da vefat etti.
- 11) Semîz Alî Paşa, ki sonradan sadrâzam olmuştur. Muharrem 961 (5 Ocak 1554)'de İstanbul'a davet edildi.
- 12) Dukakin Mehmed Paşa, 21 Rebîü'l-âhir 963 (5 Mart 1556)'da azl.
- 13) İskender Paşa, Receb 966 (8 Mayıs 1559)'de azl.
- 14) Hadım Alî Paşa, 3 Zilhicce 967 (26 Ağustos 1560)'da azl.
- 15) Lala Şahin Paşa, 11 Cumâdel-uhrâ 971 (26 Ocak 1564)'de azl.
- 16) Sofu Alî Paşa (Keylûn), Ramazan 973 sonu (20 Nisan 1566)'da azledilmiştir.
- II. Selim Zamanı
- 17) MahmûdPaşa, 24 Cumâde'1-uhrâ 975 (26 Aralık 1567)'de öldürüldü.
- 18) Sinan Paşa, 23 Cumâdel-Uhrâ 976 (13 Aralık 1568)'de Yemen seferi kumandanlığına me'mûr edildi.
- 19) Çerkeş İskender Paşa, Muharrem 979 sonu (24 Haziran 1571)'de azl.
- 20) Sinan Paşa, Yemen seferinden sonra ikinci defa Mısır Vâlisi olup Zilhicce 980 sonu (2 Mayıs 1573'e kadar bu valilikte kalmıştır.
- 21) Hüseyin Paşa, Ramazan 982 sonu (13 Ocak 1575) 'de azl(l).
- XII -
- Budin (Ofen, Buda) Valileri Kanunî Süleyman Zamanı
- 1) Süleyman Paşa, aslı Macar, 948/1541 senesinde,
- 2) Bah Beg, 949 /1542 senesinde,
- 3) Mehmed, Yahya Paşa-oğlu, 950/1543'de.
- 4) Kaasım Paşa, 955 / 1548'de.
- 5) Alî Paşa, 958 / 1551'de.
- 6) Toygun Paşa, 960 / 1553'de.
- 7) Alî Paşa, ikinci defa, 964/1556'da.
- 8) Kaasım Paşa, ikinci defa, 965 / 1557'de
- 9) Toygun Paşa, ikinci defa, 966 / 1558'de. 10) Rüstem Paşa, 967 / 1559'da.
- 11) Arslan Paşa, Yahyâ-zâde Mehmed Paşa'mn oğlu, 974/1566'da idâm.
- 12) Sokollu Mustafa Paşa, sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa'nın yeğeni.
- Reis Efendiler (Reisü'l-Küttâblar)
- Resmî Efendi'nin reisü'l-küttâbların hal tercümelerine dâir olan Se-finetü'r-Rüesâ'sına nazaran, ilk reisü'l-küttâb Haydar Efendi'dir. Ondan
- Süheylî'nin Mısır Târihi'nde (varak: 55), ve Dijon'da (c. 1, s. 113), Semiz Ali ve Hadım Ali ve Sofu Ali Paşaların üçünü aynı şahıs yapmak suretiyle İslenen hatâyı bu listeye göre tashih etmelidir. EbûVSürûr'un

geceyi geçirerek ertesi gün Minâ ve Mekke'ye kadar yollarına devam ettiler. Safa ve Merve arasında yedi kere sa'y ettiler (gidip geldiler); her hacı cemre-i akabede, Adem-oğlunun düşmanı olan hâin ve mel'ûn şeytânın üzerine yedi kere taş atarak (Hazret-i) tbrâhîm zamanında olduğu gibi kurban keserek Beyt-i Muazzam'ı yedi defa tavaf ettiler. Güneşin doğuşundan sonra herkes şeytâna yeniden üç taş daha attı. Ertesi gün bu son üç hacc kaidesi tekrarlandı.⁶⁸² Sinan Paşa, Mek-ke-i Mükerrreme'de bulunuşunun hâtırası olmak üzere bir çeşme yaptırdı ve 30 kaari-i Kur'ân (hafız) tâyin etti; bunların her biri günde bir cüz' okuyacaklarından, her gün Kitâb-ı Kerim'i bir defa hatm edeceklerdi. Lâkin, adının ebedîleşmesi için daha müessir bir çâre buldu. Bu hacc münâsebetiyle Muhammed bin Muhammed Mekkî'ye birçok ihsanlar vererek Arabistan'daki seferinin yazılmasını telkin etti. Vekayîini bizzat nakle i'tinâ ederek Yemen fethini inşâd etmiş (manzum halde) söylemiş olan şâir Rumûzî'nin eserini de diğer bir menbâ' olmak üzere gösterdi. İşte bu teşviki sayesinde ki, Sinan Paşa, Osmanlı müverrihlerinin ifâde ettikleri yegâne övgüye nail olabilmiş ve edebiyat dahî -Yemen seferi hakkında en ziyâde tafsîlâtı toplamış bulunan târihimizin bu kısmında bize de rehber olan- târih eseri⁶⁸³ ne mâlik olmuştur.⁶⁸⁴

Bu Tarihin Dördüncü Devresi İçin Müracaat Edilen Şark

Menbalarına Bir Bakış

I- Umûmî Târihler

II — Husûsî Târihler

III. Murâd Saltanatı

III. Mehmed Saltanatı

II. Osman Saltanatı

târihi Baron Silvestre Dö Sasl tarafından tercümesinde de (Kraliyet Kütüphanesi İzahat ve Müstahrecâtı, j, s. 173-176) bu yanlışlık vardır. AH, Süleyman devri vezirleri üstesinde bu üç Ali'den ayrı ayrı bahiste bulunarak, son AU Paşa'yı «Keylûn» diye adlandırır. Bu vâll'nin sofı lâkabı, eski Mısır krallarının IV. Sülâle'sinden bir hükümdara verilen «Sofls» unvanının aynıdır. (Mısır'ın mukaddesatı hakkında bir eser sahibi olan Manteno*ya müracaat, SyneM chronographla, s. 56 ve 57, Paris.)

⁶⁸² Hammer, Hacc'ın edasını doğru ve «özel tarif edememiştir. Bu itibarla, doğrusunu arzu edenler «İlmihab kitapları ve diğer eserlere müracaat etmelidirler. Bu bahis, burada, saded dışı olduğundan, hafırlıftınaKla İktifa edildi. Hazırlayan.

⁶⁸³ El-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî.

⁶⁸⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/579-583.

III- Tercüme-î Hâller Ve Müntehebât Eserleri	
IV- Kanun Mecmuaları Ve Münşeat Mecmuaları	
OTUZALTINCI KİTAP	
Venedik'le Sulhun Bozulması	
Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs Fethine Dâik Fetvası	
Kıbrıs Ve Tarihçesi	
Lefkoşe Muhasarası Ve Fethi.....	
Baf Ve Limasol'un Zaptı	
Magosa Kuşatması.....	
Bragadino'nun İdamı	
Dalmaçya'da Venedik - Osmanlı Muharebeleri.....	
Haçlı İttifakı Kuruluyor.....	
İnebahtı Deniz Mağlubiyeti	
Ulûç Ali Paşa'nın Manevrası	
İnebahtı Mağlubiyetinin Avrupadaki Akisleri	
Osmanlı Kudreti: 4 Ayda Yeni Bir Donanma İnşası	
Venedik'le Sulhun Yapılması.....	
Tunus'un Fethi	
Moldavya Prensi Üzerine Sefer	
Diplomatik Müzâkereler Ve Avusturya İle Sulhun Yenilenmesi	
Osmanî İdaresinde Mühtediler	
II. Selimin Vefatı.....	
Sultan II. Selîm Devrinin Âbideleri Ve Padişahın Şahsiyeti.....	

Bu Tarihin Dördüncü Devresi İçin Müracaat Edilen Şark Menbalarına Bir Bakış

Osmanlı Devleti Târîhi'nin beşinci ve altıncı cildleri için istifâde ettiğimiz Âlî, Peçevî, Hasan Beğ-zâde, Selânîkî târihleri bu devrenin de büyük bir kısmı için rehber olacaktır; onlardan başka şu eserlere de müracaat olunmuştur:

I- Umûmî Târihler

1- Fezleke-i Tevârih. Büyük müverrih Hacı Kalfa'nın bu güzel eseri 1000 (1591)*den başlayıp 1065 (1654) te sona erer; benim koleksiyonumda büyük ebadda 554 varaklık bir cildir. Tarihçi Nîmâ, Devlet-i Osmaniye Târîhi'ni, Hacı Kalfa'nın Fezleke'siyle şu yedi târihten yaptığı devşirmelerle te'lîf etmiştir: Kara Çelebî-zâde Azîz Efendi Târîhi, Ahnîed Efendi, Abdülkaadir Efendi, Defterdar İbrâhîm Efendi, Hüseyin Vecîhî Efendi ile Menâr'a şerh yazan Mehmed Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'nin eserleri; Naîmâ Târîhi İstanbul'da 1147 (1734'de (İbrâhîm Mütefer-rika'nın kurduğu matbaada) ilk basılan târihtir; iki büyük cildir.

2- Târîh-i Naîmâ. İstanbul'da basılmış olan birinci cildi 1000'den IV. Murâd'ın 1050 (1640) târihinde vefatına kadar olan vak'aları içine alır.

3- VekaayT-nâme, müellifi: Nişancı Abdurrahmân Efendi. Bu eser, II. Selîm'in saltanatından 1093 (1681) senesine kadar olan vak'aları içine alır. Koleksiyonumda büyük boyda 258 varaklık iki cildir.

4- Tevârîh-i Al-i Osman. Bu eserin müellifi KÖprülü-zâde Âkil Beğ olması muhtemeldir; çünkü benim koleksiyonumdaki nüshada onun ismi yazılıdır. Büyük boyda 145 varaklık bir cildir. Bu târih, III. Meh-med'in saltanatının başlangıcından başlayıp, IV. Murâd saltanatıyla hitâm bulur; Hasan Beğ-zâde Târîhi'nin bir hülâsasından ibarettir.

5- Şeh-nâme-i Sultân Murâd li-Şemsî Paşa; orta ebadda 87 varak ve 1160 beyittir. Bu eser Roma'da Barberini Kütübhânesi'ndeki Süley-mân-nâme-i Şemsî'den başkadır.

II — Husûsî Târihler

III. Murâd Saltanatı

6 - Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis; Rûz-nâme sahibi Şeyh Vefâ'-eseridir. Orta boyda 174 varaklık bir cildir.

7- Nusret-nâme. Bu eser III. Murâd zamanında 985'den 986'ya kadar (1577-1578) birinci Gürcistan Seferi vekaayüni hikâye eder; müverrih Âlî tarafından yazılmıştır. Bu zamana âit resmî evrakı ihtiva eder; orta boyda 135 varaklık bir cild teşkil eder.

8- Târîh-i Osman Paşa. 986'dan 988 senesine kadar (1578- 1580) Osman Paşa'nın Gürcistan Seferi vekaayîni içine alır. Bu eser evvelkinin bakıyyesidir. Küçük ebadda 70 varaklık bir cildir.

9- Sûr-nâme-i Hümâyûn. III. Mehmed'in meşhur sünnet düğünü tafsilâtım hikâye eder. Koleksiyonumda küçük boyda 14 varaklık bir cildir.

10- Beyân-ı Ahvâl-i Çıldır. Çıldır'ın 993 (1584) senesindeki siyâsî durumunu ihtiva edip, Çavuş Rahmî-zâde tarafından yazılmıştır. Bu zâtın Târîh-i Osman Paşa ile Sünnet düğününe dâir bir eserin de müellifi olması muhtemeldir.

III. Mehmed Saltanatı

11- Gazavât-1 Tiryaki Gaazî Hasan Paşa. Vezîr-i âzam İbrahim Paşa zamanında Kanije'yi müdâfaa eden Hasan Paşa vekaayî'ni içine alır. Koleksiyonumda 3 nüshadır. Berlin Kraliyet Kütüphânesi'nde Diez'in el-yazılan arasında da 34 numarada bulunur ki orta boyda bir cildir.

12- Menâkıb-ı Tiryaki Hasan Paşa. Evvelkinden daha edîbâne yazılmış olarak, ondan daha çok tafsilâtı toplamıştır. Koleksiyonumda orta boyda 56 varaklık bir cildir.

13- Târîh-i Halîl Paşa. Kapdân Halil Paşa'dır ki, sonraları vezîr-i âzam olmuştur. Koleksiyonumda büyük ebadda 243 sahifelik bir cildir.

II. Osman Saltanatı

14- Vekaayî-i Sultân Osman. Sultân Osman'ın hal' ve katli ahvâlini anlatır; Tuğî'nin eseri; küçük ebadda 61 varaklık bir cildir.

15- Şeh-nâme-i Nâdiri. Sultân Osman saltanatı vekayî'ni ihtiva edip, Lehistan Seferi'nin dahî hikâye eder, büyük ebadda 77 varakada 1948 beyti

içine alan bir cildir.

III- Tercüme-i Hâller Ve Müntehebât Eserleri

16- Riyâzü'ş-Şuarâ. Riyâzî'nin eseri, Öl. 1054 (1644); 384 şâirin tercüme-i hâlini içine alır; koleksiyonumda orta ebadda 354 varaklı bir cildir.:

17- Tezkiretü'ş-Şuarâ. Rizâ'nın eseri. Hicretin XI. asrının ilk yansında bulunan (1000 - 1050) 266 şâirin hal tercümelerini içine alır; koleksiyonumda küçük ebadda 49 varaklık bir cildir. Bu nüsha, üzerindeki «Mustâfay-ı Sâni» mührünün delâlet ettiği veçhile, II Mustafa'nın kütüphanesi'ndedir.

18- Zübde-i Erbâb-ı Maârif. Zübdetü'l-Eş'âr unvânıyla de ma'rûf-tur. Kaf-zâde'nin eseri, öl. 1031 (1621). 514 şâirin şiirlerini içine alır; koleksiyonumda küçük ebadda 140 varaklık bir cildir.

19- Cânî'ü'n-Nezâir. Şâir Nazmî'nin eseri. Osmanlılar'm en büyük müntehebât mecmuasıdır. Gayet büyük boyda 718 varaklık bir cildir. Osmanlı şâirlerinin 4384 parça şiirini toplamıştır. İki nüshası vardır ki, biri Roma'nın Barberini Kütübhanesi'nde ve diğeri benim "koleksiyonum-dadır. Berlin Kraliyet Kütübhanesi'nde Diez'in el yazmaları (Nu: 117, küçük boyda) arasındaki Nezâir-i Nazmı bu eserden çıkarılmıştır.

20- Menâkıb-i Hüner-verân. Müverrih Âlî'nin eseri. Saltanatın (Osmanlıların) başlangıcından Âlî'nin zamanına kadar 300 hattatın kısa hâl tercümelerini içine alır; koleksiyonumda küçük boyda 69 varaklık bir cildir.

IV- Kanun Mecmuaları Ve Münşeât Mecmuaları

21- İnşây-i Âlî. Gayet mühim 79 evrakı içine alır. Koleksiyonumda küçük boyda 150 varaklık bir cildir.

22- Münşeât-i Azmî-zâde. Bir takımı Sun'ullah ve Es'ad Efendiler gibi mü'tüere, diğeri Nasûh ve Hafız Ahmed Paşalar ve Kapdân Ca-ğala-zâde gibi vezirlere, bir kısmı da Abdülkerîm ve Abdülganî Efendiler gibi ulemâya yazılmış 60 kıt'a yazışmayı ihtiva eder; koleksiyonumda küçük ebadda 68 varaklık bir cildir.

23- Münşeât-i Nergisî-zâde Mehmed Efendi. Ahlâkîyâta müteallik beş eseri içine aldığı için «Hamse-i Nergis!» adı verilmiş olan kitabın sonuna

dercedilmiştir. Mezkûr kitap, koleksiyonumda küçük ebadda 328 varaklık bir cildir.

24- Mekâtib-i Veysî Efendi. Nergisî'nin Hâb-nâme-i meşhûr-ı târihîsi (???) ve Rodos Fethini ihtiva eden eseriyle birlikte dir. Koleksiyonumda orta boyda 140 varaklık bir cildir.

25- Kanun-nâme-i Müezzîn-zâde İbni Alî. Sultân I. Ahmed zamanında tanzim olunan kanunları içine alır. Müellif, defter-i hakanı müfettişliğinde bulunmuştur. Üç kısma ayrılmıştır: Birincisi eyâletlerin, timâr ve zeametlerin, ikincisi ordunun, üçüncüsü sarayın kanunları hakkındadır.

Benim koleksiyonumda mevcut olduğu gibi, İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi'nde 90 numarada da vardır.

OTUZALTINCI KİTAP

Venedik'le Sulhun bozulması. — Kıbrıs cengi. — Magosa' nın muhasarası ve fethi. — tnebahtı muharebesi. — Venedik'le sulhun yapılması. — Tunus'un fethi. — Moldavya Prensi Üzerine sefer. — Avusturya ile anlaşmanın yenilenmesi. — Mühtedîler. — Sultân Selîm'in vefatı. — Sultân XI. Selim devrinin âbideleri ve Pâdişâhın şahsiyeti.

Venedik'le Sulhun Bozulması

Osmanlı silâhlarının ikinci defa olarak muvaffak olduğu Arabistan fethi II. Selîm'in velâhdliğinden beri tercihân arzu etmekte olduğu tasavvurlarından biri olan Kıbrıs fethiyle uğraşmasına fırsat vermiş ve saltanatının beşinci senesinde bu arzusunun yerine getirilmesi imkânı doğmuştur.

Bu teşebbüsün başlıca sebebi bir Yahudi'dir ki, II. Selîm hükümetinde birkaç vezirden ziyâde nüfuz ve kudrete sahip olmuş ve vak'alarda oynadığı rolden dolayı, kendisini vezirlerden daha çok tammaklığımıza hak kazanmıştır. Josef Nassi denilen bu şahıs Portekiz'de doğmuştur ve orada Don Migez adını kullanmış olup «Morana» adı verilen ve mecburiyet tahtında zahirî surette Hristiyan dînine giren Yahûdîler'den olduğu halde, Sultân Süleyman'ın saltanatında, kardeşiyle birlikte İstanbul'a gelmişti. Hem zengin ve hem güzel bir Yahudî kızının aşkı, babalarının dinine dönmesine sebep olmuştur. Sonraları inciden ve mücevherattan hediye-leriyle, borç

para vermek suretiyle, henüz Kütahya vâîsi iken Şehzâde'nin en mahrem nedimlerinden biri olmuştur. Hattâ bu garîb teveccüh Selîm'in, Sultân Süleyman'ın oğlu olmayıp da küçük yaşında gizlice hareme alınmış bir Yahudi'nin oğlu olduğuna dâir halk arasında bir söylenti dolaşmasına yol açmıştır. Jozef Nassi, o vakitten beri Venedik dukalarını ve Kıbrıs şarabını bol bol harcayarak ve Şehzâde'nin temayüllerini ok-şayıp, her ikisini de sağlamakta olan adanın fethiyle bu altından ve kıymetli şarâbdan bol miktarda tedârik etmenin kolay olacağını arz etmekten geri durmazdı. Kıbrıs şarâbından fazla içmek yüzünden hâsıl olmuş bir sarhoşluk sırasında Selîm —Musa'nın dînine döndüğünden beri «Migez» adını «Josef Nassi»ye çevirmiş bulunan— nedimini muhabbetle kucaklayarak:

— «Hakîkten arzularım gerçekleşirse sen Kıbrıs Kralı olacaksın» dedi.

Sarhoşluk hâlinde verilmiş olan bu vaad, Yahudi'yi harîsâne emellerle öylesine doldurdu ki, evine bu.«Kıbrıs Kralı Jozef»⁶⁸⁵ kitâbesiyle birlikte, Kıbrıs hükûmeti armasını astı. Şehzâde'nin cûlusunda nail olduğu şeref ve aldığı malikâneler, Yahudi'nin ümidini kuvvetlendirdi. Yeni Pâdişâh'm Belgrad'dan dönüşünde, Migez'in ayaklarına kapanması üzerine, Selim, kendisini yerden kaldırarak boynuna sarılmış ve «Naksos ve Oniki Kiklad Adalarının Büyük Dukası» unvanını ihsan etmiştir. Jozef Nassi, mâlik olduğu geniş arazî için hazîneye ancak 14.000 duka vereceği gibi, kendisine 15.000 koron sikkesi getirmekte olan şarâb rûsumu için de 2.000 duka ödemesi lâzım geliyordu. Defterdar, ifrata varan bu iltifat hakkında itiraz edecek oluyorsa da, te'siri görülmedi ve Pâdişâh, bu suretle pederinin vasiyyetlerine uygun hareket etmekte olduğunu söyleyerek, defterdarın susmasını emrediverdi. Naksos Dukası getirtilerek azledildi⁶⁸⁶. İşte bu suretle, Venediklilerin Cezâir-i Bahr-i Sefîd'deki üstünlükleri, Naksos ile Paros, Andros ve diğer Kiklad Adaları dukalığına yükseltilmiş bir Yahudi'nin menfaatine olarak, mahvedildi.

Selîm'in saltanatının daha ilk senelerinde Venedik elçisi Pâdişâh'm Kıbrıs Adası*na dâir olan düşüncelerinden haklı olarak endişelenmeğe

⁶⁸⁵ Oberto Fuglietta'nın Selîm aleyhine olan Mukaddes İttifak hakkında yazdığı târih, (s. 5), Cenova'da 1598'de basılmış. Mar-ko Gratiani'nin Kıbrıs muharebesine dâir târihî eseri, kitap: 1, s. 24. «Selîm-i Osmâni ve Venedikliler Muharebesine Dâir Pietro Kontarini'nin Târihi», Venedik, 1614. Etien Gerlaş'm Elçi Dâvid Ungand'ın Rûz-nâmesini Haber Veren Eseri, Frankfurt, 1674. İmparatorluk Arşivi'nde Venedik elçisinin Eylül, Ekim, Kasım 1566 tarihli raporlarının müstahrecâtı.

⁶⁸⁶ «Il povero duca di Naxos arrivato a Costantinopoli (nov. 1566) per dir le sue ragioni contra quel Ebreo G'ovannt Micnes, quondam Gluseppe Nassy, per esser stato dato-U solemnamento Naxos et Andros.» Avusturya İmp. ve Kra. Hanedanı Arşivi'nde Venedik elçisi raporu.

başlamıştı ⁶⁸⁷.

Hakîkaten sadrâzam bu tasavvura karşı gelmekte ve Pâdişâh împarator'la sulh anlaşması yapmadan ve Arabistan ihtilâli bastırılmadan evvel, Venedik ile bir muharebe mes'elesi ortaya çıkarılamıyacağını anlamaktaydı. Lâkin Macaristan'da ve Yemen'de sükûnet sağlanır sağlanmaz Don Jozef — kendisine vaad edilmiş olan krallığı ele geçirmek için— yeniden Sultân Selîm'in ihtiraslarını tahrik etmeğe başladı ve her türlü entrikaya başvurdu. Venedik tersanesinin yanması —kî Nassi'nin adamlarının işi olması muhtemeldir— İstanbul'da Venedik'le muharebe arzusunda bulunanlara kuvvet kazandırdığı kadar Venedik'in de ümîdsizliğe düşmesine sebep olmuştu; 13 Teşrîn-i evvel 1569 gecesinin ortasında, Venedik'te müthiş bir yangın çıktı. Karışıklığın ilk zamanlarında asilzadeler silâha el atmakta, halk şurada burada hayret ve şaşkınlık içinde koşuşup durmakta olduğu halde, bir yangın alevi felâketin sebebini ve büyüklük derecesini ortaya koydu. Tersane ateş içinde idi; bir barut mahzeni havaya uçmuştu. İstanbul'da harb taraftarlarından Jan Migez'den başka iki vezîr, yâni sabık kapdân Piyâle Paşa ve Selûn'in eski lalası Mustafa Paşa elebaşılık etmekte ve bunların ikisi de evvelki mağlûbiyetlerinin kaybettirmiş olduğu ikbâlî, yeni muvaffakiyetleri sayesinde tekrar kazanmak emeliyle yerlerinde duramıyorlardı ⁶⁸⁸. Nassi'nin yeminli düşmanı olan sadrâzam ⁶⁸⁹, sulh taraftarı idi; lâkin müftî Ebussuûd Efendinin öteki tarafa meyletmesi, Sokollu'yu en kuvvetli desteğinden mahrum etmişti. Ebussuûd Efendi, Edirne'de inşâ edilmekte olan cami masraflarının Müs-lümanîar'dan değil, Hıristiyanlar*dan alınmasının îslâmî düşünceye uygun olacağını arzettiği gibi, o sırada bir de fetva verdi ki, mealî, Varna Muharebesi zamanında Papa'nın vekili Çezari'nin Müslümanlar'a yeminle verilen sözün hükmü olamıyacağı iddiasıyla ortaya koyduğu tavrı hatırlatıyordu. Müftî, bu suretle beynelmilel hukukun ilk şartını ayaklar altına alarak, bir fetih için, ahdini bozmanın her türlüşünü

⁶⁸⁷ Piyâle, özellikle Kıbrıs'tan getirilen ganimetleri kendi menfaatine kullanmış olduğu için azl edilmişti. Alber DÖ Vis'in Mayıs 1568 raporu. Fuglietta'nın sadrâzama ve vezîr Mustafa ve Piyâle Paşalara söyledirdiği nutuklar uydurmadır.

⁶⁸⁸ CezfttMl Bahr-i Sefld Târîhi, s. 303; J. Mîches christianus allicitus heb-raico virginis conjugio, olim Josephus de Nassls, gulosus, apud Selimum dum adhuc Magnesiae ageret gratus, dux Nassiae creatus.» Avusturya İmparatorluk Arsivi'ndeki, Alber Dö Vis'in 1567 tarihli raporu. Bu fıkıradaki Yahudi'nin eski adının yeni adıyla karıştırıldığı görülüyor. ÇÜafcü bir talebe dâir Venedik Docu'na göndermiş olduğu mektubunda (bk. Avusturya tnp. Arşivi Türkçe Yazmalar kısmına) kendisine Yusuf Nassi unvanını verdiği gibi, haham Almostno dahi şu seklide isimlendirir: «Don Jose Nassi, Judio de naclon, gentlil-hambre de su casa (que llaman Mut-farraca) s. 77. Garlach'in. Tagebnch eserine de bakınız, s. 426.

⁶⁸⁹ «Der hat zwar den Mehmed Bassa (Sokollu) zum aergsten Feind, ist aber bel dem Kaiaer in desto groesseren Gnaden, also er anch nichts esse, ala woss dleser Jud zurlichtet öder Ihm. scMckt.» Garlach, s. 59.

mükâfata şâyân dindarca bir hareket olarak gösteriyordu. Osmanlılar'da sulh ve harb hukukunun bu hatırlanmağa değer vesikası açık bir alâmetini hâiz olduğu ve Osmanlı müverrihleri bunu vekayînâmelerinde yazmaktan korkmadıkları cihetle, burada dercetmeyi vazife sayarız ⁶⁹⁰:

Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs Fethine Dâik Fetvası

«Sabıka bir vilâyet-i dâr-ı İslâm'dan olup, ba'de zaman küffâr-ı hâksâr müstevli olup medâris ve mesâcidîn harâb ve muattal ve menâbir ve mehâfilîn küfr ve dalâlet ile mâl-â-mâl ve nice dürlü ef âl-i habise ile dîn-i İslâm'a ihanet kasd eyleyüp ve etraf ve âleme evzâ'-ı kabihaların işâ'at eyleseler, pâdşâh-ı dîn-penâh hazretleri hamiiyeti İslâm muktezâsmca diyâr-ı mez-kûrî küffâr-ı hâksâr elinden olup, dârü'l-İslâm'a ilhak eylemeğe azimet ve himmet buyursalar, sabıka mezkûr keferenün tasarruflarından olan âharr vilâyetler musâlaha olmadukda ellerine virilen ahd-nâmede mezkûr vilâyet dâhil olmağla, Şerîat-i mutahhara mucibince mezkûr ahdnâme nakzına azimet buyur-malanna manî' olur mı? Beyân buyunla.

El-Cevâb: Allahu a'lem, asla mân' olmak ihtimâli yokdur. Pâdşâh-ı İslâm, eizze'llahu ensârihu, kefer ile sulh eylemek ol zaman meşru' olur ki, kâffe-i müslimîne menfaat ola. Olma-yıcak, asla sulh meşru' değildir; menfaat müşâhade olmup, müebbed yâhud muvakkat oldukdan sonra menfaatlı zamanda bozulması enfâ' görülse elbette bozmak vâcib ve lâzım olur. Hazret-i Resul, aleyhi's-selâm, Hicret-i Nebeviyyenün altıncı yılından on yıla değin sulh idüp, Hazret-i Alî, keremu'llahi ve veçhe, müekked ahidnâme yazup, muahede mukarrer kılınduk-dan sonra gelecek yıl bozmak enfâ' görülüp, Hicret'tin sekizinde üzerlerine varup, Mekke-ı Muazzama'yı feth buyurmuşlar-dur. Hazret-i Halîfe-i Rabbi'l-âlemîn, halledallahü Teâlâ dalâli saltanatehu alâ mefârîku'l-müslimîn ve eyyefe bi'n-nasril-azîz ve'l-fethi'l-mübîn, azîmet-i hümâyûnlarında Cenâb-i Risâlet-penâh, sallelallahu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin sünnet-i şeriflerine ıktidâ buyurmuşlardır.

Ketebehü'l el-fakîr Ebussuûd» ⁶⁹¹

⁶⁹⁰ Hammer'in tercümesi yerine Peçevî'den (c. 1, s. 487) aynen alındı. Mütercim.

⁶⁹¹ Hammer'tn suçlamalarının, sebebi Hristiyanlık taassubundan Ö«rl gelmektedir. İki millet arasında akdedilmiş olan ve yürürlükte bulunan bir aklaşmanın, her türlü menfaat sâikleri ve savaşı düşünceler bertaraf edilince, makûl olarak bozulması için hiçbir sebep olamaz. Ne olursa olsun, sâdece hakkaniyet dâiresinde kalınarak anlaşmazlıkların düzeltilmesi çaresinin bulunması mümkündür. Ne çâre ki, bu esas

Bu fetva mucibince, Selîm'in Kıbrıs adasını almağa hakkı olduğu iddiasının esâsı, bu adada (Hazret-i) Ömer zamanında Arablar'ın ve onlardan sonra Mısır Sultânlarının hükümet etmesi idi ⁶⁹². Bundan başka, adanın varidatı eskiden Mısır Sultânları tarafından Mekke ve Medine'nin iâşesine tahsis edilmiş olduğu için bu iki mukaddes beldenin eski varidatlarını iade etmek dinî bir vazife sayılıyordu.

Selim, evvelâ, Doc'a şikâyetlerini tebliğ etmek için tercüman Mah-mûd'u ⁶⁹³ ve ondan sonra sulhun devam etmesine karşılık olmak üzere Kıbrıs'ın terk edilmesini istemek için Çavuş Kubâd'ı Venedik'e gönderdi. Venedik meclisinin toplantı hâlinde bulunduğu bir zamanda, Kubâd'm Doc'a verdiği Pâdişâh'ın mektubu, Devlet'in Venedik Cumhuriyeti hakkındaki şikâyetlerinin sayılmasıyla başlıyordu. Bu şikâyetler, Dalmaçya tarafından hududa taarruz olunmasına, birkaç Müslüman korsanı hakkında işkence edilmesine, özellikle Suriye denizinde (Akdeniz'in Suriye sahilleri)'her fenalığı yapan ve tebea-i şahanenin (Osmanlı tebeasının) ticâretlerinde ve hacıların seyahatlerinde rahatlarını kaçıran deniz haydutlarının Kıbrıs adasında barınmalarına göz yumulması ve sığınmaları için yer gösterilmesine müteallik. idi. Pâdişâh mektubunun sonunda bu türlü durumlara daha ziyâde tahammül etmeğe şeref ve sâninin müsâid olma-dığını ve eğer cumhur (Venedik Cumhuriyeti) dostluğunu muhafaza etmek istiyorsa, bu ihtilâf sebeplerini tamamen ortadan kaldırmak lâzım geleceğini

prensip, hiç'bir vakit uygulanmıyor. Zamanımızda, iki millet, aralarında, bir anlaşmazlık çıktığı zaman, eğer muharebeye girişmeyi hesaplarına uygun bulmuyorlarsa, ya aralarındaki anlaşmazlığı düzeltiyorlar vey&hud hey'et-i hakemeye havale ediyorlar. Muharebe hesaplarına gelince, hiç değeri olmayan bir anlaşmazlık mevzuu harfe sebebi oluyor. İtalya'nın 1329 (19U)*da Osmanlılar aleyhine açtığı muharebenin nasıl bir «makûl sebebi» vardı? Balkan devletlerinin 1330 (1912) muharebelerinde hangi <hak>dan bahsedilebilir? Netice itibariyle, devletler birbiriyle olan münasebetlerinde henüz fiilen makûl ve haklı bir esas kabul etmiş değillirdir. Bununla beraber, Kıbrıs seferi, saltanat merkezi ile Mısır arasında ulaşımın emniyeti bakımından zaruri olduğu gibi, aşağıda görüleceği veçhile, muharebenin açılmasından ewei her türlü müracaatın yerine getirilmesiyle, diplomasi kaideleri, zamanımızda yerine getirilmeyen derecede, muhafaza olunmuştur. Ayrıca, tarihin sahîfeleri karıştırılınca, Osmanlıların mecbur kalmadıkça harbe girmek hususunda en. güvenilir bir millet olduğuna şüphe yoktur. İşte zamanımızdan «eriye doğru biraz düşünelim: 1330 (1912) Balkan, 1329 (1911) Trablusgarb ve Bingazi, 1308 (1893) Yunan vel 1293 (1877-78) Rusya muharebelerinden hangisi Osmanlı devletinin İhtiyariyle olmuştur? Denilebilir ki Osmanlılar üçyüz seneden beri çaresizlikten harb ediyorlar; zaruri olarak harb ediyorlar. Fakat durumunu muhafaza edebilecek kadar harbe hazırlanmayan millet, muhârebesiz kalamaz. Bizim hatamız, İşte bu noktadadır. (Mütercim).

⁶⁹² Zamanımızda bile Avrupalılar tarafından «Haç»m çıktığı yere «Hilâl» giremez diye nutuklar çekilmekte, fetvalar verilmekteyken, Kıbrıs'ın vaktiyle İslam memleketleri in dın b'rl olmasının tekrar fethedilmesini icabet-tirmesi, asla münâkaşa sebebi olmamak lâzım gelir. Mütercim

⁶⁹³ «Mahmud secundus interpres Venetius absens», Avusturya İmp. ve Kraliyet Hanedanı Arsivi'nde Rim (Rym)ın raporu.

beyân ediyordu ⁶⁹⁴. Bu kadar âmirâne bir şekilde ileri sürülen tekliflerin Senato'da müzâkeresi caiz olmadığından, red cevâbı verildi. Halk o kadar heyecan gösteriyordu ki, Çavuş'un hayâtının tehlikeye düşmemesi için sarayın arkasındaki bir kapıdan çıkarılmasına mecburiyet duyuldu.

Sadrâzam, Venedik'i tehdit eden fırtınaya çâre-sâz olmağa ve tam faaliyetle devam eden silâhlanma hazırlıklarının başka bir tarafa yöneltilmesine bir kere daha çalıştı. Osmanlı Devleti'nden yardım istemek için gelen Endelüs (Endülüs) elçilerini olanca kuvvetiyle destekledi. Lâkin bütün gayretleri beyhude oldu ⁶⁹⁵.

Kıbrıs Ve Tarihçesi

Nâmi bir çiçekten, ya Kiniras'ın kızından yâhud aşk ilahesi Kipris'-den kaynaklanan «Kiprus» (Cyprus) adası, meşhur beldeleri olan «Ama-tozia», «Pafia», «Salaminia» nâmlarıyla de mâruftur. «Kriptos», «Ofiuza», «Kerastia», «Sfekia» isimleri de verilirdi. En eski adı «Hetim» ⁶⁹⁶dir ki, oraları îmar için gelen Fenikeliler tarafından verilmiştir ⁶⁹⁷. Efeâ-ne, insan başlı beygir şeklinde hayvanın buradan çıktığını yazar ⁶⁹⁸. Pek münbit olması ve «Afrodit» nâmında bir ilahenin sevgili karargâhh-ğın yapması yüzünden, tarihçiler ve şâirler münbit, zengin, ma'mûr, gönül okşayıcı, cazibeli, safâli, mukaddes, ilâhî sıfatlarını hakkında bol bol kullanmışlardır. Strabon, Akdeniz'in başlıca yedi adasının üçüncüsü olduğunu söyler. Hakikaten buna lâıktır; çünkü genişliği yetmiş, uzunluğu yüzotuziki mildir. Çevresi, de 650 mildir. Akdeniz'in doğu ucunda, Kilik-ya ve Suriye sahillerinden uzak olmayan bir mevkide olup, kuzey-doğuda ve tskenderiyye (İskenderun) Körfezi'nin karşısında Sent-Andrea (eski adı: Denaretum) adında ve Satalia

⁶⁹⁴ Foglletta, Paruta, s. 38-42; Sagredo, Karaniolo, aynı geyi söylerler ve sözleri hakikate uygundur. Grاتفانى, s. 68, Osmanlı tercümanı ibrahim Stro-zeni ikinci defa olarak Venedik'e geldiğini yazdığı zaman, onlara muhalif ve, sözleri ha,tâyâ, yakın oluyor.

⁶⁹⁵ Yine onlar ve Grاتفانى, Âlî (40. Vak'a, varak: 358). Peçeyi (varak: 157)., Sokollu şahsen Venedik ile muharebeye karşı idi. Ancak padrâzam olduğundan, İrâde-l şahaneye uydu, ve Venedik balyosuna, durumu hakkaniyetli glibi gösterdi; nası ki 31 Kânun-ı sânl 1570 târihinde Balyos Üe uzun bir müzâkeresi bunu gösterir: «Che altre volte questa Isola era sta-ta delil Soldan! di Cairo, non la possedendo voatra Slnoria che da cento annl in qua, et che essendo ile Signor subentrato in quelle ragionl ed essendovl state in esse dtverse mosche di Musulmanl.» Barbaro'nun Doc'a raporu.

⁶⁹⁶ Geçen isimlerin Lâtince İmlâsı şunlardır: Oypris, Kyniras Kypros, Amat-husia, Paphia, Salaminia, Sphekia, Chetim. Arabça'da «Kıbns»dır. Kıb-ns, bakır kısmının pek iyisine denir.» Koangıs' tercümesinden. Mütercim.

⁶⁹⁷ Mursius'un «Kıbrıs Târihi», Draper'in «Cezâir-i Bahr-i Sefid'-in Doğru Ta'rîfi»; Jonan'ın «Kıbrıs Târihi» ile Reynard'ın yine aynı isimli, 1766'da Nezlengen'da basılmış eserine müracaat

⁶⁹⁸ Dionlsius, 1, 5.

(Adsdıye) (Antalya) Körfezi'nin karşısında Epifania (eski adı: Akamus) isminde denize doğru iki çıkıntısı vardır. Bu iki çıkıntı arasında eski adı Kromion olan Kornagetti Burnu yükselir; Asya sahilinde Kilikya'da bulunan Anemori (Anamur, Amuri-ye) çıkıntısına en yakın olan nokta budur.

Kıbrıs adası, şekli bakımından eskiler tarafından bâzan bir koyun ve keçi postuna, bâzan kalkan, yânus yunus balığına benzetilmiştir. Kromion Dağı'ndan az yüksek iki dağ silsilesi uzanır ki, biri adanın ucuna kadar doğuya doğru gider, diğeri bir dâire şeklinde batı ve güney taraflarına gider. Merkezde Olimp vardır ki, bu dağların hepsine hâkimdir. Öripid'in Zühre'ye ve kendi perilerine ikaametgâh gösterdiği sulak zirvelerinde, sonraları Hıristiyanlar tarafından büyük meleklerden MikaiTe nisbetle bir kilise yapılmıştır. Tuzla yakınındaki bir tepeye de —ki vaktiyle burada Müşteri (Jüpiter) Mabedi bulunuyordu— bir haç dikilmiştir. Efsâneye göre, Zühre (Venüs), Adonis'e —ayrılık acısından sonra ziyâde gözyaşı döktüğü halde— Afrodizion'da ve Eritreli Febos*un mabedinde kavuşmuştur. Hile ve Tenebros şehirleri buralarda «Hilât» adıyla hürmet gören Apollon mezhebiyle-şöhret bulmuştur. Kürium şehrinde bu mabedin mihrabına saygısızca el uzatan, denize atılırdı. Venüs'e ibâdet dîni Kıbrıs adasına Fenike'nin Askalon (Askalan) şehrinden gelmiş olduğu gibi, Sûri-yeliler'in hâlâ bir ayın ismi olan Temmuz kelimesiyle yâd ettikleri Ado-nis'e ibâdet dahî, adaya onlardan intikal etmiştir. Adonis Yortulan matem içinde, gözyaşları içinde Amanos şehrinde yapıldığı gibi, Venüs Yortuları —gizli şırlar adı verilen— sefahatler içinde ve rezîlâne zevkler içinde, Pakos'da icra edilirdi. Mısırlıların mâbudları olan İzis ile Serapis'in Suli şehrinde mâbedleri vardı. Nasrânîler'in cedlerinin rivayetine göre, ilâhlar için hayvan yakmak suretiyle kurban verilmesi, ilk olarak bu adada vuku bulmuştur. Diğer kaynakların verdiği malûmata göre de, «Merhametli» unvanıyla kendisine hürmet gösterilen Venüs'e nisbet edilen ilk mâbedler, burada inşa olunmuştur.

Kıbrıs, efsânelerdeki şöhretini tabîatin bol bol verdiği kıymetli nimetler sayesinde kazanmıştır. Pek eski zamanlardan beri buğdayı ile, şarabiyle, zeytinyağıyla, buhûratıyla, karagünlük yağıyla, şap mâdenleriyle, tuzuyla, bilhassa bakınıyla meşhurdur. Birçok Avrupa lisanlarında bakır*-m ismi bu adanın isminden yâhud bu mâdenin kendisine tahsis olunduğu ilahenin adından alınmıştır ⁶⁹⁹. Arazîsinin servi, kökboya, Venüs'e tahsis olunan

⁶⁹⁹ Bakır'm Lâtıncesi «cuprum»dur ki «Cypris» kelimesinden gelir. Bu kelime, he madanın adı, İtem de bakır

mersin, su kerevizi, marul, yer elması, kal' (dikenli çöğen), ebûcehil karpuzu, terementi, râvend, laodanum gibi taş ve nebatlarla ta-nınmışlığı, yukarıda sayılan mahsûllerle yaptığı şöhretten az değildir. Kıbrıs'ta tunuk akîk, kantaşı, kartal taşı (şeytan kayası), pamuk taşı (yanmaz taş) gibi kıymetli taşlarla muhtelif billurlar ve aynü's-şems dahî bulunur. Kuşları içinde Venüs'e tahsis olunan güvercinler ve özellikle yalnız bir geminin İtalya'ya binlercesini naklettiği incir gagalı (?) cinsi dikkate şayandır. Bir zamanlar, öküzlerinin şöhreti Yunanistan'da darb-ı mesel olmuştu. İncirle beslenen domuzları da te'lîh merasiminde yenilirdi.

Kıbrıs adası, tabîî mahsulleriyle, efsâne tarzındaki rivâyetleriyle meşhur olmakla beraber siyâsî târihi, en eski zamanlardan beri elem verici ve yeknesak zulüm ve esaretten, atâlet ve sefahatten, fetih ve yağmadan başka birşey arzetmez. Pek eski târihlerde ada, dokuz zâlimin hükmü altında bulunmuştu; ki bunlar şu şehirlerde oturlardı: Yeni ve eski Pa-kos; Sakallı Venüs, Oziris ile Adonis'i ulular ve Jüpiter nâmına yabancıları kurban eden Amatos (Limasol civarında); Lamaka yakınlarında Çi-tium ki, aslı Fenikeliler'e âit kitabelerle isbât edilmektedir; balıkla şöhet bulmuş olan Çitri; tersâneleriyle meşhur olan Lapa tos; el dokundu-ranların akıbetlerinin pek meş'ûm olduğu Apollon Mabedi civarındaki Kü-rium; Suli; daha sonraları Kostantia adı ile anılmış, ve Çimon zamanında Yunanlılar tarafından tahrîb olunmuş, Trayan zamanında Yahudiler tarafından yağma edilip Büyük Kostantin zamanında bir yer sarsmtısıyla harâb olmuş olan Salamis. Bu dokuz şehrin dokuz zâlim hâkimi sefîh zevklere müstağrak oldukları halde, casuslar, gaddar müstantıklar (hesap soiucular) ile çevrili bulunurlardı. Casuslar halk içine karışıp, işittiklerini efendilerine haber verirler, ikinciler bunların ihbarları üzerine onları sorguya çekerlerdi. Zâlimlerin karıları da iki takım kadınlar arasında bulunurlardı ki, bu kadınların bir kısmı «müdâhanekâr» (yağcı ve dalkavuk;) denilen, müdâhene ile hanımlarının kalblerini kazanmağa çalışırlar, diğer bir kısmı ise hanımları arabaya bindiği zaman binek taşı hizmetini görürlerdi. Kıbrıs'ın ilk kralları târihten ziyâde efsâneye âiddir-ler; Sefâl ile şafaktan doğmuş olan Aus; İzmir, ile Pafos beldelerinin kurucusu olup Febos ile vuku bulan ve felâketine sebep olan mücâdelelerin terennümüyle, özellikle servi ağacına dönüşen kızının talihsizliği ile meşhur olan Kiniras; yaptığı heykele telkin

mâdeninin kendine tahsis olunduğa Venüs'ün bir İsmidir. Fr. daki «cuivre» nln de Aynı kökten geldiği aşikârdır. Mütercim.

ettiği ateşli aşk ile heykelin hayât bulduğunu gören Pigmalion isimlerini bize kadar ulaştıran, hep efsânedir. İsimleri târihî olan kralları içinde: İnsan kurban edilmesini yasaklayan Diiflus; Kabrias nâmında Atinalı bir generalin yardımıyla adayı hükmü altına alan Evagoras; Mısırlılar'a bizzat kendini teslîm etmektense kocasının ve kardeşlerinin yaptıkları gibi, gerek kendisini, gerek çocuklarını öldürmeyi tercîh eden Ahioteia isimindeki kadının kocası: Ni-kokles; Batlamyus'dan Kıbrıs ve Mısır vâfîsi unvanını almış ve filozof Anaksarhos'un zâlimce îdâmiyle ebedî bir nefret kazanmış olan Nitokren; Solon'un nasîhatı üzerine «Ege» şehri ahâlîsini o kanun-yapıcı filozofun nâmına nisbetle «Suli» adını verdiği başka bir şehri imâr etmek üzere göç ettiren Filokipos; Büyük iskender'e İran'ı fethetmekte kullandığı kılıcı veren Pimâtos sayılabilir. Bu kralların hepsi Mısır'ın, İran veyâhud Yunan'ın emir-güzârı olduklarını kabul etmişlerdi. Ada, Apries ve Ama-zis zamanlarında Mısır'ın tâbiyyeti altında bulundu; Keyhusrev ve Key-kâvus zamanlarında itaat arzettile; Çimon ve Hares zamanlarında Yu-nan'a tâbi' olmuş ve daha sonraları Askend'e (?) teslimiyet göstermiştir. Katon, Kıbrıs hazînelerim Roma menfaatine yağma etti. Jul Sezar ile Mark-Antuan birbirini tâkîben adayı Arsinoe ile Kleopatra'ya ihsan ettiler. Trayan zamanında Yahudiler; Bizantinler zamanında Muâviye, Ye-zîd, Hârûnû'r-Reşîd orduların! teşkil eden Arablar tarafından talan edildi ⁷⁰⁰. Muâviye Kıbrıs'ı iki defa harabeye çevirmiş ve me'yûsluk içinde bırakmıştır. Yezîd'in adaya çıkmasından yedi sene sonra bile —ahâlîsinin pekçoğunun Suriye'ye dağılmış olmalarından dolayı— ada, hemen baştanbaşa ıssız kalmıştı; lâkin karısı Kibns*da dünyâyâ gelmiş olan İmparator Justinien'in talebi üzerine Halîfe, bu ahâlîyi yerlerine geri yolladı. Me'mûn, bu adadan Yunan filozoflarının eserlerim getirtti ⁷⁰¹. Kudûs Kralı Bodvin ve İngiltere Kralı Rişar adada Arablar*'ın yerini aldılar ve onların tahribatını devam ettirdiler. Rişar, 25.000 gümüş marklık bir istikraza rehin olarak Kıbrıs'ı Ma'bediyyûn Şövalyelerine terketmişti; ahâlî bu yeni zâlimlere karşı ayaklandıklarından, Rişar 10.000 altın mukabilinde Luzinianh Gui'ye sattı. Küçük Piyer'in katliâmlarından sonra Ni-kosia ve Famagusta Cenevizlilerde terk edildi. Kral, Mısır Sultânı Bars-bay'm askeri tarafından esîr edilerek götürölüp, o zamandan itibaren Mısır Sultânları tarafından Kıbrıs fethedilmiş ve haraca

⁷⁰⁰ Süyûtî, TArth-i Hnlefa, 26 (648) senesi ve *ndan sonra 90 (708) senesi.

⁷⁰¹ Süyûtî, TftHh-j Hulefa, bendeki nüshada Me'mûn saltanatı nihâyetinde. Luznian İle Reynard'a da müracaat. Ancak Reynard, Luzinlan'ı anlamamıştı; çünkü Luzinian Kıbrıs'ın umûmi surette 24 defa yağma, edildiğini söylediği halde. Reynard, Arablar'm 24 istilasından bahseder.

bağlanmış bir mülk addolundu. Kral Jak, Kraliçe Şarlot'un kocası Savualı Alois aleyhinde yardıma gelmiş olan Memlûkler'in üç sene adayı tahrîb ettiklerini gördükten sonra, Kaahire'de Sultân Tâhir huzurunda sadakat andı içti. XIV. asrın başlarından itibaren Venedikliler Kıbrıs'ın başlıca şehirlerinde, yâni Limasol'da, Nikosia'da, Famagusta'da, Pafos'da müesseseler sahibi oldular. Kiliseler, pazarlar, balyos için bir hâne inşâ ettiler; sokakları umûmî kaidelere aykırı olarak kapısız (gayrı mesdûd) bulunduğu gibi, bu yolda diğer imtiyazlara da nail olmuşlardı⁷⁰². Venedik asil ailelerinden Katerin Kornara, Kral Jak ile evlendi. Bu Kral'ın ve oğlunun —zannedildiğine göre Venedikliler tarafından zehirlenmek suretiyle— vefatlarından sonra Kornara, Venedik Cumhuriyetinin kızı olarak ilân edilip, Krallığını vatanına terk etti. Roma Senatosu, Kraliçe hakkında gösterilen zorlamaya mukabil olmak üzere, her türlü saygıyı bol bol gösterdi. Tahtından indirilmiş kraliçe «buçantor» denilen alay kadırgasıyla mutantan bir surette Aziz Mark Kilisesi'ne götürülmüş, ve vefatından sonra heykeltraş Kontino'nun san'at eseri olarak bir heykeli yaptırılıp, mukaddes kilisesi* ne konulmuştur⁷⁰³.

Kralların ve zâlimlerin, bu kadar karışık ve birbirine uymayan ve Kıbrıs

⁷⁰² «Lib. dedi patti»nin ikinci cildinde (s. 97), Kıbrıs adasında Venedikliler'e verilen ilk imtiyazlar yazılıdır. Bu imtiyazlar, 3 Haziran 1306 tarihlidir: «Actum in insula Cypri in Civitate Nicosie in polatio infrascripti Domini Gubernatoris.» Ahid-nâme VI. Hugo tarafından 4 Eylül 1320'de imzalanmıştır. «Pactum inter Serenissimum Principem Dominum Hugonem Dei Gratia Jerusalem et Cypri Regem illustrem et tractatores per eundem Regem deputatos — et Joannem Venerio Syndi-cum et procuratorem inclyti et magnifici Domini Joannis Su-perantio Ducis Venetia.»

Doc şunları talep etti: «Petit franchisiam per totum reg-num et (Ahidnâme VI. Hugo tarafından 4 Eylül 1320'de imzalanmıştır), rum, etc.» insulam Cypri: nullus Venetus ulla dationem (vergi) vel tholonium dirictum (rûsum) padagrium vel commercium (bac) emendo, vendendo, ponderando, men-surando solvat mji fluo modo intrando, exeundo, morando: petit, quod habere debeant in Nicosia, Limesso, Famagosta, Bafce ecelesiam, domum pro Bailo et plateam convenientem non clausam suis ubi morari possit Bailus sive officiales commu-nis Venetiarum et alii Veneti possint emere domos salvo quod si de dictis locis habitationum deberet solvi sensiva vel affic-tus Regi quod propterea Bajulus et Veneti non teneantur aliquid solvefe. — Item quod dicti Veneti sive eorum officiales possint habere bastonem et portare per totum regnum et fa-cere poni pannum seu gridam in omnibus terris regni.

öte yandan da Doc şunları taahhüt ediyordu: «Dux offert amicitiam — item quod Veneti non habeant societatem contra praefatum Regem Cypri; — item quod omnes Veneti erunt pro defensione locorum in quibus se reperuerint — Rex possit extrahere de civitate Venetim equos et arma — Bajulus nul-lum affrancabit pro Veneto nişi Venetum — item offert Domino Regi finem remissionem et pactum de non petendo nec ulterius inquietando de omnibus et singulis jurisdictionibus et possessionibus, quas Veneti et commune Venetorum sole-bant et ascerabant habere in insula Cypri.

Bu ahidnâme Kıbrıs Kralı Piyer ile Doc Jan Delfin arasında tecdüden yapılmıştır. «Confirmatio pactorum inter Se-renissimum Principem Dominum petrum Dei gratia Jerusalem et Cypri Regem et inclytum Dominum Ducem Delphyn, eadem gratia Ducem Venetiarum, etc, ex tractatu egregiorum viro-rum Dominorum Joannis Dandulo et Pantaleonis, Barbo Am-baxatorum et Syndicorum dicti Domini Ducis Venetiarum.» (Lib. dedi patti, c. 3). 60. varakda 10 Ağustos 1330 tarihli olup, ceza ve denizcilikle ilgili dâvaların görülmesi hakkında Fransa ile bir ahidnâme vardır; 62. varakda dahî bu vesikaları hâmil elçilerin Nikozia'dan 20 Eylül 1360 (?) tarihli i'timâdnâ-me cevaplan dercedilmiştir.

⁷⁰³ Ressay "Fitten dahî Konara'nın bir resmini yapmıştır ki, Manfrın sara-yındadır.

târim asırlarca bir şüphelilik perdesi altında bulunduran bu seyri içinde, hakîkî bir büyüklük ile şâşâdâr olarak, ancak Solon ve Zenon gibi birkaç isim görülebilir. Lâin Zenon'un ahlâk kaaidelerine pek muhalif bir atâlete gark olmuş ve Solon'un kanunlarını o kadar alenî bir surette horlamış ve inkâr etmiş, ve bu iki hakimi vatanlarından çıkaran zâlim* lere itaat etmiş olan Kıbrıs o büyük adamların doğum yeri olmasıyla if-tihâr edemeyeceği gibi, bu beyhude unvan, ada için bir şeref de sayılamaz. Bir memleket, bunlar gibi büyük adamların doğum yeri olmasını ancak kendilerini takdir etmiş ve sözlerini dinlemiş olduğu takdirde övünme vesilesi yapabilir. Bil'akis onların kadrini bilmemişse, iftihar duygusundan nasibi mahcubiyetten ve ayıplanmaktan ibaret kalır ve onların yetişmesine beşiklik etme şerefini, yabancı bir meziyyet sahibi tarafından, müs-tehak olduğu parlak takdiri göstermiş olan misafirperver memlekete âit olur. Kıbrıs adası, Solon ve Zenon'dan başka, tabiat bilgini Kinezias'a, tabîb Apolonius'a, tarihçi Ksenofon ve Demitrius'a, birçok azizlere, meselâ: Hilarion'a, Barnabas'a, Epafras'a, Mesih'in 72 şakirdinden vatanlarında şehîd olmak suretiyle ölmüş ikisine, adı mezarını içinde barındıran Korfu şehrinde bilhassa saygıya mazhar olan Aziz İspridion'a dahî doğum yeri olmuştur. Luzinianlar*'ın ve Venedikliler'in uzun süren istilâlarında — Venedikliler'in Kıbrıs adasından çıkarıldıkları sıralarda hayâta veda eden— Bragadino'dan başka namı bir isim oratya çıkmamıştır.

Kıbrıs'ın eski târihinin şu kısa hikâyesini müteâkib mevzua dönerek, Nikosia'yı, Famagusta'yı ⁷⁰⁴, bütün adayı istilâlarından sonra, ük zâlimlerin yaptıklarına uygun düşen vahşilikleriyle Çanturlar'ın ve Ofiojeliler'in efsâne tarzında görünen mezalimini; Ma'bediyyûn ile Ser-râcîler'in yaptıkları kötülükleri ne şekilde geçmiş olduklarını göstermemiz lâzım gelir ⁷⁰⁵.

Sultân Selîm, Kıbrıs seferinin kumandanlığını, bunu tavsiye edenlere vermişti. Lala Mustafa Paşa, adaya çıkarılacak askerî kuvvetlerin serdâr-lığına, Piyâle Paşa, donanma baş-kumand anlığına tâyin edildi. Eski kap-dân

⁷⁰⁴ Nikozi, Nikosla «Lefkoşa»dır; Famagusta «Magosatdır. Mütercim.

⁷⁰⁵ Kıbrıs adasında hâla ekseriyetin eski sakinlerinden olan Rumlar'da bu-lunduğu, yeni ve eski Hristiyan kavimlerinin İslâm'dan ve Osmanlılar'dan aldıkları yerlerde ise, tek bir fert kalmadığı düşünülürse, Hammer'in burada da, taassuba kapıldığı görülmüş olur. Mütercim. (Çok şükür ki, 1974 cBaris Harekâtı» sayesinde. 1960 Londra ve Zürich Anlaşmasıyla sağlanmış, olan hukukî pozisyonundan da istifâde edilerek, yeni Bum maskeli Haçlı zulûmlerine karşı Kıbrıs Türk'ü kurtarılmıştır. Mamafih, askeri harekâtın önceki bebeklere, kadınlara, mâsûm Türklü ahâlîye kargı gösterilen vahşet, Efsâne devir lerind eki gaddârlıklanıyla şöhet bulmuş zâlimleri hatırlatmakta ve insana gayrı ihtiyari cAtan ne ki sen ne olasın» diye Rumlar'a... haykırmak ihtiyacım duyurmaktadır (Hazırlayan).

Müezzîn-zâde Alî, Piyâle'nin emri altındaydı. Ser-askerin emri altında Anadolu beğlerbeği İskender Paşa, Karaman ve Sivas valileri Hasan ve Behrâm Paşalar, Dülkadiriyye valisi Mustafa⁷⁰⁶ Beğ, Haleb sancak-beği Derviş Paşa, sonraları Şehr-i Zor valiliğinden azl edilmiş olan Mustafa Paşa bulunduğu gibi, Rumeli'den Tırhala, Yanya, İlbasan, Prizrin, Mora beğleri de onun maiyyetine me'mûrdular. Donanma üç kısma ayrılmış olarak birbirini müteâkib üç ay zarfında hareket etmişti: Mart'ta Murad Reîs 25 kadirga ile Rodos'a yöneldi; Nisan'da Piyâle 65 kadirga ve 30 kalyon'la onu tâkîb etti⁷⁰⁷. Mayıs'da dahî Müezzîn-zâde 36 kadirga, 12 çekdiri, sekiz mauna⁷⁰⁷, hayvan nakline mahsus 40 gemi; asker, yiyecek, top ve mühimmat nakline mahsus 40 karamürsel ile denize çıktı. Bu üç takım donanma, cem'an 360 yelkenden mürekkebi idi⁷⁰⁸.

Piyâle Paşa, Ağrıboz adasında zahiresini ikmâl ettikten sonra, ansızın istîlâ ümidiyle ye belki Selîm'in iltifat-dîdesi olan Yahudi Migez'in dukalığına ilhak etmek maksadıyla, Tine adasına asker çıkardı. 8.000 kişi bu adayı baştan başa tahrîb ettiler.

Piyâle; askerîni yelkenlere alarak Fenika (kadim: Fonikus) Körfezi ne doğru yelken açtı ki, burada dokuz asır önce Muâviye'nin donanması İmparator Konstans'ın donanmasını mağlûb ve alelacele Bizans'a çekil meğe mecbur etmişti⁷⁰⁹.

Kıbrıs'ın Arablar tarafından ilk fethinden yedi sene sonra bu adamı îsâm Ülkelerine dâhil edilmesi Fenika Körfezi'ni muhtelif İslâm milletlerinin toplanma yeri yapmış olduğundan, Osmanlı donanması bu körfez sularına geldikçe, adanın ele geçirilmesini arzulamaması imkânsızdı. 157C Ağustosunun ilk günü kadîm Amatos yakınındaki, vaktiyle Ma'bediyyûn Şövalyeleri'nin merkezleri olan Limasol limanına demir atarak, muhafızların kumandanı Astor Baglioni'nin mukavemet etmesini Önleyen Venedik valisi Nikola Dandolo'nun idaresizliği ve liyakatsizliği sayesinde, zahmetsizce karaya asker çıkardı. Gözönündeki tehlikelere rağmen, valinin ihtiyatsızca

⁷⁰⁶ Balyos Barbaro, 20 Nisan 1570 tarihli raporunda, Piyâle'nin 75 kadirga ile sahilten hareket ettiğini yazar. Seferin Kıbrıs üzerine mi, yoksa Girî adası üzerine mi olduğunu henüz bilmediği şu ibaresinden anlaşılır: cMustafa avendo eletto per sua galea que], 'a deli' altro Mustafa dlsgra-zlato a Malta (muhasaranın kaldırılmasından dolayı) essendône stato avvertito la muto».

⁷⁰⁷ Türkler'in palanderiyeleri ve Romalılar'm «Hippogogis» denilen gemileri ve keza mauna'n Romalılar'm «öneraioe» denilen «emilerine muâdildir.

⁷⁰⁸ Kontari (varak: 5've 9), Venedik basımı, 1595 Bunun gösterdiği yekûn 248 yelkendir. Bu miktar İse Hacı Kalfa mn (Esfârül-Bihâ*, varak: 40) gösterdiği 360 adediyle uyuşmaz (Metindeki rakamlara göre ise yekûn 256'dır. Hazırlayan).

⁷⁰⁹ Teofan'da, Konstans'ın Saltanatının 13. Senesi, iniladl 654.

hareketi o derecedeydi ki, sahilleri korumaya memur asker arasına alınmış olan köylülerin, evlerine dönmelerine izin vermişti ⁷¹⁰ Bu musibete ilâveten, valinin cehaletine, Baglioni'ye halef olan topçu kumandanı Trablus Kontu Jak Dö Nores'in cehaletleri ekleniyordu. Adanın milis askeri Senglitiko kardeşler, muntazam süvârî (yâni «Istradiut»-lar) Andre Korteş, muntazam süvârî (Guastadori'ler) Çipbon Karafa kumandasında idi; Piyetro Ronkadi de Arnavutlar'ın baş-kumandanlığında bulunuyordu. Limasol yakınındaki Leftari kalesi ilk ihtarda teslim olmuş ve ser-asfer Mustafa Paşa —bu yumuşak ve mutedil hareketiyle diğer mevkiileri de teslimine teşvik etmek için— sâkinlerinin can ve malını muhafaza etmişti. Lâkin Venedikliler, Leftari'nin kendilerine gösterdiği hıyanetten dolayı müdhiş bir intikam alarak, başkalarının onları örnek almasını önlediler. Şöyle ki: Bir gece Leftari'ye ansızın hücum ederek, ahâlîsinin ekserisini öldürdüler ve çocuklarla kadınları dağlara çıkardılar.

Bu ilk vak'alar sırasında Osmanlı donanmasından 24 kadirge ayrılarak imdâd kuvveti almak için Karaman sahillerine gönderilmişti ⁷¹¹. Bu hizmet için görevlendirilen ve askerin Kıbrıs sahillerine çıkarılmasına nezâret eden şahıslar arasında eskiden Hanager ismiyle mâruf olan îstiryali nühtedî Şâbân Çavuş ile vaktiyle dîvân-i hümayûn kâtiblerin-den olan ve ileride Kefe Beğlerbeğliği'ne tâiîn edilecek olan Dal Mah-mud'u zikredeceğiz. Mesnevi mütercimi olan Dal Mahmûd, sonraları Oz-demir-oğlu Osman Paşa'nın dîvân efendisi olarak, Şirvan, muharebesinde esir edilmiş ve Haşîşler'in en eski ilticâgâhlarından biri olan Alamut kalesinde birkaç sene kalmıştı. Nihayet Tebriz'in zabtında kurtarılarak, Şirvan'ın fethi hakkında manzum ve mensur bir eser tanzîm etti. Dal Mahmûd —Lala Mustafa Paşa'mn sır-kâtibi

⁷¹⁰ Gratiani'nin Kıbrıs Muharebesi eserinde (kitap: % varak: 117): «Militibus ex libertino genere» diyor. Bu libertinler (Serbestler, Ar daman çatlamış olanlar) Luzinan ile Kalepion'un «Francomati» dedikleridir. Bunlar ihtimâl ki «Libertin» denilen evlâd-ı tabîiyye (tabiatın çocukları) idi. Bu Libertinler, Roma askerinin İspanyol kadmlarıyla münâsebetinden hâsıl olup, Senato tarafından Kartjô'ya koloni teşkil etmek üzere gönderilen 4.000 piçe (Titlio, 43, 3) mümasildirler. Bu Libertin ve Frankomatiler'in Türk ordusunda mukabilleri Garibler ve Müteferrikalar'dır; nasıl ki cüzide» demek olan İtalyan «cerene»leri yenicerilere, stracUötler sipahilere Guastadoriler akıncılara muâdildir. (Garibler, gayrimeşrû çocuklar olmayıp, muhtelif yerlerden gelip de gönüllü kaydolan askerler idi; müteferrika ise o zamanın mu'teber rütbelerinden biridir. Mütercim).

⁷¹¹ Rim (Rym)*in Temmuz 1570 tarihli raporundan:

«Discordia Hectoris Boleonis et Collateralis Comitiss Bo-canii, qui nullus alteri cedere volebat, est factum, ut elassi non oecuretur, itaque copiis ad İtüsla (Lamaca) expositis reete Nicosiam duetore Mustafapassa contendere, quo 25 Julü per-venere — Summa rerum erat apud Comittem Jacobum de Tripoli praefectum tormentorum, qui vix unquam antea tormen-ta viderat; Comes Rocani Magister arabiorum rei militaris valde ignarus. Colonellus Bonchon Gubernatorem civit, inter cuos male conventum fuit. — praefecto Famagostae provisoris Nicosiae Danduli caput abscissum missum.»

sıfatıyla Kıbrıs seferini tâkîb etmekte olan— müverrih Alî'nin dostu idi.

Lefkoşe Muhasarası Ve Fethi

Ağustos ortasına doğru ağır toplar karaya çıkarıldığından, ser-asker bir harb meclisi kurdu. Bu mecliste Lala Mustafa Paşa'mn re'yi mucibince Nikosia'nın muhasarası kararlaştırıldı. Piyâle Paşa ise Famagusta muhâsarasıyla başlanılmasını teklif etmişti.

Eskiden Kalî Nikozia ve daha eskiden Limosia (bu Kumca isimler şimdiki Türklerin verdiği «Lefkoşe» ismini hatırlatırlar), adanın ortasında olup payitaht idi. Bir tepe üzerinde bulunması cihetiyle müstahkem mevkillerden sayılırdı. Ancak çevresi dokuz milden üç mile kadar daraltılmış olmakla beraber, yine müdâfaasını epeyce güçlendirirdi. Bir senede ne kadar gün varsa, Nikozia'da o kadar kilise vardı. Selîm'in saltanatının ilk senesinde Venedikliler eski kaleyi tamamen yıkarak onbir tabiye ve üç kapı yapmak ve dâiresini 8.180 zirâ'a, yâni 3 mil'e indirmek suretiyle şehri muntazam bir istihkâm hâline getirmişlerdi ⁷¹². O zaman 80 kilise ile Kudüs Kralları'nın, Lusinianlar'm, Celîle ve Antakya Prenslarinin, Hâkimlerin, amirallerin, kumandanların, Kudüs ve Kıbrıs Kralları mâbeyncilerinin, kont ve baronlarla Tiberba (Taberiyye), Koron (Sûr), Sidon (Sayda), Berît (Beyrut), Sezâre, Jope, Nikopoî şehirlerine mensup diğer asilzadelerin ve papaslardan, piskoposlardan, patriklerden 16'sımn mezarlarının bulunduğu büyük kilise yıkılmıştı. 80 rahip hademesi olan bu manastırda arasına gelip ziyaret eden Kral ve Kraliçe için dâireler tahsis edilmişti. Rum imparatorları, ve özellikle Büyük Kostan-tin zamanında yapılmış olan mukaddes binalar ve eski duvarlar bu suretle yeni istihkâmlar yapılması elzemiyetine feda edildi. Bu istihkâmlar 250 topla savunulmaktaydı. Her tabiye, iki tarafından 30 kadem uzun-luğundaydı ve ferah ferah 2.000 kişi ve 4 top alabilirdi. Muhafız kuvvetleri 10.000 kişiye varıyordu ve şunlardan mürekkebdî: 1.500 İtalya askeri, 3.000 Venedik kara askeri (Çerne'de), 2.500 serbest milisler (Frankoma-ti), 250 Arnavud, 1.000 Nikozia asilzadesi.

Bütün ovalık araziyi ele geçirmiş olan Mustafa Paşa, Temmuz'un 22'-sінде Nikozia duvarları önünde görünerek, muhasarasına başladı. Oraya

⁷¹² Foglietta, s. 81. Paruta, s. 79. Luzinan, s. 16. Bu onbir istihkâmın isimleri şunlardı: Po Dö Kataro, Kostanza, Davilla, Tripoli, Ruka. Mula, Gerino, Barbaro, Loredano, Abra, Karafa. Türk müverrihi Zeyrek (varak: 11) onbir yerine oniki sayıyor.

vardığında 2.500 süvari ile 6.000'i yeniçeri olan 50.000 muntazam piyadeye resm-i geçit yaptırdı. Osmanlı ordusu akıncılarla beraber cem'an 100.000 kişi tahmin olunabilire⁷¹³. Mustafa Paşa muntazam piyadeyi takriben yedişer bin kişilik yedi fırkaya ayırarak, mevkiin yedi tabiyesi karşısına yerleştirdi. Kumandayı, ümerâ arasında şöyle dağıttı: Kapısı güneyde tuzlalara nazır olan Kostanza tabiyesinin batısında kendisi ordugâh kurdu; Tuzlalar kapısının solundaki Podokataro tabiyesinin karşısına tskender Paşa'yı koydu⁷¹³; ser-askerin sağma düşen Davila tabiyesine Mustafa Paşa tarafından ve Tripoli (Tarablus; Trablus) tabiyesine Haleb Beğler-beği Derviş Paşa tarafından taarruz edilecekti; diğerlerinin karşılarna da yeniçeri ağa ve kâhyaları, Karaman ve Dülkadiriyye beğlerbeği Hasan ve Mustafa Paşalar me'mûr edildiler⁷¹⁴.

Muhasaranın sürdüğü yedi hafta içinde Piyâle donanma ile Rodos sularında dolaştı. Bu sırada Cezayir beğlerbeği Kalabreli mühtedî Oçiali —ki Türkler tarafından «Uluç Alî», sonra «Kılıç Alî» adı verilmiştir— Tûnus'dan Benî Hafs hükümdarını çıkarmış ve bu şehri İspanyolların elinden kurtarmış olduğunu bâb-i hümayûna arzetti. Ayrıca, bir takım korsan gemileriyle limandan çıkarak 4 Malta kadirgasına rast gelip bunları zabt ettiğini ve gemilerini tamir için Tunus'a döndüğünü bildiriyordu. Uluç Alî'nin aldığı bayraklar Kıbrıs ordusuna gönderildiğinden, Mustafa bunları Nikozia duvarları altında açtırdı. Bu manzara, kuşatılanlar üzerinde moral bozucu bir tesir yaptı. Vakıa, iki hücumu kahramanca def etmişlerdi; lâkin Meryem Orucu Günü vuku bulan üçüncü hücumda, zabitlerinin en iyilerinden birçoğunu kaybetmişlerdi. Piyâle Rodos sularında dolaşmaktan dönünce, ser-asker onun ve ikinci donanma kumandanının, umûmî ve son bir hücum yapmak üzere, her gemiden 100 kişilik bir kuvvetle orduyu takviye etmelerini emretti. Bu emrin icrası için Alî, ser-asker ordusuna 20.000 gemici ve bahriye askeri getirdi; hücum ertesi gün için kararlaştırıldı (9 Eylül 1570).

Po Dö Kataro, Kostanza, Tripoli tabiyeleri güneş doğmadan zabtedü-di; muhafızları intizamsız bir şekilde mevki dâhiline çekildiler; ahâlî, hayatlarının bağışlanmasını istirham etmek üzere gâliblerin ayaklarına kapandılarsa da, faydası olmadı ve merhametsizce katliâma uğradılar. Vâlî,

⁷¹³ Müverrih Foglietta, Paruta, Gratiani bu İskender Pasajı «İskenderiyye mutasarıfı» yaparlar; Derviş Pasa'yı da «Derevis» şeklinde yazarlar. Fo«-Uetta, s. 87.

⁷¹⁴ Alî, (varak: 359), burada «yedi» demek olan «seVe» ile «yirtıcı hayvanlar» demek olan «sebâ*» kelimeleriyle oynayarak, yedi istihkâmı nkumandanlarını «sebâVya benzetiyor.

başpiskopos, şehrin diğer hâkimleri henüz vilâyet konağında idiler. Derviş Paşa 6 topla konağı doğdurdu; ser-asker de teslim olmalarını ihtar etmek ve canlarına ilişilmiyeceğini vaad etmek üzere bir papas gönderdi. Bunlar silâhlarını aşağı almış oldukları halde, papasın dönüşünde, Türkler saraya girerek önlerine gelen şahsı ve eşyayı kati ve, tahrib eylediler. Kimse kurtulamadı. Vâli de, cehaletine, idaresizliğine kurbân olarak telef oldu.

Venedikli yâhud Rum bir kadını Mehmed Paşa'nın kalyonlarını ve altın, gümüş, top, en muteber ailelere mensup genç kızlardan müteşekkil olup, ganimetin en kıymetli kısmını taşıyan diğer iki gemiyi, limanda yelken açmak üzere bulundukları halde ateşledi; barutların ateş alması, sadrâzâmın gemisini havaya uçurdu. Ateş, diğer iki gemiyi de yaktı; bin genç esir ateşler içinde kalıp, ancak birkaç gemici yüzerek kurtulabildi-ler⁷¹⁵:

Baf Ve Limasol'un Zaptı

Nikozia'nın düşmesi tanrıça Çiter'in mabedi olan Pafos (Bef) ile Limasol (Amatos) da düşmesine yol açtı⁷¹⁶. Türkler adanın eski payitahtı olup Atene generali Simon'un vefatıyla şöhret bulan Çitium harabeleri yakınındaki Tuzla (Larnaka)'yı da zabtettiler. Larnaka, kadın sahabelerden Ümmü Harâm'ın kabrine yakın olması cihetiyle Müslimanlarca muhterem bir yerdir⁷¹⁷. Çerçine (vaktiyle: Karkinia) —ki Kıbrıs'ın kadîm tarihindeki 9 zâlimden birinin oturduğu merkez olmakla, yeni târihinde Dö Lusinian'ın ısrarlı müdâfasiyle meşhurdur— Osmanlı silâhlarına teslim oldu. Maraş beğlerbeği, Mustafa Paşa'nın mektubu yerine Dandolo'nun başını göstererek mutasarrıfını itaate davet etmek üzere, Famagusta'ya gönderildi. Ser-asker de 15 Eylül 1570'de (Kıbrıs'taki) Ayasofya Câmii'nde cum'â namazını kılarak, üç gün sonra Muzaffer Paşa'yı iki-üçbin ikşiyile Nikozia'da bırakıp, bizzat Famagusta duvarları altına gitti.

Magosa Kuşatması

⁷¹⁵ Esfarü'l-Bihar , (varak: 41) bu yangında, 800 kızın öldüğünü yazar.

⁷¹⁶ Bu târihin müellifi (Hammer) Pafos ve Amatos mâbedlerinin harabelerini bulmak şerefine nail olmuştur: «Topographische Ansichten auf einer Reise in die et Petrestini Papiri greco-egizi, Levante» eserine müracaat, s. 7p.

⁷¹⁷ Ümmü Haram binti Mâhân (doğrusu: Mülhân) ki Muâviye*-nin 27 (647) senesinde adaya asker sevkettiği sırada, orada vefat etmiştir. Kabri zamanımızda dahî Larnaka (Tuzla) hâricinde bir mesiredir. Ravzatü'l-Ebrâr (varak: 34), Kıbn adasının Memlûkler'e senelik 6.000 duka verdiğini yazar (M.t. 6).

Mustafa Paşa, Famagusta'ya geldikten sonra, bir istihkâm yaptırdı; buradan şehre, limana top atılmağa başlandı. Bu inşâat kâfi surette gösteriyordu ki, her ne kadar mevsim ilerlemiş ise de, Osmanlı kumandanı muhasaraya aralıksız devam etmeğe karar vermiştir. Bununla beraber kapdân Piyâle ve Alî donanmayı İstanbul'a götürerek, Kıbrıs'ta ordunun nakliye hizmetlerinde kullanılmak üzere, Rodos mutasarrıfı Hamza Beğ kumandasında 40 kadirgadan fazla bırakmamış olduklarından, bu durum ve kışın şiddeti, muhasara kuvvetlerinin, gayretlerini azaltmak zorunda bıraktı. Mustafa, baharın girmesini ve imdâd gelmesini bekleyerek mevkiin muhasarasını şiddetlendirmek ve bütün nakliyatını kesmekle iktifa etti. Onun dikkatine rağmen, Mark-Antuan-Kirini kumandasında 12 Venedik gemisi Famagusta'ya 1.600 kişi ile mühimmat çıkartmağa muvaffak oldular (23 Kânun-ı sâni); bu kadirgalar birçok Türk gemisini batırdıkları gibi, İstanbul'dan askerin aylığını getirmiş olan gemiyi de ele geçirdiler. Pâdişâh, bu musibetlerden dolayı, ada Önünde beklemekle görevlendirilmiş olan Sakız ve Rodos beğlerini mes'ûl tuttu; birincisinin başı kesilerek, ikincisi, bahriye kumandanlarının iftihar alâmeti olan «fener» den mahrum edildi.

Bu sırada Ağrıboz beği Akdeniz'de bulunmağa me'mûr olan bütün gemileri Sakız'da toplayıp, orada Kapdân Alî Paşa'nın gelişini beklemeye memur edildi. Alî Paşa, 40 kadirga ile İstanbul'dan çıkarak, Ağrıboz beğinin 40 gemisiyle birleşti. Ondan sonra ikisi birden 1571 Nisân'ında Kıbrıs adasına asker çıkardılar. Bu müddet zarfında Mustafa, Asya sahilinden Kıbrıs'a asker ve mühimmat nakletmek üzere karamürsel ve mauna-îardan faal bir nakliye hizmeti ekibi teşkil etti.

16 Nîsan'da Mustafa Paşa, ordusuna umûmî bir resm-i geçit yaptırdı. Muhasara ile ilgili çalışmalara hayret verici bir şekilde devam edildi: Mayıs ortasına doğru —40.000 akıncının çalışmakta olduğu— hendeklerin hepsi tamamlandı ve mahsurlar, hiçbir şekilde engellemeğe muktedir olamadılar. Üç milden fazla bir mesafede Mustafa Paşa —ekseriya kayaları yarmağa mecbur olarak— o kadar geniş, o kadar derin yol açtırmıştı ki, bir atlı hiç görülmeksizin geçip gidebilirdi; bu hendeğin arkasında yapılan kuleye yerleştirilen avcılar, kaledeki daimî endîşe içinde tutarlardı. Mevkiin duvarları, kuleleri, tabiyeleri 74 toptan mürrekkep beş batarya tarafından şiddetle doğuluyordu; bu topların arasında 4'ü İstanbul, İşkod-ra, Belgrad ve Rodos muhasaralarında gördüğümüz kadar fevkalâde cesîm idi, ki

Avrupalı müverrihler kâh «Helepol», kâh «Bazilik» adını verirler ⁷¹⁸. Kaledekiler tarafından top ateşi, topçu generali Martinengo tarafından idare olunurdu. Bu adamın Rodos muhasarasında kazanmış olduğu şöhreti bu defa da muhafaza edeceği ümîd ediliyordu. Marko-An-tonyo Bragadino şehir ve istihkâmların baş-kumandanlığında ve kardeşi Ciovanni Andre, onun emri altında idi. Hektor Baglioni genel kumandanlıkta ve Ciovanni Antonyo-Kirini muhafız kuvvetlerini idareye memur idi.

Muhasara altındaki bir mevkide, gerek ümîdsizliğe sebebiyet veren sözleriyle, gerek çok fazla olan tüketicilikleriyle zararlı olan faydasız ka-şık-düşmanlarından kurtulmak için Bragadino, ahâliden 8.000-ini dışarı

kardı; Osmanlılar alışılmıştan ziyâde insaniyyet göstererek, bunların geçmelerine ve adanın köylerine yayılmalarına müsâade ettiler. Bu suretle kuşatılmış olan mevkide yarısı İtalyan, yarısı Rûm olmak üzere, silâh taşımağa muktedir 7.000'den fazla adam kaldı. Famagusta, fena halde ve az miktarda istihkâmlarla savunulmaktaydı; lâkin kumandanı metin bir tabiata yeni tedbirler icâd etmeğe kaadir bir zekâyâ sahipti. Bragadino, duvarları tamir ettirdi, dökümhane yaptırdı, toplan istihkâmlar içine aldı; herkese o kadar gayret verdi ki, zabitler istihkâmlar üzerine yerleşerek, başka ikametgâh istemediler.

Bir Mayıs sabahı Osmanlı ordusunda birdenbire büyük bir gürültü işitildi; o anda topların müdhiş bir ateşiyle korunmakta olan muhâsırlar, zâten epeyce hasar görmüş olan duvar diplerine kadar hendekte ilerlediler; merdiven kurup çıkmağa muvaffak olmadıarsa da, hendekte mevzîlendiler; kaledeküerin sürekli uğraşmaları, onları yerlerinden çıkaramadı. Bu sırada yeraltı çalışmalarına ve kazılarına her iki taraftan da gayretle devam ediliyordu. Kaledekiler kule ve istihkâmların yukarisından —de-*v\$mh olarak gidip gelmekte ve barut taşımakta olan— Osmanlı lâğımcılarının hareketlerini tâkîb edebiliyorlardı. Lâğımın nerelere konulduğu iyi tahmin edildi; lâkin lâğımın bozulması mümkün olamadığı gibi, bunun tehdîd etmekte olduğu muhafızlar dakika be-dakîka berhava olmayı beklemekteydiler. Nihayet lâğım patladı, bütün şehri sardı, kule duvarlarının bir kısmını yerle bir etti; müteakiben muhâsırlar mevkii ele geçirmek ümidiyle harabeler üzerine atıldılar. Ancak bu hücum da öncekinden daha iyi

⁷¹⁸ «Helepole» (Helepol) eskilerin kule şeklinde ve muhasaralar için kullandıkları bir nevi harb makineleridir. «Basüic» (Bazilik) «şahane», «sul- tan!» demektir. Bunlar büedekl «ş&hl» denilen toplardır (Mütercim).

neticelenmedi. Mustafa Paşa top ateşini ve lâğım kazma çalışmalarını kesmiyerek, başka bir tahrîb vâsıtasına da müracaat etti. Pek-çok günler, atılan bombaların umûmî bir yangın çıkaracağından korkul-du. Lâkin Bragadino'nun kahramanlığına hâlel gelmedi.

Muhasara, her iki taraftan, biri diğetine denk gayretlerle ikibuçuk aya varmış ve Türkler birçok hücumlarda büyük zayiata uğramış olduğu halde, Osmanlı kumandanı kale duvarında gedikler açıldığını görerek, umûmî bir hücum yapmağa ve bunu bizzat idare etmeğe karar verdi. Kavga pek müdhîş oldu; kaledekiler düşmanı (Türkler'i) her noktada ric'at et-tirdiîrse de, yalnız bir noktada muvaffak olamadılar. Osmanlılar bir kapıyı müdâfaa etmekte olan yarım ay şeklinde bir istihkâmda galebe ettiler. Lâkin kaledekiler tarafından bunun altına lâğım konulmuş olduğundan, hücum edenlerin çıkarılmasına pek çok gayret sarfedildiği halde neticesiz kalınca, lâğıma ateş verilerek Müslüman, Hristiyan hepsi birden berhava oldular. Kaledekiler Bragadino'nun duvarlar içinde yaptırmış olduğu toprak istihkâmlara çekildikten sonra da, düşmana sebatla mukavemet etmeğe azmetmiş görünüyorlardı. Türkler, «yarım-ay» istihkâmının müdâfaa etmekte olduğu kapıya, bir daha hücumla mecburiyet gördüler. Bragadino gedik üzerinde ve ayakta düşmanla o kadar yakın cenk etti ki, Nikozia'da Osmanlılarca geçmiş bir Venedik bayrağını kendi elleriyle aldı. Türkler'in bütün mesaîsi faydasız kaldı.

Lâkin muhafızlar yeni bir düşmanla uğraşmağa mecbur oldular ki, buna karşı her türlü kahramanlığın hiçbir tesiri olamazdı; kıtlık!... Adanın muhasarasına başlanıldığı bir seneden beri mühimmat ve yiyecek o kadar azalmıştı ki, yedi fıçıdan ziyâde barut kalmamış, ahâlî at, eşek, köpek yemeğe mecbur olmuştu. Muhafızlar yedinci bir hücumdan korkarak ⁷¹⁹ zaruret hâline gelmiş olan bir teslim mukavele-nâmesine muvafakat gösterdiler. Ağustos'un birinci günü istihkâm üzerine beyaz bayrak dikildi. Ser-aske kethudâsı'yle, yeniçeri kethüdâsı rehin sıfatıyla şehre girdiler, kaledekiler de bil-mukabele ser-aske ordusuna iki Venedik asilzadesi gönderdiler; bunlar Mustafa Faşa'nın oğlu tarafından tam bir hürmetle kabul edildiler ve sırmalı hil'atler giydirilerek, yeniçeri ağasının çadırında karınlan doyuruldu.

O gün, aşağıdaki şartlarla teslim mukavelenamesi imzalandı: Muhafızlar, silâhlanyile, beş parça topla, başlıca kumandanlarının üç atıyla çı-

⁷¹⁹ Foelietta ve Kontarizü, 21, 29 Haziran, 9, 14, 20, 30 Temmuz tarihleriyle, altı hücum tafsilatını verirler

kacaklar ve derhâl Girit adasına nakledileceklerdi; ahâlî  hri terk ederek bütün mallarını alıp gitmekte muhtar idiler; kalacakların mallarına, canlarına ili ilmiyecekti. Muhafızların nakline tahsis edilen 14 Osmanlı gemisi derhâl limana girdiler. Türkler    mil mesafeye çekildiler. Muhafızlardan merak sâikasıyla ordugâha gelenleri sevgi tezahüratları ile kabul etmek suretiyle, mahsurların fedakârca savunmalarının kendilerinin hayranlık ve takdirlerine mazhar olduğunu gösterdiler.    gün zarfında bütün muhafızlar gemiye bindirilerek, kalede, başlıca kumandanlardan başka kimse kalmadı. Bragadino, Ağustos'un 5*'inde, topçu kumandanı Han-ri Martinengo'nun yine aynı isimdeki ye enini  hrin anahtarlarını seraskere bizzat teslim edeceğini haber vermek üzere, Osmanlı ordugâhına gönderdi. Mustafa Paşa nazikâne cevap vererek Magosa'nın m d fileriyle g r  mekten pek mahzûz olacağını Bragadino'ya tebliğ etti. Güneşin batmasından üç saat evvel Bragadino, Baglioni, Lui Martinengo, Antuan Kirini ve diğer birçok zabitler —kırk muhafızla birlikte— Osmanlı ordugâhına gitti. Bragadino kırmızı elbise giymiş ve ba ının üzerinde rütbesinin al metlerinden olarak kırmızı bir  emsiye tutulduğu halde  nde ve at üzerindeydi. Büyük bir saygıyla kabul edildi.

Bragadino'nun idamı

Pa a, birkaç dakika kendisiyle ve maiyyetindeki adamlarla muhasara vak'alanna dâir konuştu. Lâkin bu aldaticı g steri in arkası derhâl kesildi. Ser-asker, muhafızları nakletmekle görevli gemilerin Girit'ten serbestçe dönebilmeleri için nasıl bir te'm n t vereceklerini sordu. Bragadino'-nun, teslim mukavelenamesinde buna dâir bir ey zikredilmedi i cevâbını vermesi üzerine, ser-asker genç Antuan Krini'nin rehin olarak bırakılmasını istedi. Bragadino şiddetle ve durumun müsâid olmadığı bir nefretle infial gösterdi; bunun üzerine ser-asker hislerini saklama a lüzum görmeyerek, kumandana ve bütün Venediklilere lanet etti, ve kendilerini teslim mukavelenamesiyle garanti edilen dokunulmazlıklarına rağmen, 50 Müslüman hacısını idam etmiş olmakla itham etti. Bragadino bu cinayeti ma'k l sebeblere müstenid göstermek yâhud inkâr etmek mecburiyetinde kalarak, bir taraftan da rehin talebini cesurca fakat ölçsüz sözlerle reddetmekte devam etti. Mustafa Paşa, sözle tahkirden fiiliyata geçerek, Baglioni, Martinengo, Kirini ile Bragadino'yu ba lattırdı ve bu vaziyette

çadırın dışına süründürülmelerini emretti. Bragadino'dan başkaları derhâl öldürüldüler. Arkadaşlarının öldürüldüğünü gören Bragadino, suya atıldı. Osmanlı müverrihinin ifâdesine göre, o da Osmanlı esirlerine böyle yapmıştı. Ondan sonra da boynuna toprak dolu iki sepet geçirilerek, bunları tamir edilecek, olan iki istihkâma taşımağa icbar edildi. Ser-askerin Önünden her geçişinde mutlaka yere kapanması lâzım gelirdi.

Nihayet, kalede hükümet konağının önüne götürülerek, Türk esirlerinin değnek cezası için çıkarılmaları mu'tâd olan direğe çıkarıldı; sonra da îdâm edildi. Teslim mukavelesinden evvel orduya gönderilen rehinelere —merhamet veyâhud hadım edilmek maksadıyle— ser-askerin ilk hiddeti esnasında, onun hadım ağası tarafından saklanılmamış olsaydı, bunların da Ötekilerin hâline uğrayacaklarına şüphe yoktu. Gerçekten Hanri Martinengo da Osmanlıların ⁷²⁰ kılıcından ancak bu suretle ebedî olarak esarete ve iktidarsızlığa mahkûm edilerek kurtulabilmiştir.

Kumandanın na'sı kadirge serenine asıldıktan sonra Bra-gadino'nun, Kirini'nin başlarıyla birlikte, Pâdişâha gönderilmek üzere bir sandığa konuldu. İstanbul'da Bragadino'nun derisi kürekte bulunan Hristiyan esirlerine gösterildi ⁷²¹. Sonraları Venedik'e verilerek Azîz Ciovanni ve Paolo Kilisesinin makberesinde bir testi içine konuldu. Kemikleri de dindârâne bir hürmetle toplanılarak Azîz Gregoria Kilisesi'ne defnedildi.

Mustafa Paşa'nın hareketini haklı göstermek için Osmanlı müverrihleri tarafından ileri sürülmüş olan sebepler ma'kûl görülemez; çünkü Bragadino'nun yersizce ileri sürülmüş iddialarına delâlet eden sözleri, ser-askerin gazabını tahrik etmişse de, muhafızların hayâtını ve serbestçe çekilip gitmelerini garanti eden teslim şartının bozulmasını hiçbir şey ma'zûr gösteremez. Bir de, Mustafa Paşa'nın hiddetini hakîkaten Bragadino'nun cevâblarla bağlamak gerekirse, bundan dolayı ilkönce ve yalnız onun kurban olması lâzım gelirdi. Halbuki vak'alar bu mülâhazayı da tekzîb eder. Hareket, bir menfaat söz konusu olduğu zaman Müslümanlarda verilen sözü tutmamanın caiz olacağını söyleyerek bu- muharebeyi tavsiye

⁷²⁰ Bu tafsilat Rum ve Venedik tarihçilerinden nakledilmiş hayal mahsûlü şeylerden ibarettir. Türkler'e karşı eskidenberi bu gibi tarihi hakikatleri tahrif ve hristiyanlık gayretini tahrik ederek sürdürülen yalan ve iftirlarla dolu neşriyat, papasların ve Avrupa siyâsilerinin asırlarca yürüttükleri propogandalar, bugün «Haçlı Zihniyeti» dediğimiz zihniyeti meydana getirmiştir ki, yukarıdaki satırlarda bunun bir örneğini görüyorsunuz (Hazırlayan).

⁷²¹ Papa'nın casusu olarak tersanede hapsedilmiş olan Dominiken papası Kalipio bu deriyi çalmağa çalışmış, ele geçirememiştir. Luzinan'a bakınız: s. 130.

eden fetvaya muvafık idi ⁷²². Bununla beraber, yalnız bu gozönüne alınıncı, böyle durumlara hayret etmemek icâbeder. II. Selîm, IX. Şarl ve Korkunç Ivan ile çağdaş idi. Sent-Bartelemi Katliâmı'nın Av-, rupa kavimlerine dehşet salmasından beri henüz 21 sene geçmiş olduğu gibi, yeni bir senenin bitmesinden evvel Vitanstayn istihkâmının zabtında bütün muhafızların îdâm edildiği ve kumandanın ateşte kızartılmak üzere mızrağa geçirildiği görülmüştür ⁷²³. Eğer Fransa'da, Finlan diya'da bu türlü vahşice faaliyetler vukua geliyorsa —yetiştirdiği talebesi en utanç verici kötülükleri kayıtsızca icra etmek suretiyle, en mukaddes îslâm kanunlarını ayaklar altına alan— bir adam neler yapmağa yatkın değildi?

Selîm'in ve mürebbîsinin mahkûm olduğu ibtilânın te'sîri Niko-zia'nın ele geçirilmesinden sonraki bâzı hâkimlerin terfii mes'elesinde kalayca anlaşılır. Zekî olmasıyla tanınmış ve her ikisi de içki ve sefahat düşkünü olan kadı Ruhî ve raüftî Ekmel, bizzat meyhane açıp işlettiler: Bunların mu'tâdi, sabahları kadı müftînin hanesinde, akşamları müftî kadY'nın hanesinde kafayı çekmek idi. Buna benzer misâller sayesinde sarhoşluk orduda yaygınlık kazanarak, ekseriya neferlerin:

— «Şarâbın en iyisi bu hâkimlerin hangisinde bulunur?» diye kavga çıkardıkları görüldü. Bundan dolayıdır ki, Magosa'nın zabtında Türk askerleri, şâir milletlerin askerinden başka türlü hareket etmediler.

Kumandan Paşa da Azîz Nikola Baş-kilisesi'ni hakaretle çiğnedi, kabirleri açtırıp içindeki insan kalıntılarını perişan etti.

Bu korkunç mazaradan birkaç gün sonra Mustafa Paşa adadan çıktı (15 Eylül 1571); birkaç hafta sonra da —fethi takriben 50.000 kişinin hayâtına mâl olmuş olmakla beraber— ⁷²⁴ zafer alayı ile İstanbul'a girdi.

Ada'nın varidatı —ki Memlûk Sultânları tarafından Haremeyn'e tahsis edilmiş olması harb bahanesi olmuş ve Yahûdî Migez «Kıbrıs Kralı» unvâmyle eline geçirmeyi ümîd etmişti— sadrâzâmın masraflarına tâyin

⁷²² Sözü edilen fetva münasebetiyle geçtiğimiz sahîfelerde açıklandığı üzere, Kıbrıslıların MUSlûmanlar'a mütemadiyen verdikleri zarara göre, bu adanın zabtı çoktan beri elzemlyyet kazanmıştı. Hammer'in arza ettiği bir muahedenin ebediyyen muhafazası îse, günümüzde bile mümkün de-ğUldır; böyle bir şeye riâyet edildiği takdirde, yeryüzünde hiçbir muharebenin yapılmaması lâzım gelir. Mütercim.

⁷²³ Rusya Târîhi, Levesk. Paris 1812, c. 2, s. 89, Pfandorf dan naklen. Venedik'te Rahip Maçini Famagusta Muhasarasına dâir bir yazma eesre Rahiptir ki, Padûa muallimlerinden Antonio Rikoboni tarafından yazılmıştır, Cicogna Ucriziani venete, Grase 3, s. 262.

⁷²⁴ Paruta, s. 198. Kontartni (s. 131), Magosa önündeki ordunun miktarını şu seklide gösterir: 80.000 aylıklı asker, 14.000 yeniçeri, gaynmuntazam askerden. 60.000 kişi. Paşalar defterinde bunların isimlerini tanınması kaabil olacak surette yazar, yalnız Şefasuv&r Paşa ile Maras Paşasını «II Bassa di Scvisarî et Marasco» yaptığı gibi, Divriği sancak-beginin de «FamJrarla Diveric» yapar.

edildi. Daha sonraları bu varidatın büyük kısmı Vâlîde-Sultân'ın tahsisatı arasına konuldu; böylelikle Venüs'e mensup olup Roma İmparatorları tarafından «kadınlara mahsûs hediye» olmak üzere Mısır Kraliçelerine takdîm edilen Kıbrıs adası, yine aynı yolda, Sultân'ın. haremindeki kadınlara verildi,⁷²⁵.

Dalmaçya'da Venedik - Osmanlı Muharebeleri

Magosa muhasarası esnasında Osmanlı gemileri Dalmaçya sahillerini endişeye düşürmekten geri kalmamışlardı. Harb ilânından sonra, ve daha Türkler adaya çıkmadan Önce Venedik amirali Veneiro, Arnavutluk'ta Sopoto'yu ansızın zabtetmişti; mukabele-i bil-misil olmak üzere kap-dân Alî Paşa ve Uluç Alî de Girit ve Çerigo⁷²⁶ adalarıyla Venüs'e tah-sîs edilen eski

⁷²⁵ Kıbrıs muharebesi için bildirdiğimiz eserlerden başka, şunlara da bakınız: Parüta, Foglietta, Gratiani, Contarini, Calepio, Lusignan, Bicari Petri, Cyprium bellum iriter Venetos et Se-limum. Antonii Guarneri de bello cyprio Ubri tres Cristoforo Silvestrani vita e fatti del Capitano Bagliani con la guerra di Cipro, Verona 1591 Gas Gianotta Parete sopra il ristretto delle ricolunoni di Cipro Francof: 1633. Impresa di Selim del regno di Cipro d'incerto awore. (Sansovina'da). Brevis ac vere narratio belli cyprii inter Venetos et Turcas gesti. a. 1570 et 1571. Arrighi de bello Cypria Patavii 1764. Conti le istorie dei suoi tempi, tradotte da Gian Carlo Saraceni sopra l'originale latino accresciuto dall'autore prima delta morte. Venez. 1589 II. L'assedio et presa di Famagosta, dove s'intend minntissi-mamente tutte le scaramucce et batterie, mine ed assalti dati ad essa fortezza et ancora i nomi dei capitani, et nmnero delle genti, morte, cosi de Chrstiani, come de Turchi, et medesi-mamente di quelli ebe sona restati pregionierl. Venezia 1572. Belazione di tatto il successo di Famagosta, dft Martinengo. Venez. 1572 and Brescia 1572. Navrazione della guerra di Ni-cosia farta nel regno di Cipro da Torchì l'anno 1570. Bologna 1571. Il raggiuglio della perdita di Nicosia da Giovanni Sase-meno 1570,

Martinengo'nun adı geçen raporu Bologna, Brasia, Vene-dikte* basılmış ve şu isimle Almanca'ya tercüme edilmiştir: Wahrhaftige Relation and Bericht was massen die gewaltige Stadt und Befestigung Famagusta in Cipro so von maennik-Uch für ganz ungewünnlich gehalten, von den Türken im Au-gust des 1571. Jars mit umerhaerten Gewalt erobert und ein-genommen vvorden. Beschrieben durch den wohlgebornen Gra-ven und Herrn Nestor Martinengo, so mit semen untergebe-nen Knechten selbst inne der Resatzuny zom Anfang bis zum End, bey ailen Dingen mit und dabey gewesen; moeniklichen zu einer. Gewarnung durch ein gutherziger aus welscher spricht in teutsch transferirt in guter Vollendung in Druck geben. Wahrhaftige und omstendliche Beschreibung wie die Türken anfänglich das treffliche Koenigreich and Insel Cypern mit grosser Macht überfallen, und darinnen die Hauptstadt Nikosia mit Gewalt erobert, auch folgent solehes aasser der eynigen statt und Port Famagusta unter ibren Gewalt geb-racht; Erstlicht beschrieben in italienischer Sprach durch Phi-lippum Nembre grossen Tollmetsch In türkiseher and ara-biseher Sprach zu Nikosia und jetzt In Teutsch verfertigt sambt einer kurzen Vored und sumarishe Beschreibung der Insel Cypern sehr nützlich za lesMi 1571 Viyana'da basılmış şu risale: Neue Zeitung, wie der Türk die Stadt Nicosiam In Cypern dieses verlaufene 1571 Jar ein-genommen, auch wie viel iausent Christen er gefangen, etlic-he taosent gesebelt, was von gemeinem Kriegsvolk gewesen ist, was aber Junker and ansehnliche Leute waren, hat er gen Constantinopel. und Alexandria geschicht, etliche Taasent ha-ben sich und Weib und Kindt, dass sie den Türken nit In die Hande kamsn jenuerlicher erstoehen und umbbracht 1571. Petri Contarini, De bello süper Venetiis â Selimo 11 Turcarom Im-per illato. Baslæae 1573.

Âlî, Peçevî, Selânîkî Hasan Beğ-zâde. Târihi Feth-t Kıbrıs; Zeyrek*in eseri (Öl. 1574). Yine bu isimde diğer bir târih; Ahmed'in eseri (öl. 1746). Hacı Kalfa, Tuhfetü'l-Kibâr fî Es-fâri'l-Bihâr.

⁷²⁶ Paruta, Osmanlı donanmasının miktarını şöyle gösteriyor: Pertev Paşa 100 kadirga ile Kastel Roso'da; Âli Paşa 55, Uluç Ali 20, Barbaros'un oğlu Hasan. 20 kadirga, ile; Anmed 20 kadirga, 10 mauna, 5 diğer gemi

Çiter beldesini vurarak, bu şehirdeki iki mabede hürmetsizlik gösterdiler. Kapdân Paşa, Navarin'den Zanta, Kefalonya, Botrinto sahillerini yağma için asker gönderdiği gibi, Sopoto üzerine de 40 kadirga sevk etti. Bir taraftan da Uluç Alî Korfu üzerlerinde Barbarigo ve Pi-yero Bertolazi'nin kadirgalanyle Leza ve Maçenigo'nun gemilerini zab-tetti. Kapdân Alî Paşa Sopoto'ya 1.500 yeniçeri çıkardı. Lâkin şehir üzerine yaptığı bir hücumda şansı yaver gitmeyip askerinin üçte birini kaybederek hemen geri çekildi. Dulçino mevkiî Alî Paşa ile Uluç Alî'nin kafadan, denizden şiddetle sıkıştırmaları üzerine teslim oldu; elçi Alessandro Donato'nun alçaklığı da Antivari'yi teslim olmak zorunda bıraktı. Budnâ, mutasarrıfı Ağusten Pasgualigo'nun ehliyetsizliğinden dolayı aynı akıbete uğradı. Kapdân Paşa, 20 kadirga ile Kastel-Noovo önlerinde dolaşmakta olduğu halde, Uluç Alî ve Kara-Koza (Karagöz) Lezina ve Kürzula civarını harâb ettiler. Ağustos ortalarına doğru iki dönme korsan Lezi-na'da aldıkları pekçok ganimetle Valona (Avlonya)'ya çekildiler; bu eg-yâ arasında bilhassa —Lezina'da Madonna Kilisesi'nden almış oldukları— vâlî fenerini gururla gösterirlerdi. Avlonya'dan kapdân Alî Paşa iki kadirgayı Sicilya sahillerine gönderdikten sonra, Sazeno'ya gitti ki, gerek İstanbul'dan, gerek Hristiyan hükümetlerinin müttehid donanmalarından kat'î malûmat almadıkça, kat'iyyen bu limandan çıkmamak niyetinde idi ⁷²⁷.

Haçlı İttifakı Kuruluyor

Nikozia (Lefkoşa)'nın düşmesinden sonra sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa, Hristiyan hükümetlerinin ittifakının Osmanlı ülkesi için felâkete yol açacağından korkarak, yâhud rakibi Mustafa Paşa'nın Kıbrıs seferin-deki parlak muvaffakiyetine gıpta ederek, İstanbul'da oturan Venedik balyosuyla mülakatlarında sulha dâir birkaç söz kaçırıp, bir Venedik mükâ-leme memurunun gelmesini bekledi. Bundan başka balyosu, Senato'nun niyetlerini anlamak için kançıları'nı Venedik'e göndermeğe teşvik etti. En çok meşgul olduğu ittifak mes'elesinin te'siriyle Fransız murahhası Graçinan'ı —bâb-ı hümayûn ile Venedik arasında Fransa Kralı'nın aracılığıyla sulhun sağlanması hususunda Pâdişâh'ın ve kendisinin mektuplanyle—

İle Kıbrıs önünde; cem'an 230 yelken. Bu bilgiler Hacı Kalfa'nın Esffcrül-Bî-hâr (s. 55)'da verdiği bilgilere tamamen uygundur.

⁷²⁷ Kontarini, varak: 33. Hacı Kalfa, Erfârul-Bihar, varak: 32. «Dulçino», Türkçe'de «Olgum» (Olgun), AnUvarl «Bar», Sppoto «Subut», Vajona «Av-lona» (Avkmjrso seklinde isimlendirilir.

Venedik yolundan Paris'e gönderdi. Bunun üzerine Venedik hükümeti Jak Raguzoni'yi İstanbul'a yolladı; ve Papa'nın teşkili için gayret sarfettiği ittifak için, bir müddet gevşeklik gösterdi.

İşte bu suretledir ki, birbirine zıt maksatlarla İstanbul'da Ragozini ve Venedik'te Papa vekili Kolona tarafından yürütülen müzâkereler birbirini te'sîrsiz bırakarak, bir taraftarı sulh anlaşmasının yapılmasını, bir taraftan da Mukaddes İttifak'm kesin teşekkülünü geciktirmişlerdir. Lâkin müteakiben Girit adasının tahribi ve Magosa muhasarasına tekrar başlanması, Senato'nun kararsızlığına son vererek, 1571 Mayısının 25'-inde Papa, İspanya Kralı, Venedik Cumhûr'u taarruzî ve tedafüi bir ittifak imza ettiler ki, mevzuu —Hristiyan adının ebedî düşmanı olan— Osmanlı Devletinin kudretini düşürmekten ibaretti. Bu ittifakın bütün güçleri 200 kadirgadan, 100 diğer gemilerden, 50.000 piyadeden, 4.500 attan mürekkep olacaktı. Masraflarının karşılanması şöyle tâyin edilmişti: Yansı Kral, altıda biri Papa, üçte biri Venedik tarafından verilecekti. Ordu, Mayıs'ta hazır .bulunup Messina'da toplanacaktı. Papa'nın hemen hiç harb gemisi olmadığından, Venedikliler topları ve teçhizatı mükemmel 12 kadirga vermeyi taahhüd ediyorlardı. Başkumandanlık İspanyol kumandana verilecekti. Müttefik hükümetler arasındaki ahidnâme İspanya elçisi tarafından Azîz Mark Kilisesi'nde tantanalı bir dua okunduktan sonra 22 Temmuz'da îlân edildi ⁷²⁸.

Fransız elçisi, İstanbul'a gitmek üzere Venedik'ten geçerken Senato'yu niyetinden çevirmeğe çalışmışsa, faydası olmadı ⁷²⁹. Bu ittifak, Osmanlı Devîti'nin kuruluşundan beri Avrupa hükümetlerinin Hristiyanlığın samimî düşmanı aleyhinde onüçüncü ittifakları olup, hepsinin de başlıca tahrikçileri Papa ile Venedik Cumhuriyeti idi ⁷³⁰. Kardinal Karafa'mn —Azîz Piyer Kilisesi'nde hâlâ görülen Satalia zincirini harb armağanı olarak getiren— meşhur ittifakı teşkilinden bu yana bir asır geçmişti. Yine o hükümetlerin, yâni Papa, İspanya Kralı ile Venedik'in bundan evvelki ittifakları da 34 sene önce yapılmıştı.

⁷²⁸ Paruta, varak: 162. Bu ittifak Fuglietta'da yazılıdır, s

⁷²⁹ Paruta, bu elçiyi «il vescovo di Aox» şeklinde isimlendirir,

⁷³⁰ 1) V. Urban zamanındaki Haçlı muharebesi, İzmir'in zabtı 1344; 2) V. Urban zamanında I. Murâd aleyhine; 3) IX. Greguvar zamanında Niğbo-lu muharebesi, 1396; 4) IV. ojen zamanında Varna muharebesi; 5) V. Kallıs zamanında Belgradpa Hristiyan askerinin İmdadı, 1455; 6) II. Pt zamanında. 1464; 7) IV. Sıkst zamanında tsmbr ve Satalla (Adalla: Antalya) mn zabtı, 1472, 8) vni. tnnoan zamanında II. Bayezld aleyhine. 9) IV. Aleksander tarafından yine aynı padişah aleyhine; 1501; 10) X. Le-on zamanında I. Süleyman aleyhine, 1520; 11) IV. Adrien tarafından Mohaç muharebesinden \$* evvel; 12) in. Sol tarafından, 1539.

Şariken'in gayrimeşrû çocuğu £>on Juan Dö Triş —ki iktidarı ve babasına benzemesi şimdiden büyük ümîdler vermekteydi— 25 Eylül 1571'-de Messina'dan 70 İspanya, 10 Malta, 3 Savua kadirgasıyla yelken açtı. Papa'nın Marko Antonyo Kolona, Dük Dö Palyano, Dük Dö Talyakozo kumandasında 12 kadirgasıyla Venedikli amiral Sebastiyen Venieora kumandasında 108 kadirga ve gayet büyük 6 yük gemisi Ötekilere iltihak etti. Amiral gemisinde akdedilen bir harb meclisinde Avlonya üzerine mi, Kastel-Noovo'ya mı, yoksa Santa Mavra'ya mı gidileceği müzâkere olundu; Veniero ve donanma kumandam Don Juan Bahr-i SefSd sularına gidilmesini teklif ettiler ve onların reyî kabul edildi. Donanma Korfu'nun karşısında Siros adasının limanı olup Türkler'in Hulomiç adını verdikleri Gumenic mevkiine yöneldi. Ancak Osmanlı donanmasının o sularda bulunduğunu haber alarak Kefalonya adasında bulunan Alessandria'ya (eski Samos) gitti. 8 kadirgadan mürekkep bir kısım, Sicilya amirali Jan Kordona kumandası altında, keşif için vazifelendirildi. Ondan sonra Jan Andrea Dona kumandasında 54 kadirga öncü olarak geliyordu. Venedik'in 6 yük gemisi Döodo kumandasında merkez kuvvetinden yarım mil ileride bulunuyordu. Ük harb nizâmı 61 kadirgadan mürekkep idi ve bunların ortasında Dük Dö Palyano ile başkumandanın, Venedik'in bayrakları dalgalanıyordu. Bunlar Preveditor Barbaro kumandasında ikinci bir safa istinâd ediyorlardı. Nihayet Marki Dö Santa-Krosa unvanını taşıyan Napoli amirali Alvaro Dö Bazano 36 kadirga ile son kuvveti teşkil ediyordu, önceden kararlaştırılan tertîb mucibince öncü ve artçı cenahlarda saf kuracaklardı.

240 kadirga, 40 kalyon ile 20 küçük çekelinden, cem'ân 300 yelkenden mürekkep olan Osmanlı donanması kapdân Müezzîn-zâde Alî Paşa'nın başkumandanlığı altında Lepanto (İnebahtı) Körfezi'nde beklemekte idi. Cezayir beğlerbeği Uluç Alî, Tarablus beğlerbeği Ca'fer Paşa, Barbaros Hay-reddîn'in oğlu Hasan Paşa ve bahriye kumandanlarından olup kadirganın pupa direğinde fener taşımak hakkına mâlik olan diğer beş sancak-beği, Kapdan Paşa'nın emri altındaydı⁷³¹. Gemilere konulan kara as-

⁷³¹ Hacı Kalfa, Esfirii'l-Bihâr (varak: 42), Hristiyan gemilerini sayar: (Tafsîlen aslından alındı): Yüz kadirga Venedik'den ki her birinde yüzer cengci var idi; 12 Papa'dan; 4 Marine'den; 4 Malta'dan; 30 İspanya Anaboli'sinden; 10 Ceneviz'den ki İspanya'ya tâbi olup başları «Oğlan Kapûdân» dedikleri Andria idi; 10 Florina (Floransa) dukasından ki Ligorna'nın da hâkimidir; 4 Kalavri'den; 12 Çiçilye'den; 4 Portakal'dan (Yâni Portekiz'den); 12 de gönüllü gemisi, cem'ân: iklyüziki pare çek-dirir; yiğirmidokuz ve yiğirmiyedi oturak, en aşağısı dörder oturaktır. Yedi mavna dahî Venedik'den ki her birinde üçer-yüz cengci var idi; iki kalyon Venedik'den ki her birinde biner cengci var idi; yiğirmi parça da Venedik'den ki her birine yedişeryüz nefer konulmuş idi; bu gemilerin serdârı Roma kapudânı Marko Antuvan ve İspanya kapûdânı

keri Pertev Paşa kumandasındaydı. Pertev Paşa ile Uluç Alî, taifenin talih denemesine çıkmağa müsâid olmadığını hatırlattılarsa da, te'siri görülmedi; Kapdân Paşa'nın hiçbir hesaba dayanmayan gayreti onların ihtiyâtına galebe ederek, emri altındaki donanmanın tamamen kaybedilmesine yol açtı.

İnebahtı Deniz Mağlubiyeti

6-7 Teşrîn-i evvel 1571 gecesi Hıristiyan donanması demir alıp, ertesi —ki bir cumartesiydi— öğleden birbuçuk saat sonra (sahillerinde pek çok sülük bulunmasından, yâhud Kâhin Ekinas'ın buralarda doğmasından dolayı) Rumların EGINE, yâni «sülük» adını verdikleri beş ada açıklarında göründü. Bu adalar Amavudluk sahilinde bulunan Ahelos (bugünkü Aspropotamos) mansabı karşısında olup KÖrzolari ismiyle tanınırlar. Hıristiyan donanmasından keşif için İnebahtı'ya doğru gönderilen firkateynin Osmanlı donanmasının yaklaştığını haber vermesi üzerine Don Juan gemisinin arka direğine dörtgen şeklinde yeşil bir bayrak asmak suretiyle harb nizâmı teşkil edilmesi emrini verdi. 54 gemi ile sağ cenahı teşkil eden Jan Andre Dorya Kürzolari adalarının suyla beraber olan iki taşlığını geçer geçmez Osmanlı donanmasını gördü. Hıristiyan donanmasının sol cenahı adaların arkasında görülmediği için, Osmanlı donanması düşmanın kuvvetini doğru bir şekilde tâyinde yanılarak, Mora sahillerine paralel olmak üzere harb nizâmına girdi. 53 kadirgadan mürekkep bulunan ve sol cenaha kumanda eden Proveditor Barbarigo Ahelos mansabı-na doğru gidip —o zamandan beri Hıristiyanlar tarafından «Fena Burun» (Mal-Kantona), Osmanlılar tarafından «Kanlı Burun» adı verilen çıkıntının karşısındaki Pelia yâhud Duiüa-di-Marmo adası kenarından gitti. Merkezde hilâl şeklinde tertîb edilen esas saf bulunuyordu. Bu kuvvet, Savua amirali Prens Dö Parma, Cenova amirali Dük Dorben, Napoli amirali ile komandor Kastel kumandasında idi. Bu safın kadirgalarından biri Bikkari Kontu Karaçiolî (Caraccioli)⁷³² tarafından kumanda ediliyordu ki, sonradan Don Juan Dö Triş'in —kendisi de hissedar

Cuvan Ostri-yalı, yâni Beşinci Karlos (Şarlken) İmparatorun... (gayrimeş-rû çocuğu) idi; Venedik kapudânı Sastiya Novonerbo (Sebas-tiyan Veneryo?) ki, Venedik beğlerinden idi; Duka kapudânı, Ceneviz kapudânı, Trande nâmında gönüllüler kapudânı da var idi». Hacı Kalfa, Osmanlılar'ın donanmasını ise yüzseksen yelken, gösterir. Kontarini (varak: 42), her iki donanma gemilerinin tam listesini verir; lâkin fener taşıy Türk kadirgalarını 20 yerine 40 göstermekle hatâ eder görünüyör.

⁷³² «Tıtrıderle Muharebe» adlı eser. (I Commantari delle guerre fatte con Turchi), 1: «Ferrante Caraccoli conte di Biecarı scrittör di questa İato-ria ,11 qual con la sua gatea, andava a dest» * quel]a del Ouirino.»

olduğu— harb-lerini yazmıştır. Santa-Krosa Markisi olan Don Alvaro ardçıları idare ediyordu. Harb saflarının başında başlıca üç amiral ilerliyorlardı: Ortada Don Juan'ın, sağda Papa amirali Marko Antonyo Kolona'nın, solda Venedik amirali Sebastiyen Veniero'nun gemileri vardı. Hektor Spinola kumandasında olan ve içinde Parma Dukası Alessandro Farneze bulunan Ceneviz kapdân gemisi, sağ cenâhda Kolona'yı tâkîb ediyordu; solda Veniero'nun pek yakınında Leini sinyorunun kumandasında ve Urben Pren-si'ni taşıyan Savua kapdân gemisi gidiyordu. Merkezde Don Juan'ı takiben Kastil Büyük-kodoru'nun emri altında bulunan «patrona» yâni İspanya vis-amiral gemisi geliyordu. Sağ cenahın ucunda Messinc baş-duâcısının binmiş olduğu Malta amiral gemisi, sol cenahın ucunda Lomeliri'nin kapdan gemisi bulunuyordu. Türkler tarafından sağ cenahın kumandası Cezayir Beğlerbeği Uluç Alî'ye, sol cenahın kumandası Ağrıboz Beği Çolak Mehmed'e verilmişti. Merkez hattının ilerisinde ve üç Hristiyan amiralinin karşısında Kapdân Müezzîn-zâde Alî Paşa'mın amiral gemisi bulunuyor ve bunun sağında vezir ve Ser-asker Pertev Paşa'nın, solunda ordu hazinedarının kadırgası gidiyorlardı.

tki deniz kuvveti, bir müddet hayranlıkla birbirlerini seyrettiler: Hristiyan donanması 200, Osmanlı donanması 300 yelkeni içine alıyordu. Güneş bütün şââsıyla parlıyordu; müttefiklerin miğferleri, zırhlan, kalkanları Türkler'in gözlerini kamaştırmış olduğu halde, bunlar da gemilerin ve Türk taifelerinin koyu ve muhtelif renklerine, altın fenerlerine, altından, gümüşten kitabeleri ihtiva eden kırmızı sancaklarına, Osmanlı amiral gemilerinin —Alî'nin iki tarafı keskin kılıcı (Zulfekaar), ay, yıldızlar, Pâdişâh'ın ismini gösteren girift yazılarla müzeyyen— sancaklarına hayran kaldılar⁷³³. Bu sükût, Osmanlı amiral gemisinin selâm işaretini ve Hristiyan amiralinin o suretle kendisim tanıtmağa davet demek olan, barut dolu topun ateşinin sadâsıyla fasıla buldu. Don Juan'ın cevâbı, büyük çapta bir gülle mermesi oldu.

Hristiyanların sol cenahında cenk başladı, müteakiben bütün hat üzerinde 500 gemi muharebeye girdi. Öğleden dörtbuçuk saat sonra⁷³⁴ Çolak Mehmed ile Gâvur Alî'nin, müttefiklerin sol kolunu çevirmek üzere manevra

⁷³³ Türkler'in kapdan-pasa gemisini takîp eden birinci, ikraç ve üçüncü amiral gemilerine de İtalyanca'dan bozma olarak «kapadane» (Capitana), patrona (Patrona), «riyal» (riyale: Reale) denir. Kapdân-pasa gemisine de tbaş-taroj» (Baschtarda) denir. Osmanlı bahriyesinin muhtelif san. cıkları hakkında «Oarajanlı DevHfSrnfı tda*e tjsûlû re Teşkilâtı» eserine müracaat, c. 2, s. 29.

⁷³⁴ Diedo, s. 19. Kontarini saat yedide, yâni gürûb-ı semade (güneş batır, ken) diyor.

yaptıkları ve Barbarigo'nun her taraftan çevrilerek ve ölüm derecesinde yaralanarak ok yağmuru altında yere düştüğü sırada, Müezzîn-zâde, gemi gemiye ve insan insana vuruşmak üzere doğru Don Juan'ın gemisi üzerine yürüdü. Lâkin hemen o anda Don Juan'ın ve Veniero'nun iki gemisi birden hücum ettiler; Pertev Paşa Kolona'nın kadirgasına rampa etti. Osmanlı amiral gemisindeki 300 yeniçeri ile okçu Don Juan'ın gemisinde bulunan Sardunyah 400 okçuya karşı son derecede kahramanca harb ettiler. Kavgâ bir saatten fazla sürdü; birkaç defa müttetikler Osmanlı kapdân gemisinin güvertesinin yansıni zabt ettiler, fakat ric'ate mecbur oldular. Müezzîn-zâde bir kurşunla ölme derecesinde yaralanarak düştü; İspanyollar Türkler'in ilk tereddütlerinden fırsat bularak, yeniden Osmanlı gemisinin güvertesine sıçrayıp kadirgayı zabtedip Türk sancağını indirdiler. Bir İspanyol neferi» henüz nefes almakta olan Kap-dân Paşa'nın kafasını kesti, ve hücum edenleri «Para bulursunuz!» diyerek geminin içine inmeğe davet etti. Nefer, başı Don Juan'a götürdü; Don Juan bunu nefretle reddederek denize atılmasını emrettiyse de, bir mızrak üzerine geçirilerek baş direğe asıldı. Avlonya kapdânı Karagöz, Midilli sancak-beği Mahmud Beğ feneri bulunan diğer dört gemi ile amiral gemisinin imdadına gelerek, şiddetli bir muharebeye tutuştular. Santa-Krosa Markisi müttetikler donanmasının üç başkumandanım tehdîd eden tehlikeyi görerek, ardçı gemileriyle Don Juan'ın imdadına koştu. Venedikli Loredano ve Malipiyeri adlarında iki kapdân Türkler'in arasma girdiler. Başkumandanı kurtarmış ve muharebenin neticesini tâyin etmiş ol-malarıyla beraber, birkaç Osmanlı kadirgasının hücumuyla şanlı bir suretle hayatlarını kaybettiler. Karagöz'ün ve Pertev'in kadirgaları zabte-dilip, Hristiyan gemilerine bağlandı. Karagöz öldürüldü; Pertev denize atlayarak bir şalopeye girmek imkânı buldu.

Uluç Ali Paşa'nın Manevrası

Müttetiklerin sağ kanadı talihin o kadar müsâadesine mazhar olamadı. Muharebeye geç başlamış olan Uluç Alî, manevra sayesinde Doria'nın gemilerini çevirmeğe muvaffak olmuş ve onu muharebe merkezinden uzaklaşmağa mecbur etmişti. Hristiyan gemilerinin yürüyüşlerindeki intizamsızlık, bunları birbirinden ayırmış ve aralarında uzun mesafeler kalmıştı. Uluç Alî, 15 İspanyol, Venedik, Malta gemisinin epeyce uzakta toplanmış olduklarını görerek, bütün kuvvetiyle onların üzerine yürüdü. Bu

gemiler, miktarı kendilerinden çok fazla düşman gemileri ile çevrilmiş almakla beraber, şiddetle mukabelede kusur etmediler. Uluç Alî, Malta tarikatının kapdân gemisini zaptederek Messina Komandoru'nun başını kendi eliyle kesti; lâkin Osmanlı donanması merkezinin bozulduğunu gö-rerek, bütün yelkenlerini açıp 4 kadirga ile Hristiyanların ortasından geçti. İşte bu kanlı muharebeden yalnız bu gemiler kurtuldu. Türkler, 224 gemi zayi ettiler id, bundan 94'ü karaya vurmuş, yâhud batmış, diğerleri müttefikler arasında taksim edilmiştir. Hristiyanlar büyük çapta 117, küçük çapta 156 top ve 3468 esîr aldılar. Osmanlı donanmasında bulunan 15.000 Hristiyan esîri kurtarıldı. Onaltı asır evvel yine bu mevkide Ogüst ve Antuan'ın cihangirlik sevdası için vuku bulan renklerinden sonraki muharebelerin en büyüğü olan bu deniz çatışmasında, Osmanlılar 30.000 kişi kaybettiler. Müttefikler zayıtı 15 kadirga ve 800 asker ve gemici idi. Muharebenin üçüncü günü yaralarından dolayı hayâtını kaybeden Bar-bango ile Trisino, Kornaro, Veniero, Paskaligo, Kontarini, Loredano, Malta Duacısı Kirini ve Almanya Büyük - Komandoru gibi Venedik'in birinci derecede ailelerinden 29 asilzade bu maktuller arasındadır. Yaralılar daha çoktu: Don Kişot'un ölümsüz müellifi Cervantes bunlardandır ki, sol kolunu kaybetmiştir. Bonciani Ciafigliazi esirler arasında bulunmuş ve kurtulduktan sonra Floransa hükümeti tarafından III. Murad nezdinde sefaret hizmeti görmüştür.

Türkler Kapdân Alî Paşa'dan başka, Çorum, Karahisar, Ankara, Niğ-bolu, înebahtı, Sakız, Midilli, Soğucak, Biga, İskenderiye beğleriyle ket-hüdayı, tersane müfettişini ⁷³⁵, ve kumandanlardan pek çoğunu kay-betmişlerdir. Hristiyanların ellerine düşen esirler arasında da Cezayir beğlerbeğinin torunu Mehmed, Salih Reîs, sancak-beği Gâvur Alî, ve Ca'-fer, Kapdân Alî Paşa'nın iki oğlu, birçok ağalar bulunuyordu ⁷³⁶. Altın fenerler, yıldızlar, aylar, altın yazılı kitabelerle menkuş kırmızı sancak' lar, ser-askerin tuğları galiblere ganimet oldu.

⁷³⁵ Haca Kalfa, Esfftrül-Bihâr, (s. 43), bunların isimlerini söylüyor. (Şühedâ: Çorum Beği Gülâbî, Karahisâr-ı Şarki Beği Ah-med Beğ, Engüri Beği Mi'mâr-zâde, NiğboluBeği Ahmed Beğ, înebahtı Beği ?|rdevst Sakız Beği Abdülcebbâr, Midiffi Beği Hızır, Sığacık B^g, Kara-Batak, Biga Beği Alî, Mısır İskenderiyyesi Beği Solok, ve bir diğer beğ ki cümlesi onbir san-cak-beği; tersane emîni ve kethüdası; kapûdânlardan Dumdum Memi ve Alî Müselmân. Bu sancakların sipahileri şehid oldu; kurtulanlar az idi. Düşman altmış kadirga aldı.). Diedo'nun (s. 27), ve Rontarini'nin (s. 44-47) hatâlarını doğrultmak kolaydır: «Siroko», yerine «Şolok», «Sala» yerine Salih (fakat Salih geçmedi?), Saider yerine Hızır.

⁷³⁶ Ddedo, «karafciuh» şekline koyduğu, «Kaxa Batanı Sajus aancak-beji diyorsa, da, bu sancak-beftliğindeFlrdevs vardı.

İnebahtı Mağlubiyetinin Avrupadaki Akisleri

Oldukça zikre şâyân olan bu cenkteki muvaffakiyet, top ateşini idarede gösterdikleri üstünlüğe bağlanılmalıdır: Altı istihkâm gibi öne konulmuş olan bu kadırgalar Osmanlılara intizamsızlık vermiş ve Türk gemilerini Hristiyan saflarına yetişmek için kendi saflarını bozmağa mecbur etmiştir. Marko Antonyo Kolonla Roma'ya zafer alayıyla girerek Ka-pitol'e çıkıp Meryem'in «Aro in Caelis» ismindeki mabedinin mihrabına armağan olarak gümüş bir sütün vermiştir ki, üzerinde kendi nâmına bir telmihi işine alan Horas (Horace)'ın şu kitabesi yazılı idi «Praesens superbos vertere funeribus triumphos in juriōso ne pede proruas stantem culomnam». Senato, Marko için bir heykel yaptırmıştır. Zaferinin hâtırası olmak üzere «Aro in Caelis Kilisesunde milletin masrafı kar-şılmasıyla yıldızlarla ve tasvirlerle süslenmiş bir tavan yapılmıştır. Bunlar bugün şaheser sayılmaktadır. V. Pi nâmıyla Papalık eden ve ittifakın ruhu olan Kislieri, zafere kavuşmuş olan amiraline 60.000 duka mükâfat verdiği gibi, başkumandan Don Juan DÖ Triş'in cesaretini de İncil'in «Bu, Yahya nâmında, Allah tarafından göna 'ilmiş bir adam idi» sözünü onun hakkında tatbik ile takdir etmiştir⁷³⁷.

⁷³⁷ XVI. asrın hiçbir vak'asi hakkında Lepanto muharebesi hakkındaki kadar ma'lûmât yoktur. Zikri geçen müverrih Paruta, Fuglietta, Kontarini ve Gratiani'nin eserlerinden başka şunlara da mürcâaat:

«Commentarii delle guerre fatte coi Turchi do D. Giovanni d'Austria doppo che venne in Italia, sentti da Ferrante Ca-racciolo Conte di Biccari. Fiorenza 1581.— Lettera del Clarissimo S. Girolamo Diedo nobile Venetiano ali' Illmo. Sgr. Marc. Antonio Barbaro, Venesia, 1588.— Giornata navale de' Vene-tiati col Turco, (Sansovino'da).— Reladon dela guerra de Cipre y successo de la batalla de Lepanto por Fernando de Herrera; Sevilla 1572.— Wahrhaftige Beschreibung des glück-lichen freidenreichen wassersigs, so die Christenheit erlangt hat an den türkisehen Erbfeind 27. Oct. 1571 Augsbour. Zei-tung und Bericht, von der ganz herrlichen und ser gewaltigeri Obsigung und Viktoria der Christlichen wider die türkisehe Armade dergleichen hiervor nicmahls vorgehen ist, besehechen 40 welscher Meil oberhalb Lepanto Sonnlags den. Tag Ök-tobris dieses 1571. Jars ged Augsborg. Vollkommene wahrhafte und gründliche Beschreibung der christlichen Armada auss-fart erlangten herrlichen viktoria wider den Erbfeind christlichen Nammens alles das noechst versehinenen 71 Jars ver-loffen. in welcher kürzlick zu finden aile particulariteten und was zu vollkommener historiseher wahrhaften. Beschreibung zu wissen, dergleichen hievon niemals in Druck ausgangen Alles von ansehnlichen Befehlsleuten, die elbsten mit und da-bey gewest, beseherieben und aus italieniseher in tentsche Sprachen veadollmetscht, mit B. K. M. Freiheit; Düligen 1572.— Ordentliche und mehr dann hier und zuvor noch niemals ausgegangene, eigentliche Beschreibung: mit was (von Gott dem Allmachtigen verliehenen) grossen Sieg und wun-derbarlichen Glück etliche der Christenheit hohe Potenzen und Bundesverwanelte dess allgemeinen türkisehen Erbfeind-des gantze Armade erobern und dem Mer gesehlagen auch bis auff's Haupt erlegt haben. Wie soles nit allein der fürnem-bsten. Hauptleut ob der christlichen Armade gethane schriftliche Urkunden, sondern auch etlicher nahmahfien und gen Venedig gebraechter gefangener Türken selbs eigene Aussay erweisen, sambt angehenkter hemaneher gefolgeter Confor-mation und Bestetigung aus italianiseher sprach in unsere hoch deutsche Gebracht 1571.

Mukaddes İttifak ve Lepanto (İnebahtı) muharebesini hatırlatmak üzere, Venedik hükümeti Aziz Giovanni ve Paulo Kilisesi'nde heykeltıraş Vittoria ve ressam Tintoretto'nun sanat eserleriyle süslü bir şapel⁷³⁸ tahsis etmiştir ki, hâlâ bu mabedin en güzel abidesidir. Tersanenin ceb-hesi, zafer alayını tasvir eden bir heykelle süslenerek, tersane binasının tavanına da — yortusu Lepanto muharebesinin yapıldığı güne rastlayan— Azîde Justin'in heykeli konuldu. Bu günün (7 Teşrîn-i evvel) (Ekim) o zamandan itibaren millî ve dinî bayram olması kararlaştırıldı. Padua şehrinde de Azize Justin nâmına eski mimarî usûle uygun ve sâde tarzda bir kilise inşâ olundu.

Osmanlı Kudreti: 4 Ayda Yeni Bir Donanma İnşası

Müverrih (yâni Hammer), Venedik Doclar Sarayı'nda Viçentino'nun levhasını, tersanede Sansovino yetiştirmelerinin oyma eserlerini, Akademi'de Veniero ve Barbarigo'nun⁷³⁹ tunçtan heykellerini, Rozer Şapeli'nde Tintoretto'nun levhalanıyla Vittoria'nın kabartmalarını, Padua*-daki Azîze Justin Kilisesi'nde asılı olan harb hâtıralarını, Kapitol'de Kolona heykelini, Roma'daki Aro in Caelis Kilisesi'nin altın yaldızlı kubbesini gördükten sonra, bu muharebenin neticelerinin —birçok müverrihin söyledikleri gibi— Mçten ibaret kaldığını derin bir hüznün duymaksızın düşünemez⁷⁴⁰. Hakikaten, müttefik kumandanlarının fikir ayrılıkları ve ihmâlinden dolayı, Hristiyan orduları için o kadar şerefli olan bu mu-zafferiyet, hiçbir mühim fayda sağlamadı. Öte yandan, Osmanlıların felâketli zamanında bile Sokollu Mehmed Paşa ile müftî Ebûssuûd Efendi'nin sebatkâr faaliyetleri sayesinde, ne kadar servet ve ma'mûriyet içinde bulunduğunu meydana koymuştur. Osmanlıların Lepanto'da verdikleri zâyîât sür'atle tamir olunarak, birkaç ay sonra Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) Boğazı'ndan, hemen hemen evvelkinin miktarında gemilerden mürekkep bir donanmanın çıktığı görüldü. Piyâle, muharebe mevkiinden 120 kadirga ve 13 nakliye gemisi⁷⁴¹ alıp getirmiş ve Ekim nihayetine doğru Uluç Alî 87 gemi ile İstanbul limanına girmiştir. Lâkin Osmanlı donanmasının uğradığı zayıatın derecesini payitaht

⁷³⁸ Şapel, kilise içinde küçüf bir m&bed. (Mütercim)

⁷³⁹ Venedik'deki Güzel San'atlar Akademisi.

⁷⁴⁰ Hammer, Hristiyan, olduğundan, İnebahtı muharebesini memnuniyetle tasvir ettiği gibi, neticesiz kalmasından da, aynı derecede mahzun *»î-ması tabiidir. (Mütercim).

⁷⁴¹ Venedik elçisinin 29 Kasım 1572 tarihli raporu; «CMonto Piale passa con 120 galere et 13 maone. in quel arsenal erano 282 galene, tra aueste 15 trmavisabili, si aumentera Tarmata fin a 300 galere e 30 maone.»

halkının nazarından gizlemek için Uluç'un getirdiği bu gemilerin arasına, onun felâketten kurtardığı kadirgalarla beraber Akdeniz'in muhtelif limanlarından getirtilen gemiler de konulmuştu ⁷⁴².

Sultân Selim Uluç Alî'yi kapdân paşalığa yükseltti ve «Uluç» lakabını «Kılıç» a çevirdi. Yeni kapdân paşa, donanmayı müdhiş bir kuvvete tekrar çıkarmak için, vezîr-i azamla teşrik-i mesaî etti. Türkler, Venedikliler gibi tersanelerini heykellerle süslemek yerine, kubbeli sekiz kızak yapılabilmesi için gereken araziyi hass bahçelerinden bir miktarım alarak tezgâhlarının kapasitesini genişletmekle meşgul oldular. İşte burada Lepanto muharebesini müteâkib sekiz ay zarfında 150 kadirga ve 8 kalyon ve büyük mauna, yâni Müttefik donanmalarının miktarından fazla gemi inşa edilmiştir.

Kılıç Ali, sadrâzamla bir mülakatında, bir kış içinde 150 geminin ikmâli kaabil olursa da, bu kadar kısa bir müddet zarfında 500 demir ile teçhizatın ve taifelere gerekli her türlü eşyanın tedârikinin belki mümkün olamayacağı düşüncesini ileri sürdü. Sadrâzam:

— «Paşa Hazretleri, dedi, Devletin servet ve kudreti o derecededir ki, gerekirse demirleri gümüşten, ipleri ipekten, yelkenleri atlasan yapılabilir; eğer gemilerinizin bir noksanı bulunursa geliniz, benden isteyiniz.»

Bu sözler üzerine Kılıç Alî, ellerinin arkası yere gelecek kadar eğilerek, büyük bir şevk ve heyecanla:

— «Evet, donanmayı eski hâline getirmeğe muvaffak olacağınızı pek iyi bilirdim» cevâbını verdi ⁷⁴³.

⁷⁴² «Uluçalı g. onto col resto deli' armata al numero di 87 galere, rlmaste fuori 12 della guardia di Rodi, e Carazali con altre tre e fuste.»

⁷⁴³ Peçevl, Sokollu ile Kılıç Ali'nin bu konuşmalarını şöyle yazar (s. 398): «Menkûldür ki, tapudan Kılıç Alt Pasa her zaman sadr-ı âzam Mehmed Paşa'ya «Tekne lcad ve ühdası mümkündür; lakin İkiyüz sefineye be» altı yüz lenger, buna «öre ashab-ı seflnenün ta*bırlert veçhile alat —M pümar ve resen ve her sefineye lengerdür— bunlar her giz teknil obn-mak lbt'raâli yofcdür» dir imiş. Mehmed Paşa cevâb virirler ki: «Pasa hazretleri, sen bu devlet-1 allyeyi bilmenlssim. Be, vallaft, böyle l'tikad eyle: Bu devlet o devletdür İd murad idinürise ctimle-ı donanmamın lengerlerin gümüşden, resenlertn ibrişimden, yelkeni en n atlasdan İtmek-de su'übet çekmezler, ve her hangi geminün mu'tftd Üzere alatm ve yelkenin yltşdürmezsem bu minval üzere benden al!». Ali Pasa fcalkup elin öper, ve «Tahkik bildüm ki bu donanmayı siz teknil ldersiz» dlr.»

Katip Çelebi bu konuşmayı (Esffcrü'l-Bihar, a. 33) hemen aynen bu şek*İde yazarak, fakat AH Paça'nın hayranlıkla takdirini Hammer'ın yazdığı gibi «Ali Paşa el arkasın yire koyup tahsin ve dua eyledi» «ekimde İfade eder. Şunu da İlave eder ki: Gerçi Peçevl bu gemilerin nıp mtrı maliyla İnşâ olunduğunu beyân ile «Ne bir ferde gemi saldılar, ne akçe ve İmdad aldılar» demiş İse de, Tersane.l Âmlre'de bazı İhtiyar kapdan-lar, o asrın ricalinden yetiştikleri adamlardan naklen, devlet İleri gelenlerinden herkese halli hâline© «emi salmışlardır, derler. (Yani birer İkişer gemi yaptırmaları emrolummıştır). Büyük edtb bu mükalemeyi su san'at levhasıyla tasvir etmiştir: «... Yatmaz o hûn ve ateş tufanları arasında ylgtrmi kadar sofine kurtarabilmiş ve Avrupa'mın kuv&y-ı mec mûtsına karşı o kadar dehşetli bir tnhztân içinde bile fcaltbinün

Kıbrıs'ın fethine ve înebahtı bozgunluğuna rağmen, İstanbul'da ve memuriyetinde kalmış olan Venedik balyosu Barbaro sadrâzamanın sulha mı, harbe mi mail olduğunu anlamak için bir gün huzuruna gelmesi üzerine, Sokollu şu sözleri söyledi:

— «Son hâdiseden sonra, hasarlarımızın ne derecede bulunduğunu şübhesiz ki görüyorsun; lâkin sizin zayıtınızla bizim zayıtımızın arasında büyük bir fark vardır: Sizden bir krallık yer almakla bir kolunuzu kesmiş olduk; siz ise donanmamızı mağlûb etmekle yalnız sakalımızı tıraş etmiş oldunuz. Kesilmiş bir kol yeniden bitmez; lâkin tıraş edilmiş sakal evvelkinden daha ziyâde kuvvetli çıkar.»

Bu cevap, beyhude bir taфра-furuşluk değil, hakikate tamâmiyle muvafık idi ⁷⁴⁴. Çünkü, Haziran başlarında 250 gemiden meydana gelmiş bir Osmanlı donanması denize çıktı. İspanya Krah'nın gösterdiği uzun tereddütlerden sonra kendini toplayabilmiş olan Hristiyan donanması ise, Türkler'in donanmasına sayıca üstün ise de, kumandanlarının ihmâl ve fikir ayrılıkları yüzünden, sayı üstünlüklerinden ve taifesinin maharetinden bir fayda sağlanamadı, iki hasım, iki defa Çerigo adasında ve Mata-ban burnu karşısında karşılaştılsa da, kat'î bir cenk vukua gelmedi. Osmanlı donanması Modon'a ve Na varın'e çekildi. Hristiyan donanması, Osmanlı donanmasının muhtelif kısımlarının birleşmesini Önlemek için Çerigo önünde kaldı; buna rağmen bu birleşme yapıldığı gibi, Parma dukası Modon'u muhasara için görevlendirildiyse de, buna cesaret edemedi. Kılıç Al! yalnız birkaç kadirga kaybettikten sonra donanmayı İstanbul'a getirdi.

cevher-i sal&betlne hâlel gelmemiş olan seyf-i meslûl-i celâdet Kılıç Ali Faşa bile ertesi seneye bir donanma yetişdirebilmek fikrini isidince hayal&t İÇİ"-de kalanlar gibi titremeğe başlamış iken «Paşa, me'yûs olma, iktiza ider-se donanmamın temürlerini gümOşden, yelkenlerini atlasdan, iplerini ha-rtrden yapmak bu devlet için mflmUndtrr» diyen ve fl'l-vakı' bir kış içinde kırk bin asker ve taife ile mücehhez iki yüzden ziyade sefine vü-cûde getiren, kapûd&n Ali Pasa gibi ömründe feleğe baş ıgmemiş bir mücadele bile yedd-i gâllbanesini öpmek. İÇÜN huzurunda bas ığdiren o So-kollu'dur.» (Mütercim).

⁷⁴⁴ Bir sene önce Barbaro'nun Kubâd ile görüşmesi, Barbaro'nun Sokollu ile görüşmesine lâıyk bir zeyldir. Venedik balyosunun 12 Kasım 1572 tarihli raporu diyor ki: «Dün Kubâd gelerek bana şöyle söyledi: Paşa'nın emriyle sana tebliğ ediyorum: Balıkçı olduğunuz için balıkları ağ içine toplamayı bildiğinizi söylüyor idin, şimdi Şevketli Efendimiz ne yaptığınızı ve askerinizin nerede bulunduğunu soruyor. Kapdânınız Kandiye'ye gitmiş ve oradan kaçmıştır; «Dona» ise generalinize danllp ayrılmıştır; bunun Pâdişâh ile dostluktan daha iyi bir dostluk olmadığını anlamalısınız.»

Bu anlaşma hakkında şu iki yazmaya da müracaat: «Türk-ler'le Muharebe ve Musalaha Hakkında Vâkı' Sağlamalara Venedik İdarecilerinin Cevâbları» (varak: 406-467); «Türklerce Akdedilen Sulh Antlaşması Hakkında Reıs-i Ümerâsının (Cumhur Reisinin; Doc'un) Müdâfaalarına Cevap» (varak: 469-492). Rangun el yazısı, Nu: 18, İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi.

Venedik'le Sulhun Yapılması

Dalmaçya'da Suranzo, Osmanlıların Kataro karşısında inşâ ettikleri kaleyi yıktı. Venedik hükümeti İspanya tarafından hiçbir fiilî iştirak göremeyeceğini kesinlikle anlayarak, Osmanlı Devleti ile yeniden sulh müzâkerelerine girişmek üzere müracaat etmeğe mecbur oldu. Venedik elçisi «Onlar Meclisi» tarafından, ağır şartlara dayansa da bir anlaşma yapılması için vazifelendirildi. Lâkin Türkler de bâzı endişeler içinde bulunduklarından ve Venedik'in müracaatı, Fransa'dan ikinci defa sefaretle İstanbul'a gönderilen Eks Piskoposu Noai tarafından hararetle tavsiye edildiğinden, Venedik elçisi fazla müşkilât görmedi ⁷⁴⁵.

Tercüman Avram ve sadrâzâmın tabibi Yahudi Salomon bu müzâkerelerde Devlet tarafından murahhas tâyin edildiler ⁷⁴⁶. Birçok müzâkerelerden sonra, şartlar her iki taraftan da karara bağlanmış olmakla beraber, Nişancı Ferîdûh Beğ Venedik vesikasının belirtmiş olduğu maddeleri kendiliğinden ta'dîl ederek elçi neticesiz geriye dönmemesi için, bu suretle ta'dîl olunan senedi imzaya mecbur oldu. Nihayet 7 Mart 1573 târihinde Venedik murahhasları olan Progurator (eskiden Venedik'te büyük bir paye sahibi) Antonyo Barbaro ile Venedik balyosu Alvazio Mo-çenigo şu yedi maddeyi içine alan bir ahidnâme imzaladılar:

1- Venedik hükümeti —Korfu anidnâmesiyle son bulan muharebeden sonra Sultân Süleyman'a ödenen mikdâra eşit olmak üzere— 300.000 duka olarak hesaplanan Kıbrıs seferi masraflarını üç sene zarfında ödeyecekti.

2- Sopoto kalesi bütün toplanyle Osmanlılar'a geri verilecekti.

3- Zanta adasının devralınmasına mukabil konulan 500 duka» 1.500'e çıkarıldı.

4- Sultân Selim, pederi tarafından imzalanan ve kendisi tarafından yenilenen kapitülasyonların harfiyyen muhafazasını taahhüd ediyordu.

⁷⁴⁵ «Monsignor A' aox, il <juale rttornato pur dianzi da OoatantlnopoU, ha-vendo avuto novo ordina del suo Re di tranferü-si di nuovo s oueUa Porta.» P&ruta, kitap: 3, s. 312; Flaman, c. 2, a. 33.

⁷⁴⁶ iLojiye ve Daro 15 Mart târihini gösterirler. Flâssan 13 Nisan der. Yalnız Karacioli 7 Mart târihini işaret eder. Venedik elçisinin 25 Mart raporu şöyle yazıyor: «Bi-ismihü Tealâ, nâm-ı nâmî-i hâkimânelerine akd eylediğimiz musalehânâmeyi tak-dîm ediyorum. Efendimiz, bu ahid-nâmenin tanziminde iki esasla maksadı istihsâle muvaffak oldum ki, biri saygılı kelimelerle yazılmış olması ve diğeri tarafınızdan tâyin buyuru-lan hükümetlerin muahedeye dâhil olup müşkilât çıkarmaları düşünölmüş bulunanların hâric bırakılmasıdır. Mümasil şartlarla iki muâhede-nâme yapılmıştır. Bunların biri eskiden akdedilen muahedelerin aynı olmak üzere tanzim edilmiş ve diğeri müzâkere olunan maddeler hakkında muvafakat sağlanarak kararlaştırılan neticeleri belirtir tarzda tarafımdan kaleme alınmıştır. —Tercümeleri büyük tercüman Avrara Beğ*e (Hürrem Beğ?) yaptırdım. Auks Piskoposu (Fransa elçisi olan Eks Piskoposu), yeğeni Mösyö Dö Montanyak'm gelmesini beklediğini söyledi.»

5- Venedik hükümeti Kıbrıs adası için her sene verdiği 8.000 duka vergiden kurtuluyordu.

6- Arnavudluk ve Dalmaçya'daki Venedik ve Osmanlı memleketleri hududu, eski hâline iade ediliyordu.

7- Anlaşmayı akdeden her iki devlet, tacirlerinden savaş esnasında müsadere olunan eşya ve gemiler tazmin edilecekti ⁷⁴⁷.

Barbaro, hudud işini düzeltmek için bizzat Dalmaçya'ya gitti. Osmanlı Devleti nezdindeki fevkalâde elçilik memuriyetinde Andre Abadoeran*a halef olarak Antonyo Tripoli İstanbul'da mukîm Venedik baiyosluğuna tâîin edildi. Bu muahedenin şartları düşünülecek olursa, «înebahti muharebesini Türkler kazanmış zannedilir.»

Tunus'un Fethi

Venedik'le Osmanlı hükümetleri arasında sulh yapılmasından sonra, Don Juan Dö Triş Tunus'un zabtım kararlaştırdı. Uluç Ali, Lefkoya muhasarası sırasında yalnız Tunus şehrini almış ve Halku'1-Vâd (Goletta) adı verilen kale, İspanyolların elinde kalmış olduğundan, bu teşebbüs kolaydı, înebahti muharebesinin sene-i devriyesi olan 7 Ekim 1572 târihinde Don Juan Sicilya'da Faviniya limanından gemilerine yelken açtırarak, 90 kadirga ile Afrika sahiline gitti. Bu haber alınınca Türkler şehri boşalttılar ve şehir, 33 topuyla İspanyolların eline düştü. Mevlây Hasan'ın düşük ahlâklı oğlu Hâmid —ki babasının gözünü çıkarmış ve împarator'un himayesine nankörlükle mukabele etmişti— İspanyolların kendisini tekrar tahta oturtacaklarını ümîd ederek Tunus'a koştu; ancak bütün müracaatları faydasız kalarak, kanlarıyla, çocuklarıyla birlikte 2 kadirga ile Napoli'ye götürüldü. Santa-Krosa Markisi şehri ve el-Kasr denilen kaleyi Hâmid'in kardeşini «Enfant» (yâni İspanya prensi) ve Tunus Hıdivi ilân etti ⁷⁴⁸. Don

⁷⁴⁷ Barbaro'nun raporu: «Bizzat Pâdişâh hazretleri ahidnâmenin bütün maddelerisin muhafazası i<;in evâmîr-i şâhâne itâ eyledikleri (yâni: Devlet başkanı olarak emirler verdikleri) gibi muahedenin tezyidini vaad eylediler». Karacioli (3, s. 104), daha ziyâde tafsilât verir; ona nazaran Selîm Dalmaçya'da fethedilen Dulçino, Antivari, Budnâ gibi şehirleri muhafaza etti; Venedikliler Sopoto, Margarito, Marino'yu iade ederek bu son limanda meydana getirilen hasarları tazmin ediyorlar. Venedikliler denizde altmıştan fazla kadirga bulundurmamayı ta-ahhüd ediyorlar. «Muharrerât-i Türkiyye» (Türkçe yazışmalar) arasında Zanta'nın ilerideki senelere âit vergilerinin makbuzları vardır: 1491, 1502, 1519, 1525, 1532, 1538, 1540, 1542, 1544, 1547, 1550, 1552, 1555, 1557, 1559, 1562, 1566, 1 67, 1 73, —fş:ç6 elaoni sdritu cmf 1567, 1573, 1577, 1579, 1583.

⁷⁴⁸ «Eefazione de Tuntei et Bteerte con le osservazioni della qualita e coştum' degli habitarati fatfca l'anno dopo della. impresa di esse per 11 sere-nlssüno Sîgnop Don Gyiovanü d' Astrla, 1573. İmparatorluk ve

Juan, bu şehir ile göl arasında altı burcu ⁷⁴⁹ bulunan yeni bir kale yaptırarak kumandasını Gabriyo Zerbeleni'ye verdi; onun maiyyetine Fagano Doria'nın kumandası altında 4.000 İtalyan, Salazar'm emri altında 4.000 İspanyol, Don Lopez Hortado Di Mendoza'nın kumandasına 100 süvariden mürekkeb bir muhafız kuvveti bıraktı.

Tunus'un zabtı ve yeni istihkâmların inşâsı, Pâdişâh'ın, sadrâzâmın ve bilhassa bu mevkii bir kere İspanyolların elinden almış bulunan kap-dân Kılıç Alî Paşa'nın teessür ve hiddetlenmelerine sebep oldu. Bundan dolayı, onsekiz ay sonra, 23 Muharrem 982 (10 Mayıs 1574) târihinde, 268 kadirga ve çekdiriden, 15 maunadan ibaret Osmanlı donanması, Kılıç Alî kumandasında Çanakkale Boğazı'ndan çıkarak Afrika sahiline doğru yelken açtı. Yemen Fâtihî Sinan Paşa kumandasında 7.000 yeniçeri, 7.000 si-pâhî, 6.000 gayrı muntazam Suriye askeri ki, cem'an 40.000 kişi Tunus kumsallarına çıktı. Kolayca zabtedilen şehir üç gün yağma edildi. Ondan sonra ser-asger Sinan Paşa, Tunus ve Trablus beğlerbeğileri Haydar ve Mustafa Paşaları Halkul-Vâd'in muhasarasına başlamak üzere gönderdi. (2 Rebî'ü'l-âhîr / 22 Temmuz). Bu kale 33 günlük kahramanca bir müdâfaadan sonra hücumla zabtolundu: 200 top ve 33 bayrak gâliblerin ellerine düştü. Kumandan Don Piyetro ve Tunus Hıdivi Menmed 2.000 kişi ile esir edildiler. Muhasara esnasında 5.000 kişi ölmüştü (6 Cumâde'1-ulâ - 24 Ağustos). Türkler'in ölüleri arasında yeniçerilerin iki kethüdası bulunuyordu.

Sinan, İspanyolların bir daha oraları istilâ edebilmeleri ümidini kesmek için, Halku'1-Vad kalesini uçurdu ⁷⁵⁰ ve Hacı Kalfa'mn «Bastiyon» adını verdiği yeni kalenin muhasarasına derhâl başladı. Pagano Doria ve Ciovanni Sinogera her ikisi de yaralı oldukları halde, kahramanca bir cesaretle müdâfaa gösterdiler. Her noktaya bîrden vukua gelen üç şiddetli hücum, muzafferâne ric'at ettirildi (5, 8, 11 Eylül); lâkin dördüncüsü muhafızların

Kraliyet Kütüphanesi'nde Rangun» el yazıları, Nu: 9, varak: 148-154. Bu İtalyan vesikası aşağıdaki tafsilâtı veriyor: «Ele geçirildiği ün olan 1 Ejdm 1572 târihinde Don Juan Wlyük camlı tezyin eden ik'yüz sütundan en güzelini aldı. Tûnus hükümdarlarının oğlu 22 Eylül'de Don Juan*'ın huzuruna çıktı ve 26'da Bizerte Murabıtlan hediye olarak bir koyun sürüsü takdim ettiler. Bu seferde yüz yedi kadirga ve üç gemi, 13.000 İtalyan, 9.000 İspanyol, 5.000 Alman; cem'an 27.000 piyade ve 3.000 hafif süvari İstihdam olunmuştur.»

⁷⁴⁹ Karacıyoli «Zerbeleni, Doria, Sen Clafobo, Sen Ciövanni, Salaaaro Gabriyo» isimlerini veriyor.

⁷⁵⁰ Kâtip Çelebi, Esfârü'l-Bihîr, (varak: 35), (O zaman halkının «Akübend» dediklerini K&Üb Çelebi söylüyor) cHalku'l-Vâdun tahribim söyle yazar: «Hisâr-ı mezbûr Tunus şehri önünde hendaki deryaya, muttasıl ara otuz zira1 ve umki on zira' dahili bir metin, hia&r-ı sagl idi ki kırk üç seneden beri İspanya ol hisar İstihkâma sa'y ıderdi, umûmen magrib yakasını an un) a teshir mümkündür, dlr İdi. Gerçi metânetde nazîr* yogldi; lâkin ibkaasının zararı mukarrer diyü ittifak olunmagla, otuz ylrden kal' alar «İtina, lâğım atılup içi tahliye ve donanma ganileri alarga kılm-dukdan sonra âteş viilüb zelzele ve alt ü şada Ue bir anda kal'a eczası hevaya, pûran olup., ol mahalde, binadan eser kalmadı.» (Mütercim)

sebatına üstün geldi. Kumandan Gabriyo, Sinan'ın huzuruna getirildi. Serdâr, tahkir edici bir şekilde bunun sakalından tutarak Hal-ku'1-Vad'in zabtından sonra kalenin müdâfaasına ne cür'etle devam etmiş olduğunu sordu. İspanyolların ellerinde yalnız gölün adalarından birinde yaptırılmış olan kale kalmış ve Pagano Doria ve Sinogera buraya çekilmişti. Kapdân Paşa ve ser-asker, kendileri tarafından imzalanmış bir ihtarname göndermek suretiyle bunların kahramanlıklarını takdir ettiklerini, muhafızların hayâtına ilişilmiyeceğini ve çekilip gitmelerine müsâade edileceğini taahhüd ettiler. Pagano, Turkler'in sözlerinden ziyâde yerlilerin sözlerine i'tîmâd ederek, kendisini kurtardıkları takdirde 1.000 altın vaad etmiş olduğu dört murâbıt'a teslim oldu; lâkin bunlar Paga-no'nun başını kesip ser-askere götürdüler. Sinogera bu. hâle uğramamak için teslime rızâ göstererek, Turkler'in verdikleri sözü bozmamalarını te'-mîn eder mülâhazasıyla ser-askere Krallık hazînesinden almış olduğu 15.000 dukayı takdim etti. Fakat Sinan Paşa, yalnız kalenin düşmesinden evvel kulede bulunanların çekilip gitmesine müsâade edeceğini ve daha sonra oraya sığınanların böyle bir lutfu hak kazandıklarını beyân etti. Si-nogera'nın bütün muhafızları kurtarmak için ısrarı üzerine, ser-asker, Pa-gano'nun başını göstererek, kendisinin de aynı akıbete uğrayacağını söyleyerek tehdîd ettiğinden, Sinogera bir teslim mukavelenamesi imza etti ki, buna göre bütün muhafızlardan yalnız elli kişiyi esaretten kurtarabiliyordu. İşte Tunus, ancak üç kalenin düşmesinden sonra yine Türklerin eline geçerek Cezayir ve Trablus gibi bir Osmanlı eyâleti oldu. Bu üç şehir korsanlığın başlıca ilticâgâhı olarak, biri Rûm, biri Macar, biri Kalabra niühtedîsi olan Barbaros, Piyâle, Kılıç Alî zamanlarında bu korsanlık büyük bir gelişme göstermiş ve asırlarca Akdeniz'i tehdidi altında bulundurarak, İtalya'nın en güzel sahillerini her sene yağma etmiş ve harabeye çevirmiştir.

Moldavya Prensi Üzerine Sefer

Hristiyan âleminin pervasız kahramanı Don Juan Dö Triş'in muvafakiyetleri ⁷⁵¹ ni anlattıktan sonra. Moldavya serserisi Jan Îvonya'dan bahsetmemiz gerekir. Eflâk Prensi Boğdan'ın Lehistan'la cereyan eden münâsebetleri üzerinde Osmanlı hükümetinin fiilî nezâretini evvelce belirtmiştik. Îvonia —ki o zamanlar kabul edilmiş bir zahna göre, Büyük

⁷⁵¹ Hammer yine taassubunu gösteriyor. Mütercim.

Lehistan'da Mazoviye'de doğmuş olmakla beraber Etiyen (Stefan) Voyvoda'nın oğlu olduğunu iddia ederdi— Osmanlı hükümetinin- gösterdiği bu güvensizlikten istifade ederek birkaç Boyar'ın teşviki üzerine Eflâk Prensüğü'ne tâînini ve 20.000 kişilik bir imdâd kuvveti gönderilmesini Osmanlı hükümetinden talep etti ⁷⁵². Bu teşebbüsten haberdar olan Lehistan Kralı, elçisi Taranovski marifetiyle himaye ettiği Boğdan lehinde hareket ettiyse de faydası olmadı. Birkaç Lehistan Manyat'ı ise Mileki kumandasında binlerce asker göndermek suretiyle Boğdan'a daha tesirli bir yardımda bulundular. Bununla beraber İvonia istediği Osmanlı askerini almış ve muharebeye girişmişti. Stanisias Lankoronski ile diğer Lehistan asilleri Osmanlı Öncülerini küçük bir çatışmada ric'at ettirdiler. Lâkin kendileri de müteakiben, yegâne olmak üzere henüz Boğdan'ın elinde kalmış olan Hotin kalesine çekildiler ⁷⁵³. Boğdan genç Radecki'yi dâvasından vazgeçirmek üzere gaasıba gönderdi. İvonia'nın bunu İstanbul'a göndermesi üzerine bir kadirgada zincire vuruldu. Lehistan elçisi ve tercümanı Dzieriski sadrâzama müracaat ederek kurtarmağa çalıştılsa da, So-kollu — Lehlerdin Moldavya'yı istilâlarından pek hiddetlenmiş olan— Pâ-dişâh'm arzusundan başka bir şeye tâîi olmadı.

Bu vak'alar sırasında Lehistan Kralı Sigismund August vefat ederek Piastlar Hanedanı sönmüş oldu (7 Temmuz 1572). Lehistan'ı bir Türk istilâsından korumak için Yasloviye'ki Hotin'i İvonia'ya terke kendisini mecbur görerek, o da mukabil olarak Lehistan ile daimî sulh hâlinde bulunacağına yemîn etti. Lâkin İvonia Hotin'e girer girmez Boğdanla kardeşinin teslimini istedi. Boğdan verilemezdi: Çünkü Sert İvân, onu protestan olmak arzusunda bulunduğundan şüphelenerek bir çuvala koydurup suya attırmıştı. İkincisi ise, Osmanlılara teslim edilmiş ve zannedildiğine göre zehirlenerek İstanbul'da öldürülmüştür. İvonia, Moldavya'yı ele geçirince memleketi zulümleri ve yolsuzlukları ile harâb etti. Piskoposları, papasları güya gizledikleri hazîneleri teslim etmeğe zorladığı için, diri diri gömdürdü. Lehistan memleketlerine Türkçe bir kâğıd yazarak, bunda Avusturya veyâhud Rusya hanedanlarına mensup bir prens seçmekten' vazgeçmelerini Pâ-dişâh nâmına olarak nasihat etti. Lâkin bu sırada bir taraftan da kendisinin elçisi Manyatları zinhar imansızlara (maksad Türk-ler'dir)

⁷⁵² Goreki 1.000, Lazifci 2.000 diyor.

⁷⁵³ cJoanfe lAsfcH, hlstoife de Ing^easu Poloaoaranl În Vaiachiam cum Bordon» Vofeada a 1572, ad c&fc*n Gorec*»,1 s. 438.

emniyet edilmemesi için îkaz ederdi. Çünkü Eflâk Voyvodasının İstanbul'da çevirdiği entrikaların hazırlamakta olduğu fırtınayı tvonia şimdiden hissetmeğe başlamıştı. Ancak manyatlara ihtarları ne kadar halisane olursa olsun —evvelce Müslüman dînine girmiş ve daha yakın bir zamanda Hristiyanlığa dönmüş bulunduğu için— Manyatlar tarafından şübhelenmeğe müsâid görüldü ⁷⁵⁴.

İvonia'nın korktuğu durumların ortaya çıkması gecikmedi. 21 Şubat 1574 târihinde bir çavuş Yaş dîvânına geldi. O zamana kadar 60.000 altın olarak Ödenmekte olan verginin 120.000'e çıkarılması talebini bildiren bir ferman ibraz etti. Bunun üzerine Ivonia Boyarlar^ umûmî bir isyana davet ederek, ya hep birlikte yaşamağa, yâhud hep birlikte ölmeğe yemîn ettiler. Bununla beraber, o kadar kuvvetli bir düşmana mukavemetden âciz olduğu için Kazaklar'ın Hatmanı Siviyerzevski ile Lehistan Krallı-ğ'ına yeni seçilen Valua Prensi Hanri'den yardım istedi. Lâkin Lehistan Senatosu Rusya ile yeni bir muharebeye girişileceğini hesâb ederek yardım etmekten çekindi. Ivonia Hatman'm askeriyle kuvvetini takviye ettiği hâlde üç muharebede Türkler'e galebe ettikten sonra, rakibi Piyer'i aramak üzere Kronştad'a ve oradan Brailla'ya (İbrâil) gitti. İbrâil Türk kumandanından Piyer'in çıkarılmasını istedi; kumandan, cevap yerine geçmek üzere, dört adamıyla on gülle ve iki ok gönderdi. İvonia, bu zavallıların kulaklarıyla dudaklarının kesilmesini ve kale duvarları Önünde ayaklarından asılmasını emretti. İbrâil hücûmle zabtedilerek dört gün katföâi gördü. Tehin adlı diğer bender, Bielegrad, yâhud Akkirman şehirleri de bu hâle geldiler. Ancak Türkler Tuna'mn Öte tarafında 120 top ile külliyetli asker toplamış ve Hotin'deki Moldavya kumandanını 30.000 dukaya satın almış idiler.

9 Haziran 1574 târihinde ekserisi intizamsız ve silâhlan fena köylülerden olmak üzere 30.000 piyadeyi, Çarniyeçki kumandasında 13.000 süvârîyi, 80 topu olan Moldavya ordusu Bulgaristan'da Obliviç'de Osmanlı ordusunun karşısına çıktı. Daha çengin başında süvarilerine sancaklarını indirip başlarını eğmelerini ve miğferlerini mızraklarının ucunda sallandırmalarını emreden Çarniyeçki'nin hıyanetine rağmen, muharebe üç gün kâh o tarafa, kâh bu tarafa müsâid safhalarda devam etti. Türkler düşmanın teslim olması için şartlar teklif ettiler. Kazaklar reddetmek istedilerse de Moldavyalılar susuz kalmış oldukları için kabul edilmesine şiddetle taraftar

⁷⁵⁴ Gorecli, dfecripto beSt Joannfg volvodae Vatechtee, quod an*io 1574 cum SeUn*o n Turcamm Imf»*i*tore g«estt.> adlı eser, Frankfurt 1578.

oldular. Müzâkere memurları yedi defa görüşerek, bunların herbirinde Türkler'in, Kazakların serbestçe çekilip gitmelerine müsâade edeceklerini, Moldavyalılarda umûmî af ilân edeceklerini, Voyvo-dafyı tam bir emniyet altında bulunduracaklarını yemîn ile te'mîn ettiler. Bunun üzerine tvonia, kapıcı-başı'ya teslim oldu. Bu zabıt, dört saat mahbus ile görüştüktan sonra tvonia'mn bir sözünden dolayı birdenbire hiddetlenerek biri yüzüne ve diğeri karnına iki kılıç darbesi indirdi. O anda yeniçeriler de üzerine hücum ederek başını kesip mızrağa geçirdiler.

Diplomatik Müzâkereler Ve Avusturya İle Sulhun Yenilenmesi

Bu son askeri vak'alar ve Venedikle' yapılan anlaşma bizi, o zaman Osmanlı Devleti'nin Lehistan, Rusya, Fransa, Avusturya gibi diğr Avrupa devletleriyle olan münâsebetlerinin açıklanmasına sevk eder. Alva-zio Gritti hududun tâyini için gönderilmiş olduğı Venedik Dalmaçya-sı'nda Türkler'in Zara, Sebeniko, Spalatro şehirleri arazîsini zabtetmiş ve iadesinden imtina etmiş olduklarını haber aldı. Onun talebi üzerine balyos Suranzo ile Bosna Vâlîsi Ferhâd Paşa, Pâdişâhın emriyle ve komiser sıfatıyla oraya gelmişlerdi. Bu üç beldeye bağılı bulunan köyler hakkında birçok müzâkereler olduktan sonra, Venedikliler; Zara arazîsinden kırk, Sebeniko'dan otuz köy ile Posidaria nahiyesini geri alabildiler.

Bu sırada Lehistan'lı Taranovski'ye, biri kapitülasyonun yenilenmesi, diğeri Moldavya voyvodasının Boğdan'a himaye göstermesinden dolayı Lehistan Krah'nın özür beyânı olmak üzere, Osmanlı *hükûmeti nezcünde iki memuriyet verilmişti ⁷⁵⁵. Eks Piskoposunun biri diğrini tâkîb eden iki sefaretî de Venedik anlaşmasına Fransa'nın müdâhalesine ve Valua Prenslerinden Hanri'nin Lehistan Kralhğı'na oturtulmasına dâir idi. Fransız elçisi efendisinden hiçbir hediye getirmediği için, sadrâzam bu usûle riâyet edilmemesinden kızıp Pâdişâh'ın huzuruna çıkarmamak istediye de,

⁷⁵⁵ Venedik elçisinin 1 Nisan 1573 tarihli raporundan: «Glonto un ambas-sador di polonla, che gta, due onul era stato alla, Porta, per far querela contra 1 Tartari». Taranovakl ilk mülakata 13 Mayıs 1570 tarihinde nail olmuştur. Venediklin 3 Temmuz 1573 raporundan: «Gtonse qui il Giaus rLornato da Polonla et porto canürmazione della elezlone dt Mr. d'Angiu figlio del Re christianissimo in Re di quel regno, arrlvo in. oampo ebe già era tatta 1' elezlone».

Bununla beraber Osmanlı hükûmetü Fransa'ya karşı bu İntihabı ken-dlai yapmış gibi görünerek, Fransa elçisi bu İddiaya karşı bir şey söylemedi. Dört ay önce Lehistan'a bir çavuş gelmiş olduğı, Venedik balyosunun 10 Mart 1571 tarihli raporunda şöyle denilmesinden, anlaşılır: «E ritornato il Ciaus, che fu mandato al meşe di novembre al Re di Polonla, e dolesl della novita, che quei Re fece conira 1 TartarL»

piskopos, Fransa Krak'nın hediye göndermekten çekinmesinin hasisliğin⁷⁵⁶ den değil, bunun Türkler tarafından vergi sayılmasından ileri geldiğini söyledi; sadrâzam daha fazla ısrar etmiyerek, elçiyi huzura çıkardıktan başka, Kudüs'e giden Fransızlar hakkında yardım ve himaye gösterilmesi için bir de ferman aldı⁷⁵⁶.

Korkunç Jan, Moskova duvarlarına kadar ilerlemiş olan Tatarların istilâsından şikâyet etmek üzere elçi gönderdi. Lâkin bilmukabele taraf-ı şahaneden de bir elçi gönderilmesine muvafakat edilmemesi sebebiyle, elçi İstanbul'dan pek kızgın vaziyette döndü (15 Eylül 1571).⁷⁵⁷ Bir sene önce Rusya çarının mektubunu getiren diğer bir elçi⁷⁵⁸, Pâ-dişâh'ın huzurunda ayakta durmağa mecbur olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin diplomatik münâsebetleri en ziyâde Almanya üe cereyan ederdi. Daimî hudud münazaaları, senelik hediyelerin gönderilmesi, aralıksız süren sulh müzâkereleri, iki devlet arasındaki muhârebeye bir ân ara vermezdi. İmparator, Rim'in me'mûriyeti zamanında, kâtibi Hanivald ile Pâdişâh'a gönderdiği bir mektupta muhtelif maddeler hakkında şikâyetler ve hatırlatmalarda bulunmuştu. Türkler Teis ve Samos nehirleri arazîsi arasındaki nahiyeyi zabt etmek için birkaç akın yapmış oldukları gibi, Budin Vâlîsi Lips Palatinliği ahâlîsini Osmanlı tâbiyye-tini kabule teşvikten geri kalmıyordu. Neograd sancak-beği îsâ Beğ, vâ-ridâtı Pâdişâh tarafından kendisine bahşedilen Korpuna ve Bakabania köylerini cebren zabt etmişti. Diğer cihetten Segedin Voyvodası Nasûh, idare merkezinin civarındaki köylerin, her ne kadar İmparatora âid ise de, kendisine bırakılmasını ısrarla istiyordu. Bunlardan başka Türkler Hır-vatlık hududunda Marçali, Çent-Jiorzi, Zakani, Çorga kalelerini tekrar inşâ etmeğe hazırlanıyorlardı. Hattâ Segesd kalesini yeniden yaptırarak, oradan bütün mıntıkayı tahrîb ediyorlardı. Karniyol eyâletinde de Puig (Buğ) nehri sahilllerinde bulunan birkaç nahiyeyi yağma etmişlerdi.

Ertesi sene (1571) Kaniye sancak-beği Alî Fîrûz, kumandanlarından

⁷⁵⁶ Flessan, c. 33. Rim (Rym) ve Ungand'in Ocak 1573 tarihli raporundan: «Gionta di Persaolt ambassadeur di S.M. chrlsüana.»

⁷⁵⁷ 15 Eylül'de vâsü oldu, çünkü Barbaro 18 târihiyle diyor M: «Üçüncü bir Moskof elçisi geldi» (Metinde gösterilen târih, elçinin dönüş târihi değil, geliş târihi olacaktır. Mütercim). Venedik elçinin 9 Ekim 1571 tarihli raporu da «Moskof elçisi, Tatarlar*ın aleyhinde şikâyetten başka bir şey getirmiyordu» diyor. Metbûundan (efendisinden) bir mektupla İstanbul'a 12 Mayıs 1570'de vâsıl olan Rus me'mûru, 16'da, Lehistan elçisinden üç gün evvel huzûr-ı şahaneye çıkmıştır.

⁷⁵⁸ HU Dölakrua, Fransa elçisi Mösyö Do Ndvail'in huzûr-ı şahaneye girerken bermutâd taht önüne götürmek üzere koltuğuna girmek isteyen kapıcı-toasırın, elinden kendisini kurtarıp yalnızca gittiğinden bahsediyorsa da, bu lîfade doğru değildir. Bu hususta. Flassan, c. 2, s. 33, daha çok İtimâda, sfty&ndir.

Malkoç nâmında birini, bir firar gösterisi hiylesiyle Jorj Tori'yi Raik kalesi hâricine çekmek üzere vazifelendirdi. Malkoç, hileyi uyguladı; Jörj, 100 süvari ve 200 piyade ile çıktı; her taraftan kuşatılarak Osmanlılara karşı kahramanca bir savunmada bulunduysa da, sonunda düşmanın çokluğu yüzünden mağlûb oldu. Budin Vâlîsi Fülelele yakınında Ged Kulesi'ni hîle ile ele geçirdi ve yıktı (10 Haziran).

Elçi Rim, İstanbul'a geldiğinden beri, zât-ı şahanenin camie gitmek üzere sefarethane önünden geçerken selâmlamağa çıkmayı ihmâl etti. Bu âdeti Siget fethinden beri Alber Dö Vis uygulamıştı. 1572 senesinde Minkeviç, İmparator'un hediyeleriyle ikinci defa olarak sefaretle İstanbul'a geldi⁷⁵⁹. O sene Hazîrân'ının 9'unda sefir sıfatıyla birbirini müteakiben Frankfurt'a, Viyana'ya, Venedik'e, Paris'e, Varşova'ya gönderilmiş olan Leh mühtedîsi Devlet tercümanı Strozeni vefat etti. Ertesi gün Alı Fîrûz, dîvân-ı hümâyûna zafer armağanı olmak üzere Tori'nin ve diğer dokuz kumandanın başlarıyla 14 esîr, 3 bayrak, 2 davul gönderdi. Sadrâzam Tori'nin kahramanlığını takdîren —diğerleri halka teşhir olunduğu halde—, onun başının dînî merasim ile defnedilmesine müsâade etti. Minkeviç, sadrâzama olan i'timâdnâmesinden başka, Pâdişâh'ın kudretli nedimi Yahûdî Jan Migez'e de İmparator'un bir mektubunu getiriyordu. Sadrâzam buna muttali olunca, kendi tabiriyle, Lefkbşa'nın sahibi değil, bu adanın şarab resmi mültezimi olan ve yalnız balıkçılardan Yahûdîler'den mürekkep Venedik ahâlîsinin Osmanlı Devletiyle olan işlerine müdâhale etmek suretiyle biraz nufûz kazanmış bulunan bir Yahudi'ye İmparator'un mektup yazmış olmasından dolayı şaşkınlığını belirtmekten kendisini alamadı.

Pâdişâh, Jan Zapolya'nın 1570 senesi başlarında Avusturya sarayıyla başlamış olduğu müzâkereden haber alarak,, mühtedî (dönme) Pervâne'-yi, elçilerinin Prag'da uzun müddet kalmasının sebebini Zapolya'dan sormak için görevlendirdi. Sigismund, gönderdiği sefaretin, mütârekeye daha ziyâde riâyet edilmesini sağlamaktan başka bir vazifesi olmadığını bildirdi. Lâkin bununla beraber, İmparator Maksimilyen'in yeğenlerinden birini vereceğini vaad etmesi üzerine, bu müzâkereler, Osmanlılar aleyhinde iki taraf arasında taarruzî ve tedafüi bir ittifakla sonuçlandı. Ancak bu ahidnâme, netice i'tibâriyle hükümsüz kaldı; zîrâ ertesı senenin 13-14 Mart gecesi Zapolya vefat etti. Transilvanya hükümetleri, ona halef olarak Batori

⁷⁵⁹ «Redit Mlnkuiz (2 Temmuz 1571) consllarius, qui cum & doobus annls (1569) hus legatus primum venlsset accepttssbmts fult.» Rlm (Rym)'in raporu.

Di Sumlio'yu seçtiler. Yeni Prens, Misel Gyulai ve diğer iki elçi vâsıtasıyla vergisini Pâdişâh'a derhal gönderdi. Sultân Selîm buna memnun olarak, intihabını tasdîk etti ve Ahmed Çavuş vâsıtasıyla fermanla birlikte sancak ve topuz gönderdi. Osmanlı memuru hediyelere garkedilmiş olarak döndü ve Batori tarafından Sbezi nâmında bir de memur getirdi. Bunun yerine ertesi sene kendi isminde biri gelerek, o da memleket ve prens hakkında Pâdişâhın himayesini talep etti. Bu sene içinde Imapratör, Edvard Provizionali ile Ungand'ı mu'tâd hediyeleri götürmeğe memur edip, bu fırsattan istifâdeyle Simand çarşısının yağma edilmesinden dolayı şikâyetlerini tebliğ etti. 1572'de Ungand, Rim (Rym)'e halef olarak ikinci defa İstanbul'a gelip hediyelerin takdimi münâsebetiyle iki sene sonra sona erecek olan sulh ahidnâmesinin yenilenmesinin ilk adımlarını attı. Lâkin başlangıç olarak, elçinin bütün mahareti Graniza'-mn yakılmasından, İbrâhîm ve Emin adında iki Türk'ün esîr edilmesinden, Egifalo'da yeni bir kale yapılmasından dolayı şiddetle şikâyet eden sadrâzâmın öfkesi karşısında semeresiz kalacak gibi göründü. Buna rağmen yedi hafta müzâkereden sonra Sokollu elçilere, Pâdişâh'ın 1568 kapitülasyonu —yalnız Zapolya'ya âid maddelerin kaldırılması şartıylfr— yeniden imzalamaya hazır bulunduğunu bildirdi (3 Ekim 1573). Elçiler, sekiz sene için akdolunan ahidnâmenin, her iki tarafın vâris ve halefleri tarafından kabul edilmesi mecburiyetini de istediler. Lâkin Sokollu, Osmanlılarda babanın oğul nâmına ahidde bulunmasının câri olmadığını söyleyerek, teklifi reddetti. Yalnız sadrâzam, İmparator istediği takdirde arşidükleri ahidnâmeye dâhil edebileceğini söyledi. İki hükûmete vergi veren köylere gelince Sokollu Mehmed Çavuş vâsıtasıyla eski maddelerin değiştirilmesine asla muvafakat etmediğini bildirdi.

Ertesi sene, sadrâzam —vergi, istenilen zamanda ödenmemiş olduğu için— Ungand'a bir bahçe terk edeceği hakkındaki vaadini geri alarak, hattâ atla dolaşmasını da yasakladı. Bununla beraber, hediyein İbrâhîm Paşa ile İstanbul'a gelen Brükselli Filip vâsıtasıyla ulaştırılması gecikmedi. İbrahim, Pâdişâh'ın —onun serbest bırakılması talebini ve Graniza'-nın istilâsından ve Kallo'nun yıkılmasından dolayı şikâyetleri bildiren— bir mektubu üzerine bırakılmıştı. Sadrâzam ile yedi vezîr —ki Pertev, Piyâle, Ahmed, Mehmed, Mustafa, Sinan Paşalardır— kendileri için sözleşmeye bağlanan hediyeleri efendileri gibi aldılar. Bazı görüşmelerden sonra sulhu sekiz sene için yenileyen bir ahidnâme imza olundu; sadrâzam birkaç ta'dîlât yapmak

istediyse de, Ungand bunlardan vazgeçirmeğe muvaffak oldu; Devlet tercümanı Mehmed ile birlikte Viyana'ya gitmeğe hazırlandı ⁷⁶⁰.

Osmanlı ve Avusturya devletleri arasında bu müzâkereler cereyan ederken Bek adında bir Eflâklî, Transilvanya Prenslîğini ele geçirmek üzere, İstanbul'da ve Viyana'da etrikalar çeviriyordu. Moldavyalı Boğ-dan'ı aramak üzere Sokollu'nun Viyana'ya gönderdiği Mustafa Çavuş ile Rum Skarlatti, İmparator yüz vermediğinden bütün mesaîsini Osmanlı Devleti tarafına çevirmeğe karar vermiş olduğu bir sırada, Bek'e rastladılar. Papas Adam Neisser ve Mark Benkner —ki ikisi de Transilvanyalı dönmelerdir— Bek tarafından kendisinin Transilvanya Prenslîğine tâyni hakkında İstanbul'da müzâkereye memur oldular: Bunlar, maksadlanna ulanmak için Sokollu'ya 40.000 duka ile 10.000 duka kıymetinde bir altın zincir vaad ettiler ve Bek Transilvanya valiliğine tâyin olunduğunda muayyen olan verginin iki katmın ödeneceğini taahhüd ettiler. Lâkin Ba-tori'nin memuru Piyer Egrud pek çok hediyeler takdim ederek bu müzâkereleri bozdu. Yine o aralık Kristof isminde bir Ermeni Lehistan Kra-b'nın tam bağlılığının te'mînâtını bildiren mektubuyla İstanbul'a geldi. Diğer taraftan Pâdişâh, Fransa Kralı IX. Şarl'a —onun vefatından az bir zaman önce (1574)— bir mektup yazdığı gibi, Kal'a-i Sultâniye'den (Çanakkale Boğazı'ndan) çıkmak için hazırlanmakta olan Sinan Paşa da yazmıştı. İstanbul'da Fransız elçisi, Eks Piskoposu'nun kardeşi Mösyö Dö Növail idi.

Osmanlı İdaresinde Mühtediler

Diplomatik münâsebetler hakkındaki şu kısa bakış, münâsebetiyle hatırlatacağız M, haricî mes'elelerin hepsi o târihlerde tercümanlar vâsita? siyle icra olunmakta idi. Bunların ekserisi ise —Sultân Süleyman ve Sultân Selîm zamanlarında Devlet'i saadetinin zirvesine ulaştırmış olan— en iyi generaller ve en büyük devlet ricali gibi mühtedîlerden (dönmelerden; sonradan Müslüman olanlardan) ibaretti. Bu iki pâdişâh saltanatının on sadrâzamından sekizi mühtedîdir. İbrâhîm ve Hadım Süleyman Paşalar Rum; Ayaş, Lutfî, Ahmed Paşalar Arnavud; Şişman Alî Paşa, Pertev Paşa, Hersek-oğlu, Dukakin-oğlu Hersekli idiler. Rüstem, kardeşi Sinan, vezîr

⁷⁶⁰ Muharebeden evvel Venedik'e gönderilmiş ve bütün muharebe müddetince Cerona'da alıkonulmuş olan Mehmed'dir. (O samancılar bizim elçilere de «Yedikule»de tevkîf muamelesinden başka birşey yapılmadığı aşîkâr görülüyor. Mütercim).

Ferhâd ve Hâin Ahmed, Dâvûd, Yemen fâtîhi Sinan Pa-şalar'ın hepsi de ya Hırvat, ya Arnavud idi. Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa, vezîr Mustafa Paşa, Husrev Paşa, Yahyâ-oğlu ailesi, Yaylak Mustafa Paşa, Zal Mehmed Paşa, Kıbrıs fâtîhi Lala Mustafa Paşa, Mısır vâ-lîsi Maktul Mahmûd Paşa, Baltacı Ahmed ve Cenabı Ahmed Paşalar, Temerrûd Alî Paşa, Siget önünde vefat eden Mısır valisi Sofu Alî Paşa, Bosna'da doğmuş idiler. Yemen valisi Hasan Paşa ile Hadım Ca'fer Pa-şa'nın doğum yerleri Rusya idi. Osmanlı korsan ve amirallerinden Salih Paşa Rum olup Truva (Kalecik) sahrasının bir köyünden olduğu gibi, Piyâle Paşa Macar veyâhud Hırvat, Kılıç Alî Kalabriyalı, Barbaros Rum asıllı idi.

Bundan dolayı, Osmanlı Devleti o kadar milletleri ayakları altına almış ise, bu netice, Osmanlıların ihmalkâr ve kaba tabîatlerine değil, Rum ve Slav milletlerinin karakteristik vasıfları olan hilekârlık, entrikacılık ve inceliğe, Arnavudlar'ın ve Dalmaçyalılar'ın cesaret ve hainliklerine, Bosnahlar'ın ve Hırvatların metanet ve sebatlarına, hâsılı fethedilmiş olan memleketlerin mühtedilerinin kahramanlık ve hünelerine atf olunmak lâzım gelir ⁷⁶¹.

⁷⁶¹ Bu satırlar, Türk Milleti'nin mazteini değerlendiren katıksız bir Hu rıstıyanlık taassubu içerisinde bulunmaktan kurtulamayan bir Avrupalı tarihçinin fikirleridir, ve bizce kabul edilmesi İmkânaiz olduğu gibi ta-rihlî gerçeklere de kesinlikle aydındır: Evvelâ, Türk milletinin en biri» vasfının teşkilâtçılık ve bundan dolayı da. devlet kuruculuk ve askeri sahada, üstün basanlar elde etmesi olduğu İzaha İhtiyaç duymayacak kadar açık ve tarihen sabittir. Modern çatlara kadar yeryüzünün gördüğü en büyük İmparatorluklardan Rom« İmparatorluğu L&tüüer'In, Abbasi İmparatorluğu Arab-Tttrk-Iranl unsurların, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu Almanlar'ın (hattâ Avrupalı kavimlerin), Rus Çarlığı Slavlar*ın olduğu gibi, Cengiz İmparatorluğu —kurucuları olan aile Moğol olmakla beraber, çok kısa zamanda bütün teşkilatlan ve sülale Turkleftiği İçin -ve kuruluş esasları Türk Töresl'nden. mülhem olduğundan dolayı— Türk-ı ler'in keza, Büyük Selçuklu İmparatorluğu yine Türkier'In kurdukları ve cihana hâkim kıldıkları devletlerdir. Göktürkler1!, Asya ve Avrupa Hun-lannı, Hindistan Türk İmparatorluklarını, Mısır Memlûklerini, Gazne-11 ve Timurlu İmparatorluklarını, Özbek Hanlarını, İran'da kurulan Sa-fevl ve İran Türk Şahlan devletlerini, Akhunlar, Kushanlar, GazneUler; hatta Tolun-oğUuarı, İhsld-oğullan, Karahanlılar, Uygurlar, Hasarlar, Bulgarlar, Dest-l Kıpçak sahasında kurulan Türk devletlerini; ve daha burada saymadıklarımızı hesaba, frfttlııffılr, «fcfthrMttftf*ılc ve bİner»In gayrı Türk ve gayrı müslim umarlarda olmadığını, bİTafcis bütün bunları XX. yy'da bile erlsilemeyen bir ahenk ve disiplin İçinde yöneten Türkier'In «kahramanlık ve hünelerleri» olduğunu mecburen, kabul etmek sorunda kalırız.

Mühtedler mes'elesine gelince: İnsan oğlu soyundan gelen bir takım meziyetleri yaradılışında taşımakla beraber, insanı insan yapan hünelerinin ve meziyyetlerin çoğu, yaşadığı cemiyetten almış olduğu terbiye ve «örgüden; yani kültür ve telâkkilerden feyz alarak sağlanır. Bir Sokol-lu'yu Sokol kasabasındaki mütevazı ailesinden çekip çıkararak, Türk terbiyecine göre ve tslâm inancı ve ahlakiyle yetiştirdikten sonra, bir cthân devletinin en üst makamına çıkarabilen mekanizma ve devlet telâkkisi; onun Slav asıllı olmasıyla uzak yakın hiçbir münâsebeti olmayan bir muazzam İştir. Bu hadise, İsveç çeliğinden, «çifte su verilmiş Türk kılıcı» yapmak gibidir; menşei farklı bile olsa o kılıca suyunu veren ve hüneleriyle onu «Türk kılıcı» hâline sokan maharet ve ustalık bu hususta asırların tecrübesine sahip olan Türk'e aittir... Nasıl ki, çöküntü devirlerimizde de böyle aslı Türk olmayan adamlar yine işbaşında olduğu halde, müesseselerimiz çökmüş olduğundan, zamanın İhtiyaçlarına cevap veremez duruma düşmüş olduğundan ne munteddlerin, ne de Türk asıllı olanların «kahramanlık ve hünelerleri» bizi kurtarabildi. (Hazırlayan)

II. Selimin Vefatı

Osmanlı târihinin en dikkate değer olan şu devresini, Avusturya ile anlaşmanın imzalanmasından ondört gün sonra vukua gelen Sel im'in vefatı ile ikmâl etmeden önce, Osmanlı müverrihlerince bu irtihâle işaret olarak telâkki edilen ve Pâdişâhsın evhamlı fikriyatında büyük teessür yaratmaktan geri kalmayan bâzı vak'alan burada belirtmemiz lâzım gelir. Bir kuyruklu yıldızın zuhuru, istanbul'da 400 haneyi harâb eden yer sarsıntısı, Mekke ahâlisini mukaddes Kabe için endîşeye düşüren bir sel felâketi, ve bunların hepsinden ziyâde Saray mutfağında çıkan bir yangın Pâdişâh'ın yüreğine korku ve endîşe saldı. Çünkü cedit I. Selîm'in vefatından az önce de Edirne sarayında yangın çıkmıştı. Bu hâdisle ile büyük müftî Ebûssuûd'un vefatı II. Selîm'i hüzne boğdu (Eylül 1574). İki sene evvel oğlunun vefatına, Osmanlı kuvve-i teşriyyesinin (şer'î kanunlar yapma, şer'î hükümler ve fetvalar vaz' etme iktidarının) en büyük istinâd medarı olan şeyhülislâm'ın irtihâlinden daha az acımişti. Pâdişâh, cûlusunun ilk günlerinden beri Ebûssuûd'a fevkalâde hürmet göstermiş ve sırdaşı Celâl Beğ'i bile, müftî hakkında düşüncesiz birkaç söz söylemesinden dolayı bir sene önce Manastır'a sürgün göndererek, ona feda etmişti. Yangın, kiler ve mahzenleri tahrîb ettiği için, II. Selim gibi şarâb mübtelâsı olan bir pâdişâhın bunda bir talihsizlik emaresi görmesi tabîî idi. Bu türlü hayâta ihtiyaç maddesi zaiyatının sağlanması için, kilercisi Mesih Ağa'yı Mısır'a gönderdi. Bir müddet sonra, hamamın (huzur hamamı) yeni yapılan iç kısmı bittiğinden, duvarları henüz kurumamış iken, Selim hamama girdi, ve sihhî bir ihtiyat olmak üzere bir şişe Kıbrıs şarabını da birden boşalttı. Lâkin bu şarâbın keyfi yürüyüşüne tesir ettiğinden, hamamın buharı ile ıslanmış mermerlerin üzerine kayarak düştü. Yatağa götürüldü. Şiddetli bir hummaya tutulup, onbir gün sonra vefât etti (27 Şa'bân 982 - 12 Aralık 1574) ⁷⁶².

Sultan II. Selîm Devrinin Âbideleri Ve Padişahın Şahsiyeti

II. Selim, Murâd, Mehmed, Süleyman, Mustafa, Cihangir, Abdullah adlarinad altı şehzade bıraktı. Osman isminde yedinci bir oğlu kendisinden iki sene evvel vefat etmişti. Üç kızı birer vezirle evlendi. Esmâ Sultân sadrâzam Sokollu'ya» Gevher Sultân, Sultân Süleyman'ın hayâtında ve II.

⁷⁶² Âlî, Sultân Selîm'in vefatını 27 yerine 18 ŞaT>ân'da göstermekle yanılır.

Selîm'in birâder-zâdesi Şâh-Sultân'ın yeniçeri ağası Hasan'a tezvîci sırasında Kapdan Piyâle Paşa'ya verilmişti; Fatma Sultân da daha sonraları biraderi III. Murâd zamanında 200.000 altın cihaz ile Siyâvuş Paşa'yla evlendirildi.

Sultân Selîm, Edirne'de daha Önce söylediğimiz Selimiye'den başka. Kanpınar mahallesinde bir cami yaptı. Bu şehrin duvarlarını tamir ettirdi ve Navarin limanına hâkim bir kule yaptırdı. Mekke'deki harâb olmuş su yolları tamir ettirdi. Kâbe-i Muazzama harım ve havlusunun 360 kubbe ile tezyinini emretti. Vefatından az evvel de Ayasofya Camii civarında iki medrese ile iki minare ve son yer sarsıntısında hasar gören camiin tahkimi maksadıyla iki istinâd duvarı inşâsına başlanmıştı. Lâkin bu duvarlar, âbidenin şekline halel verecek şekilde konuldu. Sultân Süleyman —inşâatı için defterdar Hasan Çelebi'ye ve Rumeli müfettişi Hus* rev Beğ'e 400.000 altın vermiş olduğu— Çekmece Büyük Köprüsü'nün tamamlanmasını II. Selîm'e bıraktığı gibi, Sultân Selîm de bu inşâatın tamamlanmasını halefine ter ketti. Çekmece Köprüsünün ikmâl edilmesi, arazî tasarrufu hakkında Ebussuûd ve Nişancı Mehmed'in kanun-nâmeleri, Arabistan'ın, Kıbrıs'ın fethi, karada ve denizde diğer şanlı seferler Süleyman saltanatı devrinin büyük eserlerinin neticeleri sayılabilirse de, Ka-nûn'ın yüksek vasıflarının —öyle babaya lâîk olmayan bir hükümdar olan— oğluna intikal ettiğine hükmolunamaz. O şerefî bütün hakları, Sultân Süleyman'ın son zamanlarında sadârete yükseltmiş ve halefine mîrâs bırakmış olduğu sadrâzam Sokollu'ya maledilmek gerekir ⁷⁶³.

⁷⁶³ Sultân II. Selim «Orta Asya Türk Dünyası ile de bizzat alakadar olmuş; Ruslar'ın buraya tasallutuna mâni olmak için teşebbüslerde bulunmuştur. Rusya'ya, Türkistan yollarını kesmemesini bildirmiş; ora Türkleri-nin hukukunu muhafaza için, bu devlete, diplomatik baskı yapmıştır. Hattâ. Kınm Ham Taht-ALgan Devlet Giray'm Moskova'yı fethetmesi ve Ruslar'm 80.000 zayıat ve 150.000 esir vermeleri de, onun bu davranışları sayesinde husul bulabilmiştir. Bundan dolayı Kınm Hanını taltif etmlç. ondan şikâyet eden Rus elcilerine ise. çok güzel bir jestle, yine kendisine tabi olan, Bahçesaray hanlarına başvurmalarını işaret etmiştir. Kınm Hanı'na Ejderhan teşebbüsü dolayısıyla yazdığı mektup, Kazan'm gidişinden duyduğu derin ızdırabın ve endişenin mahsûlüdür. Bu teşebbüsün (Don ile Volga arasında kanal teşebbüsünün) muvaffakiyetsizliği dola-yısıyla, Sokollu'yu vüzera huzurunda itâb etmesi ise, kendisinin bu projeye ne kadar ehemmiyet verdiğini ve husul bulmasını ne derece arzu-ladığını «östrir. Bu noktalar, onun büyük taraflarına işaret eder... Bütün bunlara rağmen kendisi târihen mağdur sultanlarımızdan biridir. Bazı garb tarihleri ve hasta bir telâkki ile malûl yakın muharrirlerimiz ise, Kıbrıs fethine, burama meşhur olan şarablarının sebep olduğunu gösterirler. Sanki fetihten başka yolla Kıbrıs şarabı elde edUemezmtş gibi, bu saçma ve manasız telakki ileri sürülür. Bunun asıl ve esasla hiçbir alâkası yoktur. Kıbrıs, Şarkî Akdeniz'in stratejik ehemmiyeti büyük yegâne adaşdır. Buranın düşman elinde kalması, Anadolu sahillerinin em-niyetini ihlâl eder. Anlaşılan şarab sebebinin ileri süren zihniyet, bun-ları göremeyecek kadar iptidâidir. Sultân Selim-i Sânl'nin şehzadelîğinden sonra, İçki içtiği bile şüphelidir. Nitekim kendisinin Sbu's-Suûd Bfen-di'nin vefatına, oğlunun ölümünden fazla üzüldüğü rivayet edilir. Bu husus, onun ilme ve ulemâya verdiği yüksek kıymetin, herhalde en büyük delillerinden biridir. Aynı zamanda mânevî dünyâsının yüksekliğine de işaret eder. Bununla beraber bu hükümdar, başlarında, birbirinden btt-yük devlet reisleri görmeğe alışmış Osmanlı cemiyetimi, her halde tatmin edememiştir» (Ziya Nur, Filibîl Sehîbndrzdâd Ahmd Hilmi'nin İslam Ta-rlhi'ne yazdığı şerhde (2. baskı, İstanbul 1982, s. 696-697). II. Selim için bunları söylüyor.

Bundan dolayı, II. Selîm saltanatında gördüğümüz parlaklık, kendisinden Öncekine âit olduğu gibi, Osmanlı saltanatının idaresi altındaki kavimler, ancak —Osman Gâzî'nin haleflerinin en büyüğü ve en kudretlisi olan__Süleyman adının saldığı dehşet sayesinde itaatte devam etmişlerdir.